

HUSZTI JÓZSEF
JANUS PANNONIUS

TARTALOM

Előszó.

I.

Janus születési ideje, helye. - Neve, származása. - Tanulmányainak irányítását nagybátyja, Vitéz János veszi kezébe. - Vitéz és a magyar humanizmus; könyvgyűjtő tevékenysége, irodalom- és tudománypártolása, irodalmi működése és a neveltetéssel kapcsolatos áldozatkészsége. - Vitéz és Pier Paolo Vergerio; Vergerio összeköttetése Guarino Veronesével. - Vitéz és Lassocki Miklós; Lassocki összeköttetése Guarinóval. - Janus 1447 tavaszán Lassocki kíséretében Ferrarába érkezik.

II.

Guarino iskolájának neveléstörténeti jelentősége. - Az iskola tanulmányi rendje: elemi, grammatikai, retorikai fokozat. - Görög tanulmányok. - Az iskola szelleme; munkaközösség. - Janus a Guarino iskola egyik leg-híresebb tanítványa: Guarino Veronese, Battista Guarino, Vespasiano da Bisticci nyilatkozatai. - Janus korai hírneve. - Janus költői működését a Guarino iskolában végzett tanulmányok magyarázzák.

III.

Janus magyar tanulótársai Ferrarában. - Vitéz Jánoshoz írt egyik levele. - 1451 elején hazalátogat Magyarországra. - A látogatás váratlan akadályai, Antonio della Torre segítsége. - Janus és Enea Silvio Piccolomini költői levélváltása. - Guarino Veronába készül; Janus követni szándékozik őt. - Janus szünidei kirándulásai az észak-olasz városokba.

IV.

Janus már tanulmányai elején megkezdte irodalmi működését. - Többféle műfajjal próbálkozott. - A ferrarai években írja epigrammái javát. - Elméleti felfogása az epigrammáról. - Martialis hatása. - Beccadelli hatása. - Az élet és a költészet szakadéka. - Az erotikus epigrammák élményértéke. - Az élmény, a fikció és az utánpótlás szételemezésének szükségessége. - Az epigrammák és a ferrarai diákélet. - Janus termékenysége és rögtönző tehetsége. - Ifjúkori epigrammáinak helye a humanista irodalom történetében. - Epigramma és elégia. - Ferrarai elégiák.

V.

„Iskolás” költemények a ferrarai korszakból. - A hónapokról szóló elégia, valószínűleg V. László tiszteletére. - Consultatio Dei Patris et Filii etc.; a költemény befejezetlen volta, szerkezete, a pogány és keresztény elemek vegyítése. - Az Eranemos szerkezete, forrásai, műfaji jellege, értéke, valószínű keletkezési ideje. - Francesco Durante és Janus Pannonius költői levélváltása az Eranemosról.

VI.

Janus felfogása az epikai tárgyokról. - A Lodovico Gonzagára írt panegyricus; keletkezési ideje, alkalma, szerkezete. - Carmen pro pacanda Italia III. Frigyeshez: tulajdonképpen Anjou René érdekében írt politikai célzatú költemény. - Janus összeköttetése Jacopo Antonio Marcellóval és Anjou Renével. - Az Anjou Renére írt panegyricus: tulajdonképpen René restaurációs kísérletét bevezető propagandairat. - Alfonso és René.

VII.

Az epithalamium Guarino iskolájában. - Janus mint epithalamium-író. - Francesco Barbaro, mint a velencei humanizmus képviselője. - Francesco Barbaro és Guarino barátsága. - Francesco Barbaro férjhez adja egyik leányát; az esemény visszhangja Barbaro ismeretségi körében. - Janus epithalamiuma; szerkezete, műfaji jellege. - Az epithalamiumot személyesen adja át Francesco Barbarónak.

VIII.

Janus és Guarino. - Guarinóra írt kisebb dicsőítő költeményei. - A Guarinóra írt panegyricus szerkezete, a panegyricusba beleszórt fontosabb, a mester személyére és iskolájára vonatkozó adatok. - A Guarino-panegyricus önéletrajzi adatai. - A ferrarai első redakció valószínű ideje. - A magyarországi redakció. - Az esetleges páduai redakció.

IX.

A ferrarai latin költészet. - Janus helyzete a ferrarai irodalmi életben. - Janus és Galeotto Marzio. - Költői vetélkedés Tito Vespasiano Strozziával. - Janus és Lodovico Podocataro. - Francesco Aretino Griffolini. - Niccolò Perotti. - Sigismondo Masoni. - Basinio. - Porcellio. - Roberto degli Orsi. - Martino da Filetino. - Lodovico Carbone. - Janus legfőbb ösztönzője az alkotásra az eleven irodalmi élet.

X.

Janus átköltözik a páduai egyetemre, hogy ott egyházi tanulmányokkal foglalkozhasson. - Mennyi időt töltött Páduában? - Előzőleg, 1454 nyarán hazalátogat Magyarországra. - Olaszországi ismerősei körében híre járt, hogy püspöki stallumot kapott. - Páduai tanárai. - Janus és a jogtudomány. - 1457-ben az új dogét üdvözlő követség tagja. - További összeköttetései Galeottóval. - John Free levele Janushoz. - Giovanni Sagundino. - Mantegna.

XI.

Janus kisebb költeményei a páduai korszakból. - Plutarchos-fordítások. - Marco Aurelio szerepe. - Marco Aurelióra vonatkozó újabb adatok. - Janus helye a XV. századi fordítók sorában. - Megbízta-e V. Miklós Janust Homeros-fordítással?

XII.

Jacopo Antonio Marcello Páduában. - A Marcellóra írt kisebb költemények. - A Marcello-panegyricus. - Janus felfogása az epikai tárgyválasztásról. - A Marcello-panegyricus szerkezete, értéke. - Marcello és Guarino Veronese.

XIII.

V. László halála; Valagussa vigasztaló levele Janushoz. - Hunyadi Mátyás királlyá választása. - Janus doktori vizsgálata. - Körútja Olaszországban. - Firenze; meglátogatja Vespasiano da Bisticci, Cosimo de' Medici, Giovanni Argiropilót, Poggiót stb. - Róma; az antik romok hatása Janusra. - Narni; a Ferogna-gyógyforrásra írt elégia. - Janus visszatér Magyarországra.

XIV.

A magyar politikai helyzet Janus visszatérése idején. - Vitéz János növekvő befolyása. - Enea Silvio Piccolomini a pápai trónra kerül. - Janus emelkedésének állomásai: titeli prépost, váradi vikárius, királyi személy-nök. - Elnyeri a pécsi püspökséget; a megerősítés nehézségei. - Janus nagyjából a király mellett él. - Kancelláriai tevékenysége. - Lando Jeromost a király nevében üdvözl. - Növekvő befolyása. - Kapcsolatai a római bíborosokkal.

XV.

Janus egészségi állapota. - Hadba-szállásai. - Anyja halála. - Lelki meghasonlása; ennek okai. - Epigrammák és elégiák 1465-ig. - Irodalmi összeköttetések: Georgius Polycarpus, gyászének Valerio Marcello halálára, Zovenzoni, Gazulo. - Janus és az asztrológia. - Galeotto 1461-i látogatása. - Költővé koronázás.

XVI.

Az 1465-i követjárás előzményei. - Janus Mátyás nevében költeményben válaszol Antonio Costanzinak. - II. Pál fáradozásai a török háború ügyében. - A követjárás állomásai: Velence és Pádua, Galeotto csatlakozása. - Ferrara: Battista Guarino, Tribaco, Andreas Pannonius. - Firenze. - Róma: Janus beszédei, a követség politikai eredményei. - Janus supplicatioi; a pozsonyi egyetem megalapítása. - Római irodalmi kapcsolatok: Roberto degli Orsi, Porcellio, Niccolò della Valle. - Firenzei epizód: Janus az úton Plotinost fordítja. - Újabb velencei tárgyalások. - Marco Aurelio és a török ifjú. - II. Pál és Mátyás levélváltása. - A követjárás hatása Janus irodalmi munkásságára.

XVII.

Janus könyvtára. - A túlságba vitt könyvkölcsönzés megtagadása a Galeottóhoz írt 1465-i levélben. - Trapezunzio, Ad Amphilochium. - Marsilio Ficino Symposion-kommentárja. - A Diodorus Siculus-kézirat. - A Glaukos-Diomedes epizód fordítása az Ilias VI. énekéből. - Plutarchos-fordítás: Dicta regum et imperatorum. - Janus Demosthenesből is fordít: Oratio Demosthenis contra regem Philippum. - A Janusnak tulajdonított Pro Ctesiphonte-fordítás aligha az ő tollából való. - Janus nem írt magyar nyelvűt. - A Guarino-panegyricus befejezése. - Annales. - Epigrammák és elégiák a követjárás után. - A Vetési Lászlóhoz írt levél. - Janus és a renaissancekori platonizmus. - Janus és a kereszténység.

XVIII.

Janus és Lando ellenségeskedése; Galeotto kétes szerepe ebben az ügyben. - Vitéz és Janus hűsége a királyhoz az erdélyi lázadás alkalmával. - Vitéz és Janus magatartása a csehországi hadjárattal kapcsolatban. - Janus szlavóniai bánága. - Bécsi tárgyalások; Janus a király megbízásából megköszöni Firenzének a küldött oroszlanokat.

XIX.

Vitéz és Janus addigi jó viszonya a királlyal megromlik. - Az elhidegedés okai. - Vitéz és Janus összeesküvést szőnek és az elégedetlenek élére állnak. - Az összeesküvők kezdő sikerei; a király nehéz helyzete. - Mátyás taktikája; ennek eredményei. - Kázmér herceg betörése. - Mátyás egyességre lép Vitézzel. - Janus engesztelhetetlensége; Kázmér betörése idején való magatartása. - Vitéz elfogatása. - Janus menekülése és halála. - Ideiglenes, majd végleges nyugvóhelye.

XX.

Janus jelentősége: a neo-latin költészet egyik legkiválóbb epigramma-írója. - A kortársak elismerése. - Az utókor kritikája őt tekintette a magyar renaissance reprezentatív költőjének. - Janus helye a magyarországi latin költészet történetében.

Bibliográfia.

Előszó.

Könyvemnek ebben a formában, a Janus Pannonius-társaság első kiadványaként való megjelenését kizárólag gróf Klebelsberg Kunó miniszter úrnak az ügy iránt tanúsított meleg érdeklődése és nemes áldozatkészsége tette lehetővé. Első kötelességem, hogy ezért ezen a helyen is köszönetemet és hálámat fejezzem ki.

Munkám célja Janus Pannonius életének és műveinek összefoglaló ismertetése. A középpontban Janus, a humanista költő és fordító áll. A kutató munka, aminek értékét mások lesznek hivatva megállapítani, elsősorban ezt a főcélrt kívánta szolgálni. Mint a klasszika filológia magyar munkása, tovább nem halogatható tudományos kötelességünknek éreztem, hogy a feladat megoldását a szembeszökő nehézségek ellenére is megkíséreljem. Humanistát, aki mint ilyen, az ókori görög és latin kultúra letéteményese, éppen ezen a ponton megközelíteni a klasszikus filológus tiszte és elvitathatatlan feladatköre. Sabbadini, akinek nevével a következőkben sokszor találkozok majd az olvasó s aki jelentős klasszika filológiai munkásságán felül egy kis könyvtárat kitevő egyéb műveivel a XV. sz.-i olasz humanizmus tudományos feldolgozásában új korszakot nyitott meg, az ókori és a renaissance-kori anyagon egyforma biztonsággal uralkodó szakember tisztánlátásával jelölte ki immár közel négy évtizede azt a határt, ameddig az ilyen jellegű kutatásoknál a klasszikus filológusnak az illetékessége s egyúttal a kötelezettsége is terjed: „Amíg a humanistában az embert vesszük tekintetbe, egy sor életrajzi, kronológiai, történeti kutatás áll előttünk, amikkel szemben a klasszicitás közömbös marad, vagy ilyennek maradhat; amikor azonban a mestert, a grammatikust, a lexikográfust, a rétort, a stilisztát, a kódexek felfedezőjét, a szövegek javítóját vesszük figyelembe, akkor már a klasszikus világ területén vagyunk...” Ez a megállapítás éppen egy Sabbadini tollából nem üres szó, sőt nem is csak „program”, hanem egy hosszú, rendkívüli eredményekben gazdag tudós pálya maradandó értékű teljesítményeitől megerősített alapvető igazság. Ugyanez a végső eredménye Sabbadini ifjúkori barátja, a magyar Ábel Jenő csodálatra kényszerítő élete művének is. Sajnos, Ábel Jenő életét túlságosan rövidre szabták a Párkák. Ha őt a sors továbbra is megtartja nemzetének, ma a magyarországi latin művelődés emlékeinek tudományos feldolgozásában előbbre lennének.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy minden magyar klasszikus filológus most már érdeklődjék a humanizmus problémái iránt is s azt sem, hogy a humanizmus fejlődéstörténetének monopolizált feldolgozói csak klasszikus filológusok lehetnek. Munka közben sokszor éreztem azt a bizonytalanságot - ezzel kapcsolatosak azok a szembeszökő nehézségek, amikre az előbb céloztam, - ami a maga területén több-kevesebb biztonsággal mozgó kutató számára az idegennek érzett területre való kirándulás kényszerűségétől elválaszthatatlan: Janus, mint a magyar humanisták legtöbbje, nemcsak humanista költő és műfordító volt, hanem egyúttal fontos ügyekben nagy szerepet játszó történeti személy is. Amikor ezzel az utóbbi Janusszal kerültem szembe, nem tehettem le a tollat azzal a megokolással, hogy nem vagyok történetíró, már csak azért sem, mert a humanista és a történeti személy szételemezése sok esetben lehetetlenség. Ezeken a pontokon a klasszikus filológust csak a szakavatott történeti kutatás eredményeinek fokozottabb igénybevétele segítheti át, mint ahogyan a történetkutató számára valószínűleg hasonló szívesen látott segítséget jelenthet a filológiai alapvetés eredményeinek felhasználása. A magyar humanizmus történetének tudományos feldolgozása csak úgy képzelhető el, ha a kétfajta kutatómunkát az arra hivatott szakemberek válllvetve igyekeznek elvégezni. Munkám során minden alkalommal hálásan nyugtázom azt a segítséget, amit a Janus korára vonatkozó előzetes történeti kutatásnak (elsősorban Teleki József és Fraknói Vilmos munkáira gondolok) eddigi eredményei nyujthattak. Megállapításait, amennyire tölem telt, alkalmilag a magam szerény adalékjaival igyekeztem kiegészíteni.

szíteni. Feladatom jellegéből mégis az következik, hogy számomra a szorosabb értelemben vett történelem inkább csak háttér, esetleg keret, amelynek öncélú részletességgel való kidolgozása - az illetékesség kérdésétől eltekintve, - a magam elé tűzött legfőbb cél megközelítésében csak hátráltatott volna.

A kiterjedtnek mondható Janus-irodalom ellenére még igen sok teendő marad hátra filológiai téren is. Csak egyet említek: Janus „legfrissebb” kiadása majdnem százötven éves! Azóta - hála elsősorban Ábel Jenőnek, - a kutatás nagyot haladt s Teleki Sámuelnek a maga korában kitűnő műve, a ma is nélkülözhetetlen utrechti kiadás már elavultnak tekinthető. Egy új, teljes kritikai Janus-kiadás közzététele a magyar tudománynak nemzeti és nemzetközi szempontból egyaránt kötelessége. Az anyagot ehhez már évekkel ezelőtt, főleg a római Történeti Intézetben töltött év (1925-1926) során elkezdtem gyűjteni. A munkát az utóbbi időben tovább folytatja egyik volt tanítványom, aki sűrű külföldi útjain fáradhatatlanul kollacionálja a tervbe vett kiadás számára a különböző európai kéziratárakban szétszórt, aránylag igen terjedelmes kézirati anyagot. Remélnem lehet, ha erőm lesz hozzá, hogy ezt a tartozást, ami megint elsősorban a klasszikus filológus számláját terheli, a nem nagyon távoli jövőben szintén leróhatjuk. A kritikai kiadás után indulhat csak meg az a sokfelé szétágazó egyéb filológiai munka, aminek érezhető hiányára, főleg a jegyzetekben, ismételten reámutatok. Jelen munkám tehát nem befejezése akar lenni a Janus-kutatásnak - a befejezés tudományos problémáknál egyébként is nehezen képzelhető el, - hanem csak alkalmi betetőzése és, ha megérdemli, a továbbiaknak a kiindulópontja. Ez a célkitűzés magyarázza a szöveget kísérő, helyenként talán túlságosan aprólékosnak tetsző forrásutalást és a sokszor nehezen hozzáférhető, szétszórt bizonyítóanyagból az alkalmilag bőségesebb idézést. Számítani lehet arra is, hogy a további kutatás, esetleg a jószerecse, új nyersanyaggal gyarapítja eddigi ismereteinket. Főgel József kollégám szóbeli közléséből tudom pl., hogy egyik külföldi kéziratárban többek között eddig ismeretlen Janus-szöveget is talált. Amennyire sajnálom, hogy ezt az anyagot közlés hiányában nem volt módomban felhasználni, annyira örömdetes másfelől, hogy a Janus-kutatásnak még ezen a területen is lehet remélni valója.

Az előző tudományos irodalmat igyekeztem lehető teljességgel felhasználni. Koller, Teleki Sámuel, Ábel, Hegedüs István, Sabbadini alapvetése nélkül, hogy csak a legfontosabbakat említsem, én sem mehettem volna esetleg egyes pontokon az eddigi ismereteknél tovább. Munkám legszebb jutalma az lesz, ha a benne felvetett problémák tisztázását a magam részéről megindítanom és akármilyen csekély mértékben is előmozdítanom sikerült.

Kedves kötelességemnek tartom, hogy Juhász Lászlónak, aki a kutatás során is, de főleg a korrigálás és az index, továbbá a bibliográfiai jegyzék összeállításánál lekötelező készséggel állt rendelkezésemre, és Máté Károlynak, aki egyebek mellett a nyomda munkáját irányította, köszönetemet nyilvánítsam.

Szeged, 1931. május 24-én.

Huszt József.

I.

Janus születési ideje, helye. - Neve, származása. - Tanulmányainak irányítását nagybátyja, Vitéz János veszi kezébe. - Vitéz és a magyar humanizmus; könyvgyűjtő tevékenysége, irodalom- és tudománypártolása, irodalmi működése és a neveltetéssel kapcsolatos áldozatkészsége. - Vitéz és Pier Paolo Vergerio; Vergerio összeköttetése Guarino Veronesével. - Vitéz és Lassocki Miklós; Lassocki összeköttetése Guarinóval. - Janus 1447 tavaszán Lassocki kíséretében Ferrarába érkezik.

Janus Pannonius, családi nevén Csezmiczei János 1434. aug. 29-én¹ született valószínűleg Verőce-megyében, kétségtelenül a Dráva torkolata közelében.² Szülőhelyét közelebbről meghatározni nem tudjuk.³ A Kaprinaitól először közzétett Angelo Colocci-féle életrajz,⁴ melynek adatai minden valószínűség szerint részben Janus tanulótársától, Colocci rokonától, bizonyos Phaliscustól⁵ származnak, költőnk születési helyéül Sirmium (Mitrovica)⁶ városát

¹ Teleki Sámuel, *Opuscula* 163 s köv. lk. Ezzel összevág, hogy Battista Guarino szerint (Ábel, *Analecta* 211 l.) Janus 1467. ápr. 9-én még nem töltötte be 34. évét: „Illud unum adiiciam, eum qui tanta praeclari ingenii argumenta ediderit, qui tantas virtutes adeptus fuerit, qui ad tantum honoris culmen ascenderit, hoc tempore nondum quartum et tricesimum annum excessisse.” - A régebbi irodalmat összeállították Ferenczy-Danielik, *Magyar Írók I.* 617-18, Moenich-Vutkovich, *Magyar Írók Névtára*. Az itt felsorolt adatokhoz hozzáfűzöm még, hogy a Hormayr's Taschenbuch-ban található Janus-cikket Majláthnak egy Kazinczyhoz írt levele szerint Teleki Ferenc gróf írta. (Irodalomtört. Közl. 1929, 114 l.)

² Teleki, *Poemata* 28 l. (Paneg. in Guarinum 485 s köv. sk.) - Epigr. I. 338. - Téves Pulszky Ferenc megállapítása, aki szerint „a jeles főpap és költő nem Dalmátországban, hanem Nagyváradon született.” (Századok, 1873, 659 l.)

³ Kukuljević (Glasoviti Hrvati 2-3 lk.) szerint Janus szülőhelye Belovár megyében keresendő: „Česmica vár nem messze feküdt Čazme helységtől és Česme pataktól, Küzseveci (Körös) vidékén, most Belovár megyében. A régi iratokban már a XIII. század elején említést tesznek *Česmica várról, saját alattvalóival együtt*. 1251. évben Hudina vezér volt az ura, aki híressé lett az 1242-i tatár háborúban. A XIV. sz. elején a vár a Prodanića-családhoz tartozott. Ugyane század végén kitűnik bizonyos Paulus de Chezmicze. 1481. évben a helység ura Egervári László horvát bán volt s még a XVI. sz. elején 1522-ben és 1527-ben élt Cesmički János, szintén Chezmiczey-nek nevezetve. Ennek leánya férjezett Kunović Miklósné, a felesége, Margit, pedig unokája volt nemes Vitéz Jánosnak. Nyilvánvaló tehát, hogy a nemes Česmičke-család Horvátországban a XIII. sz.-tól a XVI. sz.-ig jól ismert volt.” A meggyőzőnek látszó megvilágítás ellenére meg kell jegyeznem, hogy Kukuljević Janusunknak éppen *ehhez a családhoz* vagy ennek egy bizonyos ágához való tartozását közelebbről bebizonyítani még csak meg sem kísérelte. Janus a maga szülőhelyét egyébként hangsúlyozottan a Dráva torkolata közelébe teszi. - A horvát tudományos irodalomban a Marulićes óta emlegetett „Kešinacai” névről l. Kukuljević i. m. 2 l. Kešinaca községet egyesek azért tartották inkább Janus szülőhelyének, mert közelebb feküdt a Drávához, mint (a belovármegyei) Česmica. - Moenich-Vutkovich, *Magyar Írók Névtára* 248 l. szerint Janus Csaczinca faluban (Verőce m.) született volna.

⁴ Cseles Márton római jegyzetei alapján először Kaprinai adta ki. Hung. Diplom. doc. LXVI. - Kaprinai jegyzeteivel együtt újra lenyomatta Teleki Sámuel, *Opuscula* 150-61 lk. - Colocci szerzőségét Michael Bombardius emlegette először. Koller, *Hist. Ep. Quinqueecl.* IV. 49 első pillantásra eléggé nyomósaknak látszó érvekkel Colocci szerzőségét kétségbe vonja. A vitát eldöntöttnek vehetjük azzal, hogy római kutatásaim során a Vat. Lat. 6168 f. 225 Colocci félreismerhetetlen kézvonásaival megtaláltam az életrajz eredetijét: *Excerpta de Jano Pannonio ex libro Angeli Colotii de R. p. Iraria*. A további eredményekről alkalmilag külön kívánok beszámolni. - Colocci-féle Janus-kéziratról I. 294 l.

⁵ *Opuscula*, 158 l. „Habuit amicos Titum Strozam et Phaliscum gentilem meum, qui Guarino operam dabat.” Phaliscust említi a Vat. Lat. 2847 f. 31, 36.

⁶ *Opuscula* 153 l.

jelöli meg. Ennek az adatnak hitelességét már Kaprinai kétségbe vonta, mert Janus költeményeiben - bár Sirmiumról beszél,⁷ - ezt a körülményt sehol sem említi, már pedig, ha a költő egy ilyen híres, különösen a római császárság korában nagy szerepet játszó városban születik, akkor aligha hallgatott volna róla.⁸ Kaprinai okoskodása kétségtelenül helyes, de azért Colocci, illetőleg Phaliscus jóhiszeműsége sem vonható kétségbe. Valószínű, hogy Janus tanuló társai előtt, kiknek az eldugott szülőfalu neve alig mondott volna valamit, inkább az aránylag közeli várost, a régi híres Sirmiumot emlegette hosszabb magyarázkodás helyett szülővárosaként s így került ez az adat a tudós Coloccitól hevenyében összerótt Janus Pannonius-életrajzba.

Születési idejét és helyét egyébként - megfelelő okiratok hiányában - csak költeményeinek elszórt adataiból következtetjük. Családi neve sokáig ismeretlen, majd hosszú ideig kétes volt. Kaprinai egy 1460-i pápai oklevélnek valószínűleg hibás másolata vagy elírása alapján a Cesinge nevet tartotta hitelesnek.⁹ Utána még jó ideig ez a hamis név volt a tudományos irodalomban az általában elfogadott, amíg végre Theiner az eredeti vatikáni regesztákból kiadott egyik oklevelében a hibátlan, egyéb adatoktól is támogatott Joannes de Csezmicze nevet napfényre nem hozta.¹⁰ Ugyanezt a nevet egy később előkerült királyi oklevél véglegesen megerősítette.¹¹ A Janus nevet a Pannonius jelzővel az ifjú költő még Guarino Veronese iskolájában, talán kisebb költeményei egyik első gyűjteményének közzététele alkalmából vette fel, egyrészt bizonyára azért, hogy az antikizáló költői álneveket kedvelő kor általános divatjának hódoljon, másrészt kétségtelenül azért is, hogy a kényelmetlen Joannes helyett a latin versben könnyebben kezelhető Janust kapja.¹² Ez a felvett név Tito Vespasiano Strozza

⁷ Eleg. I. 8, 14. - V. ö. Margalits, Horv. Tört. Rep. I. 77 l. A Stojanović Mijat cikkének kivonatában Sirmium romjairól említett helyet („Janus Pannonius még látta e nagyszerű romokat és megénekelte azokat”) Janusnak tőlem ismert műveiben nem találtam.

⁸ Opuscula 153 l.

⁹ Opuscula 150-51, 169 lk. - Koller, Hist. Ep. Quinqueecl. IV. 4-5 lk. - A „Mecsinczei János” névről l. Ferenczy-Danielik, Magyar Írók: Moenich-Vutkovich, Magyar Írók Névtára. Összetévesztették-e Janust rokonával, Megyericsi (Mezerzius) Jánossal, a dáciai feliratok első gyűjtőjével? V. ö. Ábel, Joh. Mezerzius, der Begründer der dacischen Epigraphik, Ung. Revue III. 373-83 lk.; Buday Árpád, Római felirattal 12 l. - L. még Huszti, Janus P. és Mantegna, Századok 1925-1926, 617-18 lk. - A horvát tudományos irodalomban szereplő különböző nevekről l. Kukuljević i. m. 2 l. - A „Vitéz” névről l. Koller, Hist. Ep. Quinqueecl. IV. 4 l.

¹⁰ Fraknoi, Vitéz János 8 l. - Fraknoi utalásai hibásak; helyesen Voigt, Wiederbelebung II. 318 l. - V. ö. még Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 439 l.

¹¹ Századok, 1896, 30 l. - V. ö. 186 l.

¹² Epigr. I. 130. - Helyesen jegyzi meg Kaprinai, hogy Janus költői nevét „carminis gratia” vette fel. (Opuscula 150 l.). Tanulságos analógiák találhatók E. Häfner értekezésében, Die Eigennamen bei den lateinischen Hexametrikern, München 1895. - A humanista névváltoztatásokról l. Scherillo, Le origini e lo svolgimento della lett. it. II. 77 l. „Il travisamento dei nomi.” U. ott Scherillo idézi Ariostónak a névváltoztatásra vonatkozó híres sorait (Sat. VI. 58 s köv. sk.). - A latin nyelvű humanista irodalomban ugyanerről a tárgyról az egyik legsikerültebb gúnyvers Francesco Maturanzio kiadatlan epigrammája, melyet a Cod. Ottob. Lat. 2011 f. 83 találunk:

Est Janus, cupiat qui pro Joanne vocari,
Hic pro Francisco Francia nomen habet.
Laudinius dici vult Cycicus ecce poëta,
Nomine nunc vero qui Ludovicus erat.
Chalcidius nunc est, fuerat Calcilius ille:
Nomen adoptivum quisque poëta tenet.
Quo possit, Sosius quaerit, sua nomina pacto
Vertere: sus fieri cum bene et ipse queat.

elégiáinak első ferrarai közzététele idején (valószínűleg 1451 táján) még nem lehetett általában ismert, amennyiben költőnk szükségesnek tartja az olvasókat egy epigrammában külön figyelmeztetni, hogy a Strozza verseiben előforduló Janus nem más, mint ő.¹³ Természetesen az okmányokon tovább is Joannes néven szerepel és hivatalosan ő maga is Joannes-nek szignálta nevét.¹⁴

Régibb életrajzírói, vagy akik más viszonylatban megemlékeztek róla, valószínűleg születési helyéből kiindulva költőnket szláv, illetőleg dalmata származásának állították.¹⁵ Turóczi csak annyit mond, hogy Janus Szlavóniában született.¹⁶ Az adatok többsége valóban mintha a mellett szólna, hogy Janus nem volt magyar származású. Ezzel szemben mások arra hivatkoznak, hogy Verőce, Pozsega, Szerém és az időközben megszűnt Valkó vármegyék egészen a karlócai békéig közvetlenül Magyarországhoz tartoztak s így Janus tulajdonképpen a szorosabb értelemben vett Magyarország területén született.¹⁷ Ehhez járul az a kétségtelen hitelességű adat, hogy e terület lakossága abban az időben jórészt magyar volt s csak később szlávosodott el. Janus nagybátyja, Vitéz János is - Fraknoi szerint - „a szó szoros értelmében magyar; és mikor az egykorú írók szlavóniainak nevezik, ezzel geográfiai, nem pedig nemzetiségi fogalmat akarnak jelölni.”¹⁸ E szerint Janus Pannonius, ha nem is írt magyar nyelvtant, amint sokáig hitték, legalább anyai ágon kétségtelenül született magyarnak lennie számítható. Egyébként az olaszok, kik között olyan hosszú ideig élt, - legalább részben - szintén magyarnak nevezték. Raffaello Volaterranónál a neve: Joannes Ungheretus.¹⁹ S érdekes adat, hogy Vespasiano da Bisticci, aki őt különben szláv eredetűnek mondja, midőn először látta, külső megjelenése alapján önkéntelenül felkiáltott: *voi siete già uno Ungaro*.²⁰ Már pedig ebben az időben még nem volt meg az az árnyalati különbség a Hungarus és a „magyar” között, amit majd később, a XVIII. század második felében a faji türelmetlenség és a nemzetiségi gőg fog konstruálni. A kérdést bajos lenne végérvényesen eldöntenünk. Arról azonban vitatkozni sem lehet, hogy Janus munkássága a magyar kultúrközösség maradandó értékei közé tartozik.

Családi körülményeire vonatkozólag érdekes, bár nem mindenben megbízható adatokat találunk a Colocci-féle életrajzban.²¹ E szerint atyjának neve Ludicius, foglalkozása ács, anyja

¹³ Ábel, *Analecta* 124 l. - Az időpontra vonatkozólag l. 129 l.

¹⁴ *Opuscula* 168 l. - Fraknoi, Mátyás kir. lev. II. XXIV. l. - Egy pozsonyi kápt. oklevélen (Capsa B. Fasc. 3. No. 20), amelynek fotográfiáját megszereztem, a „Io Quinqueecclesien.” jelzés szerepel. - Megemlíthető, hogy pl. Janus Lascaris is felváltva használta a Janus és Johannes nevet: „Utrumque nomen indifferenter usurpatum fuisse videtur.” (Chr. Fr. Boerner, *De doctis hominibus Graecis Litterarum Graecarum in Italia instauratoribus*. Lipsiae, 1750, 199 l.)

¹⁵ Vespasiano da Bisticci 222 l. („di nazione schiavo”). - Enea Silvio, *Europa* cap. 2. Vitézről és Janusról: „Horum tamen originem Sclavonicam ferunt.” - Ransano ind. 34.: „Erant hi natione Dalmatae. - Tubero (III. 6): „Hic autem Janus genere Sclavenus etc.” - Az adatokat összeállította Teleki, *Opuscula* 171 s köv. lk.

¹⁶ Turóczi, *Schwandtner* II. 289 l.

¹⁷ Karácson 7 l. - Karácson utal Pesty Frigyes művére, *Az eltűnt vármegyék*, Bp. 1879, 260 l.

¹⁸ Fraknoi, Vitéz János 9-10 lk. - V. ö. még Fraknoi, Vitéz János primás származása c. cikkét, *Kath. Sz.* 188, 757 l. Fraknoi a garicsi kolostor iratai alapján megállapítja, hogy pl. Kőrös-megye ez időben a hely- és családnevek tanúsága szerint jó részben magyar volt. Végző következtetése: „Zrednai Vitéz Jánosnak tehát magyar területen ringott a bölcsője.”

¹⁹ *Opuscula* 173 l.

²⁰ Vespasiano da Bisticci 223 l.

²¹ *Opuscula* 154-5 lk.

neve pedig Catharina lett volna. Az anyja neve kétségtelenül hibás, mert Janus maga említi, hogy anyját Borbálának (Barbara) hívták.²² A Ludicius (Ludovicus?)²³ név hitelességét ellenőrizni nem tudjuk. Megbízhatónak gondolom azt az adatot, mely az apa foglalkozására vonatkozik. Coloccinak ez az értesülése valószínűleg Phaliscustól, Janus iskolatársától származik, aki azt talán magától Janustól hallhatta.²⁴ S általában sokkal könnyebb utólag a nevekben tévedni, mint az ilyen nem egykönnyen elfelejthető adatban. A foglalkozás megjelölése különben összhangban van mindazokkal az adatokkal, melyek Janus Pannonius szüleinek szerény anyagi helyzetét hangsúlyozzák.

Az eddigiekkel általában nincs ellentétben az a több oldalról megerősített adat, hogy Janus Pannonius atya nemes származású volt. Egyformán kiemelik a család nemességét pl. Turóczi és Tubero.²⁵ Janus maga egyik epigrammájában²⁶ csakugyan emlegeti nemesi származását. Ezt az adatot azonban nem fogadhatom el döntő érvnek, mert ez alkalommal az epigramma csattanójának szükségszerű előkészítéseként szerepel a nemes származás emlegetése, - már pedig a csattanó kedvéért az epigramma-írók esetleg az igazság mellőzését is megengedhetik maguknak. Az kétségtelen, hogy Janus anyja, Vitéz Borbála, Vitéz János édes testvére, mind apai, mind anyai részről nemes származású²⁷ s a mondottak után az is valószínű, hogy az apa szintén az volt. Bizonyosnak vehető továbbá az az ugyancsak több oldalról hangoztatott adat is, mely a család szegénységéről szól. Jellemző egyébként, hogy Battista Guarino levele Bertuciusához,²⁸ mely aránylag hosszasan foglalkozik a rokonságból Vitéz Jánossal, költőnk atyját egyáltalán nem említi, már pedig a szülőkre vonatkozó részlet a dicsőítő irodalomban konvencionális, szinte kötelező volt. Ez azt mutatja, hogy ez alkalommal a szülőkre vonatkozó adatok nem voltak alkalmasak arra, hogy egy dicsőítő iratban pompázóan szerepelhessenek.

Janus atyjáról tovább nem tudunk semmit. Költőnk műveiben az apa egyáltalán nem szerepel. Ebből joggal következtethetjük, hogy korán meghalt²⁹ s Janus őt alig ismerhette. Annál melegebben emlékezik meg anyjáról. Az a mélységes bánat, mely a gyengédebb érzelmek iránt általában kevésbé fogékony Janust anyja halálával érte, bizonyítéka az anyát és fiút a sírig összekötő szeretetnek. Rajtuk kívül a család még két idősebb fiúból állt, akik közül az egyik

²² Epigr. II. 1.; eleg. I. 6.

²³ Opuscula 154 l. - Koller, Hist. Ep. Quinqueecl. IV. 29 l. - Reforgiato 2 l.

²⁴ Karácson (7 l.) azt hitte, hogy ezt az adatot Kaprinai találta ki s felteszi róla, hogy Janust Beckensloerrel tévesztette össze, akinek atya csakugyan ács volt. Karácson megjegyzése különben még Kollerre vezethető vissza (Hint. Ep. Quinqueecl. IV. 30 l.), aki a Colocci-életrajz forrásértékét egyenlőnek tartja a semmivel.

²⁵ Turóczi (i. h.): „...in Sclavonia humili sub tecto nobilitatis geniti...” - Tubero (i. h.): „...nobili genere natus...”

²⁶ Epigr. I. 305.

²⁷ Ilyenként emlegeti Vitéz Jánost egy kiadatlan vatikáni supplicatio (Suppl. Eug. IV. A. XI. L. VI. 208): „...cum eodem Johanne, qui ex utroque parente de nobili genere procreatus existit...” - Az a körülmény, hogy a valószínűleg Janus könyvtárához tartozott könyveken címerének nyomát nem találjuk, egyáltalán nem bizonyít a nemesi származás hiánya mellett. L. Hoffmann Edith, Régi magyar bibliofilek 17 l.

²⁸ Ábel, Analecta 203 s köv. lk.

²⁹ Janus atya valószínűleg már 1440-ben meghalt. L. Opuscula 156 l.

Janus olaszországi tartózkodása alatt meghalt, továbbá egy nőtestvérből, aki anyjuk halálakor, 1463-ban a másik fítestvérral együtt még életben volt.³⁰

Tanulmányait költőnk még Magyarországon megkezdte. A Colocci-féle életrajz szerint, melynek ezt az adatát ellenőrizni nem tudom, még atyja küldte volna őt el tanulás céljából egy papi férfiúhoz.³¹ Ha ez megtörtént is, kétségtelenül olyan jelentéktelen mozzanat volt költőnk életében, hogy ő maga, midőn neveltetéséről elég részletesen beszámol, ennek megemlézését mellőzhetőnek tartotta. Tulajdonképeni iskoláztatását anyja kezdte meg, valószínűleg hamarosan apja halála után, erejét felülmúló nagy áldozatokkal: a költő szerint fonással és szövés-sel szerezve meg a szükséges költségeket.³² Ez kétségkívül még Magyarországon történt. Battista Guarino utal a gyermek kitűnő előmenetelére, nagy kezdő-sikereire, melyek nagybátyját arra indíthatták, hogy a feltűnő tehetségű ifjút külföldön tovább iskoláztassa.³³ Teleki Sámuelnek az a sejtése, - amely különben régebbi állításokkal egybevig, - hogy Janus először Pécsen a még Nagy Lajostól alapított főiskolán tanult volna, olyan ingatag alapú feltevés, melynek támogatására megbízható adatunk egyáltalán nincs.³⁴

Tizenkét éves kora után történt Janusszal a nagy fordulat, mely egész későbbi sorsát eldöntötte. Vitéz János, aki addig a küszködő család sorsával a jelek szerint nem sokat törődött, a tehetség kétségtelen bizonyítékait eláruló gyermeket további iskoláztatás céljából Olaszországba küldte.³⁵ A Colocci-féle életrajz szerint maga az anya indította volna el a fiát Ferrarába s a püspök csak akkor kezdte meg a segélyezést, midőn már a gyermek Guarinónál kitűnő előmenetelt tanúsított.³⁶ Az elsőbbséget ez alkalommal Janus Pannonius adatának kell adnunk (bár előljáróban hangsúlyozom, hogy általában nem lehet mindig készpénznek vennünk, amit költőnk, a valóságot néha stilizálva költeményeiben önmagáról mond), mert eleve nem valószínű, hogy az amúgy is gondokkal küszködő és János fián kívül még három másik gyermeke neveltetéséről gondoskodó szegény özvegy a maga felelősségére olyan költséges nevelésbe mert volna fogni, mint amilyent Guarino Veronese iskolája és konviktusa jelentett. S mit tudhatott az özvegy arról, hogy a messze Ferrarában mi vonzza Guarino katedrája köré a tanulni vágyó ifjúságot?

Hogyan jutott Vitéz János arra a gondolatra, hogy unokaöccsét Olaszországba és éppen Guarino Veronese ferrarai iskolájába küldje? A humanizmusra törekvő Vitéz János tehetséges unokaöccséből tudatosan humanistát akart nevelni: valami olyant, amilyenné ő maga lanka-

³⁰ Janus két idősebb fítestvéréről elég. I. 6, 93-96 emlékezik meg. Egyik fítestvére haláláról elég. I. 15, 187 szól. Másik fítestvére és egy nőtestvére 1464-ben még életben voltak (eleg. I. 9, 101-2). Nőtestvéréről megemlékezik még eleg. I. 6, 122, I. 13, 197; ezt az utóbbit 1468-ban írta, tehát nőtestvére még ekkor is élt. Karácson (7-8 lk.) az epigr. I. 357-t félreértve Janusnak még egy, Justina nevű nőtestvéréről beszél. Az idézett epigramma *egésze* nyilvánvalóan elárulja, hogy Justina egyike a Janus ifjúkori erotikus epigrammaiban szép számmal előforduló, legtöbbször fiktív nőszemélyeknek. Egyébként *soror* az ókori latinban becéző neve a barátnőnek is. (V. ö. Martialis epigr. II. 4.) Még alkalmasabb erre a célra a „sororcula” kifejezés! A gyanut fokozza, hogy Martialisnál I. 71 a Justina név is szerepel.

³¹ Opuscula 156 l.

³² Eleg. I. 6, 97 s köv. sk. Ugyanezt, kétségtelenül az idézett elégia alapján, megismétli a Colocci-féle életrajz is. (Opuscula 156 l.)

³³ Ábel, *Analecta* 205 l.

³⁴ Opuscula 183-4 lk. - V. ö. Budik I. 108 l., Karácson 8 l., Ábel, *Egyetemeink a középkorban* 13-14 lk.

³⁵ Eleg. I. 6, 103 s köv. sk.

³⁶ Opuscula 156-7 lk.

datlan önneveléssel válni szeretett volna. Személye tehát nemcsak a neveltetés anyagi eszközeinek biztosítását jelentette, hanem egyúttal meghatározott tartalmú nevelési eszményt is. Ha Vitéz János nem az lett volna, akinek művelődéstörténetünkben ismerjük, aligha jutott volna eszébe Janus Pannoniust vérbeli humanistává neveltetni, különösen abban az időben, mikor még olasz földön is ritka volt az olyan egyetem, mely a művelődés új irányát jelentő, de a kenyéradó foglalkozásokra közvetlenül elő nem készítő humanizmust fenntartás nélkül befogadta volna. Hogy Janus Pannonius - mint addig is, azután is sok más honfitársa tette, - Magyarországból nem egyenesen a bolognai vagy a páduai egyetemre ment kenyéradó (főleg jogi) diplomát szerezni, hanem előzőleg konviktornak Guarino Veronese iskolájába, hogy így ő lett az első magyar ember, aki zsenye gyermekkorától kezdve céltudatosan humanisztikus előképzettségben részesült, azt csak Vitéz János egyéniségének ismerete magyarázhatja meg. Érdemes lesz tehát ez alkalommal XV. sz.-i művelődéstörténetünknek e kimagasló alakjával kissé közelebről megismerkednünk s legalább nagy vonásokban jelezni azokat a fontosabb szellemi hatóerőket, melyek e nevezetes személyiség kialakulásához hozzájárultak.

Vitéz János rokonságban volt a Garázdákkal s a Garázdák révén a Hunyadiakkal is.³⁷ E három nevezetes család nélkül Magyarország XV. sz.-i története alig képzelhető el, még kevésbé a XV. sz.-i magyar humanizmus fejlődése. Közülük Vitéz János az első, akit ifjúkori nevelésének humanista szempontból való hiányai ellenére is az első öntudatos magyar humanistának mondhatunk. Ő pl. az első, aki Magyarországon a politikai beszédek és a kancelláriai iratok stílusában a klasszikus minták utánzását meghonosítja.³⁸ Honnan kapta minderre az ösztönzést? Minták ebben az időben már bőségesen voltak Olaszországban: Coluccio Salutati, Leonardo Bruni, Francesco Barbaro, Poggio, - hogy csak a legfontosabbakat említsük. Vitéznek azonban aligha állt módjában e mintáknak helyszínen való tanulmányozása. Hogy Olaszországban tanult volna, mint azt Fraknoi felteszi, azt bizonyítani nem tudjuk s nem is valószínű.³⁹ Hogy Zsigmondot elkísérte volna olaszországi császár-koronázási útjára, mint azt ugyancsak Fraknoi gondolja, eddigi adataink alapján szintén kevésbé valószínűnek tarthatjuk.⁴⁰ 1444-ben, közvetlenül a váradi püspöki székbe emelése előtt, mint az ottani káptalan prépostja Olaszországba akart menni: „pro studio”, de az úton garázdálkodó rablók miatt csak

³⁷ Fraknoi, Vitéz János 7 l. - Teleki, Hunyadiak kora III. 216 l.

³⁸ Fraknoi, Vitéz János 14 l.

³⁹ U. ott 11 l. - Reumont, Tre prelati 326, 328 l. A bizonyítással mindketten adósok maradnak.

⁴⁰ Fraknoi (Vitéz János 12-13 lk.) feltételezi, hogy Vitéz Zsigmondot olaszországi és egyéb utazásaiban többször elkísérte, sőt Hunyadi János és Vitéz jó viszonyát az állítólag közösen megtett császár-koronázási útra vezeti vissza. Közvetlen bizonyítékaim az ellenkezőjére ugyan nincsenek, de közvetett adatok alapján valószínű, hogy Vitéz ez alkalommal sem volt Olaszországban. Ismeretes, hogy Ferrarában Guarino fejedelmi tanítványa, Leonello d'Este a Rómából visszatérő császárt 1433. dec. 10-én ünnepi beszéddel köszöntötte. (Sabbadini, Vita di Guarino 97 l. - Epistolario di Guarino III. 300-301 lk.) Ezt a beszédet Guarino legalább is átnézte, de az sincs kizárva: hogy ő maga írta. Lehetetlen feltételeznünk, hogy a humanizmus iránt érdeklődő Vitéz, ha valóban Zsigmond kíséretéhez tartozott volna, Ferrara leghíresebb humanistáját, Guarinót, aki a fogadtatásnál is kétségtelenül jelen volt, e hét alatt legalább futólag megismerni ne próbálta volna. Ugyancsak alkalom nyílt volna a megismerkedésre dec. 13-án is, amikor egy ünnepélyen Guarino a császártól lovaggá ütött Leonello tiszteletére beszédet mondott. Már pedig Janusnak egy későbbi leveléből tudjuk, hogy Vitéz 1450 körül Guarino arcvonásait nem ismerte s őt magát soha sem látta. (Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 441 l.) - Ezzel nem akarom azt mondani, hogy Vitéz egyáltalán ne kísérte volna el Zsigmondot egyéb külföldi útjain. A garicsi levéltár egyik 1437. nov. 24-én, közvetlenül Zsigmond halála előtt kelt adománylevele Vitéz János érdemeiről szólva kiemeli a királyi kancelláriában teljesített szolgálatait, melyeket a király környezetében itthon és az ország határain kívül is ellátott. (Fraknoi, Vitéz J. származása Kath. Sz. 1888, 575 l.)

Zágrábig tudott elérni.⁴¹ Vitéz János tanulási célból tehát valószínűleg sohase jutott el Olaszországba, ahová annyira vágyódott, amelyet műveltsége és sokszálú összeköttetései révén bizonyos mértékig szellemi hazájának tekinthetett. Valószínűbb, hogy képletesen szólva - inkább Olaszország juthatott el hozzá. Még Zsigmond uralkodása idején hazánkban jártak a nagy olasz humanisták közül Ambrogio Traversari, Antonio Loschi és a fiatal Francesco Filelfo.⁴² Ezek hatásáról Vitéz Jánosra alig lehet komolyan szó. Fontosabb mindezeknél a magyar humanizmus genezise szempontjából az öregebbik Pier Paolo Vergerio.⁴³ Ismeretes, hogy Vergerio 1417-ben Zsigmond szolgálatába lépett s ettől fogva 1444-ben Budán bekövetkezett haláláig kisebb-nagyobb megszakításokkal állandóan hazánkban élt és működött. Tudjuk azt is, hogy Vergerio, különösen hányt-vetett életének utolsó éveiben sokat volt együtt Vitéz Jánossal. Arra is vannak nyomok, hogy Vergerio szép könyvgyűjteményét élete vége felé Magyarországon értékesítette: tekintve Vitéz könyvgyűjtő buzgóságát, - melyről könyvtárának maradványai és Vespasiano da Bisticci feljegyzései egyaránt tanuskodnak, - föltehető, hogy e könyveknek egy részét Vitéz megszerezte s így ezek is lényegesen hozzájárulhattak humanista egyéniségének kialakulásához. Vergerio a korai humanizmus legjelentékenyebb képviselői közé tartozott, kinek irodalmi egyénisége a legkülönbözőbb irányokban ösztönzéseket adhatott: levélíró, történetíró, szónok, filozófus, műfordító, sőt - ha kellett, - latin és olasz költő is. Ő volt az első igazi nagyobb szabású humanista, aki hosszú ideig, évtizedekig, magyar földön élt, ő hozta először hozzánk s ő képviselte elsőként hathatósan nálunk az új műveltség megejtő varázsát. Egy ilyen hőforrás közelében Vitéz, aki maga nagyszerű hővezető volt, hamar átmelegedett.

Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom: egyébként is rejtélyes genezisű humanista egyéniségének csak itt lehet a kulcsa. Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincs Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius, kettejük nélkül nincs Mátyás világhírű humanista udvara, nincs az, amit jogos büszkeséggel magyar Quattrocentónak nevezhetünk. Vagy ha mindez van is, - másként van. Nem elhanyagolható erő valamivel később Enea Silvio Piccolomini hatása sem, aki évtizedekig III. Frigyes udvarában tartózkodott s akit a magyar humanizmussal sok szál fűzött össze.⁴⁴ Enea Silvio hatása azonban már csak Vitéz Jánosnak többé-kevésbé kialakult humanista egyéniségével találkozhatott; az alapokat kétségtelenül Vergerio rakta le.

⁴¹ Fraknoi, Vitéz János 20-21 lk.

⁴² Bibliotheca Corv. 88 l. - Francesco Filelfo magyarországi útjára vonatkozólag eddig figyelembe nem vett értékes dokumentum Filelfo levele Jacopo Ammanatihoz 1464-ből (Epistolae 469-70). Az öreg humanista ekkor elkeseredésében Törökországba készülődött szerencsét próbálni s régi emlékeinek felfrissítésével azt akarta a kardinálisnak bizonyítani, hogy a keleti országok viszonyait tapasztalatból ismeri. Elbeszéli többek között azt is, hogyan került annak idején Zsigmondhoz Magyarországra, ahol több hónapot töltött (...me iam menses complusculos agere in Pannonia apud Sigismundum...) - Rosmini, Vita di Fr. Filelfo I. 13 l. - Morawski II. 24-25 lk.

⁴³ Vergerio magyarországi tartózkodásáról eddig alig tudtunk valamit. A fogyatékos adatokat először Voigt állította össze (Wiederbelebung II. 272-4 lk.) Újabban főleg Ziliotto kutatásai (La cultura lett. di Trieste e dell' Istria, Trieste 1913., 27 s köv. lk. - Nuove testimonianze per la vita di P. P. V. il vecchio, Archeografo Triestino, S. III., vol. II. fasc. II. 1906, 249 s köv. lk. - Una biografia quattrocentesca di P. P. V., Pagine Istriane X. 1912, 66-67 lk.) lehetővé teszik, hogy a kérdésben világosabban lássunk. A probléma megérdemelné a közelebbi vizsgálatot, amire ez alkalommal nincs terem. - Legutóbb Vergerio életadatait Leonardo Smith próbálta rendszerezni két cikkében: Note cronologiche Vergeriane, Arch. Veneto Tridentino 1926 és Arch. Veneto 1928. Ezek közül főleg az utóbbi cikk érdekelhet bennünket. Smith következtetéseit azonban a magyarországi életszakaszra vonatkozólag csak részben tudom elfogadni.

⁴⁴ Huszti, Enea S. Piccolomini hum. propag. III. Frigyes udvarában. EPhK. 1919.

Vitéz humanista egyénisége megnyilvánult humanista udvarának kialakításában és az ezzel kapcsolatos könyvgyűjtő tevékenységében, irodalompártolásában, irodalmi működésében, végül a nevelési problémák iránti fogékonyságában és a neveltetéssel kapcsolatos áldozatkészségében.

Kétségtelenül Vitéz János az első, aki Magyarországon számbavehető humanista kört alkotott. Van ugyan arra is nyom, hogy Poggio, életének egyik nehéz fordulópontján Magyarországra szándékozott jönni, valószínűleg Ozorai Pipo udvarába, amiből arra lehetne következtetni, hogy a mecénási hajlamairól ismert Ozorai Pipo is gondolt egy írókból és művészekből álló, főleg pénzbeli támogatással összetartott renaissance-udvar kialakítására. Ennek megvalósulásáról nem tudunk; Poggio magyarországi útja is megghiúsult.⁴⁵ Vitéz tudós köre azonban, melyet elsősorban nem az anyagi támogatás, hanem a közös szellemi törekvések tartották össze, valóban működött. Belső életéről több, különböző időszakból származó adatunk van. Vespasiano da Bisticci külön kiemeli, hogy háza tele volt kiváló emberekkel.⁴⁶ Callimachus Experiens nem sokkal Vitéz halála után, a humanista kör egyik tagjának, Szánoki Gergelynek elbeszélése alapján, néhány apróbb tévedést leszámítva lényegében hű és friss képet ad a körnek még a várnai csatát megelőző életéről. Vitéz udvara szerinte *confugium bonorum omnium ac literarum asylum*. Sokat tartózkodott Vitéznél az öreg Vergerio, továbbá gyakori vitatkozó társa, egy Cyprus szigetéről származó fiatal humanista,⁴⁷ bizonyos Filippo Podocataro, kivel majd találkozni fogunk Guarino Veronese iskolájában. Egy későbbi időpontból, már II. Pius korából, igen szemléletes képet kapunk Vitéz tudós köréről Miklós modrusi püspök, pápai követ tollából, ki egy emlékezetes telet (1463) töltött Váradon „a remek könyvtárban, együtt sok tudós férfiúval, a híres férfiak megszámlálhatatlan kötetei között.”⁴⁸ Mert a jól felszerelt könyvtár szükségszerű kiegészítő része, szinte az alapja az ilyen vitatkozó, a problémákat közös erővel meghódító tudományos körnek, vagy, amint az ilyen kényszer nélküli, minden formáságot mellőző társaságokat valamivel később Itáliában általában nevezték: akadémiának. Vitéz János könyvtára Vespasiano da Bisticci, tehát egy szakember szerint nagyon szép volt (*bellissima libreria*). Sokat kerestetett könyvek után Olaszországban és Olaszországon kívül s, amit készen nem tudott megkapni, azt Firenzében leiratta. Költségekre nem nézett, de egyformán megkívánta a külső szépséget és a szöveg kifogástalan voltát.

⁴⁵ Walser, Poggius Florentinus 77 l. Poggiónak Piero Lamberteschit kellett volna Magyarországra kísérnie, ahol az lett volna a feladata, hogy 500 forint évi stipendium fejében egy előkelőség nagy tetteit méltóképen dicsőítse. A szerződés három évre szólt volna. Azt Poggio leveleinek szándékosan homályos célzásai alapján Walser egyáltalán nem tudja eldönteni, kinek a dicsőítéséről lett volna szó. A legvalószínűbb, hogy Ozorai Pipo (Filippo Scolari) akarta őt szolgálatába fogadni. - A Scolari-családról Hoffmann Edith, Régi magyar bibliofilek 29 l.: Ozorai Pipo könyvgyűjteményéről u. ott 36 l. - V. ö. még Balogh Jolán, Andrea Scolari várnai püspök mecénási tevékenysége. Arch. Ért. 1923-26, 173-188 lk.

⁴⁶ Vespasiano da Bisticci 219 l. (...e la sua casa tutta piena d'uomini singolari...).

⁴⁷ Ábel, *Analecta* 163-4 lk. Callimachus téved, midőn azt állítja, hogy Vergerio Vitéz Jánosnak *püspöki* udvarában élt. Vergerio 1444-ben meghalt, Vitéz pedig csak 1445 elején vette át a várnai csatában elesett elődje után a püspökség vezetését (Fraknoi, Vitéz János 24 l.). Ebből azonban nem következik, hogy az egész adatot el kell vetnünk, mint azt L. Smith teszi. (Arch. Veneto 1928. 126 s. köv. lk.)

⁴⁸ Ábel, *Analecta* 168 l. - Fraknoi, Vitéz János 151-2 lk. - Huszti, Francesco Maturanzio magyar vonatk. költeményei, EPhK. 1927. 8-10 lk.

Alig volt olyan latin könyv, - mondja Vespasiano, bizonyára a saját üzleti gyakorlatában előforduló könyvekre gondolva, - mely birtokában meg nem lett volna.⁴⁹

Felmerült az a gondolat is, hogy Vitéz 1444 után, midőn a váradi püspöki székre került, a gyermek Janus Pannoniust magához vette volna, „hogy felügyelete alatt a körében levő tudások között nevelkedjék fel s szerezzék meg azon ismereteket, melyekkel később az olaszországi egyetemekre mehetett.”⁵⁰ Láttuk, hogy Janus Pannonius kezdő iskoláztatását először talán atyja, később mindenestre anyja irányította. Arról, hogy kora gyermekiségében nagybátyja udvarában élt volna, költőnk, midőn neveltetéséről beszámol, egyáltalában nem tesz említést, - tehát e tetszetős feltevést végképen el kell ejtenünk.

Az imént vázolt kör működését harmonikusan egészíti ki Vitéz irodalom és tudománypártoló tevékenysége. Nagyon sok jeles embere a korszaknak igyekezett Vitéz kedvét keresni munkáival. A sorban olyan embereket találunk, mint Enea Silvio, Nicolaus Modrusiensis, Peuerbach, Regiomontanus, Giovanni Argiropilo, Tribacco, Trapezunzio, Galeotto Marzio, stb. A tudományok közül a csillagjósolásban elmerült Vitéz különösen az asztronómiát kedvelte. Nagy jelentőségűek XV. sz.-i művelődéstörténetünk szempontjából azok az erőfeszítések, melyekkel Peuerbachot, a kor nagy csillagászt - kívül a III. Frigyessel való gyakori alkudozások alkalmával s más esetekben is bizonyára sokszor találkozott, - Magyarország számára elhódítani szerette volna s amelyekkel Regiomontanust, a még jelesebb tanítványt - ha rövid időre is, - sikerült Magyarországhoz kötnie.⁵¹

De Vitéz nemcsak könyvgyűjtő és a mások irodalmi munkásságát pártfogásával előmozdító Maecenas volt, hanem maga is tevékeny irodalmi férfiú, egyik képviselője annak a régebbi, főleg a XV. sz. első felében gyakori humanista típusnak, mely az irodalmi tevékenységet rendszerint a gyakorlati élet céljainak közvetlen szolgálatába állította. Ha analógiát akarnánk keresni, a magyar Coluccio Salutatiak nevezhetnénk őt. Mint író, főleg a levélírást és a szónoklatot művelte. Ő az első magyar humanista író, kinek leveleit - sajnos, csak rövid időközökből, - hű emberének, Ivanich Pálnak buzgóságából összegyűjtve kapjuk. E levélgyűjtemény, melyet eddig csak mint történeti forrást méltányoltak, egyúttal rendkívül becses irodalomtörténeti emlék is.⁵² Ugyancsak Vitéz volt az első, aki szónoki műveiben - bár egyelőre elég távolról, - klasszikus eszményeket próbált követni. Élete második felében mintája főleg Enea Silvio volt, akihez, bár politikai küzdőtéren néha szembekerültek egymással, mély és tartós barátság fűzte. Enea Silvio a politikai ellenféltől el tudta benne választani az embert és a tudós humanistát s nemcsak Európájában emeli ki irodalmi érdemeit, hanem, ahol csak alkalma nyílik rá, különösen beszédeit magasztalja szinte túlzó dicséretekkal. Nagy kitüntetés ez

⁴⁹ A könyvtárra vonatkozó fontos részletet l. Vespasiano da Bisticci 218 l. - Alapvető fontosságúak Fraknoi kutatásai: Magyar Könyvszemle 1878-80, 1886; Vitéz János 238 s köv. lk. - L. még Lit. Berichte aus Ungarn II: 113 s köv. lk.; Bibliotheca Corv. 88 l. - Wilhelm Weinberger, Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1929 (XLVI) 6 s köv. lk. - Legújabb összefoglalás Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 57 s köv. lk.

⁵⁰ Karácson 8 l. - V. ö. még Fraknoi, Vitéz János 152 l.

⁵¹ Fraknoi, Vitéz János 226 s köv. lk.

⁵² Cod. Vindob. Lat. 431. - Kiadta Schwandtner II. k. - V. ö. Huszti, Magyar humanista, mint török tolmács V. Miklós udvarában, Századok 1927-1928. 344 s köv. lk.

éppen Enea Silvio részéről, aki pl. a jeles tehetségű Heimbürg György beszédeire azoknak darabos formájuk miatt a lekicsinylő „eloquentia theutonica” kifejezést alkalmazta.⁵³

Ez a kiválóan gyakorlati érzékű, országos dolgokban levelező és szónokló humanista, hacsak teheti, elrejtőzik a világtól könyvei közé s talán legszívesebben szövegkritikával foglalkozik. Hogy kódexeinek szövege lehetőleg hibátlan legyen, összeveti azokat, ha lehet, más kéziratokéval, ellátja tartalommutató feljegyzésekkel, teletűzdeli javításokkal. Ahol a maga erejét a feladatra nem érzi elegendőnek, humanista barátai közül választ ki valakit, akit az illető tárgykörben jártasnak gondol, s vele együtt végzi el a szövegjavítás nagy körültekintést kívánó munkáját. Így pl. Maniliusnak fölötté romlott szövegű kéziratát - Bibl. Palatina 1711. - Galeotto segítségével vizsgálta át.⁵⁴ Filológus-szenvedélye még fogságába is elkísérte: megállapítható pl., hogy Szt. Leo homiliáinak szövegét egy alkalommal fogságban javította át.⁵⁵

E nagy érdemei ellenére mégis legtöbbet tett Vitéz a magyar humanizmus jövő fejlődése érdekében iskolázató tevékenységével. Az oktatás ügye mindvégig érdekelte őt, a pozsonyi egyetem későbbi megalapítóját. De még talán e különben rövid életű egyetem megalkotásánál is fontosabb, hogy Vitéz a saját költségén, vagy legalább is segélyző hozzájárulással számos kiváló magyar ifjút küldött olaszországi iskolákba, főleg Guarinóhoz Ferrarába, hogy ott az új műveltséget teljesebb mértékben elsajátítsák. Vespasiano da Bisticci külön kiemeli ilyen irányú érdemeit: „Nem elégedett meg a könyvgyűjtéssel, hanem még sok ifjút is küldött saját költségén Olaszországba tanulni s ellátta őket könyvekkel, pénzzel s minden szükségessel. Azt akarta, hogy ezek ne csak a latin irodalmat tanulmányozzák, hanem a görögöt is. Ezek között küldte Ferrarába, Guarino iskolájába János mestert, a pécsi püspököt, aki egyformán kitűnő volt a görögben és a latinban, egyformán ügyes a versben és a prózában s általában egyike volt minden dologban a legméltóbb embereknek abban az országban.”⁵⁶ E sorokból határozott kultúrpolitikai programot olvashatunk ki. Vitéz János maga nem tudott görögül s ezt nagy hiánynak érezte nemcsak a maga személye, hanem általában a humanista kultúra teljessége szempontjából is; éppen azért tudatosan e hiány pótlására küldte Olaszországba az ifjabb nemzedék feltűnőbb tehetségeit, köztük saját unokaöccsét, a világra szóló képességű Janus Pannoniust. Ezért mondhattuk az előbb azt, hogy Janus Pannonius az első magyar ember, akit céltudatosan teljes értékű humanistának neveltek.

Azt kell még eldöntenünk, miért választotta ki Vitéz János éppen Guarino ferrarai iskoláját erre a célra, mikor Olaszország ez időben már több jeles humanista nevelővel büszkélkedhetett. Ismét Vergerióra kell először gondolnunk. Vitéz János Guarinót személyesen nem ismerte, legfeljebb később, már összeköttetéseikből kifolyólag, leveleket váltott vele; kellett tehát valakinek lennie, aki Vitéz figyelmét közvetlenül vagy közvetve Guarino iskolájára irányította. Hogy ez a tanácsadó az adott körülményeket figyelembe véve először talán Vergerio lehetett, azt hihetővé teszi az a meleg viszony, mely Guarinót és Vergeriót évtizedeken át összefűzte.

⁵³ Ábel, Lit. Berichte aus Ungarn II. 626 l. - Beszédeit kiadta Fraknói, Vitéz János politikai beszédei, Bpest 1878. - Ujabb, egyelőre kiaknázatlan anyagra hívja fel a figyelmet u. ő, Vitéz János lev. és beszédei, Magyar Könyvszemle 1887.

⁵⁴ Ezt a kódex bejegyzése bizonyítja. V. ö. Zsák J. Adolf cikkét, Egy ismeretlen Vitéz-kódex, Magyar Könyvszemle 1907. A kódexet szövegkritikai szempontból is átnéztem s megállapítottam, hogy a kézirat a Manilius-szöveg történetében elég fontos, eddig tudtommal kellő módon nem méltányolt helyet foglal el. A kérdés megérdemelné a közelebbi vizsgálatot.

⁵⁵ Fraknói, Vitéz János 124 l. - V. ö. Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 58 l.

⁵⁶ Vespasiano da Bisticci 219 l.

Guarino és Vergerio ifjúkorukban mindketten a híres Giovanni da Ravenna⁵⁷ tanítványai voltak s barátságuk, melyet különben levelezésüknek reánk maradt töredéke is elárul, a legkülönbözőbb sorsfordulatok viharát is kiállva, még Vergeriónak Magyarországon való évtizedes, végleges eltemetkezését is túlélte. A baráti kötelékeket csak erősítették a közös törekvések. Ismeretes, hogy Vergerio egyike a legnevezetesebb humanista pedagógiai íróknak, kinek műve: *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis ad Ubertinum Carrariensem*, a humanista nevelési iratok egyik legfontosabbja.⁵⁸ Nevelési elméletének a gyakorlatba való átültetése terén a kiválóbb humanista oktatók közül kétségtelenül Guarino tett legtöbbet. Nemcsak fontos alapelveket vett át tőle, hanem tiszteletében annyira ment, hogy Vergerio nevelési munkáját iskolájában a jelek szerint több ízben előadási tárgyul is kitűzte.⁵⁹ S mivel az ilyen nagybecsülés rendszerint kölcsönös szokott lenni, bizonyosra vehető, hogy Vergerio ép olyan nagyra becsülte Guarinót, saját pedagógiai eszményeinek az életbe való átültetőjét, a kor iskolamestereinek egyik princepsét, mint Guarino őt. S amennyiben Vergeriónak alkalma nyílt magyarországi barátainak a humanista iskoláztatásra vonatkozólag felvilágosító útbaigazításokat adnia, elsősorban kétségtelenül régi jó barátját, elveinek gyakorlati megvalósítóját, Guarino Veronesét emlegette.

Mikor azonban Janus Pannonius 1447-ben Guarino iskolájába került, akkor Vergerio már három éve a budai Szt. Miklós-templom sírboltjában pihent. Közvetlenül tehát nem Vergerio tanácsa döntötte el Janus Pannonius iskoláztatását. A közvetlen ösztönzést máshol kell keresnünk. Azok között a lengyelek között, akik I. Ulászló kíséretében hazánkba jöttek, a humanizmus szempontjából a Vergerióval is baráti összeköttetésben álló Szánoki Gergely mellett kétségtelenül Lassocki Miklós krakkói főesperes, a Vitéz János leveleiben oly gyakran szereplő Nicolaus Decanus Cracoviensis volt a legjelentékenyebb személyiség. Lassocki hazánkban néhány évig nagy szerepet játszott, bizalmas embere volt Hunyadi Jánosnak, atyai támogatója Vitéz János terveinek. Királya halála után is egy ideig még nálunk maradt s csak rajta mult, hogy magyar főpappá nem lett.⁶⁰

⁵⁷ Giovanni da Ravennát Zsigmond is megpróbálta Magyarországra hívni. L. Sabbadini, Giov. da Ravenna 98 l.: „Tra il 1405 e il 1406 Sigismondo, re d’Ungheria, conscio del potere che hanno i letterati di consacrare gli uomini all’ immortalità, cercò di trarlo alla sua corte, dove aveva servito onoratamente suo padre Conversino. Ma egli rifiutò...” Sabbadini monográfiája több, eddig nálunk figyelembe nem vett adatot tartalmaz az Anjou-kori magyar-olasz kulturális kapcsolatok történetére vonatkozólag is.

⁵⁸ Legújabb kiadása: P. P. Vergerii de ingenuis moribus etc. Nuova ed. per cura di Attílio Gnesotto, Padova, 1918. - Vergerio e művéről I. Fináczy, A renaissancekori nev. tört. Bpest 1919, 30 s köv. lk. Guarino és Vergerio barátságáról l. Sabbadini, Vita di Guarino 6 l. - Janus is említi Vergerio és Guarino barátságát Paneg. ad Guarinum 797 s.

⁵⁹ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 268 l. „Guarino tenne un corso sul *De ingenuis moribus* e se ne conserva la prolusione nel. cod. Ferrar. 110 N. A. 4 f. 112b. *Oratiuncula Guarini Veronensis pro libello de ingenuis inchoando*. Egy másik bevezetést idéz Sabbadini u. ott: cod. di Brera A. D. XIV. 27 f. 46. *Oratio Johannis Grasi supra librum de ingenuis moribus*. - A Bibl. Chisiana J. VII. 266 sz. kéziratában f. 252-től kezdődőleg ugyancsak Vergerio munkájához egy XV. sz.-i előadás-vezérfonalat találtam a köv. általános címmel: *In expositionem alicuius operis*. További kutatás dönthetné el, vajjon Guarino munkájáról van-e szó. - Nincs kizárva, hogy a forli-i Bibl. Com.-ban (Antico Fondo 7 [454] ff. 163-184) *Petri Pauli Vergerij vita* címmel szintén ilyen, a Bibl. Chis.-beli kódex említett munkájához hasonló előadás lappang, melyet talán Vergerio rövid életrajza előz meg. Az utóbbi kéziratról csak Mazzatinti katalógusából tudok, magát a kéziratot egyelőre nem tanulmányozhattam.

⁶⁰ Fraknoi, Vitéz János 44 s köv. lk.; 74-76; 79 l. - V. ö. Morawski II. 11-14 lk.

Ha tekintetbe vesszük Vitéz és Szánoki Gergely összeköttetését Vergerióval, - amit megdöntetlen bizonyosságú adatok támogatnak, - egészen bizonyosra vehetjük azt, hogy a humanizmus iránt melegen érdeklődő, nagyműveltségű, Olaszországban diplomáciai küldetéseken több ízben megfordult Lassocki is érintkezett Vitéz házában Vergerióval. Kétségtelen ezenkívül, hogy Lassocki már 1437-ben, Magyarországon való letelepedése előtt, tehát Vergeriótól valószínűleg még függetlenül, unokaöccseit Guarino ferrarai iskolájába küldte. Ehhez az ügghöz bizonyos, közelebbről nem ismert Thomas Vincentin közbenjárását használta fel.⁶¹ Az összeköttetés következményeként Guarino a római udvarban befolyásos Lassockival olyan jó viszonyba került, hogy egyik fia, Mánuel számára, egyházi javadalom elnyerése céljából a lengyel főpap támogatását kérhette.⁶² Idővel, kb. 1450 körül, az egymást felváltó Lassocki rokonok Guarino iskolájában annyira elszaporodtak, hogy Sabbadini, Guarino leveleinek kiadója, a sok János között, akik Guarino és Lassocki levélváltásában szerepelnek, már alig ismeri ki magát. Pedig a Jánosok mellett szerepel még egy bizonyos Mihály, továbbá egy bizonyos Pál is.⁶³ 1449-ben Lassocki két olyan ifjút helyez el Guarinónál, akik nem is voltak rokonai.⁶⁴ Valószínűleg Lassocki közbenjárására, talán Vitéz segítségével került Guarino iskolájába még 1447 előtt a már említett cyprusi humanista, Filippo Podocataro is, kivel mint költővel és mint Vergerio vitatkozó társával Vitéz János humanista udvarában találkoztunk. Podocataro tehát minden valószínűséggel Vitéztől került Guarinóhoz, mintegy jelezve azt az utat, melyen nem sokkal később Janus Pannonius jární fog.⁶⁵ Érdekes és sokatmondó körülmény az, hogy Podocataro a Ferrarában szép számmal tanuló Lassocki-

⁶¹ Guarino és Lassocki levélváltása kiadva Sabbadini, Epistolario di Guarino II. 321 s köv. lk. - Ugyanezeket a leveleket Sabbadini munkájára való hivatkozás nélkül a krakkói és lembergi kéziratokból újra ki adta Julia Brüstigerowa, Guarino a Polska (Kwartalnik Historyczny XXXIX. 1, 70 s köv. lk.). - Kiderül a levélváltásból, hogy Lassocki és Guarino 1437-ben még nem ismerték egymást személyesen. Nem helytálló tehát Morawski feltevése, aki szerint (II. 12 l.) Lassocki már 1426-27-ben megismerkedett volna Guarinóval. - L. még Sabbadini, Vita di Guarino 88 s köv. lk. - Lassocki és Poggio összeköttetéséről l. Ábel, Analecta 158 l. - Poggio és Hunyadi János összeköttetéséről, amelyben a jelek szerint Lassockinak is volt szerepe, u. ott 158-159 lk. - L. még Walser, Poggius Flor. 224. l.

⁶² Valószínű időpont: 1448 márciusa. L. Sabbadini, Epistolario di Guarino II. 511 s köv. lk.

⁶³ U. ott II. 513 l.

⁶⁴ U. ott II. 514 l.: Mitto ecce duos nobiles adolescentes ad te erudiendos, quos suscipias velim et ita commendatos habeas, ut meos soles et consuevisi. Unus archiepiscopi Gneznensis nepos est, regui illius nostri amplissimi prelatorum, alter nobilium genere insigni etc. Ez esetben találó Morawski megállapítása (II. 13 l.): Lassocki poussa alors plusieurs jeunes Polonais à se rendre à Ferrare, et s'intéressa ensuite par correspondance à leur sort et à leurs progrès.

⁶⁵ Sabbadini (Epistolario di Guarino III. 509-10 lk.) Callimachus Experiensnek a Szánoki Gergelyről írt életrajzában foglalt azt az adatát, amely szerint F. Podocataro Vitéz Jánosnál Nagyváradon Vergerióval együtt lett volna (v. ö. Ábel, Analecta 163-4 lk.), nem fogadja el. Szerinte Podocataro csak 1447 után került volna Magyarországra, már pedig Vergerio 1444-ben meghalt. Ezzel szemben a felmerülő nehézségek ellenére is egyelőre inkább azt hiszem, hogy F. Podocataro 1444 előtt járt Magyarországon. Kétségtelen, hogy Callimachusnak Szánoki-életrajzában sok kronológiai és egyéb pontatlanság fordul elő (v. ö. Morawski, II. 20 l. „La chronologie de cette biographie est très vague et très arbitraire”), mégis, mivel ez az egyetlen forrásunk határozottan állítja, hogy Vergerio és Podocataro Magyarországon Vitéznél *egy időben együtt* voltak s mivel Podocataro későbbi magyarországi tartózkodásának emlékeinkben egyelőre semmi nyoma nincs, mindaddig kénytelen vagyok Callimachusnak egyedülálló adatát elfogadni, amíg elvetésére a Sabbadinitól felhozottaknál nyomatékosabb érvek nem készítenek. Számba kell azt is vennünk, hogy egy ilyen adatban sokkal nehezebb a tévedés, mint pl. egy névben, vagy egy évszámban. - Sabbadini véleményéhez csatlakozik Leon. Smith is, Note cron. Vergeriane, Archiv. Veneto, 1928, 129 l.

rokonság révén egyik levelében mintegy az egész Lassocki-család bizalmasának és lekötöztettségének mondta magát.⁶⁶

Ezek után egyáltalán nem valószínűtlen az a feltevésünk, hogy Vitéz azért küldte Guarino iskolájába Janus Pannoniust, mert a híres mesterre már Vergerio felhívta figyelmét s mert akkori bizalmasa, Lassocki Miklós ezt az iskolát már egy évtizedes, folyton megújuló összeköttetés alapján jól ismerte. Lassocki Guarinónak nagy tisztelője volt⁶⁷ s valószínű, hogy nemcsak levélben keresték fel egymást, hanem Lassocki sűrű olaszországi útjain személyesen is találkoztak.

Feltevésünket szinte a bizonyosságra emeli a Colocci-féle életrajznak egy eddig észrevétlenül és kiaknázatlanul maradt szerény adata, mely szerint a gyermek Janust a királyi követek kísérték le Olaszországba.⁶⁸ E követség vezetője csak maga Lassocki Miklós lehetett, aki, mint más adatokból tudjuk, IV. Jenő halála után, V. Miklós pápa megválasztásakor, 1447 tavaszán, Magyarország követeként valóban Olaszországban járt.⁶⁹ Vitéz a zsenge, még nem is 13 éves Csezmiczei Jánost Lassocki gondjaira bízta, aki őt Ferrarában Guarinónál elhelyezte, maga pedig tovább ment Rómába. Valószínűleg visszafelé való útjában érte az a baleset, melyről Filippo Podocatarónak az egyik Lassocki Jánoshoz írt levele megemlékezik: rabló kezébe került, aki a lengyel főpapot csak hosszas alkudozás után és erélyes közbenjárásra bocsátotta szabadon.⁷⁰

---

⁶⁶ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 411-2 lk.

⁶⁷ U. ott II. 322 l.

⁶⁸ Opuscula 156 l.: „...in Italiam regiis rum Oratoribus mittitur.” Kétségtelenül Phaliscustól származó adat. Koller ellenvetéseit („At hoc anno Hungaria Regem non habuit, verum Gubernatorem; igitur Janus cum Regiis Oratoribus mitti in Italiam haud potuit” IV. 30 l.) nem tudom elfogadni: Colocci az életrajzi vázlat papirosra vetésekor nem gondolt finom közjogi distinkciókra s nem törte azon a fejét, vajjon Hunyadi János követei nevezhetők-e „királyi” követeknek. Talán azt sem tudta, hogy ez időben Magyarországnak nem volt királya.

⁶⁹ Fraknoi, Vitéz János 44-45 lk. - Az időpontra nézve l. Opuscula 164 l.

⁷⁰ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 411-2 lk.

II.

Guarino iskolájának neveléstörténeti jelentősége. - Az iskola tanulmányi rendje: elemi, grammatikai, retorikai fokozat. - Görög tanulmányok. - Az iskola szelleme; munkaközösség. - Janus a Guarino iskola egyik leghíresebb tanítványa: Guarino Veronese, Battista Guarino, Vespasiano da Bisticci nyilatkozatai. - Janus korai hírneve. - Janus költői működését a Guarino iskolában végzett tanulmányok magyarázzák.

Janus Pannonius egyik epigrammájában,⁷¹ amit Guarino legelőkelőbb tanítványához, Estei Leonellóhoz, akkor Ferrara grófjához írt, őszintén megmondja, hogy ő nem a város, sem Leonello, hanem kizárólag Guarino kedvéért jött Ferrarába. Guarino ferrarai iskolája ez időben virágkorát élte, noha maga Guarino már szinte aggastyán volt. Az a varázserő, mellyel ez az iskola még Itálián túlról is, a legkülönbözőbb népek fiait magához vonzotta, szinte példátlan az e g y ember nevéhez fűződő nevelő intézetek történetében.

Lodovico Carbone, Guarino tanítványa, Janus Pannonius egyik iskolatársa - kinek később a magyar humanizmus történetében is jut némi szerep, - Guarino halála alkalmából egy több kéziratban reánk maradt híres gyászbeszédet mondott.⁷² Ebben reámutatott arra, hogy Itália legkülönbözőbb részeit nem is számítva, a növendékeknek egész serege özönlött Guarinóhoz, többek között Galliából, Germániából, Pannoniából, Csehországból és Angliából. Nem kímélték ezek a költségeket, nem féltek a hosszú úton reájuk leselkedő veszedelmektől, mindent vállaltak, csak hogy a mester szavait hallhassák, „kinek neve ismertebb a világon, mint bármely nagy királyé”⁷³ s aki a hozzáözönlő „barbárokat” nyelvben és fellépésben latinokká formáltan küldte vissza hazájukba.⁷⁴ Carbone nekivág a nevezetesebb növendékek felsorolásának is, de, bár névsora elég hosszú, azért természetesen föltette hiányos. Hiányzanak pl. a spanyolok, a németek, a lengyelek, a görögök stb. A jelesebb olaszok mellett jóformán csak az angolokat sorakoztatja fel Carbone meglehetősen teljességgel.⁷⁵ A többi idegen nemzet fiaiból még egyetlen egyet említ, a „híres költők közé számítandó” magyar Janus Pannoniust.⁷⁶ Egyébként maguk a ferrariaiak, elsősorban a Leonellót felváltó Borso, azt tekintették Guarino főérdemének, hogy hírnevével külföldről is a tanulók nagy seregét vonzotta Ferrarába.⁷⁷ Enea Silvio is az iskolájából kikerült jeles férfiak nagy számában találja Guarino jelentőségének legbeszédesebb bizonyítékát.⁷⁸ S Guarino egyik fia, Girolamo, midőn

⁷¹ Epigr. I. 185. - Guarinónak Ferrarában való letelepedéséről l. Cittadini, I Guarini 17 l.

⁷² Legutóbb kiadta G. Bertoni, Guarino da Verona c. m. függelékében, ahol a szerző a tőle ismert fontosabb kéziratokat is felsorolja. V. ö. K. Müllner, Reden u. Briefe italien. Humanisten 89 s köv. lk.

⁷³ Bertoni, Guarino de Verona 167 l. (...cuius nomen in orbe notius est, quam cuiusquam magni regis...).

⁷⁴ U. ott (Quot homines natura barbaros a loquendi barbarie liberavit eosque in patriam lingua et arte latinos factos remisit). - Janus is említi (Paneg. in Guar. 473 s köv. sk.) Guarino iskolájának nemzetközi jellegű hallgató seregét. - L. még epigr. I. 181.

⁷⁵ V. ö. Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 502 l., ahol a szerző néhány adattal Carbone felsorolásának feltűnőbb fogyatékosságait kiegészíti. - Janus is felsorolja, de szintén föltette elnagyoltan, Guarino jelesebb növendégeit (Paneg. in Guar. 626 s köv. sk.).

⁷⁶ Bertoni, Guarino da Verona 167 l. (Janus ille Pannonius inter celebres poetas recensendus...)

⁷⁷ Ábel, Zeitschrift f. österr. Gymn. 1883., 162 l. - Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 500-501 lk.

⁷⁸ A. Bottoni, Cinque secoli d'Università a Ferrare, MCCCXCI-MDCCCXCI. Bologna, 1892, 30 l. - Fontos hely: „Guarinus Veronensis, grandaevus et venerabilis senex, magister fere omnium, qui nostra aetate in humanitatis studio floruerunt...” (Commentarii, frankfurti 1614-i kiadás 57 l.)

1449-ben a bolognai Girolamo Tridentone rosszindulatú támadásával szemben kellett atyja iskoláját megvédenie, méltóságteljes szavakkal jogosan utalhatott arra, hogy kevés város van Itáliában s Itálián kívül, hol Guarino tanítványok ne lennének s alig van még a földön egy olyan iskola, melyből „több jeles görög és latin tudós férfiú indult volna útjára”, mint ebből.⁷⁹ Önérzetes megállapítás s ami a lényeges, mindenképpen igaz.

Ebbe a híres iskolába, ahonnan - Battista Guarino kifejezése szerint is - „a bővizű forrásból a világ minden tájai felé csobogó patakok módjára a tudós férfiak egész serege indult el”,⁸⁰ került még tizenharmadik életévének betöltése előtt a gyermek Janus s ott maradt teljes hét évig. A régebbi életrajzírok általában önkényes találgatásokkal állapítják meg a Guarinónál töltött évek számát. A probléma jelenlegi ismereteink szerint többé nem lehet vitás: Janus 1447 tavaszától 1458 nyaráig, összesen tizenegy évet töltött Olaszországban.⁸¹ Ebből a négy utolsó év Battista Guarino szerint - kinek közlésében ez alkalommal feltétlenül megbízhatunk - a páduai egyetemre esik,⁸² a többi hét pedig kétségtelenül Guarino iskolájára.

Hangsúlyoznom kell, hogy Janus Guarino magántanítványai közé is tartozott. Guarinónak ugyanis a mellett, hogy az újjászervezett ferrarai Studión tanított, volt egy magán konviktusa is: szűkebb értelemben vett Guarino-tanítványnak tulajdonképpen csak az számíthatott, aki Guarino házában lakott. Ezt a nevelési rendszert Guarino még Görögországban, Chrysoloras házában tanulta s már fiatal korában, midőn Velencében tanított, alkalmazta. Előtte lebeghetett Gasparino Barzizza példája is, aki Páduában hasonló módon növendékeinek egy részét házában tartotta.⁸³ Ezt a rendszert fogadta el és építette ki a tökéletességig Vittorino da Feltre, aki többek között talán Barzizza tanítványa volt. Raffaello Volaterrano szerint Guarino magántanítványaitól külön szedte a konviktusi és külön a tandíjat.⁸⁴ A díjak behajtásában a nagycsaládú mester alkalomadtán igen erélyesnek bizonyult; pl. Lassockitól is kénytelen volt sürgetni nehéz anyagi helyzetére való hivatkozással a hátralékokat.⁸⁵ Janust pedig egy ízben - mint látni fogjuk - valósággal zálogban tartotta vissza mindaddig, míg hátralékos követelését biztosítva nem látta.

A rendszernek megfelelően kétfelé ágazott Guarino tanítói tevékenysége: a nyilvános iskolának szentelte általában a nappalt, a magániskolának az estét. A nyilvános lecke ismét két részre tagozódott: délelőtti rendszerint egy latin költővel, majd utána egy latin prózaíróval

⁷⁹ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 37-38 lk.; *Epistolario di Guarino* III. 418-9. lk. - V. ö. még Voigt, *Wiederbelebung* II. 457 l. - Fináczy, *A renaissancekori nev. tört.* 56 s köv. lk.

⁸⁰ Ábel, *Analecta* 205 l. - Érdekes kiadatlan hely Guarino iskolájának jelentőségéről Giorgio Valagussa egyik levelében (*Bibl. Laurenziana, Acquisti e Doni* 227 f. 22b), a következő: „Accipe igitur rem tibi et mihi fortunatissimam me una cum Francisco in Achademia Guarini collocatos et eius disciplinae erudiri institutionibus. Quod quantum et emolumenti et honoris allaturum mihi sit, tu cogites velim: hic equidem Parnasum (*cod. pernasum*) Heliconaque omnem novem Musis circumdatum videre videor, hic sane omne bonarum artium gymnasium cerno, hic Bacchus, hic pulcher Apollo manet, hic vere viri, hic poetae, hic oratores facile emergunt...” (Francesco Lenóhoz írt levél). - A fontos levélgyűjtemény kiadásának gondolata már Sabbadinit foglalkoztatta. Újabb Juhász László készül a régi terv megvalósítására.

⁸¹ *Eleg.* I. 6, 107-108.

⁸² Ábel, *Analecta* 207 l.

⁸³ Sabbadini, *Vita di Guarino* 13 l.

⁸⁴ *Opuscula* 191 l.

⁸⁵ Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 515 l. - Ezzel szemben Vittorino da Feltre a szegény, de tehetséges növendékeket ingyen („per l’amore di Dio”) tartotta házában. (V. ö. Burckhardt 187 l.; Monnier I. 242 l.)

foglalkozott, délután pedig főleg a görög tanulmányokkal. Az esti órák, sőt az éjszaka egy része is kizárólag a konviktoroké volt, akik a mester közvetlen felügyelete alatt tanultak s akiknek minden kérdésben, a felmerülő nehézségek elosztatásában készséggel rendelkezésükre állt. A kettő: a nyilvános és a magánleckék együtt, merítették ki teljesen Guarino tanulmányi rendjét.⁸⁶

Kétségtelen, - ezt már a berendezkedés belső természete is megkívánta, - hogy Janus egyúttal a ferrarai Studiának is növendéke volt, bár a doktori címet nem itt szerezte meg, sőt a reánk maradt ferrarai doktoravatási jegyzőkönyvekben még tanuként sem szerepel.⁸⁷ Hogy Janus valóban a Studio növendéke is volt, azt a mondottak mellett még egy másik reánk maradt adat is elég valószínűséggel bizonyítja. Ismeretes, hogy Guarino a Leonellótól újjászervezett Studio tanévét két ízben nyitotta meg ünnepi beszéddel: 1442 okt. 18-án, továbbá öt év múlva 1447-ben ugyanazon a napon. Mindkét alkalommal a szabad művészetekről értekezett. Janus Pannonius a mesteréről írott panegyricusban céloz reá, hogy ezt az 1447-i beszédet, kétségtelenül mint a Studio friss növendéke, ő is hallgatta.⁸⁸

A Guarino iskola tanulmányi rendjéről elég pontos értesüléseink vannak, amiket elsősorban Battista Guarino kis könyvének, *De modo et ordine docendi ac studendi* köszönünk. A szerző, az öreg mester legkedvesebb fia, eszméinek és iskolájának örököse, e kis munkát még atyja életében, 1459-ben írta Veronában s onnan küldte el mintegy jóváhagyás végett meghatott és csodálkozó atyjának.⁸⁹ Bizonyos fokig tehát az atya és fiú, a mester és tanítvány közös munkájáról van szó,⁹⁰ melyből egyúttal hitelesen megtudhatjuk, - ami ez alkalommal elsősorban érdekel bennünket, - milyen tanulmányokat végzett a legnagyobb magyarországi latin költő a kor leghíresebb humanista iskolájában? Battista könyvének esetleges hiányait bőségesen kitöltik egyéb reánk maradt egykorú források: előadási jegyzetek, tankönyvek, a tanítványoktól származó feljegyzések - s nem is utolsó sorban Janus Pannoniusnak Guarinóról írt Panegyricusa.⁹¹

⁸⁶ Sabbadini, Vita di Guarino 139 l. - Guarino napirendjéről l. Janus P., Paneg. ad Guar. 587 s köv. sk.

⁸⁷ A jegyzőkönyvek egy részét kiadta Giuseppe Pardi, Titoli dottorali conferiti dallo studio di Ferrara nei sec. XV. e XVI. Lucca, 1901. - V. ö. Pap Károly, Ferrarai és perugiai tanulók a XVI. sz.-ban. Irodalomtört. Közl. XII.

⁸⁸ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 439-40 lk.; Guarino említett beszédét ugyancsak Sabbadini adta ki Bibl. delle scuole italiane VII. (1897) 33-37 lk. - V. ö. Voigt, Wiederbelebung I. 553 l. - További közvetett bizonyítéknak vehetjük, hogy Janus (Paneg. ad Guar. 337-8 sk.) célzást tesz a Guarino-előadásokat jegyző hallgatóságra. A dolog természetéből következik, hogy ez csak az egyetemi előadásokra vonatkozik. Az nem számít, hogy ezt az adatot Janus Guarinónak velencei működésével kapcsolatban említi, mert a megfigyelést kétségtelenül Ferrarában tette.

⁸⁹ Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 34 l. - Batt. Guarino munkáját a következő (lapszámozás nélküli) kiadásban használtam: Bapt. Guarinus ad Maffaeum Gambaram Brixianum adolescentem generosum discipulum suum de ordine docendi ac studendi. A végén: Veronae XV. Kal. Marcii 1459. (Bécsi nemzeti könyvtár Incun. II H. 11. - Hain, Rep. Bibl. 8128.)

⁹⁰ Batt. Guarino írja az ajánlólevélben: „Ea etenim collegi, quae non meo tantum iudicio, quod non magnum utpote adolescentis esse potest, sed doctissimorum etiam virorum, *et in primis optimi parentis mei*, quem longo iam tempore in hoc docendi munere exercitatum fuisse non te fugit, ad praecipienda studendique rationem maxime conducere videbantur, itaque *ea legens* non me, sed *ipsum parentem loqui existimatis*; nihilque scriptum esse tibi persuadebis, quod non longo usu probatum sit”.

⁹¹ A következőkben az egyébként külön idézett forrásokon kívül elsősorban Sabbadini összefoglalására támaszkodom: La scuola e gli studi di Guarino. E munkát csak egyes részeiben tette elavulttá Sabbadini újabb műve, Epistolario di Guarino; mint összefoglalás, az előző mű ma is nélkülözhetetlen. - Ma is használható még Voigt összefoglalása, Wiederbelebung I. 547 s köv. lk. - L. még F. Bertone, Il metodo di istruzione classica e di educazione umanistica di Guarino Veronese, Rivista Pedagogica XXII (1929) 5.

Guarino iskolája három részre tagozódott: elemi, majd a grammatikai, végül a retorikai fokozatra. A grammatikai szakasz ismét két részre oszlott: metodikusra és történetire.⁹² E beosztáson lehetetlen fel nem ismernünk Quintilianus hatását.⁹³

Az elemi részben a legfontosabb feladat a helyes kiejtés, továbbá a latin helyesírás elsajátítása és begyakorlása volt.⁹⁴ A helyes kiejtés fontosságát Guarino még Chrysolorastól tanulta s növendégeitől maga is szigorúan megkívánta. A helyesírásról két munkája is maradt reánk: az egyik a diphthongusokról, a másik pedig (rövid 25 hexameterből álló emlékeztető vers) az összetett szavakban a praeposíciók asszimilációjáról szól. Ezen a fokon a növendékek antik szerzőket még alig-alig olvastak, inkább arra törekedtek, hogy egy erre alkalmas kézikönyvből mentől több tanulságos példát véssenek emlékezetükbe. E célra leggyakrabban általában az úgynevezett Donatus minor-t használták, Guarinónál azonban inkább ennek egy középkori, a kéziratokban a XIII. sz.-tól kezdődőleg szereplő kivonata, az ú. n. Janua - melyet később szintén Donatusnak tulajdonítottak, - forgott a növendékek kezén.⁹⁵ Janus Pannonius, midőn Guarinóhoz került, már a legelemibb tudnivalókon mindenesetre túl volt s nagyon valószínű, hogy ezt a fokozatot a különben is rendkívül gyorsan haladó csodagyermek csak éppen átfutotta. Természetes viszont, hogy a Guarino szerint való helyes latin olvasást Janus végeredményben mégis először Ferrarában tanulta meg.

A grammatikai kurzus első, metodikus részében a növendékek latinból a szóképzés törvényeit, a rendhagyó ragozást, a prozódia és metrika szabályait tanulták; ugyanitt kezdték el a görögöt is. Az irodalmi célzatú szövegolvasás még itt sem szerepelt. Egyes költőkből, mint pl. Vergiliusból sokat tanultak ugyan kívülről, de csak azért, hogy a latin verselés zenéje a növendékekbe szinte beidegződjék.⁹⁶ A stilisztikai gyakorlatok alapjául legtöbbször Cicero levelei szolgáltak. Nagyjelentőségűek voltak e fokon az ú. n. themata vagy declamationes, a szóbeli gyakorlatok, melyeket Guarino a humanisták pedagógiai gyakorlatával sokban egyező császárkori szónokiskolák mintájára honosított meg. A deklamációkban nagyon vigyáztak az ékes szerkesztésre (ornate componere), melyen főleg a mondatzáró ritmusra való ügyelést értették. A humanisták - mint ismeretes, - nem sokat foglalkoztak elméletileg az ú. n. clausula törvényeivel, de azt megfigyelték, hogy pl. a ritmus okából a latin mondat legtöbbször igével végződik. Ennek megfelelően Guarino egyik sokat emlegetett szabálya volt: „ut oratio

⁹² Batt. Guarino, De ordine doc. ac stud. „Grammaticae autem duae partes sunt: quarum alteram Methodicen, quae breves omnium orationis partium Formulas, id. est μεθοδούς declarat, alteram historicen, quae historias et res gestas pertractat, appellant...”

⁹³ Quint., Inst. Or. I. 4, 1; 9, 1. V. ö. Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 35 l.

⁹⁴ Mindkettőről beszél Janus is Paneg. ad Guar. 370-2 sk. - A helyes kiejtés fontosságát Batt. Guarino is nagy nyomatékkal hangsúlyozza: „...ut litteras et verba aperte quidem et expedite, non tamen expresse nimis pronuntiare consuescant...” (De ordine doc. ac stud.)

⁹⁵ Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 35 l. - Voigt, Wiederbelebung II. 373-5 lk.

⁹⁶ Battista Guarino szerint a metrikai készséget a sok olvasás és kívülről tanulás (főleg Vergilius szövegéből!) biztosíthatja. A metrikára Guarino, aki elsősorban költőket és szónokokat nevelt, igen nagy gondot fordított. Ez kitűnik Battista Guarino fejtegetéseiből is: „...cuius tanta est utilitas, ut apte dicere ausim neminem posse iure doctum appellari, cui haec ignota fuerit... neque enim recte pronuntiare absque ea scientia quisque valet, immo, quod maius est, non recte intelligere.” (De ordine doc. ac stud.) Szerinte „voluptatis gratia” is kell verstant tanulni, mert e nélkül sem a költőket, sem a prózaírók „numerosa oratio”-ját élvezni nem lehet.

plerumque verbo claudatur.”⁹⁷ A retorikai deklamációk ifjúkori emlékei mindvégig kísértenek Janus Pannoniusnak retorikai elemekben bővelkedő költészetében is.

Ezen a fokon találkozunk először olyan tankönyvvel, melyet Guarino egyenesen a maga iskolája számára írt. Ez a híres *Regulae*, a legnagyobb hatású és legelterjedtebb tankönyvek egyike, melyet már a szerző életében interpolálni kezdtek.⁹⁸ A XV. sz.-ban Sabbadini 26 kiadást számol össze: a kéziratokat nem számítva csak Ferrarában egyetlen évben (1475) 9 kiadást kellett belőle újra nyomtatni. A XVI. sz.-on keresztül ez volt általában az uralkodó latin nyelvkönyv s még a XVIII. sz.-ban is találkozunk vele - természetesen erősen megváltozott formában.⁹⁹ Kétségtelenül Janus is alaposan megtanulta. Ez a könyv volt tehát a humanista latin oktatás egyik pillére. Itt az alkalom: elleshetjük a csodálatos eredményű humanista latin oktatás titkát! Milyen varázsszerekkel lehetett rövid idő alatt olyan kitűnően megtanulni latinul? Ma a sokszor fontoskodó áhitattal emlegetett „módszer”, „módszeres tanítás” és a minden oldalról felpanaszolt eredménytelenség korszakában nem érdektelen a kérdés: milyen módszerű volt az az egyik legfontosabb tankönyv, melyből a legkitűnőbb magyarországi latin költő a latin nyelvnek tőle oly jól ismert titkait, legalább részben, megismerte?

A meglepetés a lehető legnagyobb. A középkorral szemben felforgató újításokat várnánk, már pedig - ha a Priscianustól kölcsönzött, egyébként lényegtelen és kis terjedelmű részleteket nem számítjuk, - teljesen a középkori, lényegében még a kései antikokra visszamenő grammatikai hagyományt találjuk! Szó sem lehet tehát, legalább is a grammatikai oktatásban, a humanizmus Szt. György lovagjáról, aki leölte volna a középkori sárkányt! Egy nagyjelentőségű különbség van legfeljebb a középkori grammatikák és a *Regulae* között: az utóbbinak aránylagos rövidecsége és viszonylagos egyszerűsége.¹⁰⁰ Guarino mindazt lehántotta a hagyományos latin grammatikáról, amivel a középkor dialektikája feleslegesen megterhelte: elsősorban a sok céltalan okoskodást. Nagy gyakorlati érzékkel a lényegre szorítkozott, ami érthető is, mert hiszen Guarino egyébként is szívesen kigúnyolta azokat a pedáns iskola-mestereket, akik a gyermek zsenge lelkét fölösleges értelmetlenséggel nyomorítják meg.¹⁰¹ Janus szempontjából nem érdektelen, hogy Guarino a *Regulae*-hoz csatolt gyakorlatokat olasz nyelven végeztette: ez annyit jelentett, hogy Janusnak a latin mellett hamarosan meg kellett tanulnia a vulgáris (olasz) nyelvet is. Egyéb tankönyvek voltak még ezen a fokon: Priscianus

⁹⁷ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 36 l. - Janus (Paneg. ad Guar. 335) együtt említi a deklamációkat és a költészetbe való bevezetést. - Kétségtelenül a deklamációkra vonatkozik még a Paneg. ad Guar. 602-3 is.

⁹⁸ Már Batt. Guarino panaszkodik, hogy atyja tankönyvébe sokan fonákul „belejavítottak”.

⁹⁹ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 46-47 lk. - Guarino grammatikai munkáit említi Voigt, *Wiederbelebung* II. 376.

¹⁰⁰ Ezt Batt. Guarino is hangsúlyozza: „...eas formulas multis ex libris, qui extant, capescere licebit, sed magna ex parte compendium illud optimi parentis mei ad id iuvabit, ubi *sicut nihil est superflui*, ita omnia facile reperiuntur, quae ad orationem recte struendam conducere videant...” (De ordine doc. ac stud.) - A középkor és a humanizmus egymáshoz való viszonyáról l. Burdach, *Zwei Abhandlungen*, 87-88 lk. - Burdach egyébként megállapítja (u. ott 123-124 lk.), hogy a középkor és a renaissance merev szétválasztása XVII. sz.-i (protestáns) történeti konstrukció.

¹⁰¹ Egyik sikerült gúnyos megjegyzését idézi Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 45 l. („...qui totos consumunt annos inter figuras, casus, gerundia et alia huius generis deliramenta, nec melioribus illos teneros alunt animos...”).

Grammatikája, Alexander de Villadei híres *Doctrinale*-ja, görögből pedig Chrysoloras *Erotematái*, az utóbbi Guarino átdolgozásában.¹⁰²

Az eddigi anyagot, ha a kevés görögöt nem számítjuk, Janus nagyjában véve Magyarországon is elsajátíthatta volna, mert - mint láttuk, - Guarino a grammatikai alapot elsősorban a régen kipróbált és nemzetközileg általában használt középkori tananyagból verte szilárdra.¹⁰³ Az új, a humanista irányú továbbfejlesztés a grammatikai kurzus második, ú. n. történeti szakaszában kezdődik, midőn az ó-kori szerzők öncélú olvastatására kerül a sor. Itt sincs azonban a középkorral szemben az a tüntető szakítás, mely egyes humanistáknál, mint pl. Lorenzo Vallanál, annyi görög-tűzzel esett meg: Guarino símán, a mult lekicsinylő ócsárlása nélkül bontakoztatja ki a régi alapból a szerinte szükséges újat. Ezen a fokon tehát már az antik szövegek kerülnek a kézikönyvek helyébe. A növendékek a történeti és mitológiai ismereteket e szövegekből maguk gyűjtik. Janus Pannonius hatalmas, sokszor költészetére is nyomasztóan reánehazódó történeti és mitológiai tudásának itt van a gyökere. A történetírók közül azokkal kezdték, kik áttekintő előadásban csak a tőlük lényegesnek gondoltra szorítkozva adták elő az eseményeket (mint pl. Valerius Maximus,¹⁰⁴ Justinus): ezek alkották mintegy a bevezetést a nagyobb történetírókhoz. A humanisták szemében annyira fontos mitológiai tudás elsajátítása céljából viszont Vergiliust (*Aeneis*), Statiust (*Thebais*) és Ovidiust (*Metamorphoses* és *Fasti*) olvasták. Jelentős helyet foglalt el Terentius, a finom társasági nyelv mestere, a filozófus Seneca, továbbá Juvenalis. Mellettük tanulmányozták még Augustinust (*De civitate Dei*), Plinius Maiort, a hasznos tudnivalókkal zsúfolt Gelliust és Macrobiust. Aránylag kevés hely jutott Plautusnak, kinek pedig a renaissance-komédiára nagy hatása volt, továbbá Horatiusnak és Persiusnak.¹⁰⁵

A szerzők tanulmányozásával párhuzamosan haladtak az e fokon előírt gyakorlatok. Janus külön említi Panegyricusában, hogy pl. a képzelt tárgyú levélírásban is gyakorolták magukat a növendékek.¹⁰⁶ Guarino maga fáradhatatlan levélíró volt s tanítványai közül többen (pl. Valagussa) külön irodalmi műfajként kezelték a levélformát. Janus azonban mindvégig elsősorban költő maradt s a műlevélírásban később sem igyekezett irodalmi érdemeket szerezni.

Ugyancsak az auktorok olvasása kapcsán sokat és behatóan foglalkoztak Guarino növendékei lexikográfiai tanulmányokkal is. E célra különösen alkalmasak voltak Gellius, Plinius Maior, Macrobius és Augustinus (*De civitate Dei*) művei.¹⁰⁷ Ma, a hatalmas szótárak, thesaurusok, a különböző stilisztikai segédeszközök korában még elképzelnünk is nehéz azokat az egyéni

¹⁰² Voigt, *Wiederbelebung* II. 380 l. - Málly Ferenc, *Veronai Guarinus Erotematái* párhuzamban *Dionysios Thrax grammaticájával*. Budapest 1898.

¹⁰³ A jól megalapozott grammatikai tudás fontosságáról találó hasonlaltal írja Batt. Guarino: „Deinde grammaticam omni ex parte perfecte docendi sunt, ut enim in aedificiis nisi valida iacta sint fundamenta, quicquid supra construas, corruiat necesse est.” (*De ordine doc. ac stud.*) A begyakorlásra u. ott érdekes didaktikai fogásokat ajánl. - A régi és új elemek összefonódottságáról és a szellemi fejlődés lassú tempójáról l. Burdach, *Zwei Abhandlungen* 134 l.

¹⁰⁴ Ismeretes, hogy Valerius Maximus már eredetileg iskolai (retorikai) példagyűjteménynek szánta a könyvét. Ezt elárulja már a munka beosztása is. V. ö. K. Alewell, *Über das rhetorische παράδειγμα*. Theorie, Beispielsammlungen, Verwendung in der römischen Literatur der Kaiserzeit. Diss. Kiel. Leipzig 1913.

¹⁰⁵ Mindezeket és a kiegészítő olvasmányokat (Pomponius Mela, Hyginus, Solinus etc.) aránylag részletesen tárgyalja Batt. Guarino, *De ordine doc. ac stud.* - V. ö. Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 36 l.

¹⁰⁶ *Paneg. ad Guar.* 373. - Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 83 l.

¹⁰⁷ U. ott 52 l. - V. ö. Sabbadini, *Il metodo degli umanisti* 29-33 lk.

erőfeszítéseket, amikkel az akkori kitűnő latinisták, főleg a szorgalmasan készített kivonatok segítségével, átfogó lexikográfiai és az ezekhez tapadó tárgyi ismereteiket megszerezték.¹⁰⁸ Hogy ilyen irányú tanulmányokkal Janus is behatóan foglalkozott, az műveiből lépten-nyomon kiviláglik: érdekes pl. egyik Plutarchos-fordításának előszavában az a fejtegetés, melyet Gellius¹⁰⁹ felhasználásával a πολυπραγμοσύνη szó latin fordítási lehetőségeiről ad.¹¹⁰

Az antik szövegekkel való állandó, bensőséges érintkezést, mely minden igazi humanisztikus kultúrának leglényegesebb eleme, nagyban megkönnyítette Guarino kitűnő magyarázó módszere. Sehol sem lehet talán didaktikailag olyan nagyot vétkezni, mint ezen a téren. Guarinónál a magyarázó tevékenység minden kerülő nélkül az elérendő cél szolgálatában állt és - amiben pedig ma is gyakran vétkeznek az antik írók exegézise kapcsán, - nem tekintette magát öncélnak. Több kézíratos előadása maradt reánk, főleg auktor-magyarázatok, melyekből a mester ilyen irányú tevékenységét ma is ellenőrző kritikával kísérhetjük. Vegyük pl. Persius magyarázatait. A nehézkes kifejezésű, homályos, helyenként majdnem vígasztalanul tekervényes latin író magyarázása a modern filológia számára is elég nehéz, megoldatlanul maradó problémákban gazdag feladat. Guarino eljárása logikus, a tárgyhoz mért, éppen azért egyszerű: fődolog számára a szövegnek lehető pontos megértetése, a gondolatmenet hű rekonstruálása; kerüli a kitéréseket, a tanultság fitogtatását, az önmaga személyének, a maga tudásának előtérbe tolását.¹¹¹

A harmadik, a befejező tanfolyam Guarino iskolájában a retorikai kurzus, melynek legfontosabb auktora Cicero s mellette Quintilianus volt. A cicerói tanulmányok kiinduló pontja egy akkor minden kétely nélkül Cicerónak tulajdonított, azonban kétségtelenül nem Cicerótól származó munka, a *Rhetorica ad Herennium*,¹¹² melynek tömör, mégis világos tárgyalásmódja a kézikönyvszerű összefoglalásokat egyébként is kedvelő Guarinónak¹¹³ annyira tetszett, hogy külön retorikai tankönyv szerkesztésére éppen e munka kielégítő volta miatt nem gondolt.¹¹⁴ Nagyrabecsülését az is bizonyítja, hogy e mű többször szerepel speciális tárgyú előadásai során. E munka köré csoportosította azután Cicero elméleti retorikai műveit, továbbá a

¹⁰⁸ Kétségtelenül Janus is csinált magának egyéni használatra történeti és mitológiai példagyűjteményt, melynek nyomait gondos filológiai munkával bizonyára ki lehetne műveiből elemezni. Akármilyen hatalmas emlékezőtehetsége volt is, pusztán arra nem támaszkodhatott. - A kivonatok készítéséről mondja Batt. Guarino: „...Quae res maxime in quotidiano sermone facundiam et in variis rebus prudentiae opinionem creabit... Sed omnino illud teneant, ut semper ex eis, quae legunt, conentur excerpere sibi que persuadeant, quod Plinius dictitare solebat, nullum esse librum tam malum, ut non in aliqua parte prosit... ea vero potissimum excerpent, quae et memoratu digna et paucis in locis inveniri videbuntur. Erit hoc etiam ad orationis tum copiam, tum promptitudinem valde idoneum, si inter legendum ex variis libris sententias, quae ad eandem materiam pertinent, annotabunt et in unum quemdam locum colligent.” (De ordine doc. ac stud. *passim*.)

¹⁰⁹ Gellius különben egyike volt a humanistáktól legtöbbet forgatott szerzőknek. V. ö. Sabbadini, Codici Guar. 44 l.

¹¹⁰ Opuscula 72-73 lk.

¹¹¹ Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 94-95 lk. - V. ö. még Paneg. ad Guar. 521 s köv. sk.

¹¹² Batt. Guarino: „Nihil autem rhetorica ad Herennium Ciceronis ad id perdiscendum accomodatius erit.” (De ordine doc. ac stud.) - E mű kritikai kiadása: Incerti auctoris de ratione dicendi ad C. Herennium libri IV. ed. Fr. Marx, Leipzig 1892. - V. ö. Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 61-62 lk.

¹¹³ Ezt fia állapítja meg róla: „...parens ipse noster compendii amantissimus...” (De ordine doc. ac stud.)

¹¹⁴ A humanisták közül többen írtak retorikai kézikönyveket, pl. Gasparino da Barzizza, G. Trapezunzio, Enea Silvio stb. V. ö. Voigt, Wiederbelebung, II. 442-3 lk.

gyakorlati szónoklati példákat: Cicero beszédeit. A költők közül nagy szerep jutott ezen a fokon a retorikai elemekben gazdag Lucanusnak.¹¹⁵

Nagyfontosságú mozzanat Guarino iskolájának tantervében, hogy a retorikai kurzus össze volt nála kapcsolva a filozófiába való bevezetéssel. Cicero elméleti retorikai művei és beszédei mellett sorra kerültek Cicero filozófiai munkái közül a legnevezetesebbek, mint pl. a gyakorlati erkölcsstani szempontból fontos *De Officiis*, továbbá a *Tusculanae Disputationes*. Ezzel kapcsolatban a már előrehaladottabb növendékek görögül tanulmányozták Platont és Aristotelest is. A retorika tehát Guarinónál, akárcsak az antik nevelésben, filozófiává szélesedett ki.¹¹⁶ S itt sem kézikönyvekkel dolgozott Guarino, - amint általában a grammatikai fokon túl, bármennyire kedvelte is a rövidre fogott összesítéseket, inkább magukat a szerzőket állította előtérbe, - hanem lehetőleg az eredeti forrásokat szólaltatta meg. Janus tehát még Guarino iskolájában szerezte meg azt a filozófiai alapot, melyből az őt élete végéig elkísérő, az utolsó időben mindinkább fokozódó és mélyülő filozófiai érdeklődése táplálkozott. Főleg a renaissance-korban újraéledt platonizmus problémái foglalkoztatták őt - mint látni fogjuk, - behatóbban.

Battista Guarino megjegyzi, hogy Janus még atyja iskolájában a költők, rétorok és filozófusok tanulmányozásán felül matematikai és fizikai ismereteket is szerzett.¹¹⁷ Hogy ezek az ismeretek miben álltak, azt pontosabban meghatározni nem tudom. Valószínű, hogy a matematika, antik értelemben, asztronómiát, illetőleg asztrológiát jelent, ami iránt Janus később is szemmel látható érdeklődést mutatott.

Külön meg kell emlékeznünk Janus görög tanulmányairól, hiszen ő volt tudtunkkal az első magyar ember, aki a Laelius-Scipio-Cicero-féle humanitas-eszmény szellemében a teljes érvényű ember-formálás követelményeinek megfelelően a latin tanulmányokat a göröggel összekapcsolta. Guarino, aki nagy áron, hosszú és küzdelmes konstantinápolyi tartózkodással szerezte meg az akkor nyugaton még oly ritka görög ismereteket, rendkívül nagy gondot fordított a görögre.¹¹⁸ Törekvéseiben csak megerősíthette, hogy már ferrarai működése idején, eredetileg éppen Ferrarában ült össze a később Firenzében befejezett uniós zsinat, melyen annyi jeles görög tudós (köztük Gemisthos Plethon és Bessarion), továbbá görögül is tudó latin író (köztük pl. Ambrogio Traversari) gyűlt össze.¹¹⁹ Hogy volt-e a görögben Janusnak Guarinón kívül más mestere is, azt nem tudjuk. Kétségtelen, hogy ferrarai tartózkodásának első éveiben a Studión tanított a jeles Teodoro Gaza is, akiről költőnk egyik epigrammá-

¹¹⁵ Batt. Guarino írja: „Lucanus forte non absurde post rhetoricam relinquetur, cum eum Quintilianus oratoribus magis, quam poetis dicat imitandum esse.” (*De ordine doc. ac stud.*) A továbbiakban nagyon dicséri és ajánlja Lucanust, mert szerinte, aki ennek munkáját megérti, az már tudós-számba mehet.

¹¹⁶ Érdekesen mutatja ki J. Berthet, *Rhétorique latine et rhéteurs latins*, *Revue universitaire* III., hogy a császár-kori rétor-iskola nagyjában ugyanazt a funkciót vállalta, mint Franciaországban az *enseignement secondaire*: nem csak szakképzettséget adott, hanem elsősorban u. n. általános műveltséget. - Jellemző, amit Batt. Guarino Cicero morális filozófiájáról mond: „...quae oratori quoque pernecessaria est.” (*De ordine doc. ac stud.*)

¹¹⁷ Ábel, *Analecta* 207 l.

¹¹⁸ Janus említi (*Paneg. ad Guar.* 158-9 sk.), hogy Guarino Eman. Chrysoloras házában szolgai teendőket végzett.

¹¹⁹ Mohler, Kard. Bessarion I. 107 s köv. lk. - Guarino görög könyvtáráról I. H. Omont, *Les Manuscrits grecs de Guarino de Vérone*. *Revue des Bibliothèques*, 1892.

jában¹²⁰ dicsérőleg emlékezett meg. Arra vonatkozólag azonban, hogy őt is hallgatta volna, semmi bizonyítékunk nincs. Elősegíthette Janus görög tanulmányait az a baráti összeköttetés is, mely őt a két cyprusi, görög származású Guarino-tanítványhoz, Filippo és Lodovico Podocataróhoz fűzte: az előbbi - mint láttuk, - Vitéz János és Lassocki pártfogoltja volt s később eltűnik szemeink elől,¹²¹ az utóbbi - Janusnak különösen kedves barátja, - később magas állásokba emelkedett, elérte a bíborosi méltóságot és reánk maradt (velencei gyűjteményekben őrzött) irataiban sok fontos magyar vonatkozású történeti emléket mentett meg a pusztulástól.

A görög tanítás módszere Guarino iskolájában fölötte egyszerű volt: a növendékek a grammatizálás mellőzésével lehetőleg sokat fordítottak görögből latinra.¹²² Kezdő fokon a sor alatti fordítást használták a Guarinótól szerkesztett tankönyv igénybevételével. A göröggel való behatóbb foglalkozás a jelek szerint nem minden növendékre volt kötelező: Galeotto Marzio pl., aki - bár rövidebb ideig, - szintén Guarino-tanítvány volt, sohasem tanult meg jól görögül. Mások viszont kitűnő előmenetelt tettek s általában a ferrarai iskola a görög tanulmányok egyik legfontosabb olaszországi középpontjának számított. Jellemző pl., hogy a század nagy érdeklődéssel kísért görög-latin csatájában a görög nyelv védelmezője az öntelt, de annál tudatlanabb Porcellióval szemben s annak az elvnek hangoztatója, hogy senki sem lehet alapos görög tudás nélkül jó latin, éppen egy Guarino-tanítvány volt, Janus tanulótársa, a szintén korán elhunyt, nagytehetségű Basinio.¹²³

Nagyjában, amennyire az idők távolsága megengedte, rekonstruálni próbáltuk Janus ferrarai iskolájának tanulmányi rendjét. A kép nem lenne teljes, ha Guarino iskolájának szelleméről is meg nem emlékeznénk. Guarino iskolájában talán még az anyag összeállításánál és a didaktikai módszernél is fontosabb volt a mester és a tanítványok bensőséges, szeretetteljes kapcsolata. Guarino egyik tanítványa, Janus barátja, Giorgio Valagussa említi egyik levelében, hogy Guarino még 80 éves korában is hosszabb sétákat tett egy-egy növendékével s közben bizalmasan beszélgettek.¹²⁴ A tanítványok mély tisztelettel, hálás szeretettel övezték mesterüket, amit ő családias, meleg szeretettel viszonzott. S ha igaz, hogy a példa vonz, akkor Guarino talán példájával, tiszta erkölcsével, lankadatlan munkakedvvel hatott legjobban növendékeire. Megkapó az a szeretet és tisztelet, mellyel a mélyebb érzések iránt általában kevésbé fogékony, a sorstól elkényeztetett Janus ősz mesterét mindvégig körülrajongta, de megható az a gond, figyelem és szeretet is, amellyel Guarino kedvelt tanítványának hírét

¹²⁰ Epigr. I. 109. A kétsoros epigramma valószínűleg töredék. - Sabbadini legújabb eredményei szerint (Epistolario di Guarino III. 480-1 lk.) Gaza összesen három tanévet (1446-9) töltött Ferrarában, majd Rómába költözött. - V. ö. Sabbadini, Vita di Guarino 138 l.; Voigt, Wiederbelebung I. 565 l. - A régibb tudományos irodalomból még ma is figyelmet érdemel Christ. Frid. Boerner De doctis hominibus Graecis Litterarum Graecarum in Italia instauratoribus, Lipsiae 1750., 128 s köv. lk.

¹²¹ Nem tudom, milyen alapon állítja Bertoni (La Bibl. Estense 115 l.), hogy Fil. Pod. később szerzetes (*Fra'* Filippo Pod. da Cipro) lett.

¹²² Sabbadini, Il metodo degli umanisti 20 s köv. lk. - A retroverzió fontosságát Battista Guarino is hangsúlyozza: „Ubi vero aliquantum progressi fuerint, tunc vel ex Graeco in Latinum, vel ex Latino in Graecum vertere incipient: quo genere exercitationis proprietatem splendoremque verborum et promptitudinem linguae facillime explorabunt; multa enim, quae legentem forte fallerent, transferentem nullo modo fugere possunt.” (De ordine doc. ac stud.) Batt. Guarinónak a görög oktatás módszerére vonatkozó megjegyzései didaktika-történeti szempontból *általában* nagyon becsesek.

¹²³ V. ö. 138 l. - Batt. Guarino is hangsúlyozza, hogy görög nélkül alapos latin tudás nincs. Felhossa azt is, hogy a régi római írók mind(!) tudtak görögül.

¹²⁴ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 457 l. - Janus is emlegeti Guarino példájának vonzó hatását Paneg. ad Guar. 802-4 sk.

kiterjedt és az irodalom területén nyomós szavú ismeretségi körében terjeszteni és öregbíteni igyekezett.

Nevezetes sajátja volt Guarino iskolájának az a tanulási mód, amit röviden munkaközösségnek nevezhetnénk. Guarino a tanítás munkájába belevonta a haladottabb növendékeket, amennyiben ezeknek viszont a kezdőkkel kellett foglalkozniuk.¹²⁵ Ennek nemcsak a tanulmányok sikerében mutatkozott jó hatása, hanem sokszor ezen az úton életre szóló, mély barátságok is keletkeztek. Így tanította Galeotto Janust, jóbarátját, későbbi pártfogóját a latin verselés titkaira, - a nélkül, hogy, amint azt egyesek állították, ú. n. segédtanár lett volna Guarinónál. Így foglalkozott pl. Filippo Podocataro a Lassocki-rokonsághoz tartozó ifjakkal, vagy Vitéz pártfogoltja, Georgius Polycarpus (Kosztolányi György) egy másik Vitéz pártfogottal, Simon de Ungariával.

Mindent összevéve az az iskola, melybe a gyermek Janus Pannoniust jó sorsa vezérelte, egyike volt a maga nemében a legkitünőbb intézményeknek: ebben öltöttek testet a kor leghivatottabb tanítómesterének gondolatai az emberformálásról. Ezek az elvek Guarinónál elég korán kialakultak: már 1425-ben, szinte egy negyedszázaddal Janus olaszországi iskoláztatásának megkezdése előtt, Guarinónak Martino Rizzonihoz írt levelében megtaláljuk azt az elvi programot, melynek kivitele természetszerűleg az idők folyamán egyre tökéletesebbé vált.¹²⁶ Az iskola virágkorának - mint már említettem, - éppen azt az időt mondhatjuk, midőn Janus Guarinónál tartózkodott: a hosszú gyakorlat a még mindig friss mestert tökéletessé tette, a nélkül, hogy gépiessé mechanizálta volna. Tanulmányi rendjének egésze szerves, harmonikus egység. S valóban az övé: sajátos jellegét, mely a multból örökölt hagyományos elemek ellenére is minden más iskolától megkülönböztette, egészen Guarinótól kapta. A rendszer egészéhez különben a vázolt értelmi és a konviktusban adott erkölcsi nevelésen kívül hozzátartozott a fizikai, testi nevelés is.¹²⁷ S jellemző, hogy Janus, kinek egész későbbi élete szinte folytonos betegeskedés volt, a ferrarai évek megfeszített munkája ellenére e korszakban egészségi állapotáról soha komolyan nem panaszkodott. Minden szempontból ezek voltak rövid életében a legharmonikusabb, legboldogabb évek.

Ennek a fényes iskolának Janus volt egyik legkitünőbb tanítványa, a Guarino iskolát előzőnlő sok csodagyermek között ő volt a leghíresebb, a legcsodálatosabb. A kortársak egybehangzó tanuskodása szerint előremenetele egészen rendkívüli volt még a rendkívüli teljesítményekkel annyira gazdag korban is. Az idevágó emlékek egész sora tanuskodik még ma is arról az ámuló meglepetésről, mellyel a magyar ifjú legendás képességeit az ítékezésre hivatottak nézték.

Legtöbbet mond a mester ítélete, aki - Bonfini szerint,¹²⁸ - többször hangoztatta, hogy hosszú tanítói pályafutása alatt ilyen rendkívüli gyermekkel, ilyen összehasonlíthatatlanul tanulékony és termékeny elméjű tanítvánnyal még nem akadt dolga. Bonfini adatát egyéb dokumentumok tanúsága szerint is hitelesnek kell elfogadnunk. Látni fogjuk a továbbiakban, hogy Guarino általában majdnem minden kínálkozó alkalmat megragad nagyszámú ismerőseinél kedvelt tanítványa magasztalására.

Egész panegyricust ír Janus tehetségéről Guarino legkedvesebb fia, hozzá legközelebb álló szellemi örököse, Battista Guarino abban a Johannes Bertuciusához intézett levélben, mely

¹²⁵ Említi ezt az elvet Batt. Guarino is: „Nam, ut ait Quintilianus, optimum proficiendi genus est docere, quae didiceris.” (De ordine doc. ac stud.)

¹²⁶ Sabbadini, Epistolario di Guarino I. 497-99 lk.

¹²⁷ Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 31 l.

¹²⁸ Decad. IV. lib. III; a lipcsei 1771-i kiadásban 582 l. Idézi Teleki Sámuel is, Opuscula 110 l.

Janus Pannonius ifjúkori életére vonatkozólag ma egyik legfontosabb forrásunk.¹²⁹ A levél keletkezése sem érdektelen. Petrus Campanus egy társaságban, hol Battista Guarino Janust a kor legkiválóbb költői között emlegette, azt találta a sok magasztalásra felelni, hogy ez a „barbár” előtte teljesen ismeretlen. Úgy látszik, e beszélgetésnél Bertucius¹³⁰ is jelen volt s talán meglepetve attól a heveségtől, mellyel Battista, az akkor (1467) Magyarországon élő, Olaszországban már kissé elfelejtett Janust védelmezte, felszólította őt, hogy írjon számára valamit Janus életéről és tanulmányairól. Erre Battista annál szívesebben vállalkozott, mert a hosszas együttélés alapján egy ilyen feladat megoldására legilletékesebbnek érezte magát: „senki más nem ismerheti őt jobban, - írja - mint én, hiszen hosszú ideig a legbarátságosabbban, éjjel-nappal, ugyanazokat a tanulmányokat végezve, ugyanabban a házban, ugyanabban a szobában, ugyanannak a mesternek vezetése alatt együtt éltem vele.” Battista általánosságban előrebocsájtja, hogy a gyermek Janusban minden jótulajdonság a legnagyobb mértékben megvolt. Ami pedig a tanulmányokban való előmenetelét illeti, arra alig talál megfelelő szavakat: „Jó Isten! milyen gyorsan haladt, milyen isteni tehetség tanujelét adta! Honfitársai még alig hihették, hogy a tudományok alapjait lerakta, máris - ami pedig az ő korában szinte hihetetlennek tartható - Itáliában elismert költő volt.” Szorgalma még a szorgalom hőroszai-nak korszakában is feltűnt: „Tanulmányaiban annyira kitartó volt, hogyha éjjel olvasni kezdett, a felkelő nap sokszor virrasztás közben lepte meg s nappali munkáját sem étel, sem ital gondja, semmi élvezet félbe nem szakíthatta. Hogy ezt kibírhatta, azt egyrészt erős testalkata, másrészt józansága és különösen mértékletes életmódja tette lehetővé.” Csodaszámba ment az a gyorsaság, ahogyan a görög nyelvet elsajátította: egy év alatt annyira vitte, hogy kötettségmra fordított görög szerzőket latinra s a görög és latin nyelvre vonatkozó kérdésekben biztosan ítéltetett. Legbámulatosabb volt mégis az emlékezőtehetsége. Battista kétszer is szükségesnek tartja annak a hangsúlyozását, hogy nem nagyít, hanem a valóságot adja, - annyira hihetetlen dolgokat beszél, pedig szándékosan csak olyant mond, amire tanukat is tudna állítani: „Mit mondjak emlékezőtehetségéről? Sok olyan emberről olvastam, néhányat magam is ismertem, akik e tekintetben különös érdemet követelnek a maguk számára, de azt hiszem, nincs senki olyan, akit ebben Janusszal összehasonlítani lehetne. Nem tudtunk tőle az egyes költők bármilyen részletéből olyant kérdezni, hogy rögtön emlékezetből, mintha csak írást olvasna, mintegy maga előtt ne látta volna mindazt s reá ne vágta volna minden mesterséges segítség nélkül, pusztán veleszületett képességénél fogva. Gyakran próbát tettünk vele: hosszú verseket, amiket valamely újabb költő írt s ő soha nem olvasott, egyszer átfutottunk, ő pedig tüstént, a legcsekélyebb emlékezetbeli ingadozás nélkül felmondta azokat. Költemények szerkesztésénél, ahol legjobban megfigyelhető a kitűnő emlékezőtehetség, gyakran láttam, hogy közel ezer, jó egynéhány nap alatt készített verset csak emlékezetének tárházában őrzött s azután egyetlen napon tollat ragadva egyszerre leírta az egészet.” Ilyen emlékezőtehetség megfelelő illusztrálására Battista, mint vérbeli humanista, csak antik analógiákat tart méltóknak: Themistoklest, aki egy év alatt kitűnően megtanult perzsául és összes polgártársait név szerint ismerte, Theodektest, aki akármilyen sok, egyszer hallott verset rögtön el tudott mondani, a thessaliai Kineast, aki mint Rómába küldött követ, másnap már az összes senatorokat név szerint üdvözölte, vagy Crassust, aki a görög nyelv őt különböző dialektusát kifogástalanul beszélte... Janus valóban korszerű lángész. Akkor, midőn a költészetben az utánzás elve - aminek legfőbb segítése a jó emlékezőtehetség, - korlátlanul

¹²⁹ Először kiadta Ábel, *Analecta* 203 s köv. lk.

¹³⁰ Johannes Bertucius kilétét eddig nem sikerült közelebbről megállapítanom. Talán ahhoz a Bertucius-családhoz tartozott, amelyik az irodalmi működéséről ismert bolognai orvost adta a tudománynak. A wolffenbütteli könyvtár 2818 sz. XV. századi kézírata f. 1-194 bizonyos „magister (Nicolaus) Bertrucius vel Bertrusius de Bononia” két munkáját tartalmazza. Ezek közül az első nyomtatásban is megjelent.

uralkodott, neki volt a legirányultabb memóriája. Feje kész cédulás-szekrény, vagy, hogy korhívebb hasonlatot használjunk, kész florilegium, illetőleg excerptum-gyűjtemény, ahol rendszerben el volt raktározva az akkori „költészethez” annyira szükséges antik írótól gyűjtött fráziskészlet. S más költő az ilyen, rendszerint tanuló-füzetekbe gyűjtött készletet csak nehézkesen kezelhette, Janus pedig rögtön elő tudta rántani csodálatos emlékezőtehetségének végeláthatatlan raktáraiból azt, amire éppen szüksége volt. Ime, a gyorsan írt költemények, a feltűnő termékenység titka. Nagy kincs és nagy boldogság legelsőnek lenni valamiben éppen az elsők között!

Van az imént tárgyalt levélen kívül Battista Guarino tollából még egy adalékunk Janus Pannonius kitűnő görög tanulmányi előmenetelére nézve, melyben Janus neve ugyan nem szerepel, mégis kétségtelenül róla van szó. A *De ordine docendi ac studendi c.* műben említi Battista, hogy látott olyanokat, akik atyja iskolájában a görög nyelvben egy év alatt rendkívüli haladást tettek és soha azelőtt nem látott könyveket híven fordítottak latinra. Az eddigiek után valószínű, hogy itt a szerző elsősorban Janus Pannoniusra célozott. Különböző kortársak is rögtön Janusra gondoltak, aminek érdekes bizonyítéka Guarino művének egy, még Mátyás könyvtárából való, jelenleg jénai kézírata,¹³¹ melybe maga a miniator még Janus életében e helyhez a lapszélre a következőket jegyezte: *De Jano Pannonio intellegit, nunc Episcopo Quinquecc.* Ez a névtelenül hagyott, a tollból mintegy önkéntelenül kicsúszott célzás a könyv írásakor még fiatal, majdnem tanulókorban levő Janusra talán becsebb, jelentősebb adat lehet számunkra, mint a Bertuciushoz írt levélnek alapjában hitelesnek látszó, de mégis bizonyos mértékig panegirikus célzattal összeállított dicsérletei az akkor már 33 éves pécsi püspökről, Magyarország egyik legnagyobb jövedelmű főpapjáról, aki, mert az Olaszországban oly hamar méltatlanul elfelejtett kiválóságát felidéztek és megvédelmezték, szépen csengő elismeréssel lehetett és volt is hálás...¹³²

Ezek után elhihetjük azt a többfelől megerősített adatot, hogy költőnk jó híre még gyermekkorában szinte egész Itáliában elterjedt. A jelek szerint elsősorban a bámuló tanulóársak terjesztették csodáját. Georgius Polycarpus haza Magyarországra, Vitéz Jánoshoz írja, hogy Janus szerencsés alkotású elméjénél nagyobbat, jelesebbet a természet nem szülhetett.¹³³ Az olaszok még jobban csodálkoztak, hogy Magyarországnak, e rudis terra-nak szülötte hogyan lehet annyira tehetséges! A Colocitól gyűjtött életrajzi adatokat - mint említettük, - részben Janus tanulóársai, Phaliscus szolgáltatta s ebben az életrajzban is említés történik Janus gyors

¹³¹ Leírta Csontos János, A jénai Korvin-kódexről, Magy. Könyvszemle 1881. - Bibl. Corv. 69 l. - Egyes részleteit a miniator lapszéli jegyzetével együtt lemásolta Ábel, kiadta Hegedűs, *Analecta Nova* 201 s köv. lk. - A szóbanforgó hely a következő: „*Vidi ego contra nonnullas sub optimo et huius linguae non minus, quam Romanae doctissimo parente meo, posteaquam nostrarum fundamenta contigerant, uno anno in Graecis tantum profecisse, ut quos nunquam viderant libros, per se in Latinam linguam sic integre feliciterque converterent, ut ab omnibus facile probarentur.*” - Guarino iskolájában azelőtt sem volt ritkaság, hogy egy-egy tehetségesebb növendék a görögöt feltűnő gyorsan elsajátította. Konkrét eseteket (Fr. Barbaro, Alberto da Sarteano, az Aesopust fordító Ermolao Barbaro stb.) sorol fel Voigt, *Wiederbelebung* I. 553 l. Ezekre a régiekre azonban Battista aligha gondolhatott, mert gyors előmenetelüket ő, aki akkor még nem is élt, egyáltalán nem „láthatta”. - Georgius Polycarpus 1453. dec. 2-án írja Vitéznek Janusról: „*Litterarum certe Graecarum perdoctum esse constat.*” (V. ö. e fejezet 63. sz. jegyzetét.)

¹³² V. ö. Voigt, *Wiederbelebung* II. 322 l.

¹³³ Fraknoi, Századok 1898., 2-3 lk. A levél egyébként 1453. dec. 2-án kelt. - A latin szöveg másolatát a müncheni 8482. sz. latin kéziratból Juhász László szívésségéből birom. A szóbanforgó hely a következő: „*De Johanne tuo melius tacere puto, quam pauca dicere, namque eius bene instituto ingenio neque praestantius, neque maius in rerum natura esse existimo.*”

előremeneteléről.¹³⁴ Raffaello Volaterrano, midőn egyik művében mellesleg Guarino iskolájáról beszél, a tanítványok között megemlíti korán elhunyt testvérét, Giovanni Battistát s vele kapcsolatban megemlíti még - bizonyára, mert testvérétől többször emlegetett rendkívüli jelenségnek tartotta, - Janus Pannoniust is, „aki görögül vagy latinul, akár verset, akár prózát írt, nem valami barbárnak, hanem valóságos rómainak tetszett.”¹³⁵ S mivel Guarino-tanítvány jóformán Európa minden részéből akadt, nem látszik hihetetlennek Battista Guarino amaz állítása sem, hogy Janus hírneve hamarosan túllépte Olaszország határait: „nevének hírességével betöltötte Európa mindama részeit, hol az irodalmi tudományokkal egyáltalán törődtek.”¹³⁶ Ezt az adatot egyébként csattanósan igazolja, hogy Anjou René, a trónjáról elűzött nápolyi király - mint látni fogjuk, - az előtte személy szerint ismeretlen, félig gyermek Janust szemelte ki arra, hogy az Itáliában járó III. Frigyes császár előtt az Anjouk restaurációs politikájának kedvező elveket költői formában hirdessen.¹³⁷

A legfrissebb, legtermészetesebb, a humanista retorikától egyáltalán nem fertőzött adat Janus tanulókori nagy dicsőségéről Vespasiano da Bisticci Janus-életrajza: „Soha Olaszországba hasonló hegyentúli még nem jött, sőt életkorát tekintve, soha hozzá fogható olaszt még nem láttak. Az időt csodálatosan el tudta osztani a latin és a görög tanulmányok között: soha egy órát sem vesztegetett el. Csodálatos tehetségű volt, kitűnő a prózában és versben, a verselésben meg fölötte könnyed.” Vespasiano is kiemeli, hogy Janus hírneve egész olasz földön is elterjedt és mindenütt nagyon sokat beszéltek róla. „Kiválóságának híre volt nemcsak a ferrarai iskolában, hanem egész Olaszthonban nem beszéltek másról, mint erről az ifjúról... Ezek a hegyentúliak rendesen nehézfejük, ez azonban nemcsak a hegyentúliakat multa felül, de nem volt olasz sem, aki tehetségét megközelíthette volna...”¹³⁸

Mikor Janus tanulmányait és feltűnő sikereit Guarino iskolájában aránylag feladatomon túlmenőnek tetsző részletességgel vázoltam, az a remény vezetett, hogy ezeknek az adatoknak részletezésével Janusnak, a humanista költőnek egy-két műhelytitkát eleve megleshetem. Tisztában vagyok vele, hogy éppen ez a kutatási terület egyike a legnehezebbeknek. A legszürkébb átlagember fizikai, erkölcsi és értelmi egyéniségének sarjadzása is a legbonyolultabb, a tudománytól csak nehezen megközelíthető misztériumok közé tartozik s régóta túl vagyunk azon az optimizmuson, mintha pl. a race, moment, milieu, vagy akár az évolution szempontjainak csodaszekercéjével egészen a minden titkok kútfejéig utat lehetne vágni az individuum ineffabile formálódásának titokzatos őserdejében. Egynéhány nyom azonban szorgos kutatással mindig található, sőt kivételes esetekben ezek a nyomok egészen a lényeg közeléig vezethetnek bennünket. Ilyen kivételesen szerencsés esetnek tartom Janus költővé formálódása titkának feltárása szempontjából Guarino iskolája törekvéseinek figyelembevételét. Ezek, ha nem is mindent, kétségtelenül nagyon sokat megmagyaráznak abból, miért lett Janus költő és miért lett éppen az a költő, akinek őt ismerjük. Látni fogjuk, hogy Janus iskolai tanulmánya és költészete annyira szerves egység, mint a fagyökér és a fasudár.

Az a körülmény, hogy Janus költő lett, tulajdonképpen nem is probléma. Guarino iskolája arra volt berendezve, hogy költőket és rétorokat (a kettő e korszakban majdnem egy) neveljen s ebben az iskolában még azok is megpróbálkoztak versfaragással, akikre születésükkor a Múzsák haragosan néztek. Guarinónál a latin költemény vagy szónoklat alig több, mint a mai

¹³⁴ Opuscula 158 l.

¹³⁵ Idézi Teleki Sámuel, Opuscula 191-2 lk.

¹³⁶ Ábel, Analecta 207 l.

¹³⁷ V. ö. 84 s köv. lk.

¹³⁸ Vespasiano da Bisticci 222 l. - Voigt, Wiederbelebung II. 319 l.

középiskolában a kéthetenként, vagy havonként visszatérő latin vagy magyar írásbeli dolgozat. Ha valakinek ezenfelül még veleszületett formaérzéke is volt, - mint ahogyan Janusnak volt, - ebben a környezetben hamarosan kibontakozott belőle a „poéta”.

Bonyolultabb az a kérdés, miért lett Janus Guarino iskolájában éppen az a költő, akinek őt az irodalomtörténetírás ismeri és számontartja. Egyet már előljáróban hangsúlyoznom kell: Janus költői munkásságának mennyiségileg és minőségileg egyaránt a java a ferrarai diákévekre esik s részben Guarino közvetlen felügyelete alatt készült. A költő maga olyan életkorban volt, mikor a még viaszpuha lélek a külső hatások iránt a legfogékonyabb szokott lenni. Vegyük hozzá, hogy Janus egyúttal korának gyermeke is volt, azé a koré, mely őszintén hitt a költészet megtanulhatóságában és megtaníthatóságában s amely - Hegedüs szerencsés kifejezése szerint,¹³⁹ - „a természet üde forrása helyett a visszaemlékezés benyomásaiból merített.” Ha Janus iskolai tanulmányait és költészetét synopsisban nézzük, lehetetlen észre nem vennünk, hogy költészetét elsősorban Guarino iskolája determinálta s hogy nála, a jellegzetesen poeta doctusnál a Guarinónál végzett tanulmányok és a költői törekvések szételemezhetetlenül egybefolytak.

Guarino tantervének középpontjában a retorikával összeolvadt poézis áll.¹⁴⁰ Messze vezetne, ha a retorika és a poézis egymáshoz való viszonyát az idők folyásában az ókortól kezdve a humanizmusig vázolni próbálnám. Ismeretes, hogy a retorika benyomulása a költészetbe az ókorban a szofistákkal kezdődik s az elméletben talán Dionysios Halikarnasseusnál éri el tetőpontját. Az ókori gyakorlatban a retorika és poézis kölcsönhatása, összefonódása alig tekinthető át.¹⁴¹ Csak annyit említek, hogy a humanistáktól elsősorban mintának vett császárkori irodalom: pl. Ovidius, Seneca, Lucanus, Juvenalis, vagy akár Tacitus és Fronto irodalmi megértésének elsősorban itt a kulcsa.¹⁴² Guarino iskolája ott vette fel a munkát, ahol az öregebb Seneca és Quintilianus annak idején abbahagyták,¹⁴³ s a tőle nevelt Janus költészetében - ha a sok szempontból külön lapra tartozó epigramma-költészettől eltekintünk, - ép úgy uralkodik a retorika, mint pl. az idősebb Seneca neveltjénél, Ovidiusnál. Az a körülmény, hogy Janus Guarinónál tanult, eleve eldöntötte, hogy diákkori költői termelésének java „opus rhetoricum” lesz, melyben majd egymást kergeti a sok történeti és mitológiai példa, a tengernyi repetitio, interrogatio, geminatio, anaphora, thesis, locus communis, disceptio, laudatio, comparatio, emphasis, hyperbola stb.¹⁴⁴

Janus dicsőségét elsősorban Guarino iskolájának köszöni; ahhoz, hogy a magyar és az európai művelődéstörténet őt, mint a legnagyobb magyarországi latin költőt számontarthassa. Janus-

¹³⁹ Guarino és Janus Pannonius 4 l. - Az ezüstkori római irodalomban hasonló megfigyeléseket tesz Petronius, Sat. 118, 3.

¹⁴⁰ Ivanich (Schwandtner II. 100 l.) szerint Guarino „orator et praeceptor Rhetoricae.” Janus viszont kiemeli (Paneg. ad Guar. 25-27), hogy Guarino nemcsak maga költő, hanem másokat is költőkké tesz.

¹⁴¹ Norden, Die antike Kunstprosa II.³ 883 s köv. lk. (Rhetorik und Poesie.) - W. Kroll, N. Jahrb. IX. (1903), 19 s köv. lk.

¹⁴² Norden, Die antike Kunstprosa II.³ 893 l. - A császárkori latin irodalom jellemzése u. ott I.³ 242 l.

¹⁴³ U. ott II.³ 903-4 lk. - V. ö. Voigt, Wiederbelebung II. 368-9 lk.

¹⁴⁴ Az erre vonatkozó részletkutatások Janusszal kapcsolatban még nem indultak meg, bár a futólagos áttekintés is már szép eredményeket ígér. A feldolgozásnál figyelembe veendő lenne az a jó részben kézíratos anyag is, mellyel Guarino tanítása az eddigi kísérleteknél részletesebben rekonstruálhatónak látszik. Mintául szolgálhatnának azok a kutatások, melyekkel a klasszika filológia pl. Ovidius, Lucanus, Silius Italicus, Juvenalis stb. retorikai tanulmányainak a költészetükkel való kapcsolatát felderíteni igyekezett.

nak és Guarinónak találkozniok kellett. De ezért a dicsőségért Janus nagy árat fizetett. Későbbi meghasonlottságának, tragikus bukásának egyik legfőbb oka talán éppen az volt, hogy Guarino őt hivatásos humanistává nevelte, aki különösen eleinte sehogy sem tudta magát beletalálni a magyar viszonyokba s akinek valóságérzékét a nagyjából könyvek között eltöltött ifjúság erősen megfogyatkoztatta.¹⁴⁵ Meddő találgatás, de a mondottak után mégsem érdektelen: mi lett volna Janusból, ha egy évtizeddel előbb születik s Vitéz őt véletlenül nem Guarinóhoz, hanem a korszak másik nagy iskolamesteréhez,¹⁴⁶ a mantuai Vittorino da Feltréhez küldi? Vittorino da Feltrétől is kerültek ki elég nagy számmal humanista költők, - ettől Janus még lehetett volna „poéta”. De ezeknél a költőknél nem tátongott akkora szakadék az élet és költészet között, mint a legtöbb Guarino-tanítványnál: Guarino ugyanis rétorokat képzett, Vittorino da Feltré, aki nemcsak rétor volt, hanem „summus mathematicus et omnis humanitatis pater”, egész embereket próbált nevelni.¹⁴⁷ S ki tudja, Vittorino da Feltré nevelőintézetének szinte kolostori szigorúságában¹⁴⁸ eljutott volna-e Janus Martialishoz, Beccadellihez, írt volna-e erotikus, vagy szatirikus epigrammákat?¹⁴⁹ S ami később életfolyása szempontjából sem érdektelen: elvesztette volna-e már gyermekfővel Vittorino da Feltrénél is vallásos hitét?

---

¹⁴⁵ Jellemző felfogása Janusnak, hogy aki a rétorokat és költőket ismeri, az már mindenhez ért: „Quos si quis novit, nil ignorare probatur” (Paneg. ad Guar. 58.).

¹⁴⁶ Vittorino da Feltré 1446. febr. 2-án halt meg.

¹⁴⁷ V. ö. Monnier, *Le Quattrocento* I. 246 l. - Voigt, *Wiederbelebung* I. 543 l. - Burckhardt 187 l.

¹⁴⁸ Vespasiano da Bisticci 492 l. „Era di lui opinione, oltre alla continenza, che noi abbiamo detto, che fusse vergine. Era osservantissimo della cristiana religione; diceva ogni di tutti gli uffici, come uno prete; digiunava tutte le vigilie comandate e così voleva che facessero tutti i sua scolari, ch'erano in età che fussino obligati.”

¹⁴⁹ A felelet csak tagadó lehet. V. ö. Rosmini, Vittorino 137-8 lk. „Badava poi che mai non leggessero libri, che fossero colle seducenti loro descrizioni e pitture di nocumento all'innocenza, e biasimava alcuni poeti che pur troppo con mille lascivie un'arte avean profanata, che dovrebbe soltanto descrivere i trionfi della religione, immortalare gli eroi ed accendere alla virtù. Però i più osceni come gli elegisti, Marziale o tal altro non che permettere che fossero studiati da' discepoli non gli leggeva nè tampoco egli stesso.” - U. ott 208-9 lk. Vittorino rendkívül szigorú véleménye az invektíváról.

III.

Janus magyar tanulótársai Ferrarában. - Vitéz Jánoshoz írt egyik levele. - 1451 elején hazalátogat Magyarországra. - A látogatás váratlan akadályai, Antonio della Torre segítsége. - Janus és Enea Silvio Piccolomini költői levélváltása. - Guarino Veronába készül; Janus követni szándékozik őt. - Janus szünidei kirándulásai az észak-olasz városokba.

Janus ferrarai életének tartalmát tanulmányai, baráti és irodalmi összeköttetései alkotják: fontosabb külső esemény aránylag kevés történt vele. Baráti kapcsolat természetesen elsősorban azokhoz a magyarokhoz fűzte, akik Guarinónál, vagy az egyetemen tanulótársai voltak. Ezeknek egy részét valószínűleg már Janus feltűnő kezdő-sikerei vonzották Ferrarába. Közülük néhányan Vitéz neveltjei, illetőleg pártfogoltjai voltak. A magyarországi tanulók száma egyébként Ferrarában később - részben Janus nagy sikereinek hatása alatt is, - hatalmasan megnövekedett s a század második felében - midőn atyja iskolájának vezetését már Battista Guarino vette át, - volt olyan időpont, midőn a ferrarai magyar diákok valóságos kis kolóniát alkottak.¹⁵⁰

A magyarok közül Janus tanulótársa volt a kor emlékeiben szereplő „Helia Zaepes”, akit Zágrábi György Ágoston reánk maradt levelében, mint Janus ismeretségi köréhez tartozót emleget¹⁵¹ és aki - valószínűleg Janusszal együtt, - 1450. okt. 19-én jelen volt Bánfalvai Miklós (Nicolaus Barius) páduai doktorrá avatásán is.¹⁵² Tanulmányait 1455. aug. 18-án fejezte be, midőn a ferrarai egyetemen jogi doktorátust tett,¹⁵³ utána örökre eltűnik szemünk elől. Ugyancsak Janus köréhez tartozott Zágrábi György Ágoston (Augustinus Georgius Zagrabiensis) is, kinek az akkor Bolognában, talán Bessarion környezetében tartózkodó Ostfi Miklós esztergomi préposthoz¹⁵⁴ írt levele érdekes bepillantást enged a ferrarai magyar diákok életébe.

Fontosabb szerepet játszott Janus ferrarai környezetében Kosztolányi György (Georgius Polycarpus), akit Reumont,¹⁵⁵ Ábel,¹⁵⁶ és Sabbadini¹⁵⁷ tévesen Hanthó (Handó, Hasznos) György később kalocsai érsekkel azonosítottak. Fraknoi eleinte görög származásúnak

¹⁵⁰ Ábel, Ungarische Revue 1883., 21-30 lk. - Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 441 l. - A későbbi nagyszámú ferrarai magyar diákról l. Carbone adatát, Irodalomtört. Eml. II. 191 l.: „Debeo quidem et voluntati et dignitati hunc morem gerere... cum Pannonicae genti vestrae plurimum sit obnoxia Ferraria nostra, quae annos ferme quadraginta nobilissimos adolescentes vestros humanitatis studiis instituere non cessat, nec alia ulla natio plus decoris et emolumenti nobis attulerit nec aliunde plures flagrantissimi aurei ad manus nostras venerint, quam ex beatissima Ungaria...”

¹⁵¹ Ábel, Analecta 215 l.

¹⁵² Acta Graduum Academicorum Gymn. Patavini 2442 sz. - Veress, Matricula et Acta Hungarorum I. 9-10 lk. - A jegyzőkönyv teljes szövegét Juhász László volt szíves számomra a helyszínen lemásolni. Az interpunctio bizonytalansága miatt a szöveg értelmezése vitatható.

¹⁵³ Giuseppe Pardi, Titoli dottorali 28 l.

¹⁵⁴ Ostfi Miklósról l. Kollányi, Esztergomi kanonokok 1100-1900, 97-98 lk.

¹⁵⁵ Tre prelati ungheresi c. idézett cikkében.

¹⁵⁶ EPhK. 1880, 32-34 lk.

¹⁵⁷ Sabbadini, Vita di Guarino 140 l. „...un Policarpo, che poi fu arcivescovo.” - Ujabban még mindig ugyanez a kitűnő tudós álláspontja. V. ö. Epistolario di Guarino III. 444 l. „Giorgio Policarpo, presentemente alunno di Guarino, è tutt’ uno col futuro arcivescovo Giorgio di Kalocsa.”

tartotta,¹⁵⁸ később mégis neki sikerült tisztázni eléggé bonyolult életkörülményeit.¹⁵⁹ Kosztolányi minden jel szerint nem sokkal 1453 előtt mint Vitéz János pártfogoltja került Ferrarába Guarino iskolájába. Becses dokumentumunk tőle egy müncheni latin nyelvű kódexben reánk maradt, 1453. dec. 2-án Ferrarából Vitéz Jánoshoz írt már említett levele, melyben pártfogójának háláját fejezi ki s Janusról is a lángésznek kijáró nagy lelkesedéssel szól.¹⁶⁰ Vele különben Janus életében még többször találkozni fogunk.

Ugyancsak Vitéz pártfogoltja volt egy bizonyos Simon De Ungaria, akinek ugyanabban a müncheni kéziratban szintén maradt reánk egy Vitézhez írt, más tekintetben is rendkívül érdekes levele.¹⁶¹ Ez a Simon, aki 1453-ban Georgius Polycarpus vezetése alatt Guarinónál Vergiliust olvassa, nem lehet azonos a Barius doktorrá avatásán szereplő, már 1450-ben „artium doctor” fokozatot elért magyarországi Simonnal.¹⁶² Jóformán csak annyit tudunk róla, amennyit említett leveléből kiolvashatunk: előzőleg Vitéz János udvarában élt, ott barátságot kötött a Vitéz leveleit összegyűjtő Ivanich Pál császmái kanonokkal, majd Vitéz pártfogásával - valószínűleg már nem egészen fiatalon, - Guarino konviktusába került s ott keményen tanult. Levelében megemlékezik Georgius Polycarpusról¹⁶³ és az éppen akkor Ferrarától távollevő Janus Pannoniusról is.¹⁶⁴ További életét homály fedi. Nincs kizárva, hogy azonos azzal a Simonnal, aki a bolognai egyetem anyakönyvei szerint 1458 dec. 5-én jogtudori vizsgát tett.¹⁶⁵ Azután úgy eltűnik szemünk elől, hogy Fraknoi véleménye szerint valószínűleg korai halál ragadta őt el. Vagy talán ő volna az a Simon De Ungaria, Ágoston-rendű egyházi férfiú, kinek segítségével 1481-ben a „Theoremata de corpore Christi” c. teológiai munka Bolognában megjelent?¹⁶⁶ Otthagyta volna a világ hívságait, azért tűnt el szemünk elől? Vagy az a másik, még rejtélyesebb Simon lenne ő, a hét nyelven verselő, irodalomtörténetírásunkban Budai Simon néven emlegetett, aki egy Verbőczy Istvántól származó adat szerint valamikor a király haragja elől Magyarországból Sevillába menekült, ahol azután még hosszú ideig nagy tisztességben élt?¹⁶⁷ Talán Simon De Ungaria, Vitéz lekötöleztet embere, belekeveredett a Vitéz-féle összeesküvésbe s ezért volt kénytelen hazájából menekülni? Mindez csak feltevés, a biztos tudáshoz szükséges adatokat elnyelte az idő.

¹⁵⁸ Mátyás kir. lev. II. Bev. XX. 1. - Régibb tudósaink közül Kaprinai (Hist. Dipl. II. 75 l.) és - úgy látszik, - Teleki Sámuel (Opuscula 239 l.) olasznak gondolták.

¹⁵⁹ Századok 1898, 1 s köv. lk.

¹⁶⁰ Ismertette Fraknoi u. ott. - V. ö. 27 l.

¹⁶¹ Fontosabb részleteit kiadta Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 442-3 lk. - V. ö. Huszti, Magyar humanista, mint török tolmács V. Miklós pápa udvarában. Századok 1927-8., 344 s köv. lk.

¹⁶² Veress, Matricula et Acta Hungarorum 9-10 lk.

¹⁶³ „Georgium Polycarpum immortales gratias agere scito tue dignitati propter divina tua in se merita et dicere solitum nunquam satisfacere posse, etiam si omnia officia totius vite in te unum conferret” (Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 443 l.).

¹⁶⁴ V. ö. később 42 l.

¹⁶⁵ Magyar Könyvszemle 1878. 133 l.

¹⁶⁶ Hegedüs István, Irodalomtört. Közl. VIII. 475 l.

¹⁶⁷ Ábel-Hegedüs, Analecta Nova 108 l. - Az ugyancsak Ferrarában tanuló Várdai Istvánnak (a későbbi kalocsai érseknek) Janusszal aligha lehetett ez időben szorosabb kapcsolata, mert leveleiben, amelyek egyébként igen érdekes adatokat szolgáltatnak az akkori diákélet apró-cseprő gondjaira. Janust egyáltalán nem említi. L. Lukács Pál, Várdai István ferrarai diák levelei, 1448-1449. Történeti Szemle, 1929, 124 s köv. lk.

A ferrarai magyar diákok - élükön a tehetségénél és családi kapcsolatainál fogva kiváltságos helyzetű Janusszal, - a jelek szerint élénk összeköttetést tartottak fenn az otthoniakkal, főleg Vitéz Jánossal. A levélfírásra elég sok alkalom adódott: 1450-ben volt az egyik legnagyobb sikerű szent év, amikor Olaszországban a töméntelen zarándok között aránylag sok magyar is megfordult,¹⁶⁸ utána pedig, a török veszedelem leglázasabb éveiben - közvetlenül Konstantinápoly eleste előtt és után, - a pápai udvar és az időközben Vitéz János vezetése alá került magyar kancellária között szinte egymást érték a követek. Sajnos, a kétségtelenül nagyszámú levél közül, melyeket Janus nagybátyjával ez időben váltott, csak egyetlen egyet tartott meg számunkra a véletlen, ezt is bizonytalan dátummal: Janus Pannoniusnak egy levelét valószínűleg 1450 dec. 8-ról.¹⁶⁹

Janust ezen a napon Ferrarában meglepetésszerűen meglátogatta bizonyos Pál nevű magyar ember (valószínűleg az Olaszországban máskor is megfordult Ivanich Pál), aki éppen Vitéz Jánoshoz volt visszatérőben. Pál nagyon sietett: este érkezett, másnap már tovább ment s Janusnak éppen csak annyi ideje volt, hogy egy rövid levelet megírhatott¹⁷⁰ - tele becses adatokkal és problémákkal. - Az egészség jó, a tanulás mindkettőjünkél jól megy.¹⁷¹ Ki a második? Kétségtelenül Janus egy tanuló társa, Vitéz egy másik neveltje. Simon de Ungaria aligha lehet, mert az 1453-ban is még Kosztolányi György vezetése alatt tanul, tehát még abban az időpontban is kezdő. Kosztolányi maga is aligha, mert az imént tárgyalt, 1453-ból való levele az első, amit Vitéznek - az igaz, hosszas habozás és várakozás után, - írt. Mégis lehetetlen feltennünk, hogy három évig hallgatott volna. Talán Filippo Podocataro, Lassocki kegyeltje, Vitéz humanista körének hajdani tagja? A döntésre egyáltalán nincs megbízható támasztó pontunk. A nagy sietség és a meglepetés miatt Janus most nem tud könyvet küldeni.¹⁷² Milyen könyvet? Janusnak ez időben már megjelenhetett egy-két kisebb epigramma gyűjteménye. Ezeket mindenesetre azon melegében megküldte nagybátyjának is. Valószínűbb azonban, hogy Janus Vitéznek, a nagy könyvgyűjtőnek vásárolgatni szokott Ferrarában s az így szerzett könyveket alkalmilag hazaküldte. Könyv helyett most valami mást küld: Guarino egy érmét, az ősz mester ajándékát, melynek elküldésére már régen várta az alkalmat. Így Vitéz most külsejében is megismerheti azt, akit eddig csak hírből és írásaiból ismert.¹⁷³

¹⁶⁸ A magyar zarándokok számát kétségtelenül csökkentette, hogy a pápa bizonyos feltételek mellett Magyarország lakosai számára a római zarándokút nélkül is búcsút engedélyezett: L. Fraknoi, Vitéz János 57-60 lk. - A búcsúkitérjesztést egyébként más országok is megkapták. L. Pastor I. 463 l.

¹⁶⁹ A fontos levelet, mely a kéziratot forgató Fraknoi figyelmét elkerülte, először Sabbadini adta ki a 8482 sz. müncheni latin kódexből: Epistolario di Guarino III. 440-441 lk. Sabbadini a levél keltét 1449. dec. 8-ra teszi, ami azért lehetetlen, mert Janus üdvözlötte benne a már Magyarországon tartózkodó Bánfalvai (Barius) Miklóst, aki viszont csak páduai doktorátusa (1450. okt. 19-e) után térhetett vissza hazájába. A levél valószínű kelte tehát 1450. dec. 8. - Abban, hogy Barius magyar neve Bánfalvai volt, Fraknóra támaszkodom. (V. ö. Vitéz J. 87 l.)

¹⁷⁰ „Cum proficisceretur istuc Paulus noster, non potui eum litteris meis vacuum dimittere; celeritas tamen recessus sui non est passa me pluribus verbis uti, quippe qui orto iam advenit Hespero, postridie vixdum exorto Lucifero discessurus.”

¹⁷¹ „Sciat igitur paternitas vestra nos valere ac studere ambos, ceterum de communis benefactoris salute perquam sollicitos esse ac in dies aliquid prosperi audire exoptantes.”

¹⁷² „Librum nunc nullum mitto, maxime quia improvisus me nuncius offendit...” - Az Olaszországban tanuló diákok, ha anyagi helyzetük megengedte, szívesen kedveskedtek az otthoniaknak ajándékokkal. Így küldött ajándékot Várdai István is Ferrarából édesanyjának, Zichy-Okmánytár IX. 252 l.

¹⁷³ „...sed quod potui, tradidi ei perferendam ad vos Guarini nostri eneam effigiem, existimans id non minus gratum fore, quam tantundem argenti. Scilicet ut paternitas tua eum virum, quem fama et scriptis dudum cognovit, nunc ipsis oris lineamentis et forma pernoscat.” (V. ö. 302 l.)

Sabbadini valószínűnek tartja, hogy a Guarinót ábrázoló érem Pisanello műve.¹⁷⁴ A kérdést nem tekinthetem eldöntöttnek. Guarino egy érméről van tudomásunk, ez mindenesetre számba jöhet. A Pisanellotól származó híres - a Guarino-tanítvány Basiniótól is emlegetett - képmás azonban talán nem is érem volt, hanem festmény.¹⁷⁵

Nagy esemény volt Janus ferrarai életében az 1451-i hirtelen s éppen ezért rövidre szabott hazautazása. A tizenegy év alatt, amit Janus Olaszországban töltött, összesen két ízben tett otthon látogatást: 1451-ben, majd, mielőtt a páduai egyetemre átment volna, 1454-ben. 1451-i látogatásáról több adatunk van: saját költeményei, Vitéz két levele és Ivanichnak e levelekhez írt becses jegyzetei.¹⁷⁶ Az 1454-i útról, mint majd látni fogjuk, csak Valagussának egyik Janushoz írt leveléből értesülünk.

1451 elején Vitéz - hamarosan Janusnak imént tárgyalt levele után - kedvet kapott arra, hogy unokaöccsét, akinek előremeneteléről mindig a legjobb értesüléseket nyerte, személyesen is lássa. Közben azonban az elindulásnak váratlan akadálya támadt: már a Janusért küldött kísérő is megjelent Ferrarában, amikor Guarino, kinek Janus nagybátyja tudta nélkül valamivel, talán a konviktusi összeg egy részével tartozott, kijelentette, hogy kezes nélkül az ifjút nem engedheti el. Az összeg Janus szerint nem volt nagy, azonban a mester (kit éppen ebben az időben anyagi gondok szorongattak s aki a hátralékos táp- és tanpénzek behajtásában egyébként is erélyes szokott lenni) legkedveltebb tanítványával sem tett kivételt s ragaszkodott követeléséhez. Szorult helyzetében a bajba jutott költő, aki nem tudta, mehet-e, vagy maradnia kell-e, többek közt Giovanni Antonio della Torre modenai püspökhöz fordult támogatásért,¹⁷⁷

¹⁷⁴ „L’enea effigies di Guarino credo sia una copia del medaglione coniato dal Pisanello. Il medaglione è attestato nel carne di Basinio al Pisanello V. 27. *Guarini effigies*.”

¹⁷⁵ Guarino egy érem képmásáról l. Guarini Suppl.-t Borsettihez 127 l. - Ugyanerről a Matteo Pasti készítette érméről megemlékezik Cittadini, I Guarini 101 l. - Basinio *Ad Pisanum pictorem ingeniosum et optimum* c. költeményében említi, hogy Pisanello Guarinót is megörökítette. V. ö. Le poesie liriche di Basinio. A cura di Feruccio Ferri. Torino 1925, 104 l.

Adde etiam vates, nostro qui tempore ducunt
Saecula, quos vivos *mira tabella* facit,
Guarini effigies, nec non Aurispa manebit etc.

A *mira tabella* kifejezésből azt kell kiolvasnunk, hogy a *Guarini effigies* festmény volt! - Tito Vespasiano Strozza költeménye *Ad Pisanum pictorem statuariumque antiquis comparandum* (A. Della Guardia kiadásában 57-58 lk.) a kérdés eldöntéséhez semmi használható adatot nem nyújt. - Nem találtam Sabbadini feltevését támogató adatot A. Venturi munkáiban sem: Il Pisanello a Ferrara, Arch. Ven. XXX.; Gentile da Fabriano u. Vitt. Pisano. Jahrb. d. kön. preuss. Kunstsamm-lungen 1895, II. f. - Pisanello és Guarino összeköttetéseiről, az utóbbinak *Pisanus* c. költeményéről l. Rosmini, Vita di Guarino II. 65-67 lk.; v. ö. még A. Della Guardia, La politica litt. di Angelo Decembrio 23 l.

¹⁷⁶ A kísérő körülményeket Ivanich jegyzete (Schwandtner II. 101 l.) világítja meg a legteljesebben: „Hoc cum sequenti ita intellige: quod cum ipse Episcopus Waradiensis miserat pro supradicto fratre, ut ad *aliquot dies* reduceretur ad patriam; idem iuvenis debitor erat Guarino praeceptoris suo certa summa pecuniae, ignorante dicto Episcopo Waradiensi, et abinde exire non poterat, nisi exsolveret debita. Unde mox praefatus Mutinensis, ob complacentiam ipsius Episcopi Waradiensis, licet eum nondum cognoverit, nec per eum super hoc requisitus fuerit, fideiussit ad certum terminum pro dicto iuvene et eum sine obligatione remisit.”

¹⁷⁷ Epigr. I. 259. - Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 445 l. - A püspökre vonatkozólag l. Catalogo de’ vescovi Modonesi e racconti dell’ attioni loro nel reggere varie chiese dentro e fuori dell’ Italia... opera di D. Lodovico Vedriani da Modona. In Modona 1669, 80 l. Megtudjuk ebből, hogy A. Della Torre eredetileg milánói családból származott, résztvett a firenzei zsinaton s először Reggio, majd 1444. okt.-tól Modena püspöke lett. Bizalmasa volt Leonellónak, majd Borsónak. 1463-tól fogva

aki, mint a fejedelem egyik tanácsosa, többnyire Ferrarában tartózkodott. A humanista műveltségű püspök a gyermekifjú első pártfogói közé tartozott s már azelőtt is felkarolta őt, amint Janus kissé szerénytelenül mondja: akárcsak Maecenas Vergiliust. Della Torre volt az, aki őt Leonellónak, a humanizmust pártoló Guarino tanítványnak kegyeibe ajánlotta, feltétlenül még 1450, Leonello halála éve előtt. Egyike volt továbbá Janus buzgó olvasóinak, buzdítóinak, aki, ha alkalma nyílt rá, az ifjú költő hírét, dicséretét mindenütt terjesztette.¹⁷⁸ Janus ettől a régi jó emberétől kérte, hogy kezeskedjék az adósságokért Guarinónál. A püspök a kérést lekötőlező készséggel teljesítette. Valószínű, hogy Giovanni Antonio Della Torrén kívül Janus segítségére sietett - talán Jacopo Antonio Marcello közbenjárására, - Anjou René is. Másként nem tudjuk megmagyarázni, mire célzott volna Janus az 1452-ben keletkezett Renére írt dicsőítő költemény ajánlásában, midőn arról beszél, hogy a király őt, az akkor hazájától távollevőt, megsajnálta és rajta segíteni volt hajlandó.¹⁷⁹ Janus 1452 előtt tudtunkkal más esetben nem volt ehhez hasonló szorult helyzetben. A baj egyébként nem volt túlságosan nagy, segítség gyorsan és bőven akadt. A minden témát gyorsan versbe öntő Janus szemmel láthatólag még örült, hogy az érdekes élményt költeményeiben kiszínezhette, lévén a szegénység Archilochos óta Catulluson és Horatiuson keresztül a legkülönbözőbb korokban és népeknél az egyik legkedveltebb és legelkoptatottabb költői motívum. Az sincs kizárva, hogy költőnk ugyanerre az esetre céloz, midőn a Jacopo Antonio Marcellóra írt panegyricus előszavában azt állítja, hogy Marcello valamikor az ő éhségét elűzte, - ami nyilvánvalóan túlzás.¹⁸⁰

A nehézségek végre is elsímultak: Janus útnak indult, hogy közel négy évi távollét után viszontlássa anyját, testvéreit és nagybátyját. Hogy a Ferrarából való elutazás mikorra esett, azt pontosan megállapítani nem tudjuk: valószínűleg 1451 elejére, legfőlőbb 1450 utolsó napjaira. A látogatás egyébként nagyon rövid időre volt szabva, mert Janus 1451 márc. 18-án már vissza is indult Ferrarába. Lehet, hogy a korai visszatérés egyik oka a megszabott ideig adott jótállás volt.

E rövid magyarországi tartózkodás alatt került Janus először összeköttetésbe nagybátyjának régi barátjával, Enea Silvio Piccolominivel, aki adataink szerint 1451 jan. 15-én ugyan még Rómában volt, de onnan még március előtt okvetlenül visszatért.¹⁸¹ Janus - úgy látszik, - nem hozta magával kedvelt költőjét, Martialis, akit epigramma-költészetében maga elé mintául tűzött. Zálogban maradt-e többi könyvével együtt Martialis is Ferrarában, ahol a diákok az akkor annyira becses könyveket használták fel elsősorban adósságok fejében biztosítésként? Vitéz könyvtárából szintén hiányzott a helyenként kissé laza erkölcsi felfogású és szabad szájú latin költő. Másutt pedig Magyarországon akkor Martialis-példány aligha akadhatott s

---

pármai püspök. - Humanista összeköttetései közül legnevezetesebb Poggioval folytatott levelezése. L. A. Wilmanns, *Die Briefsammlungen des Poggio Bracciolini*, Zentralblatt f. Bibl. XXX. 447, 450 l. V. ö. még Walser, *Poggius Florentinus* 295 l. - Guarinónak Giorgio Valagussával is voltak pénzügyei. Kézírtos levélgyűjteményében (Bibl. Laurenziana, Acquisti e Doni 227) a III. k. 10 levele a következő: „Georgius Valagussa Clarissimo Oratori Guarino. Repetit quasdam pecunias mutuo illi datas.”!

¹⁷⁸ Epigr. I. 81-82. - Epigr. I. 262 Janus haláljának ad kifejezést. - Valószínű, hogy epigr. I. 260-261 is erre az ügyre vonatkozik, de a célzások szándékosan annyira burkoltak, hogy bizonyosat mondani nem tudunk. Majdnem kétségtelen, hogy a *Gallio* álnév mögött a pénzügyekben fölötté gyanakvó *Guarino* rejtőzik. A humanista költők álneveiben a magánhangzók többször egyeznek az eredeti név magánhangzóival!

¹⁷⁹ Ábel, *Analecta* 132 l.

¹⁸⁰ Paneg. ad Marcellum, praef. 29 s köv. sk.

¹⁸¹ Voigt, *Enea Silvio P. II.* 19 l. - Az út Magyarországból (Budától) Ferraráig Valagussa szerint 20 napig tartott. Római Fraknoi szerint (Mátyás király 45 l.) 4 hetet kell számítani.

Olaszország messze volt. A legközelebbi hely, ahol a könyv elérésére remény lehetett, Enea Silvio könyvtára volt Bécsújhelyen.¹⁸² Vele Vitéz János különben is sűrű összeköttetésben állt. Janus tehát - talán nem is annyira Martialis kedvéért, mint inkább azért, hogy egy Beccadellinél már szereplő motívumot újból sikerrel szerepeltessen,¹⁸³ - hozzá fordult, még pedig, ahogy költőhöz illik, versben s Martialist azzal a hetyke megokolással kérte, hogy az ilyen mozgalmak, szomorú időkben le kell tenni a gyászt és könnyed tréfával kell elűzni a szomorúságot.¹⁸⁴

Enea már régen hátat fordított ifjúkori mulatságának, a könnyű költészetnek, amivel különben sem sokra mehetett volna III. Frigyes udvarában.¹⁸⁵ Működésének súlypontja hosszú idő óta inkább a politikai és diplomáciai tevékenység volt. Ezen a téren gyorsan emelkedett: a püspöki széket már elérte s nagy lépésekkel útban volt a legfőbb méltóság, a pápai trón felé. Janus költeményére - amely humanista felfogás szerint kihívás-számba ment, - ő is költeménnyel felelt, bár - cáfolatot várva - hangoztatja, hogy ő szinte elfeledte a költeményírást és immár csak a halálra gondol.¹⁸⁶ A költemény szerint különben Martialis, mihelyt meghallotta, hogy Janus a közelben van, azonnal hozzá szökött, - ami képes beszéd nélkül annyit jelent, hogy Enea teljesítette Janus kérését.¹⁸⁷ De azt már nem tudta megállni, hogy az örömben valamicske ürmöt ne cseppentsen: a Martialisra ráadásul némi erkölcsi prédikációt is ne adjon. Enea, az öregedő, megkomolyodott humanista, aki hajdan vidám szerelmes verseket, leveleket, a könnyed Euryalus és Lucretiát, a feslett Chrisist írta, s jelszava volt: „timeo continentiam”, szembehelyezkedik Janus felfogásával, hogy a szomorú időkben vigadni kell. Nem vigadni, hanem sírni illenék s Janus is jobban tenné, ha az erkölcstelen Martialis helyett inkább Krisztus szavait, az evangéliumot tanulmányozná.¹⁸⁸

Janus, aki kb. félévvel azelőtt hagyta el a tizenhatodik évét, talpraesetten, mondhatnám megértőleg válaszol Enea levelének arra a részére, ahol a kiérdemesült költő szerénykedik. Enea - úgymond, - öregségével mentegetődzik, pedig a veterán többet ér az újoncnál, a beérkezett a

¹⁸² Reumont (Tre prelati 337 l.) szerint Janus Bécsújhelyen találkozott volna Enea Silvióval. - Ugyanezt állítja Voigt, Enea Silvio III. 616 l. - A szövegből nyilvánvaló, hogy Janus, midőn Eneához fordult, nem tartózkodott Bécsújhelyen (epigr. I. 381, 2. s. Protinus *huc ad nos, fac precor illa volent* etc.). Nem is szükséges a személyes találkozást feltételeznünk, mert könyvet kölcsönözni futár útján is lehetett. - Az időpont meghatározásában vannak bizonyos nehézségek, csak az látszik kétségtelennek, hogy a költői levélváltás 1451 első hónapjaira, talán februárra esik. Teleki Sámuel aggályoskodását (Opuscula 202 l.) túlzottnak gondolom.

¹⁸³ Hermaphroditus (ed. Forberg) I. 41. *Preces oratum mittit ad Aurispam Siculum, ut sibi Marcum Valerium commodet.* - Beccadelli költeménye élményen alapulhatott, mert Lessing a wolfenbütteli könyvtárban megtalálta azt a Martialis-példányt, melyet Aurispa adott ajándékba Beccadellinek. A kódex bejegyzése: Antoni Panhormitae liber. Aurispae donum. V. ö. Lessing, *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm*, Theod. Matthias kiadása, Leipzig, VI. 69 l. - V. ö. Monnier, *Quattrocento* I. 304.

¹⁸⁴ Epigr. I. 381.

¹⁸⁵ Voigt, *Wiederbelebung* II. 297 l. - Huszti, Enea Silvio hum. propagandája III. Frigyes udvarában. EPhK. 1919.

¹⁸⁶ Epigr. I. 382.

¹⁸⁷ U. ott.

¹⁸⁸ U. ott. - Enea két évvel ezelőtt 1449-ben az V. László számára írt nevelési munkájában Martialist az erkölcsre veszélyes írók közé sorolta. V. ö. Zabughin, *Vergilio nel rinascimento* I. 124 l. - Enea Silvio jól sikerült jellemzése Monnier, *Quattrocento* I. 253 s. köv. lk. - Az erotikus latin költeményeiről és a Chrisisről Voigt, *Wiederbelebung* II. 401. 409 l.

kezdőnél, a beteljesülés a reménynél.¹⁸⁹ A nem várt erkölcsi prédikációra azonban csak dadogni tud s azt a nem éppen hihető, bár stílusosan gyermekes mentséget hozza fel, hogy ő olvasás közben ki szokta hagyni az erkölcstelen részeket.¹⁹⁰ Egyébként a küldött Martialist megkapta s mihelyt gazdája kéri, azonnal visszaküldi. Egy másik költeménye ugyanebből az időből viszont Enea kérelmére válaszol. Enea szeretne volna az ifjú költő zsenéit olvasni. Janus szerénykedik: nem méltók azok a te füleidhez s különben is csak vendégségben vagyok itthon és munkáimat nem hoztam magammal.¹⁹¹ A kifogás alig hihető. Janus úgy beszél, mintha addigi munkáinak szállításához társzekerek kellettek volna! Valószínűleg a fenti leckeztetés után óvatos költőnk nem akarta epigrammáit Enea szeméi elé bocsátani, mert ezekből hamarosan kiderült volna, hogy költőnk Martialisnak még a legpajkosabb epigrammáit sem szokta olvasás közben mellőzni. Inkább ő kéri udvariasságból Enea munkáit azzal az ígérettel, hogy e műveknek nem bírálója, hanem csak olvasója lesz.

A tárgyalt költői levélváltás úgy hat reánk, mint a tavasz és őszi dialógusa. A két különböző korú, sokban különböző felfogású költő a lényeges pontban - egyéniségük egészét tekintve - nagyon egyvágású: mindkettő ízig-vérig humanista. Csak Janus, aki ebben az időben nyíltan, püspök korában burkoltabban vallástalan volt, még nem érte el - soha sem fogja elérni! - azt az életkort, amidőn egy Galeottóhoz írt levelében kifejtett életprogramja szerint majd az erkölcsnek él és lelke üdvéről fog gondoskodni. Enea, aki fiatalságában sok szempontból Janushoz hasonlóan gondolkodott, már elérte, sőt túlhaladta ezt a fordulópontot. Megtérése komoly volt: midőn Janusnak a pogány költők helyett az evangéliumot ajánlotta figyelmébe, őszintén beszélt. Ő maga egyik, Joannes Thusconhoz írt levelében már hét évvel előbb búcsút mondott a világi tudományoknak s velük együtt a világ élvezeteinek. S mivel azontúl csak Istennek óhajtott szolgálni, megbízta Thuscont, hogy Csehországban - ahol az ilyesmit könnyebb megszerezni, - vásároljon számára egy teljes bibliát.¹⁹² Különben Janus és Enea még kétszer kerülnek egymással össze, részben személyesen, részben a távolból: az 1452-ik évi császárlátogatás alkalmával Ferrarában személyesen és Janusnak a püspöki székbe való emeltetésénél majd a távolból. Janust alig nyolc év múlva Enea Silvio - akkor mint II. Pius pápa - fogja megerősíteni, nem kis huza-vona után, a pécsi püspöki méltóságban.

Enea és Janus költői levélváltásának kézirati hagyománya különben egy fontos életrajzi adatot őrzött meg számunkra: Enea költeményét Janushoz, mint váradi örkanonokhoz (custos) címezi.¹⁹³ Vitéz tehát, mint váradi püspök, unokaöccsét még tizenhét éves kora előtt egyházmegyéjének kanonokjává tette s ezzel anyagilag mintegy önállósította. Ez volt az első egyházi javadalom, amelyben költőnk részesült.

Lélektani szempontból nem érdektelen az a hatás, melyet a bőséges tudással, költői hírnévvel hazatérő Janus nagybátyjára tett. A rövid látogatás alatt a Janusban megtestesült humanizmussal való közvetlen érintkezés annyira felvillanyozta a már öregedő és országos gondokkal küzdő Vitézt, hogy most újból, mint hét évvel előbb, kifejezetten tanulmányi célból külföldre akart menni s erre már a pápai engedélyt is megszerezte. Az 1451. ápr. 28-án kelt pápai irat szerint Vitéz felhatalmazást kapott arra, „hogy tíz útitárssal a szentföldet s a többi kegyhelyet meglátogassa, továbbá, hogy tudományos ismereteinek gyarapítása, különösen pedig a görög

¹⁸⁹ Epigr. I. 383.

¹⁹⁰ U. ott.

¹⁹¹ Epigr. I. 384.

¹⁹² Voigt, Enea Silvio I. 440-441 lk.

¹⁹³ Cod. Laur. plut. LIV. cod. 19.; Cod. Urb. Lat. 401. L. Ábel, *Analecta* 16, 21 l.; Fraknói, Vitéz János 155 l. - Janus váradi kanonokságát említi a pécsi püspökségben öt megerősítő pápai irat is. L. Koller, IV. 38 l.

és a latin irodalom tanulmányozása végett a nyugati és a keleti országokat bejárhatta.”¹⁹⁴ A pápai engedély keltéből arra következtethetünk, hogy a továbbtanulás vágya Vitéz lelkében Janus Pannonius látogatása idején fogamzott meg, kétségtelen tehát, hogy a fejlődésre való készségét megőrzött Vitéz humanista egyéniségének továbbformálásában a gyermek Janusnak is része volt. Különösen jellemző, hogy Vitéz görögül akart tanulni: már az sokat mond, hogy a görög nyelvben való járatlanságát ennyire égető hiánynak érezte. A terv megvalósítása azonban ép úgy elmaradt, mint 1444-ben: akkor rablók állták el útját s talán közbejött a püspöki kinevezés is, most pedig az országos gondok. A tervezett tanulmányút helyett Vitéz továbbra is itthon tevékenykedett: pl. ugyanezen év augusztusában Szendrőn találjuk, ahol nagyföntosságú ügyeket intéz.¹⁹⁵

Janus, miután itthon megfürdött a rokoni szeretetben és friss költői dicsőségében, március második felében újra Olaszországba indult. Ez alkalommal Vitéz János két levelét vitte magával: egyiket - válaszul a Janustól hozott levélre, - Della Torre modenai püspökhöz, a másikat Guarinóhoz.¹⁹⁶ Vitéz megköszönte a püspöknek unokaöccsével szemben tanúsított jóindulatát s felajánlja készségét az ellenszolgáltatásra, ha erre valaha is alkalma nyílnék. A levél végén célzást tesz arra az eshetőségre, hogy öccsét alkalomadtán ő is követni fogja.¹⁹⁷ A tervezett tanulmányutat tehát Vitéz össze akarta kötni egy ferrarai látogatással. Ugyanakkor írt Guarinónak is. Levelének minden sora elárulta Guarino iránt érzett nagy tiszteletét s nyoma sincs benne semmi neheztelésnek az anyagi ügyekben való bizalmatlan akadékoskodás miatt. Janus előmenetelével nagyon meg van elégedve¹⁹⁸ s ígéri, hogy Guarinónak bajában segítségére lesz.¹⁹⁹ Valószínűleg Guarino, hogy Janusszal szemben való ridegségét mentegesse, súlyos gondokról panaszkodott Vitéznek. Éppen ez időtájt ugyanis Borso herceg érthetetlen zsugorisága, mint rögtön látni fogjuk, Guarinót valóban nehéz, főleg anyagi természetű gondokba sodorta. Vitéz tehát levelében e bajok eloszlatására célozhat. Az a futólagos konfliktus különben, amibe Janus itthoni látogatását megelőzően anyagi kérdések miatt Guarinóval jutott, egyáltalában nem felhősítette el a tanár és tanítvány eddigi jó viszonyát. Legszebb bizonyossága ennek az, hogy midőn Guarino szorult és megalázó helyzetében azzal a tervvel foglalkozott, hogy Ferrarát elhagyja és végleg Veronába költözik, más tanítványokkal együtt Janus is habozás nélkül követni szándékozott őt új állomáshelyére, Guarino életének ezzel az epizódjával érdemes lesz közelebbről megismerkednünk, mert ezen keresztül látunk bele legjobban az iskola belső életébe, a mester és a tanítványok meleg viszonyába. Már csak azért is foglalkoznunk kell vele, mert ismertetésével előlegezett általános magyarázatot, mintegy érzelmi háttérrel kapunk Janus főművéhez, a Guarinóra írt panegyricushoz.

¹⁹⁴ Idézi Fraknói, Vitéz János 155 l.

¹⁹⁵ U. ott 54 l.

¹⁹⁶ Mindkettőt kiadta Schwandtner II. 101 l. A Guarinóhoz írt levelet újra lenyomatták Teleki Sámuel, Rosmini és Sabbadini. V. ö. Epistolario di Guarino III. 557 l.

¹⁹⁷ „Nunc Johannem ipsum remittimus Paternitati Vestrae Reverendae, offerimusque, post quem nos quoque per idoneum nuntium (Vitéz alkalmasint egy megfelelő védelmet nyújtó követtséggel szándékozott útrakelni!) subsequemur. Placeat interim eundem, ut in fide hactenus, ita deinceps in curam suscipere, cui etiam hucusque Reverenda Paternitas Vestra prius ultro ferre, quam rogata deferre, patrocinium maluit.”

¹⁹⁸ „Revocatum ad nos Joannem nostrum vidimus, olim puerum, nunc magistri curam doctrinarumque faciem prae se ferentem. Coluimus in eo fraternam personam, verum doctoris imaginem multo amplius...”

¹⁹⁹ „Eadem quippe ratione, qua doctum fratrem amabimus, doctorem quoque *laborantem* reficere non aspernabimur.”

Guarino régi tanítványa, Leonello, 1450-ben meghalt, - a búcsúbeszédet ravatalánál Guarino mondta.²⁰⁰ Utóda, Borso, eleinte nem méltányolta azokat a nagy szolgálatokat, melyeket Guarino három évtizeden keresztül az Este-háznak és Ferrarának tett s költekező udvartartásának terhein úgy akart könnyíteni, hogy a többek között már 1450-re Guarino fizetését jelentékenyen és megalázó módon leszállította: az eddigi évi 300 lirát 75-re. Ilyen körülmények között frissiben jelentkeztek a veronaiak, kik már más alkalommal is, pl. 1432-ben, minden követ megmozgattak, csak hogy híres polgártársuk jelenlétét városuknak megnyerhessék s előbb 1451-ben 150, majd 1452 elején 200 scudi tiszteletdíjat ígértek a joggal elkeseredett nyolcvan év körüli öregnek, „- akár tanít, akár nem.” - Guarino ajánlatukat el is fogadta s egyik levelének kifejezése szerint annyira türelmetlenül várta a Ferrarából való távozását, „hogy egy nap már egy évnek tetszett.”²⁰¹

Hihetetlen, hogy Borso eljárása mekkora felháborodást keltett mindenütt, ahol csak tudomást vettek róla, s ha Guarino valóban kénytelen volt a szenvedett méltánytalanság miatt a Veronába való átköltözködéssre, a kortársak azt bizonyára Ferrara és az Este-ház örök szégyenének tekintették volna. Az iskola és a város élete fel volt dűlve: a hosszú ideig húzódó tárgyalások és az ezeket kísérő bizonytalanság az érdekelteket hihetetlenül felizgatta. Még olyanok is nagy figyelemmel kísérték a különböző fordulatokat, akiket az ügy közelebbről alig érintett: pl. Giorgio Valagussa, Guarino egyik tanítványa, pártfogójához, Antonio da Pesaróhoz írt leveleiben hűségesen beszámol minden kisebb-nagyobb részletről, kétségtelenül azért, mert Antonio ezt így kívánta. Közben Borso, aki elvégre korának gyermeke volt s az írótól világ-gá kürtölt jó hírnevet - bár az irodalom iránt eleinte általában kevés érdeklődést tanúsított²⁰² - mindenképp fölé helyezte, rájött, hogy számára ez az ügy esetleg feltűnő szégyennel végződhetik. Ennek a belátásnak megfelelően a veronaiakkal addig húzta a tárgyalásokat, - hiszen Guarino elbocsátása végeredményben tőle függött, - amíg közben a saját visszavonulása számára aranyhídat építhetett. Guarino viszont látszólag véglegesen elszánta magát a távozásra s egyre jobban sürgette a döntést. Már ferrarai házát is áruba bocsátotta 3000 dukátért. A venni szándékozók egymásra licitáltak.

A sok huza-vona közben Guarino mellett nagy számban megmozdultak a város szóvivői: ezek a fejedelemhez vonultak s kérték őt, ne engedje, hogy Ferrarát akkora csapás, őt magát pedig akkora szégyen érje. A veronaiak viszont a sok nehézség láttára elkedvetlenedtek. Végül is Guarino teljes elégtételt kapott és - maradt. Újra visszakapta 300 lira fizetését, sőt ezen felül Borso újra rendbehozta a Studiót, ahol az 1453-i beszédet megint egy Guarino tartotta, a 15 éves Battista Guarino, az öreg mester szeretett fia.²⁰³

²⁰⁰ Paneg. ad Guarinum 714-5 sk.

²⁰¹ Az eseményeket összefoglalja Sabbadini, Vita di Guarino 150 s köv. lk., La scuola e gli studi di Guarino 24 l. - Valagussának idevonatkozó leveleit a firenzei Cod. Laur. Acquisti e Doni 227 sz. kéziratából kiadta Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 456-458 lk.

²⁰² Borso nem tudott latinul. V. ö. Monnier, Le Quattrocento II. 335 l. - Legbehatóbban foglalkozott Borsóval Giuseppe Pardi, Borso d'Este, duca di Ferrara, Modena e Reggio c. monográfiájában. (Studi Storici XV-XVI.) Pardi is megállapítja, hogy Borso, aki Leonellóhoz képest műveletlen volt (XVI. 115 l.), eleinte nagyon szűkkeblűen viselkedett az írókkal szemben, később azonban bőkezűségét már az irodalomra is kiterjesztette (XV. 162 l.). - V. ö. még Voigt, Wiederbelebung I. 565 s köv. lk.

²⁰³ Borso nem tudott latinul. V. ö. Monnier, Le Quattrocento II. 335 l. - Legbehatóbban foglalkozott Borsóval Giuseppe Pardi, Borso d'Este, duca di Ferrara, Modena e Reggio c. monográfiájában. (Studi Storici XV-XVI.) Pardi is megállapítja, hogy Borso, aki Leonellóhoz képest műveletlen volt (XVI. 115 l.), eleinte nagyon szűkkeblűen viselkedett az írókkal szemben, később azonban bőkezűségét már az irodalomra is kiterjesztette (XV. 162 l.). - V. ö. még Voigt, Wiederbelebung I. 565 s köv. lk.

Janus e sokáig húzódó nehéz napok izgalmaival teljes szívvel-lélekkel együtt élte át mesterével s mikor úgy látszott, hogy Guarinónak Veronába való átköltözése már befejezett ügy, más tanítványokkal együtt²⁰⁴ ő is felkészült, hogy vele menjen. Valóban igaz volt, amit a Leonellóhoz írt - feljebb már említett - költeményében valamivel előbb írt: ő csak Guarino miatt kereste fel éppen Ferrarát, nem pedig a város, nem is Estei Leonello kedvéért. Elhatározásáról az a költeménye értesít bennünket, melyet 1451 végén, vagy talán már 1452 elején írt Bartolommeo Cevola veronai származású jogtudóshoz,²⁰⁵ aki azelőtt, még Leonello idejében Ferrarában élt, később páduai jogtanár lett, a költemény keletkezése idején pedig kétségtelenül szülővárosában tartózkodott.²⁰⁶ Hogy Janus hol ismerkedett meg vele, arra nincs adatunk. A költeményben Janus kifejezi azt a reményét, hogy nemsokára valószínűleg sokat lesznek együtt Veronában, mert Guarino oda készül, már pedig ő Guarinóval megy.²⁰⁷ A klasszikus költészetből összeszedett retorikus szóvirágokkal erősíti, hogy Guarinót bárhová követné, - Scythiába, Libyába, a maurusokhoz, a perzsákhoz stb., - nemhogy Veronába el ne menne, melyet még hazájánál is szívesebben lát.²⁰⁸ A költeményben megnyilvánuló érzés melegségén nem tud rontani még az erőltetett, retorikai túlzásokkal tömött kifejezőmód sem.

Janus e költeményében szinte otthonosan beszél Veronáról. Minden jel szerint többször megfordult ott. Egy ilyen esetről véletlenül bizonyosat is tudunk. Mikor 1453-ban a vakációban Simon De Ungaria az említett - Vitézhez szóló - levelét írta, Janus éppen kirándult Veronába, ahonnan Páduán keresztül várták Ferrarába való visszatérését.²⁰⁹ Általában Janus szeretett szabad idejében utazgatni. Páduában is még az ottani egyetemi éve előtt többször megfordulhatott, így pl. láttuk, hogy Bánfalvai Miklós doktorrá avatásán 1450 október 19-én több magyarral együtt a tanúk között valószínűleg ő is szerepelt.²¹⁰ Egyik velencei látogatásáról tanuskodik a Guarinótól Francesco Barbaróhoz írt ajánlólevelével.²¹¹ Utolsó 1454-i ferrarai nyári vakációjának nagy része szintén utazással telt el: Zágrábi Ágoston írja Ostfi Miklós

²⁰⁴ Valagussa is távozni akart Guarinóval együtt Ferrarából. Legalább is Antonio da Pesaróhoz írt levelében (i. h.) ezt állítja: „...nec credas unquam fieri posse, ut, Guarino absente, Ferraria Georgium teneat...”

²⁰⁵ Az Ambrosiana egyik kéziratából kiadta Ábel, *Analecta* 97 s. köv. lk. - Egy másik kéziratát a költeménynek a veronai Bibl. Com. őrzi. L. Biadego 46 l. „Joannes Pannonius excellentissimo Jurisconsulto Bartholomaeo Caepollae S.” - Cipolláról (Cepolla, Cevola) l. Maffei, *Verona illustrata*, 1825., II. 197-8; Savigny, *Geschichte d. Röm. Rechts im Mittelalter* 1850., VI. 320-323 lk.; Schulte, *Geschichte d. Canon. Rechts* 1877. II. 367-8 lk.

²⁰⁶ Ábel, *Analecta* 96 l.; 45-46 sk.

²⁰⁷ U. ott 51-52 sk.

²⁰⁸ U. ott 60 s.

²⁰⁹ Sabbadini, *Epistolario di Guarino* III. 443 l. „Joannem tuum optime valere scito, cui tue dignitatis littere subito, cum allate sunt, reddite fuere; per has autem vacationes (variationes *cod.*) deambulationis gratia Veronam se contulit, qui cum diceret se brevi venturum, nondum rediit, neque litteras tue amplitudini misit, nisi forte Patavii tabellarius illum offenderet, quoniam illuc debere venire putabatur...”

²¹⁰ V. ö. 32 l. - Vitéz Jánosnak Bariushoz írt 1451. jan. 20-ról keltezett levelét kiadta Schwandtner II. 98-99 lk. - Bánfalvai később Vitéz mellett az alkancellári tiszteletet töltötte be. L. Fraknoi, Vitéz János 87 l. - Összekötetésben állt Bánfalvai Enea Silvioval is, akinek egyik hozzá írt, fölötté érdekes levelét (1453. ápr. 27-ről) kiadta A. Weiss, *Aeneas Sylvius Piccolomini als Papst Pius II. Graz*, 1897., 117 l. - Ismeretes, hogy a *Cod. Vindob. Lat.* 3520 (f. 52a-53b) Bánfalvainak egyik kiadatlan beszédét őrzi.

²¹¹ Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 608. - V. ö. 101 l.

nagyprépostnak Bolognába, hogy Ferrarába való visszatértükkor Janus, aki addig úton volt, még nem tért vissza, csak később, 1454. jún. 29-én érkezett meg s alkalomadtán át fog menni Bolognába.²¹² Ez alkalommal, mint részletesen látni fogjuk, Janus ismét Magyarországon járt.²¹³ Egy nagyobb útjáról a páduai évek után, 1458 nyarán, mikor egész Rómáig eljutott s közben meglátogatta a firenzei humanistákat, továbbá Narniban Galeotto Marziót is, szintén később lesz szó.²¹⁴ Igazat kell adnunk Battista Guarinónak, aki azt állítja, hogy Janust Itália számtalan városában a nagy férfiak személy szerint ismerték.²¹⁵ Janus, kinek híre egész Itáliában hamar elterjedt, szívesen fürdött népszerűségében, szívesen közeledett Itália híreseihez s ha tehette, ide-oda cikkázott a különböző észak-olasz városokban. Megjelenését személye varázsán és költői hírnevén legtöbbször Guarino egy-egy ajánlólevele tette még inkább szívesen látottá.²¹⁶

Ha végig tekintünk Janus ferrarai életének külső eseményein, aránylag kevés a megjegyezni valónk, - amiben része van az idevonatkozó források hiányának is. Annál gazdagabb, változatosabb a belső történet: az e korszakba eső irodalmi termés. Janus költői tevékenységének súlypontja, költői termelésének java, a ferrarai évekre esik. Igazi csodagyermek: nagy, de alapjában véve teljesen soha be nem váltott ígéret. Ferrarai fejlődésének útjelzői az ifjúkori epigrammák, melyekből egymásután több kisebb gyűjteményt tett közzé. Idetartoznak ifjúkori elégiái, melyeknek ránk maradt részéből szintén kikerül egy tekintélyes sorozat. Majd a nagyobb lélekzetű munkák következnek: köztük az Eranemos, a Gonzagára írt panegyricus, a III. Frigyesre írt Pro pacanda Italia, az ezzel összefüggő, töredékekben reánk maradt René-panegyricus, a Francesco Barbaróhoz írt epithalamium s a jórészen még Ferrarára eső, később is sokat javított Guarino-panegyricus. Micsoda lázas tevékenység, milyen gazdag termés, - mind húsz éven alul! A következő fejezetekben a Ferrarában írt költői munkákkal s betetőzésül a Guarino iskolájában szerzett irodalmi összeköttetések ismertetésével foglalkozunk.

---

²¹² Ábel, *Analecta* 220 l. - Sabbadini (*Epistolario di Guarino* III. 442 l.) kitűnő módszerrel megállapítja, hogy a levél 1454-ben kelt.

²¹³ V. ö. 143 l.

²¹⁴ V. ö. 175 l.

²¹⁵ Ábel, *Analecta* 211 l. „Neque enim est mentiri meum, neque sum nescius, cum in plurimis Italiae locis illustribus in clarissimorum virorum conspectu vixerit, si quid mentirer etc...”

²¹⁶ Hogy Guarino milyen buzgón terjesztette ismerősei körében Janus dicsőségét, annak egyik legszebb bizonyítéka az egyébként ismeretlen Valerius Balbaliushoz Janus költeményeiről írt levele (Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 577 l.): „...simul comites mitto Jani versus, quos laudarem, ut muneris pretium et excellentiam ostenderem, cum ad antiquorum vatum praeconia proxime accedant, nisi tu satis tuo valeres iudicio. Accedit quod Jani commendatio mea forte iudicari posset commendatio, quod de se ipso fieri vitae magistri vetant.”

IV.

Janus már tanulmányai elején megkezdte irodalmi működését. - Többféle műfajjal próbálkozott. - A ferrarai években írja epigrammái javát. - Elméleti felfogása az epigrammáról. - Martialis hatása. - Beccadelli hatása. - Az élet és a költészet szakadéka. - Az erotikus epigrammák élményértéke. - Az élmény, a fikció és az utánzás szételemezésének szükségessége. - Az epigrammák és a ferrarai diákélet. - Janus termékenysége és rögtönző tehetsége. - Ifjúkori epigrammáinak helye a humanista irodalom történetében. - Epigramma és elégia. - Ferrarai elégiák.

Alighogy Janus Ferrarába került, alighogy Guarino iskolájában az elemeket elsajátította, máris megkezdte irodalmi működését.²¹⁷ A környezet példája mindenesetre hatalmasan elősegítette költői képességeinek ilyen feltűnő korai megnyilvánulását. Guarino iskolája nyüzsgött a latinul verselő, szónokló csodagyermekektől. Ezek is a szerint teremnek, ahogyan a nap süt: ma a hangversenytermek pódiumain tolonganak, akkor latinul szónokoltak.²¹⁸ A latinos műveltség napja a XV. sz.-ban deelt: akkor még a fejedelmeknek is az volt az ambíciójuk, hogy serdületlen gyermekeik a tanítójuktól készített latin beszédet hibátlanul betanulják és előadják. Ezek az álcsodagyermek, a verejtékezve produkálók. De voltak bőven igaziak is, akik valóban bámulatra méltó készséggel sajátították el a divatos latin költészethez szükséges frázis-készletet. Ezek között a maga idejében a legtehetségesebb, a legcsodálatosabb, a messze északról érkezett hegyentúli Janus volt. Elsőségét nemcsak a bámuló kortársai ismerték el fenntartás nélkül, hanem az évszázadok távlatából ítélő modern kritikusok is; Bertoni szerint Guarino konviktorai között övé „az első hely”,²¹⁹ Sabbadini szerint egyike ő a leghíresebb Guarino növendékeknek, akivel érdemes közelebbről megismerkedni,²²⁰ Reforgiato szerint Janus a renaissance egyik legnevezetesebb alakja, aki megérdemli, hogy a század költői fejedelmének nevezzék.²²¹ A hasonló magasztalások számát könnyű volna tovább szaporítani: e helyett érdemesebb lesz a nagy elismerés legfőbb okára már most rámutatnunk. Janus mellett a XV. sz.-ban bőven voltak kétségtelenül nagyobbak is:

²¹⁷ Battista Guarino írja Bertuciushoz (Ábel, *Analecta* 205 l.): „Vixdum a Pannoniis credebatur prima doctrinae fundamenta iecisse, et tamen, quod in ea aetate incredibile fere existimari possit, poeta iam apud Italos habebatur.” - Ismeretes, hogy az antik (császárkori) iskola növendékeiben a mentől korábbi alkotásra való készséget - prózában és versben - akarta kifejleszteni. Az iskola egész munkája ezt a főcélrt szolgált. Innen a sok csodagyermek. Teljesen analóg jelenségeket találunk Guarino iskolájában.

²¹⁸ A csodagyermekéről általában l. Baillet, *Jugemens des savans* V. 1. „Enfants celebres par leurs études.” - Az ókori csodagyermekéről Friedländer, *Darstellungen* II. 199 s. köv. lk. - A renaissance-kori csodagyermekéről érdekes, bár fölötté hiányos adatokat sorol fel Monnier, *Le Quattrocento* II. 49 l. - L. még Burckhardt 234 l.; Ziliotto, *La cultura* stb. 90 l. - A modern csodagyermekéről Giese 204 s. köv. lk.

²¹⁹ Bertoni, Guarino 70 l. „Nel numero dei convittori occupa il primo posto Giano Pannonio [1447-1451(?)] il quale nei suoi Poemata riferisce notizie preziose sulle consuetudini e sull' insegnamento del maestro veronese.” - U. ott 71 l. „Il Pannonio era tra i più intelligenti e vivaci...”

²²⁰ Sabbadini, Vita di Guarino 139 l. „Uno dei convittori più famosi e che merita di esser conosciuto un po' da vicino, fu Giano Pannonio...”

²²¹ Reforgiato 31 l.: „...una figura notevolissima del rinascimento... e merita veramente il titolo che gli viene attribuito di principe dei poeti del suo secolo...” - Ez annál figyelemreméltóbb, mert Reforgiato Janus élete művét a maga *egészében* szigorúan ítéli meg s az a véleménye, hogy Janus az ifjúkorában hozzá fűzött reményeket egyáltalában nem váltotta be.

csak a rövid életű Basinióra és a Guarino-iskolán kívül álló Pontanóra, vagy az ugyancsak korán elhunyt Angelo Polizianóra gondoljunk, akik sok tekintetben mind Janus felett állnak. Mégis övé a legtúlzóbb elismerés, még pedig elsősorban csodálatos, szinte megmagyarázhatatlan koraérettségénél fogva. Azok a költeményei, amikkel Európára szóló hírnevét megszerezte és mai napig megtartotta, tizenötödik és huszadik életéve között keletkeztek. Ha húsz és nem harmincnyolc éves korában halt volna meg, talán még nagyobb csodálattal tekintenénk vissza reá. Nagysága tehát bizonyos mértékig viszonylagosnak minősíthető.

Ferrarai évei alatt s később is Janus a legkülönbözőbb irodalmi műfajokat művelte; irodalmi elve az utánzással legtöbbször együttjáró rohamos sokoldalúság, a lázas sokféle próbálkozás volt, nem pedig az organikus fejlődést, a belülről kifelé való gyarapodást jelző egyenletes tempójú fölfelé törés. Nincs életének egy olyan korszaka sem, amikor csak egyfélével foglalkozott volna, viszont semmivel sem tudta nyugtalan szellemét hosszabb ideig lekötöni. Epigrammákat és elégiákat pl. egész rövid életében, mióta csak tollforgatóvá lett, állandóan írt, de mellette mindig valami mást is. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy bizonyos időközben, rendszerint rövidebb ideig, egy-egy műfaj volt nála az uralkodó. Így irodalmi működésének első korszakát főleg az epigrammák és jóval kisebb részben elégiák foglalják le. Az első nagyobb egység tehát, amit szemügyre vehetünk, a ferrarai évek epigramma-termése.

Nehéz lenne Janus Pannonius epigrammáját, mint műfajt egységesen meghatározni. Ő maga egyik Kosztolányi Györgyhez írt epigrammájában kifejti e γένος-ról elméleti felfogását. Amit itt mond, annak lényege valóban kitűnően ráillik az epigrammák egy csoportjára, a csipkelődő epigrammákra. Janus szerint ugyanis a csípős íz nélkülözhetetlen alkatrész.²²² De Janus epigrammái között e kétségtelenül legfontosabb csoporton kívül vannak még szép számmal erotikus és u. n. monumentális epigrammák is.²²³ Ezekre is illik az, amit költőnk a Kosztolányihoz írt epigrammában a tárgyról és a formáról általában mond: nem lehet mindenféle ércből pénzt verni, csak a rőt színű aranyból és a fehér ezüsből; ép így nem lehet minden tárgyból epigrammát faragni, csak az erre alkalmasból; van olyan tárgy, ami sehogysem akar mértékbe igazodni, viszont van olyan, amely egyszerű szavakba foglalva is hatásos. Gyakorlatilag véve úgy áll a dolog, hogy a humanisták epigrammája, akárcsak a görögöké és a rómaiaké, mint műfaj, egyike volt a legátfogóbbaknak: bő köpenye alatt, mint nevének etimológiája is mutatja, elfért minden feliratra alkalmas, rövidebb költemény.²²⁴ A tárgy és forma akár a legváltozatosabb is lehetett.

Az a három csoport (csipkelődő, erotikus, monumentális), amiket Janus epigrammaiban megállapítottunk, nagyjában három különböző forráscsoportra vezethető vissza. A csipkelődő epigrammák mintája elsősorban Martialis, az erotikusaké részben Martialis, kis mértékben talán a Priapeiák, legerősebben Beccadelli, a monumentálisaké főleg a görög anthologia - melyből Janus szorgalmasan fordított is, - s kisebb részben Martialis. Tanulságos lesz általánosságban szemügyre vennünk Janus viszonyát ezek közül éppen legfőbb mintájához,

²²² Ábel, *Analecta* 123 l. - V. ö. Mart. VII. 25. és XI. 42. - Janus és Martialis összefüggése külön beható tanulmányt igényelne. A következőkben csak a legfontosabb érintkezési pontokra hívom fel alkalmilag a figyelmet.

²²³ Reforgiato felosztása (12 l.) túlságosan mesterkéltnek látszik. Szerinte Janusnál vannak: 1. epigrammi laudatorii, 2. ep. eroici, 3. ep. deprecatorii, 4. ep. gratulatorii, 5. ep. lepido-satirici, 6. le invettive, 7. gli epitafti.

²²⁴ Az antik epigrammákról l. Pauly-Wissowa, *Realencykl.*-ban Reitzenstein cikkét. - A görög epigramma változatosságáról l. Bignone, 5 l.: „Nella sua tenue grazia esso esprime mirabilmente alcune della qualità più native dello spirito greco, e con delicata flessuosità seppe adattarsi ed inflettersi a tutte le intonazioni e deviazioni della vita ellenica nei vari tempi.”

Martialishoz: költőnk eredetiségét majd csak úgy mérhetjük meg, ha bevallottan legfontosabb mesterétől való függésének jegyeit előbb nagy vonásokban megállapítottuk.

Figyelemre méltó, hogy ez alkalommal is, mint a humanista költőkkel kapcsolatban annyi más esetben, egy ezüstkori író hatásáról van szó. Italia földjén éppúgy, mint általában az egész nyugati művelődési szférában, a gazdag görög-római hagyomány különböző elemei állandóan ugyan, de egymást mégis bizonyos mértékig felváltva hatottak: egyszer pl. az őrvirág caesarismus volt az eszmény, másszor a nyugodt, csendes *ἀταραξία*-ra vágyódó epikureizmus. A humanista írók pl. általában nem a köztársasági, vagy az aranykori mintákat tartották legszivesebben szem előtt, hanem a császárkori, sok tekintetben hanyatló jellegű irodalmat, melynek fáradt, az utánzást elvvé magasztosító alexandrinizmusa igényeiknek természetesen jobban megfelelt. Ezt a hajlandóságot elősegítette a humanista nevelési rendszer is.²²⁵

Téves úton járnánk, ha feltételeznénk, hogy Janus Martialistól való függését titkolni igyekezett volna. Éppen ellenkezőleg: ahol csak alkalma nyílt rá, harsányan hirdette. Az irodalmi eredetiséggel kapcsolatos felfogás koronként és helyenként meglehetősen eltérő formákat mutat: ma az eredetiség hiánya az irodalmi közfelfogás szerint szinte szégyenszámba megy; a humanisták viszont valósággal fítoztatták mintáikat s azt tekintették érdemnek, ha tüntető módon egy, vagy több jeles ókori író nyomain jártak. Janus önmagát Martialis majmának (*simia Martialis*) nevezi s vele összehasonlítva csak annyi figyelmet és időt igényel a maga számára, amennyit a majommal való játszadozásra szokás szentelni:

Non est hic, studiosa turba, non est
Festivissimus ille Martialis,
Verum simia Martialis haec est,
Cui tu, non quoties sacro poetae,
Sed dumtaxat ea vacabis hora.
Qua cum simiola voles iocari...²²⁶

Költői hitvallás-számba megy Janusnak az a másik nyilatkozata, mely szerint Martialist, a költők legjobbját, a szellemes ötletek és sikerült tréfák atyját - akivel összehasonlítva Plautus is csak „verna”, - akarja, amennyire tőle telik, követni. Nem hívja munkájához segítségül sem Apollót, sem a muzsákat, hanem „az összes istenek közül” egyedül Martialist, s ha a lélekvándorlás tana igaz, ő csak azt kívánja, vajha Martialis lelke szállt volna testébe (epigr. I. 241.). Más alkalommal is, hacsak módja nyílik rá, szívesen emlegeti a „Hispanus vates”-t. Mintája tekintetében egyébként Janus meglehetősen elszigetelten állt a korabeli humanisták között: Martialist *akkor* aránylag kevesen utánozták.²²⁷ Az epigrammaírók szívesebben támaszkodtak és hivatkoztak pl. Catullusra (Beccadelli, Pontano), a kimondottan erotikusok pedig nem ritkán egyenesen a Priapeiákhoz fordultak mintáért.

Janus az előbb idézett - Kosztolányihoz címzett - elvi nyilatkozatában utalt a tárgy és forma titkos összefüggésére: ennek megfelelően a gyakorlatban a tárgyhoz való alkalmazkodást megkönnyítő polymetria híve. Elvi és gyakorlati álláspontját megerősíthették a Martialisnál tett megfigyelések. Martialis is előzőitől tanulta a polymetria alkalmazását, mely a nagyjában egységes nyelvhasználat ellenére könnyen lehetővé tette számára a „taedium lectoris”

²²⁵ A legfontosabbnak mégis a közös elvi alapon nyugvó nevelési rendszert kell tartanom. Az elmélyedő kutatás a legmeglepőbb analógiákat ezen a területen állapíthatná meg.

²²⁶ Epigr. I. 37. - V. ö. Mart. I. 1.

²²⁷ Kivételes jelenségnek mondható a cod. Ashb. 194 LIV. 11. található elme-futtatás: In honorem Marci Valerii Marcialis (cc. 144-145). - V. ö. még Uccelli, P. A., V. Marziale commentato da Giovanni Boccaccio. Rivista Europea. Nuova Serie 1878, 46-69 lk.

kiküszöbölését célzó különböző árnyalatok létrehozását. Az uralkodó forma azonban nála is, Janusnál is a distichon.²²⁸

Ugyancsak főleg Martialis után indulhatott Janus abban a gyakori eljárásban, hogy egy tárgyról nem elégedett meg egyetlen költeménnyel, hanem sokszor egyazon tárgyról - mintegy köszörülve rajta ötletességét, - egész epigramma-sorozatot írt. Ezt az ötletekkel való játékot már a sidoni Antipater gyakorolta s általában minden kor epigrammaírója - Martialis is - sűrűn alkalmazta. Jellegzetes példa erre Janusnál az 1450-ben ünnepelt szentévet kigúnyoló epigrammasorozat,²²⁹ melyben az ifjú költő vallástalansága is a legrikítóbban megnyilvánul. Éppen azt a szentévet gúnyolja itt ki hat epigramma során, melynek sikeréért nagybátyja, Vitéz János, minden tőle telhetőt megtett.²³⁰ „Minden nemzet fia Rómába özönlök, az utcák alig bírják befogadni a sok embert. Nem bizonyos, - teszi hozzá gonoszkodva, - hogy a lelkük üdvének használnak-e, a pápának azonban bizonyosan meglesz belőle a maga haszna!” A következő epigramma ugyanezt a tárgyat új ötlettel fűzi tovább: „Hová rohantok, esztelenek, csak hogy Rómát gazdagítsátok? Hát otthon nem lehet üdvözülni?” A további epigrammákat főleg a szentév alatt busásan arató vendéglősök ellen hegyezi ki: „A barbárok előzőltek mindent. Ha ez a jövő évben is így megy, akkor minden korcsmárosnak annyi lesz a pénze, hogy Cosimónál fogja elhelyezni.” A csattanót az adja, hogy V. Miklós pápa a szentév hatalmas jövedelmeinek egy részét (100000 aranyat) valóban Cosimo de' Medici bankházában kamatoztatta.²³¹ A következő szeliden kezdi, - akárcsak Horatius hires II. epodosa, - hogy a végén váratlanul annál nagyobbbat üssön az irígyelt korcsmároson:²³² „A pásztor tavasszal keres, az arató nyáron arat, a szőlősgazda ősszel szüretel; télen minden csendes, még a halász és a madarász is ritkán akad zsákmányra; csak a korcsmáros zsebel az egész jubileumi év minden szakában.” A következő személyesebb fordulattal ugyanezt variálja: „Senkit sem irígyel, sem a kereskedőt, sem a harcost, sem a földművest, sem az orvost, sem az ügyvédet, - még a költőt sem, csak egy embert, ezt azonban nagyon: a korcsmárost!” Az utolsó epigramma inti az irígyelt férfiút, „használja ki jól a mostani alkalmat, mert hosszú idő az ötven esztendő, amikor majd újra szentév lesz!”

²²⁸ Martialis metrumairól statisztikát ad Duff 512 l.; V. ö. még Ribbeck III. 424 l. Janus a metrum-választásban is nagyjában Martialist követi; hozzá hasonlóan uralkodó metrumai a distichon és a hendecasyllabus. - A nagykiterjedésű Martialis-irodalomból jelen tárgyunk szempontjából a következő két munkát említem: 1. K. Prinz, *Martial und die griechische Epigrammatik*, 1911. 2. W. Mendell, *Martial and the Satiric Epigramm*, cl. Phil. 1922.

²²⁹ Epigr. I. 246-251. - Ugyanannak a tárgynak ismétléséről Martialisnál l. Ribbeck III. 416 l. - A legszorgalmasabb önismétlők egyike Claudianus, aki egyazon tárgyról (pl. *De crystallo, cui aqua inest*) 7 epigrammát is írt!

²³⁰ Fraknói, Vitéz János 57-58 lk.

²³¹ Pastor I. 461 l. Manetti, a pápa életírója is említi, hogy ez alkalommal a pápai kincstár végtelen mennyiségű arannyal és ezüsttel gazdagodott. A rómaiak kapzsiságát sokan panaszkodva emlegetik. Egy római krónikás szerint főleg a pénzváltók, gyógyszerárosok, a Veronika-kendők készítői és a korcsmárosok éltek vissza a helyzettel. Giovanni Racellai szerint 1450 körül Rómában 1022 vendéglő volt cégérrel és még számtalan cégér nélkül. A Rómába özönlő hatalmas tömegekről l. Pastor I. 436 s köv. lk., Teleki, Hunyadiak kora II. 159 l. Mindezek az adatok mutatják, hogy Janus szatírája nem volt minden alap nélkül való.

²³² Az u. n. ἀπροσδοκῆτόν a martialisi epigrammában is igen nagy szerepet játszik. L. Ribbeck III. 422 l., Craig, V. I., *Martial's wit and humor*. Lancaster 1922. - V. ö. Cicero, *de oratore* II. 63. „Scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismetipsis noster error risum movet.”

Még sikerültebb az epigramma-csoport elrendezése akkor, ha a sorozat részei azonfelül, hogy ugyanazt a tárgyat más és más oldalról megvilágítják, még olyan szoros belső kapcsolatban is állnak, hogy egymást mintegy kiegészítve a hatás totalitását csak teljes sorozatukban együtt biztosítják. Példának felhozhatjuk a Linus Ferenc-rendű prédikátor ellen írt epigramma-sorozatot,²³³ ahol magát az ötletet talán a Beccadellinél kipellengérezett - a tanítványait állítólag megrontó tanítómester, - Mattia Lupi adta,²³⁴ míg az egyes epigrammák belső formája (az olvasó érdeklődését előbb felcsigázó, majd egy váratlan fordulattal hirtelen kielégítő, meglepetésre dolgozó technika) teljesen Martialisra vall, viszont az öt epigrammából összeállított sorozat csoportosítási technikája Janus leleményének látszik. Az első csak azt a groteszk állítást tartalmazza, hogy Linus atya a paederastiát az ördögüzéssel azonosította. Ehhez a tulajdonképpeni csattanó a következő epigrammákra maradt: „Miért kiabált akkor annyira Linus, midőn Janus gyónás közben ilyen bünt vallott be? Hiszen csak ördögöt üzött!” A továbbiakban a témát tovább fűzi. Eddig Janus hiába imádkozott, böjtölt; nem tudott semmit elérni a gonosszal szemben. Most könnyen megy az ördögüzés:

Sed nunc paedico: daemones aufugiunt.²³⁵

A negyedik mintha lankadna, s ismét csak mintegy arra szolgál, hogy a következőnek csattanóját előkészítse: „Eddig nem tudták, hogyan kell igazán ördögöt üzni; most Linus megtanította az egyetlen helyes módszert.” A maga nemében a legszellemesebb az utolsó: „Fittyet hány a bukott angyaloknak, minden erőlködésüket hiábavalónak tartja, mert ölében ül a szép Troilus:

...Ite procul supera de sede maligni
Formosus nostro est Troilus in gremio.”²³⁶

Martialis hatására mutat továbbá a szójátékok mesteri alkalmazása (pl. I. 87, I. 326. stb.).²³⁷ Néhol a szóválasztást is olyan nagy mértékben befolyásolta Martialis, hogy Janusnak egy-egy epigrammája valóságos Martialis-cento. Pl. az I. 38 epigrammája inti könyvét, hogy az irigy emberekől óvakodjék. Látszólag semmi különös megfigyelni való nem akad e rövid nyolc sorban, pedig, ha a szóválasztást közelebbről megvizsgáljuk, nem kevesebb, mint 6 különböző Martialis-epigramma félreismerhetetlen nyomait állapíthatjuk meg benne.²³⁸ S ilyen példát többet is fel lehetne kutatni.

Egészen más természetű Beccadelli hatása. Beccadellitől Janus Pannonius nem annyira anyagot és formát kölcsönzött, mint inkább bátorságot. Erotikus epigrammái aligha keletkeztek volna akkora tömegben, ha Beccadelli példája és példátlan sikere ezeknek írására fel nem buzdítja. Feltételezhető, hogy erotikus epigrammáira - kisebb mértékben - hatottak talán

²³³ Epigr. I. 315-319.

²³⁴ Hermaphroditus I. 10, 26, 36, II. 15, 16, 19, 24, 27. Amint a felsorolásból látható, a szerencsétlen iskolamester rosszul választotta meg haragosát, mert volt tanítványa, a dühös Beccadelli gyalázkodó epigrammaival szinte elárasztotta őt. Voigt szerint (Wiederbelebung I. 411-12 lk.) egyébként érdemes férfiú volt. - A humanista invektívákban - részben az antik hatás alatt - a paederastia vádja fölötté gyakran szerepel. A kirívóbb eseteket felsorolja Voigt, Wiederbelebung II. 466 l. - Ez a „motívum” Janus ifjúkori epigrammaiban is sűrűn előfordul. Ebben főleg mesterének, Martialisnak példáját követte.

²³⁵ Epigr. I. 317.

²³⁶ Epigr. I. 319.

²³⁷ Martialis szójátékairól l. Ribbeck III. 422 l.

²³⁸ L. Sabbadini bírálatát Reforgiato könyvéről Giorn. St. d. lett. it. XXVIII. 1896. 231-2 lk. A szóbanforgó epigrammái Martialisnak a következők: I. 3, III. 2, IV. 86, VI. 60, XIII. 1, XIV. 37.

a Priapeiák²³⁹ és Catullus is. Feltétlenül hatott továbbá rájuk részben Martialis, aki jó csomó (1535 körül kb. 150) ilyenfajta költeményt írt.²⁴⁰ Mindez azonban aligha lett volna elég ahhoz, hogy Janus e kétes értékű, bár a jelek szerint fölötte hatásos műfajt olyan bátran és olyan nagy arányokban művelje, ha Beccadelli előbb a jeget meg nem töri s a pornográfikus költői irányzatnak a humanizmus irodalmában elvitathatatlan polgárjogot nem szerez. Az ügyben nagy szerepet játszott Janus mestere, Guarino is.

Beccadelli valószínűleg 1425 végén, vagy 1426 elején tette közzé Bolognában hirhedt ifjúkori munkáját, a Hermaphroditust. A legfeszettebb könyvek egyike ez a világirodalomban, melyben a költő a nemi kicsapongások különböző, természetellenes fajtáit is, mint a világ legtermészetesebb, tehát legbocsánandóbb dolgait énekl meg. A humanisták - köztük egyházi férfiak is, mint Bartolommeo milanói püspök,²⁴¹ - egyáltalán nem botránkoztak meg a köteten, inkább elárasztották azt dicsérő nyilatkozatokkal. Poggio - maga is „obsценitatum magister” - nem győzi bámulni a munka vidám élvezetességét (opus iocosum et plenum voluptate).²⁴² Antonio Loschi a kis kötetet fölötte sikerültnek találja és régi ismerősei között buzgón terjeszti. Betetőzésül Zsigmond császár 1433-ban sienai tartózkodása alkalmával Beccadellit e könyve alapján költővé koronázza.²⁴³ Joggal írhatta tehát a költő egy Guarinóhoz intézett levelében, hogy művét az olvasók többsége a legnagyobb dicséretekkel illette.²⁴⁴

Csak a szerzetesek között akadtak néhányan, akik nem tudtak belenyugodni a keresztény erkölcsöknek ilyen nyílt megcsúfolásába. A Ferenc-rendű Antonio da Rho, a karthauzi Mariano da Volterra, a minorita Alberto da Sarteano, továbbá az ugyanahhoz a rendhez tartozó Bernardo da Siena és a Janustól is emlegetett Roberto da Lecce léptek sorompóba a Hermaphroditus ellen. Hozzájuk csatlakozott a későbbi életszentségével kitűnt, akkor Milanóban élő Maffeo Vegio is, aki azonban az ördögöt Belzebúbbal akarta elűzni, amennyiben a Hermaphroditus ellen írt elégikus formájú költeménye obszcénitásban felveszi a versenyt Beccadelli legmerészebb alkotásaival.²⁴⁵

A megújuló támadásokkal szemben becses szövetségese akadt Beccadellinek az akkor Veronában működő Guarinóban. Guarinónak Lamola küldte el a Hermaphroditust s az akkor már öregedő szigorú erkölcsű férfiú „a házasság védőbajnoka, a keresztény erkölcsök pontos

²³⁹ Epigr. I. 349, 2 - Priap. III. 2. V. ö. még Hermaphr. I. 6. - Beccadelli mintái között szerepel Martialis és a Priapeiák is. V. ö. Walser, Poggius Fl. 96 l. - V. ö. még C. Calì, I Priapea e le loro imitazioni. Catania, 1894.

²⁴⁰ Martialis erotikus epigrammáiról statisztikai adatokat közöl Kirby Flower Smith, Martial the epigrammatist and other essays. Baltimore 1920., 14 l. - Rosmini szerint (Vita di Guarino III. k. végén J. P. életr.) Janus egyes epigrammái erkölcselenségben túltesznek Martialis ilyesfajta termékein: „...impurissimo poi perciò che il buon costume riguarda: perciocchè alcuni suoi componimenti sono sì lordi che que'di Marziale al lor paragone rassembrano onesti.”

²⁴¹ Beccadelli levelét a püspökhöz kiadta Forberg, Hermaphroditus 2 l. „Mitto igitur tibi meum Hermaphroditum, libellum quidem lascivum, sed ea lascivia, qua summi oratores, sanctissimi poetae, gravissimi philosophi, viri continentes et Christiani denique praelusere...”

²⁴² Poggio levelét (Epist. II. 40) Beccadellihez idézi Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 197 l. Ugyanez a levél hivatkozik Antonio Loschi kedvező véleményére. - Poggio és Beccadelli összeköttetésére l. Walser, Poggius Fl. 96 l. Walser egyébként Beccadelli gyűjteményében 38 „tisztá” és 43 „obszcén” költeményt számol.

²⁴³ Voigt, Wiederbelebung II. 275 l.

²⁴⁴ Sabbadini, Epistolario di Guarino I. 507 l.

²⁴⁵ Voigt, Wiederbelebung I. 477 s köv. lk. - V. ö. Pastor, Geschichte der Päpste I. 50-51 lk. - Roberto da Leccéről l. 346 l.

betartója nyelte ezeket az epigrammákat, melyek mindannak ellenkezőjét hirdették, amit ő érzett és vallott...”²⁴⁶ A Lamolához írt híres levelében Catulusszal védi meg Beccadellit: „Többet ér nálam földimnek, az elegáns költőnek tekintélye, mint a tudatlanok zajgása, kiket csak a könnyek, bőjtölések és zsoltárok gyönyörködtethetnek, akik elfeledkeznek róla, hogy mást kell nézni az életben és mást a beszédben. Hogy visszatérjek földimre, ő a következőket mondja:

Nam castum esse decet pium poetam
Ipsum, versiculos nihil necesse est,
Qui tum denique habent salem ac leporem,
Si sunt molliculi ac parum pudici
Et, quod pruriat, incitare possunt.” (Cat. XVI.)²⁴⁷

Álljunk meg egy pillanatra e híres Catullus-soroknál, melyek olyan nagy karriért futottak be. Már a római irodalomban, Catullustól Ausoniusig, közhellyé merevedett a gondolat: az erotikus költeményekben kifejezésre jutó látszólagos erkölcstelenséggel szemben a tiszta életmód kiélezett hangsúlyozása.²⁴⁸ Martialis, aki láthatólag kissé restelkedett obszcén tartalmú epigrammái miatt, mert többször mentegette magát,²⁴⁹ a legfőbb mentséget szintén Catullustól veszi:

...Lasciva est pagina, vita proba (I. 4.)

Az argumentum igazán kapóra jött a humanistáknak, kiknél az irodalom olyan messzire eltávolodott az élettől. Beccadelli szintén jónak látja mindjárt előljáróban hangsúlyozni, hogy más az élet és más a költészet s ha az antik irodalom utánzása következtében erkölcstelennek látszó könyvet írt is, élete ép úgy, mint az antikoké, szemérmes.²⁵⁰ Janus hasonlóképpen védekezik bizonyos Petrus (valószínűleg költött alak) támadásaival szemben. Ez a Péter erkölcstelen élete ellenére szigorúan megbíráltta Janus erotikus költeményeit. Az igazság az, mondta Janus, hogy, amilyenek Péter szavai, olyanok a költő erkölcei és viszont.²⁵¹

Guarino a Hermaphroditusra vonatkozó jó véleményét később, 1435 elején, elsősorban Alberto da Sarteano biztatására, visszavonta. Igazán őszinte azonban minden jel szerint az első, nem pedig a megkorrigált véleménye volt. Levelét újra Lamolához intézi s ürügye megírására az az állítólagos megfigyelése volt, hogy időközben első levelét, mint a Hermaphroditus egyik kiadásának előszavát, éppen a legfontosabb részeiben megcsonkítva látta volna

²⁴⁶ Sabbadini, Vita di Guarino 82 l. - V. ö. Hegedüs, Guarino és J. P. 17 s köv. lk.

²⁴⁷ Több kiadása van. Legutóbb kiadta Sabbadini, Epistolario di Guarino I. 505-506 lk. - Elterjedtségéről mondja Sabbadini, Vita di Guarino 82 l.: „Il giudizio che ne diede nella lettera al Lamola è rimasto famoso, possiamo dire, quanto l' Ermafrodito stesso.”

²⁴⁸ Ovidius, Tristia II. 353-354. - Plin. Epist. VII. 9. - Apuleius, Apologia 11. - Ausonius, Eidyll. 360. Különös figyelmet érdemel Plinius Minor védekezése, mely az előző irodalomból bőséges példákat sorol fel. - A kérdés történetére vonatk. l. G. R. Throop, The lives and verse of Roman erotic writers. Wash. Univ. Stud. I. 1914, 160 s köv. lk. - Poggio szerint: ita et Virgilius adolescens lusit in Priapea. (Forberg 3 l.)

²⁴⁹ I. praef. - I. 4. - I. 35. - III. 69. - XI. 2. - Különösen jellemző a VIII. k. bevezetése (Domitianushoz): „Quamvis autem epigrammata a severissimis quoque et summae fortunae viris ita scripta sint, ut mimicam verborum licentiam affectasse videantur, ego tamen illis non permisi tam lascive loqui, quam solent.” - V. ö. Friedländer, Darstellungen II. 247 l.

²⁵⁰ Hermaphr. I. 1, 18; II. 1, 11. - Az élet és irodalom szakadékaikról a császárkori latin irodalomban l. Norden, Die antike Kunstprosa I. 240 l.

²⁵¹ Epigr. I. 83. - A motívumra vonatkozólag v. ö. Hermaphr. 1. 10.

viszont. Mivel nem akar bajt okozni s másokat tévedésbe ejteni, az állítólag elhagyott, Beccadellire nézve kedvezőtlen részleteket ez alkalommal pótolja, hogy így a sok félreértést okozó kilenc év előtti kedvező kritika hatását utólag lerombolja.²⁵² Ez a nagyon is átlátszó tendenciájú visszavonás azonban közel sem ártott annyit a Hermaphroditus rendkívüli népszerűségének, mint amennyit használt annak idején az első levél. Még az sem ártott neki, hogy jóval később maga a szerző, már mint tekintélyes, megállapodott férfiú, egy, Antonio da Rhóhoz írt levelében szintén megtagadta ifjúkori munkáját.²⁵³

Janus erotikus epigrammái nagyon csekély kivétellel - mint pl. a II. Pál pápa ellen írottak,²⁵⁴ - szinte mind a ferrarai korszakba esnek. Nagy népszerűségüket bizonyítja többek között az is, hogy Colocci a Bibl. Ottobonianában őrzött kéziratos kötetben ezeket külön csoportosította.²⁵⁵ Velük futólagosan majd akkor foglalkozom, midőn a nehéz kérdést kell eldöntenünk: hogyan viszonylik Janus epigrammaiban az élmény a fikcióhoz? A kétségtelen népszerűség mellett azonban e költemények szigorú kritikát is kiváltottak. A jámbor Rosmini pl. ezek és a kimondottan egyház és vallás ellenes költemények miatt nagyon megrójjá az egyébként tőle nagyrabecsült tehetségű költőt, sőt e művek ismertetését is mellőzi, mert még az ismertetéssel sem akarna Janus bűnével mintegy közösséget vállalni. Legfeljebb azt tudja mentségül felhozni, hogy mindez inkább ifjúkori eltévelyedés: később Janus erkölcsösebben írt.

A Martialist utánzó csipkelődő epigrammák és a Beccadelli hatására visszavezethető erotikus költemények mellett jelentékeny csoportot alkotnak Janusnál az u. n. monumentális epigrammák: rövid dicsőítő költemények, epitaphia stb. Ezeknek mintáit elsősorban a görög anthológiában, továbbá Martialisnál és talán Statiusnál is kell keresnünk. Hogy Janus a hellenisztikus epigrammát milyen alaposan ismerte, annak legfőbb bizonyítékai az epigrammák között elszórt, a kétségtelenül még nagyobb részt Ferrarában készült anthologia-beli fordítási kísérletek.²⁵⁶ Janus ugyan később, a már Páduára eső egyik Plutarchos-fordításának előszavában (*De capienda ex hostibus utilitate*) a Marco Aurelióhoz intézett ajánlólevélben azt írja, hogy az ideig nem vesződött fordításokkal, „mert mindig előnyösebbnek vélte, ha a magáét adja, mintha a másokét fordítja”,²⁵⁷ mégis más adatokból nyilvánvaló, - pl. a Battista Guarinótól Bertuciusához írt levélből is, - hogy ezt a kijelentést a nagyobb igényű, külön ajánlással publikált műfordításokra kell korlátoznunk, mert Janus gyakorlat okából már tanulmányai kezdetétől fogva sok görög szerzőt fordított latinra.²⁵⁸ S kétségtelen, hogy a főleg epigrammákat termelő ferrarai korszakban a költői fordítások javarésze epigramma lehetett.

²⁵² A terjedelmes levél legújabb kiadása Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 209-214 lk. - V. ö. még Sabbadini, *Vita di Guarino* 99 l.

²⁵³ Beccadellire a legfontosabb munkák: Barozzi-Sabbadini, *Studi sul Panormita e sul Valla*, Firenze 1891; Sabbadini, *Ottanta lettere inedite del Panormita*, Catania, 1910. M. Natale, Antonio Beccadelli detto il Panormita, Caltanissetta, 1902; Cinquini-Valentini, *Poesie Latine inedite di A. Beccadelli detto il Panormita*, Aosta 1907; legújabb kiadása (olasz fordítással) Angelo Ottolini, Antonio Beccadelli *L'Ermafrodito* etc. Milano 1922. Ez utóbbi műnek egyébként értéktelen bevezetése bőséges bibliográfiát ad.

²⁵⁴ V. ö. 208 l.

²⁵⁵ *Ottob. Lat.* 2860 f. 131. „Obscoena.”

²⁵⁶ Ezekről l. P. Thewrewk Emil, *Görög anthologiabeli epigrammák* Budapest, 1891, XXXVII. l. E téren az összehasonlító kutatásnak még sok teendője akadna.

²⁵⁷ *Opuscula* 70 l.

²⁵⁸ Ábel, *Analecta* 207 l.

Futólagos szemlével is könnyű megállapítani, hogy a monumentális epigrammák közel sem sikerültek általában annyira, mint a fullánkosan csipkelődők vagy akár az erotikusak: nyelvük sokszor szintelen, ötletességük sovány, filozofálásuk lapos, mintha nem is ugyanaz a költő írta volna őket. Érdeküket legtöbbször főleg tárgyuknak köszönik: ilyenek a Leonellóra írt epitaphia,²⁵⁹ az uralmat átvevő Borso üdvözlése,²⁶⁰ Hector Sacratu epitaphiuma,²⁶¹ V. Miklós anyjának sírversei,²⁶² a Marcellóhoz és a Guarino-családra írt epigrammák, - melyeknek egy részével majd más vonatkozásban még foglalkozunk. Viszont ezt a műfajt Janus majd püspök korában is, mikor a gúnyolódó és főleg az erotikus epigrammák már kevésbé illettek volna állásához, minden aggályoskodás nélkül művelheti. A legsikerültebbek ebben is nemben már magyar tárgyúak lesznek s a legtöbbjük majd Mátyás királyra vonatkozik.²⁶³

A ferrarai epigramma-terméssel kapcsolatban sokat vitatott, nehezen megoldható problémák vetődtek fel. Főleg az erotikus epigrammák, amik a későbbi püspökhöz sehogysem vágtak, keltettek sok megbotrántkozást, vagy kétségbeesett mentési kísérleteket. A kérdés lényege az: mennyi ezekben az epigrammákban a készpénznek vehető valóság, a reális életrajzi elem s mennyi a képzelet, vagy az utánczás? Nehéz és bonyolult kérdés, mert a kölcsönzött elem keveredik bennük egyrészt az egyéni képzelet alkotásaival, másrészt a valóságból vett élményekkel s nem tudjuk egykönnyen megmondani, hol kezdődik az egyik s hol végződik a másik és ha a kérget, az utánczást, le akarjuk hántani, könnyen az elevenből, a valóságból is vele kanyaríthatunk egy részt. Megnehezíti a munkát a humanizmust annyira jellemző elvszerűen konstruált szakadék az élet és az irodalom között. De különösen megnehezíti Janus esetében az ifjúkori életére vonatkozó aprólékosabb konkrét adatok hiánya, melyek, ha rendelkezésünkre állnának, sok esetben a kérdés eldöntését bizonyára megkönnyíthetnék. Az eddigi próbálkozások, csekély kivételtől eltekintve, a problémát túlságosan megegyesíttették s a legkönnyebb, a végletes álláspontot fogadták el: vannak, akik azt hiszik, hogy pl. az erotikus költeményeket nem is Janus írta, legfeljebb latinra fordította s viszont vannak, akik e költemények adatait készpénznek, átélt valóságnak veszik. Az igazságot azonban nem lehet ez esetben ilyen könnyen megtalálnunk. Az egyes epigrammák illetén értékét jóformán esetről-esetre kellene elbírálnunk.

Általánosságban figyelembe kell vennünk, hogy maga Janus, legtöbbször a Martialisnál használt „ludere” szóval, epigrammáinak jó részét játéknak mondja. „Ludimus ecce ionos,” - írja egyik epigrammájában, mely valószínűleg egyik külön kiadott kisebb sorozatának talán a kezdőverse lehetett.²⁶⁴ Leonellóhoz írja, hogy e költeményeket ne azzal az arccal olvassa, amelyikkel törvénykezni szokott, hanem azzal, amelyikkel lapdát játszik, mert ez a költészet is „játék”.²⁶⁵

²⁵⁹ Epigr. I. 233. - Ábel, *Analecta* 98 l.

²⁶⁰ Epigr. I. 217.

²⁶¹ Epigr. II. 4.

²⁶² Epigr. I. 358, 385, II. 2.

²⁶³ Reforgiatónak (13 l.) a Guarinóra és Mátyásra írt epigrammák tetszettek legjobban. Budik általában a monumentális epigrammáknak adta az elsőséget (I. 126 l.).

²⁶⁴ Epigr. I. 240. - Martialisnál „nugae”, v. „ioci”. Viszont v. ö. IV. 19, 1-2.

²⁶⁵ Epigr. I. 148 és 149. - A gondolat Martialistól való (I. 4). Viszont a kézzelfogható antik utánczás ellenére a labdázásról vett hasonlatban a ferrarai kortörténet egy kis töredéke lappang, mert máshonnan tudjuk, hogy Leonello valóban szenvedélyesen szerette a labdajátékot. V. ö. Mancini, Tortelli 71 l. Tortelli írja Orthographiájában, - amely tudvalevőleg a „Calepinus” őse és forrása, - hogy a kortársak az ú. n. „pila lusoria” feltalálójának az akkor nemrégiben (proxime) elhunyt Leonellót tartották („Horologium” címszó alatt). Szemléletes példa az utánczás és élmény összefonódottságára!

S ha már most az erotikus epigrammák közül taláломra néhányat kiragadunk, mint pl. I. 103-106. (De se ipso. - De amica sua. - De Laelia. - Ad Laeliam.), ezek annyira általánosak, annyira nélkülöznek minden egyéni színt, hogy első pillantásra a „játékok” közé utalhatjuk őket. Más alkalommal a játékszerűséget elárulja az a körülmény, hogy a szóbanforgó költemény tulajdonképpen paródia. Ezt a meglehetősen triviális módszert, ami Martialisnál a legritkábban fordul elő, Janus mesteri módon kezeli. Ilyen paródia pl. az I. 55. (Quaestio ardua et difficilis), mely az asszony-emberről való platói mítoszt veszi alapul. A Janusnál sokat kigúnyolt Lucia prognosticonjáról írt vaskos tréfák háttérében (főleg I. 351.) ott lappang a Vergilius Georgicájára és az Aratosra való célzás.²⁶⁶ A legjellemzőbbek e téren az Orsolya leány-asszony titkos bájait megörökítő epigrammák (De vulva Ursulae I. 221-223.), melyekben a nagyon is alantas „költői” tárgyra Janus Vergilius fenséges VI. énekének alvilágleírásából vett színeket rak.²⁶⁷ A humor kissé vaskos, aristophanesibb az aristophanesinél, primitív, igazi kamasz-diák-humor! Janus publikuma a „studiosa turba”: a diáksereg. Van valami ezekben az epigrammákban a játékon túl az internátusi hálósobák suttogó erotikájának fülledt levegőjéből, a tapasztalatlan, az olvasmányokat túllicítáló fantáziájú kamasz-ember zabolátlanságából, viszont hiányzik belőlük az a belső romlottság, melyre az ókorban Ovidius, újabban pedig a XVIII. sz. nimfomaniákus írói, pl. egy Restif de la Bretonne, szolgáltattak példát.

A legnagyobb botorság lenne mindezeket a költeményeket valóságnak, a gyermek-ifjú sexuális élete dokumentumainak felfogni. Egybevágó adatok szerint Janus egész élete, tehát az ifjúkori is, tiszta volt: kétségtelenül nem erkölcsi aggályokból, mert ilyesminek nyomát sem találjuk nála. Általában a cinizmusra erősen hajló költőnk érzelmi élete nem mondható éppen gazdagnak: ő inkább a szavak, mint az érzelmek, vagy az érzékiség virtuóza. Egyetlen olyan kis költeményt tudnék megjelölni, amelyből talán ki lehet olvasni, hogy a szerelem érzése rövidebb ideig nem volt előtte ismeretlen.²⁶⁸ Kortársai, sőt iskolatársai egybevágóan tanuskodnak élete tisztaságáról. Battista Guarino, aki éveken át közvetlen közelében élt, hatalmas bizonyosságot tesz mellette: „Különösen dicséretére vált, hogy soha senki sem észlelte, vagy hallotta róla, hogy érzéki élvezetek, vagy a testi gyönyörök egyéb csábításai, akárcsak ilyen irányú rossz gondolatok is valaha erőt vettek volna rajta.” Majd ismét: „Egész életében megtartotta tisztaságát” (se in omni vita castissimum praestitit).²⁶⁹ Nem ronthat e feljegyzések hitelén az sem, hogy Battista ezeket dicsőítő célzattal már Janus püspöksége alatt írta. Az ilyen megjegyzés a XV. sz.-i főpapoknál éppen nem konvencionális része a panegyricusnak s csak akkor kerülhet reá a sor, ha valóban erős alapja van.²⁷⁰ Egyébként ugyanezt mondja a legkonkrétebbül a Janust ugyancsak személyesen ismerő, a legkisebb személyi részletekben is általában jól informált Vespasiano da Bisticci: „Amennyire erkölcséről értesültem, híre járt, hogy szűz volt.”²⁷¹ Hasonlót mond általánosabban Janus ifjúkori barátja, Tito Vespasiano

²⁶⁶ Az ötletet (a mentula és a nasus összefüggésére) valószínűleg Martialis (VI. 36) adta. - V. ö. még Hermaphr. I. 8, De Ursae tentigine et naso.

²⁶⁷ Az erotikus epigramma- és elégia-költészetben meglehetősen elcsépelt „motívum” (Tibullus ad Priapum 30-31 - Martialis II. 51 XI. 21. - Juvenalis X. 223-24. - Hermaphr. II. 7 Ad Aurispam de Ursae vulva. - Hermaphr. II. 8. Aurispae responsio). Janus epigrammáira szemmel láthatólag a Hermaphr. II. 7 hatott legerősebben. - V. ö. még Pacificus Maximus, Hecateleg. V. 3.

²⁶⁸ Epigr. I. 346.

²⁶⁹ Ábel, *Analecta* 209 l.

²⁷⁰ A XV. sz.-i főpapok világias erkölcséről *általában* l. Pastor III. 1., 351 l.

²⁷¹ Vespasiano da Bisticci 222 l.: „...per quanto intendeva de' sua costumi, era fama che fusse vergine.”

Strozza is egyik elégiájában, midőn költőnk csinos külsejét, szent szemérmességét és tiszta erkölceit dicséri.²⁷² Mindezt a későbbi időre vonatkozólag megerősíti Andreas Pannonius.²⁷³

Ezekkel az egybehangzó adatokkal szemben ködképként foszlanak szét a Janus diákkori epigrammaiban szereplő összes könnyű erkölcsű nők, a különböző Luciák, Ursulák, Agnesek stb., talán játéknak bizonyul még a szüzességtől való kamaszkori búcsú is²⁷⁴ és valósággá lesz, ami Catullusnál, Martialisnál és Beccadellinél éppenséggel nem volt száz százalékgig bizonyosra vehető igazság: *lasciva est pagina, vita proba...* Az élettől eltávolodott humanista irodalomban még kirívóbb hasonló esetekre is reámutathatnánk. A 16-17 éves játékos kedvű, a pajtásokat fiktív erotikus kalandokkal mulattató Janus a mondottak után is kevésbé ütközik bele valóságérzékünkbe, mint pl. az ugyancsak 16-17 éves Francesco Barbaro 25 nap alatt írt főművével (*De re uxoria*), melyben a házasság lényegét, annak gazdasági feltételeit, a házastársak legbensőbb életét (*de coitus ratione*), a gyermeknevelést stb. a legnagyobb komolysággal fejtegeti.²⁷⁵ Mindkét gyermek elsősorban olvasmányait reprodukálta. Barbaro erkölcsi fölénye elvitathatatlan: Janus játékos epigrammái azonban a jogosult erkölcsi aggályok ellenére is valahogyan stílusosabbnak látszanak.²⁷⁶

²⁷² *Quid formae decus et mores sanctumque pudorem
Quid referam vitae candida facta tuae.* (Eleg II. 9, 23-24 sk.)

²⁷³ Ábel, *Analecta* 160 l. „Non solum enim humanas, verum etiam divinas virtutes ita complectitur, ut et aliorum *via et exemplar vitae sanctitatis*, ut decet praelatum, esse possit.”

²⁷⁴ Epigr. I. 108. - Általánosságban meg kell jegyeznem, hogy epigrammát *olvasni* kell tudni. Elsősorban figyelembe veendő Lessingnek, aki maga is epigrammaíró volt, egy kitűnő megjegyzése: „Es ist falsch, dass der epigrammatische Dichter alles, was er in der ersten Person sagt, von seiner eigenen Person verstanden wissen will. Kürze und Rundung, welche so notwendige Eigenschaften seiner Dichtungsart sind, nötigen ihn öfters, in der ersten Person etwas vorzutragen, woran weder sein Herz, noch sein Verstand teilnimmt.” (49 l.) V. ö. még Ribbeck III. 413 l.

²⁷⁵ Sabbadini, *Vita di Guarino* 31 l. - Voigt, *Wiederbelebung* I. 419 s köv. lk. - Legújabb kiadása: Francisci Barbari *De re uxoria liber*. Nuova edizione per cura del socio corrispondente Prof. Attilio Gnesotto. *Atti e Memorie dell' Accad. di Scienze lett. e arti in Padova* 1915-1916.

²⁷⁶ V ö. Giese megjegyzéseit az ifjúkori erotikus irodalomról i. m. 126-129 lk. - Általában Giese fejtegetései a modern „Jugendpoesie”-ről sok tekintetben megvilágítják Janus ifjúkori erotikus költészetében a tipikus vonásokat. A nélkül, hogy a kérdés mélyére kívánnék hatolni, - ezt csak a további kutatás tűzhetné maga elé célul, - reá kell mutatnom néhány feltűnő vonásra. Az ifjú Janus elsősorban epigramma-író: Giese megfigyeli (32 l.), hogy az ifjú írók általában a rövidebb lélekzetű műfajokat kedvelik. - Tipikus vonás az is, hogy az ifjú pornográfusok a legritkább esetben indulnak ki a saját élményeikből: „Im übrigen ist anzunehmen, dass das Selbsterleben am allerwenigsten in Pornographie sich ausprägt. Nur sehr zynische Naturen würden dazu neigen; aber wir dürfen nicht vergessen, dass dieser Zynismus sich meist nur beim Erwachsenen findet.” (126-127 lk.) - A parodisztikus jellegű pornográfikus epigrammákhoz (pl. *Ad vulvam Ursulae* stb.) kitűnő magyarázattal szolgál a következő megfigyelés: „Vielfach werden auch fremdsprachliche Texte - die lateinischen Klassiker - noch illustrativ ausgebeutet. Hierbei entstehen ungeheure Möglichkeiten einer pornographischen Gestaltung.” (128 l.) - Előfordul Janusnál az erotikus dicsekvés is. Ilyen pl. epigr. I. 103.

Qualiter o crucior! certe modo cunnus adesset,
Possem ter quinas continuare vices.

Alapjában véve ez is tipikus kamaszkori „költői” motívum. V. ö. Giese 128-129 lk. - A „studiosa turba” ösztönző szerepéhez v. ö. u. ott 125 s főleg 126-127 lk.; Giese megfigyelése szerint a vegyes korú iskolai osztályokban különösen divik ez a fajta költészet, „in denen einerseits die Älteren mit unbekannten Wissen vor den Jüngeren protzen wollen - andererseits diese halbwissenden Jüngeren durch literarische Produktion entsprechenden Inhalts Anerkennung und Wertschätzung „als Mann” erfahren.”

Régibb irodalomtörténetírásunk egészen más úton próbálta a későbbi pécsi püspökről az erotikus epigrammák ódiumát levenni vagy azt legalább enyhíteni. Janus két epigrammájában is említi, hogy egyik pártfogójának, Jacopo Antonio Marcellónak olasz nyelven írt szerelmi szonettjeit elégia-formában latinra fordította.²⁷⁷ Mivel az olasz eredetiek már régen elvesztek s máig sem kerültek elő, Ignatius Norbertus Conradi, aki Janus költeményeinek 1754-i budai kiadása elé egy Janus-életrajzot írt, közvetlen ellenbizonyítékok hiányában megkockáztatta azt a feltevést, hogy az erotikus epigrammák tulajdonképpen a Marcello-szonettek fordításai lennének.²⁷⁸ A kalandos és eleve valószínűtlen feltevést már Teleki Sámuel végérvényesnek látszóan megcáfolta.²⁷⁹ Ennek ellenére Janus egyik újabb életírója még mindig kitart a mellett, hogy az erotikus epigrammák tulajdonképpen Marcellótól valók s Sambucus 1616(!)-ban ezek közül tévesen adott ki néhányat Janus neve alatt *Juveniles lusus* címmel.²⁸⁰ Ezzel szemben az ellenkező vélgletet talán az a másik - nem kevésbé kritikátlan - felfogás képviseli, amely szerint a Janus-szerzette ferrarai diák-epigrammák érdembeli forrásokul szolgálhatnak a magyar középkor erkölcsének ismertetéséhez.²⁸¹

A mondottakból következik, hogy Janus epigrammaiban az élmény, a fikció és az utánzás szételemezésénél nem lehetünk elég óvatosak. Néha pl. úgy látszik, mintha Janus minden élmény-alap nélkül mintegy a levegőbe puffantana el egy ötletet, pedig ha közelebbről megnézzük, szerencsés esetekben talán meghatározhatjuk azt az élmény-csírát, melyből az általánosabb jellegűeknek tetsző epigrammák is kisarjadtak. Vegyük pl. az I. könyv 110 és 111 sz. epigrammáit. Az elsőben egy Miklósnak nevezett (kétségtelenül költött név!) író gúnyol ki, aki soha sem ír, mert tulajdonképpen két szót sem tud helyesen összefűzni. A második - névtelenül, - egy áltudóst csipked, aki hírért érdemetlenül annak köszöni, hogy sem a száját ki nem nyitja, sem nem ír. Mindkettőt írhatta volna bármelyik korban akármelyik többé-kevésbé ügyes versfaragó, annyira nincs bennük semmi, ami helyhez és időhöz lenne kötve s annyira tipikus, Martialisnál is megtalálható epigramma-témát dolgoznak fel. Ha a következő epigramma nem maradt volna reánk, ebben a megállapításban végleg megnyugodhatnánk s nem is sejtenénk, hogy az előző két epigrammával - még a Miklós nevet emlegetővel is! - az ifjú Janus a beavatottak számára a ferrarai humanista kör egyik legismertebb, de fölötté terméketlen tagját, Aurispát pellengérezte ki. Ezt csak a sorozatot befejező, a motívumot továbbszövő és a nevet is megemlítő I. k. 212. sz. epigr. árulja el.²⁸² Még jellemzőbb példa az I. k. 123 sz. epigrammája: *De homine praepostero*. Ebben Janus kigúnyol egy fonák módra nappal alvó, éjjel élő embert. Ha csak a Teleki-kiadás alapjául szolgáló bécsi kéziratot ismernők, az epigramma fel sem tűnnék, vagy legalább is eszünkbe sem jutna a történeti

²⁷⁷ Epigr. I. 339-340.

²⁷⁸ *Opuscula* 133 l. - Ugyanez az életrajz található Horányi, *Nova Mem.* III. k.

²⁷⁹ U. ott 207 l.

²⁸⁰ Karácson 13 l. - Karácson úgy argumentál, mintha kézirati hagyomány nem is lenne a világon!

²⁸¹ Legújabbán Siklóssy László, *A régi Budapest erkölcsé I. A magyar középkor erkölcsé*, Budapest 1922, 157 s köv. lk. - Czvittinger is készpénznek veszi Janus erotikus epigrammáit: „...non admodum denique ab amore et feminis alienus fuisse ex Epigrammatibus evincitur” (*Opuscula* 117 l.). - Budik szerint is (I. 126 l.) Janus, „a tüzes, szép ifjú”, fiatalkorában nagy tisztelője volt a női nemnek s csak később komolyodott meg.

²⁸² Aurispa egyébként Janus tanulóideje alatt már nem tartózkodott állandóan Ferrarában, legfőljebb egyszer-kétszer megfordulhatott régi lakóhelyén. Így tudjuk, hogy Leonello halálakor (1450. okt. 1.) éppen Ferrarában járt. Ezután mindinkább meglazultak azok a kötelékek, amelyek őt Ferrarához fűzték. V. ö. Sabbadini, *Biogr. docum. di Giov. Aurispa*, Noto, 1890. 113 l. - Janus szatirikus epigrammája nagyon az elevenbe vághatott, mert a tehetséges, képzett és nagyhírű Aurispa valóban fölötté keveset írt. Terméketlenségét mások is megrovással emlegették.

háttér keresése. Arra meg egyáltalán gondolnunk sem lehetne, hogy a kis kétsoros ötlet keletkezésének időpontját megközelítőleg is meghatározhassuk. A valamikor Angelo Colocci birtokából a vatikáni könyvtárba került 2847 sz. kéziratnak egy még Colocci kezétől származó marginális jegyzete azonban kétségtelenné teszi, hogy a jelzett epigramma II. Pál pápára vonatkozik, aki - több ránk maradt adat tanúsága szerint, - valóban éjjel élt, nappal aludt, a kihallgatásokat hajnal felé tartotta s a maga különös életmódjának következményeit egész környezetére s általában a vele érintkezőkre rákényszerítette. Tehát a legáltalánosabbnak látszó epigramma mögött is lehet történeti mag, csak esetleg a mi ismereteink hiányosak. Colocci adatából az is valószínű, hogy a szóbanforgó epigramma 1465 táján, II. Pál pápa trónralépése körül, tehát már magyar földön keletkezett.²⁸³

A leghelyesebb módszert eddig Janus ferrarai epigrammáinak történeti forrásul való felhasználásában Sabbadini Guarino-életrajzában találjuk. Sabbadini egyébként elismeri és Reforgiato túlságos gyanútlanásával szemben hangsúlyozza azt, hogy Janusnál, főleg az obszcén epigrammákban számot kell vetnünk az utánzással, az antik szuggesztíóval, de azért nem jut eszébe mindent az utánzás számlájára írni s nagyon ügyesen egészíti ki a Guarino-iskola belső életéről írt finom rajzában a komolyabb források adatait a Janus epigrammáiból vett színes, eleven betétekkel.²⁸⁴ Az iskola ifjúsága nyüzsögni kezd; az ifjak pajzánkodnak, tréfálkoznak, egymást csipkedik, ugratják; egészséges kacagás, ami itt-ott kamaszos röhejje fokozódik, hangzik még ma is, évszázadok távolságán keresztül a suhanc Janus ferrarai epigrammáiból. A könyvek pénzhiány esetén a zsidó uzsorához vándorolnak, míg Magyarországból a várva-várt segítség végre meg nem érkezik...²⁸⁵ A Guarino éber felügyeletét kijátszó

²⁸³ Id. kézirat f. 39^a a margón: paulo secundo. - A történeti háttérre vonatk. v. ö. E. Celani, La venuta di Borso d'Este in Roma, Archivio della R. società Romana di Storia Patria XIII. (1890) 364 l. - L. még Pastor II. 310 l., ahol II. Pál fonák életmódjára bőséges további forrásutalások találhatók.

²⁸⁴ Sabbadini, Vita di Guarino 140 s. köv. lk. - Hasonló felfogással tárgyalja a kérdést Bertoni, Guarino 71 l. - Fontos a tárgyalt probléma szempontjából az a bíráló, amelyet Sabbadini a Giorn. Stor. d. lett. it. XXVIII. (1896) k. 231-2 lk. Reforgiato könyvéről írt. A kitűnő tudós *elvi* álláspontját én is a magamévá teszem: „Il giudizio espresso dal Reforgiato sulle poesie di Giano si può in massima accettare; solo ci son da fare delle riserve perciò che dice delle poesie oscene. Sembra che egli prenda, come altri, troppo sul serio e troppo alla lettera le oscenità umanistiche e l'immoralità dei tempi che le hanno prodotto; mentre nel complesso qui abbiamo un fenomeno di suggestione classica.” Sabbadini azonban egyoldalúan Martialis hatását hangsúlyozza, míg Beccadelli befolyását - amelyre először általánosságban Voigt, Wiederbelebung II. 320 l. hívta fel a figyelmet, - teljesen mellőzi. - Furcsa tévedés Sabbadininak az a megállapítása, amely szerint Janus egyes epigrammaiban a legobszcsébb szavakat egyenesen magyarul írta volna: „Ma quando discendiamo alle Lelie, alle Orsole, alle Lucie, allora il colorito degli epigrammi di Giano diventa marzialesco, anzi addirittura priapeo, tanto che certi vocaboli osceni egli non ha il coraggio di scriverli in latino e li scrive in ungherese.” (Vita di Guarino 142 l.). Sabbadini a Teleki-kiadásban a XV-XVI. sz.-i latin kéziratokban szokásos titkos írással lenyomatott szövegre gondol (pl. epigr. I. 142, De Lucia, epigr. I. 276, In meretricem lascivam stb.), amely természetesen ép annyira latin, mint Janusnak minden reánk maradt műve. Az egyik legfontosabb Janus-kéziratban (Vat. Lat. 2847) ezek a költemények pl. a titkos írás mellőzésével olvashatók.

²⁸⁵ Epigr. I. 293-4. - A motívum megtalálható Beccadellinél is (v. ö. Monnier, Le Quattrocento I. 304. l. - Hermaphr. II. 29), de azért az élményszerűség sem vehető tagadásba. Az akkor különösen értékes könyvek elzálogosítása a diákok között a leggyakoribb pénzszerző eljárások közé tartozott. Az egykorú ferrarai tanulók leveleiben - pl. John Freenél, Journal of Comparative Lit. I. 64 l. (I. E. Spingarn, Unpublished Letters of an English Humanist: „Tandem extrema urgente necessitate libros vestesque apud infideles iudeos depono...”), vagy Várdai Istvánnál, aki könyveit a zsidóknál elzálogosította és így tanulni sem tudott (quos [sc. libros] omnes in judeis pignoratos habeo, studio, ut debuisssem, vacare non potui stb., Lukcsics, Várdai István ferrarai diák levelei, Tört. Szemle, 1929, 129 l.) - bőségesen találunk állításunkra bizonyítékokat. Az antik és a humanista költészetben

sihederek rossz házba cepelték magukkal az állítólag mit sem sejtő Janust, aki felháborodva fenyegetődzik, hogy feljelenti őket a mesternek...²⁸⁶ Guarino házában is baj van; egyik fia, - nem tudjuk, melyik a sok közül, - túlságosan bizalmas viszonyba került az egyik szolgálóval...²⁸⁷ Kabinet-figura a diákok közt a gyermeke apját kereső Silvia leányasszony, aki, miután sűrű tüskebozót hatolt át, utólag meg akarná állapítani, melyik tüske szúrta meg...²⁸⁸ A konviktorok egyike, Lodovico Podocataro, symposiont rendez, melyre - Janus költeményével - meghívja Guarinót is. Guarino ugyancsak versben felel: az öreg ember az öregekhez illik, fiatalos jókedveteket csak lehűtené az én feszélyező jelenlétem. Erre ismét Janus tollával válaszol a vendéglátó gazda: a te komolyságod nekünk kedves, a te jelenléted asztalunk ékessége lesz; jókedvünket te nem fagyaszthatod meg, hiszen töled hallottuk, hogy Cicero öregkorában sem vetette meg a szellemes tréfákat s hogy Sokrates legszívesebben az ifjakkal volt együtt...²⁸⁹ Az egyik diák fontoskodva kérdezgette, ki volt nagyobb: Cicero-e, vagy Vergilius? Nem tudom, - feleli Janus, - csak azt tudom, hogy te egyiket sem láttad soha...²⁹⁰ Rufus azt állítja, hogy Janus versei, mert nem komolyak és mert erotikus tartalmúak, a szerény embereknek nem tetszenek. Akkor a többségnek tetszenek, - vágja reá Janus...²⁹¹ Theodorus szeret archaizálni: Cicerót megveti, inkább Plautus tetszik neki s Festus szótárából gyűjti a régi szavakat. Janus letorkolja: nyelvedben légy csak nyugodtan modern, az életmódodat azonban inkább a régiek erkölcsi elvei szerint formálhatnád!...²⁹² Egyik nagyképűsködő társát Janus a következő tréfás kérdéssel forrázza le: Te, aki annyit tudsz, megmondhatnád, miért veri össze a gólya akkor is a csőrét, ha nem fázik...²⁹³ Marcus rossz néven vette, hogy Janus egyik tetrastichonjában őt kigúnyolta. Janus védekezik: sok Marcus van a világon; azt hiszed, hogy te phoenix-madár vagy?...²⁹⁴ Bartholomaeus fenyegetőzik, hogy Janusnak, ha az az ellene írt epigrammát meg nem semmisíti, felmondja a barátságot. Janus nem enged: amit írt, azt megírta...²⁹⁵ Pindola aljas szándékkal Janusra mosolyog, udvariaskodik vele, szóval mindenképpen barátkozni szeretne. Hízelegj csak az olaszoknak, - utasítja el az erkölcstelen

---

egyaránt a leggyakoribb jelenség, hogy az élmény és annak kifejezése közé beékelődik a minta. Erről l. Monnier I. 291-292 lk.

²⁸⁶ Epigr. I. 263.

²⁸⁷ Epigr. I. 73.

²⁸⁸ Epigr. I. 147.

²⁸⁹ Epigr. II. 12-14. Teleki Sámuel kiadása nem jelzi azt a fontos körülményt, hogy Janus a II. 12 és 14-et Lod. Podocataro nevében írta. A velencei Cod. Marc. cl. XII. c. CCX sz. kéziratban a II. 12 címe: „Ludovicus Podocatharus Cyprius clarissimo viro Guarino Veronensi per Joannem Pannonium” (V. ö. Fraknói, Vitéz János 149 l.; Ábel, *Analecta* 3 l.) - Ismeri ezt a címet Sabbadini is, *Epistolario di Guarino* III. 511 l., ahol Cicogna, *Iscriz. Venez.* V. 640 l.-ra hivatkozva a következő lemmát adja: „Ludovici Podocathari Cyprii epigramma ad Guarinum Veronensem per Johannem Pannonium cum Guarini responsione.” - Lod. Podocataro maga is próbálkozott irodalommal. Egyik zágrábi kéziratban (Fraknói, *Egy érdekes zágrábi kézirat*, *Magyar Könyvszemle* 1881, 29 l.) találjuk a következő művét: „Adolescentis ludovici podochatari Cyprii Epithalamium.” V. 6. 337 l.

²⁹⁰ Epigr. I. 230.

²⁹¹ Epigr. I. 96.

²⁹² Epigr. I. 307; Martialisnál gyakran előforduló motívum (V. 10; VIII. 69; XI. 90).

²⁹³ Epigr. I. 45.

²⁹⁴ Epigr. I. 132. - V. ö. Mart. III. 11.

²⁹⁵ Epigr. I. 133.

tolakodót Janus, - azok értenek a „visszahízelgéshez”; én még nem szoktam el a barbár erkölcsöktől!...²⁹⁶

Janus ifjúkori epigrammái, amiket a legnagyobb bőségben ontott, fölötte tetszetek a ferrarai humanista körben. Ezt azokból a válaszokból is megállapíthatjuk, melyekben Janus epigrammái között elszórtan a legtöbbször kedvező kritikai megjegyzésekre reflektál.²⁹⁷ Epigrammaírónak lenni általában hálás dolog: Martialis is hamarosan híressé lett, ha ennek anyagilag nem is látta valami nagy hasznát. Az emberek szeretik azt, aki lehetővé teszi nekik, hogy mások rovására mulassanak. A népszerűséget előmozdította Janus nagy termékenysége is. Igaza van Martialisnak, hogy egy-két jó epigrammát írni aránylag könnyű dolog, annál nehezebb egy egész könyvet, vagy éppen könyveket.²⁹⁸ S Janus, ami a termékenységet illeti, közel járt a valószínűtlenhez, a hihetetlenhez! A diák-társak szívesen produkáltatták a kifogyhatatlannak látszó költeményforrást. „Felszólított bennünket, - írja Battista Guarino, - jelöljük meg a tárgyat, amelyről akarjuk, hogy írjon s tüstént, miközben mi leültünk és írtunk, folyamatosan diktálta a költeményeket s neki gyakrabban volt oka kezeink lassúsága ellen, mint nekünk az ő elméjének késedelmessége miatt panaszkodni.”²⁹⁹

A nagy bőségben természetesen nem minden sikerülhetett egyformán. De a legtöbb u. n. szatirikus epigramma, legalább is a reánkmaradtak jó része, a maga nemében, a maga idején - különösen, ha Janus feltűnő fiatalságát is számítjuk, - elsőrangúnak minősíthető.³⁰⁰ Janus ereje néha-néha démoni méretű: ilyenkor epigrammái csattannak, sziporkáznak. Vele összehasonlítva a nagy Sannazaro is - bár a szatira csontig maró erejével őt általában felülmúlja, - a kifejezés könnyedségét tekintve nehézkesnek mondható. Amilyen sokszavú és széteső sokszor Janus egyéb költeményeiben, annyira zártan tömör és ruganyos tud lenni epigrammaiban. Itt az ő igazi ereje, itt érzi magát természetesen elemében. A humanisták számára is legtöbbször holt latin nyelvet itt tudja valóban élővé varázsolni. Mert a humanisták virtuóz latinságán is a nagy gyakorlat ellenére azért majdnem mindig észrevehető a holt nyelvre reászitalódott évezredes porréteg. A gondolat szükségszerűen együtt születik köntösével, a nyelvvel, s ha valaki más nyelven gondolkodik, mint amelyiken szónokol vagy ír, a kifejezés közvetlensége az esetek túlnyomó részében menthetetlenül szenved, ha ugyan el nem vész. Az ilyen író vagy szónok lehet a tollnak, vagy a szószéknek elsőrangú professzionistája, de soha nem lehet

²⁹⁶ Epigr. I. 366, 369.

²⁹⁷ Epigr. I. 39, 40, 123, 189, 252, 301, 361, 364 stb. - Az epigramma-író (Martialis) népszerűségéről l. Ribbeck III. 379 l. „A szerzőt megtapsolták, kapva kaptak másolatai után, amelyek csakhamar közkézre kerültek... szárnyrakelve bejárták az egész várost s innen tovább vitték őket akárcsak manap valamely szájról szájra röppenő operette-dallamot vagy felkapott élcet és adomát.”

²⁹⁸ Mart. VI. 85.

²⁹⁹ Ábel, *Analecta* 206 l. Janus rögtönző-tehetségét Colocci is említi: „Magna illi facultas dicendi et extemporaliter condendi carmina.” Az adat valószínűleg Phaliscustól származik. (*Opuscula* 159 l.) - Az antik rögtönző költőkről l. Friedländer II. 200 l. Helyesen állapítja meg Friedländer, hogy a rögtönzés divatja egyik következménye volt a megállapított fordulatokhoz, képekhez, hasonlatokhoz, párhuzamokhoz, állandó történeti példákhoz, egyszóval: a közhelyekhez kötött utánzó költészetnek. Jó memória és egy kis verselési gyakorlat hamarosan megteremtették nem a „költőt”, hanem a „virtuózt.” Ilyen rögtönző virtuóz volt Janus is. - V. ö. Quint. X. 7, 19. - L. még Monnier II. 66 (Polizianóról).

³⁰⁰ Véleményem ezen a ponton találkozik Reforgiatóéval, aki a szatirikus epigrammát (epigr. lepidosatirico) Janus sajátos műfajának tartja: „...quivi si rivela in tutta la sua intelligenza coi suoi lati oscuri e colle sue qualità più luminose il genio vivace, volubile, allegro del nostro Poeta: in questi epigrammi egli vive come nel suo naturale elemento e s'infutura nei secoli con una evidenza che non può esser maggiore... La vena del Pannonio è, in questo genere, davvero inesauribile.” (22 l.)

vérbeli művész. A humanisták közül is csak nagyon kevésnek sikerült áttörnie a súlyos irodalmi hagyomány nyomásától sokszor kőkeményre merevedett formák vastag gátját: kevésben volt meg a latin nyelv mélységes ismerete ellenére is a nyelv használatában az az eredetiség, az a bizonyos nagyvonalúság és merészség, mellyel az utánzáson túl a szó igazi értelmében újjáalkotni, teremteni tudtak volna. A XV. sz.-i prózaírók közül talán Poggio, a költők közül talán először Beccadelli, majd főleg Pontano érte el a legkisebb erőfeszítéssel a természetességnek ezt a fokát.³⁰¹ Mellettük nyugodtan említhetjük a csodálatos kivételek között az epigrammaíró gyermek Janust. S talán tragikus végzetének egyik oka, hogy további költői pályája; néhány felmagaslóbb hullámdombot nem számítva, szinte állandó hanyatlás lesz majd. Ahogyan korban növekedett és külső pályafutásában emelkedett, úgy szállt mindig alább és alább egy-két inaszakadt felfelétörékvő rohama ellenére költészetének hatóereje és a saját írói önbizalma is. Janus kétségtelenül az ifjúkori szatirikus epigrammákban a legfrissebb, a legötletesebb: a legnagyobb.

Költői fejlődésének nagy kárára volt az is, - ami egyébként bizonyos fokig az önismeret hiányára vall, - hogy korán, még epigramma-termő ereje teljében, az epigramma-írásra kedvező ferrarai környezetben elcsábíttatni engedte magát más, látszólag nagyobb elismerést biztosító, minden esetre divatosabb területre: a nagyobb igényű és terjedelmű dicsőítő költeményeknek - mai szemmel nézve! - legfőljebb ösztövé, retorikai és mitológiai kórokat termő sivár pusztaságaira. E tekintetben is jó lett volna Martialistól tanulnia, akit a maga souverain területéről a divatos korabeli retorizáló epikus költészet egyáltalán nem tudott kilendíteni, hanem rendíthetetlenül megmaradt ott, ahol egyszer a lábát biztosan megvetette. „A nagy époszokat csodálni szokták, az én epigrammáimat pedig olvasni”, - mondja öntudatosan.³⁰² Janus azonban a „nagy” költemények írásának vágya, ez a humanista délibáb, hamarosan ingoványba csalta. De ne felejtsük el, hogy Petrarca is tehetségének, törekvéseinek javát az Africájában temette el.

Janusnak költői hírét és kiterjedt népszerűségét elsősorban kétségtelenül az ifjúkori epigrammák alapozták meg. A sűrű egymásutánban megjelent rövid gyűjtemények - melyeknek

³⁰¹ Poggio stílusáról l. Walser, Poggius Florentinus 64 l. - Beccadelli nyelvének hajlékonyságát a kortársak bámulattal élvezték. A későbbi kritika is (pl. a szigorú Paolo Cortese) elismerőleg nyilatkozott róla. (Monnier I. 304-305 lk.) - Pontano költészetéről u. ott 305 s köv. lk. Kitűnő jellemzés 324 l.: „Pontano l'assouplit au point que le latin se prête a tout et non pas qu'aux styles académiques et consacrés, mais aux expressions nouvelles d'une société nouvelle, à la familiarité, à la gaudriole, aux calembours, aux refrains de la rue, aux balbutiements de l'enfant. La latin bégaie, gamine, fredonne, s'ébroue, s'épanche, jaillit de veine et de source. Il chante surtout. Les vers de Pontano sont de la musique.”

³⁰² Mart. IV. 49.

„Illa tamen laudant omnes, mirantur, adorant”
Confiteor: laudant illa, sed ista legunt.

Az epigramma éle valószínűleg Statius ellen irányul. V. ö. Friedländer II. 250 l. - Martialist hiába buzdították barátai, hogy valami „nagyot” írjon: a költő tréfával ütötte el a dolgot (I. 107). - Janus (epigr. II. 20) hasonló buzdításra viszont ígéretet tesz, hogy érettebb éveiben (maturis annis), ha majd még többet tud (fuero cum doctior), esetleg megpróbálja a dolgot (v. ö. 336 l.). - A humanisták sikertelen epikai törekvéseiről Voigt, Wiederbelebung II. 403-404 lk. - A renaissance-epikáról K. Borinski, Das Epos der Renaissance, Vierteljahrschr. für Kultur u. Lit. der Ren. I.

nyomai a ránk maradt kézirati hagyományban itt-ott még fellelhetők,³⁰³ - és az ámuló tanulótársak buzgó propagandája mindig szélesebbre gyűrűztették az elismerés hullámain. Guarino is büszke volt jeles tanítványára, akinek a verselésben való könnyedségét ő, aki ezen a területen meglehetősen nehézkességgel mozgott,³⁰⁴ minden fenntartás nélkül nagyra értékelte. Az erotikus epigrammákról azonban a jelek szerint igen óvatosan nyilatkozott. Nem felejtette még el, hogy annak idején, kb. egy negyed évszázaddal azelőtt, mekkora vihart vetett el a Beccadelli kötetéről a Lamolához írt híres levelével. Egy ilyen, erotikus epigrammákat is tartalmazó gyűjteményre mondhatta a Janustól említett nyilatkozatot: „Én ilyesmit nem tanítok” (haec ego non doceo)! Janus megengedi, hogy mestere ilyesmit valóban nem tanít, de azért mindazt tőle tanulta, aminek segítségével az effajta költemények létrejöhetnek.³⁰⁵

A ferrarai elegiákkal egész röviden végezhetünk, annál is inkább, mert az irodalomtörténeti vonatkozásúakat (mint pl. a Tito Vespasiano Strozzihoz szólókat), valamint a történeti érdekűeket, majd más összefüggésben tárgyaljuk. Műfajilag az elégiák átnyúlnak az ú. n. monumentális vagy hellenisztikus epigrammák csoportjába. E tekintetben a humanizmus gyakorlata egybevág az antik gyakorlattal és elmélettel. A peripatetikus poétika szerint az epigramma tulajdonképpen a legősibb műfajok egyike, melynek nyomai már Homerosnál megtalálhatók s belőle fejlődött ki az elégia is. Neoptolemos pl. - tudunkkal az egyetlen görög teoretikus, aki a kérdéssel behatóbban foglalkozott, - nem állapított meg lényeges különbséget az epigramma és az elégia között. Ennek az elméleti felfogásnak megfelel az a gyakorlat, amely szerint még a Kr. e. IV. sz.-ban is kivétel nélkül minden distichonban írt költemény elnevezése: ἐλεγείον s az epigramma elnevezés csak későbbi keletű. Janus közvetlen mintái, a római elégikusok a fenti elméletet gyakorlatukkal megerősítették. A rövidebb elégiák semmiben sem különböznek az epigrammáktól s pl. Propertius elégiái tulajdonképpen lírai elemekkel bővített epigrammák, míg Tibullus inkább több epigrammát fűz össze egyetlen - lazább szövésű - elégiává. Janusnál ugyanezt az ősi egységet látjuk viszont: elégiái és hellenisztikus epigrammái között alig állapíthatunk meg más különbséget, mint a kisebb vagy nagyobb terjedelmet.³⁰⁶ Találunk pl. epigrammái között három epicediumot, illetőleg

³⁰³ Ilyen záró, illetőleg kezdő epigrammának látszanak pl. I. 37, 122, 240, 338. - Az epigrammák nyilvánosságra jutását úgy képzelhetjük hogy egyeseket Janus azon melegeben elküldött ismerőseinek (epigr. I. 190, 229), esetleg néhányat szűkebb körben fel is olvasott s mikor ezekből megfelelő mennyiség gyűlt össze, némi kiegészítéssel kisebb gyűjteményeket alkotott belőlük. Ezeknek összeállítására barátai is buzdíthatták őt (epigr. I. 72). Janus fontosnak tartotta, hogy egy-egy ilyen „libellus” ne legyen túlságosan terjedelmes (I. 124). E tekintetben bizonyára Martialis tanácsát követte, kinek egy-egy könyve legfőljebb 600-800 sor. Martialis elve - amint azt a II. 1.-ben kifejti - az volt, hogy az epigramma-gyűjteménynek nem szabad az olvasót, illetőleg hallgatót kifárasztania s az asztalnál való átfutásnak sem szabad több időt igénybe vennie, mint amennyi kell ahhoz, ahogy a forró ital kihűljön.

³⁰⁴ Guarino költészetét dicsérőleg említi Janus Paneg. ad Guar. 775-6 sk. - A nagy dicséret ellenére Janus mégis jól érzi, hogy ez a költészet fölötte verejtékes:

Dos tamen ista tibi facili non indita casu
Sed per difficiles accessit parta labores.

(Paneg. ad Guar. 28-29 sk.) - Kitünően jellemzi Guarino egész irodalmi működését Paolo Cortese (Galletti kiad. 226 l.): „Is in domestica et umbratili quadam exercitatione multa scripsit prudenter et probe... Genus tamen scribendi inconcinnum admodum est et salebrosum.” - Szigorú, de alapjában véve találó Voigt kritikája, Wiederbelebung II. 398 l.

³⁰⁵ Epigr. I. 127.

³⁰⁶ Az elégia és epigramma viszonyáról a rómaiaknál l. Reitzenstein, Pauly-Wissowa, Epigramma, továbbá Ribbeck III. 417 l., a humanistáknál l. Burckhardt 229 l.

epitaphiumot V. Miklós anyjának, Andreolának halálára. Ugyanezt a gyászeseletet még egy elégiában is elsíratja.³⁰⁷ Műfaji szempontból a különböző elnevezésű, de egyazon tárgyú költemények között még nagyítóval sem lehetne másutt eltérést megállapítani, mint a terjedelemben! Az is előfordul, hogy egy distichonban írt, gúnyolódó tárgyú költeményét, melynek tartalmilag a martialis epigrammák között lenne a helye, a Colocci-féle kézirat - nyilván még a szerző intenciójára visszamenő hagyomány alapján - csak azért, mert az átlag epigrammánál valamivel terjedelmesebb, az elégiák közé sorolja.³⁰⁸

Már most megjegyezhetjük, hogy Janusnál minden különösebb zökkenő nélkül megkapjuk az átmenetet az elégiákból az epico-panegyricus jellegű nagyobb költeményekhez is. Ha az ifjúkori szatirikus és erotikus epigrammáktól eltekintünk, Janus egész költészete nagyjában egyformájú és egyszínű. Ha rövidebb, akkor hellenisztikus, monumentális epigramma, ha hosszabbra nyújtja és mérsékeltebben megfűszerezi retorikával és mitológiával, akkor elégia, ha még hosszabbra veszi s esetleg a distichont felváltja a hexameterrel, sőt még - Claudianus modorában - előhangot is kanyarít hozzá, de főleg az egészet bőven bemazsolázza retorikával, mitológiával és különböző kisebb-nagyobb kitérésekkel, akkor már panegyricus, vagy esetleg epico-panegyricus epithalamium, mint pl. a Francesco Barbaro leányának menyegzőjére írt nászének. A név lehet többféle: a lényeg nem sokban különbözik, legfőleg hosszabb, vagy rövidebb rőffel mérhetünk.³⁰⁹ A nagy magyar époszt, amire ifjúkora óta egész rövid életében készülődött, - Hunyadi János vagy később Hunyadi Mátyás époszát³¹⁰ - Janus a mi követelményeink szerint aligha tudta volna megírni - legfeljebb a maga módján. Ha a Sambucustól még látott Annalest ma is olvashatnánk, akkor is alig hiszem, hogy e véleményünkön változtatnunk kellene. Janus munkáinak a nagyobbik fele kétségtelenül rendelkezésünkre áll s az elveszett rész e szempontból váratlan meglepetéseket alig tartogathat számunkra. Költőnk belső formaérzéke, mihelyt az epigramma méretein túlmegy, a legtöbb esetben a *mi esztétikánk szerint* csődöt mond; nagyobb koncepciójú alkotást *epikailag* szerkeszteni egyáltalán nem tud, vagy jobban mondva nem is akar, legalább is főmintáját, Claudianust már eleve úgy választotta ki, hogy attól éppen *ezt* nem is tanulhatta volna meg. S ezen felül mindvégig hiányzott belőle a monumentális iránti érzék, a nagy tettekért való igazi lelkesedés, a mélyebb hazaszeretet, a nemzeti kollektivitással való végzetszerű összetartozás ösztöne, amik nélkül korszerű epikai tárgyat megragadni és másokkal megragadtatni alig lehet. Janus inkább csak miniatűröket tudott festeni; a nagy történeti kompozíciókhoz jóformán minden lényegesebb kellék hiányzott nála. De ebben nemcsak ő volt a hibás, hanem sok tekintetben korának szelleme is.

³⁰⁷ Epigr. I 385, 386 II. 2; eleg. II. 2. - Érdekes, hogy a cod. Ambr. R. 93-ban f. 25b. az „elégia” címe a következő: „In clarissimam matronam Andreolam beatissimi Nicolai papae quinti genitricem *Epigramma* per Joannem Pannonium Guarini discipulum.” Sabbadini (Briciole Umanistiche, Giorn. St. d. Lett. ital. L. 34-35 lk.) e költeményt kiadatlanak gondolta és részben újra lenyomatta. - Andreola 1451. augusztusában halt meg. V. ö. Sforza, Atti della R. Accad. Lucchese XXIII. (1884) 249 l.

³⁰⁸ Ábel, *Analecta* 127 l. eleg. XXXI.

³⁰⁹ Természetszerűleg le kell számítanunk a szerkezetet, mely a panegyricusokban egészen más alapelveken épül fel, mint az elégiákban.

³¹⁰ Paneg. ad Guarinum 675 s köv. sk.; Ábel *Analecta* 32 l. Az utóbbi helyen nem kell szükségképpen époszt értenünk. - Megjegyzendő azonban, hogy az ilyen ígéretés, főleg a későbbi nagyobb arányú megéneklésnek kilátásba helyezése már az antik költészetben hagyományos irodalmi közhely, amely Vergiliustól kezdve Propertiuson, Statiuson, Nemesianuson stb. keresztül szívósan él s amellyel a humanisták - Janus is! - szinte már visszaéltek. Túlságos komolyan tehát e megfontolás alapján a fenti ígéreteket sem szabad vennünk. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy Janus, legalább ígéretes formájában, a gondolattal foglalkozott.

A ferrarai elégiák általában sokkal érdektelenebbek, mint az ugyanezen korszakba eső epigrammák. Ha pl. Janusnak fáj a lába, elégiában könnyít bánatán, s miután az összes eszébe ötlő foglalkozások pártfogó isteneit felsorolta, a végén oda lyukad ki, hogy az ő fájós lábának meggyógyítása Apollo kötelessége lesz, mert neki, a költőnek Apollo a pártfogója. Gyermekes alkotás, igazi lábfájós költészet...³¹¹ Mikor egyik barátja, a páviai származású Antonio Maria házasodni készül, Janus a házasság intézményének dícséretét zengi, majd Venushoz könyörög, hogy barátjának a megfelelő élettárs kiválasztásában legyen segítségére.³¹² Ugyanehhez az Antonio Mariához még egy elégiát írt az alkalomból, amikor az Rómába utazott. A búcsúvételt Janus nagyon röviden elintézte: ez költőnknek a legkurtább elégiája.³¹³ Antonio Maria egyébként szintén Guarino-tanítvány volt. Carbone a már idézett gyászbeszédében róla is megemlékezett. Bertoni ama Giovanni da Pavia testvérének gondolja, aki Guarino levelezésében többször szerepel...³¹⁴ Mikor a ferrarai lóversenyeken Racacinus cubicularius, aki - úgy látszik, - Janus szolgája volt, leesett a lóról és meghalt, Janus elégiában siratja el.³¹⁵ Ez az elégia egyébként a jobbak közül való s nem érdektelen az sem, hogy ugyanezt a tárgyat - mint látni fogjuk, - Tito Vespasiano Strozza is feldolgozta...³¹⁶ Műfajilag megjegyezhetjük az Ábeltől kiadott XXXIII. elégiát, mely szabályos propemptikon, Statius modorában, bizonyos cyprusi Perinushoz. Guarino iskolájában több cyprusi tanuló volt (pl. a két Podocataro is) valószínű tehát, hogy ez az elégia még Ferrarában keletkezett...³¹⁷ Érdekes szokás emlékét őrzi a II. 17. elégia: „Ad Borsium Estensem, marchionem Ferrariæ, Joannes de Gaibana, per Janum Pannonium.”³¹⁸ Janus kétségtelenül még 1452 előtt írta, mert III. Frigyes koronázása után Borso már nem „marchio”, hanem „dux”. Költőnk láthatólag szívesen írt mások nevében verset: láttuk, hogy Lodovico Podocataro vele hívatta meg versben a tőle rendezett vacsorára Guarinót s később, mikor Antonio Costanzi Mátyáshoz egy dicsőítő költeményt írt, Janus Mátyás nevében ugyancsak költeménnyel felelt. Egyébként Gaibana valószínűleg azonos egy később 1496-ban még szereplő orvossal: „Joannes de Gaibana Ferrariensis, Medicus conductus 1496.”³¹⁹ Ezzel összevág Janus költeményének adata, mely szerint Gaibana orvostudományt szeretne tanulni.³²⁰ Csak mellékesen említem, hogy volt olyan életrajzíró, aki a jelzett adat alapján Janus orvosi tanulmányairól beszélt...³²¹

³¹¹ Eleg. II. 1. V. ö. 371 l.

³¹² Eleg. II. 12.

³¹³ Eleg. II. 13.

³¹⁴ Bertoni, Guarino 117 l.

³¹⁵ Eleg. I. 15. - Olyan apród-féle lehetett, amilyen az előkelőbb diákok mellett ez időben található. Várdai István pl. hazulról kér maga mellé Ferrarába egy ilyen apródot, még pedig lehetőleg latinul is tudó nemes ifjút. (Lukcsics, Várdai István ferrarai diák levelei, Tört. Szemle 1929, 124 s. köv. lk.)

³¹⁶ V. ö. 129-30 lk.

³¹⁷ Ábel, *Analecta* 129 l. V. ö. epigr. I. 195. - Az antik propemptika történetére vonatk. l. F. Jäger, *Das antike propemptikon und das 17. Gedicht des Paulinus von Nola*. München, Diss. 1913.

³¹⁸ Eleg. II. 17.

³¹⁹ Borsetti II. 49 l.

³²⁰ *Optavi medicas perdiscere saepius artes* (30 s.).

³²¹ Karácson 16 l. - Régebbi tudományos irodalmunkban Janust, mint aki a „csillagászat kedvelője és üzője” volt, a természetvizsgálók közé számították. L. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 388 l. - Janus egyéni véleménye az orvostudományról Paneg. ad Guarinum 53-54 sk.:

„...medicina... scitu pulcherrima quanquam,
Actu foeda tamen...”

Elég alkalom Janusnak egy-egy elégia írására az is, ha a ferrarai ismerősök nyaralni mennek, mint pl. a két Scienta: mindenesetre ilyenkor tömegben értékesíteni lehet a Vergiliusból, Horatiusból és Tibullusból tanult, a falusi élet boldogságát festő közhelyeket.³²²

Az ifjúkori elégia, a más szempontból értékesíthető irodalmi és történeti vonatkozásúakat nem számítva, nagyjából érdektelen, minden igazibb személyi elemet nélkülöző, szótengerbe fulladó, széteső alkotások: mintha nem is az a Janus írta volna őket, aki a szatirikus epigrammát olyan fölényes biztonsággal tudta kezelni. Ezen a területen különben általános költői fejlődésének ellentmondóan Janus később még inkább emelkedett, nemhogy hanyatlott volna. A Magyarországon, főleg élete utolsó szakaszában írt elégiai határozottan sokkal jobbak. Az ifjú Janusból egyelőre hiányzik a líra, ami nélkül az ú. n. római elégia élvezhetetlen szóhalmaz.³²³ Később, élete vége felé, mikor költőnk valódi és képzelt sorscsapások súlya alatt már megtanulta kenyerét könnyek között enni, lírailag sekélyes kedélye valamennyire elmélyült s ezáltal önkéntelenül közelebb férközött az elégia lényegéhez.

---

³²² Eleg. II. 3.

³²³ Még Janus lelkes bámulója, Budik (I. 126) sem tud sok jót mondani az elégiairól, amelyeket vegyes értékűeknek tart.

V.

„Iskolás” költemények a ferrarai korszakból. - A hónapokról szóló elégia, valószínűleg V. László tiszteletére. - Consultatio Dei Patris et Filii etc.; a költemény befejezetlen volta, szerkezete, a pogány és keresztény elemek vegyítése. - Az Eranemos szerkezete, forrásai, műfaji jellege, értéke, valószínű keletkezési ideje. - Francesco Durante és Janus Pannonius költői levélváltása az Eranemosról.

Az epigrammák és elégiák mellett egyidejűleg Janus más költeményeket is írt. Ezek között néhány szorosabban összefügg az iskolai élettel. Ezt a csoportot, a ferrarai évek termésének talán legízletlenebb gyümölcsseit gyűjtő névvel iskolás költeményeknek nevezhetnénk. Vannak köztük tanköltemény-embriók, irodalomtörténeti, matematikai stb. tartalommal, vannak certain formájába öltöztetett iskolai deklamációk. A főhelyet kétségtelenül a szelek versenye, a görögös című Eranemos foglalja el. A kronológiai sorrend megállapítása adatok hiányában leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, csak az valószínű, hogy az itt tárgyalandó munkák még mind Ferrarában keletkeztek.

Elsőnek vehetjük a kis terjedelme miatt az epigrammák közé sorozott, nagyon rövid (összesen 10 distichonból álló), valószínűleg töredékben reánk maradt, vagy egyáltalán be sem fejezett irodalomtörténeti tankölteményt a római irodalom kezdeteiről (Quando primum Romae Musis sit honor habitus).³²⁴ Amit Janus Guarinótól a római költészet legrégibb korszakáról tanult, azt elég ügyesen versbe szedte. Szerinte a legrégibb rómaiak a tudományok és művészetek ápolása helyett inkább csak háboruskodtak, mígnem Apollo megelégte a dolgot s behatolt a városba. Ekkor megy végbe a Horatiustól klasszikus tömörséggel megjelölt folyamat: a legyőzött görögök kulturális téren leigázzák a vad győzött.³²⁵ A görög tanulmányok megtermékenyítik az irodalmat. A legrégibb római költők közül Janus csak hármat említ: Livius Andronicust, Plautust és Enniust. Az előbbi kettőt csak éppen megnevezi, az utóbbival azonban már jóval bővebben foglalkozik. Ugy látszik, elég jól ismerte, ha nem is Ennius töredékeit, - legfeljebb a Cicerónál s talán a Festusnál található nagyobb terjedelmű idézeteket, - mindenesetre azonban nagyjában az életére és műveire vonatkozó hagyományokat: Homeros megjelenését álmában, Ennius és Scipio viszonyát, az Annales tárgyát. Szinte sajnáljuk, mikor a költemény váratlanul megszakad: érdekes lenne tovább figyelni, hogyan vélekedett Janus a többi római költőről?

A másik ilyen fajta költeménye, - ha ugyan Janus tanulmányainak sorrendjéből a keletkezés időpontjára vonatkozólag következtetnünk szabad, - valószínűleg valamivel későbbi időpontban íratott. Ez a rövid, összesen kilenc sorból álló, kétségtelenül töredékes vers ugyanis a matematikai (illetőleg a geometriai) testekről (De corporibus mathematicis)³²⁶ szól. Janus, mint feljebb láttuk, először irodalmi tanulmányokkal foglalkozott s csak azután tért át - mellékesen - a matematikára és a fizikára:³²⁷ e szerint költőnk valószínűleg előbb próbálkozott az imént említett irodalomtörténeti töredékkel s csak azután a matematikai tárgyúval. Egyébként a néhány sor mindenképpen érdektelen: a középkori emlékeztető versek mintájára - talán

³²⁴ Epigr. I. 76.

³²⁵ Ezt Janus - Horatiusszal versenyezve - a következőképpen fejezi ki:

Dulcisona invictam vicerunt carmina gentem
Nec lituo cepit vilior esse chelys (7-8 sk.).

³²⁶ Epigr. I. 354.

³²⁷ V. ö. 22 l.

mesterének, Guarinónak példájára is, aki más tárgykörben talán Ausonius hatása alatt szintén kultiválta ezt a „műfajt”, - versekbe foglalja, mi a pont, a vonal, a tér stb. A költő türelme azonban, - úgy látszik, - hamarosan elfogyott, mert a kocka definíciója után az egész megszakad.

Ebbe a csoportba sorolható, de még az eddigieknél is semmitmondóbb a hónapokról szóló elégiája.³²⁸ Ennek elsősorban formai érdeke van, mert a certamen-formával mintegy átmenetet alkot a következőkhöz.

Ez a miniatűr Fasti összesen 30 sor. Phoebus elnöklete alatt a tizenkét hónap azon vitatkozik, melyiküknek az érdeme a legnagyobb? A sort a március hónap nyitja meg, utána a többi hónap mond önmagáról valami szépet és jót, ami érdemnek számíthat. A legmeglepőbbet, ami egyúttal talán az egész költemény keletkezésének kulcsát is kezünkbe adja, az utolsó hónap, február mondja. Hiába adja június az érett kalászt és szeptember a mustot, a pálma mindenképpen februáré, - mert februárban született V. László király.³²⁹ Valószínűleg azért is kezdte Janus az évet régi római és XV. sz.-i velencei számítás szerint márciussal, hogy február lehessen az utolsó s bejelentése mintegy a csattanót alkothassa. A költemény különben valószínűleg 1452 elején keletkezett. Ismeretes, hogy V. László III. Frigyes kíséretében 1452 jan. 17-én Ferrarába érkezett s ott több kedves napot töltött. Janus ez alkalommal, amint azt Giorgio Valagussának egyik hozzá írt leveléből tudjuk, sokat volt együtt a fiatal királlyal, sőt még barátai közül is bemutatathatott neki egyeseket. Valagussa szerint V. László Janust „jobban szerette, akár a testvérét”.³³⁰ Minden jel arra mutat, hogy ezzel az V. Lászlónak hízelgő kis költeménnyel Janus a ferrarai császárlátogatás napjaiban a kis magyar király közelgő születésnapját harangozta be.

A certamen-formát nagyobb keretek között Janus először egyik terjedelmesebb elegiájában alkalmazza, melyet első ízben Sambucus adott ki „J. P. de laudibus Pontific. et rerum humanarum conditione” címmel. Telekinél a címe: „Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat”.³³¹ A Telekitől adott cím nagyjában jelzi a költemény tartalmát. Az Atyaisten szemügyre veszi a földi életet s látja, hogy az emberek a bűnök különböző formáiba merültek. Haragra lobban a hálátlan emberi nem iránt s a megtorló lépések megbeszélése céljából összehívja az égiek tanácsát. Először ő maga ismerteti az elfajult helyzetet, majd előterjeszti javaslatát, hogy a földi életet tűzzel pusztítsák el s egyúttal felszólítja a gyűlés résztvevőit véleményük nyilvánítására. Az első hozzászóló a Boldogságos Szűz, aki hosszadalmas megokolással az emberi nem számára irgalmat esdekel. A költemény különben a 198. sornál még a Boldogságos Szűz beszéde közben megszakad. A kiadásokban található további tíz sor váratlanul a transsubstantiatio tanára tesz célzásokat s az előzőkkel semmiféle logikus kapcsolatba nem hozható.³³² Hegedüs István az utolsó rész zavarosságán

³²⁸ Eleg. XXXIV. Ábel, *Analecta* 130 l.

³²⁹ Id. költ. 27-30 sk.

³³⁰ A Cod. Laur. Acquisti e Doni 227 sz. kéziratban Valagussának négy, eddig kiadatlan levelét találtam Janus Pannoniushoz. Ezek közül az egyikben olvashatjuk a köv. részletet: „Habes regem Hungariae tui aequalem, qui quanta benivolentia te amplectatur, me inspicere voluisti, cum mihi et alloquendi et iocandi secum occasionem praeuisti, dum Fredericus imperator Ferrariae moram faceret, quo tempore marchionem Borsium Mutinae ducem constituit. Tunc sane opera tua regis familiaritate usus sum. Cognovi enim te illi fratre esse cariores.” - Valagussának Janushoz írt leveleit külön feldolgoztam és kiadásra előkészítettem. Ez a dolgozatom a római R. Accademia d’Ungheria első évkönyvében olasz nyelven jelenik meg. - V. ö. még 143 s köv., 173-74 lk.

³³¹ Eleg. II. 18. - A certamenről l. H. Walther, *Das Streitgedicht in der lateinischen Lit. des Mittelalters. Quellen u. Untersuchungen zur lateinischen Philol. d. Mittelalters* 1920.

³³² Az összefüggés hiányát megállapítja Teleki, *Poemata* 448 l. jegyz.

úgy próbált segíteni, hogy magyar fordításában az átmenet megteremtése céljából két sort „ex penu proprio” közbeiktatott.³³³ Kísérletét nem tartom meggyőzőnek. Itt talán két különböző költemény töredéke jutott a kiadók önkénye folytán egymással összefüggésbe. Hogy ez miként és mi okból történt, azt a kézirati hagyomány hiánya miatt eldönteni nem tudom. Az első költemény, az égi certamen, tulajdonképpen két egymással ellentétes célzatú beszédnek egy keretben való összefoglalása; az egyik beszéd az Atyaistené, aki az emberi nemet elpusztítani óhajtana, a másik a Boldogságos Szűzé, aki ez ellen argumentál. A töredékes költemény nyelve, felépítési módja, egész felfogása annyira Janusra vall, hogy Janus szerzőségében a kézirati hagyomány hiánya ellenére alig kételkedhetünk.³³⁴ Az önkényesen hozzácsatolt tíz-soros befejező résznek az előzőkhöz aligha van valami köze. Ha ez a részlet egyáltalán Janus tollából való, akkor is a Sambucustól felhasznált kéziratban valami gazdátlan költeménycsonk lehetett, amit az első kiadó - akinek szövegkritikai szempontból való megbízhatatlanságát és önkényeskedésre hajló eljárási módját a tudományos irodalom általában számontartja,³³⁵ - meggondolás nélkül hozzácsaphatott a másik nagyobb csonka törzshöz.

Az égi certamen keletkezésének időpontjára nézve semmi megbízható támaszpontunk nincs. Az egyetlen argumentum, mellyel a ferrarai időkbe utalhatjuk, a kétségtelenül Ferrarában keletkezett Eranemossal való feltűnő belső rokonsága. Mindkettő egyazon műfaj: alapjában véve azonos a felépítési módjuk, nyelvük, csak a tárgyban és versformában térnek el egymástól. A két rokon költemény együtt mintegy elszigetelten áll Janus egész költői munkásságában, valószínű tehát, hogy keletkezésüket sem választotta el nagyobb időköz egymástól.

A látszólagos vallásos tárgy ellenére egyébként a keresztény értelemben vett vallásos érzésnek nyomát sem találjuk a költeményben. Janus Atyaistene az Olympuson székel (medio Olympo), mint Zeus-Jupiter s a Homerostól, de főleg Vergiliustól ellesett szavak és gesztusok jellemzik egész magatartását. Az emberek éppoly bűnösök, mint Ovidius Metamorphosesében a vízőzön előtti emberiség. Az Atyaisten indulatos, mint a görög-római „istenek és emberek atyja” s a döntéshez homerosi-vergiliusi módon összehívja az égiek tanácsát, hogy ott retorikai figurákban bővelkedő beszédet mondjon. A beszéd célja: vázolni az emberek gonoszságát, argumentálni a megsemmisítés szükségessége mellett; közben kiesik szerepéből, elfeledkezik még a monoteizmusról is és „istenekeket” emleget. Ebben a környezetben egészen idegenszerűen, sőt kirívóan hat, midőn a megváltásról - erről a fenséges keresztény eszméről - is szó esik. A Szűzanya egyszerűen „Diva pudica”, - az igaz, hogy „mater moestissima” is. A szájába adott szónoklat raffinált szónoki fogásokkal van telítve: az egyik szónoki figurával, az ú. n. szónoki kérdéssel, valósággal visszaél. Argumentumainak jó része egészen pogány szellemű: reámutat pl. arra, - ami az antik eschatológiában közkeletű, de keresztény szempontból groteszk gondolat, - hogy az emberiség pusztulása esetén majd nem lesz, aki Istent dicsérje, sőt az üres világban az Isten sem lesz isten.³³⁶ Igazi humanista egyveleg, annak a kornak tipikus terméke, amikor Róma újra „urbs” lett, a pápa „Pontifex Maximus”, a

³³³ Hegedüs István, Jan. P. vallásos költ. Akad. Ért. 1913, 165-166 lk.

³³⁴ Teleki valószínűnek tartja (Poemata, praef. IX. l.), hogy az elégia nem Janus tollából való. Gyanúját azonban nem tudja kellő módon megokolni. - Hegedüs szintén kételkedik Janus szerzőségében (Akad. Ért. 1913, 164 l.).

³³⁵ Sambucus pontatlanságára már Baranyai Decsi János reámutatott. Véleményét idézi Teleki Sámuel, Poemata praef X-XI. A hozzáfűzött fejtegetések elárulják, hogy Teleki Sámuel is kedvezőtlen véleménnyel volt nagynevű elődjének kritikai eljárásáról: „Nos autem non tam doctrinam in homine, quam *fidem et religionem* in alieno opere tractando desideramus.” Bár Decsinek is, Teleki-nek is nagyjában igazuk van, lehetetlen el nem ismernünk Sambucus nagy érdemeit a Janus-filológia terén.

³³⁶ 149-162 sk. - A gondolathoz v. ö. Plin. Ep. VI. 20.

bíborosok kollégiuma szent „senatus” - és Johannes: Janus. Gondolhatnánk arra is, hogy a költemény kevert jellege talán argumentum lehetne a korai (olaszországi) keletkezése mellett: Janus, a pécsi püspök csak nem írt volna ilyen pogány-keresztény szellemű munkát? Az argumentum - azt hiszem, - rossz lenne; Janus, a humanista költő, pécsi püspök korában is hasonló szellemben és terminológiával írt.³³⁷

A felépítés módjában megfigyelhető szembeszökő belső rokonság ellenére a most tárgyalt költeménynél sokkal harmonikusabb mű az Eranemos, a szelek versenye, vagy igazában, a szelek szónoki viadala.³³⁸ Ahogyan az égi certamen tulajdonképpen az Atyaistennek és a Boldogságos Szűznek egymással szemben álló, de egyazon keretbe foglalt szónoki vetélkedése, úgy a szelek versenye is vékony erű cselekménnyel összefűzött szónoki teljesítmények, pontosabban: iskolai deklamációk halmaza.

A bevezetésben a költő az epikai előírásoknak megfelelően egy istent, még pedig Apollót hívja segítségül, hogy a szelek harcát méltóképpen megénekelni tudja. Az olvasó valóban szelekhez illő küzdelmek leírását várna, arra azonban aligha lehet elkészülve, hogy a szelek, e legdühösebb elementumok, majd pusztá szóval harcoljanak. Janus, mint szerénykedve megjegyzi, nem merészkedik ugyan nyílt tengerre, a magasabb rendű költészet vizeire, mert csak a part mentén szándékozik járni, mégis szükségét érzi a felsőbb segítségnek, mert hiszen a part közelében is nagy szokott lenni a hullám, fenyegető lehet a vihar. Az összesen kilenc sort kitevő bevezetés az antik-római gyakorlattól az éppen e helyen megszentelt kifejezéseket lehetőleg halmozza, mintha csak a költő tüntetőleg be akarná bizonyítani, hogy ismeretei e téren szinte hiánytalanok. E rövid pár sorban Vergilius Georgicájából és Aeneiséből, Ovidius Metamorphoséséből és Fastijából találunk aránylag könnyen kielemezhető frázisokat.³³⁹

A Vergiliuson alapuló expozícióból (10-23) megtudjuk, hogy a szelek egyszer összevesztek azon: melyikük az erősebb? Ezt Janus költeményében csak szónoklatokkal tudják eldönteni. A szelek, mintha az öregebbik Seneca rétor-iskolájának növendékei lennének, sorban felállnak, elmondják mondókájukat s várják a döntést, a jutalom-kihirdetést. A bíró - iskolamestert is mondhattam volna, - Aeolus lesz, a szelek királya, az Aeneis első énekéből minden gimnazista jó ismerőse.³⁴⁰ Aeolus meghallgatja a szelek beszédét s mint méltányos bíró (aequus index) dönt. Miről? A szelek erejéről aligha, mert ez alkalommal arra nincs alapja; csak az önleírás formájába öntött szónoki teljesítményekről dönthet. Aeolus tehát itt nem annyira a szelek királya, hanem egy szónoki iskola feje s mint ilyen, veszedelmesen hasonlít Guarinóhoz.

³³⁷ Az antik klasszikus és a keresztény elemek kifogástalan elegyítése („völlig klassisch und doch christlich zu dichten”), majd csak Sannazarónak (De partu virginis) fog először többé-kevésbé gáncstalanul sikerülni. L. Burckhardt 225 l. - V. ö. Pastor III. 1. 123. A későbbi humanista irodalom köréből analóg jelenséget említ Ellinger II. 9 l.

³³⁸ EPANEMOS, seu carmen de certamine Ventorum, Opera 251-271 lk. - Először Sambucus adta ki egy Firenzében talált kézirat alapján a köv. munkájában: Reges Ungariae ab anno Christi CDI usque ad MDLXVII. Item Jani Pannonii Episcopi Quinqueeccles. Eranemus nunc repertus. Viennae Austriae excudebat Casparus Stainhofer. Anno MDLXVII. - Kéziratáról l. Ábel, Analecta 27 l. - V. ö. még Magyar Könyvszemle 1884, 277 l. - Voigt, Wiederbelebung második kiad. II. 322 l. említi az Eranemos bécsi kéziratát s a munkát kiadatlanak, illetőleg ismeretlennek gondolja. - Magyar fordítása Hegedüs Istvántól. Irod. Közl. IX. k. 72 s köv. lk.

³³⁹ Pais Dezső, J. P. Eranemusa EPhK. 1910, 762 l. - Pais alapos értekezése mintája lehetne más, hasonló tárgyú, egyelőre - sajnos! - érzékenyen hiányzó kutatásoknak. Zalai terjedelmes dolgozata: J. P. mint utánpótló, Fogaras 1905 a kritikátlanul összehordott anyaggal nem tud mit kezdeni s a kitűzött célt meg sem közelíti.

³⁴⁰ E részlet alapja Verg. Aen. I. 50-63. (L. Pais 763 l.)

Eurus kezdi a viadalt. Önmaga tárja fel dicsekedve jeles tulajdonságait: fekete felhőket gomolyít nyugat felé, hegynagyságú hullámokkal felveri a tengert, megreszketteti a hegyeket, megtáncoltatja a hajókat. Mindezt természetesen azért csinálja, mert már az antik költőknél is - ez esetben főleg Lucanusnál³⁴¹ - ez volt az ő megszabott munkaköre.

Eurus után Austeré a szó. Szintén felhőket görget, elhomályosítja a napot és a holddal együtt a csillagokat, bakacsinba vonja az eget, megduzzasztja a folyókat, hogy azok kiöntsének és rombadöntsék a templomokat, elsodorják a házakat, az erdőket, nyájakat, embereket; megsemmisíti a termést, úgy hogy a nagy pusztulásban az emberiség már a régi chaos visszatérésétől reszket, elragad lovat, embert, kocsit, pajzsot, sisakot stb., mint Ovidiusnál, Lucanusnál és Vergiliusnál.³⁴² Beszéde végén Auster érdekes önvallomást tesz: megállapítja, hogy ezt a nagy erőt alapjában véve sokkal jobban lehetne tettekkel igazolni, mint szóval,³⁴³ amiben tökéletesen igazat adunk neki. De hát Janus e költeményében nem annyira a szelek versenyét, mint inkább a szelek önképzőkörét jeleníti meg. Homeros a leírást elbeszéléssé varázsolta, a mozdulatlant mozgásra kényszerítette, amint ezt Lessing örökérvényűen formulázta. Janus a dühöngve, rombolva rohanó megszemélyesített szelet megkötözve a katedra szélére állítja s - a szája kivételével - mozdulatlanná merevíti: Ez a retorika tirannizmusa a természet elemi erői fölött! Egyébként Auster jó sokáig beszélt; pontosabban: 49 soron keresztül. Ez, mint látni fogjuk, nem elhanyagolható mozzanat. Még tovább is beszélt volna, - hiszen végeredményben *szóval* kell bírnia, - ha Janus Aeolusszal le nem inteti. A szó Zephyrusé.

Ez még nagyobb hangon kezdi, mint előzői. Már előre kijelenti, ha ő nem nyerné el a pálmát, az akkora csoda lenne, mintha az Orcus fényárban úsznék, mintha a Duna és a Nílus visszafelé folynának, mintha a tenger kiszáradna, mintha a sivatagon át hajó suhanna stb. - a retorikai akkumuláció szabályai szerint a kifáradásig. Ő is a tenger ura, neki is joga van felhőket torlasztani, esőt zúdítani, mint előzőinek. Mindez nagyjában ismétlés, mint ahogyan bajos is ezen a területen újat és mindig újabbat mondani. De van Zephyrusnak egyéni sajátsága is: ő a megtermékenyítő tavasz szellője. A tavasz leírásánál önkénytelenül felfigyelünk a friss, önállóbb jellegű részletre.³⁴⁴ Van itt is fárasztó halmozás, a sok virágnév; van természetesen bőven antik utánzás, különösen az elokúcióban, de van ennél több is, „utáncsinálás”, ami már mégis csak „csinálás”, azaz ποιησις.

Boreas következik. Ő is már előre magának követeli a győzelmet. Míg a többi csak gomolyította a felhőket, addig ő rögtön az ég legmagasabb pontjára zúdítja azokat. Ereje szörnyű, haragja vad, indulata fenyegető, dűhe őrjöngő, támadása rettenetes, sujtó villáma a forgószele, a „turbo”. Kitör a tengeri vihar - tele a Pharsaliából, az Aeneisből, a Georgicából vett színekkel.³⁴⁵ Zajong a tenger a hegymagasságú hullámoktól: Boreas dőzsöl a lehetetlenségig fokozott nagyításokban, amennyiben alaposan kihasználja az auxesis figurájától elválaszthatatlan „poetica licentiát.”³⁴⁶ Jaj a tengeren kapott hajónak! Ha hullámhegy tetejére kerül, árbócai az eget verik, a hullámvölgyben viszont a hajó alja a tengerfenék homokját súrolja, - amint ez egy klasszikus származású hajóhoz, mióta Vergiliusnál a pius Aeneas hajói

³⁴¹ Pais u. ott megállapítja, hogy Eurus descriptiójára főleg „Lucanus hatott, de párhuzamos helyek más költőkből is idézhetők.

³⁴² Pais 764-5 lk.

³⁴³ Vim nequeo dignis nostram satis edere verbis,
Non ego dicendo, sed sum spectandus agendo (89-90 sk.).

³⁴⁴ 110 s köv. sk.

³⁴⁵ Pais 767 l.

³⁴⁶ L. főleg 166-169 sk.

ugyanazt megtették, illik is. A hajótörés színei ugyancsak jórészt Vergiliustól valók. Akkor a vihar ereje, hogy a tengerek vizei kicserélődnek, a tengerlakók pedig, még az istenek is - akiknek felsorolásában a jó diák Janus büszkén fitogtatta kimerítő ismereteit - megrémülve hagyják abba rendes foglalatosságait.

A tenger után következik a szárazföld, hol nem kisebb a Boreas hatalma. Gyökerestől kiforgatja a vetést, porfelleget kavar, erdőt kicsavar, még a kősziklát is a felhőig emeli. Ugyanő hozza a jégesőt, havat, fagyot - egyenesen Vergilius Georgicájának Scythia-leírásából.³⁴⁷ Ha egy erdőnek nekimegy, a fák leveleit lekopasztja, törzsüket földig hajtja, vagy gyökerestől kidönti. Itt Janusból megint kitör a sok tudomány: összeállítja az antik fák katalógusát a Georgicából, a Fastiból, a Metamorphosesből - ennek egyetlen helyéről (X. 90-104.) 26 fanevet zsákmányol - és Statius Thebaisából.³⁴⁸ Természetesen megijed minden földi lakó: az emberek, az erdő vadjai, még a föld mélyén lakó istenek is. Befejezésül Boreas röviden vázolja a testvérszelekkel vívott küzdelmét, amire azért van e helyütt is szükség, mert annak idején Boreas a többi széllel Ovidius Metamorphosesében (VI. 693-696.) is megvívott. Boreas beszédére Ovidius Metamorphosese volt legnagyobb hatással: tulajdonképpen az egész a Metamorphoses (VI. 690-692.) egyetlen mondatának ugyancsak Ovidiusból, továbbá Vergiliusból, Lucanusból és Statiusból vett részletekkel való amplifikációja.³⁴⁹

Miután Boreas jól kibeszélte magát, felszólítja Aeolust, hogy mondjon ítéletet. Erre az összes résztvevők nagy zajgással maguknak követelik a pálmát. A rakoncátlan elemek féktelen viselkedése alkalmat ad Aeolusnak a hagyományos méltatlankodó dorgálásra. A Vergiliust ismerő olvasók várhatják a „quos ego”... aposiopesist, vagy legalább annak a mását, ami nem is marad el.³⁵⁰ A zajgó szelek a Vergiliusnál már kipróbált „fenyítő eszközre”, az aposiopesisre valóban elcsendesedtek. Az előzmények után Boreas győzelmét várhatjuk. Ő beszélt utoljára, ő lehetett a csattanó s ő beszélhetett a leghosszabban, összesen 163 sort! Auster ennek egy harmadát sem mondhatta el, Aeolus máris megállította. Már pedig, ahol szóval döntik el a versenyt, ott a győzelemre annak van a legtöbb kilátása, aki versenytársait agyonbeszélheti. Valóban Boreas lett a győztes!

A költemény megítélésénél nem szabad elfelejtenünk, hogy tulajdonképpen egy szorgalmas diák iskolai gyakorlatáról van szó. Alapjában véve ez is „játék”, mint az epigrammák, csak más fajtájú. Erre a retorikai játékra minden valószínűséggel Guarino adta meg az ösztönzést, akit a kortársak, mint láttuk, elsősorban rétornak tekintettek s akinek iskolája, mint rétoriskola híresedett el. A költemény gondolatát Janus kívülről, mesterétől kaphatta,³⁵¹ mint ahogy általában reánk maradt nagyobb költeményei kivétel nélkül külső ösztönző körülmények, vagy éppen kívülről jövő egyenes felszólítások eredményei. Ma erről a tárgyról - a szelek tulajdonságai az antik költőknél, - tanári szakdolgozatot, vagy bölcsész-doktori értekezést iratnánk: Guarino iskolájában retorizáló költeményt írtak róla. Az igaz, hogy Janus költeménye kész tudás tekintetében felveszi a versenyt akármilyen e tárgyról írt átlagos doktori értekezéssel! Adataink vannak egyébként arra is, hogy Guarino iskolájában szokás volt az előre feladott tárgyról szóló hasonló költemények készítése. Mint iskolai dolgozat kiváló alkotás: Guarino iskolájából is csak kevesen tudták volna Januséhoz hasonló sikerrel e

³⁴⁷ Eran. 233-53. - Verg. Georg. III. 349-383. V. ö. Pais 770 l.: „A hasonlóság még egyes kifejezések teljes azonosságában is szembevetendő.”

³⁴⁸ Pais 771 l.

³⁴⁹ U. ott 767 l.

³⁵⁰ L. főleg 318-22 sk.

³⁵¹ V. ö. Hegedüs, Irod. Közl. IX. 74 l.

feladatot megoldani. Janus az antik szelekre vonatkozó költői topikát, akár fejből, akár saját gyűjtéséből úgy ismerte, hogy ma, a gigászi szótárak, a kimerítő magyarázatok és egyéb segédeszközök birtokában is csak bámulhatjuk tájékozottságát. Az anyaggyűjtés, az erudíció, hogy stílusosan az iskolai érdemjegyeknél maradjunk, kétségtelenül: kitűnő. A szerkezet, Janusnak egyébként nagyobb költeményeiben feltűnően gyenge oldala ez alkalommal szintén jól sikerült. Janus a kis epigrammák mestere nagyobb költeményeiben a zsenge cselekvényfát a reáaggatott parazita részletekkel sokszor valósággal elfojtja. Az Eranemosban alig van tulajdonképpeni cselekmény: itt a szerkesztő feladat a szelek beszédeinek megfelelő elhelyezése és az egyes beszédek célarányos felépítése volt, ami Janus egyéb nagyobb terjedelmű költeményeit tekintve ez alkalommal a szokottnál sokkal jobban sikerült. Aránytalanul hosszúra talán csak Boreas beszéde nyúlt, ezt azonban mentheti, hogy Janus a győzelmet eleve neki, a félelmetes olaszországi tramontánának szánta s ennek megfelelően erejét is hosszasan engedte festeni. Parazita részletről talán két ízben beszélhetünk: ilyen a Zephyrustól adott tavaszleírásban a virágok felsorolása, Boreas beszédében pedig a fák katalógusa. Egyébként a költeményben van épség-érzék; Janus ez alkalommal szinte ösztönösen respektálja a belső alkategység elvét. A szerkezet tehát legalább is: dícséretes. Az önállósággal, amennyiben humanista terméknél ezt a szempontot egyáltalán figyelembe szabad vennünk, már több a nehézség. Az Eranemos - amint azt Pais Dezső jeles tanulmánya részletekbe menőleg megállapítja, - tulajdonképpen Horatiusból, Vergiliusból, Ovidiusból, Senecából, Lucanusból, Statiusból és Claudianusból összerótt cento, melynek „egyes mozzanatai, a benne található képek, sokszor aprólékos vonásaikban is, sőt a kifejezések nagy része, a római költők nyilvánvaló befolyását mutatják. S a legtöbb esetben idézhetünk olyan közelálló párhuzamos helyeket, melyeknél, ha az átvétel teljes bizonyossággal ki nem mutatható is, valószínűleg a tudat alatti lelkifolyamatként végbemenő utánzással van dolgunk. Sokszor természetesen nehéz eldönteni, hogy a felhozható minták közül melyikkel van Janus Pannónius egy-egy helye összefüggésben, mert... a latin költészet deskriptív részletei is rendszeren rokonságban állanak egymással.”³⁵² A szembeszökő kétségtelen utánzás ellenére helyenként mégis felcsillan költőnk eredetisége, így pl. a tavasz fakadásának friss rajzában. S általában az sem utolsó érdem, - amit Janus a legmagasabb fokon Vergiliusnál figyelhetett meg, - hogy az antik palettáról közpréda módjára szedett különböző színekkel költőnk nagyjában egységes tónusú képeket tudott festeni, melyekből az eredeti színek csak gondos elemzéssel mutathatók ki. Idegen anyaggal egyéni színeket adni az önállóságra törekvésnek nem lekicsinyelhető jele. Janus eredetisége az Eranemosban a költemény egészét tekintve feltétlenül megérdemli a „jó” fokozatot.

Abban, hogy Janus az Eranemost még Ferrarában, Guarino iskolájában írta, a kérdéshez hozzászólók közül senki nem kételkedik. Hogy ifjúkori, sőt egyik első munkája, arra költeményében maga Janus több alkalommal félreérthetetlenül céloz.³⁵³ Pais Dezső megállapítani próbálja, hogy Janustól elsősorban utánzott római költőket Guarino iskolájában az ú. n. retorikai kurzusban olvasták, Janus tehát e szerint az Eranemos szerkesztésekor ennek a tanfolyamnak növendéke lehetett. Közelebbről mégis mikor? Francesco Durante da Fano, Janus iskola- és költőtársa, aki az Eranemosról megjelenése alkalmával az alább tárgyalandó dícsérő költeményt írta,³⁵⁴ kissé általános kifejezéssel azt mondja, hogy Janus a guarinói

³⁵² Pais 773 l.

³⁵³ „novus ardor” (2. s.) - „iuvenilibus coeptis” (5. s.) - „titubantem cymbam” (6. s.) stb. - Az érvet gyengíti, hogy Janus költeményeiben általában szereti önmagát fiatalítani. Ez a csodagyermek ösztönös ragaszkodása sikere lényegét jelentő fiatalságához. V. ö. 113 l.

³⁵⁴ A primitív diák-költeményt a Cod. Mutin. Lat. Ms. IV. F. 24. f. 40 kiadta Ábel EPhK. III. 8 l., majd *Analecta* 145 l.

forrásból „terque quaterque bibit”.³⁵⁵ Ez - ha egyáltalán pontosabb értelmet keresünk benne, - annyit is jelenthetne, hogy Janus ez időben 3-4 éve volt Guarino növendéke. E szerint az Eranemos kb. 1450-51 táján keletkezett volna. Más jelek is arra mutatnak, hogy 1451-en túl alig mehetünk.

Francesco Durante da Fanónak az imént említett költeménye az egyetlen reánk maradt egykorú kritika az Eranemosról. Érdekes bepillantást nyerünk rajta keresztül az iskola belső életébe és szellemébe. Azt mondanunk sem kell, hogy a szintén mûzsa-fi Durante költõtársának friss alkotását a legnagyobb dicséretekkel halmozza el: általánosságban megemlíti a tárgy újszerűségét³⁵⁶ (!) s különösen kiemeli Boreas és Zephyrus beszédének sikerült voltát. A végén arra buzdítja Janust, hogy folytassa tovább tanulmányait Guarino iskolájában. Az ünnepelt meghatottan válaszol a símogató dicséretre, melyet - mint írja, - mohó szemekkel egy végtében háromszor-négyszer átolvasott, annyira nem tudott vele betelni.³⁵⁷ Természetesen nem marad érte adós: csekély viszonzásul szívesen megállapítja, hogy Durante, a költő - aki, mint költeményéből kiderül, egyelőre még a latin nyelv elemi grammatikai szabályaival is hadilábon áll, - „hazájának díszé és dicsősége” s kebelében Marót és Homerost hordozza.³⁵⁸ Végül Janus készséggel megígéri, hogy a jövőben is szorgalmasan tovább tanul.

---

³⁵⁵ A „terque quaterque” értelmére és verstani helyzetére vonatkozólag az antik költőknél l. Verg. Georg. II. 399, Aen. I. 94, Tib. III. 3, 26. - Janus válaszkölteményében is szerepel: Terque quaterque tuos uno stans in pede versus Perlegi et fixo lumine semper hians... (Eleg. II. 11, 11-12). Janusnál az értelme: „háromszor-négyszer”, esetleg: „sokszor.” Hogy Durante a maga kezdetleges latin nyelvtudásával itt milyen értelemben használta, arra pontos választ adni nem tudok. Átvitt értelemben inkább csak adiectivum mellett lenne használható (pl. terque quaterque beatus stb.).

³⁵⁶ Argumenta quidem nullis celebrata poetis
Nunc video scribi tempora nostra dare (23-24 sk.).

³⁵⁷ Eleg. II. 11. Janus válasz-költeménye főleg formai szempontból messze felülmúlja Durante iskolás tákolmányát.

³⁵⁸ Ez a jellemző részlet szemléletesen mutatja, mennyire túlfeszítette a Guarino-iskola a tanítványok becsvágyát és önbizalmát! A növendékek hozzászoktak a nagy szavakhoz, amiket lassankint maguk is elhittek. Csodálatos elfogultsággal értékelték e gyermekifjak önmagukat, amikor kezdő teljesítményeiket, amiknek nagy része ma a kéziratárak jótékony homályában lappang, minden aggály nélkül az ókori remekművek, a művelt emberiség közkinccsei mellé állították. A határok a remniscentia és az alkotás között szinte elmosódtak: a végén az ifjú óriások ép úgy, mint az öregebbek, már nem tudták megkülönböztetni a kölcsönt a sajáttól. Analóg jelenséget figyel meg a dilettáns görög az ókorban Petronius Sat. 118. 1.

VI.

Janus felfogása az epikai tárgyakról. - A Lodovico Gonzagára írt panegyricus; keletkezési ideje, alkalmá, szerkezete. - Carmen pro pacanda Italia III. Frigyeshez: tulajdonképpen Anjou René érdekében írt politikai célzatú költemény. - Janus összeköttetése Jacopo Antonio Marcellóval és Anjou Renével. - Az Anjou Renére írt panegyricus: tulajdonképpen René restaurációs kísérletét bevezető propagandairat. - Alfonso és René.

Az Eranemos a tüntető epikai külsőségek (invocatio, expositio stb.) ellenére sem igazi epikai alkotás: cselekvénye alig van, tulajdonképpen az epikai leírást öltözteti beszéd formájába s azt mintegy önállósítja. Janus a felhatalmazást erre elsősorban Lucanustól kaphatta, akinél túlteng a leírás s itt-ott már szinte az epikai cselekvénytől függetlenül csak önmagáért van. Mindezek ellenére mégis ez az egyik első olyan nagyobb költeménye az addig főleg az epigrammában és elégiában jeleskedő Janusnak, melyben az epikai technika rekvizitumait öntudatosan felhasználni próbálja. Ezért az Eranemost mintegy erőpróba-számba menő átmenetnek tekinthetjük az egykorú tárgyat feldolgozó, epico-panegyricus jellegű nagyobb költeményekhez, melyek az ifjúkor e termékeny éveiben majd sűrű sorban követik egymást.

Egyik ez időtájt írt elégiájában³⁵⁹ Janus buzdítja Tito Vespasiano Strozzát, aki akkor kizárólag a szerelmi költészetet művelte, hogy az elégia helyett - egyuttal mintegy a szerelem ellen-szeréül is - inkább a nagyobb hírt és dicsőséget hozó epikára vesse reá magát. Antik és modern tárgy egyforma bőségben akad. Előbb a kínálkozó antik témákat sorolja fel,³⁶⁰ majd azt is elárulja, hogy milyen modern epikai tárgyakat gondol feldolgozandóknak. Ilyenek: Alfonso nápolyi király, Sigismondo Malatesta, Lodovico Gonzaga, a bolognai és a genovai polgárháborúk, a firenzei és velencei haditények, továbbá Francesco Sforza, I. Ulászló magyar király és az Esték tettei. Szerénykedve hozzáteszi, hogy az ő költői ereje ezekhez a tárgyakhoz csekély, Strozza azonban bizonyára jelentős sikerekre számíthatna velük.³⁶¹ Nagy érdekű, sokat mondó összeállítás: egyfelől világosan mutatja Janus felfogását az epikai tárgyválasztásról, másrészt elárulja, milyen tervek forogtak fejében? A Strozzának ajánlott témák közül ugyanis ő maga hamarosan feldolgozott egyet: Lodovico Gonzaga mantuai fejedeleme tetteit.³⁶²

A Gonzaga-panegyricus a nagyobb igényű, terjedelmesebb dicsőítő költemények sorában az elsők közé tartozik. Ezzel aligha mehetünk sokkal túl Leonello halála évén (1450); az 1450-51-ben keletkezett Eranemostól tehát nagyobb időköz aligha választja el. Az sincs kizárva, hogy a Gonzaga-panegyricus írásába költőnk még az Eranemos előtt belefogott. Az a kitűnő rokon viszony ugyanis, mely Lodovicót régebben az Este-házhoz fűzte (nőtestvére, Margherita 1435-től kezdve 1439-ben bekövetkezett haláláig Leonello felesége volt) s amely már Leonello élete vége felé kissé hidegebbé vált, Borso uralomra jutásával még inkább megromlott. Lodovico ugyanis Borsót törvénytelen születésű bitorlónak tekintette, mert azt akarta volna, hogy Leonello örökébe Margherita árva fia, Niccolò üljön. Az eleinte kissé feszült helyzet csak később enyhült.³⁶³ Az akkori viszonyok és szereplők ismerete alapján

³⁵⁹ Eleg. II. 8. - Janus egyébként a kisebb költeményeket maga is előkészületnek tekintette a nagyobbakhoz (u. ott 213-214 sk.).

³⁶⁰ 163 s köv. sk.

³⁶¹ 181-196 sk.

³⁶² Carmen ad Ludovicum Gonzagam, Principem Mantuanum. Poëmata 238-251 lk.

³⁶³ Pardi, Borso d'Este, Studi Storici XV. 162 l.

nehéz elképzelnünk, hogy a minden tekintetben Borso kegyétől függő s az első időben Borsóval amúgy is feszült viszonyban álló Guarinónak egyik tanítványa, aki maga is Borso városában élt, egy, a Borso titkos ellenfelét dicsőítő költeménybe fogjon. Ezzel Janus 1450 után talán nemcsak önmagának, hanem szeretett mesterének is árthatott volna, - bár Lodovico és Borso feszült viszonya egyébként egyáltalán nem volt késhegyig menő, mert nyíltan nem kerültek egymással szembe.

A költemény hősének élete váratlan fordulatokban bővelkedő renaissance-regény.³⁶⁴ 1436-ban az akkor kb. huszonkétéves Lodovico ellentétbe került atyjával, Gianfrancescával s Mantuából Milánóba menekült, ahol Filippo Maria Visconti szolgálatába lépett. Itt történt meg vele, hogy a csatatéren majdnem szembe került atyjával, aki a Milano ellen háborúskodó velencések seregét vezette. Visconti legalább azzal enyhített a helyzeten, hogy Lodovicót nem a velencéseket irányító Gianfrancesco ellen küldte, hanem Niccolò Piccinino mellé a Firenze ellen operáló sereghez osztotta be. 1437-ben fogságba esett, ahonnan hamarosan kiszabadult. Atyjával utóbb nagyon szeretett volna kibékülni. E törekvésében segítette őt anyja s a kezére próbáltak járni az olaszországi előkelőségek közül IV. Jenő pápa, Paolo Malatesta, Giuliano Cesarini és mások. De megmozdultak a közvélemény szóvivői, a humanisták is, - Poggio, Filelfo, Guarino és Lodovico mestere, Vittorino da Feltre, - hogy az atya szívét, aki időközben Zsigmond császárral Lodovicót elsőszülöttségi jogától is megfosztatta, meglágyítsák. A kibékülés azonban csak akkor jött létre, midőn Gianfrancesco az olasz kis államok változatos külső politikájában nem éppen ritka fordulattal Velencétől elpártolt, hogy Milánó szövetségese legyen. Atyja halála után - 1444-ben - Lodovico átveszi az uralmat, s rövid idő múlva most már ő maga harcol Velence és Firenze szövetségében Milánó ellen, majd ismét Milánó mellé áll, hogy újra elpártoljon tőle... Katonai erényeit a kortársak igen nagyra becsülték.³⁶⁵

Ez az ízig-vérig katona azonban egyúttal Gonzaga volt, annak a családnak a fia, melynek még a nőtagjai is híresek voltak az irodalom és tudomány pártolásáról³⁶⁶ - s hozzá még Vittorino da Feltre tanítványa.³⁶⁷ A tudomány és művészet embereit megbecsülte: neve eszünkbe juttatja Filelfo, Guarino, Poggio, Leon Battista Alberti, Platina, Bernardo Giustiniano, Mantegna és Janus Pannonius nevét, akikkel mind összeköttetésben állt.³⁶⁸ De nemcsak neki ajánlottak fel irodalmi munkát, hanem a jelek szerint fiatalabb korában ő maga is próbálkozott az irodalom terén. Janus említi, hogy Lodovico ifjúkorában állítólag verseket írt volna.³⁶⁹ Tioli pedig a

³⁶⁴ Rövid összefoglalását adja Lodovico Gonzaga életeményeinek Kristeller, Mantegna 198 s köv. lk. - L. még Julia Cartwright, Isabella d'Este I. 22 s köv. lk.

³⁶⁵ Janus költeménye is elsősorban Lodovico katonai érdemeiről beszél. - V. ö. Carlo d'Arco, Studi intorno al Municipio di Mantova dall' origine di questa fino all' anno 1863. Mantova 1872 IV. 28 l.

³⁶⁶ Carm. ad Gonz. 95 s köv. sk. - Lodovico nőtestvérei közül igen tanult nő volt Margherita, a szintén tudós Leonello felesége (V. ö. Cartwright I. 23 l.). Még kiválóbb volt a tudományokban Cecilia Gonzaga: „At eight years she read the works of Chrysostom and amazed learned visitors to Casa Zoiosa by the ease with which she recited Latin verse.” (U. ott.) - Mindkét nő tanítványa volt Vittorino da Feltrének. V. ö. Voigt, Wiederbelebung I. 542 l.

³⁶⁷ Carm. ad L. Gonz. 78 s köv. sk. - V. ö. Rosmini, Vita di Vitt. da F. 270 s köv. lk.

³⁶⁸ Litta, Famiglie celebri IV. k. - D'Arco IV. 28 l. - Sabbadini, Giorn. stor. d. lett. it. XLVI. 77-78 lk. - Luzio-Renier, I Filelfo e l'umanesimo alla corte dei Gonzaga, Giorn. stor. d. lett. it. XVI. - Walser, Poggius Flor. 183 l.

³⁶⁹ Carmen ad L. Gonz. 76-77 sk. - V. ö. Rosmini, Vita di Vitt. da F. 277 l.

vatikáni könyvtár egyik kódexében a 10 év körüli Lodovicónak egy 1424-ből való, Giovanni Gonzagához intézett üdvözlő beszédét látta.³⁷⁰

Janus dicsőítő költeményének keletkezését elsősorban kétségtelenül az a meleg viszony magyarázza, mely levelezésük töredékének tanúsága szerint Lodovicót már zsenge gyermekkorától kezdve Guarinóhoz fűzte.³⁷¹ Arra is van adatunk, hogy Guarino egyik kisebb grammatikai munkáját (De diphthongis compendiolum) Lodovicónak külön az ő nevére szóló ajánlással megküldötte.³⁷² A közvetlen impulzust a költeményre mégis az a Janustól emlegetett „királyi ajándék” (regale... et vere dignum Ludovico principe munus) adhatta, melyet ez időtájt Lodovico Guarinónak küldött.³⁷³

Janus műve a Claudianus panegyricusainak modorában írt humanista dicsőítő költemény.³⁷⁴ Lodovico természetesen minden eddigi teremtetett lényt felülmúl: a spártai, attikai és római nagyságokat ép úgy, mint a későbbi kiválóságokat, - még a saját őseit is. Éppen azért a költő aggodalmaskodik: vajjon képes lesz-e megbírkózni a maga elé tűzött nagy feladattal? A probléma megoldására egy, a panegyricus-irodalomban nem ismeretlen - Claudianusnál is megfigyelhető³⁷⁵ - eljárást alkalmaz: Lodovicót mindvégig a szintén kiváló atyjával hasonlítja össze, még pedig - s a panegyricusban ez a természetes, - az utóbbi rovására. Az apa igazságos volt, a fiú még igazságosabb; az apa okos, számító, cselekedeteiben előrelátó, a fiú valóságos megtestesült Delphi és Dodona; az apa mértékletes, bőkezű, szerencsés, barátaival szemben szolgálatkész, meggondolt, tiszta életű, komoly, vallásos, nehezen felfingerelhető, könnyen megbocsátó stb., stb. volt, - a fiú mindebben éppúgy felülmúlja őt, mint ahogy Hector nagyobb volt Priamusnál, Nestor Neleusnál, Ajax Telamonnál, Alexander Philippusnál

³⁷⁰ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 160-161 lk. A beszédet a Tiolitól jelzett (Vat. Lat. 3144) kéziratban ma hiába keressük. Sabbadini szerint: „o il codice è sparito o ha cambiato segnatura.” Az is lehetséges, hogy Tioli a számot tévesen közölte.

³⁷¹ Reumont (Tre prelati 388 l.) felteszi, hogy Janus a Gonzaga-családot Mantuában ismerte volna meg: „A Mantova conobbe la famiglia dei Gonzaga, scolari di Vittorino da Feltre.” Arra, hogy Janus Mantuában járt volna, egyelőre semmi adatom nincs. Meg kell maradnunk ama feltevés mellett, hogy Lodovico és Janus között Guarino volt az összekötő kapocs.

³⁷² Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 38 l. - Rosmini, Vita di Vitt. da F. 283 l. - Biadego 44 l.

³⁷³ Carm. ad L. Gonz. 60-62 sk.

³⁷⁴ Janus maga utal Claudianus hatására epigr I. 78. - Futólagos megfigyelések alapján is nyilvánvaló, hogy panegyricusaiban „az utolsó római költő” példája volt a legfontosabb irányító-erő. Claudianus viszont, akit a kortársak Homeros és Vergilius tehetsége egyesítőjének tartottak, az előző görög és latin irodalom hagyományaira támaszkodik. Az elméleti alap összefoglalását a legteljesebben Menandros rétornál találjuk meg. (V. ö. O. Kehding, De panegyricis Latinis capita IV. 1899. L. még Rhet. ad Herennium III. 10-15 a „laus”-ról, főleg a „laus” szerkesztéséről.) Janus dicsőítő költeményeinek formai megértését csak úgy remélhetjük, ha őt, mint a jelzett hagyományok kései örökösét próbáljuk megközelíteni. Megbocsáthatatlan módszertani tévedés lenne az ú. n. hősi époszra gondolva epikáról beszélni, epikai fenséget keresni, epikai szerkesztési elvet kívánni ott, ahol a költő egészen más célt tűzött maga elé s egészen más elvekből indult ki. A mondottakból következik, hogy Janus és Claudianus összefüggésének részletekbe menő tisztázása sürgősen kívánatos lenne. Pais D. id. értekezése (767 l.) röviden már rámutatott arra az összefüggésre, mely az Eranemos és a De raptu Proserpinae között megállapítható. A következőkben a legszembeszökőbb párhuzamos jelenségekre alkalmilag felhívom ugyan a figyelmet, de egyúttal nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a részletekbe menő további filológiai kutatásoknak - ép úgy, mint pl. Martialis és Beccadelli esetében, - ez alkalommal sem vághatok *összefoglaló* munkámban elébük. - Claudianus szerkesztési módjáról l. még Ribbeck rövid összefoglalását, III. 519 l.

³⁷⁵ Főleg az In Olybrii et Proбини fratrum consulatum panegyricusban.

stb., stb. Különösen két pontot emel ki Janus: az egyik Lodovico tudománypártolása, a másik hadi-kiválósága. Mikor az utóbbinak fejtegetésére kerül a sor, Janus megint úgy tesz, mintha meghökkenne az előtte meredő feladat nagyságától: bele merjen-e fogni? Nyugodtak lehetünk, hogy ezzel sem marad adós s az ismert recept szerint megtudjuk, hogy az apa ugyan nagy hadvezér volt, de a fiú még nála is nagyobb, - ami az előzők után már nem megy újdonságszámba. Konkrétumot a hadi tettekből ugyan keveset említ,³⁷⁶ e helyett - hála a kifejlett antik hadászati irodalomnak, - szinte kézikönyvszerű pontossággal fejtegeti Lodovico hadi technikáját. Végül megkapjuk a sztrotíp, még az antik irodalmi ősökre visszamenő ígéretet, hogy ez a költemény tulajdonképpen csak ízelítő, mert a költő Lodovico tetteit majd később egy nagyobb, méltóbb költeményben fogja csak igazán megénekelni. Az ilyen szokványos ígéretet azonban - amint azt a következőkben ismételtén látni fogjuk, - éppúgy nem kell szó szerint vennünk, mint ahogyan az antik költőknek sem okozott az effajta ígéret beváltatlansága álmatlan éjszakákat.³⁷⁷

Figyelemre méltó, hogy a költeményt nem maga Janus nyújtotta át Lodovicónak, hanem egyik ferrarai pártfogója, Francesco Calcagnini,³⁷⁸ akit a mantuai udvarhoz még régebből erős szálak fűztek. Ez a Francesco szintén Vittorino da Feltre tanítványa volt. Emlékét többek között Francesco Prendilacquának Vittorinóról írt dialógusa is fenntartotta, ahol ő az egyik szóvivő. Előzőleg - mint segretario - Gianfrancesco szolgálatában állott, majd ennek halála után Ferrarába költözött, ahol később Borso szolgálatába lépett.³⁷⁹ Összesen 44 gyermekéről tudunk, akik közül az egyiknek a törvénytelen fia lesz az a híres Celio Calcagnini, aki 1517-19-ben Hippolit bíboros kíséretében majd hosszabb időt tölt Magyarországon.³⁸⁰

Az aránylag rövidebb (248 soros) Gonzaga-panegyricus nyitotta meg költőnkénél az előkelő állású személyekre írt terjedelmesebb dicsőítő költemények zsilipjét. Ezek közül kettő, a III. Frigyeshez írt Carmen pro pacanda Italia³⁸¹ és az Anjou Renéhez, sőt Anjou Renéről írt, töredékben reánkmaradt dicsőítő költemény,³⁸² bár látszólag semmi közük egymáshoz, alapjában véve szorosan egybe tartoznak. Keletkezésük körülményeire a történeti háttér vázolásával kapcsolatban világíthatunk rá. Először mindenesetre az akkori Olaszország egyik legfontosabb politikai problémájával, Anjou René restaurációs törekvéseivel kell megismerkednünk.³⁸³

René, költőnknek első királyi pártfogója, II. Lajos Anjou herceg és Jolanda aragoniai királyleány fia, 1409 jan. 16-án született Chateau d'Angersben. Egyetlen bátyja, III. Lajos 1434-ben meghalt s így történt, hogy II. Johanna nápolyi királynő - aki előzőleg Aragoniai Alfonsót, a leendő „Magnanimo”-t egyszer már örökbe fogadta, majd ismét kitagadta, - 1435-

³⁷⁶ Ennek megokolása 101-104 sk.

³⁷⁷ 235-39 sk, - V. ö. 253 l.

³⁷⁸ 242-248 sk.

³⁷⁹ V. ö. Litta, Famiglie celebri VIII. - Rosmini, Vita di Vitt. da F. 269 s köv. sk.

³⁸⁰ Huszti, Celio Calcagnini in Ungheria, Corvina 1922-23.

³⁸¹ Poemata 211 s köv. lk.

³⁸² Ábel, Analecta 131 s köv. lk. A címet (J. P. Panegyricus in Renatum) az első kiadó szerkesztette. A költemény-csonkot az u. n. Colocci-kézirat (Vat. Lat. 2847) tartotta fenn számunkra.

³⁸³ A következőkhöz v. ö. Janus P. és Anjou René c. előtanulmányomat, mely a Minerva 1929. évf.-ban jelent meg. (Különlenyomatban: Minerva-Könyvtár XXIII. sz.). A jelen fogalmazásban más, kisebb változtatások mellett főleg a kísérő jegyzeteket fogtam rövidebbre.

ben Renére hagyta királyságát.³⁸⁴ Mindez René szempontjából sorsdöntőnek bizonyult: II. Johanna ingadozása vetette el annak az Anjouk és az Aragoniaiak közt dúló hosszas harcnak a magvát, mely Itáliának amúgy is gyengén megalapozott békéjét évtizedekre még jobban megrendítette. A Nápoly és Szicília birtokáért folyó fegyveres játszmát - mint ismeretes, - René, majd ennek fia, János, végül is elvesztették.

A küzdelem a két fél között már eleve egyenlőtlen feltételek mellett indult meg. Amikor Renének el kellett volna foglalnia trónját, éppen Philippe de Bourgogne hatalmában hadifogságban volt, míg ugyanakkor Alfonso Sziciliát, ezt az elsőrangú erőforrást és hadműveleti bázist már kezében tartotta. Erősen megnehezítette René helyzetét az is, hogy Philippe de Bourgogne foglyának szorult helyzetét kiaknázva mindinkább fokozódó váltságdíj-igényekkel lépett fel vele szemben. René, mivel a közeli kiszabadulásra semmi reménye nem lehetett, egyelőre hőslélkü feleségét, Izabellát küldte maga helyett Nápolyba, hogy ott szövetségeseitől, főleg Genova haderejétől támogatva férje jogait védelmezze. A megbízatásnak Izabella sikerrel eleget tett s René kiszabadulásáig (1436 nov.) nemcsak sakkbán tudta tartani Alfonsót, hanem jelentékeny sikerekre is hivatkozhatott vele szemben. Rendkívüli áldozatok árán elért kiszabadulása után, 1438 tavaszától kezdve, René maga vette át a hadvezetést, hogy szívósan harcoló és hasonlíthatatlanul nagyobb segélyforrások fölött rendelkező vetélytársát leteperje. Hősies magatartása, népének iránta megnyilvánuló szeretete, a pápa támogatása és formális megerősítése³⁸⁵ sem tudták ügyét megmenteni s ismételt árulások után 1442-ben kénytelenségből feladta Nápolyt. A legyőzött René visszavonult Provenceba, a győzelmes Alfonso pedig felejthetetlen diadalmenetben - melyet az irodalom és a képzőművészet versengve örökítettek meg - bevonult meghódított országának fővárosába.³⁸⁶

René elhagyta ugyan az olasz földet, de jogairól nem mondott le s az őt Olaszországhoz fűző politikai és irodalmi kapcsolatokat a távolból továbbra is szorgalmasan ápolta. Bár a kritika René irodalmi tevékenységét - amely egyébként jóval később bontakozott teljesebben ki, - szereti sajátosan középkori felfogást visszatükröztető szelleműnek karakterizálni, kétségtelen, hogy Renének sok összeköttetése volt az új világfelfogás irodalmi előharcosaival, a humanistákkal is.³⁸⁷

³⁸⁴ A legrészletesebb, a következőkben is többször felhasznált monográfiát Renéről Lecoy de la Marche írta: *Le roi René, sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires*. I-II. Paris 1875.

³⁸⁵ L. I. Haller, *Die Belehnung René's von Anjou mit dem Königsreich Neapel 1436*. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken IV. 184 s köv. lk.

³⁸⁶ Az irodalmi emlékeket (Beccadelli, Lorenzo Valla, Porcellio és Bart. Fazio műveit) felsorolja Ransano *Annalesének* palermói kézírata. L. F. A. Termini, Pietro Ransano, *umanista Palermitano del sec. XV*. Palermo), 1915., 180-181 lk. - Ezek közül Porcellio költeménye (*Triumphus Alphonsi regis aragonei de victa Neapoli per Porcellium vatem Romanum*) tudtommal kiadatlan. Kézírtairól l. Bart. Capasso, *Le fonti della storia delle provincie napoletane dal 568 al 1500*. Napoli 1902, 175 s köv. lk. - A diadalívre vonatkozó irodalomból megemlíthető Fabriczky, *Der Triumphbogen Alfonsos I. am Castel-Nuovo zu Neapel*, Jahrb. d. Königl-Preussisch Kunstsamml. 1899 fasc. I-II.; Bertaux, *L'arco e la porta trionfale d'Alfonso e Ferdinando d'Aragona a Castel Nuovo*, Arch. Stor. per le prov. napol. XXV. fasc. 1.

³⁸⁷ Életrajzírói közül többen megemlékeztek e kapcsolatokról. Máig is a legbővebb adagokat nyújtja Papon, *Histoire générale de Provence* 1784 III. k. 383 s köv. lk. „Actions privées et caractère du Roi René” c. fejezetében. - Papon adatait nagyjában megismétli Lecoy de la Marche, id. m. I. 225 s köv. lk. - Ismereteinket jelentékenyen kiegészítette Paul Durrieu gondos értekezése: *Manuscripts de luxe exécutés pour des princes et des grands seigneurs français*. Notes et Monographies. I. *Le Strabon du Roi René*. Le Manuscrit II. (1898) 1 s köv. lk. - Janus Pannonius panegyricusát az említettek közül senki sem ismeri. De nem említik Ábelnek e jelentős felfedezését a legújabb terjedelmes René-

Humanista összeköttetéseinek ápolásában nagy segítségére volt a humanizmussal átitatott lelkű velencei patricius, Jacopo Antonio Marcello, aki kevés számú olaszországi hívei között az egyik legkitartóbb, leghűségesebb és legbefolyásosabb embere volt. Francesco Sforza írja róla egyik Renéhez intézett levelében (1449 jún. 24-én): „Én magam annyira becsülöm, figyelembe veszem őt, mintha egyik testvéremről lenne szó.”³⁸⁸ Jó barátságukat az sem tudta megzavarni, hogy egy alkalommal a sors szeszélye a csatatéren szemtől szembe állította őket egymással. Midőn 1453 őszén René Milano szövetségeseiként Felső-Olaszországba betört, hogy trónja visszaszerzését fegyveres erővel megkísérelje, legnagyobb katonai sikereit éppen az Alfonso szövetségében harcoló Velencével szemben érte el. A velencei sereg polgári biztosa pedig véletlenül Jacopo Antonio Marcello volt, sőt René a hivatalos hadüzenetet is hozzá és providitor-társához, Pasquale Maripetróhoz intézte.³⁸⁹ Érdemes lesz kissé megállnunk e különös találkozásnál, mert nem egészen véletlenül történt. Marcello renaissancekori olasz, a humanizmus egyik lelkes pártfogója, maga is költő, aki ismeri a szó hatalmát - s talán egy kicsit túl is becsüli azt. De a mellett velencei patricius is, aki hazáját magas állami hivatalokban a közfelfogás szerint is hűségesen szolgálja. S bár Velence Alfonso szövetségese volt Milano és René ellen, azért Marcello minden aggodalmaskodás nélkül nemcsak titokban húzott René ügyéhez, hanem azt a maga módján nyíltan is támogatta. Az adatok megcáfolatlan tanubizonysága szerint Marcello a kritikus időpontban, közvetlenül René 1453-iki betörése előtt nyíltan szervezte a René-párti irodalmi propagandát, amennyiben pártfogoltját, a fiatal Janust, arra buzdította, hogy Alfonsónak, tehát a szövetség erejénél fogva Velencének is ellenfelét, az elűzött Anjou dicsőítse és őt az Itáliába való betörésre ösztökélje. Pedig tudnia kellett, hogy ha fegyverre kerül a sor, a harctéren könnyen összekeverülhet barátjával, persze úgy, hogy az a túlsó táborban lesz. Ma az irodalomnak és a politikának ilyen fokú szétválasztása ellenséggel való cimborálás számba menne, - akkor senkinek sem jutott eszébe ezen megütközni. Marcello és René az 1453-iki hadjárat után természetesen éppen olyan jóban voltak egymással, mint annakelőtte.³⁹⁰

---

monografia (Herzog René von Anjou, Livre du cuer d'amours espris [Buch vom liebentbrannten Herzen]. Miniaturen und Text, hg. und erläutert von O. Smital und E. Winkler, Wien 1926 I. B. Einleitung) szerzői sem. - Kivételt kell tennünk R. Sabbadinivel, aki Janus szóbanforgó költeményét Ábel kiadásában olvasta és Reforgiato könyvéről szóló bírálatában (Giorn. stor. d. lett. it. XXVIII. 231-2 lk.) felhasználta. - Az eddigi adatok különben egyáltalán nem tekinthetők véglegeseknek s fölötte valószínű, hogy az olasz és francia kézirat- és levéltárak rendszeres átkutatása e területen jelenlegi tudásunkat további becses dokumentumokkal gyarapítaná. - René szellemi portréját kissé egyoldalúan próbálta megrajzolni Huizinga, *Herbst des Mittelalters*, München, 1924.

³⁸⁸ Idézi Durrieu, *Le Manuscrit I*. 18 l.

³⁸⁹ Lecoy de la Marche I. 279 l.

³⁹⁰ 1453. febr. 28-án, tehát még a hadjárat előtt, meghalt René hőslelkű felesége, Izabella (Lecoy de la Marche I. 262 l.). Ez alkalommal Marcello is részvétét fejezi ki Renének. L. Vat. Lat. 5145 f. 1. Marcello, hogy René bánatát enyhítse s egyúttal nagyrabecsülését is kifejezze, Johannes Chrysostomus egyik homíliáját (amit az említett kódex görögül és latinul tartalmaz) küldi neki ajándékba. A munkának kiadatlan ajánlólevele érdekes vallomást tartalmaz a két kiváló kortárs meleg barátságáról. (A fontosabb részleteket a kéziratból idézem Jan. P. és Anjou René c. dolgozatomban, *Minerva Kvtár XXIII*. 11 l. V. ö. Papon III. 385-386 lk.) - Az itáliai expedíció utánra eső irodalmi összeköttetésüknek legbecsesebb emléke az 1458-ban befejezett Guarino Veronese-féle Strabon-fordítás, melyet Guarino Marcellónak ajánlott fel, Marcello pedig Renének. E híres műnek eredetileg felajánlott díszes kéziratát ismerteti Durrieu id. értekezése. - Marcello dedikációját Renéhez adta Sabbadini, *La traduzione Guariniana di Strabone. Il libro e la stampa III*. 5 s. köv. lk. - Marcellóról, mint a Renétől alapított és a II. Piustól felosztatott Groissant-lovagrend tagjáról l. Papon III. 369 l. - V. ö. még Jac. Morelli, *Notizie d'opere di disegno*, Bassano 1800. (I. kiadás) 201 l.

Janus és René irodalmi összeköttetésének Marcello és René mély barátsága volt a kiinduló pontja. E feltevés nélkül, melyet közvetve több adat támogat, egyáltalán nem tudjuk megmagyarázni, hogyan lett volna másként az olasz földtől ez időben már régóta távolélő René figyelmessé a Guarino iskolájában tanuló gyermek-ifjúra. Mivel René és Janus irodalmi összeköttetése már legkésőbb 1451-ben elkezdődött, a fentiekből következik, hogy Marcello és Janus még előbb ismerték egymást. Kapcsolataik tehát nem abból az időből valók, midőn Janus Páduában tanult. Valószínű, hogy 1451 elején, amikor Janus nagybátyja hívására haza készült, Marcello, akit Janus első pártfogói között emleget, szintén segítségére volt a megszorult költőnek, sőt - mint láttuk,³⁹¹ - azt is fel kellett tennünk, hogy Marcello közbejárására ez alkalommal valami előttünk ismeretlen módon René is támogatta őt...

Nem sokkal később, Magyarországból való visszatérése után, Janus egyenesen René felkérésére írta III. Frigyeshez a terjedelmes „Pro pacanda Italia”-t.³⁹² Tíz hónap múlva pedig Marcello felszólítására³⁹³ elkészült a még nagyobb méretűre szabott „Panegyricus in Renatum”. Az ajánlás bevezető sorai a költemény keletkezésének körülményeiről semmi kétséget nem hagynak.

Janus hangsúlyozza, hogy e két költeményt hálából írta,³⁹⁴ azért a segítségért, mellyel Marcello és René szorult helyzetében gondjain könnyítettek. Pontosabb adataink az előadottakon kívül sem arra vonatkozólag, hogy Janus és Marcello ismeretsége miként keletkezett, sem pedig arról, hogy René milyen módon kapcsolódott be először költőnk életébe, egyelőre nincsenek. A továbbiakban elsősorban a két költemény René-vonatkozásait vesszük figyelembe.

Hogyan keletkezett a „Pro pacanda Italia?” Hogyan jutott René arra a gondolatra, hogy Janusszal a koronázására és menyegzőjére Itáliába utazó III. Frigyesre dicsőítő költeményt irasson? Mi volt egy ilyen költeménynek az adott helyzetben a célja és értelme? III. Frigyes 1452. január elsején érkezett meg olasz földre. Kíséretében volt V. László magyar király is, akit Frigyes nápolyi tartózkodása alatt Rómában hátrahagyott s akit Enea Silvio előadása szerint ez alkalommal is, majd később visszafelé való útjuk során Firenzében is meg akartak tőle szöktetni. A magyar királyt magyar urak is kísérték, akik Villachban csatlakoztak a menethez.³⁹⁵ Frigyes különben zsugori alaptermészetének megfelelően nem annyira költekezésre, mint inkább gazdag ajándékok gyűjtésére rendezkedett be. Egyfajta dologgal bánt bőkezűen: a különböző, neki semmi pénzbe nem kerülő, sőt hasznot hajtó kitüntetésekkel. Ferrarába, ahol Janus ezidőben Guarino contuberniumában élt, Frigyes január 17-én érkezett meg. Mivel Borso Frigyestől a koronázás után hercegi rangot remélt, fényes fogadtatást

³⁹¹ V. ö. 36 l.

³⁹² Ábel, *Analecta* 132 l.

Sed qui iam pridem bis quinis mensibus actis
Alterius vates *te rogante* fui...

³⁹³ U. ott

O qui Romani genus alto a sanguine ducis
Marcelli, o Venetae maxima fama togae!
Accipe magnanimi laudes, Jacobe, Renati
Accipe *mandatis* carmina facta *tuis*...

³⁹⁴ Erre utal u. ott 32 s. a „grata pagina” kifejezés. - Hegedüs István, Dicsének 75 l. említi, hogy Janus René második házassága alkalmával epithalamiumot írt volna pártfogója tiszteletére. Erről másutt egyáltalán semmiféle adatot nem találtam.

³⁹⁵ Aeneae Sylvii episc. Senensis *Historia Rerum Friderici Tertii Imperatoris Argentorati* 1585, 60 l. - A villachi csatlakozásról u. ott 59 l. - A római és firenzei szöktetési kísérletekről u. ott 85 és 91 lk.

rendezett. A különböző ünnepségeknek és multságoknak egész sora volt hivatva emelni a császárlátó napok fényét: játékok, táncok, versenyek a legtarkább változatosságban.³⁹⁶

Kétségtelen, hogy az olaszok, e világosan látó reálpolitikusok, kiknek köréből nemsokára egy Macchiavelli fog kiemelkedni, nem sokat törődtek a császár árnyékhatalmával. A fényes fogadtatások, ünneplések, ajándékozások háttérében ott lappang a kegyetlen valóság: a császár annyira hatalom nélkül szűkölködik, hogy egyes városoktól előre szabályszerű *salvus conductus*-t eszközölt ki s maga a pápa is ellátta őt útlevéllal. Gregorovius szerint ez a „történelmi komédia” mindennél világosabban bizonyítja, hogy a császárság középkori koncepciója menthetetlenül megbukott s hogy a császári méltóság immár minden tényleges erő nélküli formula, legfeljebb közjogi cím. Ez a helyzet lassú, de feltartóztatatlannak látszó fejlődés eredménye volt. Dante még azt hitte, hogy hazáját a német császárok fogják fel-emelni, egy fél századdal később Villani már tudta, hogy az Alpeseiktől délre a császárok valójában sohasem uralkodhatnak. III. Frigyes korában eljutunk a mélypontra: a császárság jóformán igény, legfeljebb cím. Utána már nem is koronáznak többé császárt. Az élesszemű Enea Silvio valóban helyesen látta, hogy az olaszok csak annyiban engedelmeskednek a császárnak, amennyiben akarnak; a baj ott kezdődik a császár számára, hogy egyáltalán nem akarnak.³⁹⁷

A valósággal szemben a látszat sokkal csillogóbb. Ferrarában pl. a felfelé törekvő Borso d'Este, mint Gregorovius írja, térdre borult az árnyék-császár előtt, kijelentette, hogy minden földje tulajdonképpen a császáré s a merev arcú bábót győzelmi menetben vonultatta be városába, hová fogadására a közte és Borso között levő feszült viszony ellenére eljött Lodovico Gonzaga Mantuából, továbbá a gyermek Galeazzo Maria Sforza Milánóból.

Nem hiányozhattak egy ilyen alkalommal a XV. században a humanista produkciók sem: az üdvözlő beszédek és költemények. Itt is azt a különös jelenséget észlelhetjük, ami ennek a mozgalmas, forrongó korszaknak annyira sajátja: a külszín és a valóság között a mély szakadékot. A humanizmus ösztönösen, lelki alkatánál fogva halálos ellensége volt a császárság középkori eszméjének, amely alól szinte észrevétlenül, de annál szívósabb kitartással elvonta azt az amúgy is gyenge elméleti alapot, amire az még támaszkodhatott volna. Mindez azonban a humanisták legtöbbjét nem akadályozta meg abban, hogy a császárral szemtől szemben annak nagyságát és hatalmát a legtúlzóbb módon ne dicsőítsék. Zsigmond császár koronázási útjának - jó részben kiadatlan, sőt ismeretlen - humanista emlékei vaskos kötetet töltenének meg.³⁹⁸ III. Frigyesnek is bőven kijutott ebből a kétes értékű tömjénillatból, bár közel sem olyan mértékben, mint annak idején Zsigmondnak. Zsigmond közvetlen modora, bohém könnyelműsége, emberi szeretetreméltósága megnyerte a szíveket. Frigyeset csak hivatali méltóságánál fogva, inkább megszokásból dicsérték, de egyáltalán nem szerették. Fagyos hallgatagsága, zsugoriságig menő főszevénysége éppen azok a tulajdonságok voltak, amikkel a humanisták a legkevésbé tudtak rokonszenvezni.³⁹⁹ Hogyan szerethették volna a szép szavak mesterei - a pénzről nem is beszélve - azt az embert, aki, Poggio szerint, mindig a mások szájával beszélt, a magáét lehetőleg ki sem nyitotta?

³⁹⁶ Borso céljairól és a ferrarai ünnepségekről I. Aeneas Sylvius i. m. 61 l. - V. ö. J. Ferrariensis, *Excerpta*, Muratori RIS. XX. 463 l. - Borso nagy költségeiről és végső céljáról Pardi, *Studi Storici* XV. 145, 187 lk.

³⁹⁷ Bryce, a római szent birodalom (Balogh Ármin fordítása) 333 l. - V. ö. még Pastor I. 512 l.

³⁹⁸ A legteljesebb összeállítás a Zsigmondra vonatkozó humanista emlékeknek Bibl. Corvina 89 l. - L. még Voigt, *Wiederbelebung* II. 272-6 lk.

³⁹⁹ A császárkoronázó út alkalmával Frigyeshez intézett humanista beszédekét összeállította Pastor I. 497 l. A sorozat nem tarthat számot a teljességre. - Poggio és III. Frigyes viszonyáról I. Voigt, *Wiederbelebung* I. 277-8 lk.

Ferrarában is megkapta III. Frigyes az elmaradhatatlan humanista produkciókat. Az egyik szónok még a szenvtelen császárt is meglephette: ez a kis Galeazzo Maria Sforza volt, Francesco 8 éves fiacskája.⁴⁰⁰ A latin beszédet atyja az ilyesmiben nagy gyakorlatú, hosszú hízlgő pályáján a legnagyobb szavakhoz edzett Francesco Filelfóval készítette, még pedig mérték szerint, amennyiben a beszéd tárgya, terjedelme, beosztása előre meg volt állapítva. A kis szónok a beszédet hibátlanul betanulta s az egykorú feljegyzések szerint olyan szépen elmondotta, mintha legalább harminc éves lett volna.⁴⁰¹ Valamikor, közel három évtizede, Zsigmond római útja alkalmával, az ifjú Leonello d'Este tartott hasonló beszédet, amit talán Guarino készített számára.

Az öreg Guarino, a humanista ékesszólás mestere, a szinte már hagyományosnak mondható ferrarai dísz-szónok - úgy látszik, - ez alkalommal is beszélt.⁴⁰² Mellette többek között még Janus, az ő legkedveltebb tanítványa, az akkor már egész Itáliában elterjedt hírü magyar csodagyermek is szerephez jutott: Anjou René ugyanis őt bízta meg azzal a feladattal, hogy a valóság előtt szeméit behúnyva egy alkalmi költeményben a császár nagyságát dicsőítse s tőle, a tehetetlentől, a feldúlt Itália számára békét és rendcsinálást kérjen.

A terjedelmes költeményben nem olyan könnyű megtalálni, mi érdeke volt Renének a megíratása? Külsőleg a megszokott szabású dicsőítő költemény. Mindjárt az első sorok megütik azt az émelyítő hangot, ami az egész humanista panegyricus-költészetet számunkra - egy más korszaknak más ízlésű gyermekei számára - majdnem elviselhetetlenné teszi: Frigyes díszje a császároknak, Itália támasza, akit az istenek a földi lakók szenvedései iránt való könyörületből egyenesen az égből küldtek, akinek hatalmától reszket az Atlas, Caucasus, Tanaïs, Tigris, Nilus stb. stb. A szóözönön keresztül végre is - aránylag még elég hamar - eljutunk az alapmotívumhoz: a békéért való könyörgéshez. A költemény nagyobb részét (a 102. sortól kezdődőleg) a nemes matronának, az antik mintára megszemélyesített Itáliának panasza és kérése tölti be, aki, miután a császár látogatása fölötti örömét kifejezte, előadja bánatát, szomorú állapotát.⁴⁰³ Az előadás hosszadalmas, tele van ismétlésekkel, kitérésekkel. Amikor pl. arról van szó, hogy Itália már szinte kétezer év óta nem ismeri a béke áldásait, ezzel kapcsolatban a költemény rögtön a régi Róma nevezetesebb háborúit is felsorolja. Az egyenetlenségek, túlzások, a nagy bőbeszédűség, a túltengő retorika ellenére mégis vannak benne olyan részletek, ahol meglepetve állapíthatjuk meg a gyermek-ifjú szerencsés költő érzékét.⁴⁰⁴ Szép részlet pl. a háború-ejtette sebek leírása az erőteljes refrénnel: „Mars impius egít”, amely ezt a

⁴⁰⁰ Aeneas Sylvius i. m. 62 l.

⁴⁰¹ Pastor I. 488 l.

⁴⁰² Pastor I. 497 l. a nürnbergi városi könyvtár egyik kézirata alapján említi Guarino beszédét („Anrede... des Guarino in Ferrara”) A kéziratba való bepillantás nélkül nem tudom megállapítani, vajjon az apáról van-e szó, vagy egyik fiáról? Tudjuk ugyanis, hogy visszatérőben Battista Guarino is bemutatta a császárnak egyik epithalamiumát. V. ö. 95 l. - Bartholom. Cevolának egy III. Frigyeshez írt művét említi Biadego 46 l.

⁴⁰³ Claudianusnak is egyik kedvelt motívuma volt a megszemélyesített Róma szerepeltetése. (Paneg. Probinus-Olybrius, De bello Gildonico, Stilicho konzulságára írt paneg., Honorius VI. konzulságára írt paneg. stb. V. ö. még Ribbeck III. 519 l.) - HATHATOTT JANUSRA PETRARCA ep. rer. famil. X. 1. is, melyben IV. Károlyt Róma, mint rongyos ruhájú ősz matróna hívja Itáliába s közben főbb vonásokban vázolja a saját történetét. - V. ö. még Voigt, Wiederbelebung I. 65 és II. 438 l., Burdach, Zwei Abhandlungen, 104 l.

⁴⁰⁴ L. Opuscula 195-8 lk. - Budik I. 111 l. - Sabbadini ítélete (Vita di Guarino 150 l.) meglehetősen kedvezőtlen.

részletet szoros egységbe foglalja. Szépen sikerült hangokat talál a költő a béke áldásainak idillikus rajzánál, amidőn még a megszemélyesített természet is béke után kiált.⁴⁰⁵

Renéről látszólag szó sincs: a nyers politikai célzatot Janus diplomatikusan elrejtette. Frigyes állásfoglalása gyakorlati szempontból nem sokat jelentett, lelkében azonban a császár kétségtelenül Alfonso pártján állt. Ez annyira köztudomású volt, hogy midőn Ferrarában a Róma felé vezető útirány megválasztásáról tárgyaltak, felmerült Firenze elkerülésének gondolata is, mert Firenze nyílt René-pártisága esetleg veszélyt jelenthetett volna a császár személyére nézve.⁴⁰⁶ Ilyen körülmények között Janus dolga nem tartozott a legkönnyebbek közé. Azt a kényes feladatot, hogy III. Frigyes előtt a vele barátságos Alfonsót, leendő felesége révén aránylag közeli rokonát, aki küszöbön álló házasságát közvetítette és akihez a császár éppen vendégségbe készült, burkoltan mintegy bevádolja, Janus elég ügyesen oldotta meg. Az olasz államok közötti politika súlypontja az akkori közfelfogás szerint tulajdonképpen a Sforzák friss uralomra jutása volt. Alfonso ügyét, ezt a több mint egy évtizedes faît accompli-t általában elintézettnek tekintették. Janus az olasz politika súlypontját - nem tudjuk, sugalmazásra-e, vagy a saját invenciójából, - költeményében az Alfonso-René problémára igyekezett áttolni. Persze nem nyíltan, csak célzásokkal, igazi szándékát, amit a császár előtt nyíltan aligha lehetett volna kimondani, inkább csak sejtetve. Egy ízben Alfonsóra, mint „jövevény” békebontóra célozgat.⁴⁰⁷ Majd a békevágy jeleinek felsorolásánál - ez alkalommal még a legnyíltabban - arról beszél, hogy az elárvult Nápoly elűzött urát még mindig siratja.⁴⁰⁸ Végül - kétségtelenül ismét Alfonsóra sandítva - azt fejtegeti, hogy a rokontól zsákmányolt erőszakos szerzeményeket a régi birtokosoknak vissza kell adni.⁴⁰⁹

Az egyáltalán nem valószínű, hogy Janus e költeményt a császár előtt nyilvánosan mutatta volna be. Az ilyesmi már csak azért sem lehetett a hivatalos ferrarai ünnepeknek egyik programpontja, mert alapjában véve magánjellegű politikai akcióról volt szó. Már a politikai illendőség is úgy kívánta, hogy az ilyen kényes célzatú költeményt magánúton nyujtsák át.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ 85-86 sk. - Janus költeményének viszonylagosan mérsékelt hangját csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha egyéb, e korból származó, hasonló rendeltetésű humanista termékekkel vetjük össze. - Ugyancsak III. Frigyeshez írta pl. beszédét a ferrarai Hieronymus Castellus Physicus et Orator 1452-ben (Bolognai egy. kvtár Tioli-gyűjtemény vol. XV. 209 s köv. lk.). A beszédben ugyanaz a békevágy nyilvánul meg s a szerző ugyancsak a „concordia Italica” megteremtésére biztatja a császárt. A Janus költeményében megróható hízeltetés azonban valósággal eltörpül H. C. gátnélküli magasztalásai mellett. - Összehasonlítási alapul szolgálhat más szempontból Lauro Quirini munkája is, *De pace Italiae*, melyet a Vat. Lat. 5356 sz. kéziratból Arnoldo Segarizzi adott ki: Lauro Quirini umanista veneziano del secolo XV. Memorie della R. Accademia delle scienze di Torino, serie II. T. XIV. Ez a munka 1440-47 között keletkezett s a megszemélyesített Itália és Mercurius beszélgetnek benne az olaszországi politikai viszonyokról. Sok gondolata közös Januséival, tendenciája azonban homlokegyenest ellenkező, amennyiben Quirini éppen Alfonsót szánja a béke oszlopának.

⁴⁰⁶ Aeneas Sylvius i. m. 63 l. - Voigt, Enea Silvio II. 52 l.

⁴⁰⁷ 203-206 sk.

⁴⁰⁸ 215 s.

⁴⁰⁹ 327-30 sk.

⁴¹⁰ Az egyik müncheni kéziratban (Clm 5395 f. 97, leírja Ábel, *Analecta* 22-24 lk.) a köv. olvassuk: „Carmina Jo. Pannonii in laudes Caesarum Ferraria anno LII. IX. Jan.” Mivel Frigyes Ferrarába jan. 17-én vonult be, jan. 9-e csak a költemény befejezésének kelte lehet. Az u. ott található megjegyzés („Hec carmina quidem in padua Caesari tradidit anno LII. 4 Jan. sc.[!] Matheus Pandolfius”) minden jel szerint a kódexben következő, M. Pandolfiustól írt 42 soros költeményre vonatkozik. Valószínű különben, hogy Janus költeményét is hasonló módon nyujtották át a császárnak. - A keletkezés időpontját helytelenül állapítja meg Teleki, *Poemata* 211 l.

Mindenesetre jellemző a korra, hogy az olyan gyakorlati életben forgó politikusok is, mint René és Marcello, hittek vagy legalább is úgy tesznek, mintha hinnének abban, hogy valakinek a politikai állásfoglalása, amely rendesen az érdekek parancsa szerint szokott történni, egy bármennyire is sikerült költeménnyel egyáltalán befolyásolható. René és Marcello - főleg az utóbbi - e tekintetben valóban renaissance-emberek, a humanista élet- és világfelfogással fertőzött lelkek, akik - úgylátszik, - mégis csak hittek egy kicsit a szépen gördülő hexameter, a klasszikus mintákon csiszolt poézis ható erejében. Csupa olyan illúzió, amit III. Frigyes egyáltalán nem osztott. Ha Janus sugalmazói előre kérték volna pl. a császár környezetében tartózkodó Enea Silvio jóindulatú tanácsát, az régi tapasztalatai alapján felvilágosíthatta volna őket, hogy Frigyesre alig lehet irodalommal hatni: nála a legszebb költemény is csak falra hányt borsó.⁴¹¹

Még egy pillantást kell vetnünk arra, hogy a Janus költeményében is megnyilvánuló békevágyat mennyiben elégíthette ki III. Frigyes békeszerző tevékenysége. Az bizonyos, hogy a jóindulat Frigyesből nem hiányzott, csak éppen a legfontosabb: a hatalom. Visszatérése során Ferrarában, ahol Borso hatalmas ajándékok fejében (a jelenlévő milánói követ azok értékét 30,000 dukátra becsülte) valóban megkapta a Modena és Reggio hercege címét, a császár komolyan próbált a békéről tárgyalni, azonban a tanácskozáson éppen Alfonso követi nem jelentek meg⁴¹² s a hazulról kapott rossz hírek miatt továbbsiető császár 1452. május 21-én minden eredmény nélkül elhagyta a várost. Velencében újra megpróbálkozott a békeszerzéssel,⁴¹³ amidőn azonban terveit a dogéval közölte, az diplomatikusan tudtára adta, hogy az adott körülményeket tekintve az állam becsülete az ilyen irányú tárgyalásokat nem teszi lehetővé. Velence ugyanis éppen akkortájt kezdte meg - még pedig szerencsével - a hadműveleteket Sforza ellen.

Igy elegyedett bele Janus először a politikába, ami majd egyszer sorsának tragikus fordulatot ad. A megkezdett úton Marcello kérésére hamarosan tovább ment: tíz hónappal később - 1452 vége felé - egy újabb, most már nyíltan René-párti, sőt egyenesen Renéről szóló és Renének ajánlott dicsőítő költeménnyel lépett a porondra. E költeménynek kb. a fele maradt reánk.⁴¹⁴

Janus - mint maga mondja, - nem azért írta ezt az újabb művét, hogy a régi, talán már behegedt sebeket feltépje, hanem inkább azért, hogy a különben is harcra kész Renét az elvesz-

⁴¹¹ V. ö. Huszti, Enea S. P. hum. prop. III. Frigyes udvarában EPhK. 1919, 106 l. - A humanizmust pártoló olasz fejedelmek reálpolitikai érzékéről Voigt, Wiederbelebung II. 367 l.

⁴¹² A béke lehetőségében nem bízó Alfonsót már előzőleg nehezen tudta Frigyes reávenni, hogy a tervezett ferrarai békétárgyalásra követe elküldését egyáltalán elhatározza. L. Aeneas Sylvius i. m. 84 l. - Voigt, Enea Silvio II. 58-59 lk.

⁴¹³ Aeneas Sylvius i. m. 96-97 lk. - Pastor I. 511 l. - Frigyes ez alkalommal máj. 21. és jún. 1. között volt Velencében; a Milánó elleni háborút Velence máj. 16-án indította meg.

⁴¹⁴ A Vat. Lat. 2847 sz. kézirat második részének, ahol e költeményt találjuk, eredetileg az első résztől független lapszámozása volt, melynek nyomai a jelenlegi egységes lapszámozás mellett is részben még láthatók. A költemény lapveszteség következtében maradt csonkán reánk s megállapítható, hogy a lapveszteség arra az időre esik, amidőn a kézirat második fele még nem volt összekötve az első (epigrammákat tartalmazó) résszel. A kétféle lapszámozás különbségéből és az egyes oldalakon elférő átlagos 25 sorból megközelítő pontossággal kiszámítható, hogy a költeménynek kb. a fele (kb. 450 s.) hiányzik. Némi reményünk még lehet arra, hogy a Renének felajánlott eredeti példány, vagy annak egy másolata valahonnan, esetleg Franciaországból, előkerülhet. A René könyveiről reánk maradt - egyébként hiányos - jegyzékben Janus P. munkái nem szerepelnek. L. La bibliothèque du Roi René. Communication de M. Albanès. Revue des sociétés savantes des départements, V^e série, vol. VIII. (1874), 301 s. köv. lk.

tett és az őt is visszavágyó királyságának újból való meghódítására buzdítsa.⁴¹⁵ A győzelmet egyébként bizonyosra veszi s már előre megígéri, hogy a diadal után fokozott költői ambícióval (*graviore plectro*) fogja őt megénekelni. Azt már láttuk, hogy az effajta ígéretet nem kell éppen szószerint vennünk. Különben a győzelem elmaradt, tehát ez esetben a győzelmi énekkel is adósnak lehetett maradni. Általában Janus későbbi költészetében René érdemlegesen nem szerepel, csak majd a Marcellóról írt dicsőítő költeményben emlékezik meg még egyszer róla néhány rövid szóval.

A célzat nagyjában ugyanaz, mint ami a III. Frigyeshez írt költeményé volt. Nagy különbség azonban az, hogy a René-panegyricus kimondottan epikus jellegű. S bár Janus nagyjában megtartja a Claudianus-típusú panegyricus hagyományos szerkezeti formáit, azért arra is vigyáz, hogy a történeti hűség ellen lehetőleg ne vétson. Ez különben Guarino szokásos mód-szere, aki dicsőítő beszédeiben szintén lehetőleg pontos történeti adatokkal dolgozott, de azért a tisztán dekoratív célzatú retorikai pompával sem fukarkodott.⁴¹⁶ Míg azonban Guarino szívesebben maradt a prózánál, addig könnyű tollú tanítványa inkább a verses formát kedvelte.

Janus a költemény elején mindjárt kijelenti, hogy időrendben fog haladni.⁴¹⁷ Ez szerkesztési elvnek egy hosszabb lélekzetű költemény írásánál fölötte egyszerű. Janusnak legfőljebb az lehet a mentsége, hogy ez esetben is nagyjában Claudianusnak és általában az antik panegyricus-irodalomnak nyomain jár. Műelvének megfelelően megelégszik azzal, hogy a száraz adatokat a hagyományos szerkezeti formák kereteibe beleszorítja s közben retorikai szóvirágokkal, a klasszikusokból gyűjtött szólamokkal, bábuk gyanánt ide-oda rángatott istenekkel - ami csodás elem akarna lenni, - feldíszítse. A mai olvasó türelmét ezek a nagyobb költemények sokszor erős próbára teszik. Viszont a panegyricus-költészet hagyományainak és - úgy látszik, - a kor ízlésének megfeleltek. S azt nem szabad felednünk, hogy Janus maga is elsősorban kortársaitól várta az elismerést és dicsőséget.

A fentiek szerint tehát nekünk is előlről kell kezdenünk: át kell esnünk René származásán, családfáján, majd - hiszen Renének felesége is volt, - Izabellának a családfáján is. Mivel Renének fia is van, aki már történelmet tanul, kapóra jön, hogy ezzel kapcsolatban kézikönyvszerűen mi is átismételjük a retorikai gyakorlatban használatos történeti példák során a római történelem főbb eseményeit: a legcsekélyebb ürügy elegendő arra, hogy költőnk a krónika sovány törzsére dísz gyanánt terebélyes kitéréseket ragasszon. Ez után következnek - a panegyricus szerkezeti szabályainak megfelelően - René nagyszámu erényei, szépen sorjában, a csecsemőkortól kezdve. Az aránytalanságok szemléltetésére csak egy példát hozok fel:

---

⁴¹⁵ *Te cupidus resonis iterat Garganus in antris*
Ingeminant nomen saxa Salerna tuum.
Quare age nubiferas transcende ferociter Alpes
Causa tibi faciles suggeret aequa deos (15-18 sk.).

⁴¹⁶ Guarino módszerét a Francesco conte di Carmagnolára írt dicsőítő beszéd kapcsán ismerteti Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 70-71 lk. Guarino ezt a beszédet a *Rhetorica ad Herennium*-ből tanult szabályok alapján építette ugyan fel, azonban a retorikai elemek bőséges alkalmazása ellenére is gondosan ügyelt a történeti hűségre és lelkiismeretességében annyira ment, hogy előzőleg Carmagnola tetteiről pontos adatokat igyekezett szerezni. Általában másutt is ezt a módszert alkalmazta. Sabbadini szerint (u. ott 71 l.): „E nel riportare notizie e fatti teneva ordinariamente l'ordine cronologico, talchè i suoi discorsi costituiscono un' eccellente fonte storico-biografica.” - Claudianus is lehetőleg ügyelt a történeti hűségre. L. Vollmer cikkét Pauly-Wissowa R. Enc. III. 2, 2657-58 lk.

⁴¹⁷ Ezt természetesen, amint a következőkből is kitetszik, úgy kell értenünk, hogy Janus a panegyricus hagyományoktól kötött szerkezetének keretein belül a lehetőségig nem tért el az időrendi egymásutántól.

az atya intése, aki Renét az uralkodásra, a hadvezéri fogásokra oktatja, a költemény ránk maradt részének közel egy harmadát lefoglalja. A felhatalmazást erre az eljárásra költőnk ez alkalommal is egyenesen Claudianustól kapta.⁴¹⁸ Érdekes az is, hogy Janus, aki gyakorlatilag a hadakozást sohasem kedvelte s később is, ha zászlósúri kötelezettségéből kifolyólag hadba vonult, több ízben epigrammákban és elegiákban adott kifejezést gyenge egészségi állapotától csak fokozott pacifista érzelmeinek, most már másodízben - először a Gonzaga-panegyricusban⁴¹⁹ - fejtegeti rendkívüli hosszadalmassággal a hadvezér munkakörét. Az egyébként békeszerető humanistát olvasmányai stratégiává formálták.

Végre a hexameterek hosszú során át elérkeztünk René férfikorához. De mielőtt viselt dolgai következhetnének, előbb mintegy tételről-tételre meg kell ismerkednünk az életének ebbe a szakaszába eső jeles tulajdonságaival. Ez a rész, mint történeti forrás, eléggé jelentős, amennyiben az általánosságok híg levében itt-ott egy-egy konkrétebb, éppen ezért érdekesebb adat is úszik. Megtudjuk pl., hogy René bőkezű a tudósokkal szemben, több nyelvet beszél és foglalkozik a festészettel.⁴²⁰ Irodalmi működéséről nem esik szó; ennek oka kétségtelenül az, hogy René jelentős irodalmi munkássága javarészből a későbbi időre esik.⁴²¹ Nem maradnak el egyéb jeles tulajdonságai sem: kegyessége, előrelátó okossága, vitézsége, fényes haditettei stb.

Eljutottunk tehát a tettekhez, René viselt dolgaihoz. Az életrajzi vázlatban azonban csak a legkiemelkedőbb mozzanatok érdemelnek említést: René fogságba kerülése, a nápolyi örökség, az adott szóra a fogságba való visszatérés, amely kihívja a Regulusszal való összehason-

⁴¹⁸ A Honorius negyedik konzulságára írt dicsőítő költemény (Cl. Claudiani de quarto consulatu Honorii Augusti Panegyricus) középpontja Theodosius intelmei fiához, amely valóságos „Fürstenspiegel.”

⁴¹⁹ V. ö. 80 l.

⁴²⁰ Ezt a részt fontosnak tartom s arra alkalmasnak, hogy egy sokat vitatott probléma megoldását elősegítse. A legújabb René-monográfiának (a *Livre du cuer d'amours espris* bécsi kiadásának id. Einleitung-ja!) 11. lapján Smital nagyon szkeptikusan nyilatkozik René művészi tevékenységéről: „Weit mehr als seine politischen und militärischen Erfolge oder besser Misserfolge haben Renés enge Beziehungen zur Kunst und Literatur der Zeit seinen Ruhm bei der Nachwelt begründet, die wohl unter dem Einflusse der Sagen, welche die zweifellos volkstümliche Persönlichkeit des historischen René bald umrankten, dessen Leistungen und Verdienste auf diesem Gebiete zu übertreiben begann, ja René selbst zum Schöpfer zahlloser künstlerischer und vieler literarischer Denkmäler oft recht kritiklos zu stempeln versuchte. Erst die fast jüngste Zeit begann hier auf streng kritischer Grundlage das richtige Mass von Renés Verdienst zu suchen.” Smital valószínűleg elsősorban Lecoy de la Marche egy cikkére (*Le roi René et ses travaux artistiques*, *Revue des questions historiques* XV. 874 s köv. lk.) céloz, midőn a régebbi tudományos irodalom kritikálanságáról beszél és inkább René pártfogói tevékenységét, mint festő voltát hangsúlyozza. A vitás pont eldöntésére nem érzem magam hivatottnak, csak nyomatékosan utalok az idevonatkozó tudományos irodalomban eddig számba nem vett, Janustól származó adatra:

Nec putat indignum picturae impendere curam
Cum sciat huic priscos multum indulsisse Quirites (332-3 sk.).

Ez a mondat a kissé általános kifejezésmód ellenére is csak annyit jelenthet, hogy René maga is festő volt. S Janus, a Renére vonatkozó adatokat jó helyről, valószínűleg Marcellótól kapta! - René tudománypártoló tevékenységéről l. Papon III. 389 l. - René és Christoforo Colombo összeköttetéséről Colangelo, Pontano 26-27 lk.

⁴²¹ René munkáinak kiadása: *Oeuvres complètes du roi René, avec biographie et des notices...* par le comte de Quatrebarbes, Angers, 1845. - Az 1453-i hadjárat története u. ott I. Bev. XCIII. l.

lítást. A nápolyi események ismertetésébe Janus éppen csak hogy belefog, midőn a kézirat a 447. sorral megszakad.⁴²²

A René-panegyricus tulajdonképpen egy hosszasan előkészített restaurációs kísérletet beharangozó propaganda-irat. Janus nyíltan hirdeti, hogy René átkelése az Alpeseiken küszöbön áll. Valóban Firenze már régóta sürgette a fegyveres beavatkozást. Végre 1453-ban René, mint Francesco Sforza és Firenze szövetségese, hadseregével megindult. Komolyabb hadi sikereket azonban csak Alfonso szövetségeseivel, Velencével szemben ért el, ahol - mint láttuk, - a vele szembenálló - sereg polgári biztosa éppen Marcello volt. Alfonso intrikái, a firenzeiek és Sforza aggálytalan ravaszkodásai a mindig lovagiasan gondolkodó franciát annyira elkodvetlenítették, hogy a végső cél eléréséről a maga személyére nézve lemondott s 1454 elején hazájába visszatért. Többet nem is lépett olasz földre. A következő - ugyancsak sikertelen - restaurációs kísérletet már János fia vezette Alfonso utóda, Ferdinando d' Aragona ellen.⁴²³

Janus gyorsan elterjedt költői hírnevét szemléltetően mutatja, hogy a világ hatalmasai a 18 éves poéta költői művét politikai ütőkártyának szánták. Azt viszont el kell ismernünk, hogy az irodalomnak politikai célok szolgálatába való állítását Alfonso sokkal jobban értette, mint ellenfele.⁴²⁴ Az a híres irodalmi kör, mely Alfonso udvartartásának nagy költséggel fenntartott szerves kiegészítő része volt, tulajdonképpen nagyszerűen organizált dicsőítő apparátus. Ebben Alfonso mintául szolgált a XV. sz.-i Európa minden dicsvágyóbb fejedelmének, - Hunyadi Mátyásnak is.⁴²⁵ René e tekintetben jóval ügyetlenebb, mert az új korszak irodalmi eszközeit csak félénken tapogatózva, láthatóan elsősorban Marcello biztatására használta fel. Alfonso viszont a művelődésnek politikailag is értékesíthető vívmányait gyorsan felismerte és hathatósan kiaknázta. Ma sokszor nevetséges gőgnek tűnik fel előttünk az a humanista önteltség, mellyel az akkori tollforgatók a hírnév egyedárusainak szerepét játszották és már csak üzleti érdekből is lépten-nyomon emlegették.⁴²⁶ Pedig önértetük nem volt teljesen alap

⁴²² Alfonsóról a költeményben néhány egészen nyílt becsmérő részleteket találunk:

Barbarus insanos effundit ductor Hiberos (448 s.)

.....

Nescio quis veniens ab Iberis Cantaber oris

Immeritum proprio tentat modo pellere regno... (474-5 sk.).

⁴²³ E kísérletnek humanista emléke Fuscus Paracletus Cornetanusnak Anjou-ellenes epikus költeménye. V. ö. Giovanni Martucci, *Un poema latino inedito del secolo XV. sulla tentata restaurazione Angioiana*. Edizione non venale di soli cinquecento esemplari. Roma, 1899.

⁴²⁴ Vespasiano da Bisticci szerint (52 l.) Alfonsóval bőkezűségben nem lehetett versenyezni: „Fu liberalissimo in infinito, e dava a ognuno sansa rispetto ignuno.” - Humanista udvaráról l. Voigt, *Wiederbelebung* I. 457 s. köv. lk. - Monnier, *Le Quattrocento* I. 198 l. - Montalti, *La corte di Alfonso I. d' Aragona*, Napoli, 1922. - Az udvarában élő, vagy ott megfordult nevezetesebb humanisták közül való Lorenzo Valla, Antonio Beccadelli, Bart. Fazio, Gianozzo Manetti, Teodoro Gaza, Aurispa, Marrasio, Francesco Filelfo, Giorgio Trapezunzio stb. Állítólag a humanisták kb. évi 20,000 aranyába kerültek. René, bár különösen élete második felében szintén lelkes pártfogója volt a tudományoknak és művészeteknek, ilyen összegre nem is gondolhatott.

⁴²⁵ A Hunyadi-ház és Alfonso összeköttetéseiről l. Bibl. Corvina 10 l. - V. ö. Galeotto Marzio, *De dictis ac factis etc.* c. XXV. (Irodalomt. Eml. II. 233 és köv. lk.)

⁴²⁶ E tekintetben tipikus jelenség Francesco Filelfo, a „legarcátlanabb halhatatlanság-szatócs.” (Voigt kifejezése: „der frechste Krämer mit diesem Artikel...”) Nála a „költői” inspiráció működése szoros összefüggésben volt a felvett és várható előlegek nagyságával. (V. ö. Monnier, *Le Quattrocento* I. 162-164 lk. - Voigt, *Wiederbelebung* II. 429 l.) - A humanisták felfogására jellemző, amit Lod. Carbone mond *De rebus gestis Matthiae regis* c. művében: „Nec deum ipsum amaremus, nisi eum nobis propitium fore speraremus” (Irodalomtört. Eml. II. 188 l.).

nélkül való. A humanisták valóban közvélemény-formálók voltak, sokszor még az utókor közvéleményéé is. Alfonso általában ma is az a *Magnanimo*, amivé elsősorban jól fizetett hírharsonái avatták. S René, aki mindent összevéve diadalmas ellenfelénél kiválóbb embernek látszik, legföljebb egy-két kései történetírója szemében érdekesebb.⁴²⁷ Az is jellemző, hogy a humanisták II. Pál pápát, főleg Pomponio Leto akadémiájának szétrobbantása miatt, annyira befeketítették, (Platina életrajza!), hogy pl. Pastor - hiteles okmányok alapján - alig győzi őt az évszázadokon át reátapadt rágalmaktól megtisztítani.⁴²⁸

Janus a Renéhez írt költeményével az akkor aktuális olaszföldi politikai problémák egyik legkényesebbjét tapogatja s az Alfonsótól szervezett kitűnően összeműködő dicsőítő kórossal ellentétben jóformán az egyetlen humanista, aki a céhben olyan nagyra becsült Alfonsót támadni meri. Talán ez az egyik oka annak, hogy Janus költeménye csak egyetlen kéziratban maradt ránk, abban is csonkán. A támadásból azonban nem szabad arra következtetnünk - mint Sabbadini teszi,⁴²⁹ - hogy Janus Alfonsónak meggyőződéses politikai ellenfele volt. Janus Alfonsót - erre bizonyítékaink vannak,⁴³⁰ - alapjában véve ép oly nagyra becsülte, akár a többi humanista. Viszont III. Frigyes, akihez René céljai szolgálatában egyik legelső dicsőítő költeményét írta, később - szívből! - többször becsmérelte.⁴³¹ A közvélemény akkori irányítói sok esetben belső meggyőződésüktől függetlenül bocsátották rendelkezésre tollukat pártfogóiknak, esetleg a többet fizetőknek. Költőnk is, midőn Renét dicsőítette és Alfonsót gáncsolta, éppúgy megfizetett, vagy - enyhébben kifejezve - lekötelezett szócső volt, mint hasonló helyzetben annyi meg annyi humanista.

---

⁴²⁷ Lecoy de la Marche I. 223 l.

⁴²⁸ Pastor II. 341 s köv. lk.

⁴²⁹ Reforgiato-bírálat i. h. 232 l. „Giano... non era estraneo alla politica dei suoi tempi: che anzi vi prese viva parte con sentimenti risolutamente angioini...” A továbbiakban Sabbadini felteszi, hogy Janus kimondott Anjou-pártisága („la spiccata partigianeria angioiana”) szerepet játszhatott a későbbi, Mátyás király ellen szőtt összeesküvésben is. („...la quale forse non fu estranea alla sua complicità nella congiura contro Mattia Corvino.”) Ez a gondolata a jeles tudósnek minden alapot nélkülöző fantasztikus kombináció!

⁴³⁰ Alfonso halálakor pl. valósággal hódoló hangú epitaphiumot írt dicsőítésére (epigr. I. 231.).

⁴³¹ Epigr. I. 17 (De corona regni ad Fridericum Caesarem) - epigr. I. 20 (Ad Fridericum Caesarum). - V. ö. 206 l.

VII.

Az epithalamium Guarino iskolájában. - Janus mint epithalamium-író. - Francesco Barbaro, mint a velencei humanizmus képviselője. - Francesco Barbaro és Guarino barátsága. - Francesco Barbaro férjhez adja egyik leányát; az esemény visszhangja Barbaro ismeretségi körében. - Janus epithalamiuma; szerkezete, műfaji jellege. - Az epithalamiumot személyesen adja át Francesco Barbarónak.

Amennyire vonakodva, látszólag csak mások biztatására szánta reá magát Janus Pannonius a nagyobb terjedelmű költemények írására, annyira könnyen ontotta a gyorsan dolgozó ifjú az első próbálkozások után a többit. Alig fejezte be a Renére írt dicsőítő költeményt, máris hozzáfogott s hamarosan el is készült a következővel. Ez a költemény epikai jellegű dicsőítő epithalamium, abból az alkalomból, hogy a velencei humanizmus büszkesége, az öreg Francesco Barbaro, leányát, Paulát, Giacomo Balbihoz férjhez adta.⁴³²

Az epithalamium - lényegében a mi parasztlakodalmaink vőfély-verse vagy prózai felköszöntője - a legrégibb, legelterjedtebb, legszívósabb és legváltozatosabb formájú műfajok közé tartozik. A görög-latin irodalom fejlődésében történetét Sapphótól kezdve Catulluson keresztül Venantius Fortunatusig követhetjük.⁴³³ A renaissance e műfajt fölülte kedvelte: előkelőbb házasság, legalább egy, de rendszerint több, prózai vagy költői formájú epithalamium nélkül alig eshetett meg. Érdekes csökevénye az epithalamiumnak az olasz tudós családok körében máig is divatos, a menyegzők emlékére kiadott alkalmi tudományos publikációk, a megszámlálhatatlan mennyiségű „per le nozze”, melyek viszonylagos ritkaságuk miatt a bibliográfiai teljességre törekvő kutató tudósok rémei.

Guarino maga is keresett epithalamium-író volt, aki azonban ennek nem a verses formáját kedvelte, hanem a szónokit. Reánk maradt nagyszámú menyegzői beszédeiből - Sabbadini 23-at számol össze - könnyen megállapítható, hogy elméleti felfogása e műfajról s egyúttal sablonossá merevedett gyakorlata is általában megfelel a Dionysios Halicarnasseus τέχνη-jében (II. c.) a menyegzői beszédre kifejtett elveknek. Egy ilyen Guarino-beszéd rendszerint két részre oszlik: az első a házasságnak három szempontból (honestas, utilitas, iucunditas) való

⁴³² Ábel, *Analecta* 108 s köv. lk. Az előszó címe: J. P. ad Fr. Barbarum. A költeményé: *Celebratio nuptiarum Jacobi Balbi et Paulae Barbarae*. Első - hibákkal tele - kiadása egy bresciai kézirat (Bibl. Com. C. VII. 15.) alapján Kollertől való (Hist. Episc. Quinqu. IV. 226 s köv. lk.) Kéziratairól l. Ábel, *Analecta* 11, 12, 20, 21 lk. - Janus eleinte való vonakodása attól, hogy nagyobb költeményeket merjen írni, megnyilvánul többek között a II. k. 20 epigr.-ban: „Cuidam ardua suadenti.” (V. ö. 325 l.) Ebben egyik költőtársához a következőket írja:

Ac me sanguineas, hortaris dicere, pugnas,
Et tot magnanimum, splendida gesta, ducum.
Si mihi Pierium, praestabit Apollo, favorem,
Parebo monitis, clare poeta, tuis

Postmodo maturis, fuero cum doctior, annis
Si potero monitus, forte subibo tuos...

⁴³³ J. Fries, *Ein Beitrag zur Ästhetik d. Römischen Hochzeitspoesie*, Aschaffenburg 1910. - Camillo Morelli, *L'epitalamio nella tarda poesia Latina*, Studi it. di filol. class. 1910. Fontos Morellinek az a megállapítása, hogy, míg a klasszikus korszak epithalamiuma inkább lírai, addig a császárkori irodalomé inkább epikus jellegű volt.

dícsérete, ami után a jegyesek dícséretére kerül a sor.⁴³⁴ Tipikus példa lehet az egyik tanítványának, Silvestro Landónak esküvője alkalmából készített beszéde, melynek ezen felül még az az érdeke is megvan, hogy Sambucus annak idején Janus Pannonius művének gondolta.⁴³⁵ Fia, Battista is már korán művelni kezdte az epithalamium-írást. Midőn pl. III. Frigyes 1452 májusában Ferrarán keresztül hazájába visszatért, a fiatal Battista elszavalta előtte egyik epithalamiumát.⁴³⁶

Míg az öreg Guarino a szónoki beszéd formájába öltöztetett, rendszerint rövid epithalamiumot kedvelte, addig Janus, a költő, itt is megmaradt a költői forma mellett s alkalmilag nem idegenkedett a nagyobb terjedelmű epithalamium írásától sem. Rövidebb, elégia-szerű epithalamiuma összesen három maradt ránk. Az egyiket, talán az elsőt, a milánói Matthaeus Herba és a ferrarai Margarita Costabilis menyegzőjére írta.⁴³⁷ Ezenkívül megénekelte még

⁴³⁴ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 67-68 lk. - L. még Agostino Zanelli, *Due Epitalami inediti di Guarino Veronese*, Pistoia 1896 (Nozze Sanesi-Crocini). Általánosságban: Brandileone, *Sugli oratori matrimoniali in Italia*. *Rivista Italiana per le scienze giuridiche* vol. XVIII. fasc. 1. - Guarino a növendékeit is buzdította epithalamium-írásra. Így Lod. Podocatarót is. V. ö. Inghiramus, *Laudatio* 27-28 lk.: „...quod maius quaero testimonium, quam quod rogatus saepe Varinus, ut in nuptiis, aut in aliis, ut fieri adsolet, celebritatibus aliquem in discipulis habere orationem iuberet, nullum libentius, quam Ludovicum... eligeret.” - Guarino tanítványai általában szívesen írtak epithalamiumokat. L. Walser, *Poggius Fl.* 309 l. - Az egyik Guarino-tanítvány, Lod. Carbone mondta önmagáról: „Omnes fere paulo illustriores matronae me orante nupserunt.” (Idézi Zanelli, *Due Epitalami inediti di G. V.* 6 l.)

⁴³⁵ Sabbadini u. ott. - A beszédet kiadta C. Cavattoni, per le nozze Vanzetti-Fontana, Verona 1866. - Sambucus e beszéd egy részét két levéllel együtt Janus műve gyanánt adta ki. Teleki Sámuel kritikai éleslátását bizonyítja, hogy mind a három állítólagos Janus-levelet gyanusnak találta: „Restant tres adhuc epistolae Jano Pannonio tributae, una ad Andream Julium, altera in nuptias Landini (vel Landi), nomine Guarini, tertia ad Thibaldeum poetam Ferrariensem scripta; quae in editione Carminum Jani Sambucina, tanquam Veronae repertae, primum ab eodem Sambuco in vulgus editae fuerunt. Quas tamen genuinas esse praestare non possumus... veri certe simile haud est, Janum Pannonium cum his hominibus literarum commercium habuisse.” (*Opuscula* 103 l.) Az első levélről (Janus Pannonius Andreae Julio s. d.) Sabbadini megállapította, hogy Guarino írta Andreas Julianusnak (*Epistolario di Guarino I.* 668 l.). A második „levélről” ugyancsak Sabbadini mutatta ki, hogy tulajdonképpen Guarino egy beszédéből („per le nozze del Lando con Flora Michiel-Recalco”) való s egyúttal nagyszámú kéziratait is felsorolta (*I. Epistolario di Guarino III.* 426 l.). A harmadik, Antonio Tebaldeóhoz írt levélről l. Huszti, Ant. *Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz*, Klebelsberg-Emlékkönyv 349-50 lk.

⁴³⁶ V. ö. 333 l. - Battista néhány epithalamiumát egyéb költeményeivel együtt összegyűjtve találjuk *Cod. Wolfenbütt.* 373 ff. 127-136. - L. még a következő jegyzetet.

⁴³⁷ *Eleg II. 14. Epithalamium in Matthaeum Herbam Mediolanensem et Margaritam Costabilem Ferrariensem.* - A Battista Guarinótól a császárnak bemutatott epithalamium ugyancsak egy bizonyos Marg. Costabili menyegzője alkalmából íratott. L. Sabbadini, *Vita di Guarino*, 151 l.: „Nel ritorno da Roma Federico III. ripassò da Ferrara di maggio. In questa seconda fermata Borso fu creato duca di Modena e Reggio e Battista Guarino recitò davanti al imperatore l'epitalamio per le nozze di Bart. Bendaglia con Marg. Costabili.” V. ö. még Fraknoi, Egy érdekes zágrábi kézirat; *Magyar Könyvszemle* 1881, 26-30 lk. Az a körülmény, hogy a menyasszony neve mindkét esetben egy és ugyanaz, míg a vőlegény Janusnál Matthaeus Herba, Battista Guarinónál pedig Bart. Bendaglia, többféleképpen magyarázható. Nem tartom valószínűnek, hogy a két költemény Marg. Costabilija egy és ugyanaz a személy legyen, inkább föltehető, hogy a Ferrarában virágzó, több ágra szakadt Costabili-családnak (tanulmányaim során a Costabili-családnak pl. kilenc férfitagjával találkoztam csak a XV. sz. közepe tájáról való ferrarai emlékekben!) két Margherita nevű sarja ment rövid időközben férjhez. - Janus költeményének időpontját közelebbről megállapítani nem tudom, csak az látszik bizonyosnak, hogy a ferrarai évekre esik.

Guarino két leányának esküvőjét.⁴³⁸ A nagyobb terjedelmű, epikus jellegű epithalamiumok közül az első befejezetlenül maradt s el is vészett. Emlékét csak Battista Guarinónak Bertuciusához írt levele tartotta fenn. Battista szerint Janus mindjárt tanulóévei kezdetén gyakorlás okából rövid idő alatt annyi költeményt írt, hogy azoknak pusztá felsorolása is megtöltene egy hosszú levelet.⁴³⁹ Ezek közül csak egyet említ, a Leonello házasságáról írt, nagyobb terjedelmű, epikus jellegű befejezetlen epithalamiumot:⁴⁴⁰ „Ezt az egyet nem tudom elhallgatni. Írt a dicső Leonello fejedelmünk menyegzőjéről két könyvet. A harmadikat, mivel a fejedelem meghalt, mellőzte. De míg azt a kötetet írta, a veronai Joannes Arculanus, e kitűnő orvos, korunk második Aesculapiusa, aki kora gyermekségétől fogva sokat foglalkozott költészettel, annyira gyönyörködött ennek az ifjúnak tehetségében és a nászköltemény olvasgatásában, hogy ahányszor a betegek látogatásában kifáradt, lelki felüdülés céljából Janus költeménye kedvéért gyakran járt házukba. Mikor ezt olvasta vagy hallgatta, azt szokta mondani, hogy a beleszótt versenyjátékok hasonlósága és a költemény utánzása miatt mintha az Aeneas ötödik könyvét olvasná, vagy hallaná.” Talán nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy Janus e költeményt csak jóval Leonello második házasságkötése után írhatta. Leonello kétszer nősült. Első felesége volt a korán elhunyt Margherita Gonzaga (1435-1439.); a másodikat, Alfonso nápolyi király törvénytelen leányát, Máriát 1444-ben vette feleségül.⁴⁴¹ Janus 1447-ben került Ferrarába s ha kezdő tanulmányaira csak 1-2 évet számítunk is, akkor sem kezdhette el epithalamiumát, melyet 1450-ben már félbehagyott, előbb, mint 1448-49-ben, tehát legalább négy-öt évvel az esküvő után! Amint látjuk, a humanisták az „alkalmi” költeményekben sem ragaszkodtak szigorúan a szorosabb értelemben vett alkalmossághoz! A második nagyobb epithalamiuma költőnknek a már említett Paula Barbaro-Giacomo Balbi menyegzőjére szánt epikus nászének, mely lényegileg tulajdonképpen a nászapa, Francesco Barbaróra írt panegyricus.

A költemény írásakor Janus aligha ismerhette személyesen a nagy hírű, nagyhatalmú Barbarót, de annál többet hallhatott róla Guarino iskolájában, amelynek a patricius-humanista egyik legnagyobb büszkesége volt. A régi Guarino-tanítványból, Guarino állandó jóbarátjából, hazájának, Velencének szolgálatában idővel a XV. sz.-i humanisztikus műveltségű államférfiak egyik legjelentékenyebbje lett. Még mint gyermekifjú Plutarchosból fordított s megírta

⁴³⁸ Eleg. II. 15. Epithalamium ad Gulielmum Calefinum et Flordemilium Guarinam. - Eleg. II. 16. Epithalamium in Liberam Guarinam et Salomonem Sacratum. - A két Guarino-leányról és férjeikről I. Cittadini, I Guarini 56 l. - Egy bizonyos Salomon de Sacratót említ 1442. jan. 17-ről Borsetti I. 49 l.: „Elegeruntque infrascriptos iuris consultos ac cives praestantissimos, qui una cum principe nostro eligant Reformatores huius studii, secundum aliorum studiorum consuetudinem etc...” Ezek a reformátor-elektorok bizonyára élemedettebb korú férfiak voltak s így a köztük szereplő Salomon de S. nem lehet azonos Libera vőlegényével, aki jóval későbbi időpontban még csak harminc év körül jár (Nec quod ter denos sponsus transegerit annos 31 s.). - Ugyanennek a Pármából Ferrarába átszármazott családnak sarja az a Hector Sacratum, kinek emlékét Janus egy sírversben örököltette meg: „Epitaphium in Hectorem Sacratum” (epigr. II. 4.). - Janus és Libera egymás iránti szerelméről, melynek a zord apa, Guarino, vetett volna véget, élénk képzelőtehetségre mutató részleteket vél tudni Budik I. 110 l. Budik felteszi, hogy erről a szerelemről beszél Janus „De amore suo in Ledam puellam” c. epigrammájában (I. 238), amelyben szerinte Leda=Libera, Tyndarus=Guarinus. A bizonyítékokkal természetesen adós marad.

⁴³⁹ Ábel, *Analecta* 207 l.: “Quod cum se assecutum intelligenet, *exercitationis gratia* animum ad scribendum appulit, infinitaque paucis annis carmina edidit et figmentorum subtilitate et resonantia et verborum elegantia, et sententiarum copia varietateque, et figurarum ornatu referta. Quae si tibi enumerare velim, de solo eorum indice epistolam grandem conficiam...”

⁴⁴⁰ U. ott.

⁴⁴¹ Rosmini, *Vita di Guarino* I. 73 l.

főművét, a már említett „De re uxoria”-t, melyet az egész tudós világ, élén Vergeriával és Poggiával megtapsolt. Ezenkívül élete végéig egyike volt a legszorgalmasabb levélíróknak. Életének java a XV. sz. első felét, a humanizmus hőskorát fogja át, legbensőbb barátai ennek a nemzedéknek nagyjai: egy Poggio, egy Lorenzo Valla, egy Guarino, akik a bölcs, higgadt, politikus-érzékű Barbarót irodalmi harcaikban szívesen fogadták el békebírónak. Igazi nagy úr volt, nem költekező, fényűző, kéregető koldus, mint Filelfo, nem kancelláriai kishivatalt, mint annyi más humanista; méltó képviselője az arisztokratikus jellegű, az állam érdekeit mindenek fölé helyező velencei humanizmusnak.⁴⁴²

Az írónál talán még nevezetesebb benne a politikus. A humanisták általában - erre majd Janus Pannonius is bizonyítékokkal fog szolgálni, - nem voltak reálpolitikusok. Az előttük folyton görögtűzben fénylő ókor elvakította szemüket, elhomályosította tisztánlátásukat a valósággal szemben. Bár ők maguk mindenre, tehát a politikára is, a legnagyobb mértékben előkészítetteknek vélték magukat, ritkán akadt köztük olyan, aki az ókorból összeszedett frázisokon túlmenően a gyakorlati politika útvesztőiben is kiismerte volna magát. E ritka kivételek közé tartozik Francesco Barbaro.

Hivatali pályafutása - amit különben Janus költeményében, bizonyára Guarino adatai alapján elég híven vázol, - feltűnő eredményekben gazdag. Húsz éves korában szenátor, huszonöt éves korában Treviso podestája, alig tölti be huszonhetedik évét, midőn Vicenzának alkotmányt ad. Sokszor volt követ Zsigmond császárnál, a pápánál, Firenzében, Milánóban. 1437-1440 között Brescia praetorjaként működött s mint ilyen, kitűnő hadvezérnek is bizonyult, midőn a várost Piccinino ellen védte.⁴⁴³ Politikai és adminisztratív pályafutását elsősorban a közéleti szereplésben annyira fontos előrelátás jellemezte; sokszor volt alkalma emlegetni, hogy a dolgok várható fejlődését előre megmondta. Politikai pályafutásának van több magyar vonatkozású mozzanata is. 1433 szeptemberében követként járt az akkor Ferrarában tartózkodó Zsigmond császárnál. Ez alkalommal mondott beszédét ma is olvashatjuk.⁴⁴⁴ 1437-ben újra Zsigmondhoz készült követségbe, azonban betegsége ebben megakadályozta.⁴⁴⁵ Benső

⁴⁴² A velencei humanizmus különleges jellegéről l. Voigt, *Wiederbelebung* I. 412 s köv. lk. Voigt idézi Benedetto Accolti (ed. Galletti, 119-120 lk.) jellemzését a velencei humanistákról: „Nihil inter illos vanum, nihil leve, nihil indignum posses inspicere. - Rem suam publicam unice diligunt, proque illa agenda ingenti semper studio laboraverunt.” - Jellemző kijelentése Fr. Barbarónak: „Illi fortunati videri, qui in libero populo pro communibus commodis laborant et cum auctoritate magnas res gerunt (L. Monnier I. 169 l.). - Fr. Barbaro a klasszikus tanulmányokban elsősorban az állampolgári kötelességekre való nevelés eszközeit értékelte. V. ö. Sabbadini, *Centotrenta lettere inedite di Fr. B.*, Salerno, 1884, 65-66 lk.: „Fr. B. Sancto Venerio Jadrensis urbis praefecto sal.” - A Barbaro-család szerepéről a velencei humanizmusban l. Monnier I. 172 l.

⁴⁴³ Pályafutásának főbb eseményeit összefoglalja Sabbadini, *Centotrenta lettere inedite di Francesco Barbaro* 135-7 lk.

⁴⁴⁴ Agostini, *Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani* II. 124-7 lk.

⁴⁴⁵ Barbaro ezt két levelében is említi: 1. Fr. Barbarus Joanni Episcopo Segnensi; 2. Fr. Barbarus illustriss. equiti Gasparo Schlick. (V. ö. Sabbadini, *Centotrenta lettere* 87 l.). Az utóbbiban írta a következőket: „Si miraris, magnifice vir, pater honorandissime, cur ad gloriosissimum Caesarem nostrum legationis causa non veni, sicut ceteris postpositis iam pridem venire constitueram, facile cognosces facultatem mihi, non voluntatem defuisse. Nam cum omnia parata essent ad profectionem meam, nescio quo meo fato sic me febris primum habuit, ut retardare potius quam impedire posse discessum meum videretur, postea, cum morbus sic ingravesceret et vires corporis debilitaret, ut aut obeundae legationis munus implere non possem, aut ad confirmandam valetudinem non parum temporis necessarium esset, potio rem privatis rationibus rempublicam habui. Quare legationem a senatu deprecatus sum, ne tempus frustra terendo et Romanum imperium

barátság fűzte Schlick Gáspár kancellárhoz; erről több reánk maradt levele tanuskodik. Zsigmondot annyira tisztelte, hogy époszt akart írni tetteiről s bővebb adatokért Schlick Gáspárhoz fordult.⁴⁴⁶ A jószándékon az sem ront, hogy az éposz nem készült el, talán bele sem fogott. Francesco Barbaro különben sem volt költői tehetség! Közvetlenül Konstantinápoly elfoglalása előtt egyik levelében a másik után sürgeti a keresztény erők összefogását a fenyegető török veszedelemmel szemben: 1453. ápr. 5-én írt levele írásakor már csak egy emberben bízik, Hunyadi Jánosban.⁴⁴⁷

Janus közeledését Barbaróhoz Guarino és Barbaro régi, zavartalan barátsága magyarázza. Az a meleg viszony, mely az öreg mestert és a már szintén öreg, nagytekintélyű régi tanítványt összefűzte, az évek hosszú során át egyre szorosabb lett. Levelezésüknek reánk maradt része meghatározó emléke e két rendkívüli ember nemes gondolatvilágának és rendíthetetlen barátságának. Barbaro, ha Ferrarába ír, legyen a címzett akár a fejedelem, nem felejt el Guarinót üdvözlötni. Ez időben, az ötvenes évek elején különösen megélnékte az érintkezésüket az a körülmény, hogy Guarino két fia, Niccolò és Gregorio egy ideig Velencében tartózkodtak s Barbaro az apa kívánságára még arra is fáradságot vett magának, hogy Gregorio házassági ügyével szeretettel foglalkozzék.⁴⁴⁸ Ilyen előzmények után természetes, hogy mikor Barbaro egyik leánya 1453 januárjában férjhez ment, a nagyszámú szerencsét kívánó között, akik a mindenütt nagyrabecsült nászapát ez alkalommal üdvözlőszóikkal felkeresték, Guarino az elsők között volt. Levele formális epithalamiummá kerekedik, melyből nem hiányoznak a bőséges antik példák és szentenciák sem. Előre látja többek között, hogy az emberek hogyan fogják dicsérni majd a házasságból születendő unokát: „Ez az unokája a nagy, minden nemzetnél dicső és ünnepeelt Barbarónak, kinek szellemi kiválósága, tudománya, egyedülálló bölcsesége, nestori komolysága, sokratesi erénye, cicerói ékesszólása, catói hozzáférhetetlensége korunknak ragyogást és nevet adott.” A végén az antik párhuzamok ellenére megszólal Guarinóban a keresztény s nem Hymenaeust, vagy Thalassius, illetőleg Junót, hanem a halhatatlan Istent kéri, hogy a házasságból méltó sarjak szülessenek s a házasság boldog legyen.⁴⁴⁹

Mestere példáját követte Janus, a tanítvány is sokszorosan nagyobb terjedelmű epithalamiumával. Janus azonban nem prózában, hanem költőhöz illően versben fejezte ki jókívánságait. Francesco Barbarót ugyan, mint már említettük, személyesen ez időben még nem igen ismerhette, de talán éppen azért írta költeményét, hogy ezáltal mintegy bemutatkozzék. Ez időtájt ugyanis egy velencei kirándulásra készülődött s Barbarót is meg akarta látogatni. A legmegfelelőbb *captatio benevolentiae*-nek gondolhatta, ha a nagy humanistához nem üres kézzel kopogtat be.

---

et Italiae libertas detrimentum pateretur...” Helyette Marco Dandolo vállalkozott a követjárásra. - Ugyanerről a tárgyról ír egy másik, ugyancsak Schlick Gáspárhoz intézett levelében is (i. m. 88 l.).

⁴⁴⁶ „Venetiis, Nonis Maiis 1437” kelt levelében (i. m. 87 l.) írja: „Sed postquam fieri non potuit, quod volumus, id velimus, quod possumus, et in bonam partem accipiamus, quae nobis contigerunt. Ego enim si praesens illi invictissimo principi servire non potero, quoad licebit et integrum erit, absens serviam; et nihil unquam praetermittam, quod ad illustrandam ac amplificandam gloriam et dignitatem suam etiam apud posteros pertinere arbitror. Et tibi gratias immortales sum habiturus, si de rebus a Caesare gestis vel in bello, vel in pace mihi copiosissime significaveris, ut cum otium et tranquillitas animi se nobis obtulerint, res suae, quae divinitus gestae sunt, si quid mea carmina possunt, sempiternae memoriae commendentur.”

⁴⁴⁷ V. ö. Fr. Barbari Epistolae (ed. Quirini) 251, 253, 257, 258, 272, 273 lk.

⁴⁴⁸ Sabbadini, Centotrenta lettere 52 l. - Epistolario di Guarino II. 558-559 lk.

⁴⁴⁹ Sabbadini, Epistolario di Guarino II. 606-607 lk.

Hogy mennyire Guarino mögé igyekszik bújni Janus e vállalkozásában, azt az előhang ékes-szólóan elárulja. Ismételten hangsúlyozza, hogy minden tudományát Guarinónak köszöni. Ha valami nem tetszenék Barbarónak, vegye számba a szerző fiatalságát, ha azonban lenne olyan is, amit jónak találna, az érdem Guarinóé.⁴⁵⁰ A költemény műfajilag legközelebb áll a császárkori latin irodalomban divatozó költői epithalamium típusához. Az eredetileg lírikus jellegű epithalamium ugyanis ezidőben alexandriai befolyás alatt inkább epikus jellegűvé formálódott s hangjában erősen közeledett - főleg Claudianusnál - a panegyricushoz. Az előző római költők közül nagy hatással voltak fejlődésére a költőnktől is kitűnően ismert Vergilius, Lucanus és különösen Statius.⁴⁵¹ Janus, aki az általános humanista rokonszenvenek megfelelően mintáit szívesen választotta a császárkori írókból, ez alkalommal is hű maradt hozzájuk s ennek megfelelően epithalamiuma tulajdonképpen Claudianus modorában írt, retorikától, de főleg mitológiától valósággal roskadozó, epikus jellegű panegyricusa a Barbaro-családnak, elsősorban Francesco Barbarónak. A főszereplő, vagy pontosabban a költemény keletkezésének igazi causa movens-e a nászapa. Láttuk, hogy Guarino üdvözlő levelében is jókora helyet foglal el Barbaro dicsőítése: Janus tehát e tekintetben bizonyos mértékig mestere nyomdokaiba lépett. Egyébként mikor Guarino leánya, Flordemilia férjhez ment, Janus epithalamiuma ugyancsak a nászapát, Guarinót dicsőítette s mikor a másik leánynak, Liberának esküvőjét ülték, Janus epithalamiumában szükségesnek látta annak külön megokolását, hogy miért nem beszél ez alkalommal is Guarinóról. Az arra alkalmas szülő dicsőítése mintegy hagyományos eleme a nászénekeknek.

Az epikus-mitológikus keret, melybe Janus a Barbaro-epithalamiumot foglalja, egészen rokokószerű. Venus Erycina Velence táján meglátogatja az Adriai-tengert. Jártában elcsendesülnek a hullámok s minden teremtett lény - mint az Aphroditére írt homerosi himnuszban és mint Lucretius első könyvének híres bevezetésében, - megérzi a szerelem istennőjének jelenlétét. Majd megérkeznek Dalmácia, és Itália partjairól Callianassának, Tethys leányának vezetésével a nereisek, utánuk a naiasok. Janus itt a nevek forgatagos felsorolásával alkalmat talál arra, hogy mitológiai tájékozottságáról, amit már az Eranemosból ismerünk, ez alkalommal újra bizonyosságot tegyen. Venus, hogy szórakozásukat mozgalmassá varázsolja, szépeinek versenyjátékot rendez. Ezt a motívumot - mint láttuk, - költőnk az elveszett Leonello-epithalamiumaiban egyszer már felhasználta: oda talán Vergiliusból (Aen. V.) került, Vergiliusba viszont Homerosból. A csodálatos humanisták azonban, akik Rómától többek között az írói tulajdonjogra vonatkozó laza nézeteket is örökölték, lehetőleg olyan puskaporral szerettek löni, amit előttük már többen kipróbáltak. Amit mi kissé lenézőleg utánzásnak mondunk, az náluk legtöbbször a művészi törekvés sikerültsége. Alig kezdi el a tarka nép a versenyeket, midőn sietve megjelenik Hymen és Amor, akik figyelmeztetik a játékbán elmerülteket, hogy tulajdonképpen már mindnyájuknak Velencében a Barbaro-leány esküvőjén kellene lenniök. A figyelmeztetésre az egész társaság felkerekedik s bevonul - élén az istennővel - a nászapa házába, ahová közben, egyenesen Juppiter megbízásából, Apollo is megérkezett.

⁴⁵⁰ „Quodsi quid istic non satis comptum leges
Veniam iuventae gratia vati dabis
Si quid sonabit auribus dignum tuis,
Guarinus, Italiae splendor eloquentiae
Erit probandus; quicquid in nostris fuit
Apte libellis, fonte manavit suo.” (Ábel, *Analecta*, 108-9 lk.)

⁴⁵¹ E tekintetben jelen tárgyunk szempontjából a *De nuptiis Honorii et Mariae* érdemi megkülönböztetnünk. V. ö. még a Palladius-Celerina epithalamiumot is. - Claudianus mintája viszont elsősorban Statius *Silv.* I. 2. - Janus szóbanforgó költeményének pontos párhuzamba állítása az antik mintákkal eddigi ismereteinket jelentékenyen bővíthetné.

Apollónak jut a legfontosabb szerep: a nászapa dicséretét ő fogja zengeni - még pedig a panegyricus rendjében, azaz nagyjában véve időrendben. Ezt a szerkesztési elvet már a René-panegyricusból ismerjük. Apollo először Barbaro hazáját, Velencét dicsérné, ha az egyáltalán dicséretre szorulna. Ezen tehát hamarosan átestünk. Majd Barbaro nemzetsége, ősei, rokonsága következik. Apollo ez alkalommal a szerencsétlenül hangzó Barbaro nevet valóban panegyricusba illő módon magyarázza: ahogyan Metellus a legyőzött Krétától, Scipio Afrikától, Drusus Germániától kapta nevét, úgy a Barbaro név a legyőzött barbár földre (Barbaries) céloz. Egyébként Janus-Apollo maga is belátja, hogy hosszú lenne Francesco őseinek jeles tetteit mind felsorolni, tehát e súlyos ponton is aránylag röviden átsiklik. A rokonságból egyedül az idősebb Ermolao Barbarót említi, a nagyhírű humanista püspököt.⁴⁵² Így aránylag gyorsan eljut a tulajdonképeni tárgyhoz, a költemény magvához: a nászapa dicséretéhez.

Itt Apollo már bőbeszédűbb lesz. Megtudjuk tőle, hogy Barbaro olyan kiváló költő és prózaíró, kinek szájából mindig mézédesen folyik a szó, akit az összes múzsák kitanítottak speciális művészetükre. Külön megemlíti a Plutarchos-fordítást és a *De re uxoria*-t.⁴⁵³ Az irodalmi érdemek után következnek a hivatalos pályafutás főbb állomáspontjai: Treviso, Vicenza, Bergamo, Verona, Pádua, a különböző nagysikerű követségek, a hadi tettek. A fényes pályafutás ragyogását érzékeltetik a zuhatagként ömlő antik párhuzamok. Barbaro jóformán mindenkit felülmúl, aki eddig élt: egy személyben Lycurgus, Solon, Numa ő egymaga. Költőnk módszerére jellemző, hogy a dekoratív célokat szolgáló mitológiai és retorikai apparatus ellenére Apollo adataiban alig akad itt-ott egy-két bizonyíthatatlan, vagy ellenőrizhetetlen állítás.⁴⁵⁴ Ez Guarino iskolája. Azt már láttuk, hogy a mester sem szeretett pontos információk nélkül hozzáfogni dicsőítő beszédeinek szerkesztéséhez s ékesszólásának hatását szívesen fokozta az ellenőrizhető igazmondás erejével. Janus-Apollo annyira belemerült e kifogyhatatlan tárgyba, hogy közben megfeledkezik mindenki másról, pl. a vőlegényről is, aki pedig ez esetben legalább is alkalmasszerző volt. Róla csak a legvégén mond egy-két dicsérő szót.

Apollo beszédének végeztével, hogy a szó szorosabb értelmében vett epithalamiumnak legalább a látszata el ne vesszék, részt vehetünk a menyegzői szertartáson. Ez azonban tisztára pogány jellegű. Míg Guarino az antikizáló célzások ellenére üdvözlő levele végén az egy örök Istennek áldását könyörgi a fiatalokra, addig tanítványa, a váradi kanonok, a későbbi pécsi püspök ez alkalommal óvatosan vigyáz arra, hogy semmi keresztény elemmel meg ne rontsa a hangulat egységét. A keresztény egyházi szertartás leírásának beleszövése a sok naias, nereis, továbbá Venus és Apollo jelenlétében valóban illúzió-törő elem lenne.

Janus költeményét nem sokkal az esküvő után személyesen adta át Barbarónak. Guarino egyik leveléből tudjuk, hogy néhány héttel a menyegző után 1453 február első felében Janus Velencében járt s ott Barbarót is felkereste. Kedves tanítványa útját a nagyhírű humanistához Guarino 1453 február 5-én kelt meleg ajánló sorokkal egyengette. Szebben, egyszerűbben, nagyobb szeretettel alig lehetett volna írni, mint ahogyan Guarino Janust Barbarónak bemutatja. „Ezt a Janust, iskolám növendékét, aki észjárásban, nemzetségére nézve magyar, erkölcsiben olasz, tudományában csodálatos, sőt inkább bámulatos, figyelmedbe ajánlom, fogadd

⁴⁵² Erről az „idősebb” Ermolao Barbaróról, Aesopus fordítójáról l. Voigt, *Wiederbelebung* II. 37-38 lk. - Nála jóval nagyobb hírnévre tett szert az ifjabb Ermolao Barbaro (1454-1498), Francesco unokája, Themistos fordítója, a *Castigationes Plinianae primae - secundae* szerzője (Monnier, *Le Quattrocento* I. 172 l.). V. ö. Arnaldo Ferriguto, *Almorò Barbaro*, Venezia 1922.

⁴⁵³ Az utóbbi mű rövid méltatása 228-31 sk.

⁴⁵⁴ Sabbadini, *Epistolario di Guarino* III. 469 l.

őt tieid közé.”⁴⁵⁵ Nyomtatéknak Janus mindenesetre magával vitte friss költeményét is, ami humanista ízlés szerint remekbe készült. Mert, ismétlem, ne feledjük el, hogy Janus végeredményben mégis csak kortársainak írt s nem nekünk.⁴⁵⁶ Ha a jeles Barbaro hasonló feladatra vállalkozott volna, minden valószínűséggel politikai valóságérzéke és keresztény gondolkozása ellenére nagyjában éppen olyan mitológiától roskadozó és retorikától átítatott, pogány istenektől nyüzsgő alkotás került volna ki tolla alól, mint amilyen Janusé, - legfeljebb költeménye kevésbé símán gördült volna, mint a magyar ifjúé. Annak idején a „De re uxoria”, a szükségszerű eltéréseket nem számítva, alapjában véve hasonló módszerrel készült. Az ősz humanista bizonyára szeretettel fogadta a csodálatos tehetségű magyart. További érintkezés kettőjük között már alig lehetett, mert Francesco Barbaro kb. egy évvel ezután, 1454 januárjában meghalt. Az akkor még Ferrarában időző Janus a megboldogultat meleghangú epigrammával búcsúztatta el.⁴⁵⁷

Sabbadini szerint Janus akkor látogatta volna meg Barbarót Velencében, midőn a ferrarai egyetemről és Guarino iskolájából végleg távozott, hogy a páduai egyetemre átmenjen.⁴⁵⁸ Minden mástól eltekintve Zágrábi Ágoston idézett levele 1454 júliusából e feltevésnek a leghatározottabban ellene mond: e levélben Janus még ferrarai lakos.⁴⁵⁹ Mint látni fogjuk, Janus valóban négy tanévet fog tölteni Páduában: 1454 ősztől 1458 nyaráig. 1453 februárjában kissé korai lenne még a Páduába való átköltözés. Valószínűleg ez alkalommal csak egy olyan rövidebb időre tervezett kirándulásról van szó, amilyent Janus Ferrarából, ha ideje engedte, az észak-olasz városokba többször is rendezett. Ezután még tovább, mint egy évig maradt költőnk első dicsőségei színhelyén: sütkérezett a gyorsan szerzett hírnévben, népszerűségben, élvezte a tapsot, mely minden oldalról bőven záporozott feléje. Egészséges, fiatal volt, folyton előbbre és magasabbra lendült: rövid évei alatt kétségkívül ekkor érezte magát a legelégedettebbnek. Munkabírása bámulatos. Az eddig felsorolt hatalmas teljesítmények mellett a ferrarai időkre esik még a Guarino-panegyricus első redakciója is.

---

⁴⁵⁵ U. ott II. 608 l. - Quirini kiadásában (286 l.) a levél kelte hiányzik. Ezt Sabbadini a páduai egyetemi könyvtár 1261 sz. kéziratából vette. V. ö. Sabbadini, Centotrenta lettere 59 l.

⁴⁵⁶ Kitünően állapítja meg a humanista költészet megértésének és bizonyos mértékű élvezésének feltételeit Burckhardt 220 l. Elvi deklarációját érdemes lesz idéznünk: „Wer in den Künsten keine abgeleiteten Formen vertragen kann, wer entweder schon das Altertum selber nicht schätzte, oder es in Gegenteil für magisch unnahbar und unnachahmlich hält, wer endlich gegen Verstösse keine Nachsicht übt bei Dichtern, welche z. B. eine Menge Silbenquantitäten neu entdecken oder erraten mussten, der lasse diese Literatur beiseite. Ihre schönern Werke sind nicht geschaffen, um irgendeiner absoluter Kritik zu trotzen, sondern um den Dichter und viele Tausende seiner Zeitgenossen zu erfreuen.”

⁴⁵⁷ Ábel, *Analecta* 121 l. két epitaphiumot közöl Januséi gyanánt a Cod. Brix. C. V. 10, illetőleg a Vat. Lat. 5131. sz. kéziratokból. Ezek közül a második, amint azt Juhász László a bresciai (f. 14a) és az alább idézett párisi (f. 72b) kéziratokból megállapította, nem Janus, hanem Johannes Antonius Romanus műve. - Megvan az epitaphium egy párisi (Bibl. Nat. Ms. Lat. 8625 f. 72b) kéziratban is, ahonnan Petrovics Frigyes annak idején 1835-ben lemásolta. A másolat Petrovics iratai között megtalálható a Magy. Tud. Akadémia kéziratárában. (1835 Tört. okl. irat. 37 sz. 98. l.)

⁴⁵⁸ *Epistolario di Guarino* III. 469-470 lk.

⁴⁵⁹ Ábel, *Analecta* 220 l. - V. ö. 145-6 lk.

VIII.

Janus és Guarino. - Guarinóra írt kisebb dicsőítő költeményei. - A Guarinóra írt panegyricus szerkezete, a panegyricusba beleszőtt fontosabb, a mester személyére és iskolájára vonatkozó adatok. - A Guarino-panegyricus önéletrajzi adatai. - A ferrarai első redakció valószínű ideje. - A magyarországi redakció. - Az esetleges páduai redakció.

Janusnak egyik régebbi életrajzírója, az olasz Rosmini, helyesen figyelte meg költőnk jellemében annak talán legszembeesőbb vonásaként a hálát. Ez az egyensúlyozatlan lelkű, elkényeztetett, állhatatlan, néha a cinizmussal kacérkodó csodagyermek, kinek jellemében a humanista primadonnák szokásos gyengéi jórészen megtalálhatók, kedves gyermekként valóban mélységes hálát tudott érezni mindazokkal szemben, akiket őszinte jóakaróinak tartott. Rosmini éppen ezért elhinni sem tudja, hogy a „hálás” Janus férfikorában összeesküvést szőtt volna egyik nagy jótevője, Mátyás király ellen...⁴⁶⁰

Három embert szeretett költőnk legjobban rövid földi pályafutása alatt: anyját, nagybátyját és mesterét, Guarinót. Mellettük bővebben jutott még szeretetéből Garázda Péternek, Galeottónak, Jacopo Antonio Marcellónak és Battista Guarinónak. Ha azonban a vérségi kapcsolatoktól is erősített vonzalmat a számításból kihagyjuk, senki sem érte el szívében azt a változtatlanul friss szeretetet és háladatosságot, melyet az öreg Guarino iránt mindvégig érzett. Vonzalma kiterjedt Guarino családjára is. Láttuk, hogy a Guarino-leányok menyegzőjét Janus epithalamiumokkal örökítette meg s ezek közül az egyik (a Flordemilia esküvőjére írt költemény, lényegében véve Guarino dicsőítése volt.⁴⁶¹ Midőn Guarino felesége, Taddea, meghalt, Janus szépen sikerült sírfeliratot írt emlékére.⁴⁶² A Guarino-fiúk közül Battistához, a legfiatalabbhoz, jóformán egész életét végigkísérő, több irodalmi emlékekkel dokumentált barátság fűzte. Mikor pl. Janust, a Magyarországon több mint egy évtizede eltemetkezett, egykor ünnepelt humanista költőt Olaszországban már elfeledték és lekicsinyelték, Battista Guarino lépett - mint láttuk, - a porondra, hogy Bertuciusához írt levelében barátja irodalmi érdemeit újra felmagasztalja és megvédje.⁴⁶³ S bár Battistát Janus önmagáért is kedvelte, mégis általában a család különböző tagjai iránt tanúsított vonzalmának végső gyökere az apa iránt érzett tisztelet és szeretet volt. Ennek a vonzalomnak költői kifejezése jelentős helyet foglal el Janus munkásságában.

A Guarinóra írt dicsőítő hangú Janus-epigrammákból külön sorozatot lehetne összeállítanunk. Guarino ékesszólóbb Nestornál.⁴⁶⁴ Ha maga Juppiter gyöngyökkel kirakott arany pohárból nyujtana italt Janusnak, azt sem inná szívesebben, mint a Guarino ajkáról folyó nektárt.⁴⁶⁵ A mester sokoldalúsága bámulatos: Leonardo Bruni görögből fordít, Poggio a latin szónoki

⁴⁶⁰ Rosmini, Vita di Guarino III. 96-97 lk.

⁴⁶¹ U. ott III. 98 l.: „...introdottosi a parlar del padre di lei tanto in questo discorso s’innoltra, che più dell’ argomento principal non ricordasi, e tesse del suo maestro si grande elogio, che al maggior uomo che sia comparso al mondo sarebbe soverchio.”

⁴⁶² Epigr. I. 135.

⁴⁶³ V. ö. 25, 255 l. - Janus viszonyát Guarino családjához tárgyalja Sabbadini, Vita di Guarino 139 l. - Karácson szerint (14 l.) Guarino is írt volna egy-két dicsőítő költeményt Janusra: „...tanár és tanítvány fellengő költeményekkel dicsőítették egymást.” Karácson talán Battista Guarinóra gondolt, midőn ezt az állítást megkockáztatta.

⁴⁶⁴ Epigr. I. 344.

⁴⁶⁵ Epigr. I. 177.

próza mestere, Beccadelli kiváló költő, Guarino azonban egy személyben fordító, szónok és költő.⁴⁶⁶ Legfőbb érdeme mégis a latin nyelv becsületének helyreállítása. E tekintetben Camillushoz hasonlítható: amint Camillus visszaszerezte Róma elvesztett hatalmát, Guarino visszaadta a világnak Róma nyelvét.⁴⁶⁷ Ezért a nagy érdeméért egyformán hálára van kötelezve neki a múlt, a jelen és a jövő,⁴⁶⁸ annál is inkább, mert sokszor szinte nagyobb munka újraformálni az egyszer elpusztultat, mint teljesen újat alkotni.⁴⁶⁹ Olyan nagy ez az érdem, hogy maga a latin nyelv minden kifejező ereje ellenére sem képes érte megfelelő módon hálát adni.⁴⁷⁰ Janus azonban a hálás tanítványhoz illő módon kissé túloz, midőn Guarinót a klasszikus latin nyelv legnagyobb s jóformán egyetlen újraélesztőjének mondja. Guarino kortársai között kétségtelenül voltak jobb latin stiliszták is, mint a ferrarai mester; az ifjabb nemzedék pedig ezen a téren általában túlszárnyalta őt. Akármennyire nagyok is Guarino iskolájának teljesítményei, akármennyire elismerjük is az idők távolságán keresztül leszűrődött ítélettel Guarinónak ilyen irányú maradandóbb érdemeit, azért tárgyilagosan mégsem ő a latin nyelv kizárólagos Camillusa. Ifjú korában latin tudása meglehetősen ingadozó; később a stílusa folyton tökéletesedett ugyan, de - Sabbadini kifejezésével, - azért mindig megtalálhatjuk benne a korai humanizmusra általában jellemző „eredendő bünt”, a magasabb igényeket is kielégítő finomabb stílusérzék hiányát. Kissé bőbeszédű, szóválasztása nem mindig szerencsés, körmondatai néha sántítók.⁴⁷¹ Janus pl., különösen a „költő” Janus, a latin nyelv könnyed kezelésében már kezdettől fogva határozottan fölötte állt mesterének. Annál szebb tőle, hogy Guarino nagyságát mégis fenntartás nélkül elismeri és hirdeti.

A Guarino-epigrammák csak mintegy előkészület voltak a nagyszabású Guarino-panegyricushoz, Janus leghíresebb, legtöbbet emlegetett munkájához, melyben ezek az előbb megpendített motívumok továbbiakkal kiegészülnek.⁴⁷² Rosmini ezt a Claudianus-szabású panegyricust „a hála legnagyobb és leggazdagabb adójának” tartja, amit egy növendék a mesterének

⁴⁶⁶ Ábel, *Analecta* 98 l. Tetrastichon J. P. in cl. v. Guar. V. (Cod. Marc. cl. XII. 135.) Az epigramma azért is érdekes, mert elárulja, kiket tartott Janus az egyes humanista műfajokban reprezentatív íróknak:

Interpres Graios transfers, Leonarde, libellos,
Poggius Arpinae sectatur fulmina linguae.
Blanda Panormigenam delectant carmina vatem,
At, Verona, tuus transfert, canit, orat alumnus.

Jellemző, hogy Janus számára a reprezentatív humanista költő: Beccadelli!

⁴⁶⁷ Epigr. I. 113. - Ábel, *Analecta* 124 l. Laus Guarini.

⁴⁶⁸ U. ott, De eodem.

⁴⁶⁹ U. ott 125 l. De eodem.

⁴⁷⁰ U. ott, Laus Guarini.

⁴⁷¹ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 4 l. Paolo Cortese szerint (ed. Galletti 226 l.) is „Genus tamen scribendi (sc. Guarini Ver.) inconcinnum admodum est et salebrosum.” - A humanisták latin prózájáról kitűnő, részletes tanulmányokon alapuló áttekintést nyújt Sabbadininak egy másik műve: *Storia del ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell' età della rinascenza*, Torino, 1885.

⁴⁷² *Silva panegyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum. Poemata* 1 s köv. lk. - Elterjedettségét és kedveltségét bizonyítja kézíratainak és kiadásainak nagy száma. Egyik legfontosabb kéziratát, amit eddig a tudomány nem tartott számon, a stuttgarti Landesbibliothekban őrzik. A kézirat a Guarino-panegyricuson kívül a Strozza-Janus levélváltást is tartalmazza. A Guarino-panegyricus másolatát a kézirat bejegyzése szerint (f. 27b) 1477. jún. 15-én 15 órakor(!) Theodoricus Plinius fejezte be Ferrarában. A kéziratot Juhász László kollacionálta.

egyáltalán adhat.⁴⁷³ Voignak nagyjában ugyanez a véleménye.⁴⁷⁴ Sabbadini hasonlóan nyilatkozik róla, midőn a „bámulat, elismerés és szeretet” emlékének mondja.⁴⁷⁵ Hegedüs István reprezentatív műnek tartja, amennyiben a mester személyének dicsőítésén túl az irodalmi újjászületés szelleme is tisztán kifejeződik benne. Egyike ez szerinte a nagy szellemi forradalom ihletétől áthatott munkáknak s egyes részei az irodalmi újjászületést előidéző reformnak elveit, megjelenési formáját teljes közvetlenséggel mutatják.⁴⁷⁶ Hegedüs megállapítása találó: valóban e korszak ellenállhatatlanul felfelé törő lendületének Janus Guarino-panegyricusa az egyik leghívebb s egyúttal legelevenebb kifejezője.

A mesternek a tanítvány tollával való dicsőítését egy ízben maga Guarino is megvalósította a saját, akkor már rég elhunyt tanítójával, Chrysolorasszal szemben. Éppen az időtájt, midőn Janus lelkében a Guarino-panegyricus terve megfogant, Guarino a Chrysolorina c. gyűjtemény létrehozásán fáradozott, melyet, mint mások is megjegyezték, bizonyos tekintetben a mostani tanári jubileumok alkalmával kiadott emlékkönyvek ősenek tekinthetünk.⁴⁷⁷ De míg a Chrysolorina többeknek prózai és verses dolgozatait foglalta magában, addig Janus egyedül vállalkozott a nagy feladatra, hogy a még élő mestert méltóképpen dicsőítse.

A költemény reánk maradt szövegében formai érdemét illetőleg kb. ugyanazon a szinten áll, mint az eddig tárgyalt terjedelmesebb dicsőítő költemények, tartalmi szempontból azonban ezeknél összehasonlíthatatlanul értékesebb, mert egyrészt egyik legközvetlenebb forrásunk Guarino életére és iskolájára vonatkozólag, másrészt becses önvallomásokat is tartalmaz.

A Guarinóra vonatkozó adatok, amennyiben lehántjuk róluk a külsőlegesen reájuk aggatott, a panegyricus természetéből fakadó mitológiai és retorikai sallangot, általában megbízhatók. Janus itt is a hű krónikás tárgyilagosságával sorba veszi Guarino életállomásait s a modern kutatás ellenőrző vizsgálata e tekintetben alig egy-két helyen kénytelen tévedésekre, vagy hiányokra reámutatni. Viszont meg kell állapítanunk, hogy költőnknek ez alkalommal sincs érzéke a szerves rend, az arányosság iránt s a belső összeforrasztás titokzatos szabályait sem tudja, vagy inkább nem akarja alkalmazni. Elméletileg kitünően megtanulta az időrendi egymásutánt művészi szempontból mellőző helyes szerkesztés elveit, ezekről számot is ad, midőn Guarino tanítását reprodukálja.⁴⁷⁸ Mindez azonban a gyakorlatban csak holt tudás: Janus ez alkalommal is nagyjában megmarad az időrend mellett s ha ettől valami okból eltér, a szálak - legalább számunkra - rögtön összekuszálódnak. Mentségére csak az szolgálhat, hogy itt is, mint más hasonló alkotásaiban, a Claudianus-féle panegyricus hagyományos szerkesztési elveit alkalmazta. Fokozza számunkra a szerkezetbeli egyenetlenségeket éppen ebben a

⁴⁷³ Rosmini, Vita di Guarino III. 97 l.: „...il maggiore e più ricco tributo che della sua gratitudine possa dare un discepolo al suo maestro.”

⁴⁷⁴ „ein Denkmal der Dankbarkeit”. (Wiederbelebung I. 547 l.)

⁴⁷⁵ V. ö. Hegedüs, Guar. és J. P. 3 l.

⁴⁷⁶ U. ott 4 l.

⁴⁷⁷ U. ott 8 l. - Hegedüs felteszi, hogy a Chrysolorinában lappanghat Janusnak ez alkalomra írt költeménye is. Ezt az önmagában véve nagyon valószínűnek látszó föltevést a kutatás újabb eredményei nem igazolták. Sabbadini kutatásai szerint (Epistolario di Guarino III. 460-461 lk.) a teljes Chrysolorinát tartalmazta a Firenze melletti kamalduli kolostor 294 sz. (időközben elveszett) kézírata. Ennek tartalmát régebbi leírások adatainak felhasználásával rekonstruálhatjuk. Egyik legfontosabb darabja volt a gyűjteménynek Raphaelis Zovenzonii Monodia Chrysolorae, melyet Sabbadini először a következő munkájában adott ki: R. Z. e la sua Monodia Chr., Nozze Murani-Fiorio, Catania 1899. V. ö. még Epistolario di Guarino II. 599 l. Janus Pannonius jelenlegi tudásunk szerint a Chrysolorinába nem írt semmit!

⁴⁷⁸ Paneg. ad Guar. 530 sk.

költeményben talán még az a körülmény is, hogy Janus e művét - mint látni fogjuk, - nem egyszerre, egy öntésből csinálta, hanem a végén olyan részekből illesztette össze, amelyek valószínűleg két, esetleg három, egymástól meglehetősen távoleső időpontban keletkeztek. A mitológiai apparátus ízlésbeli fogyatékoságait, a mindent előtő retorikai zuhatagot külön már nem is említem: ezt úgy kell vennünk, ahogy van. Janusnak nem vethetjük minden alkalommal külön a szemére, hogy korának a gyermeke s hogy nem volt más, mint ami éppen lenni akart: a retorikus költők, ez esetben Claudianus öntudatos utánzója.

Tartalmi szempontból a legértékesebb részek kétségtelenül a Guarinóra és iskolájára vonatkozó adatok. Tehát először - az időrend elve szerint - Guarino ifjúságáról hallunk: szereti a könyveket, de csak a szónokokat és a költőket; orvostudománnyal, joggal, logikával nem kíván foglalkozni. Tanító hajlandósága korán kiütözik; még tanítvány, de már tanítja társait. Nagyfontosságú lépése, hogy - természetesen Apollo buzdítására - tanulmányainak elmélyítése céljából Görögországba, Konstantinápolyba megy. Ott Chrysoloras házába kerül, ahol, csakhogy tanulhasson, szívesen végez szolgai teendőket is. Előmenetele csodálatos: behatol a görög tudományba, filozófiába, irodalomba s, midőn Itáliába visszatér, egymaga „két Pallast” bir s „ikerforrást nyit a szomjas ajaknak”. Megnyitja velencei iskoláját, ahová a tanulók mindenünnen, egész Itáliából tolonganak s bámulják főleg a görög irodalom sok száz éves lakattal lezárt titkainak napfényre hozását. Az iskola leírását - Hegedüs István fordításában - érdemes lesz meghallgatnunk:

Más tanítóknak üres tantermők, néptelen a pad,
Tanszékét maga is ott hagyván, eljön a mester
S csatlakozik szívesen hozzád, mint ifju tanítvány;
Mindenik osztály jön, nincs korba' se rangba' különbség,
Zsúfoltig megtel a tanácsház nagy sokasággal.
Hallgat együtt ott nővel a férfi, az ősszel az ifjú,
És ki elébb követett más pályát, mostan a Múzsát,
Mostan ohajtja a lant zöngelmét. Eljön a kalmár
Asztala mellől. Nem köti lelkét kapzsi arany-vágy.
Harcfi letesz dárdát és durva paraszt hagy ekét ott,
S veszi becsét te miattad a többi művészet; örömmel
Hagy cirkalmat el a geometra; a bölcsész,
Aki a dolgok okát fürkészi, fölkeres önként
És aki kórt gyógyít s aki törvényt tud magyarázni,
Mind a te házad után eped és áhítja tudásod...⁴⁷⁹

Janus szerint Guarinónak későbből ismert didaktikai módszere már Velencében kialakult, éppen ezért néhány szóban már itt ismerteti. Nevelői tevékenységéről szólva kiemeli, hogy pálca és korbács nélkül, pusztán tekintélyével és vonzó példájával tartotta féken még a legféktelenebbeket is.

Velence után következnek szűkszavú felsorolásban Guarino tanítói tevékenységének további állomáshelyei: Pádúa, Verona, Trento és Bologna.⁴⁸⁰ A későbbi kutatásnak ezek a sorok elég gondot okoztak, mert sem Pádúa, sem Bologna, sem Trento Guarino tanítói tevékenységének állomáshelyei gyanánt más forrásokból ki nem mutathatók, sőt a kétségtelen hitelességű egyéb állomáshelyek között kronológiailag sem helyezhetők el. Rosmini ezzel kapcsolatban megbízhatatlanságot vet Janus szemére.⁴⁸¹ Sabbadini már óvatosabban ítél s megállapítja,

⁴⁷⁹ U. ott 351 s köv. sk.

⁴⁸⁰ U. ott 401 s köv. sk.

⁴⁸¹ Rosmini, Vittorino da Feltre 46 l.

hogy az általában jól informált Janus ez alkalommal sem beszélt teljesen alap nélkül. 1416-ban ugyanis Guarino a Velencében dühöngő pestis elől néhány hónapra Páduába menekült, 1424-ben pedig a veronai pestis elől Trentóba. Bolognában 1410-ben rövid időre megfordult, 1424-ben pedig a bolognaiak meghívták őt városukba, ezt azonban nem fogadta el. Janus ezeket a csak alkalmilag felkeresett helyeket kissé pontatlanul egy sorban említi Veronával, ahol Guarino hosszabb ideig állandóbban tartózkodott, de azért ez alkalommal sem beszélt teljesen a levegőbe.⁴⁸²

A költemény középpontját, egyúttal legterjedelmesebb részét költőnk Guarino ferrarai működésének szenteli, ahová őt Niccolò d'Este 1429-ben meghívta fiának, Leonellónak nevelése céljából. A mester ferrarai működésével már foglalkoztunk, midőn Janus tanulmányi menetét vázoltuk, éppen azért e helyütt a Guarino-panegyricusból csak azokra a részletekre hívom fel a figyelmet, amelyet az ott rajzolt kép egyes vonásait vagy nyomatékosan megerősítik, vagy némi szempontból esetleg kiegészítik. Ferrara dicsőségének Janus szerint is Guarino a leggazdagabb forrása:

A te műved, hogy, míg másutt hadi harsona harsog,
Ferrara lágy citerát hallgathat s ül diadalmat.
Van vezetője kegyes s polgára, ki érti az ékes
Ajku beszédet, egész Helikon jött át ide lakni,
És itt nemcsak az általad is tanította művészet
Él, de virágzik a többi művészet is, ám te vezérled.
És ha olyan sok orvos, olyan sok a két jog, a hármas
Bölcsészetbe' tudós s avatott özönlik e helyre,
Érted, oh érted van...⁴⁸³

Guarino mondható Ferrara tulajdonképeni megalapítójának: előtte a város homályban élt, most híre Athén dicsőségével vetekszik.⁴⁸⁴ A Guarino-iskolába a föld minden részéből özönlenek a tanulók. Ezzel kapcsolatban Janus ismét előadja - most már sokkal részletesebben - Guarino didaktikai módszerét, nagyjában úgy, ahogy azt Battista Guarino sokat idézett művében (*De modo et ordine docendi ac studendi*) már láttuk. A továbbiakban Guarino és a *contubernium* napirendje következik, majd - Francesco Barbarótól kezdődőleg - a híresebb tanítványok felsorolása. A névsor egyáltalán nem teljes, Janus nem is szánhatta annak. A költeménynek ezt a hiányát Battista Guarino a velencei Bibl. Marcianában őrzött kézirat margóján meg is jegyzi.⁴⁸⁵ Felsorolja, de szintén csak sommásan, Janus a mester főbb munkáit is: a Platon életrajzot, a grammatikai munkákat, a Plutarchos-fordításokat, említi továbbá az 1447 őszén tartott tanévmegnyitó beszédet, a Leonello fölött tartott gyászbeszédet és a Strabon-fordítást. Guarino főbb tisztelői és barátai közül Poggiót, Vittorino da Feltrét, Francesco Filelfót, Pier Paolo Vergeriőt és Lorenzo Vallát tartja említésre érdemeseknek. Majd - a panegyricus hagyományos szerkesztési elvei szerint - Guarino magánélete és családja kerül sorra. A Guarino-fiúk közül Janus külön megemlékezik Battista Guarinóról, aki atyja szellemét a legtisztábban örökölte s később atyja katedráján is méltó utódnak bizonyult.⁴⁸⁶ Battista a személyére vonatkozó soroknak nagyon örült, azt azonban hiánynak érezte, hogy Guarino két másik jeles fiának érdemeiről Janus egyáltalán nem beszélt. Épp ezért a már

⁴⁸² Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 7 l.

⁴⁸³ Paneg. ad Guar. 438 s köv. sk.

⁴⁸⁴ U. ott 451 s köv. sk.

⁴⁸⁵ Ábel, *Analecta* 4-6 lk. - V. ö. Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 140-141 lk.

⁴⁸⁶ Paneg. ad Guar. 838 s köv. sk.

említett velencei kéziratban egy külön beragasztott levélkén Battista a hiány pótlása céljából 12 új sort iktatott a költeménybe.⁴⁸⁷ A befejezés Guarino születésének csodálatos körülményeit tárgyalja; ez a rész szerkezeti szempontból összefüggés nélküli ragasztéknak látszanék, pedig alapjában véve teljesen megfelel az antik panegyricus-irodalomban kialakult gyakorlatnak.⁴⁸⁸

A költemény során elég gyakran találhatók érdekesebb lírai jellegű önvallomások is. Midőn Janus a világ minden tájáról Ferrarába özönlő tanuló-ifjúságot említi, önmagáról sem feledkezik meg. Ez a sokszor idézett részlet⁴⁸⁹ fontos adatot tartalmaz költőnk születési helyére vonatkozólag. Mikor a kiválóbb Guarino-tanítványok közül néhánynak nevét felsorolja, utolsónak önérzetes szavakkal önmagát is megemlíti. Valószínű, hogy ez a részlet, melyben arról is szól, hogy a Múzsákat a Pó mellől *majd* a Dunához elvezeti s a Dráva partján Guarino tiszteletére *majd* templomot emel,⁴⁹⁰ még az ú. n. ferrarai redakcióból, a költemény első fogalmazásából való.

Nem érdektelen az a Janus terveibe bevilágító, bár ebben a formában valószínűleg beváltatlanul maradt ígéret, mely szerint később magyar tárgyú époszt fog írni, még pedig a nagy Hunyadi János harcairól:

Eljön még az idő, mikor érett férfikoromban
Bátran a harcimezőt zengem s csaták zivatarját:
Nagy Hunyadi, hogy a vad törökök közt szerte miként dúlt
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig.
Tudja a Hebrus, amely már vérszint ölte magára
S a macedón fensík, csontoktól messze fehérő
És Rhodope havasán áttört út vérynoma tudja...

E sorokból kétségtelen, hogy Janus a Hunyadi-éposz középpontjába az ú. n. hosszú-hadjáratot kívánta helyezni.⁴⁹¹ Voigt erre a helyre céloz, midőn ironikusan megállapítja, hogy Janusból minden becsvágya ellenére sem lett nemzetének Vergiliusa: „Erejét később apróbb dolgokban forgácsolta szét, számos epigrammában, melyek közül egyesek valóban találók és ötletesek, mások bizony obszcén arcátlansággal is hajszojják a tetszést.”⁴⁹² Voigt kritikája nem mindenben igazságos: azt még talán lehetne mondani, hogy Janus eleve nem arra termett, hogy nemzetének Vergiliusa legyen,⁴⁹³ de a legnagyobbbrészt ifjúkori epigrammákat a későbbi terméketlenségért okolni már egyáltalán nem lehet, hiszen költőnk igazi nagysága a terjedelmesebb epikai alkotások egyes kiválóan sikerült részletei ellenére éppen azokban az epigrammákban nyilvánult meg a legtisztábban, amelyekben erejét állítólag „szétforgácsolta”. Talán az lett volna számára éppen a legüdvösebb, ha becsvágya e területől, ahol egészen otthon érezhette magát, egyáltalán nem csalogatta volna el.

A Guarino-panegyricus az összes hosszabb lélekzetű költemények közül kétségtelenül a legnagyobb becsvággyal készült, ami abból is nyilvánvaló, hogy a különben gyorsan dolgozó

⁴⁸⁷ Ábel, *Analecta* 6 l.

⁴⁸⁸ Paneg. ad Guar. 942 s köv. sk.

⁴⁸⁹ U. ott 485 s köv. sk. - V. ö. *Opuscula* 153, 171 lk.

⁴⁹⁰ U. ott 650 s köv. sk. V. ö. ehhez Silius Italicus Vergilius-kultuszát, *Martialis* VII. 63, XI. 48.

⁴⁹¹ U. ott 675 s köv. sk. - V. ö. Hegedüs, Guar. és J. P. 76 l. - Nincs kizárva, hogy az elveszett *Annales*-ben Janus, legalább részben, mégis beváltotta ifjúkori ígétét.

⁴⁹² Voigt, *Wiederbelebung* II. 319 l. - V. ö. u. ott 403-4 lk.

⁴⁹³ V. ö. 63-4 lk.

Janus kora ifjúságától kezdve jóformán élete végéig dolgozott-javíthatott rajta. Ezzel eljutottunk a keletkezés időpontjának meghatározásához, ami egyike a legnehezebb és legvitatottabb problémáknak. Bár a kérdéshez eddig is többen hozzászóltak, a véglegesnek mondható vélemény kialakulásától egyelőre még messze tartunk. A nélkül, hogy az eddigi véleményekkel⁴⁹⁴ pontról-pontra vitába szállnék, bemutatom és igazolni próbálom a magam álláspontját.

Janus a Guarino-panegyricus első redakcióját, mely a jelenlegi költeménynél valószínűleg jóval kisebb terjedelmű lehetett, még Ferrarában elkezdte s ugyanott ideiglenesen be is fejezte. Kétségtelen továbbá az is, hogy Janus e költeményét már Magyarországon újra elővette s alapos revíziónak vetette alá. A munka lassan haladt; azok, akik tudtak róla, mint pl. Battista Guarino, türelmetlenül várták a befejezést, amely azonban csak 1469 körül, tehát három évvel Janus halála előtt készült el.⁴⁹⁵ Reánk eddigi tudásunk szerint ez a végső redakció maradt. Mivel Janus időbeliség szempontjából feltűnő gonddal vigyázott az átdolgozás alkalmával a szöveg egységére, az utólagos ragasztékok elválasztása szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Álláspontom igazolására tehát elsősorban külső argumentumokat kell és lehet felhasználnom. Nincs kizárva az sem, hogy Janus e költeményét nem sokkal az első redakció után, páduai diákkorában, legalább mérsékelten, újra átdolgozta. Ez esetben ez a páduai átdolgozás lenne a második és a magyarországi a harmadik redakció. Ez azonban csak feltevés, amit jelenlegi adataink legfeljebb sugalmaznak, de teljes bizonyossággal nem igazolnak.

⁴⁹⁴ Ezek közül a fontosabbakat röviden ismertetem. - Albrecht (Strozza 43 l.) szerint Janus e költeményét közvetlenül 1450. okt. 1. után írta volna: „...ein Gedicht, das (nach v. 714 sqq.) bald nach dem Tode des Markgrafen Leonello (1. okt. 1450) verfasst sein muss.” - Ugyanerre az adatra való hivatkozással hasonló véleményen van Voigt, Wiederbelebung I. 547 l. - Sabbadini több ízben nyilatkozott a keletkezés időpontjáról, de végleges eredményre jutni ő sem tudott. La scuola e gli studi di Guarino c. művében (2 l.) 1454-et gondolja. Megmaradt az 1454 mellett a Reforgiato-bírálatban (i. h. 232 l.) is, azonban szerinte ekkor Janus már Páduában volt: „A Padova scrisse il Panegirico di Guarino nel 1454.” Újabban megváltoztatta véleményét: „Vedremo che Giano lasciò Ferrara nel 1453 e in quell' anno stesso prima di partire volle elevare un' imperituro monumento di gratitudine e di ammirazione al maestro nel Panegyricus. La sua composizione è certamente posteriore all' ottobre 1450, perchè vi si accenna alla morte di Leonello (1 ottobre 1450; vv. 714-5). D'altra parte Guarino attendeva a tradurre Strabone (vv. 732-6). Ora noi sappiamo che la traduzione commessagli da Niccolò V. era gli avviata nel marzo del 1453: e dal 1453 non si può uscire, perchè il Panegyricus fu composto a Ferrara.” (Epistolario di Guarino Ver. III. 440 l.) Ugyanebben a művében valamivel előbb (434 l.) más összefüggésben ugyancsak 1453-ra teszi a Guarino-panegyricus keletkezését. - Karácson szerint (205 l.) a szóbanforgó költeményt Janus „valószínűleg Magyarországon írta, mert mint régen elmúlt dologról emlékezik meg azon időről, midőn tanítványa volt Guarinónak.” Ebből a megjegyzésből valószínűnek tartom, hogy Karácson a Guarino-panegyricust csak felületesen ismerte. - Hegedüs István véleménye fölötte ingadozó. Guar. és J. P. c. értekezésében (32-33 lk.) terminus post quem-nek megteszi Battista Guarino bolognai tanári beköszöntőjét (1455), terminus ante quemnek pedig a Strabon-fordítás befejezését (1456?). E szerint megkapnánk 1455-56-ot. Ennek ellenére 8 l. arról beszél, hogy Janus e művét 1458-ban fejezte volna be, majd később (33 l.) kétségtelennek mondja, hogy a panegyricus 1455-1458 között íratott. Valószínűnek tartom, hogy Hegedüs ellentmondásait legalább részben zavart okozó sajtóhibák számlájára kell írunk.

⁴⁹⁵ Ábel, Analecta 212 l.: „Sed multo certe gratior, quod Panegyricum in parentis nostri laudem versibus a te conscriptum et iam pridem a nobis exoptatum secum attulit.” Battista egyébként úgy beszél a panegyricusról, mint Janus ifjúkori művéről: „Amavi enim pariter et magnopere probavi animi tui erga praeceptorem eximiam gratitudinem, qui ingenii tui ac doctrinae primitias eius laudibus dedicare voluisti...” (u. ott). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Janus ifjúkori művét minden változtatás nélkül küldte volna el barátjának. - A levél kelte: Ferrariae, Idibus Decembris 1469.

Arra több bizonyítékunk van, hogy Janus 1450-54 között a Guarino-panegyricus első redakcióját Ferrarában megkezdte és be is fejezte. Leonello d'Este 1450 okt. 1-én halt meg, a halotti beszédet fölötte Guarino mondotta. Erre a beszédre Janus panegyricusában olyan szavakkal céloz, melyekből feltételezhető, hogy e rész írásakor nem sokkal lehetett az említett időpont után.⁴⁹⁶ 1453-ban Janus még mindig nincs készen költeményével, mert megemlíti, hogy Guarino ez időtájt V. Miklós pápa megbízásából Strabon fordításán fáradozik.⁴⁹⁷ Más-honnan tudjuk, hogy Guarino e munkába 1453 márciusában fogott, tehát Janus valószínűleg nem sokkal ez időpont után szőtte bele költeményébe a mester friss dicsőségét, amit számára V. Miklósnak anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt értékes megbízása jelentett. Kevésbé fontosnak tartom az időmeghatározás szempontjából - bár álláspontomat inkább erősíti, mint gyöngíti, - a Guarino-panegyricus sokat vitatott helyét, ahol Janus Guarinóról azt mondja, hogy elérte a huszadik lustrum határát.⁴⁹⁸ Ha a lustrumot Sabbadinival négy évnek vesszük s ha Guarino születési évétől elfogadjuk a Sabbadinitól megállapított 1374-et, akkor Janus e sorokat 1454-ben írta volna, ami egyébként egyáltalán nem lehetetlen. De ettől írhatta volna valamivel előbb, vagy később is, mert nem szabad a humanistáktól számszerű pontosságot várnunk ott, ahol költőileg csak általánosságban beszélnek. Még másutt sem nagyon! Pl. Guarino fia, Battista, mondja atyjáról írt költői epitaphiumában, hogy az kilencven évet élt s Lodovico Carbone híres gyászbeszédében ugyanezt állítja, még pedig prózai szövegben. Ezzel szemben Emmanuele Guarinónak teljesen megbízható autográf feljegyzése alapján tudjuk, hogy Guarino 87 éves korában halt meg.⁴⁹⁹ A humanisták tehát a kerek szám kedvéért nem riadtak vissza a kisebb-nagyobb pontatlanságoktól sem. 1454-en túl azonban az első redakcióval semmi esetre sem mehetünk. Ez ugyanis az utolsó év, melyet Janus Ferrarában töltött s kétségtelenül még Ferrarában írta már említett epithalamiumát is „In Liberam Guarinam et Salomonem Sacratum.” Ebben pedig költőnk a Guarino-panegyricusról már mint befejezett alkotásról beszél.⁵⁰⁰

A magyarországi redakciót szintén megdönthetetlen bizonyosságú adatok igazolják, melyeket Battista Guarinónak 1469 „Idibus Decembris” Ferrarában kelt, Janushoz intézett levele tartalmaz. Ebből kiderül, hogy Janus kevéssel előbb Battistának elküldte atyja dicséretéről a várva-várt költeményt. Mivel Janus munkáját eredetileg Ferrarában írta s mivel azt Guarino is

⁴⁹⁶ Paneg. ad Guar. 714-5 sk.

Aut qualem rapti *nuper* te, in funere diro
Principis, orantem tristis Ferraria sensit...

⁴⁹⁷ U. ott 732-36 sk.

Maiorem natu magnus nunc Strabo fatigat,
Pontificis summi iussu. Quae gaudia pubis
Pieriae, cum iam supremum rasmus ad unguem
Cedron olens, minio rutilans et pumice laevis
Servantis tandem loculos evaserit arcae?

A Strabon-fordításról I. Voigt, Wiederbelebung. II. 188-190 lk. - Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 483-87 lk. - Mancini, Tortelli 54 l.

⁴⁹⁸ Ut iam bis decimi tangens confinia lustris (879 s.).

⁴⁹⁹ Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 2 l.

⁵⁰⁰ Eleg. II. 16.

Seu quod, quo potui, prius illas (sc. laudes Guarini) carmine dixi
Seu quod diffido viribus ipse meis... (49-50 sk.)

még életében (1460 előtt) olvasta és mindenkinek ajánlotta,⁵⁰¹ lehetetlen, hogy Battista már az első redakciót ne olvasta volna s az is lehetetlen, hogy az első redakcióban Battista számára ismeretlen részek lehettek volna. Ebben az 1469-ben küldött példányban viszont voltak olyan részletek, amiket Battista meglepetéssel, tehát először olvasott. Ilyen részlet a prológuson kívül még több volt. Battista maga mondja, hogy a költeményt többször átolvasta és mindig talált benne valami újat.⁵⁰² Így pedig csak olyan irodalmi műről írhatott, melyet fontos részleteiben akkor ismert meg először! A dicséretes során megemlíti a levélíró, hogy az elismerés az irodalmi világban általános.⁵⁰³ Ez nem üres szó, mert Battista ezt a végleges redakciót, kétségtelenül, mint viszonylagos irodalmi újdonságot, a ferrarai tollforgatók között terjeszteni igyekezett. E tevékenységnek emléke és bizonyossága Piattino Piatti milánói humanistának kézíratos dicsérő költeménye a Guarino-panegyricusról.⁵⁰⁴ Kétségtelenül új részlet volt a Battistáról írt dicsőítő rész is, melyért az külön köszönetet mond.⁵⁰⁵ E részt még azért is feltétlenül 1454 után kellett Janusnak beszűrnia, mert Battista bolognai tanszékfoglalása, amire célzás történik, 1455-ben, tehát legalább egy évvel az első redakció után történt.⁵⁰⁶

Mint említettem, nincs kizárva az sem, hogy Janus Páduában is dolgozott e művén s kisebb mértékben már akkor átalakította. A Marcellóra írt - kétségtelenül páduai termésű - dicsőítő költeményének ajánlásában hangsúlyozza, hogy a Marcello-költemény közvetlenül a Guarinóra írt panegyricus után következett.⁵⁰⁷ E sorok tévedésbe ejtették Voigtot, aki elhitte Janusnak, hogy a Guarinóra írt költemény volt az első panegyricusa,⁵⁰⁸ pedig tudjuk, hogy pl. a Lodovico Gonzagára, III. Frigyesre, Anjou Renére és Francesco Barbaróra írt dicsőítő költemények minden valószínűséggel már előbb készen voltak. E címzettnek szánt megtisztel-

⁵⁰¹ Epigr. I. 73. - Janus elküldte költeményét Veronába is (epigr. I. 95.).

⁵⁰² Ábel, *Analecta* 213 l. „Delectatus sum mirifice prologi illius concinnitate, poematis vero tum ordinem, tum verborum elegantiam, tum versuum resonantiam amplexatus, rerum autem varietatem, doctrinae magnitudinem, sententiarum gravitatem copiamque ita admiratus fui, ut saepius relegendum volumen in manus sumpserim, nec tamen unquam relegerim, quin novum aliquid laudandum stupendumque deprehenderim.” - Ábel véleménye (u. ott 214 l.): „Tudjuk ugyan, hogy J. P. még az 1460-ban elhunyt Guarinusnak magának megküldötte ezen költeményének első példányát (lásd Telekit II. p. 212, 213.), de valószínűnek kell tartanom, hogy ezen példány nem tartalmazta az egész panegyricust, és hogy azonkívül akkor még aligha lehetett annyira kicsiszolva, mint ahogy most olvassuk.” - Más véleményen van Hegedüs, *Guar. és J. P.* 33-34 lk. Hegedüs érvelését nem tartom meggyőzőnek.

⁵⁰³ Ábel, *Analecta* 213 l. „Tuum vero tale est, ut cum ab omnibus aetatis nostrae doctis viris omni ex parte commendetur, eius famam omnes quoque excepturi sint anni consequentes.”

⁵⁰⁴ A kiadatlan költeményt a *Cod. Urb. Lat.* 713 f. 34a-b találtam. Legutóbb kiadásra előkészítettem és tárgyi vonatkozásaiban is feldolgoztam. A Janushoz írt Valagussa-levelekkel együtt ez a cikkem a római *R. Acc. D'Ungheria* évkönyvében jelenik meg olasz nyelven. V. ö. 255 l.

⁵⁰⁵ Ábel, *Analecta* 214-215 lk. „Ego vero, quod meum nomen in poemate ipso non reticendum esse duxeris, gaudeo et serio triumpho, cum tantum mihi tribueris, ut mei memoriam nulla obscuratura est oblivio...”

⁵⁰⁶ Hegedüs, *Guar és J. P.* 30 l.

⁵⁰⁷ *Paneg. ad Marcellum*, Praef. 33-36 sk.

„Hunc (Marcellum) igitur patri iungent mea plectra Guarino.
Dignus et ille suo, dignus et iste loco.
Jure fuit primus, tribuit qui carmina nobis,
Qui favit studiis, iure secundus erit.”

⁵⁰⁸ Voigt, *Wiederbelegung* II. 319 l.

tetésen felül ez az állítás csak amolyan önfiatalító frázisa a sikere egyik fontos elemét képező zseni fiataláshoz makacsul ragaszkodó csodagyermeknek, aki egymás után több művét állítja elsőnek, - ami nyilvánvaló képtelenség. Az már szinte engedményszámba megy, hogy a Marcellóra írt költemény a második! Janus ugyanis felszólítja a páduai diákokat, hogy úgy tapsolják meg költészetét, mint azt a minap (nuper) Ferrara is megtapsolta.⁵⁰⁹ Mivel a Marcello-panegyricus minden valószínűséggel Janus páduai tartózkodásának utolsó két évére esik (1457-58), a „nuper” szó kissé erős lenne a már három-négy évvel azelőtt, 1454-ben befejezett első redakcióval kapcsolatban, már pedig a páduai redakció feltételezése nélkül csakis erről lehetne szó. Éppen ezért arra kell gondolnunk, hogy Janus ez időben talán Páduából küldött Ferrarába egy olyan átdolgozást, ami bizonyos mértékig újdonság-számba mehetett. Ennek emlegetése kapcsán a „nuper” szó a célzást értő beavatott hallgató vagy olvasó előtt nem volt kirívó. Megerősíteni látszik e feltevést az a körülmény, hogy Janus e költeményt egy ízben valóban megküldte Guarinónak. Egyik epigrammájában írja:

Commendas et amas, Guarine, nostrum,
Quem de te tibi *misimus*, libellum...⁵¹⁰

Az első (ferrarai) redakciót Janusnak nem kellett Guarinóhoz *küldeni*, hiszen Guarino házában lakott. A magyarországi redakciót nem *küldhette* el Janus a már innen-onnan egy évtizede halott mesternek; ha tehát ragaszkodunk a szó köznapi értelméhez, - amitől eltérni ez esetben egyáltalán nincs okunk, - fel kell tennünk, hogy Janus a két redakció között egy harmadikat is írt s azt Guarinónak még életében elküldötte. Összevetve okfejtésünket az előzőkkel, feltehetjük, hogy ez a közbeeső második redakció Páduában, közvetlenül a Marcello-panegyricus közzététele előtt, talán 1456-57-ben keletkezett. Ismétlem: mindaz, amit erről az állítólagos második redakcióról mondtam, csak többé-kevésbé valószínű feltevés, melynek végérvényes bizonyításához jelenlegi tudásunk nem ad elég erős alapot. A ferrarai és magyarországi redakció azonban kétségtelen. Az idézett utóbbi epigramma (I. 73.) különben az egyetlen költeménye a félelmes tollú, senki hibáját nem kímélő ifjú Janusnak, melyben Guarino leg-szembeszökőbb, valószínűleg közismert gyengéjét, a pénzhez való ragaszkodását, *nyiltan*⁵¹¹ csipkedi, midőn azt állítja, hogy Guarino a tiszteletére írt költemény minden egyes sorát szívesebben beváltaná egy-egy arannyal. Ezzel az ártalmatlan gonoszkodással szemben viszont felsorakoztatható a Guarinót dicsőítő epigrammák hosszú füzére és a Guarino-panegyricus: a tanítványi hálának örök életre szánt fényes emléke.

⁵⁰⁹ Paneg. ad Marcellum, Praef 37-42 sk.

⁵¹⁰ Epigr. I. 73.

⁵¹¹ Egy feltételezett burkolt támadásról l. 315 l.

IX.

A ferrarai latin költészet. - Janus helyzete a ferrarai irodalmi életben. - Janus és Galeotto Marzio. - Költői vetélkedés Tito Vespasiano Strozzával. - Janus és Lodovico Podocataro. - Francesco Aretino Griffolini. - Niccolò Perotti. - Sigismondo Masoni. - Basinio. - Porcellio. - Roberto degli Orsi. - Martino da Filettino. - Lodovico Carbone. - Janus legfőbb ösztönzője az alkotásra az eleven irodalmi élet.

Az eddig felsorolt munkák, amelyekhez az elkallódottakat is hozzá kell számítanunk, a fiatal költőnek a ferrarai *res publica litteraria*-ban, mely ez időtájt olasz földön egyike volt a legélénkebbeknek, megbecsült helyet biztosítottak. A középpontja a ferrarai irodalmi életnek Guarino volt, aki tanítói működésével egyúttal az utánpótlást is megszakítás nélkül szállította. Hatása az egész költői társaságon erősen megfigyelhető. Van a ferrarai latin költészetben valami iskolás: a Guarinótól kapott kész tudás, az enciklopédikus gyűjtőkedv, a mitológia túlbecsülése és az utánpótlás elve minden költő podgyászának súlyos tehertétele s *vates* legyen a talpán az, aki ilyen megterheléssel is szárnyalni tud. A legtöbbben nem tudtak: abszolút mértékkel, tehát igazságtalanul mérve Janus is csak ritkán. Lángelméje pontosan olyan, amilyenek a Guarino-iskolában a lángészt tartották: az *eruditio* és az *imitatio* zsenije.

Az olyan „költészet”, amit elsősorban tanulni kell és amit az iskolában valóban el is lehet sajátítani, hamarosan divatcikké válik. Ferrarában a jobb társaságokban a XV. sz. közepe táján a társas élet sava-borsa a tudós beszélgetés, az antik világra vonatkozó problémák feszegetése és - mentől több latin vers. Minden tollforgató lehetőleg verselt is, ki jobban, ki rosszabbul, - a többség szükségszerűen rosszabbul. Rendkívül érdekes az a stilizált kép, melyet Angelo Decembrio híres *Politia Literariája* a Leonello és Guarino körül csoportosult írók és tudósok társaséletéről, beszélgetéseiről és problémáiról ad. S ne felejtjük el, hogy ehhez a körhöz a szereplők és főleg a szellem azonosságát tekintve, alapjában véve Janus is hozzátartozott: tudjuk, hogy a kör lelkéhez, Leonellóhoz ugyanaz a Giovanni Antonio della Torre modenai püspök vezette be, aki 1451-ben a Guarinónál való tartozásáért is jótállt.⁵¹² Kár, hogy Janus személy szerint a *Politia Literariában* már nem szerepelhet. Angelo Decembrio 1438-1447 között élt Ferrarában: később Aragóniai Alfonso, majd a spanyol király szolgálatába lépett. Janus, aki akkor még a 13. életévét sem töltötte be, éppen 1447-ben érkezett Ferrarába, tehát Angelo Decembrio őt személyesen már nem ismerhette.⁵¹³ A *Politia Literaria* különben a Ferrarában gyűjtött anyag alapján kb. 1462 táján készült el; mintái voltak Gellius *Noctes Atticae*-je és Cicero *Tusculanae Disputationes*-e.⁵¹⁴

Ilyen körülmények között Ferrarában nagyon elszaporodtak a latin költők. Tito Vespasiano Strozza ezt úgy fejezte ki, hogy a Múzsák Ferrarát választották ki lakóhelyükül. Akadt azonban kevésbé választékosan beszélő kortárs is. Valamivel később a Battista Guarinónál Ferrarában tanuló Bartolommeo Prignano Paganelli már észrevehetően túlsoknak találja a ferrarai latin költők számát, midőn a Pó mocsaraiban nyüzsgő békákhoz fordul hasonlatért:

⁵¹² V. ö. 35 l. - Leonellóhoz egyébként Várdai István is bejáratos volt. L. Lukcsics P., Várdai István ferrarai diák levelei, Tört. Szemle 1929, 124 s. köv. lk.

⁵¹³ Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 142 l. - Anita Della Guardia, *Pol. lit.* - Adriano Capelli, Angelo Decembrio, *Arch. Stor. Lombardo* XIX. fasc. 110 és 199. lk. - Argelati, *Bibl. Mediolan.* v. I. p. I. 547 l.

⁵¹⁴ Anita della Guardia, *Pol. lit.* 42 l.

..... tot Ferrara vates,
Quot ranas tellus Ferrariensis habet.⁵¹⁵

Leonello körében is óvatosak voltak az értékeléssel. Angelo Decembrio a *Politia Literariában* Leonello szájába adja a következőket: „Nem tudom elítélni, ha valakinek az új írók mintegy a tárgy újdonsága miatt tetszenek: mi is méltányoljuk az újabb szerzőket, feltéve, hogy az antikok módjára tudják magukat kifejezni. De vannak-e ilyenek? Nagyon kevés olyant találhatsz, aki az antikokhoz méltóan kifogástalanul tudna írni... Éppen ezért bizonyos időre van szükség: meg kell várni az utókor ítéletét...”⁵¹⁶

Az utókor véleménye, amelyre Leonello várt, meglehetősen kedvezőtlen. Albrechtnek, Tito Vespasiano Strozza életrajzírójának nézete szerint „a Guarino-iskolából való versírókra és szónokokra ragadt valami abból a lombardokra jellemző bőbeszédűségből (*aliquis garrulitas, quae proprie Lombardorum est*), melyre nem kisebb ember, mint Dante mutatott rá, mint olyan okra, ami miatt a XIV. sz. elején sem Ferrara, sem Modena, sem Reggio jelentékenyebb költőt felmutatni nem tudott.”⁵¹⁷ Bertoni, a XV. sz.-i Ferrara szellemi életének kitűnő ismerője még szigorúbb. „Sok a költő, kevés a költészet. Mindnyájan ellenállhatatlan vágyat éreznek arra, hogy énekeljenek, de mindnyájukból hiányzik az eredetiség és a gondolat.”⁵¹⁸ Anita della Guardia a *Politia Literariáról* írt monográfiájában kb. ugyanezt ismétli: „Leonello társaságában nagy volt a szorgalom, de kevés az eredetiség, még kevesebb az igaz és meleg költészetre való készség.”⁵¹⁹ Mindez igaz, de azért nem szabad elfelednünk, hogy a ferrarai latin költészet - tehát Janus Pannoniusé is, - készítette elő a talajt Boiárdónak, Ariostónak, sőt Tassónak.⁵²⁰

A ferrarai költői iskolára reánehazedő középszerűség az irodalmi társas-életnek mégis sok tekintetben hasznára volt. Az igazi lángész, a véglet, szükségszerűleg egyedül áll, a magánosságot keresi, nem szívesen társul, legalább is állandóan nem, mert minden korlátozó keretet nehezen tűr. Viszont a középszerűség nagyon szeret csoportosulni. Az ú. n. élénk irodalmi életnek egyik legfontosabb feltétele - amint azt a különböző irodalmak történetében ismételtelen megfigyelhetjük, - a mentől szélesebb hullámgyűrűkben redőző dilettantizmus, melyet néhány, az átlagon felülemelkedő kivétel irányít. Ilyen esetekben a középszerűségek öröme kettős: egyrészt egymást agyba-főbe dicsérhetik, másrészt az összetartozás jogán a

⁵¹⁵ E részletet idézi Albrecht, Strozza 20 l. - Paganelli költeményeit (*Elegiarum libri tres*), kiadta D. Rocciola (v. ö. *Atti e Mem. della Deputazione di Stor. patr. per l'Emilia N. S. vol. V. 171 l.*) - További adatok Albrecht művében u. ott és Bertoni monográfiájában, *Bibl. Est.* 134 l.

⁵¹⁶ Decembrio, *Pol. lit.* I. 8, 55 l.

⁵¹⁷ Albrecht, Strozza 47 l.

⁵¹⁸ Bertoni, *Bibl. Est.* 111 l.

⁵¹⁹ Anita Della Guardia, *Pol. lit.* 27 l.

⁵²⁰ Erre leghatározottabban Giosue Carducci monográfiája mutatott rá: *La gioventù di Ludovico Ariosto e la poesia latina in Ferrara (Opere XV.)* Carducci részletesen tárgyalja Janus költői működését is (59-70 lk.) A dilettantizmus és a túlprodukció összefüggéséről a korai császárság idejében kitűnő megfigyelések találhatók Friedländer, *Darstellungen* II. 252 s köv. lk. Az irodalmi elvvé emelt utánpótlás mindenkinek rendelkezésére áll, aki valamit tanult: a többi már csak bátorság és gyakorlat dolga. Azt sem szabad felejtünk, hogy az élvezés, az átélés maximuma csak utánpótlással érhető el. A gazdag irodalmi örökség, az eltanult frázis-készlet szinte csábítja a tanulmányokba belemerülteket, hogy erejüket a felhasználásban is kipróbálják. Ilyen korszakokban a költői tevékenység amolyan gyermekbetegség-féle, ami sokszor továbbtart a gyermekévéknél. Főleg az alkalmi költemények zuhataga szokott mindent elárasztó lenni. Friedländer megfigyelései szinte minden változtatás nélkül érvényesek a humanista latin költészetre is.

kivételesebb tehetségek nagyobb dicsőségében is jólesően sütkérezhetnek. A fontosabb az előbbi: a kölcsönbe menő dicséret, mert az ilyen jellegű irodalmi tevékenységnek nincs nagyobb sarkantyúja, mint a könnyen és sűrűn adott taps. Janus hatalmas arányú ifjúkori munkásságának, majd később ellanyhulásának is részben itt találjuk meg a magyarázatát. Ő maga mondja, hogy Magyarországon Múzsája azért némult el, mert hiányzott a taps-kórus, a serkentő dicséret. A régi tapsok akkor már elhangzottak, ösztönző hatásuk is elmúlt. Az új munkákra a távoli olaszországi taps szórványosan, elkésve érkezett, ha ugyan egyáltalán megérkezett. Milyen szomorú élmény lehetett számára, amikor először ébredt tudatára annak, hogy régi dicsősége színhelyén is, a feltörekvő friss tehetségek nyüzsgésében megfeledkeztek róla, az egykor annyira ünnepelt és bámult ifjú költő-fejedelemtől. Tolla elernyed, mert úgy érezte, hogy már nincs miért írnia: szava a pusztában kiáltóé, visszhang nem felel reá, - hiányzik a taps...

Egyelőre azonban mindez a távolabbi jövőnek jótékony fátyollal letakart titkai közé tartozik. Egyelőre a gondtalanul boldog Janus a ferrarai irodalmi kör egyik legjelentősebb tagja. Mestere azt hajtogatja, hogy hosszú tanítói pályája alatt ilyen feltűnő tehetséggel még nem találkozott. Társai úgy néznek fel reá, mint valami távoli földről jött valószínűtlen csodálénnyre s hírért egész Itáliában széthordják. Bejáratos a fejedelemhez, aki maga is humanista és Guarino-tanítvány. Az átutazó császár előtt az elűzött nápolyi király megbízásából Itália békevágyának - persze Anjou-párti tendenciával, - ő ad hangot. Közvetlenül René olaszországi betörése előtt annak tetteit Marcello megbízásából ő énekli meg. Lodovico Gonzagát, Francesco Barbarót ő dicsőíti, mesterének a sok költő-tanítvány közül egyedül ő állít panegyricusában soha el nem múló emléket. Osztogatja az örök hírt s közben, éppen ezáltal, önmaga is híressé válik. A nevezetesebb menyegzők fényét az ő epithalamiumai emelik. Ha egy jeles ember meghal, az ő tollától várják az epitaphiumot. Barátaikhoz, vagy barátai nevében elégiákat ír. Közkezen forgó szatirikus epigrammái módot adnak arra, hogy a diáksereg mások rovására jól kimulathassa magát. Erotikus epigrammái népszerűségben versenyeztek a hirhedt és agyonolvasott Hermaphroditusszal. Janus mérföldes csizmákkal hamarosan eljutott költői dicsőségének csúcspontjára.

A híres ifjú a Guarinónál eltöltött tanuló-évek során hatalmas ismeretségi körre tett szert a ferrarai és a Ferrarán kívüli irodalmi világban. Költőnk - mint már megjegyeztük, - alapján véve nem tartozott a mélyebb kedélyvilágú emberek közé. Igazi barátja nagyon kevés volt, viszont szívesen kötött felületesebb ismeretségeket az irodalmi ranglétrán fölötte és alatta állókkal egyaránt. Az öregebbekhez, a nagyhírukhoz, mint pl. a velencei Francesco Barbaróhoz, rendszeren ő maga kopogtatott be. Nevezetes aratása lesz majd az irodalmi ismeretségek gyűjtésében a páduai egyetemi évek befejezése után rövidre szabott firenzei tartózkodása, ahol Cosimo de' Medicitől lefelé jóformán minden akkori firenzei nagyságnál szívesen látott vendég leend. De a másod-, vagy harmadrendű csillagokkal, főleg a Guarino-iskolában bőven található költőkkel, vagy költő-palántákkal is szívesen érintkezett, különösen ha versírásra is alkalom nyílt. Az akkor divatos költői vetélkedésekre bőven kínálkozó alkalmakat általában szívesen megragadta. Láttuk pl., hogy a fanói Francesco Duranténak az Eranemost dicsőítő költeményét egyik elégiájában milyen készségesen és hálásan viszonzta.⁵²¹ Még érdekesebb lesz a Tito Vespasiano Strozzával rendezett elégia-verseny, amelyet a jelek szerint egyenesen Janus provokált. Általában irodalmi kapcsolatai évről-évre gyarapodtak s a ferrarai életéről adott kép hiányos lenne, ha az eddigiekben már alkalmilag érintett irodalmi kapcsolatokon kívül a továbbiakról is, amelyek Ferrarában szövődtek, legalább vázlatosan be nem számolnánk.

---

⁵²¹ V. ö. 76 l.

Életre szóló barátságot Janus a Guarino-iskolában csak egyet kötött: a Narni-beli Galeotto Marzióval. A két különböző jellemű, hajlamú, képességű humanistának baráti összeköttetése költőnk haláláig nem szakadt meg s hogy Galeotto érdekes, sokszínű, mozgékony alakja később oly nagy szerephez jutott a Mátyás-kori magyar humanizmus történetében, annak ez a fiatalkori barátság volt kiindulópontja. A hét évvel idősebb Galeottonak (valószínűleg 1427-ben született⁵²²) ifjúkorára vonatkozó legfontosabb adatokat éppen Janusnak egyik hozzá írt elégiája őrizte meg számunkra, melyet ez 1454 első felében Ferrarából az akkor már Páduában tartózkodó barátjához intézett.⁵²³ Említi nemzetségét, első tanulmányait; ebből a költeményből tudjuk meg azt is, hogy Galeotto egy időben a katonai pályán keresett érvényesülést, amire különösen alkalmassá tette nagy testi ereje és vívó ügyessége.⁵²⁴ A rövid ideig tartó katonai kirándulás után visszatért a tudományokhoz; különböző mestereknél tanult, míg végre kb. Janus Pannoniusszal egy időben, tehát 1447 körül, kikötött Guarinónál,⁵²⁵ ahol két évig maradt.⁵²⁶ Innen ment át Páduába, ahol majd újra találkozunk vele.

Az ifjúkorban oly sokat számító aránylag nagy korkülönbség ellenére hamarosan meleg barátság kötötte össze a két tanulót.⁵²⁷ Galeotto 20 éves volt, Janus 13. Galeotto ekkor már gyakorlott latin verselő, Janus csak tanulmányai elején tart. Ismeretes, hogy Guarino iskolájában a növendékek bizonyos fokig munkaközösségben éltek, amennyiben a haladottabbak a kezdőket tanították. Janust, ezt a sokat ígérő csodagyermeket a haladottabb Galeotto vezette be a latin verselés titkaiba s a tanítvány hamarosan felülmúlta mesterét, ami annál könnyebben ment, mert Galeotto Janus fellengző dicsérete ellenére mindvégig csak igen közepes versfaragó mesterember volt. Ez irányú érdemeit Janus említett elégiája a legmelegebben elismeri.⁵²⁸ Janus viszont, aki a görög nyelvben egy év alatt rendkívüli módon előrehaladt, idősebb barátját ennek titkaiba igyekezett bevezetni, csak sokkal kisebb sikerrel. Galeotto később, éppen azért, mert görögül nem sokat tudott, e nyelvről meglehetősen kicsinylőleg nyilatkozott, de azért büszkén emlegette még a Francesco Filelfo elleni áldatlan tollharcában is, hogy valamikor Guarino és Janus vezetése alatt tanult görögül.⁵²⁹ A közös tanulmányok során, a könyv mellett átvirrasztott éjszakákon a legmelegebb barátság fűződött kettőjük

⁵²² Ábel, *Analecta* 232 s köv. lk.

⁵²³ Eleg. II. 4. Ad Galeottum Narniensem.

⁵²⁴ U. ott 33-34, 37 s köv. sk.

⁵²⁵ U. ott 45 s köv. sk.

⁵²⁶ U. ott 51 s köv. sk. E részlet értelmezését l. Ábel, *Analecta* 235 l.

⁵²⁷ U. ott 55 s köv. sk.

⁵²⁸ U. ott 69-70 sk.

„Nec me alius docuit (soleo quod saepe fateri)
Apta in legitimos cogere verba pedes...”

A következőkben Janus leírja, mik azok az ismeretek, amikkel valaki akkor a költői pályára előkészült. Ezekkel az ismeretekkel Galeotto - Janus szerint, - bámulatos mértékben rendelkezett (79 s köv. sk.):

„Cum multa historici, cum scribant multa poetae,
Illa tamen memori pectore cuncta tenes.
Nosti stagna, lacus, nosti aequora, flumina, montes,
Quo populi iaceant, illo vel illo loco...”

Ez volt Guarino iskolájában a „copia verborum” mellett a „copia rerum.”

⁵²⁹ Ábel, *Analecta* 236 l.

között. Különösen a fiatalabb Janus valósággal rajongott barátjáért, akit a retorizáló költészet szokása szerint túlzó kifejezéssel egyszemélyben „testvér, nagybátya, atya és anyá”-nak nevez. Egyik költeményében azt óhajtja, hogy fiatalabb létére bár előbb halna meg.⁵³⁰ Ez a kívánsága Janusnak - sajnos, - nagyon is korán teljesült.

Ha Janus Galeottótól valami szívességet, ajándékot kapott, mértéktelen hálálkodással mondott köszönetet: Ha Maro lennék, ha Homeros lennék, ha száz nyelvem lenne, akkor sem tudnék megfelelő köszönetet mondani: tehát csak annyi köszönetet fogadj el tőlem, amennyi a homokszem a tengerparton stb.⁵³¹ Mi lehetett az az ajándék, amit Janus így köszönt meg? Aligha valami nagy dolog, mert Galeotto általában jobban szeretett kapni, mint adni s mindig szegényebb is volt, semhogy nagyobb értékeket ajándékozhatott volna. Janus meleg érzelmeit Galeotto hasonlókval viszonzta. Kifejezései talán nem annyira túlzók, de azért láthatólag nagyon kedveli a „gyereket”. Ez a bohókás, furcsa, elbizakodott, félig tudós, félig szélhámos kalandor nagyon gyengéd is tudott lenni. Már Páduában tartózkodott, mikor egyszer, hosszabb szünet után, amiért betegségét és gondjait okolja, egyik Janushoz írt költői levelében számunkra is hangot ad érzelmeinek: kéri a sorsot és a Múzsákat, tartsák meg a már most is kitűnő tudósnek számító zsengekorú barátját, „Latium reményét és Pannónia büszkeségét”, hogy az később annál méltóbban áldozhasson nekik.⁵³² Ha csak a most tárgyalt emlékek maradtak volna fenn barátságuk kezdetéről, teljesen fonák fogalmakat alkothatnánk a kettőjüköt összefűző viszonyról. Azt hihetnénk, hogy csupa gyengédség, érzelmesség, túlzó udvariasság volt e barátság tartalma. Galeotto, mint más adatokból tudjuk, kitűnő élceket tudott faragni, elsősorúan tudott torzítani: született mulattató volt, amolyan tudós udvari bolond. A fiatal Janus pedig gyilkos fulánkú epigramma-író. Ezek a tulajdonságok sehogysem vágnak az eddigi költemények gyengéd tónusához. De vannak másfajta emlékeink is, különösen a későbbi időből, mikor koturnus nélkül beszélnek egymással és egymásról. Ezekben barátságuk talán még melegebb, csak a kifejezések kevésbé ünnepélyesek. Rendes hangnemből később inkább csipkelődő, pajtáskodó, mondhatnám komázó modor, - különösen a levelekben. A ferrarai időkre ilyen dokumentumunk csak egy esik, Janus egyik leghírhedtebb epigrammája,⁵³³ melyben a szentévre zárandókló barátját gúnyolja ki. Ennél az epigrammánál meg kell állnunk egy percre.

Láttuk az előzőkben, milyen kedvveléssel gúnyolódott Janus egyik epigramma sorozatában a szentévre siető zárandokokon, a pápa nagy jövedelmén, a szentév alatt gazdagodó korcsmároson. Ismeretes, hogy a bázeli zsinat 1449 ápr. 25-én feloszlatta magát s V. Miklóst elismerte pápának. A következő évben az egyház a szentévek egyik legnevezetesebbjével ünnepelte meg a bázeli zsinat szétesésével megszűnt egyházszakadást. A zárandokok ezrei rajzottak minden országból Róma felé. Galeotto is felcsapott zárandoknak. A katolikus értelemben vett vallásos érzés neki sem okozott álmatlan éjszakákat, - hiszen később az inkvizícióval is dolga akadt,⁵³⁴ - mégis útnak indult Róma felé, talán azért is, hogy Páduába való áttelepedése

⁵³⁰ Epigr. I. 69. - V. ö. még Ábel, *Analecta* 122 l. (Ad Galeotum.)

⁵³¹ Epigr. II. 9.

⁵³² Kiadta egy bécsi kéziratból (Cod. Vindob. Lat. 3449.) Ábel, *Analecta* 144-145 lk.

⁵³³ Epigr. I. 22. - Galeotto római útjáról l. F. Gabotto ed Angelo Badini Confalonieri, *Vita di Giorgio Merula*, Alessandra, 1894, 28-29 lk. - Sikertelen csipkelődő epigrammák még I. 43-44. Ezeknek időpontját nem sikerült megállapítanom. Talán a páduai időbe esnek.

⁵³⁴ Ábel, *Analecta* 263 s köv. lk. - Egy, nálunk eddig figyelembe nem vett levelét Galeottónak közlik F. Gabotto és A. Badini Confalonieri i. m. 113 l. Ezt a levelet Galeotto az inkvizíció börtönéből (Ex urbe Veneta, ex carcere 1477) írta pártfogójához, Domenico Stellához. - Ugyane munka szerzői Galeottót a reformáció előkészítői közé sorozzák: „Così fra l'indifferente Umanesimo del Quattrocento Galeotto da Narni doveva riuscire più tardi un eretico: egli per tanti riguardi uomo come ogni

előtt a zarándokútba ejthető szülőföldjét, Narnit meglátogathassa. Janusnak nem tetszik a dolog: szerinte az ilyen multság „idegen nemzetek hiszékeny csöcselékének, kísértetektől reszkető tömegének” való, vagy az álszenteknek, de nem költőnek. Ha Galeotto jámborkodni, ferde nyakkal járni akar, s mindent elhisz, amivel a papok (Albertus pater et loquax Rubertus⁵³⁵) a vénasszonyokat megrikatják, akkor mondjon le a költészetről (die valere Musis), mert a vallás és költészet nem férnek össze: „nemo religiosus et poeta est”.⁵³⁶ Van valami démoni a tizenhat éves gyermek mérgezett szavaiban. A pogány tanulmányok, bár a jámbor Guarino, egyházának hú fia, vezette őt be ismeretükbe, korán megölték hitét, még pedig minden jel szerint szinte véglegesen. Legalább is később sem fogunk meggyőző bizonyítékokat találni ahhoz, hogy e tekintetben hősünknel lényeges változást állapíthassunk meg. A gyermek Janus olyan szakadékot konstruált költészet és vallás között, amit később a férfi, sőt a püspök sem tudott betölteni. Tévedés volna mindezt mindenestől a humanizmus terhére írni: a humanizmus és az egyház viszonya nem intézhető el ilyen egyszerűen! Később, püspök korában Janus még mindig csak ígéreti magának, hogy ezt a szakadékot egyszer, ha majd öregebb lesz, át fogja hidalni. Szurrogátumokkal, pl. filozófiával is, próbálkozott. A probléma megoldására azonban nem maradt ideje: ehhez kelleténél korábban jött a halál.

Egészen másfajta, tisztán irodalmi jellegű volt az a viszony, mely Janust a ferrarai irodalmi világnak ez időben kétségtelenül egyik legmegbecsültebb fiatal tagjához, Tito Vespasiano Strozához kapcsolta. Tito a híres firenzei Strozza család leszármazottja volt.⁵³⁷ Nagyatyját,

---

altro di sua condizione a quel tempo, al par di essi baruffone, pettegolo, buontempore, dal riso schietto e dalla comicità naturale, col frizzo in bocca fin sul patibolo, salirà un di su questo per cagion di fede e imprimerà il suo nome, a ragion od a torto, sulla lista de'precursori italiani della Riforma...” (28 l.) - Galeotto életének erről az epizódjáról írta *Aemylius Romanus* a következő (kiadatlan) költeményét (Cod. Marc. CI. XII. 178-4025, lapszámozás nélkül):

De Galeocto.
Cum populo expositus staret mitratus in alto,
Derisor fidei quod Galeoctus erat,
Intrepidus mea ni voluissent sidera, dixit,
Non tegeret nostrum sordida carta caput.
Sic spectatores avidos elusit et astris
Opprobrii causam transtulit ipse suis.

⁵³⁵ Alberto da Sarteano minorita egyházi szónok Guarino tanítványa volt (l. Voigt, *Wiederbelebung* II. 229 s köv. lk.). 1447 első felében Ferrarában prédikált. Ékesszólásától Guarino és Girolamo Castelli el voltak ragadtatva (Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II, 483 s köv. lk., III. 402-403 lk.). Lehetséges, hogy Janus, aki ez idő tájt érkezett Guarino iskolájába, még láthatta és hallgathatta őt. Meghalt 1450. aug. 15-én Milánóban. A jóval fiatalabb Roberto da Lecce (ugyancsak minorita egyházi szónok) prédikációit Janus említi még epigr. I. 370 (Ad Rinucium). - Roberto da Leccéről l. Fr. Torraca, *Scritti critici*, Napoli 1907, 260 s köv. lk. Állítólag magyar lett volna a mestere: „Dicono che contrasse amicizia con un teologo ungherese, il quale gli fu maestro nell’ arte oratoria.” Életmódja egyébként a reánk maradt adatok szerint ellentétben állt választott hivatásával, R. Volaterrano szerint a divatos egyházi szónokot az érte rajongó nők szabados életre csábították.

⁵³⁶ Valószínű, hogy Janus merész megállapítására befolyással volt az a vita, melynek során Guarino éppen ez idő tájt (1450. ápr.) kénytelen volt a klasszikus írókat megvédeni Giovanni da Prato elfogult támadásaival szemben. (V. ö. Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 519-34 lk.). - A fiatal Janusra tehát ugyancsak nem illik az a megállapítás, amit Vespasiano da Bisticci általánosságban a „hegyentúliakról” tesz: „Hanno questi oltremontani grandissima devozione e massime in tutte le cose della religione” (Duca di Worcestri 405 l.). - Az ifjú titánok vallástalansága egyébként tipikus jelenség. L. Giese 49 l. „Sehr viele Proben, besonders die von Knaben und zur Zeit der Pubertät, beschäftigen sich mit religiösen Fragen höchst kritisch, sogar rein atheistisch.”

⁵³⁷ Az életrajzi adatokat összegyűjtötte Albrecht, Strozza, *passim*. - V. ö. Barotti, I. 14 s köv. lk.

Carlót, a firenzei nép 1378-ban számúzta s a családnak ez az ága Ferrarába költözött, hol hamarosan a legszámottevőbbek közé küzdötte fel magát. A család elterjedtségét s az egyes tagok előkelő közéleti szereplését szemléltetően mutatja az a kis történet, melyet Albrecht említ: 1442-ben a család három tagja három különböző állam követeként Velencében találkozott, hogy a Viscontik túltengő hatalmának letörésére alkalmas rendszabályokon tanácskozzék; Palla képviselte Firenzét, Uberto Mantuát, Giovanni Ferrarát. - Tito 1425-ben született. Korán Guarino iskolájába került s még nem töltötte be a tizenharmadik évét, midőn latin verseivel már bizonyos hírnévre tett szert. Tehát ismét egy csodagyermek Guarino iskolájából. Mikor Janus Ferrarába érkezett, Tito már befejezte Guarinónál tanulmányait. Gyermekkori élményeiből később szívesen emlegette fiatalabb költő barátjának, Daniele Fininek (1460-1539): hogyan jelent meg a leghidegebb télben is már reggeli szürkületkor, sokszor még ajtónyitás előtt Guarino házában. Mesteréről később is mindig a legnagyobb hálával emlékezett meg s költői sikereinek oroszlánrészét igyekezett az ő érdeméül betudni.

Mikor Janus Ferrarába került, Tito már a leghíresebb helyi költők közé tartozott. Hírét a Ferrarában élő irodalmi nagyságok is szívesen terjesztették. Pl. Flavio Biondo, aki ebben az időben Ferrarában tartózkodott (tehát valószínűleg Janus Pannoniust is ismerte, bár érintkezésüknek semmi bizonyítéka nem maradt reánk), egyik, 1450. dec. 21-én Colonna bíboroshoz írt levelében Tito költészetét nagyon megdicséri, bár prózáját közepesnek tartja.⁵³⁸ Nagyon rokonszenvesen ír róla Angelo Decembrio a *Politia Literaria*-ban. Megemlíti nagy tudásvágyát, függetlenségi érzetét s külön kiemeli Leonellóval való baráti összeköttetését, akivel együtt szokott vadászgatni s akinek részben költeményeit is ajánlotta.⁵³⁹ Nagy kitüntetés volt számára, hogy néhány évvel később (1455-56) Bartolommeo Fazio a korszak híres embereiről szóló munkájában (*De viris illustribus*) őt is megemlíti, mint nagyreményű ifjút, aki különösen szerelmi elégiáival keltett méltó feltűnést.⁵⁴⁰ Hosszú élete alatt baráti összeköttetésének számai messze elnyultak: az öregebbek közül ismeretsége körébe tartozott pl. Francesco Filelfo, Beccadelli, a fiatalabb kortársak közül Platina, Giovanni Pico della Mirandola, Angelo Poliziano stb., nem is számítva a Guarino-iskola idősebb tagjait, kiknek köréből jóformán minden jelentékenyebb tehetséget ismert.⁵⁴¹ Költészetéről, főleg a szerelmi elégiákról a modern kritika is elismerőleg nyilatkozik. Bertoni pl., aki a ferrarai latin költészet irodalmi értékét általában nem sokra becsüli, Titót az átlagból kiveszi s elismeri, hogy Ovidius, Vergilius, Tibullus, Propertius, sőt Petrarca utánzása ellenére lírájának van élményszerű magja is: „Az ő Anthiája nem a klasszikus Lalage, vagy Cynthia, vagy Delia, hanem élő

⁵³⁸ Albrecht, Strozza 46 l. idézi a szóbanforgó levelet: „Titus est Strozza... qui Ferrariam sicut ego nunc accolit. Versu multum valet, cum oratione soluta mediocribus huius seculi equiparandus sit...” A levél kelte Albrecht szerint: 1450. dec. 21.

⁵³⁹ Anita Della Guardia, *Pol. lit.* 51 l.

⁵⁴⁰ Idézi Albrecht, Strozza 11 l.: „Titi quoque Strozze Florentini nobilis adolescentis inita singularem quendam poetam nobis pollicentur. Cum ad prosam et carmen natura aptus esset, elego carmine delectatus epistolarum librum de re amatoria elegantem composuit. Epigrammata quoque multa edidit, quae ab Eruditis Viris laudantur.”

⁵⁴¹ Anita Della Guardia, *Pol. lit.* 58 l. - Érdekes további adatokat tartalmaz Piattino Piatti kéziratos kötete, Vat. Urb. Lat. 713 f. 9b. Ad insignem vatem Titum Vespasianum Strozam; f. 21a; Ad T. V. Str. vatem celeberrimum; f. 21b Ad T. V. Str. (Villa tibi fateor Senecae est insignior hortis Ex auro et Pario marmore limen habes etc. vv. 9-10) f. 27a In Eglogam T. V. Str. poetae; f. 27b Ad T. V. Str. vatem (ebben Piattino Piatti egyenesen a korszak Vergiliusának mondja őt: Qui quod apud veteres fuerat Maro: temporis huius Es, Tite, Pierii gloria prima chori vv. 33-34); f. 48a T. Str. poetae illustri; f. 72b T. Str. poetae illustri et equiti clarissimo; f. 76b T. Str. poetae excellentissimo. E becses anyagot T. Vesp. Strozza eddigi életírói figyelmen kívül hagyták.

reális személy, asszonyi erényekkel és hibákkal, igazi ferrarai patriciusnő... szerelmi költeményei valóban átélt szerelmi regényt beszélnek el...⁵⁴²

Hogyan kezdődött a két költő ismeretsége? Janus olvasta a jóval idősebb Tito szerelmi elégiáit. A fiatal magyar, kinek hírneve szintén emelkedőben volt s aki szívesen használta fel az alkalmat arra, hogy irodalmi ismeretségeit és összeköttetéseit tágítsa, alkalmas ponton bekapcsolódott a már elismert költő munkásságába, látszat-vitát provokált, ami tulajdonképpen csak költői játék s így elérte azt, hogy nevét együtt emlegessék a már beérkezett költőével.

A „játék” kiinduló pontja Tito költeménye a szerelmesétől kapott gyűrűhöz.⁵⁴³ Igénytelen apróság, minden feltünőbb költői érték nélkül. Tito a gyűrűről költőhöz nem illően, kissé materialista felfogással megállapítja, hogy anyaga sem megvetendő, de különösen értékesé teszi mégis számára az a körülmény, hogy előzőleg az a bizonyos hófehér újj hordta. Örökké magánál fogja tartani s amíg a kezét mossa, mondja az előrelátó poéta, majd a keblébe rejti.

Janus ehhez a költeményhez fűzi a maga mondanivalóját. Kissé fantasztikusnak tartom Albrecht feltevését, hogy Janust Guarino biztatta volna fel a közbelépésre. Guarino állítólag nem szívesen látta volna, hogy tehetséges tanítványa egészen elmerül a szerelmi költészetben, amikor pedig époszt is tudna írni!⁵⁴⁴ Hegedüs István a feltevést még tovább fűzi, s valóságos regényes színezetű irodalmi összeesküvést sejt Janus lépése mögött: „Janus Pannonius..., ki úgy látszik, be volt avatva abba a mendemondába, mely a Strozza és Anthiája közti viszonyhoz az udvar körében fűződött, a hű barát, a szerető szív aggodalmában írja 115 distichonra terjedő költeményét, melyben az irodalmi újjászületés kora latin költészetének szellemében a retorika csillogó példáival akarja bizonyítani Strozza viszonyának veszélyes voltát...” Szerinte „Janus Pannonius ép úgy megkísérté barátját elvonni a veszélyes viszonytól, mint Girolamo Castelli, Leonello határgrof és Borso herceg háziorvosa, maga is műkedvelő poéta. A híres Panormita is két költeményt intézett Strozzához, melyekben buzdítja, hogy e beteges szenvedélytől, mely sorvasztja Nemesis miatt (ismét célzás Tibullus kedvesére), forduljon a komolyabb célok felé...”⁵⁴⁵ Én nem tudom ilyen komolyan felfogni a jóbarátok sokoldalú ostromát. Először is, mint látni fogjuk, e költemény írásakor Janus és Tito alig ismerték még személyesen, illetőleg közelebbről egymást, tehát „hű barátról”, „szerető szív aggodalmairól” nem beszélhetünk. Azt sem tudom elhinni, hogy Janus költeménye mögött Guarino állt volna. Guarino, aki Beccadelli költeményeit annyira élvezte, nagyon tisztában volt azzal, hogy más a költészet és más az élet s aligha voltak aggodalmai régi tanítványának ártalmatlan, nagyobb-részt papiroson lezajló szerelmi játékaik miatt. S még ha aggódott volna is, akkor is megfelelőbb erkölcsi prédikátorról kellett volna gondoskodnia, mint amilyenként Janus felléphetett,

⁵⁴² Bertoni, L'Orlando furioso e la Rinascenza a Ferrara, 13-14 lk.

⁵⁴³ Eleg. II. 7. T. V. Str., ad annulum a puella dono sibi datum. - Erot. I. 7. Ad annulum quo donatus fuerat ab amica. Az utóbbi cím a köv. kiadásból való: Anita Della Guardia. T. V. Str. Poesie latine tratte dall'Aldina e confrontate coi codici. Modena 1916. Az egyébként sikerültnek nem mondható kiadás értékét elsősorban a bőséges és jelentős „lectiones variae” adják.

⁵⁴⁴ Albrecht, Strozza 14 l.

⁵⁴⁵ Hegedüs, T. V. Strozza és J. P. Akad. Értesítő 1908, 32 l. - Hegedüst szemmel láthatólag Albrecht vezette tévútra. Ettől eltekintve, kitűnő megfigyelése Hegedüsnek u. ott 26 l.: „...az új latin költő törekvése, hogy *doctus poeta* legyen. A *doctus* jelzőért folyt a tusa. A költészet a szellem *tornajátéka* volt, melyben az elsőség azt illette meg, aki leghajlékonyabbá idomítja a képzettársítás finom játékában a maga szellemi képességét.” Ezen a gondolatsoron tovább haladva Hegedüs eljuthatott volna a helyesebbnek látszó magyarázathoz.

aki maga is szépszámú erotikus epigramma szerzőségében volt ludas.⁵⁴⁶ Neki majdnem olyan rosszul állt volna a komoly erkölcsi prédikáció, mint Beccadellinek, - ha ez a magáét komolyan gondolta volna! Egészen másról van itt szó: egy már széphírű költő pályájába való nyilvános bekapcsolódásról s ezen kívül talán könnyű témakeresésről is. Az így kapott téma éppen egy Janus Pannonius szabású elégia-költőnek való: tárgyalassék aktuális vonatkozásokkal fűszerezve, deklamációszerűen, költői formában a szerelem veszedelmes volta. Az antik irodalom a komédiától kezdve a bukolikus költészeten és az epigrammán át az elégiáig ezt a tárgyat meglehetősen kimerítette s ha egyszer az alkalom - amit Janus itt kissé maga csinált, - adva volt, a többi egy poeta doctusnak már könnyen ment s a költő 230 soron alul meg sem állt, míg csak az antik szerelemellenes topikát kb. egészen ki nem merítette!

A nagyterjedelmű költemény antik példákkal teletűzdelt retorikus invektíva a szerelem ellen.⁵⁴⁷ Janus „quem vinctum nulla puella tenet”, Apollo biztatására figyelmezteti Titót, ne bízzék az asszonyokban, kik minden gonoszságra képesek és mindig minden rossznak okai voltak, hanem dobja el a mérgezett, vagy legalább is elvarázsolt gyűrűt s mondjon búcsút a szerelemnek. Foglalkozzék komoly tanulmányokkal, amiket eddig is művelt ugyan, de csak szerelemtől korlátozott erővel s keressen költői erejéhez méltó tárgyat, lehetőleg epikait!⁵⁴⁸ Többek között arra is biztatja, hogy énekelje meg az Esték tetteit.

Tito még hosszabb, 378 sorból álló, válaszában pontról-pontra veszi Janus vádjait a szerelem ellen s azokat sorban cáfolja, még pedig - hiszen ő is Guarino-tanítvány - ugyanazzal a retorikai módszerrel, amivel Janus a maga tételeit védelmezte.⁵⁴⁹ Elismeri, hogy Janus fiatalsága ellenére valóságos Nestor, olyan komolyan tud inteni, róla azonban minden intés leperreg, mert, - mint Ovidius, - látja ugyan a jót, de gyenge azt követni s nem tud, de nem is akar a szerelemből kigyógyulni. Természetesen a gyűrűt sem dobja el. S ha Janus töméntelen példát hoz fel annak illusztrálására, hogy a szerelem a munkakedvet elernyeszti, akkor Tito még több tekintélyes antik tanut sorakoztat fel a mellett, hogy a szerelem az ambíciót sarkalja. Megmarad tehát annak, ami eddig volt: a szerelem katonájának (Aligeri semper miles Amoris ero)⁵⁵⁰ s, ami az époszt illeti, ennek dicsőségét szívesen átengedi Janusnak.

Janus válasza rövid, váratlan behódolás:⁵⁵¹ költőnk szerény 46 sorral kapitulál. Amit az antik írók nem tudtak neki bebizonyítani, azt Tito ellenállhatatlan költői ereje megfoghatóvá tette

⁵⁴⁶ Erre Strozza is célzást tesz Erot. I. 8, 243 s köv, sk.

„Obscoenum laeso vitae candore relinquis
Judicium, verbis proditus ipse tuis.
Atque aliquid licuit mihi credere, ni bene nossem
Ingenuos mores, socraticamque domum...”

⁵⁴⁷ Eleg. II. 8.

⁵⁴⁸ V. ö. 77 l.

⁵⁴⁹ Eleg. II. 9. „T. V. Str. ad J. P. responsio.” - Erot. I. 8. „Ad Janum Pannonium, antiquis vatibus comparandum, qui postea creatus est Quinqueecclesiensis episcopus, ut sinat se placito indulgere amori.” Ez az utóbbi cím az 1513-ban megjelent Aldinából való. Ebben a formájában a kéziratokban nem található. A mérvadó kéziratokban a cím egybehangzóan a következő: „Apologia pro amore ad Janum Pannonium poetam.” - A rendelkezésünkre álló anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a szövegeltérések fölötté jelentékenyek, ami azt mutatja, hogy Strozza hosszú élete folyamán e költeményt tovább csiszolgatta. Óvatosan kell tehát kezelnünk a kronológiai szempontból értékesíthetőknek látszó célzásokat, mert ki vagyunk téve annak, hogy esetleg egy későbbi betoldásból vonunk le helyt nem álló következtetéseket!

⁵⁵⁰ 372 s.

⁵⁵¹ Eleg. II. 10. Jani Pannonii responsio.

előtte: nem lehet azt a szerelmet ócsárolni, melyből olyan költői képesség táplálkozik, mint Titóé! Éppen ezért leteszi a fegyvert és békét köt.⁵⁵²

Képzeljük el, mint figyelt fel egész Ferrara tollforgató hada a két ifjú bajnok vértelen, színvonalas kardokkal vívott, de annál több szóval járó barátságos mérkőzésére. Mindkettő csak játszik a szavakkal és gondolatokkal s hogy pl. Janus nem meggyőződésből mondta, amit a szerelem ellen felhozott, azt szembeszökően bizonyítja a váratlan kapituláció is. Az egész „certamen” csak arra való volt, hogy mentől több antik példával teletűzdelt terebélyes költeményeket lehessen írni mindkét költő hírnevének öregbítésére. A derék Rosmini azonban Janus szavait belső meggyőződése kifejezésének tartja s már-már hajlandó a formás szerelem-ellenes invektíváért az annyira rossz néven vett erotikus epigrammákat is megbocsátani: „Szép dolog, hogy Janus, aki tollát annyi obszcén költeménnyel mocskolta be, miként igyekszik barátját a szerelemnek hiúságától visszavezetni a tisztább és tisztesebb élethez azzal, hogy megmutatja neki, milyen mély szakadéka a csalárdságoknak és cselvetéseknek az asszony szíve...”⁵⁵³ Végeredményben azonban Janus is, Tito is csak „játszottak” s kár lenne szavaikat utólag komolyabban venni, mint ők annakidején maguk vették.

A nyilvános, mondhatnám „hivatalos” vetélkedés mellett rendkívül érdekes a két kísérő költemény is. Midőn Janus Tito gyűrűs költeményére megírta a szerelem elleni invektíváját, Tito nemcsak azzal a hatalmas elégiával válaszolt, amit az imént ismertettem, hanem egy rövidebb Janushoz írt költői levéllel is, melyben külön megköszöni az ifjú magyar poéta figyelmét.⁵⁵⁴ Ezt Janus hasonló költői levéllel viszonzta.⁵⁵⁵ Érdekes közlő szemügyre vennünk a nyilvános certamen margóján lévő két „magán-költeményt” (amik persze szintén nem maradtak véka alatt, hiszen számos kézirat tartotta azokat számunkra fenn), mert sok tekintetben érdekesebb és mindenképpen őszintébb felvilágosításokkal szolgálnak Janus és Tito összeköttetésére vonatkozólag, mint az előzőleg tárgyaltak.

Tito költői levelét egy hasonlattal kezdi: amint Páris, bár még nem látta sohasem Helénát, már lángolt érte s midőn megismerte, istennőkkel egyenrangúnak tartotta, úgy ő is Janust először csak hallomásból ismerte és becsülte, később, ha egyszer-másszor találkoztak, rendszerint közös tanulmányaikról beszélgettek. Mindez természetes és hihető: Guarino iskolájában feltűnt egy új csillag, az emberek mindenütt beszéltek róla; híre eljutott Titóhoz is, aki, mint költőtárs és mint a Guarino-iskolával érzelmi közösséget fenntartó régi tanítvány, felhasználja a gyéren kínálkozó alkalmakat arra, hogy kiváló tehetségű fiatalabb társával a közös tanulmányokról (de studiis) elbeszélgessen.⁵⁵⁶ Ez minden! Ha több lenne, Tito az alkalmat

⁵⁵² U. ott 31-36 sk.

⁵⁵³ Rosmini, Vita di Guarino III. 135 l.

⁵⁵⁴ Eleg. II. 5. T. V. Str. ad Janum Pannonium. - Erot. II. 10. Ad Janum Pannonium.

⁵⁵⁵ Eleg. II. 6. J. P. T. V. Strozze.

⁵⁵⁶ Az Aldina szövege a következő:

„Sic ego iudiciis hominum te Jane, probari
Accipiens, coepi nomen amare tuum,
Longaque de studiis quoties oblata facultas,
Laetabar tecum ducere colloquia.
Sic veluti quoddam fatis praesentibus ortum
Principium inter nos huius amicitiae.”

A kéziratok megfelelő részlete ettől a fogalmazástól lényegesen eltér:

Sic ego te dudum mirabar, Jane, priusquam

(Sic te ego iam pridem admirabar, Jane, priusquam - a drezdai kéziratban!)

felhasználva mindenesetre többet mondana. Szó sem lehet ezek után mélyebb barátságról, szerető aggodalmakról, udvari mende-mondákról, Guarino megbízásáról; Tito és Janus személyesen csak keveset érintkeztek, alig ismerték egymást.

Még egy részletre kell felhívnom a figyelmet, mely két fontos adatot tartalmaz. Ebből megtudjuk, hogy Janus Ferrarában, minden bizonnyal költői pályája kezdetén két epikus jellegű költeményt is írt, az egyiket Tomyris-ről, a massagéták királynőjéről, a másikat a közelebbiről meg nem határozható Trottáról; ezek a Battista Guarinótól említett Leonello-epithalamiummal együtt elvesztek. A másik megemlítésre méltó körülmény, hogy míg Tito a „hivatalos” válaszban kijelenti, hogy meg fog maradni a szerelem és szerelmi költészet mellett, addig itt már a nagy művet (*grande opus*) emlegeti, melyhez majd hozzáfog, ha a szerelemnek búcsút mondott (*relicto amore*).⁵⁵⁷ Titót nemcsak Janus, hanem mások is buzdították, hogy Borsóról epikus költeményt írjon. Sok sürgetés után 1460 körül végre komolyabban hozzá is fogott a terv kiviteléhez, Borso halála után azonban a munkát újra abbahagyta.⁵⁵⁸ Kissé restelhetette a dolgot, mert 1485. okt. 29-én egyik barátjához, Luca Ripához írt levelében maga is említi, hogy az emberek e hosszantartó halogatásban valószínűleg meghalt jötevője iránti hálátlanságot fognak látni. Élete vége felé újra elővette. Tudjuk, hogy 1505-ben még

---

Phoebeis legerem carmina digna sonis
Nam neque in obscuro potuit lux ista latere
Nec reticet laudes Ausonis ora tuas.

⁵⁵⁷ Az Aldina szövege:

Vel lecta est Tomyris, nec non Constantia Trottae
Quas immortaleis, dive poeta, facis,
Vidimus et postquam tus carmina, amore relicto
Grande quibus suades, aggrediamur opus.

A kéziratok szövege:

Nunc ubi se virgo cognomine Barbara, non re
Obtulit adriacis consociata choris
Et lecta est Tomyris nec non Constantia Trottae,
Quas immortaleis dive (magne: drezdai k.) poeta facis
Obstupui longaeque ipsam tua gloria phamam
Vicit, iudicio nec minor illa meo est
Illic enituit cultae suavissima Musae
Gratia visque tui claruit ingenii.

A kéziratban a Barbaro-epithalamiumra való célzást, amit az Aldina szövege ismét elhagy, későbbi betoldásnak gondolom egy olyan átdolgozásból, mely nem sokkal 1453 után keletkezett. Nem tehetem tehát magamévá az *egész költeményre vonatkozó érvénnyel* Albrecht nézetét (i. m. 18-19 lk.), amely szerint „das Strozzische Gedicht kann nicht vor 1453 verfasst sein.” - Ép így nem fogadhatom el Albrechtnek azt a nézetét, amely szerint a költemény záró sorai Janusnak Ferrarából való távozására céloznának:

Tu tamen in primis nova concipe gaudia, nostri
Temporis egregium, clare Guarine, decus;
Nam liquor ille tuo manans de flumine, latum
Per terras omneis, iam sibi quaerit iter.
Optima sic fructus generosos educat arbor
Sic radios spargit Cynthus ipse suos.

Ezek a sorok egyszerűen annyit jelentenek, hogy a Guarino-tanítvány Janus híre mind szélesebb és szélesebb körökben kezd hullámsani.

⁵⁵⁸ Albrecht i. m. 28 l. - L. még Rosmini, Vita di Guarino III. 135-136 lk.

mindig dolgozott rajta. A 10 könyvből álló époszt végső símítás nélkül, csonkán hagyta hátra s fia, a híres költő Ercole Strozza sem találta méltónak a publikálásra. A lényeges irodalomtörténeti szempontból az, hogy Tito lelkében az éposz gondolata már ebben az időben megfogalmazott: a „grande opus” csak a nehezen készülő, soha be nem fejezett Borsiasra vonatkozhatik.⁵⁵⁹ A továbbiakban Tito dicséretekkal halmozza el Janus költészetét, boldogolja a földet (o felicissima terra), mely őt szülte, boldogolja a ferraraiakat, kik között éppen időzik, de elsősorban mégis Guarino mestert, kinek ilyen tanítványa van. Janus a dicséretekre meghatottan és szerényen válaszol.⁵⁶⁰ Ennyit nem is érdemel, erre még Maro is elpirulna. Valószínű, hogy buzdítás céljából halmozta őt el Tito ilyen nagy dicséretekkel, amiket valóban csak buzdításképpen fogadhat el s amikre majd a jövőben igyekszik magát érdemessé tenni. Örök híre mindenképpen biztosítva van: akár a saját költeményeivel, akár azzal, hogy Tito költeményeiben neve előfordul.⁵⁶¹ Álljunk meg egy pillanatra e kijelentésnél, mely bepillantást enged a költői verseny keletkezésének okaiba: Janus együtt akart szerepelni híresebb költőtársával. Ugyanezt a célt még nyíltabban elárulja a már említett, ez időben keletkezett epigrammája, melyben figyelmezteti az olvasót, hogy a Tito könyveiben előforduló Janus nem más, mint ő.⁵⁶² Valószínű, hogy Tito Erotica-i, melyekből még a költő életében több, az időközben újabb terméssel bővített redakció jelent meg, nem sokkal a certamen után Janus idevágó költeményeit is felvette az akkor frissen publikált szövegébe. Az új kiadást Janus egy kedves epigrammával köszöntötte, melyben nem kis túlzással burkoltan arra célzott, hogy Strozza költeményei háttérbe szorítják majd Tibullust.⁵⁶³

Bonyolult kérdés e költői vetélkedés időpontjának meghatározása. Összesen hat költeményről van szó. Ezek közül az első Strozzának a gyűrűről írt költeménye, mely a „vitát” megindította.

⁵⁵⁹ Kétségtelennek látszik, hogy a *terv* Titót már az ötvenes évek elején foglalkoztatta. Bizonyítják ezt a Guarino-paneg. 641 s köv. sorai:

Sed Titus hac ipsa longe perfusior unda;
Seu *lituo pugnans* cithara seu cantet amores
Intexens Paphiae laurum Parnasida myrto etc.

Mivel a ferrarai évek után Janus és Tito között a mi tudásunk szerint minden összeköttetés megszakadt, fölötte valószínű, hogy ezek a sorok már a Guarino-paneg. első, ferrarai redakciójában megvoltak.

⁵⁶⁰ Eleg. II. 6. J. P. T. V. Strozzeae.

⁵⁶¹ Sint tibi mille igitur misso pro carmine grates
Quod duplicis meriti pondus et instar habet.
Nam semper cura nitar studiosius omni,
Laudibus inveniar ne minor esse tuis,
Aut si non dabitur proprio clarescere versu
Nostra salis per te fama perennis erit.
Vivus apud vivos memorabile nomen habebo
Mortuus a sera posteritate legar (27-34 sk.).

⁵⁶² Ábel, *Analecta* 124 l.

Si quem forsitan in Titi libellis
Janum comperies, amice lector,
Illum protinus esse me putato.
Hoc, ne deciperemur ambo, dixi.

Ebből nyilvánvaló, hogy a gyűjtemény megjelenésekor Janus költői neve nem volt még általánosságban ismeretes. Nem mehetünk tehát túl 1450-51-en!

⁵⁶³ Epigr. I. 254.

Erre következett Janus invektívája a szerelem ellen. Tito a figyelmet költői magán-levéiben köszönte meg, melyre Janus hasonlóval felelt. Közben elkészült Tito terjedelmes „hivatalos” válasza, a szerelem apológiája. A ciklust bezárja Janus rövid kapitulációja. A Teleki-kiadást véve alapul a költemények valószínű időrendje: Eleg. II. 7, 8, 5, 6, 9, 10. Az első nyomot az időpont meghatározására a 8. számú elégiában találjuk (Janus invektívája a szerelem ellen). Itt Janus több epikai tárgyat ajánl feldolgozásra, többek között Lodovico Gonzagát is. Lehetetlenségnek tartom, hogy Janus olyan témát is ajánlott volna, amit ő maga már feldolgozott, már pedig, mint láttuk, Lodovico Gonzagáról Janus maga is írt dicsőítő költeményt, a jelek szerint legkésőbb 1450-51-ben.⁵⁶⁴ A következő, valamivel felhasználhatóbbnak látszó támaszpont az 5. elégiában (Tito költői levele) van elrejtve. Itt Tito, (a régibb fogalmazású szövegben) említi Janus *addigi* nagyobb terjedelmű költeményeit: a számunkra elveszett Tomyrist és Trottát. De nem említette pl. sem a III. Frigyesre, sem a Renére írt nagyobb költeményeket, pedig, ha ezek már készen lettek volna, mindenesetre már csak aktualitásuk miatt is inkább ezeket, vagy ezeket is beleszötte volna sommás felsorolásába. Mivel Janus a III. Frigyeshez intézett költeményét 1451 végén írta, kétségtelennek látszik, hogy a költői levélváltás ezt az időpontot megelőzte. A hosszú terjedelmű apológia írása Titónak bizonyos idejébe került ugyan,⁵⁶⁵ de mégis valószínű, hogy a ferrarai császárlátogatás előtt már ezt is befejezte. Ennek látszólag ellentmond a befejező sorokban⁵⁶⁶ a császárlátogatásra való célzás. Mivel azonban ezek a sorok csak az Aldinában találhatók, viszont a kéziratokból hiányzanak,⁵⁶⁷ bizonyosra vehetjük, hogy a szövegbe később, egy utólagos átnézés alkalmával kerültek. Mindent összevetve sem a költői vetélkedéssel, sem Tito gyűjteményének ez időbe eső kiadásával nem mehetünk sokkal túl 1451 második felén.⁵⁶⁸ Ezzel összhangban van az is, hogy Tito a szerelem apológiájában Janust új költőnek (*novus... vates*), gyermeknek (*...puerum...*) nevezi.⁵⁶⁹

A most tárgyalton kívül Janusnak Strozzával még egy költői érintkezéséről számolhatunk be. Janus ferrarai elégiáinak tárgyalása során említettem, hogy költőnk szolgájának, a lóversenyen szerencsétlenül járt Racacinusnak halálát egy gyászénekben siratta el.⁵⁷⁰ E költeményben a sikerültebb részletek - különösen a mozgalmas bevezető sorok - ellenére kevés igazi költői érték található, mert a kétségtelenül őszinte fájdalom hamarosan vizenyős retorikai szóhalmozásba fulladt. Bár Janus pl. azt állítja, hogy Racacinust nem régiben elhunyt testvérénél is jobban megsiratta, mégis - a nagy fájdalom ellenére kitűnően fungáló emlékezőtehetséggel, tehát teljes lélekjelenléttel - az eset kapcsán higgadt pedantériával felsorolja a

⁵⁶⁴ V. ö. 78 l.

⁵⁶⁵ L. eleg. II. 10. 7 s.

⁵⁶⁶ Eleg. II. 9. - Erot. I. 8., 375-8 sk.

Despice parve liber morsus livoris edaces,
Jam tibi Caesareo contigit ore legi.
Maxima perpetuae referes praeconia laudis
Carmina iudicio si probat ille suo.

⁵⁶⁷ Anita Della Guardia, T. V. Str. Poesie latine 33 l. app. crit.

⁵⁶⁸ L. feljebb 51 jegyz. - V. ö. Anita Della Guardia, T. V. Str. Poesie latine X. l.: „Durante il soggiorno di Giano Pannonio a Ferrara - tra il 1447 e il '53(?) - apparve una nuova edizione di poesie amorose dello Strozzi, comprendente il I. e II. libro degli Eroticon, inclusavi l' „Apologia pro amore ad Janum Pannonium poetam”, che nei mss. tuttora esistenti e nell' Aldina è posta fra le elegie del libro I.” Az időpont, mint láttuk, közelebbről is meghatározható. - L. még Albrecht, Strozza 44 l.

⁵⁶⁹ Eleg. II. 9. - Erot. I. 8. 1. és 9. sk.

⁵⁷⁰ Eleg. I. 15. Threnos in Racacinum cubicularium.

világ teremtésétől, de legalább is a trójai háborútól kezdve az összes nevezetesebb ló-okozta szerencsétlenségeket. A Racacinus-elégia Strozának annyira tetszett, hogy „az északi nemzet csodálatos díszétől” megénekelt szomorú esetet egyik költeményében maga is feldolgozta.⁵⁷¹ Strozza költeményének tartalma tulajdonképpen Janus elégiájának rövidebb, tehát tömörebb parafrázisa. Igazi humanista - egyébként antik eredetű⁵⁷² - gondolat Strozza költeményében, hogy Racacinus halálában is boldog lehet, mert ezáltal egy nagy költő, Janus Pannonius tollára került.⁵⁷³ Ez már elbizakodottság, a szép szavak halhatatlanító erejébe vetett beteges hit jele: valakit, aki fiatalon szerencsétlenül nyakát törte, csak azért boldognak minősíteni, mert a szerencsétlen eset kapcsán „tudós” költeményt írtak róla!

A pontos évszámot megállapítani nem tudom, csak az bizonyos, hogy mindkét költemény még Janus ferrarai tartózkodásának idejébe esik. Nem fogadhatom el Albrecht érvelését, aki csak azért, mert a Racacinus-költeményt egyes Janus- és Strozza-kéziratokban a későbbi termés közé helyezve találta, felteszi, hogy Tito ezt a költeményét már Janus magyarországi tartózkodása alatt, sőt a drezdai kéziratban elfoglalt helye szerint talán 1483-84 táján írta volna.⁵⁷⁴ Teljesen lehetetlen elképzelnünk, hogy Titónak az eset után kb. 30 évvel s Janus halála után kb. 12 évvel jutott volna eszébe, hogy volt barátja költeményére hivatkozzék. Meg kell maradnunk Janus ferrarai tartózkodásának határidején belül, annál is inkább, mert minden jel arra vall, hogy a két költő összeköttetése tisztán irodalmi jellegű volt, igazi barátság soha nem lett belőle s midőn Janus Ferrarát elhagyta, laza összeköttetésük végleg meg is szakadt. Külön, egymástól távol, egymással tovább még irodalmilag sem érintkezve futották be további pályájukat: Janus gyorsan, hulló csillaghoz hasonlóan, Tito egyenletesen, szívós kitarással folyton feljebb törve. Hivatalt pályafutásának hatalmas emelkedése tulajdonképpen akkor kezdődött, amidőn Janus már régen sírjában pihent: 1478-tan lett pl. Polesine da Rovigo helytartója, 1489-ben pedig Lugo helytartóságától válik meg. Híresek voltak követjárásai: 1485-i római követi beszédét többször kiadták.⁵⁷⁵ Egyszer Mátyás királyhoz is készült követségbe akkori urának, Ercole hercegnek megbízásából. A beszédet már elkészítette, egy vatikáni kéziratban reánk is maradt,⁵⁷⁶ a követségből azonban a politikai viszonyok időközi változása miatt nem lett semmi.

⁵⁷¹ Erot. II. 12. De Raccini formosissimi pueri miserando interitu.

⁵⁷² Plin. ep. VI. 16, 1.

⁵⁷³ Ezt a hangot ütik meg már a bevezető sorok:

„Quisquis eras, certe, felix Raccine fuisti
Doctiloquo vates quem sacer ore canit.
Scilicet Arctoae decus admirabile gentis,
Aeternum Janus dat tibi nomen herus...”

E sorokat írja át a drezdai kézirat lemmája: „Quantam felicitatem Raccinus in casu suo consecutus (cod. constitutus) fuerit clarissimo Jani (cod. Janni) Pannonii carmine celebratus.”

⁵⁷⁴ Albrecht, Strozza 19 l. - Helyesen Teleki Sámuel, Opuscula 180-181 lk. - A ferrarai lóversenyekről I. Monnier, Le Quattrocento II. 352 l.

⁵⁷⁵ Életrajzi adataira vonatk. I. Albrecht, Strozza 31 s köv. lk.

⁵⁷⁶ Cod. Ottob. Lat. 1661 f. 154b 156a „Oratio coram Federico imperatore et Maximiano eius filio et Matthia Pannonio regibus invictissimis in conventu Basileae habenda.” A beszédtervezet, melynek történeti háttérét is sikerült a reánk maradt diplomáciai emlékekből tisztáznom, mint magyar vonatkozású humanista dokumentum megérdemelné a részletesebb ismertetést. Alkalmilag másutt még visszatérek rá.

Janus és Strozza költői érintkezése tulajdonképpen tágabb értelemben vett certamen: minden idetartozó költeménynek megvan a maga ellenkölteménye, vagy, mint a Racacinus-elégiáknál, a párhuzamos darabja. Ez a helyzet mintegy provokálhatta volna az irodalmi kritika legősibb, legprimitívebb formáját, az egyműiek összehasonlítását, az antik irodalmi kritikában annyira divó σύγκρισις-t: ki volt nagyobb, Janus vagy Tito? A kérdés azonban sokkal általánosabb formában vetődött fel: ki volt nagyobb, a magyar csodagyermek-e, vagy - akár egyenként, akár összesen, - a Guarino-iskolából kikerült olasz poéta-sereg? A problémához, akármennyire meddő is, többen hozzászóltak. Tulajdonképpen, szinte akaratlanul, legalább is a további következmények sejtése nélkül, a német Beatus Rhenanus vetette fel először a kérdést a Jacob Sturmhoz írt levelében, melyet Janus Pannoniusnak 1518-i bázeli (Frobenius) kiadása elé függesztve olvashatunk.⁵⁷⁷ A német humanista úgy találja, hogy Guarino összes tanítványai között Janus költői tehetségével messze kimagaslik, éppen ezért vele példázza a tehetség elsőbbségét a szorgalom fölött. Az olaszok, előbb Barotti,⁵⁷⁸ majd később főleg Rosmini, nagyon felháborodtak Beatus Rhenanusnak minden esetre kissé sommás ítéletén. Rosmini pl. szinte ékesszólóvá lesz, midőn a német humanistát cáfolja, aki „azt merte állítani, hogy Guarino összes tanítványai közül csak az egyetlen Janus tett hírnévre szert a költészetben, mintha bizony Galeotto Marzio, Lodovico Carbone, Raffaello Lovenzonio (=Zovenzonio), Battista Guarino, a mester fia, Tito Vespasiano Strozzi, Basinio da Parma, Ubertino Brescia, egytől-egyig ugyanazon mester tanítványai, nem ünnepeltettek volna a maguk idején, mint híres költők.” Rosmini szerint volt olyan is köztük, aki a nyelv tisztaságában és a stílus eleganciájában még felülmulta a magyar ifjút.⁵⁷⁹ Albrecht ezt az utóbbi megállapítást Titóra vonatkoztatja.⁵⁸⁰

A nélkül, hogy a kérdés érdemleges tárgyalásába belemennénk, néhány szempontra, amiket a két humanista életművének értékelésénél számba kell venni, nagy általánosságban reámutathatunk. Figyelembe kell vennünk pl. életük különböző alakulását. Janus nagyon hamar elszakadt attól az irodalmi körtől, melynek levegője szinte telítve volt a latin versfaragás miazmáival: Strozza kisebb megszakításokkal élete végéig ott maradt. Abban, hogy Janus később költői erének elapadásáért a magyarországi viszonyokat okolja, van humanista póz, van túlzás, de van némi igazság is. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Strozza nagyon hosszú, aránylag nyugodt életet élt: Janus élete derékban ketté szakadt s e rövid élet utolsó éveit is tele voltak betegséggel, izgató politikai és egyéb eseményekkel, testi és lelki lázzal. Mindezt a mérleg serpenyőjébe kell raknia annak, aki igazságosan akar ítélni. Strozza első-sorban lírikus volt;⁵⁸¹ egyetlen nagyobb epikai költeményét hol felvette, hol letette, végül mégis csonkán hagyta. Mint született lírikus kétségtelenül túlszárnyalta az elégiákat szintén szorgalmasan fabrikáló Janust, kinek tollából azonban csak élete vége felé tudtak a testi és

⁵⁷⁷ Ujra lenyomatta Teleki, Opuscula 265 s köv. lk. Az idevonatkozó részlet (266 l.) a következő: „Siquidem Guarinus ille Veronensis, Latinae linguae restitutor non poenitendus, multos annos utramque linguam, oratoriam ac poëticam olim in Italia docuit; et tamen e tam numeroso discipulorum grege, qui undiquaque eo confluerunt, hunc tantum nactus est, cui Musae feliciter aspirarint, et qui in carmine valuerit, Janum Pannonium. Eundem omnes praeceptorem habuerunt, ab omnibus laboratum est. At hic unus, ὃς λῦδιον ἄρμα τοὺς πεζοὺς, omnes praecurrit. I nunc, et ingenio nihil tribue, labori totum!” - V. ö. még 291 l.

⁵⁷⁸ Barotti I. 149 l.

⁵⁷⁹ Rosmini, Vita di Guarino III. 99 l.

⁵⁸⁰ Albrecht, Strozza 43 l.

⁵⁸¹ U. ott. - Albrecht fejtegetésének befejező része különösen találó, amidőn megállapítja, hogy Titónál a kölcsönvett díszek és külsőségek mögött is gyakran őszinte meleg érzés található. Ezt majd Janusnak egyes magyarországi elégiáiban is megfigyelhetjük.

lelki szenvedések őszinte, éppen ezért megindító lírai hangokat is kicsiholni. De mennyi húr volt még ezenfelül az ifjú Janus lantján s milyen könnyen, a szintén könnyen verselő Titónál is mennyivel könnyebben ontotta a verset mindig, mindenütt, amikor és ahol csak akarta. Virtuóz latinsággal írt költeményeit a kortársak általában még az esetben is nagyra értékelték, ha talán a mi ízlésünktől elütőknek látszanak. De abszolút mértékkel mérve is van egy terület, hol Janus a korabeli latin költészetben Guarino iskoláján belül és kívül egyaránt társtalan nagyságként áll: a martialis epigramma. Gondolatot rugalmasan kifejezni, tréfás, csipős ötletet kiélezni a gyermek Janus jobban tudott, mint idősebb barátja bármikor hosszú munkás életében. Ha hozzávesszük még, hogy Janus, bár nem tartozott az elsőrangú prózairók közé, a túlságosan bőbeszédű, széteső mondatfűzésű Titót⁵⁸² e területen mégis messze felülmulta, akkor a végső mérleg felállításánál nem kell féltelnünk a fiatal magyar poétát. Tito csendesebb, szolidabb átlagtehetség, mélyebb kedély: Janusban az egyébként Strozzánál is teher-tételként szereplő imitáció és retorika ellenére is van valami a kirobbanó öserőből, ami, különösen az epigrammákban, közel áll a lángészhez...

Janus egy másik ferrarai barátjának, Lodovico Podocatarónak nevével az eddigiekben már találkoztunk. Egyrészt láttuk, hogy Vitéz János humanista udvarában, majd Guarino iskolájában szerepelt egy bizonyos Filippo Podocataro, cyprusi költő, aki a lengyel Lassockinak is pártfogoltja volt, másrészt megjegyeztük, hogy Janus egy alkalommal Lodovico Podocatarónak nevében Guarinót meghívta a diákoktól rendezett symposionra. Míg azonban az első ferrarai évek után Filippo végleg eltűnik szemeink elől, addig Lodovicóval, aki később rendkívüli fényes pályát futott be, Janus életében még egyszer, a páduai évek alatt találkozni fogunk. Mindketten, Filippo és Lodovico Podocataro egyaránt a híres cyprusi Podocataro családból származtak, de nem voltak testvérek, hanem valószínűleg csak távolabbi rokonok.⁵⁸³ A Lodovico Podocataróhoz való baráti viszonyt az említett epigrammák mellett mutatja még Janusnak egy görögből való fordítása,⁵⁸⁴ melyet költőnk meleg kísérorosokkal, mint örök szeretetének zálogát ajánlott fel Lodovicónak.⁵⁸⁵ Hogy ez a fordítás és ajánlás még Ferrarában készült-e, vagy már Páduában, azt jelenlegi adatainkkal eldönteni nem tudjuk.

Kétségtelen, hogy még Ferrarában kelt Janus meleghangú költeménye Franciscus Aretinus-hoz, ki Janust az epigramma szerint érdemén felül dicséri és csodálja.⁵⁸⁶ Mivel ebben az időben Ferrarában két Francesco Aretino szerepel, akik közül az egyiket Griffolini, a másikat Accolti néven tartja számon a művelődés-történelem, nem lehet az első pillantásra

⁵⁸² U. ott 47 l.

⁵⁸³ Sabbadini (Epistolario di Guarino III. 511 l.) felteszi, hogy Lodovico és Filippo testvérek voltak. E feltevésnek ellene mond, hogy Thomas Phaedrus Inghiramus laudatiója (Th. Ph. In. Laudatio in obitu Ludovici Podocathari Cypri S. R. E. Cardinalis. Ex. cod. ms. saec. XVI. nunc primum in lucem edita a D. Petro Aloysio Gallettio Romano abbate Fontis Vivi Congregationis Casinensis), mely Lodovico őseiről és szűkebb rokoni köréről bő információkkal szolgál, Filippót egyáltalán nem említi. Inghiramus szerint a Pod. család igen előkelő volt s Cyprusban a királyi ház egyik főtámaszának számított: „...ipse Rex totum se credere Podocathariis, illis honores, illis magistratus, illis dignitates deferre, ad illos legationes, ad illos publica quaeque munia demandare...” - Két további XV. sz.-i Podocatarót (Carlót és Gianót) említ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 512 l. - Lod. Podocataro további pályafutásáról l. Pastor III. 222, 295, 388, 448-9, 541, 552, 631, 662, 664-5.

⁵⁸⁴ Epigr. II. 6. Hymnus in Musas. Apollinem Jovemque, ab Homero puero editus, Latinus factus Jano Pannonio interprete. Ad Ludovicum Cyprium. - Janus fordításának eredetijét a homerosi himnuszok között nem találom: egyelőre nem sikerült megállapítanom, hogy a XV. sz.-ban közkézen forgó Pseudo-Homerica-k közül melyik volt Janus szövege.

⁵⁸⁵ Epigr. II. 7. Ad Ludovicum Cyprium. De Hymno.

⁵⁸⁶ Epigr. I. 80. Ad Franciscum Aretinum.

megmondanunk, tulajdonképpen melyikről beszél Janus? Accolti 1416-ban született, később híres jogász, jól fizetett egyetemi előadó lett, ki 1458-1461 között a ferrarai egyetemen is előadott „ius civile”-t, ezenkívül alkalmilag próbálkozott a költészetben is. Az 1420-ban született Griffolini, Guarino Veronese, majd Lorenzo Valla tanítványa ugyancsak foglalkozott jogi tudományokkal, ugyancsak előadott a ferrarai egyetemen is 1444-1451 között, még pedig ius canonicumot; munkásságának java része azonban inkább a szépirodalmi tevékenység, különösen a görögből való fordítás. Összevetve az adatokat kétségtelennek látszik, hogy Janus költeménye az utóbbihoz, Griffolinihoz szól; az ő Franciscus Aretinusa ugyanis „*interpret legum sacrarum*” s emellett „*nec minus Aonia nobilis in cithara*”, tehát neves költő. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Griffolini a ferrarai egyetemen 1444-1451 között tanított, mely időközben Janus is négy éven át állandóan Ferrarában volt s nem 1458 után, mint Accolti, amikor költőnk már visszatért hazájába, akkor megállapításunk eredménye megtámadhatatlannak látszik.⁵⁸⁷

A humanizmus későbbi nagyjai közül Janus Ferrarában ismerkedett meg a nála négy évvel idősebb Niccolò Perottival, aki fiatal kora ellenére már ez időben nagy tudós hírében állt. Perotti, mint ezt a Vat. Urb. Lat. 1180 egyik bejegyzése tanúsítja,⁵⁸⁸ 1446 körül Gray Vilmos, a későbbi angol humanista püspök szolgálatában állt Ferrarában. Hogy Janusszal mikor és hogyan került összeköttetésbe, arra nincs adatom. Tudjuk, hogy költőnk elküldte neki egyik epigrammákat (nugas) tartalmazó gyűjteményét (liber), mikor is a könyv, az antik könyvek ilyen alkalmakkor való szokását követve, megszólalt s figyelmeztette íróját, hogy Perotti az újak között egyik legtudósabb (*doctissimus ille novorum dicitur*), nem kisebb az antikoknál, félelmetes kritikus s hogyha az ő helyeslését sikerül kivívni, akkor már egy Mettiusztól, vagy Quintilianustól sem kell félnie.⁵⁸⁹ További összeköttetéseikről nem tudok semmit.

A kisebb jelentőségű ferrarai ismerősök között találjuk Sigismondo Masonit, kinek Janus egy alkalommal valami ajándékaért háláját fejezi ki.⁵⁹⁰ Ugyanezzel a Masonival Tito Vespasiano Strozza költeményeiben is találkozunk. Innen tudjuk, hogy alchimista és archeológus volt, aki nemcsak a közeli adriai romvárosok között kutatott, hanem az illyriai sziklapartokat, sőt a távoli Archipelagos szigeteit is felkeresni szándékozott.⁵⁹¹ Nem feledkezhetünk meg Phaliscusról, Colocci „gentilis”-éről, kit Colocci emleget Janus barátai között.⁵⁹² Többet aztán nem is tudunk róla. Ugyancsak valószínűleg jó viszony fűzte Janust a Guarino panegyricusban emlegetett Tobia del Borgóhoz is.⁵⁹³ Mellettük említhetjük még Raffaello Zovenzonit és más

⁵⁸⁷ A felhozott adatokra vonatkozólag v. ö. Girolamo Mancini értekezését, Francesco Griffolini, cognominato Francesco Aretino, Firenze 1890, per nozze Valentini-Faina. - L. továbbá Mancini, Tortelli, 33-34 lk.

⁵⁸⁸ Sabbadini, Cronologia documentata della vita di Lorenzo della Valle, detto il Valla, Firenze 1891, 125 l. - A szóbanforgó hely a következő: „Apulei fragmentum de diphthongis, quod in vetustissimo codice repertum est, finit feliciter per Nicolaum Perottum, cum Ferrariae apud magnificum et generosissimum virum d. Gulielmum Gr. (= Gray) esset duodevicesimumque aetatis suae annum ageret.” V. ö. Giov. Mercati, Per la cronologia della vita e degli scritti di Niccolò Perotti, arcivescovo di Sipontino, Roma 1925 (Studi e Testi XLIV.), 31 l.

⁵⁸⁹ Epigr. I. 32 Laudat Nicolaum Perottum.

⁵⁹⁰ Epigr. II. 10. Agit gratias Sigismondo Mazono.

⁵⁹¹ Erot. IV. 29. Ad Mazonum laudans Venetias ac admonens ne fallaci arti, quam dicunt Alchimiam, incumbat amplius. - V. ö. Albrecht, Strozza 22 l.

⁵⁹² V. ö. 1 l.

⁵⁹³ Paneg. ad Guarinum 640 s. - V. ö. Sabbadini, Vita di Guarino 157 l.; Rosmini, Vita di Guarino III. 76 l.; Aldo Francesco Massera, I poeti isottei, Giorn. st. d. lett. it. XCII. 33 l.

viszonylatban már idézett Giorgio Valagussát. Mindkettő Janus tanuló társa volt Guarinónál s később mindkettő levélbeli összeköttetésben állt vele. Valagussa leveleit majd akkor fogjuk részletesebben ismertetni, midőn Janusnak Páduába való átköltözéséről lesz szó.⁵⁹⁴ Zovenzoni egyetlen reánk maradt levelét pedig majd Janus magyarországi tartózkodásának dokumentumai során vesszük elő.⁵⁹⁵

A barátok mellett nem hiányoztak az irodalmi ellenfelek sem, bár a humanizmus irodalmi viszonyait tekintve, Janusnál aránylag kevés ilyenről számolhatunk be. Voltak humanisták, a toll gladiátorai, mint pl. Filelfo, Valla, Poggio, Galeotto, Merula, kiknek életét szinte betöltötte a harci zaj, az ellenfelekkel való végeláthatatlan invektiva-váltás.⁵⁹⁶ Janus aránylag keveset harcolt s fegyvere sem a nehézkes, sokszor ízléstelen eszközökkel dolgozó invektiva, hanem a halálos biztonsággal kezelt röpke mérgezett nyíl, a Martialis-Janus-féle epigramma. A ferrarai irodalmi kör egy-két tagja saját bőrén tapasztalhatta ki, mit jelent Janus kivédhetetlen nyilainak lőtávolaiba kerülni. Az Aurispa ellen írt, annak terméketlenségét gúnyoló epigrammákról már volt szó. Hogy a nagyérdemű könyvgyűjtő és a gondos, bár keveset termelő humanista író mivel vonta magára Janus gúnyolódását, azt ma már nem tudjuk pontosan megállapítani.⁵⁹⁷ Lehet, hogy Janus csak az epigramma-írásra kínálkozó jó alkalmat nem akarta elszalasztani. Valamivel tisztábban látunk Basinio esetében.

Basinio a Guarino-iskola egyik nagy, Janusszal és Tito Vespasiano Strozzával vetélkedő nevezetessége volt. 1425-ben született Parmában, tulajdonképpen mantuai eredetű családból.⁵⁹⁸ Első mestere Vittorino da Feltre volt Mantuában, később 1446-tól fogva Ferrarában Guarino iskolájában foglalkozott latin tanulmányokkal, míg a görögben a híres Teodoro Gaza volt mestere. Guarinónál tanuló társai voltak Janus Pannonius, Lodovico Carbone, Roberto degli Orsi stb. Megismerkedett Basinio a régibb növendékek közül Tito Vespasiano Strozzával is. Költői tehetsége nagyon korán megnyilvánult s valószínű, bár Angelo Decembrio, a *Politia Literaria*ban név szerint nem említi, hogy már Leonello szűkebb írói köréhez is hozzátartozott.⁵⁹⁹ Joggal következtethetjük ezt a Leonellóhoz írt, reánk maradt költeményeiből, melyek közül legnevezetesebb a vadászatot annyira kedvelő Leonello számára írt Meleagris, három énekben. Ferri, Basinio kitűnő kiadója és életrajzírója valószínűnek tartja, hogy Basinio eme költemény jutalmául kapta 1448. szept. 25-én Leonellótól az engedélyt egy latin iskola felállítására.⁶⁰⁰ Janusszal Basinio csak három évig tartózkodott együtt Ferrarában, mert 1450-től kezdve a tehetséges mantuai Sigismondo Pandolfo Malatesta rimini udvarában találjuk udvari költői minőségben. Itt egyéb, főleg asztronómiai tárgyú tankölteményei mellett leghíresebb alkotása a *Hesperis*, a humanista epika egyik büszkesége, egyike az első epikai alkotásoknak a humanizmus korában, melyben a Basiniótól kitűnően ismert Homeros hatása lépten-nyomon megállapítható.⁶⁰¹ Másik nevezetes műve e korszakból a *Liber Isottaes*,

⁵⁹⁴ V. ö. 143 s köv. lk.

⁵⁹⁵ V. ö. 211-12 lk.

⁵⁹⁶ L. Voigt II. 443 s köv. lk. - L. még Ferri, *Una contesa di tre umanisti Basinio, Porcellio e Seneca. Contributo alla storia degli Studi Greci nel Quattrocento in Italia*, Pavia, 1920. 5 l.

⁵⁹⁷ V. ö. 57 l.

⁵⁹⁸ Carlo Tonini, *La coltura letteraria e scientifica in Rimini, dal secolo XIV. ai primordi del XIX.* Rimini, 1884, I. 100 s köv. lk. - *Le poesie liriche di Basinio (Isottaes, Cyris, Carmina varia)*. A cura di Feruccio Ferri, Torino, 1925 (*Testi latini Umanistici I.*) 131 s köv. lk.

⁵⁹⁹ Anita Della Guardia, *Pol. lit.* 31 l.

⁶⁰⁰ Ferri, *Le poesie liriche di Basinio* 132 l. - *Borsetti Suppl. II.* 30 l.

⁶⁰¹ Finsler, *Homer in der Neuzeit* 30-31 lk. - *Zabughin, Virgilio nel rinascimento italiano I.* 287 l.

melynek szerzősége sokáig problematikus volt, ma már azonban Ferri kutatásainak eredményei után a kérdés nem lehet tovább vitás.⁶⁰² Hogy mennyire elismert költő és milyen kitűnő görög hírében állt Basinio, mi sem mutatja szemléltetőbben, mint hogy V. Miklós pápa - valószínűleg Teodoro Gaza és Tortelli ajánlása alapján, - először őt kérte fel Homeros fordítására. Ismeretes, hogy irodalomtörténetíróink szerint ebben a kitüntetésben Janus Pannonius is részesült volna. A következő fejezetek egyikében azonban ezt a legendát talán most már végérvényesen szét fogjuk foszlatni. A nagy feladatra Basinio sem mert vállalkozni és a pápához írt szép költői levelében (Ad beatissimum patrem dominum nostrum, dominum Nicolaum summum pontificem Quintum Basinii Parmensis epistula) gyenge erőire való hivatkozással kitért a megbízás elől.⁶⁰³ V. Miklós csak Basinio visszautasítása következtében fordult Marsuppinihoz, aki hosszas fontolgatás után vállalkozott is Homeros fordítására s 1452 elején munkához fogott. Marsuppini azonban 1453-ban meghalt s a Homeros-fordítás ügye újból kátyúba jutott. Ekkor a pápa Francesco Filelfóhoz fordult, de, mint ismeretes, az annyira várt költői Homeros-fordítás így sem jött létre.⁶⁰⁴

A tehetséges Basinio⁶⁰⁵ a humanisták között olyan gyakori összeférhetetlen emberek közé tartozott, aki még mesterét, a mindenkitől szeretett és tisztelt Guarinót is meg merte támadni. Egyik irodalmi ellenfele, Tommaso Seneca azt állította róla, hogy az egyetlen Roberto degli Orsi kivételével jóformán mindenki gyűlöli őt.⁶⁰⁶ Ha nem is fogadjuk el készpénznek azt, amit egy ellenséges indulatú vetélytárs a vita hevében állít, mégis kétségtelen, hogy Basiniónak sok volt az ellensége. Ezek közé tartozott az ifjú Janus is. Még Basinio ferrarai tartózkodása idején kelt az az epigrammája, mellyel a nevét megváltoztató Basiniót csipkedi:

Cum sis Basinus, cur esse Basinius optas?
Aptius ut fiat, littera prima cadat.⁶⁰⁷

⁶⁰² Voigt, Wiederbelebung I. 580 s köv. lk. - A kérdéshez hozzászólt még G. Albin, Il liber Isottaus e il suo autore. (Memoria della R. Accademia di Scienze dell' Istituto di Bologna. Cl. di sc. morali S. I. T. I. 1908.)

⁶⁰³ Ferri, Le poesie liriche di Basinio 123 l. - A legfontosabb részlet a következő (52 sortól):

Sed si Vergilii ingenium mihi grande daretur
Doctus item ut fuerat; qualis cecinisse videmus
Illum, ego si facerem versus, convertere nunquam
Experiar magni memorabile carmen Homeri.

⁶⁰⁴ A kérdés történetét összefoglalja Finsler, Homer in der Neuzeit, 24 s köv. lk.

⁶⁰⁵ Basinio kitűnő *epikus-tehetség* volt; e tekintetben magasan felette állt a *panegyricus-író* Janusnak. A Hesperis kiválóságát elismerő szavakkal méltatja Finsler i. m. 31 l. - Ferri (Una contesa di tre umanisti etc. 42 l.) is a legjobbak közé számítja: „La critica moderna dovrà dare a Basinio il posto che meritamente gli spetta. Non è egli inferiore al suo amico ed emulo Tito Vespasiano Strozza, e per certi tratti di vera e sentita poesia regge al confronto col Poliziano, col Pontano, col Sannazaro.”

⁶⁰⁶ T. Seneca költeményét (In Basinum Parmensem insulsum et vanum Thomas Seneca lacessitus) a Cod. Misc. Marciano 252-ből kiadta Ferri Una contesa di tre umanisti etc. 52 l. Az idevonatkozó részlet a következő:

Denique per Latium quis te non odit apertum
Insani capitis signum? Fortasse vel unus
Quem te mirifice laudas, exaequat amorem
Et praeceps quod te paene est insanior ipso. (163-6.)

Ez az „insanior”=Roberto degli Orsi.

⁶⁰⁷ Epigr. I. 205.

Az epigramma csattanójához tartozik, hogy Basinius eredetileg csakugyan Basinus volt: Borsetti pl. hiteles okiratok alapján Basinus de Parmának nevezi őt.⁶⁰⁸

A viszony a két Guarino-tanítvány között később nem hogy javult volna, inkább még rosszabbodott. Elmérgesítéséhez hozzájárult az 1455 körül nyilvánosságra került, sokáig készült Hesperis, melynek X. énekében (170-230 s.) Basinio hálátlanul megtámadja volt mesterét, az öreg Guarinót, amennyiben átlátszó célzásokkal bizonyos Pó mellett lakó, öreg iskolamesternek, Carinusnak békává való átváltozásáról beszél.⁶⁰⁹ Nincs kizárva az sem, hogy ezt a részletet Basinio utólag akkor szötte bele époszába, midőn Guarino az eredetileg V. Miklós pápa számára készült Strabon-fordítást a várakozás ellenére nem Sigismondo Malatestának, hanem Jacopo Antonio Marcellónak ajánlotta fel.⁶¹⁰ Akárhogy áll is a dolog, kétségtelen, hogy Janus ez időpontban már nem volt Ferrarában, hanem Páduában, de azért nem maradt adósa az elbizakodott, hálátlan Basiniónak. A Hesperist az irodalmi köztársaság egyes jelesei, mint Tito Vespasiano Strozza és különösen Roberto degli Orsi, Basiniónak talán egyetlen igazi barátja, panegirikus hangú költeményekkel üdvözölték.⁶¹¹ Janus a maga módján válaszolt: Roberto degli Orsi dicsérő epigrammáját egy-két szó megváltoztatásával úgy kiforgatta értelméből, hogy a dicséretből gáncs és gúny lesz.⁶¹² A paródia, a humanistáknál aránylag ritkán előforduló műfaj, kitűnően sikerült. Basinio neve, amivel Janus már az említett előző epigrammjában is szellemeskedett, ez alkalommal Basinus, nyilvánvaló célzással a Hesperis tartalmát alkotó, Sigismondo Malatestát illető mértéktelen hízelgésekre.

Basinióval 1453 óta a rimini zsarnok dicsőítésében versengett irodalmi vetélytársa, a humanista irodalom egyik legkellemetlenebb jelensége, az erkölcstelen életű, jellemtelen, tehetségtelen Porcellio is. Janus együtt csap le a két ízléstelen hízelgőre két szellemes epigrammában. Az egyikben⁶¹³ figyelmezteti az utókort, hogy ne üljön fel a sok dicsőítésnek, mert csak könnyű fajsúlyú költők üres hazugságairól van szó, olyan költőkéről, kiknek Műzsája az éhség. A csípés fájdalmas voltát fokozhatta, hogy maga Basinio ellenfeleit, Porcelliót és Tommaso Senecát egyik, 1455. okt. 27-én kelt Roberto degli Orsihoz írt levelében „éhenkórász parazitáknak” (famelici parasiti) címezte.⁶¹⁴ S most ugyanezt kapta meg Janustól. A másik epigramma⁶¹⁵ reámutat, hogy Rimini középszerű zsarnoka úgy szerepel e költeményekben, mintha a legnagyobb caesaroknál is nagyobb lenne: így lesz a költők jóvoltából a hangyából elefánt s így kényszerítik a legyeket arra, hogy Juppiter villámain hordozzák. Az

⁶⁰⁸ V. ö. Ferri, *La giovinezza di un poeta. Basini Parmensis Carmina*. Rimini 1914. XII. 1.

⁶⁰⁹ Ferri, *Un dissidio fra Basinio e Guarino*. Athenaeum V. (1917), 33 s. köv. lk.

⁶¹⁰ Sabbadini, *Epistolario di Guarino III*. 490 l. V. ö. Battaglini, *Della corte Ietteraria di Sigismondo Pandolfo Malatesta, Signor di Rimini 153 l.* - Más a véleménye Voignak (*Wiederbelebung I*. 579 l.). Szerinte Carinus=Camertinus, Camerinus (Tommaso Seneca da Camerino).

⁶¹¹ Ferri, *La giovinezza di un poeta* XXII. l.

⁶¹² Janus epigrammáját először kiadta Koller IV. 240 l., majd Ábel, *Analecta* 120 l., végül (Roberto degli Orsi költeményével együtt) Ferri, *La giovinezza di un poeta* 66 l. Kétségtelen, hogy a 3. sorban „*Blasine*”-t kell olvasnunk. A *horeste* (Ferri-kiadásában: *Horesti* 1. sor) magyarázatához v. ö. Juvenalis I. 5-6 sk.

⁶¹³ Epigr. I. 213. De Sigismundo Malatesta, tyranno Arimini.

⁶¹⁴ Idézi Ferri, *Una contesa* 14-15 lk. „Unum praeterea mihi obiiciunt, quod videlicet nihil emolumenti, nihil laudis mihi attulerunt litterae: qua in re certe falluntur. Nam et benevolentiam tanti principis, quantus hic meus est, et agrum pulcherrimum et villam amoenissimam mihi compararunt, quibus illi *famelici parasiti* indigent.”

⁶¹⁵ Epigr. I. 214.

ügyes és találó támadás az önérzetes Basiniónak nagyon fájhatott. Még évszázadok múlva is erőseknek és igazságtalanoknak találják Janus epigrammáit a rimini humanista körnek Basinióval rokonszenvező történetírói, Battaglini, majd később Tonini.⁶¹⁶

Volt azonban időpont, midőn Janus lélekben kétségtelenül Basinio mellé állt egyik harcában, ha támogatásának közvetlenül nem is adott kifejezést. A híres görög-latin harc volt ez,⁶¹⁷ melyet Basinio Roberto degli Orsival Porcellio és Tommaso Seneca ellen vívott. Az 1455 körül kulmináló vita arról folyt, szükséges-e a magasabb műveltséghez a görög, vagy meg lehet-e elégedni csak a latinnal? A görögül tudó Guarino-tanítványok a görög szükségessége mellett törtek lándzsát. Basinio azt hirdette, amit Guarinótól sokszor hallott:

Sed sine Graecorum auxilio Romana valere
Non multum semper docui semperque docebo.⁶¹⁸

Ezzel szemben Porcellio és Seneca az ellenkező álláspontot vitatták. Mivel a szembenálló ellenfelek gondoskodtak arról, hogy a vita anyaga és menete mentől szélesebb körben ismeretes legyen, bizonyosra vehetjük, hogy a Guarino-tanítványok feszült figyelemmel kísérték a nem mindennapi s amúgy is nagyjelentőségű elvi kérdést feszegető párhaj lefolyásának egyes részleteit. Nincs kizárva, hogy a Janus epigrammái között található, bizonyos Senecát gúnyoló epigramma, ki költői tehetetlensége okául szemeinek gyengeségét hozza fel, esetleg a vitában szereplő Tommaso Seneca de Camerino ellen irányul.⁶¹⁹

Porcelliónak is kijárt Janustól a megfelelő kritika. Egyik epigrammájában⁶²⁰ hiábavalónak mondja az a felett való vitát: ki rosszabb költő, Porcellius-e, vagy Jovinianus? A felelet nagyon egyszerű: Jovinianus rosszabb a többinél, de Porcellius még Jovinianusnál is. Alapos

⁶¹⁶ L. Tonini i. m. I. 88-89 lk. - Az idézett epigrammákat nagyjában hasonlóan fogja fel Voigt I. 589 l. - Sigismondo Malatesta jelleméről l. Pastor II. 92 l. - Guarino egy költeményét „In laudem d. Sigismundi Pandulfi Malatestae” idézi Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 489 l.

⁶¹⁷ Sabbadini, Vita di Guarino 157 l. - Bővebben: Ferri, Una contesa stb.

⁶¹⁸ Ferri, Una contesa stb. 59 l.

⁶¹⁹ Epigr. I. 343 In Senecam Lippum. - Basinio egyik költeményében (Cod. Casanat. 4059.) T. Senecát Polyphemusnak, azaz egyszeműnek gúnyolja.

Quod si segnis, iners et plumbeus ipse fuisti
O uno Polypheme oculo contente, quid audes
Deterrere alios, ne discant cognita priscis
Vatibus? Ite alacres, Senecae ne credite; Graecas
Discite litterulas...

(Ferri, Una contesa stb. 47 l.)

Basinio e sorokkal kétségtelenül Seneca *szellemi* vakságára céloz s a Polyphemus elnevezéssel azt akarja szimbolizálni, hogy Seneca csak egy (latin) szemmel lát, a másiktól (görög) pedig megfosztja magát. Seneca is így érti válaszában a gúnyolódást:

Tum Cyclopa vocas uno tantum orbe videntem
Quod te noluerim, vesane, optare magistrum
Et Graecam ex fatuo grandis perdiscere linguam...

(Ferri, Una contesa stb. 51-52 lk.)

⁶²⁰ Ábel, Analecta 124 l. De Porcellio et Joviniano. - Valószínűtlen, hogy a Janusnál emlegetett Jovinianus azonos lenne a Del Prató-tól egy XV. sz.-i könyvjegyzékben talált „juvinia vocabulista”-val. V. ö. Del Prato, Librai etc. 33 l. - A Porcellióra vonatkozó bibliográfiát összeállította Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 393 l.

a gyanúm, hogy ez a lecsepült „Jovinianus” - elferdített néven - talán azonos a humanista költészet későbbi büszkeségével, Gioviano Pontanóval, aki fiatalabb korában Porcellio állítása szerint költészetében őt utánozta volna s akit e szerint Janus nem minden ok nélkül emleget Porcellióval együtt.⁶²¹ Ha feltevésem helyesnek bizonyulna is, már itt meg kell jegyeznem, hogy Janus később Pontano javára erősen megváltoztatta véleményét: a Giovanni Sagundinóval való költői levélváltása⁶²² a páduai évekből, mint látni fogjuk, majd Pontano hendecasyllabusainak dicsőítése lesz. Azt, hogy Janus az 1451 első felében (márc. 27-30. között) Ferrarában az akkor Beccadellivel együtt átutazó 25 éves Pontanót személyesen is megismerte volna,⁶²³ nem tartom valószínűnek, ha tekintetbe vesszük, hogy Janus ugyanezen év március 18-án még Magyarországon volt, ahová, mint láttuk, nagybátyja kívánságára látogatott haza.

Basinióval, Porcellióval, Tommaso Seneca da Camerinóval együtt a rimini humanista körhöz tartozott egy ideig a már többször említett jeles Guarino-tanítvány, Roberto degli Orsi is.⁶²⁴ Ezzel Janust a jelek szerint meleg, zavartalan barátság fűzte össze, aminek az sem tudott megártani, hogy Orsi a Janustól egyáltalán nem kedvelt Basiniónak is kitartó híve volt. Orsi 1450 előtt volt Guarino tanítványa, tehát Janus legfeljebb ferrarai életének első három évében lehetett vele együtt. 1450 táján Rómában találjuk, mint a kúria alkalmazottját, 1452-ben pedig Riminiben, Sigismondo Malatesta udvarában. Későbbi életkörülményei nincsenek kellőképpen tisztázva: egyszer Assisiben találkozunk vele, majd később ismét Rómában, ahol II. Pál trónralépésétől várja sorsának jobbrafordulását. Orsi nem annyira költő volt, - bár a római Biblioteca Angelicában őrzött két könyvnyi elégiája és két könyvnyi epigrammája⁶²⁵ igen becses kortörténeti dokumentum, - mint inkább jogtudós és történetíró. Valószínűleg ifjúkorából, talán még a ferrarai időkből származik az az epigrammája,⁶²⁶ melyben Janus nagy tehetségének, versírói könnyedségének lelkes szavakkal hódol. Kétségtelenül később kelt egy Janushoz írt elégiája szelídített szarvasának haláláról, melyben a közös tanuló évekről már mint rég mult időről emlékezik meg. Az időpontot nem tudom minden kétséget kizárólag megállapítani, ha azonban tekintetbe vesszük, hogy Orsi II. Pál trónralépését Rómában várta, s hogy Janus nem sokkal a trónralépés után követségben járt Rómában, akkor talán nem tévedünk, ha az említett elégia keletkezési idejét ugyanerre az időpontra, 1465 első felére tesszük.⁶²⁷ A közel egy évtizeddel előbb kelt paródiáról, mellyel Janus Orsinak a Hesperisre írt dicsőítő epigrammáját értelméből kiforgatta, már megemlékeztünk.

⁶²¹ Porcellio maga írja irodalomtörténeti tankölteményében (Vincenzo Laurenza, Poeti e oratori del Quattrocento in una elegia inedita del Porcellio, Atti della R. Accademia di Archeol. Lettere e Belle Arti, Napoli XXIV. 218 l.):

Tunc mea qui redolet Pontanus carmina vates
Et varia varii carminis arte nitet...

⁶²² Ábel, *Analecta* 99-103 lk. - V. ö. 152 l.

⁶²³ Az utazást többek között említi Sabbadini, *Epistolario di Guarino* III. 447 l.

⁶²⁴ Életrajzi adatait összeállította Battaglini, *Della corte letteraria di Sigismondo Pandolfo Malatesta* 189 s köv. lk., majd Tonini i. m. I. 138 s köv. lk.

⁶²⁵ Ábel, *Analecta* 150 l.

⁶²⁶ U. ott 152 l. Roberti Ursi *Epigramma ad Janum Pannonium*.

⁶²⁷ U. ott 150 s köv. lk., Roberti Ursi *elegia de obitu cervae ad Janum Pannonium*. A régmúlt közös tanulmányokra való hivatkozás a következő:

Talán nem tévedünk, ha az ugyancsak Guarino iskolájában tanult Martino da Filettinóra (Martinus Philelticus, vagy Phileticus) vonatkoztatjuk Janus egyik szellemes epigrammáját: In Philiticum.⁶²⁸ Martino da Filetino 1454-ig, tehát pontosan Janusszal együtt járt Ferrarában egy ideig Guarinóhoz és Teodoro Gazához, innen ment át Urbinóba, majd Pesaróba, később ismét Urbinóba, végül Rómába. Nagyon szorgalmas író volt, aki iskolamesteri tevékenységén fölül dialógusokat, szónoklatokat, költeményeket írt, görögből fordított és antik írókat magyarázott.⁶²⁹ Janus maró satírájú epigrammája szerint állítólag szeretett volna szüleinek nemességével dicsekedni. Ismerjük mindnyájan; gonoszodik Janus, miféle nemességről van itt szó: az anyád a könyökével törli az orrát, az apád pedig csak ünnepnapokon köp a földre! Amennyiben az itt idézett epigramma csakugyan Martino da Filettinóra vonatkoznék, láthatóan alkalmi csipkelődés s nem lehet a két humanista állandóbb feszült viszonyára következtetni belőle. Másként áll a helyzet Ludovico Carbonéval, a Guarino-iskola egy másik kitűnőségével, akinek a mester halála alkalmával tartott gyászbeszédéről, melyben a nevezetesebb növendékek között Janust is felsorolja, már megemlékeztünk. Carbone sokoldalú, könnyű tehetségű, kissé felületes, csélcsep jellemű humanista volt. Janus láthatóan nem szerette őt. Egyik epigrammájában⁶³⁰ a nevével tréfálgozik, egy másikban⁶³¹ pedig sokoldalúságát gúnyolja ki: egyszerre költő is, szónok is; ez olyan, mintha egyszerre férfi is, nő is, azaz hermaphroditus lenne. Ekkor még Janus aligha gondolt arra, hogy később belőle is lehet poétasága mellett még orator is! Janus Pannonius halála után egyik tanítványa, Ernuszt Zsigmond révén Carbone is szorosabb összeköttetésbe került a magyar humanizmussal. Szó volt arról is, hogy Mátyás hívására tanárnak fog jönni Magyarországra, legalább kedveséhez, Francesca Fontanához írt egyik költeményében ezt állítja.⁶³² Carbone nem tudott elszakadni Olaszországtól, hogy azonban a királynak és fiatal, pénzes pártfogójának, a friss sütetű pécsi püspök Ernusztnak, e széken Janus közvetlen utódjának, egyszerre hízelegjen, megírta ismert dialógusát Mátyás királyról, melyben jelleméhez híven, méltatlanul néhány ócsárló szót juttat a már visszavágni nem tudó, hajdan félelmetesen satirikus Janusnak is.⁶³³ Carbonétól mást alig várhattunk volna!

Tecum, Jane, queror, quocum mihi magna fuerunt
 Pluraque sunt verae pignora amicitiae.
 Parnassum teneris una superavimus annis,
 Una Gorgoneos hausimus inde lacus... (5-8 sk.)

⁶²⁸ Epigr. I. 125.

⁶²⁹ Sabbadini, Vita di Guarino 158 l. - Epistolario di Guarino III. 474 s köv. lk. - Legbővebben B. Pecci, Contributo per la storia degli umanisti del Lazio (Arch. della r. soc. rom. storia patria XIII. 1890., 468-526 lk.).

⁶³⁰ Epigr. I. 91.

⁶³¹ Epigr. I. 90.

⁶³² Rosmini, Vita di Guarino III. 149 l. Ábel-Hegedüs, Analecta Nova 105-106 lk.

⁶³³ Ábel-Fraknói, Irodalomtört. Eml. II. 189 s köv. lk. Ad serenissimum principem et inclitum Pannoniae regem divum Matthiam Lodovici Carbonis dialogus de ipsius regis laudibus rebusque gestis. - A munkának eddig egyetlen kézírata volt ismeretes, még pedig a királynak felajánlott eredeti példány, mely Teleki József gyűjteményével együtt a Magyar Tud. Akadémia könyvtárába került. A bolognai egyetemi könyvtár kézíratai között (Tioli-gyűjtemény XXIII. k.) a dialogusnak egy eddig ismeretlen kéziratát találtam. Ezt - több más Carbone-dialógussal együtt - Tioli másolta a „Bibl. S. Mariae de Populo” egyik kódexéből. - A Carbonéra vonatkozó bibliográfiát összeállította Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 467 l. - A dialógusban Janusra vonatkozó részletek 189, 190, 199 lk. V. ö. 400-1 lk. - Fraknói szerint Janus tanítványa lett volna Carbonének (Irodalomtört. Eml. II. k. X. l.). Erről egyáltalán nincs adatunk s nem is valószínű.

Ha még egyszer visszatekintünk mindarra, amit Janus ferrarai éveinek irodalmi tevékenységéről, a ferrarai írók társaságában elfoglalt helyzetéről mondtunk, könnyű megállapítanunk, hogy költőnk hatalmas szorgalommal valóban igyekezett kiérdemelni azt a sok dícséretet, amivel a kortársak előlegképpen elhalmozták. Írói tevékenysége fáradhatatlan: a taps ifjú költőnk számára kitűnő ösztönzőnek bizonyult. Irodalmi ismeretségi köre idővel folyton tárgult: Leonello, René király, Borso herceg, Lodovico Gonzaga, Francesco Calcagnini, Jacopo Antonio Marcello, Giovantonio della Torre mellett ismerősei és pártfogói közé tartoznak Francesco Barbaro, Galeotto, Francesco Durante da Fano, Tito Vespasiano Strozza, Lodovico Podocataro, Perotti, Valagussa, Francesco Aretino (Griffolini), Zovenzoni, Basinio, Lodovico Carbone stb., hogy csak a jelentősebbeket említsük újra. A ferrarai összeköttetések Páduában csak jelentéktelenül bővültek tovább: nagyobb jelentőségű személyes összeköttetéseket a latin irodalmi világban Janus majd egyszer Firenzében fog szerezni közvetlenül Magyarországra költözése előtt s majd ismét még egyszer, utoljára, olaszországi követségjárása alatt. A csodált ifjú teljes erővel vetette bele magát az akkor annyira mozgalmas ferrarai irodalmi életbe: dícséreteket és sebeket kapott és osztott egyaránt. Jól érezte magát, mert az elsők közé tartozott. Közben azonban elérte huszadik életévét s arról kellett neki is, nagybátyjának is gondoskodnia, hogy a későbbi gyakorlati pályafutásához szükséges kánonjogi képzettséget is megszerezze. A jogi ismeretek elsajátítása céljából Janus - kimondottan nagybátyja parancsára - a páduai egyetemre ment, ahol további négy évet töltött. A doktori címet ugyan Ferrarában is megszerezhetette volna, de - úgy látszik, - Vitéz egyrészt ragaszkodott a híresebb páduai egyetemhez, másrészt az új tanulmányok zavartalan menetének biztosítása céljából is jónak látta unokaöccsét kiragadni abból az irodalmi körből, melybe költőnk talán kissé túlságosan belemelegedett.

X.

Janus átköltözik a páduai egyetemre, hogy ott egyházi tanulmányokkal foglalkozzék. - Mennyi időt töltött Páduában? - Előzőleg, 1454 nyarán hazalátogat Magyarországra. - Olaszországi ismerősei körében híre járt, hogy püspöki stallumot kapott. - Páduai tanárai. - Janus és a jogtudomány. - 1457-ben az új dogét üdvözlő követség tagja. - További összeköttetései Galeottóval. - John Free levele Janushoz. - Giovanni Sagundino. - Mantegna.

Janus páduai tanulmányairól megbízhatóbb értesülést először a Battista Guarinótól Bertucius-hoz írt levélből kapunk. Ebben Battista Guarino határozottan négy évi páduai tanulmányról beszél: „Mikor ebben (t. i. a humanisztikus képzettségben) elég erős volt, az esztergomi érsek parancsára az egyházjog tanulása céljából (ad ius pontificium) Páduába ment, amennyiben az a leendő püspöknek fölötte hasznos lehetett. A tanulásban ugyanazt az elmeelt tanusította, mert négy éven belül elnyerte a jogtudori jelvényeket.”⁶³⁴ Janus tehát négy éven át, még pedig 1454-1458-ig volt a páduai egyetem hallgatója. Eddig ebben a kérdésben a legnagyobb véleményzavar uralkodott. Vespasiano da Bisticci életrajza egyáltalán nem emlékezik meg Janus páduai diákéveiről. A Colocci-féle életrajz szintén hallgat róluk. Bonfini pl. azt állítja, hogy Janus 17(!) évig volt Guarino iskolájában. Páduára e szerint egyáltalán nem jutna idő.⁶³⁵ Teleki Sámuel ezt nem fogadta el. Abból ugyanis, hogy Janus a Marcello-panegyricust a páduai egyetem hallgatóinak figyelmébe ajánlotta, helyesen azt következtette, hogy Janus egyideig ennek az egyetemnek is tanulója volt. Az időpontra vonatkozólag azonban óvatosan nem bocsátkozott találgatásokba.⁶³⁶ Rosmini egyszerűen tagadta, hogy Janus Páduában is tanult volna. Szerinte midőn Janus 1451-ben Magyarországból Ferrarába visszatért, még további 7 évet töltött Guarinónál, legfeljebb kisebb kirándulásokat tett a szomszéd városokba, pl. Páduába is, amint ez - ennyit megenged, - a Marcello-panegyricus egyes részleteiből következtethető.⁶³⁷ Amint látjuk, Rosmini feltétlenül tévedett. Újabb történetíróink sem sokkal szerencsésebbek. Fraknoi pl. abból kiindulva, hogy Janus 1451-ben Magyarországon járt s végleg azután csak 1458-ban tért haza, Battista Guarino nyilvánvaló adatán átsiklik, s azt következteti, hogy Janus ezt a 7 évet mind Páduában töltötte.⁶³⁸ Karácson szerint is

⁶³⁴ Ábel, *Analecta* 207 l. - Batt. Guarino egyik költeménye szerint (*Poemata* 670 l.) Janus római joggal is foglalkozott volna:

Non te pontificum, non te civilia iura
Scitaque divini non latuere fori (105-106 sk.).

Mivel Battista ebben a panegyricus hangú költeményben azt akarja bebizonyítani, hogy Janus *mindent* tudott, ebből az adatból rendszeres római jogi tanulmányokra nem következtethetünk.

⁶³⁵ V. ö. *Opuscula* 109-110 lk.

⁶³⁶ U. ott 186-187. lk.

⁶³⁷ Rosmini, *Vita di Guarino III.* 92 l. „Ritornato questi a Ferrara quivi dimorò altri sette anni, non osando però noi di negar che in questo intervallo non intraprendesse egli qualche piccolo viaggio nelle vicine città, ed a Padova segnatamente ove appar ch'egli sia stato da alcuni passi del suo Panegirico in lode di Jacopo Antonio Marcello, Patricio Veneto, uno de' più splendidi suoi Mecenatei...” - V. ö. még Ant. Bottoni, *Cinque secoli d' Università a Ferrara, Bologna* 1892, 28 l. „Venivano fanciulli, come Giovanni di Cisinge detto Pannonio che accoltovi a 13 anni, vi stette fino ai 24, due cioè inanzi fosse fatto vescovo in Ungheria.” Ez a 11 év Janus egyik elégijára vezethető vissza. V. ö. 15 l. - Janus állítólagos firenzei tanulmányairól l. Teleki, *Opuscula II.* 187 l. Huszti, *Platonista törekvések stb. Minerva-könyvtár I.* 26-27 lk.

⁶³⁸ Fraknoi, *Vitéz János* 154 l.

hasonló a helyzet: Janus 1451-ben Ferrarába tért ugyan vissza, de rövid időzés után „valószínűleg, mivel barátja, Galeotto Marzio a páduai egyetemre ment tanárnak”, szintén Páduába költözött s ott hét évig maradt. Közben azonban „meglátogatta még a bolognai egyetemet is, a nélkül, hogy ott hosszabb ideig tartózkodott volna”.⁶³⁹ Jellemző, hogy a XVI. századi páduai magyar diákok között viszont az a hagyomány élt, hogy Janus kerek 18 évig volt az egyetem hallgatója. Legalább is Kornis György, kit szülei szerettek volna már otthon látni, aki viszont még szívesen élvezte volna tovább a vidám diák-életet, Janus 18 Páduában töltött évével argumentál a maga álláspontja mellett: „Valakik laude eloquentiae, vel doctrina, arte aliqua floruerunt, excelláltak, vagy emineáltak is mostan, mind több ideig laktanak ide ki sokkal is, hogy sem mint én. Janus Pannonius episcopus quondam Quinquecclesiensis tizenharc esztendeig mulatott volt...”⁶⁴⁰ A tizenharc év valószínűleg úgy keletkezett, hogy Kornis György a Bonfinitől tévesen emlegetett 17 évet még eggyel megtoldotta s az egész tanulmányi idő színhelyét önkényesen áttette Páduába. Battista Guarinónak kétségtelen hitelű adata a vázolt zűrzavarnak egyszer s mindenkorra végét veti.

Valagussának Janushoz írt leveleiben⁶⁴¹ találjuk azt az eddig ismert forrásainktól nem említett adatot, hogy Janus közvetlenül a páduai tanulmányévek megkezdése előtt ismét Magyarországon járt. Eddig úgy tudtuk, hogy Janus az Olaszországban töltött 11 év alatt csak egyszer, 1451-ben járt itthon; most kétségtelen, hogy 1454-ben is, még pedig valószínűleg a nyár folyamán, újból megtette ezt a hosszú utat. A fontos levél a következőképpen szól: „Guiniforte⁶⁴² egyik szolgájától tudom, hogy Ferrarába visszatértél. Ennél a hírnél örvendetesebbet alig hallhattam volna. Gondold el, kérlek, mekkora örömet okozott ez nekem. Már félttem, hogy magyarjaid irántad érzett hihetetlen vágyukban otthon tartanak. Ha ez megtörténik, nagy bánatára lett volna a te barátaidnak, főleg nekem; hiszen nemcsak a te kellemes társalgásodat kellett volna nélkülöznöm, hanem az út hosszúsága miatt az ide-oda jövő-menő futárokat is. Tudod, hogy onnan hozzánk húsz napi útra van szükség! Ez a körülmény sok-sok bánatot, nagy aggodalmat hozott volna reám, végül is megkeserítette volna életemet. Egyébként, miután már Itáliában vagy, ha élőszóval nem is közlekedhetünk (amit alig tudok magammal elhíthetni), legalább, ami a távollét fájdalmát némiképpen enyhítheti, megvan a legsűrűbb levélváltás lehetősége. Nagyon bánt, hogy megérkezésedet csak tegnap tudtam meg, különben már gyorsabban kaptál volna tőlem levelet. Ha futárom nem akad, Daedalus módjára valami Icarust alkottam volna, hogy az a levéllel hozzád repüljön. Barátságunkra mondom, amely olyan nagy, hogy annál nagyobb már nem lehet, a te hirtelen, igen, a te váratlan távozásod óta soha semmit nem hallottam rólad, csak tegnap, mikor Guinifortéval beszéltem, kaptam azt a hírt, hogy Ferrarában vagy. Ezért írok későn; én is későn kaptam az értesülést. Kérlek tehát, hogy a legsürgősebben írd meg nekem egész sorsod folyását, továbbá, hogy ebben az évben hol leszel. Bárcsak Páviába jönnél, ahol most az irodalmi tanulmányok nagyon fellendültek; akkor közelebb lennél hozzám s gyakrabban élvezhetném kedves társaságodat. *Ha már megkaptad volna a püspöki méltóságot, értesíts róla, mert még Ferrarában voltam, mikor hallottam, hogy püspök lett belőled.* Tehát figyelmeztess, hogy tudjam, mit írnak (címezésül) a leveleim homlokára, hogy az olvasók azután ki ne nevéssenek. De mivel sejtem, hogy te is nagyon kíváncsi vagy az én ügyeimre, tudd meg, hogy én eleddig Milánóban vagyok, ahol már megkezdtem nyilvános leckéimet a retorikából, Vergiliusról, Plautusról, Cicero műveiről

⁶³⁹ Karácson 15 l. - A bolognai egyetemet már Teleki József, Hunyadiak kora IV. 193 l. emlegette. Karácson ez a részlet vezette félre. V. ö. Engel III. 1., 308 l.

⁶⁴⁰ Veress, Matricula 237 l. Kornis György levelének kelte 1591. nov. 7.

⁶⁴¹ A Valagussa-levelekből adott fordítás-részletek a firenzei Bibl. Laur. Acquisti e Doni 227 sz. kéziratának egyelőre kiadatlan szövegén alapulnak. V. ö. 327 l.

⁶⁴² Valószínűleg Guiniforte da Barzizza!

és sok másról; az összes polgárok szép reményeket fűznek hozzám és a mi guarinói előadásunkhoz; így bízom abban, hogy a fejdelemtől rövid időn belül fizetést fogok kapni. Eddig ez a remény tart itt vissza, különben már Páviában laktam. Ha fizetést kapnék, arról téged a legsürgősebben értesítelek. Szeretném ugyanis, ha hírneved itt elterjedne; ami könnyű lesz, *ha néhány szép költeményedet ide elküldenéd*, mert azokat tüstént szétszórnom, hogy neved az emberek közt szájról-szájra járjon”. Következő levelében, amit a mostanitól csak rövid időköz választhatott el, már arról értesíti Janust, hogy a remélt fizetést (havi húsz forintot) a fejedelem, Francesco Sforza, aki egyébként is nagy előmozdítója az irodalmi törekvéseknek, megadta. Janus azonban a jelek szerint egyik levélre sem válaszolt, mire Valagussa türelmetlenkedni kezdett. Harmadik levele elárulja türelmetlenségét de még egyebet is, ami miatt érdemes lesz e levelet idéznünk: „Gyakran bosszankodom s meg sem fontolom, szabad-e, mégis haragszom (hiszen a szeretet néha méltánytalan szokott lenni), hogy semmit sem írsz, már *pedig annyira szeretnélek téged püspöknek látni, téged, kinek nem püspöknek, hanem akár bíborosnak kellene lenned*. Isteni erényed megérdemelné ezt s pártfogóid sem hiányzanak. Ott van Magyarországnak veled egykorú(!) királya, aki, hogy mekkora jóindulattal karol fel téged, annak szemtanujává tettél, amidőn alkalmat adtál arra, hogy vele beszéljek és szórakozzam. Akkor volt ez, amidőn Frigyes császár Ferrarában tartózkodott, mikor is Borso örgrófot Modena hercegévé tette; ez időben a te közbenjárásoddal én is részesültem a király nyájasságában s láttam, hogy te kedvesebb vagy előtte, mint akár a testvére. *Azért alig tudok mást hinni, mint hogy te már püspök vagy, illetőleg hamarosan leszel* s ismételten kérve-kérlek, hogy erről írj nekem.”

Ezek a levelek, ha megszólaltatni tudjuk őket, sokat elárulnak Janus életkörülményeiről közvetlenül a Páduába való átköltözés előtti időből. Mindenek előtt az időponttal kell tisztába jönnünk, mert Valagussa leveleinek dátuma a kéziratban hiányzik. Az eddigiek figyelembe vételével kétségtelenül 1454-ben vagyunk: Janus Ferrarát elhagyni készült s jövő évi tartózkodása helyéről, legalább is társainak tudomása szerint, még nem döntött. Közben Magyarországra utazott, talán azért is, hogy nagybátyjával ezt a fontos lépést megbeszélje. Elutazása épp úgy, mint 1451-ben, váratlanul történt. A XV. sz.-ban az utazás időpontját, különösen, ha ilyen nagy távolságokról volt szó, a váratlan alkalmak, pl. egy átvonuló követség, nagyban befolyásolták: előre tervezgetni nem igen lehetett. Mikor Janus elutazott, Valagussa még Ferrarában volt. Az időpont közelebbi meghatározására támaszpontunk nincs. Talán a visszaérkezés időpontjára vonatkoztatható Zágrábi Ágostonnak ez időből való adata, melyről futólagosan már volt szó.⁶⁴³ Zágrábi Ágoston Ostfi Miklóshoz, aki akkor Bolognában tartózkodott, 1454. július 8-án a következőket írja: „Janus a mi (Bolognából Ferrarába való) *megérkezésünk*kor még nem tért vissza. A következő szombaton azonban, június 29-én (qui est dies tertius Kalendas Julias) megérkezett. *Hogy milyen örömmel fogadtuk őt, azt alig tudnám szóval kifejezni, hiszen annyira vágyódtunk utána.*”⁶⁴⁴ A levél lelkendező szavaiból joggal következtethetjük, hogy ez alkalommal Janus nem egy közönséges, rövidebb vakációi kirándulásról tért vissza Ferrarába, hanem valószínűleg sokkal hosszabb útról, talán éppen Magyarországból. Időközben Janus, illetőleg Vitéz, dönthettek arról, hogy a következő évekre költönk Páduába megy. Vitéz elhatározását az egyetem nagy híréen kívül befolyásolhatta az a körülmény, hogy környezetéből mások is a páduai egyetem hallgatói voltak: nemrégiben ott tett pl. doktorátust Bánfalvai Miklós is, a magyar vicekancellár. Legérdekesebb adata Valagussának az, hogy Ferrarában Janusról már mint püspökről beszéltek. A hír ezúttal kissé korainak bizonyult: költönknek erre a méltóságra még több, mint öt évig kellett várakoznia, ami az ő korát tekintve, t. i. éppen húsz éves volt, nem is olyan rövid idő, egész addigi

⁶⁴³ V. ö. 102 l.

⁶⁴⁴ Ábel, *Analecta* 220 l.

élettartamának egy negyede! Valagussa már a kardinálsi méltóságot is szívesen adná költőnknek, bizonyára abból az elképzelésből kiindulva, hogy ebből neki, a szegénysorsú jóbarátnak aligha lenne kára.

Janus adataink szerint mindaddig, amíg csak lehetett, Ferrarában húzta ki az időt. Június végén még Bolognába ígérkezik Ostfi Miklós látogatására, tehát e szerint még nem gondolt arra, hogy egyhamar Páduába menjen.⁶⁴⁵ Az egyetemi tanév egyébként elődeinknél is későn kezdődött: a páduai egyetemen ez időben hivatalosan „III. Nonas Novembris.” Ezzel szemben elég korán végződött: hivatalosan „pridie Idus Jun”. A gyakorlatban azonban már „post nonas Maias” rendszerint nem volt előadás.⁶⁴⁶ Janusnak tehát nem kellett sietnie; még néhány hónapig élvezhette a magyarországi nagy út befejezése után is kedvelt Ferraráját.

A jelek arra mutatnak, hogy Janus a hosszú szünetek alatt Páduából többször meglátogatta mesterét és a ferrarai ismerősöket. Lelkileg is bizonyára sokat élt Janus a ferrarai körben azáltal, hogy - mint láttuk, - a Guarino-panegyricusnak nagy valószínűséggel feltehető második redakcióján Páduában tovább dolgozott. Megjegyzésre érdemes mozzanat, hogy a gyorseszű, rendkívüli könnyűséggel verselő Janus, akinek diktálását Battista Guarino följegyzése szerint a toll alig tudta követni, milyen sokat foglalkozott e költeménnyel; az első redakció - mint láttuk, - már Ferrarában készen volt, az utolsó, a harmadik, csak Magyarországon, három évvel halála előtt kapta meg a végleges formát. Munka közben bizonyára újra meg újra átélte lelkében zsenge fiatalságának első, felejthetetlen benyomásait, a mester felügyelete alatt töltött termékeny éveket, maga elé idézte az annyira szeretett öreg tisztas alakját, végig gondolta az iskola nagy hagyományait, az abból kikerült hírességek hosszú sorát.

Janus a páduai egyetemen nem teológiával, hanem kánonjoggal foglalkozott, ami különben a XV. sz.-i magyar főpapoknál gyakori előképzettség volt. Egyelőre költőnk még mindig csak nagyváradi örkanonok, bár olaszországi barátai, mint Valagussa leveléből láttuk, napról-napra várták, tehát valószínűnek tartották a püspöki székbe való emelkedését. Azt ma már nem tudjuk eldönteni, hogy ennek a kissé korai reménykedésnek volt-e valami reális alapja s hogy Janus e reményt osztotta-e.⁶⁴⁷

Ha Janus csak egy évvel is tovább marad Páduában, úgy fordult volna, hogy kánonjogi tanulmányait régi jóbarátjának, a veronai Bartholomaeus Scaevolának (Cevola, Cipolla) vezetése alatt fejezheti be. Cevola, kihez Guarinónak Veronába való átköltözési szándékával kapcsolatban Janus a már ismertetett költői levelet⁶⁴⁸ írta, éppen 1458-ban, tehát pontosan Janus tanulmányainak befejezésekor lett a páduai egyetemen évi 100 arany fizetéssel a kánonjog rendes tanára, az addigi tanár, Alexander Imolensis (Tartagnus) helyett. A két híres jogász hosszú ideig életre-halálra küzdött ezért a tanszékért. Cevola már 1446-tól kezdve tanított ünnepnapokon a páduai egyetemen aedilitium edictumot, de nem mint rendes tanár, hanem csak mint a püspöktől segélyezett (aere privato Petri Donati Episcopi Patavini adiutus) magánelőadó. A kánonjogi tanszéket, ami után annyira vágyódott, 1458-ig a szintén

⁶⁴⁵ U. ott. - Veress szerint (Matricula 10 l.) Janus 1454 *tavasza*n ment volna át Páduába, ami a mondottak után egyáltalán nem valószínű.

⁶⁴⁶ Papadopolus, Hist. Gymn. Patavini I. 128 l.

⁶⁴⁷ Ha Janus teológus lett volna, más magyar növendékekkel együtt kétségtelenül őt is megemlítenék Giovanni Brotto és Gaspare Zonta, La facoltà teologica dell' università di Padova. P. I. Secoli XIV. e XV. Padova. 1922 c., az összes rendelkezésükre álló adatot feldolgozó munkájukban. - A Valagussa levelében említett hírnek a püspökké való kinevezésről talán mégis lehetett valami alapja: 1454-ben Cillei bukott ember s Vitéz kitűnő viszonyban volt a királlyal. Ez a jó viszony csak 1455 tavaszán romlott meg. V. ö. Fraknoi, Mátyás király 27-29 lk.

⁶⁴⁸ V. ö. 42 l.

nagy tudományú („veritatis pater et aureus doctor”) Alexander Tartagnus foglalta le, aki e szerint Janusnak is tanára volt. A harc a szívósabb Cevola javára dőlt el: a szelídebb jellemű Tartagnus megunt a sok intrikát s átment a *ius civile* tanszékére.⁶⁴⁹ Bár Cevola 1458-ig nem volt rendes tanár, azért kétségtelenül legtöbbnyire Páduában tartózkodott s a magyar költővel való régibb keletű ismeretségét tovább ápolhatta. Élete javát 1475-ben bekövetkezett haláláig, rövid római alkalmaztatását nem számítva, Páduában töltötte, 1470-től kezdve, mint a *ius civile* tanára. Janus életében egyébként tudtunkkal Pádua után többé nem szerepelt.

Janus, mint láttuk, ferrarai tartózkodásának utolsó éveiben szívesen foglalkozott matematikai (asztronómiai és asztrológiai?), továbbá fizikai tanulmányokkal. Hogy ezeket Páduában folytathatta-e, az legalább is kétséges. Ez időben ugyanis a páduai egyetemen véletlenül nem voltak matematikai előadások: Peurbach, Vitéz János nagyhírű pártfogoltja éppen kb. egy évvel előbb (legkésőbb 1453-ban) eltávozott az egyetemről, Regiomontanus pedig, Peurbachnak még nagyobb tanítványa, később ugyancsak Vitéz és Mátyás király pártfogoltja majd csak 1463-ban veszi fel rövid időre újból a Peurbach távozásával megszakadt fonalat.⁶⁵⁰ Janus tehát e tekintetben éppen rosszkor tartózkodott az egyetemen.

A jogi tanulmányok egyáltalán nem rendítették meg az ifjú Janus lelki egyensúlyát. Régi hagyománya ez időben már a humanistáknak, hogy a humanisztikus stúdiumokat ellentétbe szerették állítani az ú. n. kenyérszerző tudományokkal, melyek közül a legerősebb, minden támadással dacoló, a jogtudomány volt. Petrarcától kezdve alig volt olyan az első, vagy második generációhoz tartozó jelentősebb humanista, aki támadó fegyvereit a megvívhatatlannak bizonyuló jogtudományon ki ne próbálta volna.⁶⁵¹ Egészen természetes, hogy a jogászok sem hagyták magukat s nélkülözhetetlenségük tudatában szívesen felvették a harcot a kizárólagos elismerésre igényt tartó humanista széplelkekkel szemben. Az is természetes, hogy a jogtudomány lehangosabb, legelkeseredettebb ellenségei éppen azok a humanisták voltak, akik külső nyomásra, legtöbbször a gyermeküket biztosabb révben látni kívánó zord szülők önkényes intézkedésére kénytelenek voltak idejüket részben vagy egészben a gyűlölt jogtudomány szolgálatára szentelni. Ilyen esetben a humanista szempontból vett illendőségnek legalább is egy-két látszat-invektívával kellett eleget tenni. Janus nagybátyja *parancsára* tért át a kánonjog tanulására: humanista észjárás szerint tehát minden oka megvolt arra, hogy szerencsétlennek lássa és tüntesse fel magát. Ennek azonban nyoma sincs nála. Sőt Janus - igaz, hogy versben, ami a lényegét ez esetben mégis enyhíti, - búcsút mond a költészetnek s dicsőíti a jogtudományt, amelynek életét ezentúl szentelni akarja.⁶⁵² Renegátságában annyira megy, hogy a költészetről mint a lusták és heveredve álmodozók hiú játékáról beszél. Ebből neki, aki e téren éveire nézve még ugyan újonc, de teljesítményeire nézve már „veteranus”, mindörökké elég volt! Viszont, aki kötelességet érez magában másokkal szemben, aki közszereplésre vágyódik, annak szerinte jogot kell tanulnia, Lykurgos, Solon törvényeit kell tanulmányoznia, melyeken az államok boldogsága alapul. Janus elszánta magát, hogy ezt az új, szebb, nehezebb feladatot vállalja: ennek - mint fellengős túlzással mondja, - eleget is fog

⁶⁴⁹ Fasti Gymnasii Patavini Jacobi Facciolati studio atque opere, Patavii, 1757. II. 43 l. - Gymnasium Patavinum Jacobi Philippi Tomasini libris V. comprehensum, Udini, 1654, 237 l. - Papadopulus I. 224-5 lk.

⁶⁵⁰ A. Favaro, I lettori di matematiche nella università di Padova (Memorie e documenti per la storia della Univ. di Padova I.) 39 l.

⁶⁵¹ Voigt, Wiederbelebung II. 477 s köv. lk. - Sabbadini, Storia del ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell' età della rinascenza, Torino 1885. Függelék III. - Walser, Poggius Fl. 249-250 lk.

⁶⁵² Ábel, Analecta 125-126 lk. Elegia XXX.

tenni s vagy horgonyt tud vetni a jogtudomány viharos tengerén, vagy e végtelen tenger halainak zsákmánya lesz.⁶⁵³

Költőnk tehát nem volt hajlandó arra, hogy költészetét tragikus konfliktusba hozza a jogtudománnyal. Mindent rohamosan elnyelő memóriája számára különben is könnyű falat volt ez az új anyag. Irodalmi működése ugyan, összehasonlítva a ferrarai évek rendkívüli termékenységevel, nagyot csökkent, de azért a költészetnek sem mondott búcsút. A csökkenést elsősorban a külső impulzusok megfogytakozott voltának tudhatjuk be. Pádua nem Ferrara! Általában az időben olyan élénk humanista irodalmi központ, mint amilyenné Guarino Ferrarit tette, egész Firenzéig nem akadt olasz földön.

Janusnak egyetemi életéről e négy év alatt dokumentumok hiányában nagyon kevés a megjegyezni valónk. 1457 novemberéből, tehát az utolsó Páduában töltött tanévből van egy jelentősebb adatunk, amely azt bizonyítja, hogy Janusnak az egyetem növendékei között bizonyos mértékig kiváltságos helyzete volt. Janus barátja, Marco Aurelio, akinek költőnkkel való irodalmi összeköttetéseiről a következőkben szó lesz, 1457. novemberében írta az akkor Nápolyban tartózkodó Niccolò Sagundinónak, hogy a páduai egyetem részéről az új dogét (Pasquale Malipierót) üdvözlő követségnek tagja volt Janus Pannonius is. Fontos és sokatmondó adat: Janust, aki már költői dicsőségtől övezve ment át a páduai egyetemre, új környezetében is ilyen fontos és reprezentáló kiküldetésekkel tisztelték meg. Marco Aurelio csak azt sajnálta, hogy a beszédet nem Janus mondta, hanem egy velencei patricius-fi, Antonio Dandolo.⁶⁵⁴ A másik adat, melyet Battista Guarino őrzött meg számunkra a Bertuciusához írt levélben, Janus doktori vizsgálatára vonatkozik. Úgy látszik, már az is nagy dolog volt, hogy Janus ezt a vizsgálatot négy év után le tudta tenni. Az eredmény még

⁶⁵³ U. ott 3-8 és 19-20 sk.

⁶⁵⁴ Ezt az eddig ismeretlen adatot Sabbadininak köszönjük (Epistolario di Guarino III. 473 l.): „Marco Aurelio nel 1465-66 corrispondeva col Filelfo per scambio di codici greci (Philelfi Epist. Ven. 1502 f. 184v, 185). Nel novembre del 1457 scrisse da Venezia una lettera (cod. Bergam. A II. 32 f. 144) a Nicola Sagundino (allora in Napoli) annunziandogli le ambascerie convenute a rendere omaggio al nuovo doge (Pasquale Malipiero 30 ott.) e nominando in particolar modo tra gli ambasciatori dell' Università di Padova Giano Pannonio e tra gli ambasciatori vicentini Maiteo Bissaro.” - Niccolò Sagundinónak erre a levélre írt állítólagos válaszát (v. ö. Sabbadini, N. Arch. Veneto XXXI. 1916., 415 l. 5. jegyz.) Marco Aurelióhoz megtaláljuk Cod. Ottob. Lat. 1732 (Nicolai Sagundini Opuscula) 27 s köv. ff. „Nicolaus Sagundinus Marco Aurelio sal. p. d.” Mivel kettőjük között igen sűrű volt a levelezés („Littere tue, que pro tua in omni re diligentia et erga me observantia et amore *quotidie crebre* convolant et ut ita dixerim, catervatim ad me perferuntur etc.” u. ott), nem merném olyan határozottan állítani, mint Sabbadini, hogy *éppen ez a levél* a közvetlen válasz a bergamói kódexben tartalmazott értesítésre, annál kevésbbé, mert Sagundino levelében Janusról és társairól egyáltalán nem esik szó. - Valószínűleg a Cod Ottob. Lat. 1732 az a bizonyos „codex autographus epistolarum”, melyből a bécsi nemzeti könyvtár egyik kézírata (Tabulae cod. IV. 230 l.) kivonatokat ad. V. ö. Voigt, Wiederbelebung I. 429 l. - Marco Aurelio levelét az id. bergamói kéziratból Juhász László másolta le számomra. A minket közelebbről érdeklő szöveg-részlet a következő: „...Quem subsecutus patricius Antonius dandulus cl. v. Andree filius legatus atque collega Janni Pannonii nostri ornatissimam (sc. orationem) pro gymnasio iurisconsultorum habuit... Voluissem autem Janno nostro orandi provincia demandata fuisset, uti dandulo college et legato gregis sui optigit...” - A. Dandolo terjedelmes beszédét („Anthonii danduli patritij Veneti ad Illustrem Pasqualem Maripetrum in gratulationem Juristarum ginasij patauini coram Senatu Veneto oratio”) megtaláltam egy bécsi kéziratban (Cod. Vindob. Lat. 3462 f. 35b-től kezdődőleg). A beszéd szövege a mi szempontunkból teljesen érdektelen. - U. ott található Fr. Filelfo egy üdvözlő-költeménye az új dogéhoz: Carmen in laudem Paschalis Maripetri ff. 153b-155a. - Hasonló beszéd egy ismeretlentől a Cod. Vindob. Lat. 3420 f. 106-tól kezdve: „Oratio edita coram duce Venetorum per oratorem uniuersitatis studii patauinj.”

nagyobb feltűnést keltett: tanárai, akik vitatkozni hallották, alig tudták elhinni, hogy egy ifjú emberben ekkora tehetség és tudomány lakhatik.⁶⁵⁵

Valamivel többet mondhatunk Janusnak e korszakba eső irodalmi összeköttetéseiről és munkásságáról. A páduai irodalmi világban Janus több régi ismerőse akadt s néhány újat is szerzett. A régiek közül elsősorban meg kell emlékeznünk Galeotto Marzióról, kivel mind a négy páduai éven át együtt volt. Galeotto, mint láttuk, már 1450-ben Guarino iskolájából Páduába költözött át, ahol egyfelől irodalmi előadásokat tartott - ezeket hallgatta pl. Prothasius, a későbbi olmetzi püspök is, - másfelől orvostudományt is tanult.⁶⁵⁶ 1460-ban, Guarino halálakor, Galeotto még mindig Páduában volt. Mivel Sanudo 1477-ben Galeottót montagnanainak nevezte, megközelítő bizonyossággal állítható, hogy Janus 1456 őszén és telén, midőn egyik Plutarchos fordítását (*De capienda ex hostibus utilitate*) Marco Aureliónak ajánlotta (Kal. Decembr. MCCCLVI. Montanianae), az időközben valószínűleg megnősült Galeottonál, nem pedig, amint Teleki Sámuel felteszi, Jacopo Antonio Marcellónál tartózkodott a Pádua melletti Montagnanában.⁶⁵⁷ Más forrásból az is valószínű, hogy Janus a Páduában dühöngő pestis elől menekült ide.⁶⁵⁸ Szempontunkból az a lényeges, hogy Galeotto és Janus Páduában sokat voltak együtt. Érintkezésük közvetlenségét valószínűvé teszi az is, hogy írásos emlék - Janusnak az egyetlen Mantegnához írt elégiáján kívül, amiről azonnal szó lesz, - nem tanuskodik róla, mert ilyen mesterséges közvetítő eszközre ez alkalommal nem is volt a barátoknak szükségük.

Montagnanában hozta össze a sors Janust egyik hódolójával, az angol John Free-vel, Gray angol püspöknek, Guarino Veronese hajdani tanítványának pártfogoltjával, aki 1456 nyarán, vagy kora őszén a tengeren át Angliából Itáliába egyenesen azzal a céllal érkezett, hogy Guarinónál tanuljon. Úgy látszik, Velencében szállt partra s a velencei szárazföldön keresztül igyekezett Ferrarába, ahová őt is, mint annyi más idegent - „per tot incognitas undas, tantasque viarum discrimina ex alio... orbe”⁶⁵⁹ - Guarino nagy híre vonzotta. Útközben Montagnanában az akkor éppen ott tartózkodó Janus valami nagy szívességet tehetett az angol ifjúnak, mert ez hamarosan Ferrarába való megérkezése után, már okt. 22-én fölkereste őt levelével. Kiderül soraiból, hogy Janus ez időtájt Montagnanában meglehetősen szerény viszonyok között élt és elsősorban a pénzhiány akadályozta a szabadabb mozgásban, Free sajnálja, hogy neki magának nincs pénze, mert ha annyi lenne, hogy szándékát kivihetné, Janus egyetlen napot sem töltene tovább Montagnanában. Mindenesetre kéri, hogy legalább

⁶⁵⁵ Ábel, *Analecta* 207 l. „Sed easdem ingenii vires in eo percipiendo prae se tulit, quadriennio namque iuris consulti adeptus est insignia, quod universo iuris consultorum Patavinorum collegio, cum eum disputantem audissent, stupendum et incredibile prorsus visum est, vixque sibi ipsis, quae viderant et audierant, credere animum inducebant”. - Janus doktorátusának jegyzőkönyve eddig a legszorgosabb kutatás ellenére sem került elő s vajmi kevés a reményünk, hogy valaha is előkerüljön. Juhász László, aki kérésre a szóbajöhető dokumentumok átnézésére vállalkozott, megállapította, hogy az egykorú jegyzőkönyvekben éppen 1458-ból aránylag nagyon kevés doktorátus szerepel s hozzá még e kevés között is több szándékosan üresnek hagyott jegyzőkönyv-férőhely található, nyilvánvalóan abból a célból, hogy a megfelelő adatok majd utólagosan legyenek bevezethetők. Ez azonban - kétségtelenül hanyagságból, - elmaradt.

⁶⁵⁶ Ábel, *Analecta* 237 l.

⁶⁵⁷ U. ott 238 l.

⁶⁵⁸ Hegedüs, Egy angol humanista Janus P.-hoz. Ak. Értesítő XIV. (1903) 455 l. Free írja Janushoz: „Tu igitur inamabile regnum desere teque refer ce[le]ri(?) *meliores ad auras...*” - E. Morpurgo, *Lo studio di Padova. - Le epidemie ed i contagi durante il governo della Repubblica Veneta 1405-1797. Memorie e documenti per la storia della Università di Padova* I. 127 l. említi, hogy 1456-1457 években pestis pusztított „lungo la costa dell’ Adriatico.”

⁶⁵⁹ Sabbadini, *Epistolario di Guarino* II. 653 l., III. 500 l.

egy időre költözzék át Ferrarába: „De hát Janus, az a tudós férfiú ezen az egész télen át egy olyan nyomorúságos fészekben fog senyvedni? Csak úgy hiábavalóan fecserli el idejét, a nélkül, hogy e híres egyetem tanulmányaiban részt vehetne? Vajjon csak egyedül ő nem jön ide, ahová annyi jeles férfiú Itália többi részéből összeözlönlik?” Biztosítja költőnket, hogy pompásan fogja magát érezni, mert sokan, akik őt nagyon szeretik, jelenlétét fölötté ohajtják s őt is kéri, hogy levelével csalogassa Janust Ferrarába. Ami az anyagiakat illeti, bizonyos Székely (? a kéziratban Sechel) az ő közbenjárására levélben felajánlja, hogy akár egy évig is hajlandó Janus szükségleteiről gondoskodni.⁶⁶⁰ A csábító ajánlat ellenére Janus egyelőre Montagnanában maradt: ott találjuk őt 1456. dec. 1-én, mikor az első Plutarchos-fordítás ajánlólevelét írja. Innen, midőn a pestis veszélye megszűnt, ismét Páduába tért vissza: a következő év februárjának végén a második Plutarchos-fordítás ajánlólevelét már ott fogalmazza. Jellemző, hogy az irodalmi összeköttetések után sóvárgó, kissé törtető hajlandóságú angol ifjú mennyire igyekezett a híres költővel a friss barátságot melegen tartani és őt valami módon lekötöztetni. Az anyagiak terén való buzgólkodása szinte toladósszámba ment. Egyébként Free maga is próbálkozott később irodalmi tevékenységgel. Számos munkája közül a legnagyobb hírre tett szert Synesios ismert beszédének latin fordítása. (De laudibus calvitii.⁶⁶¹) Arról, hogy Free később is összeköttetésben volt-e Janusszal, egyáltalán nincs adatunk.

A ferrarai ismerősök közül ez időben Páduában volt még Lodovico Podocataro és Jacopo Antonio Marcello is. Podocataro Guarino ajánlatára ment át Páduába, hogy ott filozófiai és orvosi tanulmányokkal foglalkozzék.⁶⁶² Még Janus távozása után is ott maradt, mert adatunk

⁶⁶⁰ John Free hét levelét, köztük a Janushoz írottat is (Johanni Hungaro Johannes Anglicus) kiadta Spingarn, *Journal of Comparative Literature* 1903. Spingarn azonban nem tudta eldönteni, ki lehet a levél címzettje, mert szerinte több kiváló magyar humanista viselte ezt a nevet, akik közül három, vagy négy Guarino tanítványa volt(!). Hegedüs, (Egy angol hum. J. P.-hoz Ak. Ért. 1903), majd tőle függetlenül Sabbadini (*Epistolario di Guarino* III. 500 l.) megállapították, hogy a levél Janushoz szól. - Hegedüs megpróbálja azt is megállapítani, ki lehet az a Székely(?), aki Free levélbeli felszólítására hajlandónak mutatkozott arra, hogy Janust a pénzzavarból kisegítse. Több lehetőség feltevése után végül is megállapítja, hogy valószínűleg Székely Tamás vránai perjelről van szó. A feltevést egyáltalán semmi bizonyíték nem támogatja. Ugyancsak nem valószínű az sem, hogy a levél 1457. október 22-én kelt volna, amint Hegedüs gondolja. Sabbadini alapos érvelése szerint nem lehetünk túl 1456-on. - A levélben említett Székely(?) talán leghamarább azonosítható lenne Nyujtódi Székely Miklóssal, akit később (1465), midőn az már állandóbban Olaszországban tartózkodott, Janus átutazása alkalmával közelebbről is megismerhetett. (V. ö. 229, 380 lk.) Nyujtódi ez időben a bécsi egyetem hallgatója volt s éppen 1456. okt. 13-án választották meg a „*natio Hungariae*” prokurátorává. (Schrauf, *Magyarországi tanulók külföldön*. IV. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-1630-ig, 216 l.). Nincs kizárva, hogy Free hozzá fordult levelével. De arra már nem tudnék választ adni, hol és milyen körülmények között ismerhette volna meg Free Nyujtódi Székely Miklóst. Talán az utóbbinak egy vakációi olaszországi kirándulása során?

⁶⁶¹ Életét és munkásságát ismerteti Hegedüs, *Egy angol humanista stb.* 453-454 lk. - Rosmini, *Vita di Guarino* III. 119 l. - Voigt, *Wiederbelebung* II. 260 l.

⁶⁶² Inghiramus (*Laudatio* id. kiad. 28-29 lk.) említi, hogy Lod. Podocataro egyenesen Guarino tanácsára ment Páduába filozófiát tanulni; majd hozzáfűzi: „Paruit Ludovicus Pataviumque profectus in Caietani principis eius aetatis philosophorum contubernium adscitus, ad ea studia totum se cum suis copiis contulit.” - Caietanus Tienaeus Vicentinus 1430-1465 között a filozófia tanára volt Páduában. Egyik művét (*In methoram Aristotelis*) Lod. Podocatarónak ajánlotta. - Lodovico Páduában orvostudományokkal is foglalkozott, amivel nagy feltűnést keltett: „Non mediocrem ea res quibusdam admirationem excitabat, quod summo natus loco, magnis divitiis adfluens, ea studia adfectaret, quae pro raro non nisi ad rem quaerendam homines sectarentur.” (*Laudatio* 30 l.) - Ismeretes, hogy Lodovico Podocataro későbbi nagy emelkedését nem utolsó sorban orvosi ismereteinek köszönhette. (V. ö. Pastor III. 222, 295 lk.) - Lod. Podocataro összeköttetésben állt Valagussával is, aki egyik levelét (ep. II. 14) hozzá írta.

van reá, hogy 1460-ban „Rector Artistarum”-má választották.⁶⁶³ Ezt a hivatalt csak 1461 júniusában tette le. Történetünkben többet nem fogunk vele találkozni. Pádúai érintkezésüknek határozottan megállapítható emléke nem maradt reánk, de nincs kizárva, hogy Janusnak ú. n. Homeros-himnusz fordítása, melyet Podocatarónak ajánlott, ez időből való.⁶⁶⁴

A pádúai ismerősök közül a legfontosabb, Jacopo Antonio Marcello már 1451 óta szerepel Janus életében. Ez időben (1454-58 között) családjával együtt Pádúában élt, ott háza birtoka, hivatala volt. Róla akkor lesz majd bővebben szó, midőn a Marcello-panegyricust, Janusnak Pádúában írt legfontosabb s általában összes reánk maradt munkái között legterjedelmesebb művét külön fejezetben ismertetjük. Fontos szerepet játszik Janus pádúai életében és irodalmi munkásságában még a velencei Marco Aurelio is, szintén régebbi Guarino-tanítvány, akivel Janus valószínűleg már Ferrarában megismerkedhetett, de bensőbb barátságra csak Pádúában lépett. Vele majd a következő fejezetben foglalkozunk, ahol a pádúai korszakba eső Plutarchos-fordításokat tárgyaljuk.

Új ismerősökről John Freen kívül csak gyéren számolhatunk be. Ezek közé sorolhatjuk talán a velencei Giovanni Sagundinót, a nagy hírű Niccolò fiát,⁶⁶⁵ akivel Janus költői leveleket váltott. Egyik ilyen levélváltásuk a kölcsönkért Pontano-hendecasyllabusokról több kéziratban is reánk maradt.⁶⁶⁶ Érdekessége az a véleményváltozása Janusnak Pontano költészetének értékéről, amire már előzőleg - feltételesen - utaltam.⁶⁶⁷ Giovanni Sagundinót egyébként Marco Aureliónak Niccolò Sagundinóhoz írt levele is említi: úgy látszik, Janus és Giovanni Sagundino barátsága Marco Aurelio velencei otthonában szövődött.⁶⁶⁸ Ugyancsak a pádúai egyetemen kezdődött Janus ismeretsége Prothasiusszal, Galeotto tanítványával, a leendő olmützi püspökkel, aki majd később is szerepelni fog költőnk életében. Ez időből való érintkezésükre céloz Prothasiusnak egy későbbi levele Janushoz, melyben közös irodalmi tanulmányaikat, könyv melletti virrasztásaikat emlegeti.⁶⁶⁹ Ugyancsak Pádúában történt, hogy Janus Prothasiusnak kölcsön adta könyveiből Lorenzo Valla *Elegantiae* című híres művét és a Poggio ellen írt invektívákat.⁶⁷⁰

Janus újabb pádúai ismerősei között a legjelentékenyebb Andrea Mantegna, az akkor már híres festő, - bár az sincs kizárva, hogy ismeretségük még a ferrarai időkbe nyúlik vissza, hiszen előzőleg egyrészt Mantegna is megfordult Ferrarában, másrészt Janus is Pádúában. Az is lehet, hogy az összekötő kapocs kettőjük között Jacopo Antonio Marcello volt, kinek

⁶⁶³ Facciolatus, i. m. II. 86 l. - Carlo F. Ferraris, *Cinque anni di rettorato nella R. Università di Padova*. Roma, 1922, 88 l.

⁶⁶⁴ V. ö. 133 l.

⁶⁶⁵ L. Sabbadini cikkét, *Nuovo Arch. Veneto* 1916, N. Serie XXXI. 413-4 lk.

⁶⁶⁶ Kiadta Ábel a Cod. Marc. cl. XII. 80 sz. kéziratból *Analecta* 99 s köv. lk. - Az Ábeltől ismert kéziratban kívül megtalálható még e költeménycsoport 1. Ferrarában: *Manuscriptorum codicum Bibl. Publ. Ferr. pars altera* 64 ff. 26a-28b, 2. egy másik velencei (Bibl. Marc.) kódexben: cl. XII. 169. sz., 3. Rómában az *Ottob. Lat.* 1958 sz. kéziratban.

⁶⁶⁷ V. ö. 139 l.

⁶⁶⁸ Bergamo Bibl. Civ. Cod. a II. 32. f. 144: „Aderat (sc. in edicula nostra) et Johannes filius, quem vidit amplexatusque est (sc. Janus) perlubenter: discedentesque obtulit ad eum se scripturum prosa et carmine, ut ad musas comunes, a quibus Johannes non abhorre ex me didicerat, hortaretur.” A költői levélváltás az itt említett ígéret következményének látszik.

⁶⁶⁹ Ábel, *Analecta* 93 l.: „...utque sileam participatas mecum litteras, labores cum vigiliis mecum tuos etc.”

⁶⁷⁰ U. ott. „Si habes *Elegantias* Laurentii Vallae cum *Invectivis* in Poggium, *quas mihi Patavii accomodaveras*, cum aliquo certo cursore aut alio trans mitte.”

Mantegnával való összeköttetését a tudomány számon tartja.⁶⁷¹ Egyetlen konkrét adatunk ismeretségükről csak 1458-ból, Janus páduai tartózkodásának utolsó évéből való s ez Janusnak Mantegnához írt, sokat emlegetett elégiája: *Laus Andreae Mantegnae, Pictoris Patavini*.⁶⁷² Ebből megtudjuk, hogy Mantegna kettős portré-képet festett Janusról és Galeottóról; több használható részletet a képről az általánosságban tartott szóáradatból nem is tudunk kihámozni. Azt a megjegyzést, mely a csodálatos hasonlóságot, a rendkívüli élethűséget emeli ki, obligát dícséretnek vehetjük. Mindenesetre érdekes és megjegyzésre méltó, hogy a humanisztikus világszemlélethez a maga területén annyira közel álló, az antikok megbecsülésében a hivatásos humanistákkal versenyző Mantegna és e tanulmányoknak az akkori páduai irodalmi világban kétségtelenül egyik legkiválóbb képviselője, Janus így egymásra találtak. A dicsőítő költeményt mai szemmel nézve egyébként úgy tekinthetjük, mint a műkritikus dicsérő kommunikációját, - aki hálából a művészről képet kapott. A két halhatatlan a kéz kezét mos elve alapján, mindegyik a maga eszközével igyekezett még jobban halhatatlannítani a másikat. A cserén ez esetben a sors szeszélyéből Mantegna nyert, mert Janus költeménye a reá vonatkozó aránylag gyér számú irodalmi emlék között máig is előkelő helyet foglal el, míg a kettős portré egyelőre reménytelenül elveszett.⁶⁷³ Ha a véletlen szerencse valahonnan előkerítené, ez lenne hősünknek egyetlen hiteles portréja.⁶⁷⁴ Ma a kortársak egybehangzó állítása alapján,⁶⁷⁵ amit Janus is szerényen megerősít,⁶⁷⁶ csak annyit tudunk általánosságban róla, hogy igen kellemes, megnyerő külsejű ifjú volt.

---

⁶⁷¹ Kristeller, Mantegna 192 l.

⁶⁷² Eleg. I. 2.

⁶⁷³ L. Balogh Jolán cikkét, Mantegna magyar vonatkozású portréi, *Századok* 1925-1926, 236 s köv. lk. - Elhibázottnak tartom Balogh Jolán törekvését, aki a Mantegnától festett Eremitani-freskó egyik alakjában Janus portréját vélte felismerni. V. ö. Huszti, Mantegna és Janus P. *Századok*, 1925-1926, 613 s köv. lk.

⁶⁷⁴ Az állítólagos Janus-arcmásokat felsorolja Balogh Jolán i. c. 238 l. jegyz. - V. ö. ehhez, Huszti, *Századok* 1925-1926, 617-618 lk. - Nem tartom teljesen lehetetlennek, de nem látom bizonyítottnak sem azt, hogy a bécsi Plautus-kódex ifja Janus Pannoniust ábrázolja. (Balogh Jolán i. c. 241 l. - Huszti, i. c. 613-614 lk.) - V. ö. még Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 64-66 lk.

⁶⁷⁵ Vespasiano da Bisticci 222 l. „Era giovane di bellissima presenza... A vederlo pareva le delizie del mondo, tanta grazia aveva con ognuno...” - T. Vesp. Strozza (Eleg. II. 9, 23 - Erot. I. 8, 23): *Quid formae decus, et mores etc.* (sc. referam).

⁶⁷⁶ Eleg. I. 12, 17-18 sk.

„Nec me staturae, vel formae poenitet huius
Sat statura modi, forma decoris habet etc.”

- Megbízható forrásokon alapulónak látszik Sambucus leírása Janus külsejéről: „habitu totius corporis satis tenui ac modico, facie liberali et candida, collo nonnihil oblongo.” V. ö. Fináczy, Janus Pannonius egy ismeretlen kiadása. *EPHK*. XII. (1888), 762 l. A cikk az 1559-iki páduai szemelvényes (Sambucus-) kiadás egy párisi példányát ismerteti. E kiadás ma megtalálható az Apponyi-könyvtárban is.

XI.

Janus kisebb költeményei a páduai korszakból. - Plutarchos-fordítások. - Marco Aurelio szerepe. - Marco Aurelióra vonatkozó újabb adatok. - Janus helye a XV. századi fordítók sorában. - Megbízta-e V. Miklós Janust Homeros-fordítással?

Janus, amikor jogot kezdett tanulni, fellengős szavakkal elbúcsúzott ugyan a „komolytalan” irodalmi munkásságtól, de azért a tüntető búcsúzkodás ellenére nagyjában továbbra is folytatta azt, amit Ferrarában megkezdett. Legfeljebb a termelési arányokban van észrevehető különbség a két korszak között, amennyiben a páduai termés aránylagosan is sokkal kisebb, mint a ferrarai volt. Azonkívül, hogy Janus a Guarino-panegyricuson valószínűleg Páduában is dolgozott s hogy a Marcello-panegyricust egészen ott írta, a már említetteket nem számítva, csak néhány kisebb költeményre mutathatunk rá s ezek is nagyjából sírversek.⁶⁷⁷ Janusnak az eleven irodalmi élettel való kapcsolata már Páduában észrevehető módon lazulni kezdett; e tekintetben Pádua és később Magyarország között csak fokozati különbség van. Szembetűnő, hogy már ebben az időszakban Janus műzsája mintha kissé elfáradt volna. Ez a csodagyermek tipikus fejlődési görbéje! Magyarországon még inkább elhagyja magát, - ott azonban rá lehet majd mindent, még a belső erő megfogyatkozását is a könyvek hiányára s az érzéketlen környezetre fogni. Az alkotókészség csökkenését valószínűleg Janus maga is érezte, mert eddigi vonakodását legyőzve Páduában kezdett először irodalmi célzattal görög prózát fordítani. Ezzel ő is belépett a XV. sz.-i görögből latinra fordító humanisták hatalmas gárdájába.

Janus az egyik fordítás előszavában hangsúlyozza, hogy eleddig a fordítói tevékenységet mellőzte, mert jobbnak vélte, ha eredeti művekkel áll elő: „*mea proferre, quam aliena transferre semper duxi praestantius*”.⁶⁷⁸ Ezt a kijelentést nem értelmezhetjük úgy, mintha Janus általában ez alkalommal próbálkozott volna először görögből való fordításokkal. Valószínű ugyanis, hogy az epigrammái közé sorozott, a görög antológiából vett igen jelentékeny számú verses fordításainak javarésze még ferrarai termés.⁶⁷⁹ De fordított ő Ferrarában gyakorlás céljából görög prózát is. Battista Guarino feljegyzéseiből láttuk, hogy Janus milyen csodálatos gyorsan haladt előre a görögben. Ezt a haladást annak köszönhette, hogy kötettszámba fordított görögből latinra.⁶⁸⁰ Mindezt azonban csak gyakorlatnak szánta, iskolai penzumnak tekintette s a nyilvánosság elé nem lépett vele. Talán ilyen, Plutarchos életrajzaiból való fordítási gyakorlatokat látott annakidején Janus tollából Sambucus Veronában *Guarino javításaival*.⁶⁸¹ Az első nyilvánosságra szánt, irodalmi ambíciókkal kidolgozott görögből való prózai fordítása azonban csak 1456-ból való: a Plutarchos Moráliáiból vett „*De capienda ex hostibus utilitate*”.

⁶⁷⁷ Ilyen pl. epigr. I. 134, De Laurentio Valla. Ezt Janus 1457-ben Valla halálára írta. V. ö. G. Mancini, Vita di Lorenzo Valla 324 l. V. ö. még epigr. I. 33. - Hunyadi János halála alkalmából Janus két sírverset írt: epigr. I. 13. és 18. Ezek közül az utóbbi Bod Péter szerint valóban Hunyadi János sírkövére került volna; ez az állítás nem bizonyítható. V. ö. Teleki, Hunyadiak kora II. 446 l. - Páduában írta Janus epigr. II. 3. „*Epitaphium in Bartholomeum Montagnam physicum*.” Bart. de Montagnana ugyanis, a korszaknak egyik legkiválóbb orvosa, Páduában működött. V. ö. Cod. Urb. Lat. 1416. Miscellanea de cura lapidis renum ad card. Bessarionem; variorum consilia medica f. 69. Bartholomaei de Montagnana *Patavini* consilia circa dispositionem lapidis renum et vesicae etc. - B. de Montagnana munkáinak egy része később nyomtatásban is megjelent (Lugduni 1525.).

⁶⁷⁸ Opuscula 70 l.

⁶⁷⁹ V. ö. 46 l.

⁶⁸⁰ Ábel, Analecta 207 l.

⁶⁸¹ Opuscula 313 l.

Ezt követte 1457-ben a második, ugyancsak Plutarchos Moraliáiból való kis munka „De curiositate (negotiositate)”. A többi prózai görög fordítása szintén Plutarchosból és Demosthenesből csak Magyarországon, 1465 után készült.⁶⁸²

A fordítói munkára a már említett Marco Aurelio ösztönözte Janust gyakori buzdításaival (crebra incitatione), aki éppen ezért mind a két művet neki ajánlja. A fordítás (legalább is az első, a De capienda ex hostibus utilitate) úgy készült, hogy Janus diktálta, Marco Aurelio jegyezte.⁶⁸³ Mivel az ajánlólevél Montagnanában kelt 1456. dec. 1-ről, valószínű, hogy az egész fordítás is ott készült, tehát Montagnanában Janusszal együtt - talán Galeotto házában - Marco Aurelio is jelen volt.⁶⁸⁴ Az ajánlólevélben Janus szerénykedik: nem kívánja nagyon a nyilvánosságot, munkájáért nem vár dicséretet, de ócsárlást sem, hiszen tudománya és kora olyan, hogy azok bocsánatra ajánlják őt; egyébként neki mindegy, akár dicsérik, akár ócsárolják, csak Marco Aurelio legyen munkájával megelégedve.⁶⁸⁵ A De curiositae (negotiositate) Páduában készült: ajánlólevele Marco Aurelióhoz ugyancsak ott kelt 1457 „pridie Kal. Martias”.⁶⁸⁶ Az ajánlást azzal okolja meg Janus, hogy barátja az első munka után sem szünt meg őt hasonló munkásságra buzdítani. A továbbiakban alapos tájékozottsággal arról értekezik, miért fordította a πολυπραγμοσύνη-t egyszer curiositas-szal, majd negotiositas-szal s a maga álláspontjának igazolása céljából hivatkozik Ciceróra, Catullusra, továbbá idézi és bírálja Gelliust.⁶⁸⁷ Ez a részlet formális értekezés, méltó Guarino volt növendékéhez, hiszen a mester iskolájában a szavak jelentésének pontos tartalmára a tanítványok mindig nagyon ügyeltek.

Mielőtt a fordításokkal művelődéstörténeti és filológiai szempontból tovább foglalkoznám, néhány szóval meg kell emlékezni Janus buzdítójáról, Marco Aurelióról, annál is inkább, mert történetünk folyamán később még egyszer találkozni fogunk vele. Ábel Jenő a Galeotto-életrajzban említi őt, de csak annyit tud róla, hogy Janus ismerősei között volt „egy bizonyos Marcus Aurelius”.⁶⁸⁸ Sabbadini - mint láttuk,⁶⁸⁹ - ismeri a Niccolò Sagundinóval és Filelfóval folytatott levelezését s közli Guarino levelét, melynek tanúsága szerint egy ízben Marco Aurelio Bessarion egy könyvét vitte Guarinónak. Ez utóbbi emlékből nyilvánvaló, hogy Marco Aurelio 1453 táján Ferrarában tanítványa volt Guarinónak, tehát Janusnak is tanuló társa.⁶⁹⁰ Ezt megerősíti a velencei államtanácsnak 1465-ben kelt egyik határozata,

⁶⁸² U. ott 3-22, 22-45 lk. - Voigt szerint (Wiederbelebung II. 319-20), „Die Übersetzungen kleinerer Schriften des Plutarchos und einer Rede des Demosthenes gehören ohne Zweifel auch in die Zeit, als Janus noch unter Guarino's Zucht stand.” Ezt a véleményt nem tehetem magamévá; olyan prózai fordítása Janusnak, amely még a ferrarai években keletkezett volna, tudtommal nem maradt reánk.

⁶⁸³ Opuscula 71 l.: „...qui praeterea hunc libellum, me velut in schola dictante, quasi discipulus, aut velut orante, quasi notarius excepi.”

⁶⁸⁴ Janus - John Free levele szerint - az egész 1456-57-i telet Montagnanában szándékozott tölteni. L. Hegedüs, Egy angol humanista stb. 455 l.

⁶⁸⁵ Opuscula 71 l.

⁶⁸⁶ U. ott 72-74 lk.

⁶⁸⁷ Gellius, Noctes Atticae XI. 16.

⁶⁸⁸ Ábel, Analecta 238 l.

⁶⁸⁹ V. ö. 149, 355-56 lk.

⁶⁹⁰ Az 1453-ban kelt levélnek minket érdeklő részlete a következő: „Nam auditor meus Marcus Aurelius singulari modestia et bonitate praeditus cum e Bononia regrediens, ut qui peregre redeunt suavia quaedam et iocunda bellaria, idest τραγήματα, se attulisse diceret, Xenophontis Commentaria abs te romane conversa deprompsit et deprompta obtulit. (Sabbadini, Epistolario di Guarino II. 614 l.)

amelyben a Marco Aurelio és Janus közti régi „familiaritas”-ról van szó, mely még *tanulókorkorukban* keletkezett.⁶⁹¹ Az eddigieket sikerült nagyobb részben kéziratokból gyűjtött, Marco Aurelio *irodalmi* összeköttetéseiire vonatkozó további adatokkal kiegészítenem. Marco Aurelio *hivatalos* pályafutása, melyet Velence szolgálatában futott meg, kívül esik munkám keretein. Adataimból egy, a humanizmus iránt mélyszéges érdeklődéssel viseltető, a humanistáktól versengve tisztelt irodalom-pártoló férfiú képe bontakozik elő, aki maga ugyan valószínűleg keveset írt, legfeljebb a levélírást és alkalmilag talán a hivatalos állásával járó szónoklást művelte, viszont ahhoz, hogy másokat írásra serkentsen, annál kitünőbbben értett. A ferrarai körből Battista Guarinóval állott összeköttetésben, akit Demosthenes fordítására biztatott.⁶⁹² Jellemző az is, amit Johannes Calphurnius ír róla: „In Heautontimorumenon expositio” c. kéziratot kommentárjának ajánlólevelében. Kiderül ebből, hogy a munkára Marco Aurelio buzdította, akit a szerző annyira becsül, mint a régi kor Varrót; dicséri nagy tudományát, említi gyors hivatali előmenetelét és a rendkívüli megbecsültetést, amit általában élvez. Az ajánlólevél végén egyenesen az irodalmi élet díszének nevezi őt.⁶⁹³ Hasonló hangon ír róla a híres Domizio Calderini is a Giuliano Medicinek ajánlott Juvenalis-kommentár előszavában: e magyarázatok azért láthattak olyan gyorsan napvilágot, mert Marco Aurelio „Senatus Veneti scriba, vir doctissimus eloquentissimusque”, aki ezekben a tudományokban

⁶⁹¹ Dipl. Emlékek I. 337 l. „Quod per Dominium committatur M. Aurelio secretario nostro, qui ob *familiaritatem*, quam habet cum R. Domino Episcopo Quinque-Ecclesiarum, a *studiis literarum inceptam* etc.”

⁶⁹² V. ö. Anita Della Guardia, Tito Vesp. Strozza, Poesie latine XXXI. l. - Battista Guarino két Demosthenes-beszédet fordított latinra; ezek közül az egyiket (Demosthenes atheniensis summi Oratoris contra aeschinem de praeuaricata legatione a Baptista Guarino in latinum conuersa), részben egy bécsi (csonka) kódex (Cod. Vindob. Lat. 3512) tartotta fenn számunkra. A terjedelmes ajánlólevélben (az 1. f.-tól kezdődőleg) a Demosthenes-fordítás nehézségeit hangsúlyozó általános fejtegetés mellett van néhány olyan részlet is, amelyekből Battista Guarino és Marco Aurelio állandóbb jellegű barátságára következtethetünk. E szempontból különösebben figyelemre méltó az ajánlólevél bevezetése és befejezése: „Imposuisti mihi honus, Marce Aureli, magna pars animae meae, sicut ob tuum erga me amorem tuamque auctoritatem non recusandum, ita ob rei ipsius difficultatem minime suscipiendum. Nam et si nihil est, quod tibi negare debeam, cuius et in me singularia merita extiterunt et apud magnificentissimum amplissimumque senatum uenetum ita perspecta est fides, integritas, doctrina, diligentia, rerum usus, ut non modo secretorum imperij sui omnium participem te esse uoluerint, sed etiam (quod nemini antea tributum est) pro patricio ueneto te oratorem ad uaria loca miserint... Illud autem a te peto, ut has orationes nobilissimo et eloquentissimo viro Bernardo Justiniano, quem ego Demosthenem uenetum nos minus, quam Catonem illum Demosthenem romanum appellare soleo, si tamen ita censueris, ostendere uelis, a quo cum tantum me diligis, quantum ipse a me obseruatur, intelligam, non dubito, quin uere sit mihi de ipsa interpretatione sententiam suam sicut et tu expositurus: scire enim aueo ex his praesertim, quorum iudicium maximi facio, an in posterum huiusmodi prouinciam his, qui firmiores neruos habent, relinquere debeam. Nam si uobis placere me sensero, ego ita mihi placebo, ut ad maiora etiam sim animos fiduciamque sumpturus. Si non aliter iudicabitis, tu tamen meum in te hinc animum potissimum spectabis, qui tui studio maiora uiribus aggredi non recusarim.”

⁶⁹³ Cod. Urb. Lat. 354 Calphurnii Jo. Brixienensis ad M. Aurelium Venetum epist. nuncupationis de explanatoribus atque editoribus Terentianarum comoediarum f. 211.: „Insuper annotaciunculas quasdam perbreues in Heauton [timorumenon] te potissimum, quem plurimi facio, adhortante adiunxi (*cod.* adiunxit), quas me ex tempore dictante Antonius Moretus Brixienensis adolescens eruditissimus exscripsit... Sed sat erit, Marce, si id a te comprobari sensero: te enim tanti et merito facio, quanti Varronem illum (*cod.* illam) prisca aetas; nam praeter summam, quae in te est, doctrinam, quis illud conticescat, quantus in republica Veneta universis et habearis et quo gradu ac potius cursu ad summa quaeque ascendas. Quicquid igitur id est, a Calphurnio tu pro munusculo accipe, donec te maioribus muneribus, ut par est, onerem. Vale decus Literarum.”

rendkívül jártas, levelekben állandóan sürgette.⁶⁹⁴ Nápolyi irodalmi összeköttetéseit megvilágítja Niccolò Sagundinónak 1457. decemberében hozzá írt levele,⁶⁹⁵ melyből kiderül, hogy Marco sűrű levélbeli összeköttetést tartott fenn az akkor Nápolyban tartózkodó barátjával. Sagundino nagyon dicséri Marco leveleinek irodalmi értékeit, a bennük rejlő nagy és pontos tudást, csint, helyes szóválasztást, kitűnő szerkesztést, a találó hangot.⁶⁹⁶ Még fontosabb az a részlet, mely Marco Aurelio és a nápolyi humanisták viszonyát érinti: kiderül ebből, hogy jó barátságban volt a híres, akkor már erősen lehiggadt Beccadellivel, aki üdvözölteti őt, továbbá a nagynevű Bartolommeo Fazióval, aki nem sokkal e levél írása előtt távozott el az élők sorából.⁶⁹⁷ Hogy később is érdeklődött az irodalom iránt, azt bizonyítja, hogy „Franciscus Diedus doctor apud Allobrogum ducem legatus” Boccaccio egyik novellájának latin fordítását neki ajánlotta. Az ajánlólevélben megemlíti az okot: látta Marco Aurelio nagy irodalmi éhségét, melyet a görög- és latin klasszikusok kielégíteni nem tudnak,⁶⁹⁸ éppen azért Petrarca és Leonardo Bruni példáját követve olaszból latinra fordította Boccacciót s kíváncsian várja Marco véleményét. Ugyancsak hozzá írta Trebanio Aurelio, kisebb jelentőségű velencei humanista, egyik Mario Filelfót támadó költeményét: *Ad M. Aurelium de hernia Marii*.⁶⁹⁹ Ennek a háttére kortörténeti szempontból nem érdektelen. Trebanio az ifjú Filelfo támadásaitól felfelkeltve maga is invektívákat kezdett írni ellenfeleinek, elsősorban Mario Filelfónak ócsárlására. Az ilyesmi a XV. sz.-ban meglehetősen erős szavakkal járt. Trebanio is kénytelen volt a szokáshoz alkalmazkodni, ha egyszer már invektívákat írt. Érdekes azonban, hogy ő maga is kissé szégyenlette ezt a hangnemet s előszavában pironkodva mentegetőzik miatta: kifejti, hogy erre a szemérmetlen műfajra őt úgy provokálták s e költemények kiadására szinte akarata ellenére szánta el magát, mert az ilyen harcmódor ízlése ellenére

⁶⁹⁴ Cod. Urb. Lat. 348 f. 127b: „...Eo autem celerius emittuntur, quod Marcus Aurelius Senatus Veneti scriba vir doctissimus eloquentissimusque mecum iam pridem per litteras egit, ut tandem aliquando hos ederem, quos vehementer legere cuperet. Est enim his studiis eruditissimus et quum fides, morum gravitas aliaque ornamenta quotidie in eo spectentur, doctrina maxime eminet...” E munka egyébként nyomtatásban is megjelent. V. ö. még Gino Levi, *Cenni intorno alla vita ed agli scritti di Domizio Calderini*, Padova, 1900, 21 l. jegyz.

⁶⁹⁵ V. ö. 356 l.

⁶⁹⁶ Cod. Ottob. Lat. 1732 f. 27b: „Quid dicam de eruditione et exacta doctrina tua, quam ipsae litterae tuae, sive munditiam et delectum verborum consideres, sive compositionis texturam et modulum, seu rerum seriem et concinnitatem sententiarum paulo attentius contempleris, prae se ferre liquido et apte videntur. Equidem quid limatius, quid rotundius, quid denique consummatius vel conquiri vel inveniri a quopiam queat, haud intelligo. Fatebor tibi libere, nec reverebor veritatem ingenue praedicare: doctiorem in dies me litteratioremque istiusmodi litterae tuae efficiunt.” - Érdekes még a köv. részlet (f. 31a): „Pergratum mihi feceris, si primis ad me tuis litteris omnes, qui suni in collegio, ad unum mihi nominatim significaris, ut si qui sunt, quorum opera uti possum, amice utar litterisque secum contendam...”

⁶⁹⁷ U. ott: „Antonius Panhormita ex te per me salutatus salvere vicissim te iubet et se tui amantissimum ait esse. Bartholomaeus Facius... tuique meique amantissimus et studiosissimus proximis diebus... concessit naturae et ad vitam meliorem vir bonus pie migravit. Non parvam certe iacturam huiusce nostri saeculi litterati eius morte fecerunt. Hunc adversum casum ego vehementer indolui, praesertim quia optimum amicum amisi integerrimumque...”

⁶⁹⁸ Vat. Lat. 5336 f. 45: „...tuam illam ingluviem inexplebilemque voraginem latinis non modo fecundis et uberrimis quidem ferculis, verum nec lautis et oppiparis Graecarum dapum generibus contentant etc...”

⁶⁹⁹ Cod Reg. Lat. 1385 f. 51.

való.⁷⁰⁰ Az olvasótól ő maga bocsánatot kér s a felelősséget egészben áthárítja Mario Filelfőre, aki a jövőben felőle „ugathat és fecseghet, amennyit akar”, ő többet nem hederít rá.⁷⁰¹ Ilyen mentegetőzés is kevésszer fordulhatott elő „az irodalmi gladiátorok” korában! Úgy látszik, a bős irodalmi összecsapásban Marco Aurelio szintén Mario Filelfo ellen foglalt állást, mert Trebanio hozzá írta idézett költeményét, melyben átlátszó célzások vannak Mario Filelfo férfiatlan voltára s ezzel párhuzamosan Múzsájának terméketlenségére. Az előszó mentegetőzése feltűnő ellentétben áll a támadás mérhetetlen durvaságával: meg kell adnunk, hogy ha Trebanio akarata ellenére írta is támadó költeményeit, mégis olyan gorombára sikerültek, hogy *akarva* sem lehetett volna azokat keményebben megírni.

E kitérés után, mely Janus barátjának szellemi arcképéhez kívánt néhány, az eddigi kutatásoktól figyelembe nem vett adalékkal szolgálni, most már a Janus-féle páduai Plutarchosfordításoknak a XV. sz.-i görög fordítások között elfoglalt helyét próbálom meghatározni. Nem véletlen, hogy Janus első prózai fordítása éppen Plutarchosból való, akihez, mint látni fogjuk, majd később is visszatér. Janus egész irodalmi munkásságát lehetetlen elvonatkoztatnunk a Guarino iskola hagyományaitól, amelyeknek legfőbb képviselője maga a mester: ez esetben is a kiindulópont Guarinónál található meg, aki általában nagyon sokat fordított görögből, amennyiben egyike volt azoknak, kik az ámuló latinok előtt a XV. sz. első felében a görög irodalom kincsesházát először megnyitották és aki különösen kedvelte a görög írók között is Plutarchost.⁷⁰² Általában Plutarchos későbbi életének az emberiség emlékezetében egyik fénykora a XV. század. A humanisták tekintélyes része az ő művein, főleg az életrajzon, tanulta meg a görög nyelvet. Az erre való ösztönzés még a mesterek mesterétől, Chrysolorastól indult ki s később szinte hagyománnyá vált. Ilyen körülmények között érthető, hogy Plutarchos fordítása is egyik legkedveltebb működési területe volt a humanisták fáradhatatlan munkakedvének. Fordítói között találjuk pl. Leonardo Brunit, Francesco Barbarót, Giustiniant, Giacomo d’Angelo della Scarperiát, majd Francesco Filelfót tanítványával, Lapo do Castiglioniéval együtt. A legszorgalmasabb e területen mégis Guarino, ki egyéb munkákat is szívesen átdolgozott ugyan latin nyelvre - pl. fordított Lukianosból, Isokratesből, lefordította a teljes Strabont, - de a legtöbbet és legállandóbban mégis Plutarchos foglalkoztatta őt. Az életrajzok közül lefordította Alexandrost, Flaminiust, Diót, Brutust, Themistoklezt, Phokiont, Eumenest, Pelopidast, Philomenest, Sullát, Lysandrost, Marcellust, Caesart és a Homeros-életrajzot. A Moraliák közül az ő fordításában lett ismeretessé a *De liberis educandis*, továbbá a *Breves clarorum hominum inter se contentiones*. De ezzel még nem jutottunk az ő terjedelmes, Plutarchossal kapcsolatos munkásságának végére: vannak Guarino művei között olyan Plutarchoson alapuló munkák is, amelyekre inkább illenék az átdolgozás, mint a fordítás megjelölés. Pl. egyik breslaui kéziratban (Cod. Rhedig. 376.) van egy műve: *Quaedam antiquitatis monumenta c(larissimi) v(iri) Guanini Veronensis*, mely tulajdonképpen a *Quaestiones Romanae* rövidített átdolgozása. Ugyancsak részben Plutarchos-kivonat az 1444-ben publikált és Leonellónak ajánlott *Guarini Veronensis ad ill. principem Leonellum Estensem de assentatoris et amici differentia ex Plutarcho*. Az alap ez alkalommal

⁷⁰⁰ U. ott: „Trebanius Aurelius, tametsi a Mario Philelpho equite laccessitus ac ad impudicum scribendi genus provocatus, praeter ingenium tamen et mores suos haec pauca... invitus edidit.”

⁷⁰¹ U. ott f. 52: „Latret iam Marius et garriat quantum volet: nos de cetero in hoc loquendi genere non versabimur, nam de mortuo et de abiecto cadavere nulla ulterius habenda est oratio. Vos si qui estis, qui haec nostra legeritis, ignoscite, obsecro, mihi haec loquenti scriptis delirantibus provocato. Et recte omnes, ut vultis, valete...”

⁷⁰² A következőkre vonatk. l. Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 131 s köv. lk., továbbá: *Il metodo degli umanisti* 17 s köv. lk. - Plutarchos sorsát a renaissance idején ismerteti R. Hirzel, *Plutarch. (Das Erbe der Alten IV.)* 120 s köv. lk.

Plutarchos szóbanforgó művének első része (1-25); a második részt (26-37) Guarino mellőzi, viszont az alapot kiegészíti és tarkítja különböző római auktorokból vett idézetekkel és példákkal. Ha mindehhez hozzávesszük a Guarino leveleiben Plutarchosra vonatkozó számtalan megemlékezést,⁷⁰³ akkor nem kell tovább magyaráznunk azt, hogy miért fordította le Janus, valószínűleg még Guarino iskolájában, gyakorlás céljából a Guarinótól is átnézett és kijavított, a Sambucustól még állítólag látott, de időközben elveszett két Plutarchos-életrajzot s miért választotta páduai tanuló korában is első nyilvánosságra szánt görög fordításul ugyancsak Plutarchost.

A másik kérdés, amire válaszolnunk kell: milyen volt a XV. sz. fordítói gyakorlatának figyelembe vételével Janus fordítási módszere? Ha az akkori fordításokat e szempontból Sabbadini idevonatkozó kutatásainak felhasználásával csoportosítani próbáljuk, az excerptumokon kívül, amikre a fordítás megjelölést tulajdonképpen nem is alkalmazhatjuk, négyféle eljárást különböztethetünk meg. Voltak olyanok, kik a latin stílus szempontjainak háttérbe szorításával szószerinti fordítást igyekeztek adni; ilyen volt pl. Francesco Filelfo. Mások nem ragaszkodtak a szószerinti fordításhoz, hanem akár kisebb mérvű szószaporítással is az értelmet kívánták a legpontosabban visszaadni, de ugyancsak a nélkül, - s ez a vonásuk az előző csoportéval közös, - hogy a latin stilizálás magasabbrendű igényeivel törődtek volna. Ilyen fordítók voltak pl. Guarino, Giustinian, Beccaria, Bruni, Scarperia, stb. A harmadik csoport eljárása a mi szempontunkból a legtökéletesebbnek látszik: az idetartozók - pl. Lapo da Castiglionchio, - a hű, lehetőleg szószerinti fordítás elvét igyekeztek összepárosítani az irodalmi csínnal. Sokkal szabadabban fogta fel fordítói hivatását a negyedik csoport, pl. Francesco Barbaro vagy Acciajuoli: ezek minden aggály nélkül bővítettek, hogy helyet juttassanak, akár a hűség rovására is, főleg az e korszakban annyira kedvelt retorikai elemnek. Ezzel a módszerrel, különösen, ha a görög író nem volt retorikus jellegű, az eredeti színét teljesen meghamisították.

Melyik csoportba lenne sorozható Janus? Közelebbi kutatások eredménye alapján a legigazságosabban talán egy csoportba mesterével, Guarinóval, aki a latin stilizálás magasabbrendű követelményének elhanyagolásával fordításaiban elsősorban a szöveg értelmét kívánta mentől hívebben reprodukálni.⁷⁰⁴ Már maga az a körülmény, hogy Janus fordítását tollba mondta, tehát gyorsan készítette, magával hozta, hogy a stílus gördülékenysége keveset ügyelhetett. Annál pontosabban vigyázott a szövelezésre, a gondolat minden árnyalatának pontos kifejezésére s eme törekvésében, bár a próza tömörsége iránt általában volt érzéke, még a kisebb szószaporítástól sem riadt vissza, ha a helyzet úgy kívánta. Az amplifikációk, a szövegbe beszórt rövid magyarázatok azonban mindig az érthetőségeket, az értelem pontos visszaadását és nem a retorikai színezést szolgálják, ami - tekintve költeményeinek túltengő retorikai jellegét, - meglepőnek mondható. Kisebb pontatlanságok vagy a klasszikus nyelvhasználattól elütő szavak ugyan csak ritkán fordulnak elő nála, de viszont hiába keressük azt a könnyedséget is, amely verseinek legfőbb bája.⁷⁰⁵ Amennyire gördülékeny a verse, - ebben

⁷⁰³ Ezeknek tömegéről fogalmat adhat Sabbadini, *Epistolario di Guarino* indexében a *Plutarchus* címszó (III. 575 l.).

⁷⁰⁴ Ezt Janus mondja a Marco Aurelióhoz írt ajánlásban: „Quod si toto in opere dicendi venustatem desiderabis, fat primum cogites, quam aegre procedat omnis traductio, tum quod nec orationes, nec historiae tam sunt difficiles translatu, quam scripta philosophorum, in quibus si modo sententiam recte verteris, magna felicitas est cetera non insipida videri” - Érdekes Jacopo Ammanati véleménye Guarino fordításairól (Donato Acciaiuolihoz írt levelében, *Epistolae* 542 l.): „Noster tamen Guarinus, et qui prior laborem hunc novit, Jacobus Angeli, in suis traductionibus duri, ac, si homini indocto ferre iudicium licet, etiam parum limati...” - V. ö. Voigt, *Wiederbelebung* II. 172 l.

⁷⁰⁵ L. Juhász, *De Jano P. interprete Graecorum* 25 s köv. lk.

Guarinót is messze felülmulta, - annyira minden különösebb érdem nélkül való itt is, más alkalommal is a latin prózája. Bonfini, aki jó latin volt és már mesterségénél fogva is mintegy megérezte a latin nyelv kifejezési lehetőségeinek a legfinomabb árnyalatait, kitűnően jellemezte versét és prózáját: „Natum ad carmen ingenium reputaveris; in prosa oratione non iniucundum”.⁷⁰⁶ Janus mindvégig elsősorban költő maradt, noha mással is foglalkozott.

Ha e fordítások abszolút értéke nem mondható is nagynak, annál fontosabbak magyar művelődéstörténeti szempontból: magyar ember tollából ezek az első görögből készült műfordítások. Ez az első eset, amikor egy magyar ember személyében, mint művelődési egységben, a görög kultúra az évszázadok óta már uralkodó latin nyelvvel szétbonthatatlanul összefonódott. A nagy külföldi könyvtárak gazdag kéziratgyűjteményeiben ugyan többször találkozunk a XV. sz. első feléből egy bizonyos Andreas de Petra „archiepiscopus Colocensis” nevével, aki görögből is fordított s akit a magyar irodalomtörténet margóján szoktak, mint közelebbről nem ismert kétes kilétű magyar írótkönyvelni.⁷⁰⁷ Ha ez az Andreas de Petra valóban magyar lett volna, akkor a görögből való fordítás tekintetében egy-két évtizeddel Janus elé vágott volna. Kétségtelen azonban, hogy sem magyar, sem kalocsai (Colocensis) nem volt, hanem görög és Colossa-beli (Colossensis) s csak a helyesírási önkény tette lehetővé, hogy tévedésből átmenetileg magyarként szerepeljen.⁷⁰⁸

A páduai műfordításokkal kapcsolatban még egy kérdést kell legalább érintenünk. Fraknoi Vilmos az egyik drezdai kéziratból lemásolta, majd Ábel e másolat alapján egészében kiadta Janusnak egy állítólagos költeményét Homeros-fordításáról V. Miklós pápához: Ad Nicolaum V. de Homero traducendo.⁷⁰⁹ E költemény a tudományos irodalomban már régebben Janusé gyanánt szerepelt: először Herschel adta ki egyes részleteit (I-34; 162-198 sk.) 1855-ben a Serapeumban megjelent Janusról szóló cikkében.⁷¹⁰ A magyar tudományos irodalomban tudtommal először Fraknoi fogalmazta meg határozottabban a Vitéz Jánosról írt monográfiájában⁷¹¹ azt az állítást, hogy Janus Páduában V. Miklós megbízásából Homeros fordította: „Ezen időre esnek nagy részben műfordításai. Guarino iskolájában tökéletes jártasságot szerezve a görög nyelvben, a hellén irodalom több remekművét fordította latinra. És ekkor vette azt a kitüntető megbízást, hogy Homér Iliászát fordítsa latin nyelvre. Örömmel vállalkozott e feladatra, melyet azonban nem oldott meg teljesen.” Mindezt Fraknoi a drezdai

⁷⁰⁶ V. ö. Opuscula II. 110 l.

⁷⁰⁷ Pintér, A magyar irodalom története (Bp. 1909) I. 357 l. a „kétes kilétű írók” között említi. Külföldi kéziratárak katalógusaiban számos kódexe szerepel; ezeket kutatóink eddig rendszeren a magyar vonatkozású kéziratok közé sorolták. (L. pl. Csontos jegyzékét a magyar vonatkozású bécsi kéziratokról. Magyar Könyvszemle 1884, 207 s. köv. lk.) Rómában is találhatók hasonló kéziratok. Ilyen pl. Cod. Ottob. Lat. 129: „Copia literarum patriarchae Alexandrini ad Dominum nostrum Eugenium traducta de Graeco in Latinum per Dominum Archiepiscopum Collocensem in Rhodo commorantem etc.”

⁷⁰⁸ Andreas de Petráról l. Békesi, Magyar írók az Anjouk és utódaik korában, Kath. Szemle 1899, 818-819 lk. - Bossányi, Regesta supplicationum c. gyűjteményébe is sok olyan *episc. Colocensis*-re vonatkozó darab van felvéve, amelyek nem magyar érdekűek, mert a Rhodos szigetén fekvő Colossa v. Colossi egyházmegyéjéről van bennük szó. V. ö. Századok 1918, 283 l.

⁷⁰⁹ Ábel, Analecta 103 s. köv. lk.

⁷¹⁰ Serapeum 1855, 335-6, 350-2 lk. Herschel ismeretei V. Miklós irodalmi törekvéseiről vajmi fogyatékosak, pl. Marsuppini megbízásáról egyáltalán nem tud. Végső következtetése: „Wie denn nun auch sei, immer bleibt soviel gewiss, dass Janus Pannonius in sehr jungen Jahren - er zählte bei dem Tode des Papstes Nikolaus noch nicht 21 Jahre - von demselben mit einer Übersetzung des Homer betraut worden ist, und dieser Arbeit, wenigstens theilweise, sich unterzogen hat...”

⁷¹¹ Fraknoi, Vitéz János 154-155 lk.

kódexben talált költeményre alapítja. A jelzett kézirat szerint „magában foglalja V. Miklóshoz intézett költői levelét, melyben kijelenti, hogy a megbízást elvállalja és amelyben két lefordított részletet (az I. és VI. énekből) mellékelte volt. Ezeket nem bírjuk. De munkáinak utrechti kiadásában fel van véve egy már lefordított részlet, szintén a VI. énekből.” Fraknoi nézetét pár év múlva magáévá tette a szóbanforgó költői levél magyar kiadója, Ábel Jenő s azóta irodalomtörténetírásunkban a hazai és külföldi cáfolatok ellenére szinte kiirthatatlanul szerepel az a tétel, hogy Janus V. Miklós megbízásából belefogott Homeros Iliasának fordításába. Karácson pl. Fraknoit és Ábelt megtoldva már egészen fantasztikus részleteket vél tudni.⁷¹²

A kézenfekvő cáfolatot minderre már Bandini egyik katalógusában megtalálhatjuk, ahol a szóbanforgó költői levél az Ilias I. könyvéből való terjedelmesebb részlettel együtt, mint Carlo Marsuppini kétségtelen hitelességű műve már régóta ki van adva.⁷¹³ Marsuppinit - mint láttuk,⁷¹⁴ - Basinio kitérő válasza után V. Miklós valóban felszólította Homeros fordítására. Voigt Bandinira való hivatkozással annak idején nyomatékosan rámutatott Herschel és Ábel tévedésére.⁷¹⁵ Egyébként, ha Janus ezt az állítólagos megbízást valóban megkapta volna, annak mindenesetre valami nyoma lenne Giovanni Tortelli (Joannes Aretinus) irataiban is, aki, mint V. Miklós könyvtárosa és bizalmi embere, a pápa számára a görög fordítókat felkutatta és alkalmazta. Tortelli nagyszámú vatikáni kézírataiban⁷¹⁶ és a róla szóló tudományos irodalomban azonban Janus megbízatásának nyomát sem találtuk s így a mondottak után ettől az irodalomtörténeti legendától egyszer s mindenkorra el kell búcsúznunk. Janus valóban foglalkozott a már említett, Lodovico Podocataróhoz címzett ú. n. homerosi himnusz fordításán kívül is Homerossal, de jóval később már Magyarországon. Homeros iránti érdeklődésének eredménye pl. az Ilias VI. éneke egyik rövid részletének, a Glaukos-Diomedes epizódnak fordítása, amelyről később, a maga helyén még szó lesz.

---

⁷¹² Karácson, 17 l.

⁷¹³ Bibl. Leop. Laurent. IV. 439.

⁷¹⁴ V. ö. 136 l. További részletek: Pastor I. 552 s köv. lk.; Monnier, Le Quattrocento I. 148 l.; Voigt, Wiederbelebung II. 195-96 lk. - Finsler, Homer in der Neuzeit, 24 s köv. lk. - V. Miklós törekvéseiről l. Costantino Cipolla, L'azione letteraria di Niccolò V. nel rinascimento, Frosinone, 1900. - L. még Huszti, J. P. és Mantegna, Századok, 1925-26, 618-619 lk.

⁷¹⁵ Voigt, Wiederbelebung II. 195 l. - Marsuppini költeményének bő tartalmát adja Finsler, Homer in der Neuzeit 24-26 lk.

⁷¹⁶ Ezeket (főleg Vat. Lat. 3908) ismerteti Mancini műve, Tortelli, *passim*. - Tortelli-bibliográfiát ad Pastor, I. 566 l.

XII.

Jacopo Antonio Marcello Páduában. - A Marcellóra írt kisebb költemények. - A Marcello-panegyricus. - Janus felfogása az epikai tárgyválasztásról. - A Marcello-panegyricus szerkezete, értéke. - Marcello és Guarino Veronese.

A páduai évek irodalmi termelésében a legjelentékenyebb s egyúttal Janus epikus jellegű munkái között is a legterjedelmesebb a velencei főúrra, Jacopo Antonio Marcellóra írt dicsőítő költemény.⁷¹⁷ Láttuk, hogy a humanizmust pártoló, annak képviselőivel élénk összeköttetést fenntartó Marcello, akinek kapcsolatai Guarinóval és a Guarino-iskola egyes kiválóbb tagjaival még régebbi időre nyúlnak vissza, Janust is korán, talán már 1450 körül felkarolta. Költőnk a Marcellótól kapott jótéteményeket hálás szívvel sorolja fel: tanulmányai-ban segítette, költészetét az elsők között becsülte meg, híret terjeszteni igyekezett, vendégül látta, éhét elűzte. Ez az utóbbi kifejezés - mint már reámutattunk, - túlzottnak látszik: Vitéz segítsége mellett és a tizenhat éves kora után már élvezett kanonoki javadalom birtokában Janus - bár a diákélet romantikájához a XV. században is hozzátartozó „pillanatnyi” pénz-zavarokat jól ismerte, - aligha jutott valaha is olyan helyzetbe, hogy az „éhezésről” joggal beszélhetett volna. Valószínűleg csak annyit akart ezzel mondani, hogy szorult helyzetében egyszer - talán az 1451-i hazautazás előtt, vagy az 1456-i montagnanai kemény hónapokban - Marcello valamiképpen segítségére sietett. Kétségtelen, hogy Marcello már 1451-től fogva Janus költői fejlődésére nagy befolyással volt, különösen azáltal, hogy őt bizonyos meghatározott tárgyak megéneklésére buzdította. A III. Frigyeszt dicsőítő költeményre vonatkozólag René király óhaját - amit Janus félreérthetetlenül hangsúlyoz, - csak Marcello közvetíthette: másként az Anjou Renével való összeköttetést még elképzelni is bajos lenne. A Renére írt panegyricust pedig egyenesen Marcello rendelte meg.

Ha Janus és Marcello kapcsolata már a ferrarai években ilyen élénk és eredményes volt, szükségszerűen még élénkebbé kellett válnia akkor, midőn költőnk 1454-ben a páduai egyetemre átköltözött. Marcello ez időben Páduában lakott. Janus határozottan állítja, hogy Marcello páduai földbirtokos: földje, háza van ott, melyet a velencei ősi családi háznál is jobban kedvel, Páduában él egész családjával, felesége, menyje, gyermekei. Szinte inkább Pádua, mint Velence fiának lenne mondható.⁷¹⁸ Más forrásból tudjuk, hogy Marcello ez időben Pádua podestája volt.⁷¹⁹ Mint ilyennek, többféle kapcsolata lehetett az egyetemmel is; legalább is erre mutatnak Janus ajánlásának ama sorai, ahol az egyetemet, „a hármas bölcsészet és a két jog művelőit” felszólítja, hogy a Marcellót dicsőítő lanttra figyeljen.⁷²⁰ Janus számára Ferrarában a legfontosabb ember Guarino volt, Páduában pedig Marcello. S amint az előző iránt háláját dicsőítő költeménnyel róttá le, az utóbbival szemben is csak ez lehetett költőnk számára a köszönet kifejezésének szinte egyetlen hatásos módja, amit a közvélemény s talán Marcello is, mint a „halhatatlanságnak” humanista észjárás szerint legegyszerűbb és legbiztosabb formáját, elvártak tőle. Janus ajánlásában össze is fonja a két nevet, hiszen az egyiket éppúgy megilleti a háladal, mint a másikat. A sorrend is magától adódott: Guarino volt az első, mert ő a mester, aki Janust a költészetbe annak idején bevezette; utána rögtön

⁷¹⁷ Poemata I. 59 s köv. lk. Jani Pannonii Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum Venetum. - Magyar fordítása (bő bevezetéssel): Hegedüs István, Dicsének J. A. M.-ra. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVI. k. X. sz.

⁷¹⁸ Paneg. ad Marcellum, Praef. 45-50 sk.

⁷¹⁹ Kristeller, Mantegna 192 l. (Az adat 1459-ből való.)

⁷²⁰ Paneg. ad Marcellum Praef. 39 s köv. sk.

következik az első pártfogó. Janus, mint már megjegyeztük, elfelejteni látszik egyéb addigi dicsőítő költeményeit, amiket III. Frigyesre, Gonzagára, Renére és Francesco Barbaróra írt.⁷²¹ Ebből talán kiolvashatjuk, hogy - az utókorral egyetértésben - a dicsőítő költemények között ő maga is ezt a kettőt tartotta a legfontosabbaknak. Egyik epigrammájában⁷²² antik példákra való hivatkozással világítja meg Marcellóhoz való viszonyát: az ő számára Marcello annyi, mint az aranykor költői számára Pollio, Maecenas, Proculeius voltak, - viszont ő ugyanaz akar lenni Marcellónak, mint pl. Choerilus volt Xerxesnek. Janus meg volt győződve arról, hogy, akit ő megénekel, azt az utókor ismerni fogja. Ha neki valaki Maecenasa lesz, annak ő Vergiliusa, vagy legalább Claudianusa tud lenni. S ha valaki ezt túlságos önbizalomnak tartaná, akkor szerényebben úgy formulázhatná meg, hogy a maga korában legfeljebb két, vagy három ember tudja azt teljesíteni, amit ő.⁷²³

A hálán kívül a költészet gyakorlása is összefűzte Janust a jóval idősebb Marcellóval, aki, mint más összefüggésben már megemlítettük,⁷²⁴ nemcsak pártfogolta a költészetet, hanem maga is költő volt. Az igaz, hogy nem latinul írt, hanem Petrarca modorában⁷²⁵ „csak” olaszul. Janus ezeket a szerelmi költeményeket, bár a vulgáris nyelvű költészetről vallott felfogása meglehetősen kedvezőtlen, méltóknak találta arra, hogy latin köntösbe öltöztesse.⁷²⁶ Marcello költeményeiről s ezeknek latin fordításáról költőnk három epigrammájában is megemlékezik.⁷²⁷ Az elsőben, tekintettel magas állású pártfogójára, Janus kegyesen megengedi, hogy vulgáris nyelven is lehet jó költeményeket írni s azért, mert Marcello nem latinul írt, még nem hajlandó őt általában a költők sorából kiközösíteni. A másik kettő a fordításokra vonatkozik, melyeket ő, ki a szerelmet nem ismeri (in amore rudis), Marcello szerelmi költeményei után készített. Ha valaki olasz költeményeket akarna olvasni, ám olvassa Marcellót, aki ebben a nemben Petrarcahoz méltókat szerzett, de ha jobban tetszenék a latin vers, akkor vegye elő azokat, amiket ő, Pannonia első dicsőisége, latinra átírt. Mind Marcello olasz költeményei, mind e fordítások tudvalevőleg elvesztek. Ismeretes az a már Teleki Sámuelről megcáfolt, de azért később is felbukkant tarthatatlan elmélet, amely általában Janus erotikus epigrammáit Marcello-fordításoknak óhajtotta feltüntetni.⁷²⁸

Marcello főérdemét és kiválóságát azonban a kortársak nagy többsége nemcsak költészetében és irodalompártolásában látta, hanem politikai és hadi működésében is.⁷²⁹ Ez az utóbbi tevékenységi kör szinte magától kínálkozott dicsőítő költemények tárgyául. Janus is itt fogta meg dicsőítő költeményében a problémát. Már előzőleg, mintegy ízelítőül, két kisebb költe-

⁷²¹ V. ö. 113 és 328 lk.

⁷²² Epigr. I. 79.

⁷²³ Epigr. I. 78.

⁷²⁴ V. ö. 56-7 lk.

⁷²⁵ Petrarca költészetének sorsát Velencében általánosságban tárgyalja Medin értekezése: *Il culto del Petrarca nel Veneto fino alla dittatura del Bembo*, N. Archivio Veneto, N. S. vol. VIII. 421 s köv. lk.

⁷²⁶ Marcello irodalmi munkásságáról tud Morelli is, *Notizia d'opere di disegno*, Bassano, 1800. 201 l.: „Fu uomo ancor di lettere e secondo il Sansovino, orazioni varie ha lasciate. Sue poesie amorose dice Giovanni Cesinghe unghero di avere trasportate dal volgare in latino...”

⁷²⁷ Epigr. I. 209, 339, 340.

⁷²⁸ V. ö. 56-57 lk.

⁷²⁹ Berchet, *Nozze Marcello-Del Mayno* 1893, 11 l.: „...questo vero tipo del gentiluomo del Rinascimento che in se riuniva valor militare, accorgimento politico, grandezza d'animo ed amore alle lettere...”

ményben,⁷³⁰ melyek az epigrammák között foglalnak helyet, Marcello hadi tetteiről beszél. Az elsőben felszólítja Velence védőszentjének szimbolikus állatját, az oroszlánt, hogy fogadja szívesen Marcello kezéből a Ledro völgyében legyőzött insuberektől zsákmányolt diadaljelvényeket, a taréjos kígyókkal díszített ellenséges zászlókat. Olyan nagy diadalt aratott itt Marcello, mint annak idején Claudius Virromarus fölött. A másodikban az antik Marcellót hasonlítja össze pártfogójával. Az összehasonlításnál a régi római hős természetesen rosszul jár, hiszen, ha nem ez lenne a csattanó, a költemény létre sem jött volna: Brescia védelme nagyobb dolog, mint Noláé; az örökös trabea dicsőségesebb kitüntetés, mint a hét évig tartó; a velencei Marcello az Alpesekeket, amiket a római talán nem is látott, többször győzelmesen taposta; a római csak a Szicília körül elterülő tengert ismerte, a velencei már gyermekkorában minden(!) tengert megjárt; az Syracusát csak három év alatt tudta elfoglalni, ez Veronát három nap alatt. A végső konklúzió: a két Marcellust tulajdonképpen összehasonlítani sem lehet, annyira fölötte áll a velencei a rómainak. Ilyen szemérmetlenül naiv hízelgéssel csak a humanisták tudtak és mertek írni!

Mindenesetre a Guarino-panegyricus feltételezett páduai redakciójának befejezése után, tehát valószínűleg 1456 körül fogott bele Janus nagy önérzettel és nagy ambícióval a Marcello-panegyricus írásába, melyet a jelek szerint még Páduában be is fejezett. Arra legalább is semmi adatunk nincs, hogy Janus e költeményével, amint azt egyes életrajzírók felteszik, még Magyarországon is foglalkozott volna. A nagy ambíciót és önérzetet a bevezető sorok világosan elárulják. Pallas (mert hiszen az egész hatalmas költemény az ötödik sortól kezdve Pallas szájába van adva) megjelenik a Pó mellett egy nyírfa alatt heverésző Janus előtt s elkezd őt korholni, hogy ne foglalkozzék tovább is apró-cseprő tárgyakkal, hanem fogjon már valami nagyobb feladat megoldásába. E részlet megérdemli, hogy megálljunk mellette néhány pillanatra, mert ott valóban mély bepillantást kaphatunk Janusnak a költészetről való felfogásába. A kisebb alkotások szerint csak gyermeki játékok: a hírt, az örökké zöldelő babért csak a nagyobb költemények biztosíthatják. A költőnek igazi nagyságot csak fennkölt tárgy adhat.⁷³¹ Ime Janus költői fejlődésének a titkos rugója. S hogy költőnk ezt az elméletet mennyire komolyan vette, azt bizonyítja az a körülmény, hogy az epigrammák és elégiák ez időben majdnem teljesen elhallgattak nála. Így lett a kitűnő epigramma-költőből közepes panegyricus-költő. Mert arról, hogy Janus a szó legszigorúbb értelmében epikus lett volna, alig beszélhetünk. A belső forma iránt semmi érzéke: komponálni, távlatot adni, epikai magaslat felé törni nem tud s talán nem is akar. Nála minden egy síkon, főleg az időrend síkján van elhelyezve, ahogyan ezt Claudianusnál megfigyelhette. Reá igazán alkalmazható az alexandriai költészetben egy időben sokat emlegetett jelszó: a nagy könyv nagy baj! Pallas-Janus azonban egészen másként látja a dolgot. Szerinte az époszt a tárgy teszi s ha a tárgy önmagában fennkölt, akkor a többi magától jön; ha azonban a tárgy silány, akkor semmiféle műgond nem hozhatja meg azt az eredményt, mely után a nagyratörő költő joggal sóvároghat. Mindebben kétségtelenül van némi igazság; a kérdés magva azonban ott van: mit értsünk nagyság, fennkölttség alatt? Megfigyeléseink azt igazolták, hogy Janus e tekintetben, a hősi éposz magaslatáról nézve a dolgot, fölötte kis igényű. Éppen azért további fejtegetései sem azt bizonyítják, amit igazolni szeretne velük. Abban igaza van, hogy Homeros nagyságának biztosítéka a két nagy éposz, főleg az Ilias, nem pedig a Békaegérharc; Vergiliusé pedig az Aeneis, s nem a Culex. Még azt is elfogadhatjuk némi fenntartással, hogy Statiust a Thebais és Achilleis tették híressé és nem a Silvae. De ebből még nem következik az, amit Pallas-

⁷³⁰ Berchet, Nozze Marcello-Del Mayno 1893, 11 l.: „...questo vero tipo del gentiluomo del Rinascimento che in se riuniva valor militare, accorgimento politico, grandezza d'animo ed amore alle lettere...”

⁷³¹ Paneg. ad Marcellum 13 s köv. sk.

Janus igazolni akarna: hogy neki is, ha a valóban nagyok közé akar jutni, most már elégiát-epigrammát otthagytva „epikus” harci riadót kell fűjnie kürtjén. Elfelejtí Janus, hogy valamikor Martialist milyen nagyra tartotta? Mentsége és egyúttal legfőbb érdeke lehet ennek az okoskodásnak, hogy őszintén megnyilvánul benne a humanizmus meddő epekedése a hősi éposz után.

Még egy pontra érdemes lesz felfigyelnünk. Láttuk, hogy Janus egyik Tito Vespasiano Strozzához írt elégiájában, midőn barátját az époszírásra buzdította, felsorolt egynéhány feldolgozásra alkalmas epikus tárgyat: antikokat és egykorúakat vegyesen.⁷³² Azóta pár év elmúlt s Janus felfogásában e ponton lényeges változásról számolhatunk be: most már csak a *korabeli* tárgy megénekelését tartja költőhöz méltó feladatnak. Janus bámulja és becsüli a maga korát, átérzi annak rendkívüliségét: szerinte sem a béke, sem a harc műveiben ragyogóbb korszak még nem volt a történelemben. Újjászületett a tudomány, a művészet, a technika s olyan események történtek, hogy az epikusnak is bőven akad tárgy.

Tehát ez elmélet szerint korabeli, fennkölt tárgyú, zord hadinéppel, vad csatazajgással teli, lehetőleg nagyobb terjedelmű költemény az, amelyik egyrészt Marcellót megilleti, másrészt Janus dicsőségét is megörökíti. Hogyan fest most már az elmélet után a kivitel, a gyakorlatba való átültetés?

A korabeli tárgy követelményének költőnk a legteljesebb mértékben eleget tesz. Olyan férfiút énekel meg, kinek házában, asztalánál gyakran megfordult, kinek feleségét, gyermekeit ismerte. Az epikában annyira fontos tárgyávolságot Janus igen egyszerűen intézi el: a humanista ízlés számára jól bevált mitológiával. E tekintetben attól a fogástól sem riad vissza, hogy az egész hatalmas költeményt Pallas szájába adja. Már pedig az csak fenséges, amit az istenasszony maga ad elő! A terjedelemben szintén nincs hiány.⁷³³ S ami „a vad csatazajgást” illeti, abból is bőven akad. A költemény tárgya tulajdonképpen Marcello élete. Az anyag sokféle, mint maga ez a változatos renaissance-élet volt. Hosszasan foglalkozik pl. Janus hősenek ifjúkori utazásaival.⁷³⁴ De a kavargó események központja mégis Marcello, a hadvezér. Marcello ugyanis egyik résztvevője volt az 1426-52 között lefolyt, Milánó ellen viselt nagy hadjáratnak, melyet Velence a „terra firma” meghódításáért olyan szívóssággal folytatott. Itt az éposz szempontjából csak egy baj van s ez az, hogy Marcello egyáltalán nem volt ennek a háborúnak főszemélye. Hegedüs István, aki egyébként mindenképpen szeretné felfedezni Janus költeményében az epikus koncepciót (s azt végül is „az Italia felbomlott államéletében mintegy kimagasló Velencének - Marcellustól képviselt - római hagyományai-ban, a hazaszeretetben, mely a római nagyság gondolatával elválhatatlanul egybeforrott,”⁷³⁵ véli megtalálni), kitűnően állapítja meg, hogy Marcello szerepe a történelem tanúsága szerint e hadjáratban vajmi csekély volt ahhoz, hogy annak hőse lehessen. „Végig forgattam Velence történetíróit, Daru-t, Le Bret-t, Leo-t, megkapó részleteket találtam főképp Brescia hősies védelmére; a Carmagnola Gattamelata, Sforza és Piccinino-k küzdelmében sok hősies, sok

⁷³² V. ö. 77 l. Ezzel szemben l. epigr. I. 194.

⁷³³ A praefatiót nem számítva a költemény 2871 sor!

⁷³⁴ Ezt a részt gyűjteményébe beillesztette Nic. Reusner, *Hodoeporicorum sive itinerum totius fere orbis libri VII.* Basileae 1580. 643 s köv. lk.: „Jani Pannonii Quinqueecclesiensis Episcopi carmen de itineribus C. Jacobi Antonii Veneti” címmel. - A kiadásról megemlékezik Brunet, *Manuel du Libraire* IV. c. 1255: „Recueil intéressant et rare des relations anciennes et nouvelles de voyages, écrites en vers latins. L’édition portant le titre d’Itinerarium totius orbis, Basileae 1592 est le même que celle-ci, à laquelle est ajouté un supplément de 82 pp.” - Felhívom kutatóink figyelmét id. kiad. 93 l. a köv. útirajzra: „P. Rubigalli Pannonij iter Byzantinum.”

⁷³⁵ Hegedüs, Dicsének 9 l.

megrázó jelenetet olvastam; de a politikai eszme fenségét, erejét, mely mintegy a rendkívül változó sikerrel vívott harcok mozgató eszméjéül volna tekinthető, az egyes városok és a közönséges condottieri rangból magukat fejedelmi rangra felküzdő fondor-hadvezérek köpeny-forgatásaiban, cselvetéseiben nem tudtam felfedezni. Kerestem hősünket Antonio Marcello-t. Meg-megjelenik, mint velencei senator, mint szerencsés békeközvetítő, mint Verona megmentője, mint Ravennának Velence részéről ügyes békeközvetítés útján meghódítója; *de sehol sem központja, sehol sem hadvezére a hadjáratnak*; Attendolo, Codignola és Sforza mellett csak Velence megbízottja, csak a sereg polgári biztosa és úgy látszik, titkos ügynöke, kit mindig kézügyben tart és fontos feladatokkal bíz meg. De Velence oknyomozó történetírói nem domborítják ki Marcello szerepét, vagy nem is tulajdonítanak neki döntő szerepet az események alakulására.”⁷³⁶ Ugyanerre az eredményre jutott Hegedüs az egykorú naplóiírók, emlékbeszédek, krónikák átnézésével, úgy hogy a végén kénytelen megjegyezni: „Mindez annyira közönséges történetnek látszik, annyira a magasabb történeti eszme híjával van, hogy majdnem csodálkoznunk kell: mi bírta Janus Pannoniust panegyricusának megírására?”⁷³⁷

Hegedüs nem veszi figyelembe a panegyricus-költészet igazi lényegét, hanem mindenáron époszt keresne ott is, ahol az nincs. Janus az anyagot, amit a történelmi események nyersen nyújtottak, nem éposszá formálta, akármennyit emlegeti is Vergiliust,⁷³⁸ s akármennyire felhasználta is az antik epikus machina külsőségeit, hanem epikus jellegű dicsköltéménnyé, - ami nagy különbség. Az eseményeket kissé megrostálta s azonkívül a panegyricus szabályai szerint elrendezve önkényesen Marcello személye köré csoportosította: ez az egész. Eljárása hasonlít a régi csataképek rajzolóihoz, kiknél a vezér vagy a vezérnek megtett férfiú büszkén vágtat lován az előtérben, míg a háttér a szételemezhetetlenül nyüzsgő tömeg alkotja. Janus Pannoniusnál a háttér a történeti eseményeknek sokszor krónikás hűséggel előadott, művészi szempontból azonban mégis zűrzavaros időrendje, az előtérben viszont állandóan a színen mozog Marcellónak természetellenesen, majdnem groteszkül megnagyított alakja, rendszerint istenek, vagy egyéb mitológikus lények társaságában. Tehát költőnk is alapjában azt csinálja, amit a Hesperis szerzőjének és Porcelliónak olyan ügyes epigrammával szemükre vetett: hangyából elefántot. Ilyen eljárást csak családtörténetek - melyekben a távlat szükségszerűen eltörlődik, - vagy pedig dicsőítő költemények engedhetnek meg maguknak.

A szerkesztési elv talán még egyszerűbb, mint az eddigi költeményeiben. Janus, akárcsak egy körülhatárolt célú tudós értekezés szerzője, egy alkalommal - úgy a költemény közepe felé tartva - kijelenti, hogy máskor majd bővebben adja elő az eseményeket, most erre nincs érkezése, mert ha mindent elő akarna adni, arra sok idő kellene.⁷³⁹ Még jellemzőbb a következő fogás. A költemény vége felé Janus láthatóan belefáradt már a sok eseménybe, illetőleg az eseményeknek Marcello személyéhez való kötözésébe s fölötté furcsa megokolással a továbbiakat mintegy elvágja. Pallas ugyanis minden esztétikai aggály nélkül kijelenti, hogy egy bizonyos ponton túl az események felsorolásában nem megy, mert a többi Janus úgyis tudja, hiszen az időben érkezett meg Itáliába, tehát részben szem- és fültanu lehetett.⁷⁴⁰ Logikai szempontból minden esetre helyt álló, hogy Pallas az ismerteknek feltételezett eseményeket újból nem sorolja fel, de epikai koncepciónak és szerkesztési elvnek ez a megokolás több, mint kezdetleges. Egy külső esemény, aminek Marcellóhoz alapjában véve semmi köze nincs, Janusnak Itáliába való érkezése az „éposz” zárópontja. Ha pl. Janus öt évvel

⁷³⁶ U. ott 6-7 lk.

⁷³⁷ U. ott 7-8 lk.

⁷³⁸ Paneg. ad Marcellum 23 s. Nunc ego si divi sequar alta exempla Maronis etc.

⁷³⁹ Paneg. ad Marcellum 760 s köv. sk.

⁷⁴⁰ U. ott 2599 s köv. sk.

előbb születik és öt évvel előbb kerül Itáliába, akkor az „éposz” anyaga öt év eseményeivel megrövidül. Janus számára a történeti anyag rétestésztához hasonlít, mely tudvalevőleg tetszés szerint nyújtható és bárhol elvágható. S itt is, mint a Guarino-panegyricusnál, a befejezés egyúttal betetőzi a szervetlenséget. Ez esetben is a költemény végén, mint valami idomtalan őszállatnak külön életet élni látszó farka, még lóg egy az előzőkkel alig összefüggő, a panegyricusban azonban szerkezetileg hagyományos részlet: hogyan kerültek a Marcellók Velencébe?

Mindent összevéve Janus nagyterjedelmű Marcello-költeménye nem verses krónika, mert történeti hitelességét károsan befolyásolja pl. a Marcello személyére való túlzó központosítottság; de nem is hősi éposz, mert ehhez sok benne a krónikás történelem s kevés a szerkesztői művészet és epikai koncepció, melyet a külsőleges machinával nem azonosíthatunk. Szónoki hangú, epikus sallangokkal fölcicomázott laudatio ez Claudianus modorában s mint ilyen, a kor ízlését kielégítő alkotás. Mihelyt mást látunk vagy keresünk benne, zsákutcába jutunk és igazságtalanul ítélünk. Ismétlem és újra ismétlem: Janus a kortársaknak írt és nem nekünk. A kor ízlése diktálta számára a műfajok és eszközök megválasztását, akármennyire hajlandók lennénk is mi arra, hogy költőnknek utólag más, esetleg jobb tanácsokat osztogassunk. A kortársaknak és a közvetlen utókornak a Marcello-költemény, mely a Guarino-panegyricus mellett általában Janus reprezentatív alkotásaként szerepelt, láthatóan nagyon tetszett s pl. még Budik is, ki félig-meddig benne élt az akkor már régóta halálra ítélt humanisztikus latin költészet ízlésében, csak nagy dícsérettel tudja említeni.⁷⁴¹

A véletlen úgy hozta magával, hogy Guarino is körülbelül ez időben, alig valamivel Janus után, összefoglalta Marcello haditetteit. Ismeretes, hogy az öreg mester még 1453-ban V. Miklós felszólítására belekezdett Strabon fordításába. A nagy és nehéz munka jóformán minden szabad percét lefoglalta s ennek kedvéért eddigi pénzkereső mellékfoglalkozásait - pl. a magánleckéket is - elhanyagolta. A pápa halála nagy zökkenőt jelentett a munkában, amit Guarino mégis tovább folytatott abban a reményben, hogy majd csak akad olyan tehetséges pártfogó, aki fáradozásáért megfelelő módon megjutalmazza. A fordítás 1458 júliusában elkészült s akkor kellett a nagy problémát eldönteni: ki fogadja el az ajánlást és a vele járó terheket? Guarino először Firenzében nézett körül a Mediciek között, de próbálkozása sikertelen maradt. Később Jacopo Antonio Marcellóra gondolt, aki az ajánlást el is fogadta s a munkát viszont a maga részéről René királynak ajánlotta fel.⁷⁴² Így a kéziratokban három

⁷⁴¹ Budik, I. 125 l.

⁷⁴² Sabbadini, Vita di Guarino 165 l. - Epistolario di Guarino III. 484-487 lk. - La traduzione Guariniana di Strabone, Il libro e la stampa III. 1909, 5-16 lk. - A fordítás történetét elmondja Vespasiano da Bisticci is: (497 l.): „...Pregato di poi da papa Nicola, ch'egli traducesse Strabone, *De situ orbis*, perchè era diviso in tre parti, l'Asia, l'Africa e l'Europa, gli dava, per la sua fatica, d'ogni parte cinquecento fiorini. Tradussene dua, innanzi che il pontefice morisse, ed ebbene ducati mille. Morto papa Nicola, tradusse la terza parte e la voleva mandare a qualche uomo, che gli desse premio delle sue fatiche, perchè, avendo più figliuoli e non molte sustanze, bisognava che si valesse colla sua industria. Cercato in Firenze di mandarla a uno de' principali di quello tempo, non trovandolo disposto a dargli nulla, la mandò a uno gentiluomo viniziano, che ebbe grandissimo animo a soddisfarlo della sua fatica. Avutala il Viniziano, gli fece uno proemio, e mandolla al re Rinieri...” Ebben az előadásában Sabbadini szerint (Epistolario di Guarino III. 484 l.) az az egyetlen tévedés, hogy V. Miklós számára (egy helyett) két rész készült el. - A Renének felajánlott eredeti példányról szól P. Durrieu már idézett (v. ö. 331 l.) cikke: *Manuscrits de lux etc. Le Strabon du Roi René, Le Manuscrit II.* (1895). Durrieu mellékletképen reprodukálja a kódex két remek, műtörténeti szempontból is figyelemre méltó miniatűrjét: az egyikén Guarino felajánlja a fordítást Marcellónak, a másikon Marcello Renének. - René és Marcello viszonyáról megemlékezik Janus is *Paneg. ad Marcellum* 1465 s. - Nem tudom ellenőrizni annak az adatnak igazságát, amelyet Giovanni Benaducci (A Jacopo Antonio Marcello patrizio Veneto. *Parte di orazione Consolatoria ed elegia di Francesco Filelfo e lettera di Giovan Maria Filelfo, Tolentino, 1894, IV. l.*) említ: „...e finalmente,

ajánlást olvashatunk: az első Guarinóé a pápához, a második Guarinóé Marcellóhoz, a harmadik Marcellóé (valószínűleg ugyancsak Guarino tollából) Renéhez. Ezek közül a második⁷⁴³ érdekel közelebbről bennünket, mert tartalma nagy vonásokban ugyanaz, mint Janus költeményéé, amennyiben a Milánó ellen viselt háborúban közreműködő Marcello hadi tetteit foglalja össze (főleg 1438-39 és 1446-47 között). Sabbadini Guarino ajánlását összehasonlítja az eseményeket pontról-pontra tárgyaló Cristoforo da Soldo történeti művével s megállapítja, hogy Guarino hajlandó ott is győzelmeket látni, ahol a valóságban nem voltak.⁷⁴⁴ Ha a dedikációt Janus költeményével összevetjük, nagyjában ugyanazokat az eseményeket találjuk, mint Janus dicsőítő költeményében: pl. Casale Maius védelme, Brescia ostroma, a hajóknak a hegyeken való sokat emlegetett átszállítása⁷⁴⁵ stb. Guarino rövid prózai összefoglalása azonban tömörségben és világos elrendezésében Janus terjengős, széteső költeményének messze fölötte áll. Azt, hogy Guarino, akinek ajánlása minden valószínűséggel Janus költeménye után kelt, tanítványának munkáját közelebbről felhasználta volna, bizonyítani nem lehet, bár éppen nincs kizárva, hogy a dicsőítő ajánlólevél a dicsőítő költeményt az események nagyításában és Marcellóra való halmozásában bizonyos mértékig mintául vette.⁷⁴⁶

Ezzel egyelőre el is búcsúzhatunk Marcellótól, kinek Janus olaszországi életében, főleg a páduai korszakban, oly nagy szerep jutott. Később még érintkezésüknek egy további - azóta elveszett - emlékével fogunk foglalkozni. Ez abból a szomorú alkalomból keletkezett, midőn Marcello egy fiacskája szerencsétlenül elpusztult s az irodalmi világ több jelese - közöttük a távoli Magyarországból Janus is - a fájdalomtól sujtott apa vigasztalásában prózában és versben egymással versenyzett.

---

che tanta era la fama del suo valore che Renato d'Angiò gli affidava il comando della sua armata navale." V. ö. Berchet, Nozze Marcello-Del Mayno 1893, 9 l. - Morelli (Notizia d'opere di disegno, Bassano, 1800. 201 l.) szintén említ egy számomra ellenőrizhetetlen adatot: „...mosso dalla fama di sua bravura Renato d'Angiò Re di Napoli lo fece capitano generale della squadra che in quel regno teneva...”

⁷⁴³ Kiadta Sabbadini, Epistolario di Guarino II. 629-34 lk. - L. még Berchet, Nozze Marcello-Del Mayno 1893.

⁷⁴⁴ Sabbadini, Epistolario di Guarino III. 487-488 lk.

⁷⁴⁵ Erről az epizódról l. Antonio Medin, La storia della Repubblica di Venezia nella poesia, 1904, 492 l.

⁷⁴⁶ Janus forrásaihoz használhatónak látszó adalékot szolgáltat Hegedüs, Dicsének 15 s köv. lk., midőn megállapítja, hogy Janus minden valószínűséggel értékesítette költeményében Pier Candido Decembriónak egy történeti művét (Vita Philippi Mariae vicecomitis Mediolensium ducis tertii auctore Petro Candido Decembrio) és egy beszédét (Oratio Petri Candidi Decembrii in funere Nic. Picinini). Azt viszont, amit Hegedüs ez alkalommal Poggio firenzei történetének valószínű felhasználásáról mond, nem tartom eléggé meggyőzőnek. - Itt emlitem meg, hogy Marcello haditetteiről (De bello Jacobi Antonii Marcelli in Italia gesto) Alberto de Carrara is írt egy epikus költeményt. Erről Tiraboschi nyomán Hegedüs is tudott (Dicsének 29 l.). Hegedüs a költemény kéziratát is próbálta felkutatni, fáradozása azonban eredménytelen maradt (u. ott). Később megismerte a munka egyetlen kiadását: Fr. Joann. Bapt. Mar. Contareni, Anecdota Veneta nunc primum collecta, Venetiis 1757, 399 s köv. lk. Már a kiadó sem tudta, vajjon a szerző csak a fennmaradt első éneket írta-e meg s a többi elmaradt, vagy elkallódott-e? (V. ö. Hegedüs, Tallózások, Irodalomt. Közl. VIII. 472 l.) Alberto de Carrara költeményét ismerteti A. Medin is (La storia della Rp. di Venezia nella poesia 492 l.): „Il poemetto d'intonazione epica narra le imprese del Marcello quando, provveditore in campo durante la guerra col duca di Milano, superò l'Adda e si involtò fin sotto le mura di Milano, ove egli fu conferita dal senato la dignità equestre. Ridonda dei soliti discorsi retorici...” Juhász László szívességéből rendelkezésemre áll a meglehetősen terjedelmű költeménynek Contarini kiadásából lemásolt szövege. Már futólagos összevetés alapján is kitűnik, hogy Janus és Alberto de Carrara költeményei között bensőbb kapcsolat nem állapítható meg.

XIII.

V. László halála; Valagussa vígasztaló levele Janushoz. - Hunyadi Mátyás királlyá választása. - Janus doktori vizsgálata. - Körútja Olaszországban. - Firenze; meglátogatja Vespasiano da Bisticci, Cosimo de' Medici, Giovanni Argiropilót, Poggiót stb. - Róma; az antik romok hatása Janusra. - Narni; a Ferogna-gyógyforrásra írt elégia. - Janus visszatér Magyarországra.

Lassanként lemorzsolódtak a diákévek, Janus rövid életének legharmonikusabb, legzavartalanabb évei. Először a gyönyörű ferrarai esztendők, amiket a Guarino iskolájában szerzett friss benyomások, a folyton gyarapodó ismeretek, az egymást követő költői alkotások hosszú sora és az ezekhez kapcsolódó, mindig szélesebb körökben hullámszó hírnév és csodálat tettek emlékeztetésekké. Utánuk a szürkébb, de azért még mindig nevezetes páduai évek. Itt Janus már többé nem a körülrajongott csodagyermek, hanem a felserdült ifjú, a híres humanista költő, az egyetlen egyik büszkesége, akinek az ismerősök fényes jövőt jósolnak.

Közben Magyarországon olyan események történtek, amelyek ezt a várva-várt fényes jövőt a kibontakozáshoz közelebb segítették. V. László 1457. nov. 23-án meghalt. Valagussa, aki még emlékezett rá, milyen jó viszonyban volt Janus a császárlátogatás alkalmával Ferrarában az ifjú magyar királlyal, abban a hitben, hogy Janus jövője szempontjából ez a váratlan haláleset nagy csapás lehet, költőnkhez vígasztaló levelet írt. A levél szerint Valagussa azt a hírt kapta volna, hogy Janust a haláleset mélyen lesujtotta: „...hírül hozták nekem, hogy könnyekbe, gyászba, búsongásba merültél s e kegyetlen haláleset miatt kegyetlen fájdalmakat és lesujtottságot szenvedsz.”⁷⁴⁷ Még arra is célozgat, hogy Janusnak valóban volt oka a fájdalomra, mert ha az ifjú király ilyen hirtelenül meg nem hal, költőnk bizonyára igen gyorsan magas állásokba emelkedett volna: „...kétségtelenül bizonyos, hogy te, ha őt a halál olyan váratlanul, olyan kegyetlen kaszával le nem vágja, a legmagasabb méltóságokba emelkedtetl volna.”⁷⁴⁸ Az utóbbi pontban Valagussa, aki a magyar politikai fordulatokat és azoknak Janus sorsára való hatását közelebbről nem ismerhette, alighanem tévedett. Hol volt az az V. László, akit Valagussa Ferrarában látott, attól, aki Hunyadi Lászlót kivégeztette s aki a Hunyadi-ház barátai között Vitéz Jánost is börtönre vetette, ahonnan csak a pápai legátus és az időközben bíborosi rangra emelkedett Enea Silvio közbenjárására bocsátotta szabadon?⁷⁴⁹ Ez időpontban tehát legalább is kétséges volt, vajjon Vitéz János unokaöccse V. Lászlónál és annak szűkebb környezeténél egyáltalán számíthatott volna-e rendkívüli előmenetelre? S ha Janus, amint ezt Valagussának hírül vitték, az ifjú királyt valóban megsiratta, akkor inkább csak a korán sírba hanyatlott zseni életet, nem pedig a reménybeli elvesztett pártfogót sirathatta meg benne.

Ugyanebben a levélben Valagussa kifejezte azt a reményét is, hogy Janus ezután sem marad pártfogók nélkül, mert kiválósága minden körülmények között fényes jutalomra számíthat: „Neked ugyanis a te erényed halhatatlan ajándéka miatt mindig lesznek előkelő, sőt királyi pártfogóid, akik téged a legkedvesebben és legmelegebben felkarolnak és a magasba emelnek. A te erényed, bárhová mennél is, téged - hidd el nekem, - mindenképpen a legmagasabb méltóságig fog kalauzolni.”⁷⁵⁰ E jövendölés-számba menő óhajtás teljesülésének feltételei hamarabb bekövetkeztek, mint azt Valagussa gondolhatta. Midőn nemsokára a pártharcoktól szétszaggatott nemzet az akkori körülmények között elgondolható legnagyobb egyértelmű-

⁷⁴⁷ Bibl. Laur. Cod. Acquisti e Doni 227 ff. 103b-105a.

⁷⁴⁸ U. ott.

⁷⁴⁹ Fraknoi, Vitéz János 125-126 lk.

⁷⁵⁰ Bibl. Laur. Cod. Acquisti e Doni 227. i. h.

séggel Hunyadi Mátyást választotta meg királynak, Janus ismét a legnagyobb bizalommal nézhetett elkövetkezendő magyarországi pályafutása elé. Ezt a számára sorsdöntő eseményt költőnk még Páduában egy epigrammával ünnepelte meg, amelybe a Hunyadi-címer hollója kijelenti, hogy ezentúl szívesen foglal helyet az apostoli kettős kereszt alatt.⁷⁵¹

A választás sikerében a nemzeti király utáni vágy, a Szilágyi Erzsébettől nem kímélt költségek, a Szilágyi Mihálytól készenlétkben tartott fegyveres erő mellett jelentékeny része volt Vitéz János sokszor kipróbált politikai-diplomáciai ügyességének és fáradhatatlanságának. Vitéz, akit Mátyás Bonfini szerint „atyai barátai legfőbbjének” (paternorum amicorum principem) nevezett,⁷⁵² e lázas napokban valósággal megsokszorozta magát: Podjebrád cseh kormányzóval Mátyás kiadatásáról ő tárgyalt, a királyválasztó országgyűlésen Mátyás mellett a legszívesebben ő agitált s mikor az ifjú király az ország északnyugati határát átlépte, a fogadására rendelt küldöttség élén üdvözlő beszédével ismét ő fogadta. Minden jel arra vall, hogy a tapasztalatlan Mátyás mellett az országos ügyek irányítása hamarosan Vitéz kezébe került. Ilyen körülmények között arra is megvolt a legjobb kilátás, hogy a váradi püspök majd rendkívüli tehetségű és készségű unokaöccsének magas állásokba való emelkedését is hathatósan elő tudja mozdítani. Ekkor látta Vitéz elérkezettnek az időpontot arra, hogy Janust hazájába visszahívja. Forrásaink közül Vespasiano nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Janus visszatérését Magyarországra egyenesen Vitéz sürgette.⁷⁵³

Előbb azonban 1458 tavaszán meg kellett még költőnknek szereznie a további pályafutásához szükséges doktori fokozatot a kánonjogból. Azt már Battista Guarinónak Bertuciusához írt leveléből tudtuk, hogy a vizsgálat milyen fényesen sikerült.⁷⁵⁴ Janus nem volt ú. n. bohém költő: lelkiismeretesen elvégezte a maga penzumát akkor is, ha a munka talán nem is volt teljesen ízlése szerint való.

A doktori süveg elnyerése után költőnk még egyszer vándorútra indult Olaszországban, mely a hosszú tizenegy év alatt szinte második, szellemi tekintetben azonban tulajdonképpen igazi hazája lett. Láttuk, mennyire szeretett Janus utazgatni, milyen szívesen kereste fel az iskolai szünetekben a szomszédos észak-olasz városokat. Most azonban, a diákévek alatt még egyszer utoljára, mintegy búcsúzóul, nagyobb útra vállalkozott. Bár útirányát adatok hiányában pontosan megállapítani nem tudjuk, kétségtelen, hogy ellátogatott Firenzébe, Rómába és Galeotto szülőföldjére, Narniba.

Firenzébe Janus mint a humanista műveltség, vagy általánosabban, mint a renaissance szent városába zárandokolt el. Vespasiano da Bisticci, aki e látogatás emlékéért Janusról írt feljegyzéseiben számunkra fenntartotta, megemlíti, hogy a költő előkelő formák között, lóháton szolgálk kíséretében utazott.⁷⁵⁵ Személyes ismerőse aligha lehetett abban a városban, ahol azelőtt sohasem járt, éppen azért először az üzleti kapcsolatokból legalább távolról jól ismert Vespasianóhoz kopogtatott be. Adjuk át a szót most magának a jeles könyvkereskedőnek, kinek a találkozás jelenetéről szóló friss leírását a közben lefolyt évszázadok sem tudták fakóvá színteleníteni. „Mikor lovaival és szolgáljaival Firenzébe megérkezett, az első ember, akivel beszélni akart, én voltam, mert én közbejárhattam, hogy több tudós férfiúval társaloghasson. Amikor violaszínű köpenyegében megérkezett hozzám, amint a jó megjelenésű

⁷⁵¹ Epigr. I. 1.

⁷⁵² V. ö. Fraknoi, Mátyás király 19 l.

⁷⁵³ Vespasiano da Bisticci 223 l.: „...l'arcivescovo di Strigonia (ekkor még váradi püspök!) sollecitava la sua tornata in Ungaria, a fine di poterlo onorare secondo che meritava la sua virtù.”

⁷⁵⁴ V. ö. 150 l.

⁷⁵⁵ Vespasiano da Bisticci 223 l.

ifjút megláttam, rögtön azt mondtam: Isten hozta! Maga úgy-e magyar ember? Mert a szerint, ahogyan őt nekem leírták, úgy tetszett, hogy felismertem. Ahogy e szavakat mondtam, nyakamba vetette magát, megölelt s azt mondta, hogy eltaláltam az igazat. Mindez a képzelhető legudvariasabb és legügyesebb szavakkal ment. Azután elmondta, hogy - mielőtt Magyarországra indulna, - több okból Firenzébe kíváncszott, de főleg azért, hogy Giovanni Argiropilo mestert, Cosimo de' Medicit, Poggio mestert, Donato Acciajuolit és általában Firenze tudós férfait lássa.”⁷⁵⁶

Az első, akit Janus Vespasiano révén meglátogatott, a köztársaság koronázatlan fejedelme, a nagy Cosimo volt, aki éppen a városon kívül fekvő careggi villájában tartózkodott. Vespasiano, aki pártfogoltját ide is elkísérte, előre bejelentette Cosimónak, hogy a magyar ifjú beszélni szeretne vele. Cosimo azonnal fogadta őt először Vespasiano társaságában, majd mindenkit kiküldött a szobából, hogy Janusszal egyedül maradhasson. A hosszúra nyúlt négy szemközti beszélgetés után Vespasiano megkérdezte Cosimót, mi a véleménye Janusról? A válasz a lehető legkedvezőbb volt: Cosimo valósággal elámult az ifjú okosságán, lebilincselő modorán s bevallotta, hogy még életében nem beszélt ennyire kiváló hegyentúlival, kinek érdekében, ha valamit tehet, szívesen megteszi.”⁷⁵⁷

A második látogatás még ugyanazon a napon Giovanni Argiropilónak szólt, aki ekkor a város ifjúságának s általában közönségének igen nagy érdeklődése mellett a Studión Aristoteles filozófiáját tanította. Azt a filozófiai renaissance-ot, amit Firenzében majd a század második felében Marsilio Ficino képvisel, tulajdonképpen Argiropilo készítette elő. Az ő működése nélkül Ficino platonista körének, a sokat emlegetett plátói akadémiának megalakulását nehéz lenne elképzelni. Argiropilo nem sokkal előbb, 1457-ben kezdett el Firenzében tanítani s bár ő maga határozottan Aristoteles mellett tört lándzsát, előadásaiban azért többször és szívesen foglalkozott Platon bölcséletével is. Működésének hatóerejéről éppen Vespasianónak Alfonso di Palenza spanyol történétíróhoz írt levele ad legszemléletesebb képet: „Ha volt valaha idő, melyben ez a mi városunk neked, vagy bárki másnak örömet okozhatott, a mostani kétségtelenül olyannak látszik előttünk, hogy azt a Firenzét, ami annak idején, ahogy írod, neked annyira tetszett, a művészet minden ágában ellentmondás nélkül felülmúlja. Először is az irodalmi tanulmányok ebben a városban soha jobban nem virultak és sok itt a serdülő és sok az ifjú, kik oly képzetek a görög és latin irodalomban, hogy az Akadémia neveltjeinek beillenének. Idejött azonnal V. Miklós pápa halála után ebbe a városba a bizánci Argiropilo, ez a nagy tehetségű, nagy tudományú, a régi Görögországhoz méltó férfiú, ki sok évvel ezelőtt, a firenzei ifjúságot nemcsak a görög irodalomra, hanem a helyes és boldog életet illető ismeretekre is oktatta. Élet-, erkölcs- és természetfilozófiát tanított és tanít az ókor elve szerint elegáns formában. Aristotelesnek több könyvét latinra fordította; Platon nézeteit, annyit emlegetett titkait és rejtett tanát a bámuló hallgatóság előtt szorgalmasan felfedi.”⁷⁵⁸

Janus Argiropilót házában kereste fel s mivel a tanítványok a mester hallgatására éppen összecsoportosultak, költőnk megkérte őt, hogy logikai előadását meghallgathassa. Másnap reggel még egy filozófiai órát hallgatott nála s mint Vespasiano megjegyzi, mindkettő nagyon tetszett neki. A tanítványok pedig, Firenze ifjúságának színe-virága - *ch'erano il fiore di Firenze*, - állandóan a híres magyar ifjú körül rajzoltak, amíg az Firenzében tartózkodott.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ U. ott.

⁷⁵⁷ U. o. - Cosimo találó jellemzését adja Monnier I. 154 l.

⁷⁵⁸ Huszti, Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva-könyvtár I. 23 l. - V. ö. Della Torre 469-70 lk.

⁷⁵⁹ Vespasiano da Bisticci 223-4 lk.

Janus epigrammái között kettőt is találunk, amelyek Argiopilót dicsőítik. Az első⁷⁶⁰ Argiopilo nevét (ezüst kapu) magyarázza: találó név annak számára, aki a bölcsesség ragyogó kapuját felnyitja. A másikban⁷⁶¹ Aristoteles mond köszönetet Argiopilónak kitűnő fordításaiért. Tekintve Janus termékenységét, nincs kizárva, hogy mindkét epigrama e rövid firenzei tartózkodás emléke. S talán abban sem tévedünk, ha Argiopilo későbbi magyarországi meghívásának geneziséét e látogatásban találjuk.⁷⁶²

Argiopilo után Janus az aggastyán Poggiót látogatta meg, kihez egy frissiben készült negyven soros (elveszett) költeménnyel állított be, ami az öreg harcos humanistának s mindazoknak, akik csak látták, nagyon tetszett.⁷⁶³ Szóval: Janus firenzei látogatása valóságos diadalút számba ment. „Miután megnézte a várost - írja Vespasiano,⁷⁶⁴ - és az összes könyvkereskedéseket, miután beszélt és barátságot kötött az összes firenzei tudós férfiakkal s beszerzett néhány könyvet és elintézte azt, ami dolga volt, elutazott nemcsak mindazok szeretetében, akik vele beszéltek, hanem azokéban is, akik őt csak látták. Akkor volt az ő kedvessége!” Kár, hogy a különben annyira közlékeny és bőbeszédű Vespasiano nem mondta meg, kik voltak még azok a tudósok, akikkel Janus ez alkalommal barátságot kötött s micsoda elintézni való ügyei lehettek az említetteken kívül.

Hogy Janus ugyanezen a nyáron Rómában is volt, azt az egyik, a narni Feronia gyógyforrást megénekelő elégiájának kétségtelenül megbízható, valószínűleg még magára a költőre visszavezethető címéből tudtuk: „Naiadum Italicarum principi Divae Feroniae Janus Pannonius cecinit *in reditu ex urbe* Nonis Juniis A. MCCCCLVIII.”⁷⁶⁵ Ezt az elégiát tehát Janus a híres forráshoz a helyszínen, Narniban írta, mikor éppen Rómából (*ex urbe*) visszatérően volt.

Az akkori Róma a humanizmus szempontjából, ha Firenzét, vagy akár Ferrarát tekintjük, egyáltalán nem játszott vezető szerepet. Ennek ellenére a humanisták között az volt a felfogás, hogy az örök város meglátogatása nélkül senki sem lehet teljes értékű humanista. Ezt a gondolatot Politia Literariájában éppen az az Angelo Decembrio fogalmazta meg a leghatározottabban, aki Guarino körének egyik tagja volt.⁷⁶⁶ Ezt a felfogást láthatólag Janus is osztotta, mert az időpontot tekintve a római utat mintegy tanulóévei betetőzésének szánta. Eddigi életírói egy római útjáról beszéltek, melyet 1465-ben, mint Mátyás követeként tett meg. Kétségtelen hitelességűnek kell azonban tartanunk ezt az 1458-iki római kirándulását is.⁷⁶⁷

---

⁷⁶⁰ Epigr. I. 183.

⁷⁶¹ Epigr. I. 237.

⁷⁶² V. ö. 235 l.

⁷⁶³ Vespasiano da Bisticci 224 l. - Walser monográfiája (Poggius Florentinus) Janus látogatását Poggiónál nem említi.

⁷⁶⁴ Vespasiano da Bisticci 224 l.

⁷⁶⁵ Eleg. I. 1.

⁷⁶⁶ „Tum Joannes senior, qui Romae saepe fuerat, Credo te quoque, inquit, Guarine, aliquando Romam adiisse, nam ex Italicis *ego neminem rite literatum et antiquitatis studiosum* existimo, qui eam urbem nunquam viderit” (Anita Della Guardia, Pol. lit. 76 l.).

⁷⁶⁷ A következőkhöz v. ö. G. Marchetti Ferrante 3 s köv. lk.; Pastor I. 516 s köv. lk. - A humanistákéi közül a leghangulatosabb Poggio leírása *De varietate fortunae* c. művében (Legfontosabb részeit újra kiadta Florence Alden Gragg, Latin Writings of the italian humanists, 1927, 112 s köv. lk.) L. Walser, Poggius Fl. 146, 237 l. - A legtöbbet Pastor adatainak köszönöm.

A XV. sz. közepének Rómája szomorú merengésre indító látvány lehetett egy humanista számára, akinek képzelete előtt állandóan a régi dicső Róma, a világ ragyogó fővárosa lebegett. A régi hatalmas falak, melyekből napjainkban az új életre ébredt Italia terza örökifjú Rómája már kinőtt, akkor túlságosan bő, kitöltetlen keretet alkottak, melyen belül csak itt-ott voltak láthatók szétszórva a legtöbbször romok közé beékelt nyomorúságos házcsoportok. A viskók felett uralkodtak a nemesek sasfészkei, az égbe nyúló tornyok, melyekből napjainkig csak egy-kettő maradt mutatóba, de akkor annyi volt belőlük, hogy Róma látképét hasonlóná tették „a fésű fogaihoz”. Ezekből a szüntelen villongások közepette kő- és dárdazápor, gyújtó-anyag áradt az ellenfelekre és házaikra. A szűk, kanyargós utcák tele voltak romokkal, szeméttel, rongyos népséggel, köztük rengeteg kolduló baráttal és bukott nőszeméllyel. V. Miklós pápa, kinek a humanizmus és a könyvek mellett a másik nagy szenvedélye az építkezés volt, mindent megtett, hogy az avignoni fogság és az egyházszakadás hosszú éveit alatt züllésbe hanyatlott várost újra felemelje: mindenfelé restauráltatott, épített, az utcákat szabályozta, a közlekedést gátló romokat eltakarította, a hidakat helyreállította, a dűledező templomokat kijavíttatta, új templomokat, falakat, tornyokat, erősítéseket emeltetett. A nagyarányú építési program végrehajtását azonban félbeszakította a pápa korai halála s így a város addigi szomorú képe nagyjában és egészében nem sokat változhatott. Fantasztikusan nagyszerűek voltak azok a tervek, melyeket a pápa tervezője és építési tanácsadója, Leon Battista Alberti az örök város szépítésére kidolgozott; mindennek nagyobb része azonban továbbra is csak terv maradt.

Janus aligha azért zárandokolt el Rómába, hogy V. Miklósnak és utódjának, az akkor uralkodó III. Callixtusnak Rómáját lássa, hanem kétségtelenül elsősorban azért, hogy a régi római nagyságnak romokban is felemelő hatású emlékeit megszemlélje. Az ókori Róma emlékei ez időtájt a legszomorúbb, legelhagyatottabb állapotban voltak. A német Muffel pl., aki 1452-ben, hat évvel Janus előtt, III. Frigyes kíséretében Rómában járt, szomorú sóhajtásokkal vette tudomásul a romváros szörnyűséges állapotát. Különösen a Capitolium volt annyira elhanyagolt állapotban, hogy szerinte a régi dicsőségre már nem is emlékeztette a vándort: „Nyomorúságosan elvadult hely s az emberek és döglött állatok minden mocskát odavetik”⁷⁶⁸. A kortárs Flavio Biondo, a régi Róma feltámasztója, amikor munkájában a Capitolium leírására kerülne a sor, megszeppenően elhallgat. De a többi antik emlék sem volt sokkal jobb állapotban. Sajátságos, hogy az antik Róma pusztulását maga V. Miklós, aki az antik irodalmakért és Róma szépítéséért annyit tett, szintén nagyban előmozdította. Hogy a saját építkezéseihez anyagot kapjon, középkori római szokás szerint az antik Rómát kezdte kirabolni s ezer meg ezer kocsisámra hordatta az „anyagot”, különösen a Colosseumból, a Palatinusról és az Aventinusról. Ez az építőszenvedélytől fűtött humanista minden aggály nélkül tovább romboltatta, ami a régi Rómából még megmaradt: a Palatinuson levő császári paloták márványait mészégető kemencékbe vetette s a Probus császár sírjában talált ritka és különös antik ékszereket arra használta fel, hogy azokból kelyhet öntessen.

Az antik Rómát tehát, melynek kedvéért Janus a nagy útát megtette, költőnk még szomorúbb állapotban találta, mint az újat, a kortársak városát. Reánk maradt egy kis költeménye,⁷⁶⁹ - azt már nem tudjuk eldönteni, hogy az első, vagy a második (1465) római látogatása alkalmával írta-e, - melyben a romok látására felébredt szomorú hangulatát örökíti meg. A megszemé-

⁷⁶⁸ Pastor I. 453 s köv. lk.

⁷⁶⁹ Epigr. I. 324 Roma ad suos hospites. - A kéziratokban két részre szakítva, két külön címmel olvashatjuk: Roma loquitur; Roma ad suos Hospites. L. Opuscula 405 l., Ábel, Analecta 19 l.; Vat. Lat. 3352 f. 316 (a Vat. Lat. 2847 sz. kéziratból másolva.) - Hasonló motivum Fazio degli Uberti Dittamondo-jában. V. ö. Burckhardt 156 l.

lyesített Róma szólítja meg ebben a vándort s felhívja, hogy nézze jól meg a romokat, vagy ha siet, legalább egyetlen könnyes pillantást vessen reájuk.

Aspice, sim qualis, concipe, qualis eram...

Valószínű, hogy Janus Rómát Galeotto barátja társaságában látogatta meg. Legalább is erre vall az a körülmény, hogy Róma után Janus egyenesen barátja szülőföldjének látogatására indult. Nincs kizárva az sem, hogy Galeotto, mintegy költői versenyképpen, ez alkalommal írta kéziratban reánk maradt költeményét: *De desolatione urbis Romae*.⁷⁷⁰

A narni kirándulás emlékét a Ferogna-gyógyforrásról írt, már említett elégia őrzi, mely - a kéziratok nagy számából következtetve - kétségtelenül Janusnak egyik leghíresebb és legelterjedtebb költeménye.⁷⁷¹ Giovanni Erolí, Galeotto életrajzírója, Janus költeményéről és a forrásról egy külön kis értekezést írt.⁷⁷² Erolí látható meglepéssel veszi tudomásul, hogy szűkebb hazájának híres forrásáról, amely már az ókortól kezdve Feronia nimfa nevét viselte, a jeles magyar költő is megemlékezett: „A híres magyar költő, Janus Pannonius még inkább halhatatlanná avatta forrásunkat azzal, hogy egyik elegáns és tudós latin elégiájának tárgyául választotta... Nagy meglepéssel tölt el, hogy a narni Feronia istennő épp úgy eldicsekedhetik a maga nemes költőjével, mint a terracinai (forrás) Vincenzo Montival... 1458 júniusában (Janus) *Rómából való visszatértében*”⁷⁷³ megállt nálunk s felkerekedett, hogy megsejmelje a hely régiségét, többek közt a Feronia forrást is, melynek könnyű, tiszta vizéből, mivel nagyon szomjazott, többször ivott.” Hálából a felfrissülésért írta azután a költő a forrásról szóló elégiáját, mely - Erolí szavai szerint, - „Narni lakói számára mindig értékes és halhatatlan dolog leend.”

Nem folytatom tovább az idézést Erolí közvetlen hangú cikkéből, mely a tárgyaért rajongó helyi történetíró üde fontoskodásával foglalkozik tovább a kérdésnek minden apró-cseprő részletével, csak azokra az adatokra hívom még fel a figyelmet, melyek a költő közvetlen szemléletét bizonyítják. Erolí pontról-pontra megerősíti, alkalomadtán történeti emlékekkel is alátámasztja Janus leírásának hűségét: nincs tehát okunk annak a feltevésére, hogy Janus figyelmes és beható autopsia nélkül írta volna e költeményét, amely Narni tudós fiát még három évszázad után is oly nagy örömmel és büszkeséggel töltötte el. A nevezetes forrás egyébként azóta is, mióta Janus megénekelte, tovább csörgedezik, csak a vize már kevésbé

⁷⁷⁰ Kéziratairól l. Ábel, *Analecta* 283 l.

⁷⁷¹ A nagyszámú kéziraton felül figyelemre méltó körülmény az is, hogy tudunkkal Janusnak ez az egyetlen költeménye jelent meg még a XV. sz. folyamán nyomtatásban: Polybius latine, interprete Nicolao Perotto; Jani Pannonii ad divam Feroniam naiadum Italicarum principem carmen, Venetiis 1498. L. Pintér, *A magyar irodalom tört.* Bp. 1909. I. 350 l. Megvan az Apponyi-könyvtárban. V. ö. Apponyi, *Hungarica* I. 25. l. - Budik szerint (I. 113-114 lk.) Janus ezt az elégiát Magyarországon „gleich nach seiner Ankunft” írta volna. Feltevése elfogadhatatlan. - Budik (u. ott) a Mantegna-elégiát is Magyarországon iratja Janusszal!

⁷⁷² *Miscellanea Storica Narnese compilata per Giov. March. Erolí, socio dell’ Istituto di corrispondenza Archeologica di Roma e di altre accademie.* Vol. I. Narni 1858 c. gyűjteményben 51 s. köv. lk.: Elegia di Giano Pannonio in lode della Fontana di Ferogna, tradotta in volgare ed illustrata. Erolí művét egy szépen sikerült metszet is ékesíti: Rocca e fontana de Ferogna in Narni. - Az elégia olasz nyelvű verses fordítását Erolí tollából „curiositas kedvéért” újra lenyomatta Ábel, *Analecta* 152 s. köv. lk.

⁷⁷³ „Nel mese di giugno del 1458 *ritornando da Roma*, e femandosi tra noi stb.” Tudommal ez az egyetlen hely a tudományos irodalomban, ahol Janusnak 1458-i római útjáról határozottan szó van. Még Erolí munkájának olvasása előtt, tőle függetlenül ugyanezt a nézetet vallottam én is (Platonista törekvések, *Minerva-könyvtár* I. 38 l.).

bőséges: valamikor három csövön folyt, Erolí idejében már csak egyen. A forrás fölé emelt barlangszerű kútépítményt egy felirat szerint 1582-ben restaurálták. Majd később - 1865-től fogva - a vizet a városba bevezették. A helyszín tehát Janus óta alaposan megváltozott.

A mindenre figyelő Erolí 1851-ben Purgotti professzorral vegyelemezte a forrás vizét s meglelégedéssel állapította meg, hogy a vegyelemzés Janus dícséretét mindenben igazolta. „Egy ilyen nagy vegyész szakvéleménye alapján - írja a lelkes történész,⁷⁷⁴ - valóban és méltán ismételtetjük forrásunk vizének dícséretére a magyar költő gondolatát.” S utána idézi a saját, kissé terjengős olasz verses fordításából a költemény befejező részét, mely a forrás tisztaságát, hírességét és gyógyerejét dícsőíti.⁷⁷⁵

Az említetteken kívül Janus útjának további állomásairól nincs tudomásunk. Lehetséges az is, hogy Janus tulajdonképpen csak Róma és Narni után látogatott el Firenzébe. Vespasiano szerint ugyanis Firenzéből költőnk egyenesen Ferrarába ment, hogy ott rendbe szedje magát s Magyarországra induljon.⁷⁷⁶ Vespasiano azonban csak Janus halála után, tehát emlékezetből írta meg költőnk életrajzát, éppen ezért a nem személyes jellegű részletekben sokszor hiányos és megbízhatatlan. Inkább csak ott használható fel aggodalmaskodás nélkül, ahol emlékezetét egyúttal saját élményei is alátámasztják.⁷⁷⁷ Ez alkalommal pl. nem tud arról, hogy Janus már négy év óta nem Ferrarában, hanem Páduában lakott s hogy Janus Firenzétől délre is járt, nevezetesen Rómában. Adatát tehát nem fogadhatjuk el feltétlen hitelességűnek s így továbbra is bizonytalanságban vagyunk Janus útirányára vonatkozólag. Kétségtelen azonban, hogy Janus tizenegy évi távollét után, melyet csak két rövid látogatás szakított meg, még ez év közepén visszatért - most már véglegesen - Magyarországra, hogy itthon nagybátyja szándékainak megfelelően megkezdje jövődő, fényesnek ígérkező pályafutását.

---

⁷⁷⁴ Erolí, i. m. 65-66 lk.

⁷⁷⁵ V. ö. Ábel, *Analecta* 155 l. - Megfelelnek az idézett sorok az eredeti költemény következő részleteinek:

Nec voluit (sc. Juppiter) rivis esse ex vulgaribus unum,
Sed superis magno fecit honore parem.
Praecipua hinc levitas, hinc vis contraria morbis,
Hinc clarum tota nomen in Ausonia.

⁷⁷⁶ Vespasiano da Bisticci 224 l.: „Partitosi da Firenze, se ne tornò a Ferrara, per mettersi in ordine, per andarsene in Ungaria.”

⁷⁷⁷ Vespasiano da Bisticci feljegyzéseinek értékéről és használhatóságának feltételeiről l. Burckhardt 190 l., Reumont, *Tre prelati* 327 l.; Voigt, *Wiederbelebung* I. 399-401, II. 502 l.; Pastor I. 668 s köv. lk.; Walser, *Poggius Fl.* 71 l. - Életrajzát megírta Pio Rajna, *Rivista Bolognese* II. (1878) 59 s köv. lk. További adatokat szolgáltatott: Rossi, *Giorn. St. d. lett. ital.* XX. (1892) 262 s köv. lk.; Zippel, *Arch. Stor. it.* XIV. (1894) 154 s köv. lk. Legújabb kiadása: L. Frati, Bologna, 1892-3.

XIV.

A magyar politikai helyzet Janus visszatérése idején. - Vitéz János növekvő befolyása. - Enea Silvio Piccolomini a pápai trónra kerül. - Janus emelkedésének állomásai: titeli prépost, váradi vikárius, királyi személynök. - Elnyeri a pécsi püspökséget; a megerősítés nehézségei. - Janus nagyjából a király mellett él. - Kancelláriai tevékenysége. - Lando Jeromost a király nevében üdvözl. - Növekvő befolyása. - Kapcsolatai a római bíborosokkal.

Mikor Janus tizenegy évi távollét után 1458 nyarán újra magyar földre lépett, az országban ismét átmeneti zavarok voltak, melyeknek lecsillapításában nagy rész jutott Vitéz János kipróbált bölcsességének. Mátyás friss trónja, melynek megszerzésében Vitéz is olyan hathatósan buzgólkodott, a külső és belső fenyegető veszedelmek közt ingadozni látszott. Kívülről a csalódott trónkövetelők közül III. Frigyes bizonyult már ekkor is a legszívósabb ellenfélnek. Belülről a régi ellenségeknek amúgy is nagy táborát átmenetileg növelte az elégedetlenkedő Szilágyi Mihály, kinek ártalmatlanná tételében a kormányzás fogásaiban járatos Vitéz valószínűleg szintén nagy szerepet játszott: legalább is Szilágyi az elszenvedett sérelmekért részben Vitézt tette felelőssé. Valószínű, hogy Vitéz a robbanó indulatú Szilágyit csak a higgadtságot igénylő kormányzásból igyekezett kiszorítani, egyébként azonban rajta volt, hogy őt Mátyással lehetőleg kibékítse. Közvetítő tevékenységéről eléggé megbízható adataink vannak.⁷⁷⁸ Janus jövőjének szempontjából fontos, hogy Vitéz befolyása a fokozatosan megszilárdult trónú fiatal királyra e zavaros időkben állandóan növekedett. Vespasiano da Bisticci szerint lassankint az ország kormányzata egészen a kezébe került. A király semmit sem tett nélküle s alig volt olyan nap, amelyen vagy a király ne járt volna Vitéznél, vagy Vitéz a királynál. Aki valamit az országban elérni akart, Vitézhez fordult.⁷⁷⁹ Ha ebben a megállapításban talán van is valami túlzás, azért nagyon közel járhat az igazsághoz, mert nagyjában ugyanezt a helyzetképet más források is megerősítik.⁷⁸⁰ Mindenesetre erről az oldalról aligha kellett Janusnak jövőjéért aggódnia.

Hamarosan visszatérése után egy másik fontos, a jövő lehetőségek szempontjából sorsdöntőnek látszó esemény következett be: III. Calixtus pápa 1458. aug. 6-án meghalt és két hét múlva már Enea Silvio, Vitéz János régi barátja, lekötelezettje, nagyrabecsülője került II. Pius néven szent Péter trónjára. A humanista pápa, aki nyolc és félévvel azelőtt, midőn Janus Martialis költeményeit kérte tőle kölcsön, még szívesen szállt az oktató hangot némileg feledtető játékos költői versenyre a titánkodó gyermek-poétával, új méltóságában fiatalkori szereplését feledtetni kívánva, irodalmi működésében a világi humanizmustól véglegesen a keresztény egyházatyákhoz, továbbá nagyfontosságú történetírói és geográfiai munkásságához pártolt. A humanisták, akik uralmától új, még V. Miklós aranykorát is homályba borító paradicsomot vártak, reményeikben erősen csalódtak: az új pápa tapasztalatból sokkal jobban ismerte a humanista görögtűz műhelytitkait és értékét, semhogy akármilyen csillogó szóö-zönnel hatni lehetett volna rá.⁷⁸¹ Ha Janus csak humanista lett volna, annak ellenére, hogy a pápa annak idején tehetségét készségesen elismerte, *csak ezért* aligha talált volna pártfogóra II. Piusban. De költőnk egyúttal unokaöccse volt Vitéznek és kegyeltje Mátyásnak, akitől II.

⁷⁷⁸ Fraknói, Mátyás király 92 s. köv. lk.

⁷⁷⁹ Vespasiano da Bisticci 218 l.

⁷⁸⁰ L. Fraknói, Mátyás király 84 l. - A Fraknóitól id. Epist. M. Corv. II. 23-at nem Carvajal írta Vitézhez, hanem Ammanati Janushoz. V. ö. 195-96 lk.

⁷⁸¹ II. Pius magatartását a humanistákkal és a humanizmussal szemben kitűnően foglalja össze Pastor II. 29 s. köv. lk.

Pius törökellenes terveinek keresztülvitelénél nagyon sokat várt: jövőjét tehát erről az oldalról sem fenyegette komolyabb veszedelem. Számítani lehetett rá, hogy a pápa részéről esetleg felmerülő nehézségeket Vitéz és a király hathatós közbenjárása rövidesen elsímítja. Janus egyébként régi ismerősének a pápai trónra emelkedését egy epigrammával ünnepli meg, melyben Vergilius Aeneasának pius jelzőjére való szellemes célzással megállapítja, hogy aki Aeneas létere nevet változtat, az csak a Pius nevet veheti fel.⁷⁸²

A hazatérés után történt legközelebbi eseményeket Teleki Sámuel nem a legszerencsésebben foglalja össze.⁷⁸³ Azt hiszi pl., hogy Janus ezután hamarosan befejezte a Guarinóra és Marcellóra írt két nagy dicsőítő költeményt. Az előbbi - mint láttuk, - Janus valóban Magyarországon fejezte be, csak hogy jóval később. Annak feltevésére azonban, hogy az utóbbin Janus Pádva elhagyása után is dolgozott volna, egyáltalán semmi támaszpontunk nincs, sőt az előhangból éppen az ellenkezőjére következtethetünk. Az is téves feltevése Telekinek, hogy Janus csak hazatérése után lépett volna egyházi pályára, mert már hét évvel előbb, 1451-ben váradi kanonok volt s Valagussa már négy évvel előbb szinte napról-napra leste: mikor lesz Janusból püspök?

Janus magyarországi pályafutását egyébként Vitéz a maga ízlése szerint gondolta el: legyen főpap, intézzon országos dolgokat s mellékesen, már csak tekintélyének növelése okából is, foglalkozzék humanizmussal. A két első programmpont megvalósításánál Vitéz kétségtelenül önmagának szánta az események legfőbb irányítását s ennek megfelelően a lehetőleg gyors egyházi emelkedés útját már jóelőre gondosan elegyengette. A humanizmusra nevelést Guarino iskolájára bízta. Guarino azonban túlságosan jól végezte el feladatát ahhoz, hogy Janus csak *mellékesen* lehessen humanista. Vitéz talán észre sem vette, hogy szeretett unoka-öccsének lelke Olaszország elhagyása után, éppen *humanista* volta miatt, szinte meghasonlott.

Csodálatosan makacsul tartotta magát Janus régibb és újabb életútjaiban az a megállapítás, hogy költőnk hazájába való visszatérése után rövidebb ideig hivatásos katona volt, pedig már Teleki Sámuel kétségtelenül bebizonyította, hogy amennyiben Janus később a királyt egyik-másik hadjáratra elkísérte is, az még nem jelentett hivatásos katonáskodást, hanem csak a főpapi állásból következő honvédelmi kötelezettség teljesítését.⁷⁸⁴ Még Karácson is kitart mellette, hogy Janus „kedvenc hajlamát követve” „szelíd lelkülete és gyenge testalkata” ellenére rövid időre szerencsét próbált a katonai pályával.⁷⁸⁵ A bizonyítás azonban balul üt ki: „Így bizonyos Vetesiushoz intézett költői levelében mondja, hogy ne csodálkozzék, hogy ő most nem ír klasszikai nyelvezettel, mert volt idő, mikor is a Muzsák szolgálatában állt, de most Marsnak katonája”. Janus valóban megírta ezt a költeményt, csak hogy 1469 őszén, mikor előzőleg Mátyást a cseh hadjáratra, már mint közel egy évtizedes püspök egy időre elkísérte, majd a király megbízásából a délvidéken a török beütések elleni védekezést irányította. Nem lehet tehát a legmesszebb menő óvatossági rendszabályok alkalmazása nélkül a költői flosculusokat készpénznek vennünk és bizonyíték gyanánt felhasználnunk, - különösen a humanista költőknél nem! Egyébként az a „bizonyos Vetesius” azonos a fiatal Vetési Lászlóval, a XV. századi magyar humanizmusnak egyik legnagyobb, sajnos, bevátlatlanul maradt ígéretével, akiről a későbbiekben még szó lesz.⁷⁸⁶ Ez időtájt, amikor Janusnak

⁷⁸² Epigr. I. 360.

⁷⁸³ V. ö. Opuscula 212-215 lk.

⁷⁸⁴ U. ott 216-217 lk. - V. ö. Budik I. 114 l.

⁷⁸⁵ Karácson 19 l.

⁷⁸⁶ V. ö. 257 l. - L. még Huszti, Francesco Maturanzio magyar vonatk. költ. EPhK. 1927. 12 s köv. lk.

Karácson szerint e költemény alapján katonának kellett volna lennie, Vetési, akihez a bizonyítékul felhasznált költemény szól, a legjobb esetben tíz év körüli gyermek lehetett.

Kétségtelen, hogy Janus visszatérése után hamarosan Nagyváradra, Vitéz udvarába került s ott gyors egymásutánban nyerte el a különböző egyházi és világi tisztségeket. Először titeli prépost lett. Hogy mikor, azt nem tudjuk biztosan, azonban II. Piusnak egyik Vitézhez intézett iratában 1459. március 18-án már ilyenként szerepel.⁷⁸⁷ Ugyanez az irat egy még fontosabb méltóságot ruház az ifjú jogtudósra. Vitéz János ugyanis az egyházmegyéjének kormányzásával járó gondokra hivatkozva azt kérte a pápától, hogy rendelje Janust állandó helyetteséül. A pápa a kérésnek készséggel tett eleget. „Mivel te, mint a minap a részedről előterjesztett kérelem is tartalmazta, egyrészt egyházmegyed kormányzásának és igazgatásának kiterjedt gondja miatt, másrészt, mert a világi zajtól lehetőleg távol, teológiai tanulmányokkal és igehirdetéssel kívánsz foglalkozni, egymagad nem tudod egyházmegyednek egész gondját mind a lelkiekben, mind a világiakban ellátni és viselni, azt kívánod, hogy szeretett fiúmat, Csezmicei Jánost, a kalocsai egyházmegyének titeli prépostját, a jogtudományok doktorát, unokaöcsédet, aki egyébként is képzett és alkalmas, irodalmilag is művelt férfiú, életed tartamára e gondok részeséül magad mellé vehesd.”⁷⁸⁸ A továbbiakban II. Pius Janust Vitéz örökös coadiutorává és vicariusává rendeli, azzal a kötelezettséggel, hogy sáfárkodásáról évenként számot adni tartozik és semmit el nem idegenít.

De nemcsak egyházi téren emelkedett Janus ilyen gyorsan, hanem időközben még fontos bírói tisztelet is töltött be, amennyiben Mátyásnak egyik 1459. szept. 23-án kelt oklevelében mint királyi személynök szerepel.⁷⁸⁹ A Fuló-család levéltárában őrzött egyik becses oklevél szerint, - mely egyébként Janus családi nevét is tartalmazza, amennyiben a rendelet „venerabili Johanni de Chezmice, specialis presentie locum tenenti” szól, - mivel Iklódi János és Benedek alperesek, akiket Petnyeházi Benedek és annak felperes társai egy birtokpörben a királyi személyes jelenlét - ez esetben Janus - elé idéztek, őt „gyanus” bírónak tartották, a király az alpereseknek megengedte, hogy az eljárás befejezése után a „iudex suspectus” ítélete ellen, ha azzal megelégedve nem lennének, hozzá fellebbezhetnek. Más oklevelek tanúsága szerint Janus később is foglalkozott az igazságszolgáltatás körébe vágó feladatok megoldásával.⁷⁹⁰

Alig melegekedhetett meg költőnk új méltóságaiban, amikor törekvése hamarosan még magasabb állás felé irányult. Miklós pécsi püspök időközben, 1459. februárjában elhunyt⁷⁹¹ s a király, kétségtelenül Vitéz János közbenjárására, a püspöki székbe Janust ültette. A király döntésének nagyon gyorsan kellett történnie, mert ugyanez év márc. 12-én egy raguzai oklevélben költőnk már mint „electus Quinqueecclesiensis (episcopus)” szerepel.⁷⁹² Mátyás gyors elhatározására Vitéz János kérésén kívül befolyással lehetett az a törekvése is, hogy a Dunántúlnak elégedetlenkedő, részben III. Friggyessel cimboráló urai közé az új pécsi püspök személyében egyik feltétlenül megbízható hívét helyezze el.⁷⁹³ De hátra volt még a legfontosabb, a pápai megerősítés. Itt váratlanul olyan akadályok merültek fel, amelyekre Vitéz és Janus talán gondoltak, de komolyabban aligha számítottak. II. Pius ugyanis a fiatal humanistát, akinek váradi vikáriusságához nemrégiben még olyan könnyen hozzájárult, vonakodott

⁷⁸⁷ Theiner, Vetera Monumenta II. 320 l.

⁷⁸⁸ U. ott.

⁷⁸⁹ Századok 1896, 30 l. - V. ö. 1-2 lk.

⁷⁹⁰ L. Teleki, Hunyadiak kora III. 188 l. - Okmánytár (u. ott), 316 sz.

⁷⁹¹ Koller IV. 1 l. - Karácson 21 l.

⁷⁹² Gelcich-Thallóczy, Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára, 616 l.

⁷⁹³ Teleki, Hunyadiak kora III. 329.

a püspöki székben megerősíteni. A pápa a maga álláspontjának megokolására a jelöltnek túlságosan fiatal voltát hozta fel.

Noha előre valószínűnek látszott, hogy II. Pius régi jó barátjának, Vitéznek, a magyar királynak és a velük egyetértő szentéletű Carvajal pápai legátusnak egyesített kérését véglegesen elhárítani nem fogja, mégis a helyzet tisztázásáig több, bizonytalanságban eltöltött hónap telt el. 1459. júl. 6-án Mantuából Carvajalhoz írt levelében II. Pius jelzi, hogy a pécsi püspökség ügyében előterjesztett, illetőleg közvetített kérést, különösen a jelölt fiatal korára való tekintettel egyelőre nem teljesíthette, azonban „reád és ama személyre (kétségtelenül Vitézre) való tekintettel, akinek kérésére írtál s akit mi atyailag szeretünk, annak idején megkíséreljük kívánságod teljesítését.”⁷⁹⁴ A sokat próbált pápa lelki szemei előtt talán végig rajzottak a maga küzdelmes ifjúságának szomorú-víg képei s nem tudta igazságosnak tartani, hogy egy fiatal ember, akinek eddig egyetlen érdeme, hogy Árkádiában született, csak azért, mert rokonságát és pártfogóit jól választotta meg, egyik napról a másikra Magyarországnak egyik leggazdagabb püspöki székét foglalja el, míg neki, aki szintén Árkádiában született volna, hosszú keserves évek hányattatásai után nyíltak csak meg a magasabb érvényesülés felé vezető kapuk. Voigt, aki Janusszal szemben általában véve talán kelleténél szigorúbb, azt gondolja, hogy a fiatalság mellett a pápánál nagy súllyal estek latba a humanista poéta erotikus epigrammái is.⁷⁹⁵ Végeredményben ez sincs kizárva, hiszen ezek a pajzánságok egy püspök-jelölnél valóban nehezen menthetők; ez esetben azonban Piusnak fel kellett tételeznie, hogy a saját ifjúkori verseit és pl. a hírhedt szerelmeslevél-mintát, amit Zsigmond herceghez írt, továbbá az Euryalus és Lucretia történetét már senki sem olvassa. Pedig mindezeket - különösen a legutolsót - de sokan olvasták! Egészen túlzás-számba megy, amikor Voigt egy más alkalommal arról beszél, hogy „az ifjú magyar tizenegy évi olasz tanulmányi ideje alatt a feslett élet útjaira tévedt s költeményei, akármilyen könnyen jöttek is létre, csak akkor voltak érdekesek, ha a költő durva obszcénitásokkal próbálkozott.”⁷⁹⁶ Voigt tehát épp olyan komolyan élményszerűeknek veszi Janus pajzán epigrammáit, mint annyian mások. Pius azonban, aki a szüzies ifjút - ha máshonnan nem, legalább a ferrarai császárlátogatás napjaiból - személyesen ismerte, humanista létére valószínűleg egy pillanatra sem felejtette el, hogy „más a költészet és más az élet!” Még arra is gondol Voigt, hogy Janus költészete talán esztétikai szempontból nem nyerte meg a hozzáértő pápa tetszését: „A mitológiai tudakosság nem pótolhatta a tetszetős gördülékenység hiányát, az ember mindig érzett valamit nála a Guarino-iskola nehézkességéből.”⁷⁹⁷ Az idézett megállapítás határozottan igazságtalan és Enea Silvio, éppen mert az ilyesmihez értett, aligha fogadta volna el. Janus hibái mások: a verselés könnyedsége egyik olyan erénye, amiben a kortársak közül csak kevesen versenyezhetek volna vele. E tekintetben költőnk a Guarino-tanítványok között szinte egyedül áll, legföljebb Tito Vespasiano Strozziát állíthatjuk melléje. Ami pedig a mitológiának kissé bőkezű adagolását illeti, abban a kortársak közül csak az vethetett volna Janusra követ, aki hasonló „bűnben” nem leledzett. Ilyenek azonban nagyon kevesen voltak; Enea Silvio pl., aki szintén nem szerette véka alá rejteni, amit tudott, annak idején maga sem vetette meg, még leveleiben sem, a mitológiai és antik történeti példákkal való bőséges fűszerezésnek közkeletű humanista módszerét. Általában e tekintetben ne kényszerítsük reá ízlésünket a XV. század humanistáira. Legjobb lesz, ha a pápa vonakodásának okául elfogadjuk, amit ő maga felhoz: a jelölt fiatalságát.

⁷⁹⁴ Koller IV. 34 l. - Theiner, Vetera Monumenta II. 329 l.

⁷⁹⁵ Voigt, Wiederbelebung II. 320 l.

⁷⁹⁶ Voigt, Enea Silvio III. 617 l.

⁷⁹⁷ U. ott.

A Carvajalhoz írt levél után négy hónapra, 1459. nov. 5-éről keltezve végre megérkezett a megerősítés, bizonyos kikötésekkel: Janus huszonhetedik évének betöltéséig egyházmegyéjének csak adminisztrátora lehet, akkor azonban bármelyik püspöktől felszenteltetheti magát.⁷⁹⁸ Abban teljesen igazat kell adnom Voignak, hogy a megerősítés - Carvajal mellett - első-sorban Vitéz János sikere volt, akire a pápa - amint azt Ammanati biborosnak egyik Vitézhez írt levele bizonyítja,⁷⁹⁹ - még később is a legnagyobb szeretettel gondolt vissza. Az 1460. jan. 26. és 28., továbbá aug. 14-én kelt nyugták tanúsága szerint Janus a megerősítés alkalmával szokásos, éppenséggel nem jelentéktelen jutalékokat, legalább részben, hamarosan lefizette⁸⁰⁰ s miután a következő év augusztusában huszonhetedik évét is betöltötte, már nem volt semmi akadályja annak, hogy püspökké szenteltessék. Hogy ennek szertartását ki, mikor és hol végezte el, arról semmit nem tudunk.⁸⁰¹

Janus a püspöki szék elfoglalásának időpontjáig a jelek szerint Váradon tartózkodott, ahonnan 1459 telén kelt útra, hogy egyházmegyéjének kormányzását formailag is átvegye. Az a költemény, amelyben Váradtól búcsúzik, egyike legszebb alkotásainak.⁸⁰² Olyan friss, üde, hangulatos, mint egy népdal, még refrénje is van, - igaz, hogy nem a magyar népdalból, hanem Martialisból, aki a refrénnek felülmúlhatatlan mestere volt. Búcsúzik a befagyott Köröstől: a messze Dunához kell indulnia. Mindent hó és jég borít; a végtelen magyar síkságon repül a szán - s a versek könnyed ritmusából szinte kihalljuk a paripák patkóinak ütemes dobogását. Megemlékezik mindarról, amit e városban megszeretett: a meleg forrásokról, a Vitéz János gyűjtötte gazdag könyvtárról, „mely a régiek oly sok híres könyvével van tele”, a magyar királyok aranyos szobrairól, amiknek a tűzvész sem tudott ártani, közöttük különös melegséggel szent Lászlóról, a szekercésről, akinek oltalma alá helyezi önmagát és útját. Új hang ez Janusnál, amilyent eddig nem hallottunk tőle és ezután sem igen fogunk hallani: egy szenthez folyamodik és nem Apollóhoz. Azt hiszem, legalább is a cél elérésének friss

⁷⁹⁸ A megerősítő iratot, amely Janus (váradi) kanonokságát, irodalmi érdemeit és erkölcsös életét is említi (*literarum scientia peditum, vite ac morum honestate decorum*), kiadta Koller IV. 37 l. Janus akkor még nem volt pappá szentelve, mert „*diaconatus ordine constitutus*”-ként szerepel. - U. ott Koller kiadta a pápa értesítéseit a megerősítésről „*Capitulo, Clero, Populo, Vasallis Ecclesiae, Archiepiscopo Strigoniensi, Matthiae Regi Hungariae.*”

⁷⁹⁹ Ezt a levelet (Epist. 514 l.) Ammanati már II. Pius halála után írta Vitéznek: „*Audieram saepe Pium ipsum de te praedicantem, saepe etiam tuas ad eum litteras videram. Saepius de iis, quae apud Caesarem et in regno ad constituendas pacis condiciones pacemque inducendam fueras operatus.*”

⁸⁰⁰ Koller IV. 58 s. köv. lk. - Hogy az ilyen alkalmakkor fizetendő díj mennyire súlyos teher volt, bizonyítja Várdai István esete, aki a kalocsai érsekségre való kinevezésekor, noha minden ezüstjét eladta, még kölcsönért is kénytelen volt Miklós bátyjához, a tárnokmesterhez fordulni (Zichy-család okmánytára IX. 558 l.).

⁸⁰¹ Janusnak a pécsi püspöki székre emelkedéséről bőven beszél Teleki, Hunyadiak kora III. 214-215 lk., továbbá Voigt, Enea Silvio III. 617 l. Az idevonatkozó iratokat kiadta Koller IV. k., részletesen ismerteti Fraknói, Összeköttetések II. 218 l.

⁸⁰² Epigr. II. 5. *Abiens valere iubet sanctos reges Waradini.* - Tévesen írja Hegedüs István (J. P. vallásos költ. Akad. Ért. 1913, 162 l.), hogy Janust ez alkalommal nagybátyja Esztergomba küldte volna. - Lehetne arra is gondolni, hogy Janus e költeményt még 1451-ben, első magyarországi látogatása alkalmával írta, mely a téli hónapokra esett. Ennek ellenmond az a körülmény, hogy a költemény célzást tesz a nagy tűzvészre, mely a régi székesegyházat nem sokkal 1456 előtt megrongálta. Fraknói, Vitéz János 165-166 lk. szerint 1519-ben Miskolczi István Nagyváradon kegyelettel felkereste a régi székesegyházat s pontosan feljegyezte a látottakat. A homlokzat felírása volt: J. E. W. 1456. (Keresztúry, *Descriptio Capituli Varadiensis* II. 232 l.) Vitéz tehát 1456-ban építtette újra a templomot. Nem tételezhetjük fel, hogy a szenvedélyesen építkező Vitéz évekig halasztotta volna a tűzvész okozta rongálás kijavítását; a tűzvész tehát nem sokkal 1456 előtt pusztíthatott.

mámoreában úgy vélte, hogy ennyi engedményt okvetlenül kell tennie új méltóságának. Vagy a „genius loci” ihlette volna meg? Egy kétségtelen: Janus költői ereje, ha ezt a költeményt olvassuk, egyelőre töretlenül tetszik.

A püspöki székre jutás körülményeiről az olasz források is megemlékeznek. Vespasiano da Bisticci az egészet csak röviden érinti s hangsúlyozza, hogy Janus érdekében a király írt Rómába.⁸⁰³ Battista Guarino már sokkal többet tud s a Bertuciushoz írt levélben hosszasan ismerteti a kinevezés és beiktatás mozzanatait.⁸⁰⁴ Ha a ridegen tárgyilagos oklevelek nem maradtak volna reánk, ma az ő tudósítása lenne a főforrásunk - és az eseményeket sok tekintetben más szemmel ítélnénk meg. II. Pius vonakodását ő is említi s okául - helyesen - Janus fiatalságát hozza fel. A pápa ellenállását különben szerinte a király győzte le. Az már azonban valószínűleg a képzelet szüleménye, hogy Janust erre az állásra egyenesen a közvélemény jelölte volna, még pedig jámbor vallásosságának és nagy tudományának híre következtében. Élénk fantáziára vall az is, ahogyan Battista, állítólag szemtanuk elbeszélése alapján,⁸⁰⁵ a beiktatás külsőségeit leírja: hogyan özönlött tömegesen a nép egész Magyarországból, hogyan teltek meg még az ablakok és a háztetők is asszonyokkal és öregekkel, hogyan lógtak a látni vágyó emberfűrtök még az elhelyezkedésre kevésbé alkalmas helyeken is, hogyan lepték el a kíváncsiak az utcákat, hogyan örültek és ujjongtak még a gyermekek is, stb., stb. A szemtanuk emlegetése ellenére kissé sok az olaszos szín ezen a képen s az egészen valószínűleg annyi a történeti értéke, mint Battista Guarino amaz állításának, hogy Janus a beiktatásra egyenesen Olaszországból tért volna haza.

Valószínűleg annak nagy részét is retorikától fűtött képzeletéből merítette Battista, amit Janus püspöki működéséről mond. Szerinte költőnk minden erejét a reá bízott nép üdvének gondozására fordította volna: „A lesujtottak érezték emberiességét és könyörületességét, a szegények segítségét, az árvák és özvegyek gyámolítását, a tudósok és tudományra vágyók támogatását, végül az összes jók és erényesek jószívűségét és bőkezűségét; nem zárta be kapuit a vendégek előtt, fülét a könyörgők előtt, senkit sem gyalázattal, sem kárral nem illett, senkit el nem nyomott, senkire nem irigykedett, mindenkivel szemben jóindulatú, kegyes, jótékony, szelídlelkű volt.”⁸⁰⁶ Gyanusan általános színek ezek, könnyen keverhetők bármilyen főpapról írt panegyricus színvegyületébe. Janusnak az első időkben vajmi kevés alkalma lehetett - legalább is püspöki székhelyén - a felsorolt jeles tulajdonságok bővebb dokumentálására, mert teljesen megbízható adataink szerint ideje nagyobb részét Pécestől távol, rendszerint Budán, a király környezetében töltötte s a püspöki teendőket helyette egy „vicarius generalis in spiritualibus” intézte.⁸⁰⁷ Kétségtelen pl., hogy Janus ezekben az években a király mellett sokat dolgozott a kancellária számára.

⁸⁰³ Vespasiano da Bisticci 224 l.

⁸⁰⁴ Ábel, *Analecta* 208-210 lk.

⁸⁰⁵ U. ott 210 l.: „...ut ab iis, qui praesentes affuerunt, accepi...”

⁸⁰⁶ U. ott. - Czvitinger is úgy tudja (*Opuscula* 117-118 lk.), hogy Janust egyházmegyéje nagyon szerette, mert sokat épített s általában papjaiért sokat tett: „...atque validissimis favoris amorisque nexibus Episcopatus suo subiectos sibi obstrinxisset, multaque in Ecclesiarum aedificationem Clericorumque sustentationem beneficia erogasset.” Kár, hogy Czvitinger nem említi forrásokat. - Janus egyik erkölcsvédő püspöki rendeletét l. Koller IV. 287 l.

⁸⁰⁷ Theiner, *Vetera Monumenta* II. 379 l. - Janus vikáriusa hosszú időn át a még elődjétől örökölt, egyébként német (erdélyi szász) származású Vitus Huendler (valószínűleg Kottaner Ilona testvére) volt, akinek feljegyzéseit és leveleit egy klosterneuburgi kódexből kiadta Koller IV. 246 s köv. lk. - A kódex leírását l. Magyar Könyvszemle 1890, 38 l. - A vikárius teljes címe volt: *Episcopi Ecclesiae Quinqueecclesiensis Suffraganeus ac in Pontificalibus Vicarius Generalis*, (U. ott 249 l.) Vitus Huendler püspökével nem volt a legjobb viszonyban. Ugy látszik, anyagi ügyeken is egyenet-

A humanizmus és a kancelláriák kapcsolata sokkal ismeretesebb, hogysem arról ez alkalommal külön megemlékeznünk kellene. Gondoljunk Firenzében az egymást felváltó nagy humanista kancellárok egész sorára, gondoljunk V. Miklós alatt a pápai kancelláriára, ahol Platina kifejezése szerint sokkal többet dolgoztak a könyvtár, mint az egyház számára s ahol annyi volt a biztos födelet találó secretarius, hogy Poggio gúnyos tréfálkozása szerint a belőlük kiállítható légió akár a törökkel is szembeszállhatott volna.⁸⁰⁸ Az Alpeseiken túl is találkozzunk már a XV. sz. első felében a humanizmus és a kancelláriák szövetségével. Ebből a szempontból Ausztriában nagyfontosságú az a működés, melyet III. Frigyes kancelláriájában Enea Silvio évtizedeken át kifejtett. A lelkes, mozgékony humanista a kancelláriai hivatalnokok között annyi követőt nevelt magának, hogy jogosan megérdemelte a „humanizmus apostola” elnevezést. A magyarországi hagyományok még régebbre nyúlnak vissza. Zsigmond pl. az öregebb Pier Paolo Vergeriöt kétségtelenül azért hozta magával Magyarországra, hogy benne kancelláriájának egy, az új műveltséget méltóképpen képviselő és a kényesebb ízlést is kielégítő munkaerőt biztosítson. A Vergeriötől képviselt törekvések továbbéltek pártfogójában, Vitéz Jánosban, aki főleg Hunyadi János kormányzósága alatt, de később is, Mátyás uralmának első felében, humanista tanulmányokon csiszolt tollával az országnak megbecsülhetetlen szolgálatokat tett.

A mondottak után magától értetődik, hogy a nagyhírű pécsi püspök tollát Mátyás sokszor igénybe vette, amit annál könnyebben megtehetett, mert Janus, mint említettem, rendszerint a királyi udvarban tartózkodott s egyúttal a királyné főkancellárja (Supremus Cancellarius Reginalis Maiestatis) címet is viselte.⁸⁰⁹ De vannak konkrét adataink is arra, hogy költőnk a kancellária számára rendszeresen dolgozott: így pl. a Forgách-családnak egyik oklevelét, továbbá egy Pozsonyban őrzött oklevelet Janus sajátkezűleg javított ki.⁸¹⁰ A kitűnő író elsősorban mégis inkább a tehetségéhez méltó legfontosabb diplomáciai levelek fogalmazását végezte: 1462 tavaszától kezdve kb. 1470-ig számos olyan reánkmaradt emlékekkel találkozunk (pl. Mátyás levele II. Piushoz a bosnyák király ügyében 1462, - jelentés II. Piushoz a boszniai hadjáratról 1464, - a római követjárást előkészítő nagyszámú ajánlólevél 1465, - a török harcok ügyében II. Pálhoz írt mentegetőző levél 1465, - a firenzei tanácshoz az ajándékba küldött oroszlánokat megköszönő irat 1470, stb., stb.), amelyek a legnagyobb valószínűséggel

---

lenkedtek. Egy alkalommal a vikárius pl. azt állítja, hogy Janus őt javaiban megkárosította: „...Dominus Episcopus Quinqueecclesiensis niteretur nos privare beneficiis nostris in sua Ecclesia constitutis” (Koller IV. 354-355 lk.). Érdekes, hogy a vikárius a közte és püspöke között lévő rossz viszony okául német származású pártfogói előtt hangulatkeltőleg azt emlegette, hogy Janus általában nem szereti a németeket. Legalább is Beckensloer Jeromos ezt írja költőnkéről egyik Vitus Huendlert ajánló levelében: „...ipse tunc Vicarius in Pontificalibus extitit olim Domini Nicolai Quinqueecclesiensis, qui multis favoribus eum prosequabatur, licet ille totus Tewtunus, et alius, scilicet Dominus Episcopus, Hungarus, cui usque ad mortem servivit, nunc autem successor, qui tantum non favet Alamanis, non poterat ipsum bonum patrem tolerare...” (U. ott 345). - A vikárius leveleiből és feljegyzéseiből kiderül, hogy Janus egyházmegyéjének kisebb-nagyobb gondjait szinte teljesen átengedte helyettesének. - A sértődött öreg már 1460-ban el akarta hagyni állását (u. ott 247 l.) s egy időre el is távozott, de újra visszatért, mert 1467-től kezdve újból Pécsen találjuk (u. ott 338-339 lk.). L. Békesi, Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Kath. Szemle 1899, 810-813 lk. - V. ö. még Bunyitay, II. 146, 326, 349 l.

⁸⁰⁸ Pastor I. 556-557 lk. - Jellemző nyilatkozatokat idéz a humanizmus és a diplomácia kapcsolataira vonatkozólag többek között Monnier I. 217 s köv. lk.

⁸⁰⁹ Koller IV. 10 l. - Ezt a címet elődje is viselte.

⁸¹⁰ Fraknói, Mátyás kir. lev. II. k. XXIV. l. V. ö. 300 l.

Janus tollából származnak.⁸¹¹ A jelek szerint Mátyás uralmának első felében Vitéz mellett Janus volt a legfontosabb politikai levelek tekintélyes részének a szerzője. Társuk volt a humanizmus képviselőiben az alacsonyabb rangú tisztviselők között a hajdani Guarino-tanítvány, Georgius Polycarpus, aki kb. egy évtizedre Mátyás kancelláriájában kötött ki, hogy majd egyszer Rómában, a pápai kancelláriában fejezze be változatos életét. Mikor mind-ezeknek csillaga lehanyatlik, akkor egyidőre a szintén Olaszországban iskolázott Hanthó György és a humanizmustól távolabb álló Beckensloer János veszik át a vezetést.⁸¹²

Janus hivatalos és magánleveleinek legbecsesebb gyűjteménye a valószínűleg saját rendeltére a XV. sz. hatvanas éveiben összeállított papíros kézirat, az ú. n. Héderváry-kódex,⁸¹³ melyben az utólagosan hozzáírt két későbbi levelet nem számítva, főleg az 1462-66. évekből összesen 103 dokumentumot találunk. Janus közéleti szereplésének legfontosabb emlékei ebben a kódexben vannak összeállítva, melynek 103 darabja közül „68 Mátyás, 5 az ország főrendei, 30 Zrednai Vitéz János és Janus Pannonius nevében íratott” s amelynek levelei „a felfogás emelkedettsége, jobban mondva előkelősége, a mondatok szabatosága és tömörsége, a stíl eleganciája tekintetében” az egykorú hasonló emlékek közül kiválnak.⁸¹⁴ A történeti szempontból már alaposan kiaknázott gyűjtemény megérdemelné, hogy formatörténeti szempontból is beható vizsgálat alá vették. Egy ilyen irányú kutatás becses megfigyelésekkel gazdagíthatná Vitézre és Janusra vonatkozó eddigi ismereteinket s előreláthatólag fényt árasztana a humanizmus és a diplomácia XV. sz.-i összefonódottsága történetének egyik legérdekesebb fejezetére.

Janus sokoldalú képességei más irányban is érvényesültek: 1462-ben egy alkalommal a király nevében szónokol. 1461 végén ugyanis II. Pius Lando Jeromos krétai érseket küldötte követül Német-, Cseh-, Lengyel- és Magyarország területére, akinek egyik fontos megbízatása az volt, hogy III. Frigyes és Mátyás között a régóta vajdó egyességet végre tető alá hozza. A békére vonatkozó tárgyalásoknak lelke már évek óta a fáradhatatlan Vitéz János volt, aki legtöbbször a király megbízásából, de alkalmilag a maga kezdeményezéséből is a gyakorlott politikust jellemző állhatatos béketűrőssel hártotta el a koronát kiadni vonakodó, az egyébként is fölötté

⁸¹¹ A reánk maradt bő levélanyagból kritikai vizsgálattal bizonyára ki lehetne választani azokat, amelyek több-kevesebb valószínűséggel Janus tollából valók. A felsoroltak csak a legszembe-szökőbbek.

⁸¹² Fraknói, Mátyás kir. lev. II. XXIV. 1.

⁸¹³ Héderváry-kódexet ismerteti Décsényi Gyula, Mátyás király leveleskönyve a gr. Khuen-Héderváry-család könyvtárában, Magyar Könyvsz. 1891, 169 s köv. lk. - A Janus nevében írt levelekből a kódex összesen 15-öt tartalmaz.

⁸¹⁴ A kézirat fontosságát Janus kancelláriai működése szempontjából Fraknói hangsúlyozta, Mátyás kir. lev. II. XXIII-XXIV. lk. - A kódex keletkezését ugyancsak Fraknói próbálta megmagyarázni (u. ott V. 1.). Fontos megfigyelése Fraknóinak az is, hogy 1465. febr. második felétől augusztusig, amikor Janus Rómában járt, a Héderváry-kódex egyetlen levelet sem tartalmaz, míg Mátyás leveleinek esztergomi kódexében pl. ebből az időből több levél található. Ebből helyesen azt következteti, „hogy a hédervári kódexbe Janus Pannonius fogalmazványait gyűjtötték össze, az esztergomi kódex gyűjtője pedig különbség nélkül arra, hogy kinek tollából folytak, szedte össze a talált leveleket.” (U. ott XXIV. 1.) A kérdés, melynek közelebbi megvitatása jelen munkám keretein kívül esik, megérdemelné a behatóbb vizsgálatot. - Ugyancsak hátra van még az u. n. Nyirkállói-kódex kérdésének tisztázása is. (Formulae Litterarum Johannis Episcopi Quinqueecclesiensis, Koller IV. 206-219 lk. - Kovachich, Formulae solennes styli, Pest 1799.) Bár szinte kétségtelen, hogy ez a formulás-könyv egészében nem Janus műve (Ábel, Analecta 89 l.), még sincs kizárva, hogy mégis esetleg egy-két valóban Janusra visszavezethető okmány-tipust állapíthat meg benne a szorgosabb kutatás. A kérdés eldöntését azonban csak az előző és korabeli formulás-könyvek anyagának széleskörű összehasonlításával lehetne megpróbálni.

bizalmatlan császárral való megegyezésnek az akadályait.⁸¹⁵ 1462 elején már Lando is részt vett a tárgyalásokban, amelyek végre Vitéz és Frigyes között előzetes megállapodásokhoz vezettek. Ennek pontjai fölött az országgyűlés tanácskozása 1462. máj. 10-én indult meg. Tíz nappal később Mátyás Budán ünnepélyes audiencián fogadta Landót, kinek szavaira a király megbízásából Janus válaszolt.⁸¹⁶ Ez az első nyilvános politikai szónoklata hősünknek, - legalább is a mi tudásunk szerint. Valamikor Janus kegyetlenül kigúnyolta a „hermaphroditus” Carbonét, aki egy személyben költő és szónok volt. Fiatal fejjel bizonyára nem gondolt arra, hogy valaha is „orator” minőségben szerepeljen. De a humanista, aki az egész ókort magába szívta, hivatalból mindenhez értett, főleg amihez *csak* szavak szükségesek. A beszéd a Héderváry-kéziratban a levelek közé sorolva maradt reánk. Udvarias, síma szavak: elismerés a pápának, aki békét akart teremteni s akinek szándékait a magyar föld mindig megértette, elismerés a követnek, aki úgy dolgozott Magyarország érdekében, mintha az hazája lenne, hangsúlyozása a magyar szándékok őszinteségének és a kereszténység érdekében való békekészségnek.⁸¹⁷ Janus, mint azt egy három évvel később írt leveléből⁸¹⁸ következtetnünk lehet, valószínűleg már kezdetől fogva gyanakodva nézhette Landót, mert az olyan ösztönös gyűlölet kifejlődéséhez, amilyen Lando ellen a Galeottóhoz írt levelében megnyilvánul, rendszerint nem kell hosszabb idő. A beszédben természetesen egyéni érzelmek semmi nyoma nincs: az ifjú püspök jól tudja kezelni a magas diplomácia személytelen nyelvét.

Egyéni képességei, a mindenható Vitéz János támogatása, az egyelőre hajlékony fiatal király kegye lassanként olyan hatalmat biztosítottak Janusnak, hogy az ország legbefolyásosabb emberei közé kezdett számítani, akinek pártfogó támogatását kérik ügyes-bajos dolgaikban a külső hatalmak, a bíborosok, sőt egyszer egyik ügyében hozzá fordul az ország primása, az öreg Széchy Dénes is. A reánk maradt dokumentumok egy új Janusról beszélnek, akit eddig nem ismertünk: a hatalom emberéről. S milyen természetes biztonsággal kezelte, mennyire elemének tartotta Janus a hatalmat! Azt az álomba illő gyors emelkedést, amit csak harminc éves koráig is megtett, valószínűleg épp annyira magától értetődőnek tartotta, mint annak idején a Guarino-iskolában való csodálatos szereplését. Ahogyan ott játszva küzdötte fel magát a legelsőkhöz, itthon is mindent, ami után kezét csak kinyújtotta, szinte magától ölébe hullajtott a sors. Kívülről nézve Janus életének ez a korszaka csupa fény, ragyogás, befolyás, hírnév, jutalom, gazdagság. A látszólag egyöntetűen fényes képet csak itt-ott homályosítja el a korán jelentkező betegségek felhője.

Amit Vitéz János szívós munkával, egy hosszú életen keresztül, szabadsága, sőt élete veszélyeztetésével ért el, azt unokaöccse valósággal készen kapta. A hatvanas években ők ketten a

⁸¹⁵ Teleki, Hunyadiak kora III. 229, 244, 254, 258 lk. - Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 17, 22 lk. - Pastor II. 53 s köv. lk.

⁸¹⁶ Fraknói, Mátyás kir. 120 l., Összeköttetések II. 123 l. - Már Fessler helyesen úgy vélte, hogy a beszéd Lando Jeromoshoz intéztetett (V. 84 l.); Katona nem tudja eldönteni, vajjon a beszéd Landóhoz, vagy Bessarionhoz szólt-e (VI. 536 l.); Pray szerint (Ann. III. 252 l.) mégis Bessarionhoz szólt. Nézetét magáévá tette s egyúttal a kérdés történetét ismertette Teleki, Hunyadiak kora III. 199-200 lk. - Bessarion németországi követsége 1460. febr.-tól 1461 nyarának végéig tartott s Rómába 1461. nov. 20-án érkezett vissza. (Mohler, Kard. Bessarion I. 244 s köv. lk.) Magyar területre Bessarion egyáltalán nem is lépett. Még kevésbé lehetett nálunk 1462. májusában. Reánk maradt pl. egy levele 1462. május 24-ről, melyet Viterbóban írt a velencei dogéhoz. (Mohler i. m. I. 311 l.)

⁸¹⁷ Opuscula 54 s köv. lk. - Koller IV. 73 l. - Teleki Sámuel egyébként más kiadókka (pl. Ep. M. Corv. Cassoviae, 1743., II. 13 s köv. lk.); egyetértésben az évszámot helytelenül 1460-ban állapítja meg (Opuscula 169 l.).

⁸¹⁸ V. ö. 264 s köv. lk.

leghatalmasabbak a királynál. A velencei doge, Christophorus Maurus 1462-ben Georgius Polycarpus útján küldött levélben, midőn valamit el akar érni, Janushoz fordul. A doge levelére küldött válaszban Janus Velencétől kapott kitüntetések emleget, amelyekkel a velencei politika intézői, akik mindenkinek politikai használhatóságát hajszálnyi pontossággal tudták lemérni, bizonyára a hatalmas főpap hajlandóságát kívánták biztosítani.⁸¹⁹ S ez a helyzet a hatvanas évek végéig általában nem változik, legalább külsőleg nem. 1468. jan. 13-án a firenzei Signoria a velenceiek ellen Janus segítségét kéri, mert tudja, hogy a királynál Janus befolyása tekintélyénél és bölcsességénél fogva a legnagyobb s hogy a püspök szereti Firenzét.⁸²⁰ Ugyanez év nov. 30-án Bajoni István üdvözlő követségei után a firenzei Signoria köszönő leveleket írat Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz, mert az ő befolyásuk biztosította a király jóindulatát Firenze számára.⁸²¹

Rómában is számon tartották Janus itthoni súlyos befolyását. Természetesen Janusnak is sok eligazítani valója akadt a kúriánál s ezek elintézésére Vitézzel együtt Mohorai Miklós váci kanonok mellett, aki sokáig II. Pius szolgálattevő kamarásai közé tartozott, főleg a folyton Róma és Buda között utazgató tapasztalt diplomatát, Márkus knini püspököt használta fel.⁸²² Janus, mint a reánk maradt levelekből megállapítható, hamarosan megtanulta az emberekkel való bánásmód technikáját: szavaiban szerény, finoman, biztonsággal tud ígérni, kedvesen tud kérni s kérését alkalom adtán nem felejtí el nyomtatékkal, kisebb-nagyobb ajándékokkal súlyosabbá tenni. A neki tett szolgálatoknak viszontszolgálatokkal való jutalmazására mindig készen áll. A bíborosok közül különösen jó viszonyban volt II. Pius kegyeltjével, a hajdani Guarino-tanítvány Jacopo Ammanatival, aki tudvalevőleg Bessarionnak is bizalmas embere volt.⁸²³ Összeköttetéseknek fennmaradt emlékei közül kétségtelenül a legérdekesebb az a levél, amelyben Janus Ammanatinak a Debrenthei Tamás zágrábi püspököt pártfogásába vevő soraira válaszol. A zágrábi püspökség körüli zavarok már régebben, 1454-ben elkezdődtek s szinte egy évtizeden át tartottak. Debrenthei Tamás mellett a Cilleitől támogatott Montschiedel, majd Csupor Demeter, végül 1462-től kezdve Vitéz János is szerepelt ebben a nehéz és bonyolult ügyben, amelynek következményeként az egyházmegye anyagi és lelki vezetése egy időre teljesen szétzüllött. Debrenthei Tamásnak sikerült Rómában a maga

⁸¹⁹ Opuscula 85-86 lk.

⁸²⁰ Balogh Jolán, Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez stb. Arch. Értesítő 1923-26, 192 l.

⁸²¹ U. ott.

⁸²² Opuscula 79, 88-89 lk. - Fraknói, Összeköttetések II. 136 l.

⁸²³ Janusszal összeköttetésben álló bíborosokra vonatkozólag l. Koller IV. 72, 90, 99, 102, 103, 204 lk. - Ammanati és Bessarion viszonyáról l. Mohler, Kard. Bessarion I. 251, 283, 298, 301, 303, 319, 321, 331, 428 lk. - Ammanati és II. Pius összeköttetéseiről l. Pastor II, 209 l. - Ammanati 1473-ban egyik unokaöccsét Battista Guarino iskolájába adta. Ez alkalommal írta Battistához (Epistolae 796 l.): „Apud patrem tuum prima litterarum stipendia merui”. Egyébként Ammanatinak Guarino iskolájában való szerepéről részleteket nem tudok. Guarino levelezésében nincs említve. - Életrajzát megírta Seb. Pauli, Disquisizione storica della patria e compendio della vita di Card. Jacopo Ammandati, Lucca 1712. Ezt a rendkívül ritka munkát Rómában sem sikerült megkapnom. - Janus szóbanforgó levelét Ammanatihoz lenyomatta Koller után (IV. 191-2 lk.) Ábel, Analecta 89-90 lk. Ezt a levelet Fraknói Vilmos, Mátyás kir. leveleinek kassai kiadása alapján (III. 21-23 lk.) Vitéznek tulajdonította. V. ö. 367 l. - Debrenthei beszédét II. Piushoz (1463-ból) említi Óváry I. 132. - Debrentheire vonatkozólag l. még Békési, Magyar írók Hunyadi Mátyás korából, Kath. Szemle 1902, 40 s köv. lk., Fraknói, Debrenthei Tamás zágrábi püspök codexe a párisi nemzeti könyvtárban, Magyar Könyvszemle 1889, 24-25 lk.; Majláth B., Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához. U. ott 1889, 208-217 lk. - Könyvgyűjtő tevékenységéről l. Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 107-109 lk.

számára többek között megnyernie Ammanatit, aki viszont Janus Pannoniushoz fordult. Szerinte Tamást erőszakosan és jogtalanul távolították el a püspöki székből s, ha Janus akar-ná, az ügyet méltányosan el lehetne intézni. Janus ez esetben, bár igyekszik símán udvarias maradni, erélyesen védekezik. Emelt fővel (*recta fronte*) vallja, hogy helyt áll tetteiért: neki Tamás püspökkel semmi közösködése nem volt s ügyét inkább pártolta, mint akadályozta, nem annyira a püspök személyére való tekintetből, mint inkább békeség okából. Janus szavaiból nyilvánvalóan kitetszik, hogy Tamás püspököt személy szerint nem sokra becsüli s szinte csodálkozik rajta, hogyan sikerült neki olyan előkelő és jóindulatú pártfogóra szert tenni, mint Ammanati. Állításainak igazolása céljából hivatkozik Márkus knini püspökre. Az udvarias szavak mögött különösen határozott Janus akkor, midőn arról beszél, hogy a befolyásának nagyságáról szóló hírek legalább is túlzottak. Máskor is szólt ő már erről, csak sokkal lanyhábban, mint ez alkalommal: „Hogy én a király öfelségénél mindent el tudok érni, azt irigyeim szokták emlegetni; kegyelmes urunk-királyunk önmagától is eléggé kiismeri magát az ügyekben s ott vannak nagyszámú tekintélyes tanácsadói, nem is szólva arról, hogy én magam sem kívánnék olyan hatalmas lenni. Bármekkorácska is az én befolyásom, nem szeretnék azzal visszaélni...”

Ammanati nem haragudott meg a nem is nagyon burkolt visszautasításért, mert nem sokkal II. Pius halála után, 1465. jan. 5-én Janushoz írt egyik leveléből⁸²⁴ kiderül, hogy továbbra is sűrű levelezésben maradtak egymással s hogy Janus - legtöbbször Márkus knini püspök közvetíté-sével - ügyes-bajos római dolgainak elintézésénél továbbra is elsősorban a humanista bíboros segítségét vette igénybe. Ebben a levélben Ammanati, akinek Janus nemrégiben valami ajándékot is küldött,⁸²⁵ - nem anyagi értéket, hanem valami olyant (talán könyvet), ami őt az ajándékozóra mindig emlékeztetni fogja, - utal arra, hogy II. Pius halálával most már az ő befolyása is csökkent, s Janus olyan nagy dolgot kért, hogy a siker szempontjából talán jobb lett volna kevesebbet markolni. Ő maga és Márkus, a fáradhatatlan közvetítő is mindent megtettek, a jelek szerint azonban az ideig sikertelenül. Egyelőre nem tudjuk, mi lehetett az a nagy, teljesíthetetlennek látszó kérés? Talán egyszer, ha az 1464-65-i vatikáni supplicatiókat valaki majd rendszeresen átdolgozza, tisztábban fogunk látni.⁸²⁶ Ammanati egyébként Januson kívül a magyar főpapok közül jó viszonyban volt még Vitézzel és Várdai István kalocsai érsekkel is.⁸²⁷

⁸²⁴ A levél kiadva *Epistolae* 513-514 lk. - Koller IV. 120 s köv lk.

⁸²⁵ Ugyancsak Ammanatinak küldött ajándékot emleget Janusnak egy előző, 1462-ből való levele, *Opuscula* 81-82.

⁸²⁶ Valószínűleg ugyanerre az ügyre vonatkozik Vitéz levele Ammanatihoz (Koller IV. 115 l.), melyben Janus kérését - „rem satis arduam, non tamen novam nec iniustam” - Janus és egyház-megyéje érdekében - „pro quiciori suo et Ecclesia suae statu” - melegen a bíboros figyelmébe ajánlja. - Magától kínálkozott az a gondolat, hogy talán erre az ügyre vonatkozik az a kézirat, amelyre annak idején még Csontos hívtá fel Ábel figyelmét: *Jani Pannonii Episcopi Quinqueeccle-siensis cum Canonicis Dissensio*. (*Analecta* 296 l.) A kézirat Csontos szerint elég általános megjelöléssel „in Bibl. Florentina” található. Juhász László a Bibl. Laurenzianában megtalálta azt a kódexet, amire - Bandini katalógusát alapul véve - Csontos jegyzete vonatkozhatik. A Gadd. Rel.-be (III. k.) sorozott kódexet azonban Bandini katalógusának megjelenése után újra kötötték, amikor is az eredeti kódex védőborítékára írt „Dissensio” elveszett. A kódex egyik (hátsó) táblájába be-ragasztott védőlapnak a leáztatása, amelyre Enrico Rostagno könyvtárigazgató lekötelező szívesség-gel engedélyt adott, - sajnos, - nem járt eredménnyel. Úgy látszik, végleg le kell mondanunk arról, hogy e dokumentum valaha is előkerüljön. Bandini leírásában egyébként „Johannes Pannonius”-ról van szó s az is lehet, hogy a dokumentum nem Janusra vonatkozott.

⁸²⁷ Ammanati levele Várdaihoz *Epistolae* 513 l. - Koller IV. 117 s köv. lk.

Megállapítható, hogy Janus nem mindig tiltakozott olyan hevesen a királynál való nagy befolyásának emlegetése ellen. Az is előfordult, hogy alkalomadtán maga hívta fel reá a figyelmet. Széchy Dénes esztergomi érsekhez 1464-ben írt levelében⁸²⁸ pl. a királynál érvényesülő régi, csorbíthatatlannak feltételezett befolyásáról beszél, amellyel, ha idejében értesül az ügyről, valószínűleg ki tudta volna vinni, hogy a Trewtl Miklós magvaszakadtával a koronára szállt birtokok adományozása Széchy kívánsága szerint történjék. Jellemző, hogy az agg érsek, bár ő maga is jó viszonyban volt a királlyal, mégis inkább közvetítőhöz, még pedig Janushoz, a király kegyeltjéhez fordult támogatásért.

Nagyjában igazolva látjuk azt, amit Battista Guarino állít: Janus befolyása a királynál napról-napra növekedett s általában a király legbensőbb tanácsadói közé tartozott.⁸²⁹ A király szeretetét élénken bizonyítja az a szokatlanul meleg hangú, 1464-ben kelt privilégium is, melyben Mátyás Janust és utódait felhatalmazta, hogy a pécsi egyházmegye területén a maguk és egyházmegyéjük javára bármikor bármilyen arany, ezüst, vagy más bányát nyithassanak és művelhessenek. Ebben az oklevélben Mátyás Janust szeretett hívének nevezi, aki mély tapasztalataival, nagy erényeivel - amelyek az ő udvarának „dísz és fényességet” jelentenek, - személyét és költségeket nem kímélve neki és a hazának kitűnő szolgálatokat tett.⁸³⁰

Hatalmasan ívelő pálya volt az, amit költőnk rövid egy-két év alatt hazájában megfutott. Egyik siker a másikat követte. Amikor Magyarországra visszatért, váradi kanonok és jogdoktor volt. Három év múlva már mögötte a titeli prépostság, a váradi vikáriusi megbízatás, a királyi személynökség s ő az ország egyik legnagyobb jövedelmű főpapja, a királyi kancellária dísze, a király bizalmasa, kinek jóindulatát még a hatalmasok is keresik. Ez az érem egyik fele. Amit ezen az oldalon látunk, az csupa napfény, siker, diadal. De az éremnek van másik fele is: mély árnyékokkal, belső elégedetlenséggel, meghasonlással, kétségekkel, kevés örömmel, sok-sok testi és lelki szenvedéssel. Fordítsuk meg az érmet s nézzük egy kissé a másik felét is.

---

⁸²⁸ Opuscula 94-95 lk. - V. ö. Teleki, Hunyadiak kora IV. 291 l.

⁸²⁹ Ábel, Analecta 210 l. - V. ö. viszont ehhez epigr. I. 41.

⁸³⁰ Koller IV. 111 l. - Opuscula 226-7 lk. A fontosabb, Janusra vonatkozó részletek a következők: „...qui sicut altae peritiae est, ita virtutibus praeditus; curiae nostrae decus et splendorem addere semper studuit studetque opportune nobis obsequendo. Ipse enim non parcens personae, sumtibus suis, nunquam neglexit, quae vel honori nostro, vel patriae debebat exhibere.” - Janus évi jövedelmét Teleki Sámuel Tuberóra (IV. 9) való hivatkozással e bányajog nélkül 20.000 aranyra (100.000 ft.) becsüli (Opuscula 226-7 lk.), ami túlzásnak látszik. Tubero egyébként is csak általánosságban szól a pécsi püspökség jövedelmeiről. Janus pl. egy alkalommal (1462-ben) célzást tesz Galeottónak arra, hogy nincs bővében a pénznek: „Interim et nos evademus ditiores, et poterimus aliquid tibi tribuere...” (Opuscula 91 l.) A jelek különben arra vallanak, hogy költőnknek éppúgy, mint nagybátyjának, volt érzéke az anyagi javak iránt s jövedelmét, főleg az utolsó években, erősebb eszközökkel is fokozni igyekezett. - Teleki Sámuel félreérti Rosmini (Vita di Guarino III. 92 l.), aki Janusnak csak az említett bányajogból eredő évi jövedelmét, némi kételkedéssel ugyan, de mégis 20.000 aranyra taksálja.

XV.

Janus egészségi állapota. - Hadba-szállásai. - Anyja halála. - Lelki meg hasonlása; ennek okai. - Epigrammák és elégiák 1465-ig. - Irodalmi összeköttetések: Georgius Polycarpus, gyászének Valerio Marcello halálára, Zovenzoni, Gazulo. - Janus és az asztrológia. - Galeotto 1461-i látogatása. - Költővé koronázás.

Arról, hogy Janus olaszországi tartózkodása alatt betegeskedett volna, nem tudunk.⁸³¹ Barátja és lakótársa, Battista Guarino hangsúlyozottan emlegeti nagy testi erejét (*corporis firmitas roburque*), mely az ifjú szigorúan mértékletes életmódjától (*sobrietas et in victu continentia singularis*) is támogatva képessé tette őt a szertelen tanulás fáradalmainak elviselésére.⁸³² Ezt a törhetetlen egészségű, erős fiatalembert, amint hazai földre lépett, mintha megbabonázták volna: ettől kezdve haláláig - kisebb-nagyobb időközöket nem számítva, - szinte állandóan betegeskedett s a testi szenvedések mellett még kínzó halálfélelem is gyötörte. Betegsége szimptomáit 1466-ban ő maga egyik költeményében kísérteties pontossággal írja le. E leírás alapján megállapítható utólagos diagnózis szerint költőnk minden valószínűséggel aránylag későn fellépő tüdőbaj sorvasztotta élete derekán halálba.⁸³³ Alig ért haza, már keservesen panaszkodik Galeottónak, hogy talán jobb lett volna nem hazajönni, annyira barátságtalanul fogadta őt a szülőföldje. Olaszországi barátai most az képzelik, hogy ő itthon vidáman él, pedig az igazság az, hogy szünni nem akaró vérhas (*fluidus laxa... sanguis ab alvo*) és a makacs hidegrázás az életét fenyegetik.⁸³⁴ Ugyanebben az időben bizonyos - közelebbről meg nem határozható - Balázs vitézhez írt elégiájában még részletesebben teregeti ki baját.⁸³⁵ Láza olyan erős, hogy a legrosszabbtól kell tartania. Inkább menne a török ellen háborúba, ott sem leselkednék reá közelebbről a halál. Könnyebb is a háború, mint az alattomos, egyszer váratlanul reátörő, másszor már előre érzett lázzal való állandó birkózás: a háborúban győzni is lehet, itt csak ő maradhat alul; ott van szünet, itt nincs irgalom; ott néha öröm is akad, itt csak fájdalom. Teste annyira lesoványodott, hogy már csupa csont és bőr. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között valamivel később Galeotto közvetítésével Olaszországból külön orvost hozatott magának, kinek útrakelését 1462-ben barátjánál újra megsürgeti.⁸³⁶ Valószínű, hogy ez az orvos nem sokkal később meg is érkezett, mert egyik epigrammájában arról ír, hogy most már bátrabban eszi az almát és az annyira szeretett szőlőt: ezt Galeottónak köszöni,

⁸³¹ Egyik ferrarai elégiájában (II. 1.) lábfájásról panaszkodik (V. ö. 64 l.). Lehetséges azonban - akármennyire furcsán hangzik is a mai fülnek, - hogy Janus a lábfájást csak „költői” témának találta ki. A költemény olyan túlzottan retorikus, hogy az élmény-mag komolyságában nehéz hinnünk. Legfeljebb múltó bajról lehetne szó. Túlzottnak tartom, midőn Teleki Sámuel (*Opuscula* 232 l.) az említett elégia alapján lehetségesnek véli, hogy Janus már zsenge fiatalságában (*admodum iuvenis*) podagrában szenvedett volna.

⁸³² Ábel, *Analecta* 205 l. - V. ö. Huszti, J. P. és Mantegna, *Századok* 1925-1926, 614 l.

⁸³³ *Eleg.* I. 10. *Conquestio de aegrotationibus suis* 17-26 sk. - A kérdést természetesen megbeszéltem illetékes szakemberrel. A kapott információk alapján valószínűnek látszik, hogy az 1458-i betegség ép úgy, mint az 1464-i, inkább akút jellegű volt: az előző vérhas, az utóbbi a táborban szerzett maláriás megbetegedés. A tüdőbajra az első félreérthetetlen jelek 1466-ból valók.

⁸³⁴ *Epigr.* I, 139.

⁸³⁵ *Eleg.* I. 3. *Blasio militanti Janus febricitans.* - Talán Magyar Balázs lenne a címzett?

⁸³⁶ *Opuscula* 90 l.

aki orvost küldött.⁸³⁷ Az első nagy betegséget néhány évi szélcsend követi: legalább is néhány évig nem halljuk Janus panaszát. A betegség komolyabb formában ismét akkor vette költönket elő, midőn 1463-ban, majd 1464-ben a királyt táborba kísérte. Janus alapjában véve a béke embere volt. Pacifista felfogásra szorította őt már gyenge egészségi állapota is. De azért, noha egyik költeményében⁸³⁸ békevágának meghatóan őszinte hangot tudott adni, az első hadbaszálláskor az újdonság láza magával ragadta s valami fiatalos üdeséggel készült a „vérontásra”: a szükséges fegyverek egy részét Galeotto útján Olaszországban szerezte be,⁸³⁹ egyet-mást pedig a rokonság köréből kapott ajándékba, ahol az ilyesminek valószínűleg bővében voltak. Egyik epigrammájában unokaöccsének, Vitéz Mihálynak, megköszöni az ajándékba küldött pajzsot s ironikusan hozzáteszi, hogy ha még lándzsát is kap, akkor „Mars katonája lesz ő, aki azelőtt Phoebusé volt.”⁸⁴⁰ Az 1463-i első táborozást hamarosan félbe szakította anyja betegsége és halála.⁸⁴¹ Az 1464-i második hadi kirándulás pedig nagy betegséggel végződött. A költő gyenge szervezetének megártott a táborozás s harci élet változatos-sága helyett, amire olyan fontoskodva készülődött, a betegágy egyhangúsága lett a sorsa. Fokozta a bajt, hogy a táborban betegedett meg s már haza sem tudott menni. A kellemetlen epizódról egyik 1464-ben kelt elégiája emlékezik meg, mely egyike legszebb alkotásainak.

⁸³⁷ Epigr. I. 138. - Egyáltalán nem tudjuk, ki lehetett ez az orvos. Talán az a bresciai származású Christophorus Gallus, akinek Magyarországon bekövetkezett haláláról Janus (epigr. I. 270, Epitaphium Christophori Galli medici) megemlékezik.

⁸³⁸ Epigr. I. 7. Ad Martem precatio pro pace. - Egy másik, hasonló költemény, mely Janus epigrammái között (II. 8, Pro pace) szerepel, egy velencei Marc. Cl. XII. 210 f. 24b, egyébként ismert kézirat tanúsága szerint nem Janus Pannonius, hanem Janus Vitalis tollából való. A kéziratban a költemény címe ugyanis *Verssus pro pace Janni Vitalis*. Ezzel szemben a krakkói Jagelló-könyvtár 1594 sz. kézirata (403 l.) ugyanezt a költeményt Johannes Pannoniusnak tulajdonítja. A kérdés egyelőre eldöntetlen.

⁸³⁹ Opuscula 91 l.

⁸⁴⁰ Epigr. I. 379.

⁸⁴¹ Teleki Sámuel szerint (Opuscula 220 l.) Janus ebben a hadjáratban, amelyet Jajca elfoglalása koronázott meg, egyáltalán nem vett volna részt. - Az élénk képzeletű Budik szerint (I. 117 l.) viszont Janus ott volt Jajca alatt s lantjával, mint egy második Tyrtaeus, buzdította a harcosokat! - A forrásszámba menő egykorú emlékek közül Battista Guarinónak egyik dicsőítő költeménye (Poemata 667 l.) hosszasan beszél Janus rendkívüli hadi érdemeiről, de annyira nagyít és annyira általános, hogy ez esetben a kérdés eldöntésénél nem használhatjuk fel. - A probléma tisztázásához Vespasiano da Bisticci feljegyzései segítenek hozzá bennünket, melyekből nagy valószínűséggel megállapítható, hogy Janus a királyt 1463 telén valóban elkísérte Jajca alá. Először is Vespasiano, akivel Janus 1465 tavaszán beszélt utoljára, általánosságban említi, hogy költőnk Mátyást a török elleni hadjáratain elkísérte: „Andò il Re in questo tempo più volte contro à Turchi, e semper in *tutte quelle spedizioni* il vescovo lo seguitava, non perdonando nè a fatiche, nè a disagi per l'amore di Dio” (224 l.). Még ebben sem kell végleg megnyugodnunk, mert vannak egyéb, konkrétebb részletek is: „Ed udi già da lui che sendo col Re a campo co' padiglioni *nel mese di dicembre* ch'era nevicato e bisognava quando uscivano dal padiglione fare spalare la neve” (224-225 lk.). Ez a részlet, amely az időpontot tekintve csak a boszniai téli hadjáratra vonatkozhatik, annyira magán viseli a hitelesség minden jegyét, hogy a további kételkedésnek nincs helye. - Thallóczy, Jajca története (Monumenta Hungariae Historica XL.) Janust az ostrom szemtanújának tartja (XCVI és CI l.), akinek az ostromról írt költeménye (eleg. I. 8.) annyira „híven adja vissza az ostrom terepnehézségeit”, hogy leírása a modern katonai szakértők rekonstrukciós kísérleteivel a lényeges pontokon egybevág. Thallóczy a szóbanforgó leírást Mészöly Gedeon verses magyar fordításával együtt a jajcai ostrom kútfői között is lenyomatja (CCCIII. l.). Janus december legelső napjaiban még a király táborában volt: innen sietett Pécsre anyja halálos ágyához, akit, noha már dec. 10-én meghalt, még életben talált (eleg. I. 6, 123 s köv. sk.).

Janust a szenvedés lírikussá mélyítette s bár a mitológia itt is elég nagy szerephez jut s bár egyes fordulatokban különösen Ovidius hatása erősen kiütözik, mégis a fájdalmak kicsiholják a költőből a hagyományos rekvizitumok jégkérge is átütő egyéni hangot. Költő létére táborba szállt, de a vad ellenség sem gyötri annyira, mint a kínzó betegség. Jobb lett volna otthon maradni s az árnyékban, hús patak partján - ahogyan a boldogság teljét Horatius is elképzelte, - egyik könyvet a másik után forgatni. Barátai intették őt, hogy nem neki való a háborúsdí, nem illik hozzá a kard és sisak, ő azonban nem hallgatott az okos szóra. Láz gyötri: egyszer fázik, majd lángolva ég. Az antikizáló hasonlatokból, a símán gördülő versekből, a csiszolt szavakból egyszerre csak elemi erővel felsikít a halálfélelem, az élet ösztönös vágya. Nem akar meghalni, hiszen még olyan sokat kell befejeznie; van olyan munkája, ami már csak a végső símitást várja, van, ami még csak félig kész; nem akar meghalni, mert nem tud belenyugodni a gondolatba, hogy ne lássa többé az eget, a szeliden lankás dunántúli dombokat, a pázsitos mezőket, a kristályos forrásokat, a zöldelő erdőket. Mégis érzi, hogy az élet vége aligha van már messze: megbánja hibáit, végrendelkezik, megírja híres sírversét, mely minden valószínűséggel később csakugyan pécsi sírjára került:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum
Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
Hunc saltem titulum, Livor, permitte sepulto,
Invidiae non est in monumenta locus.⁸⁴²

Hosszú ideig, Reviczky Gyuláig kell várnunk, míg a magyar irodalomban majd még egyszer hallani fogjuk a halál titka előtt reszkető fiatal léleknek Januséhoz hasonló feljajdulását.

Kedélyét nyomottá tette ezekben az években két, őt közelről érintő haláleset is. 1460. dec. 4-én 87 éves korában meghalt Ferrarában öreg mestere, Guarino,⁸⁴³ ama kevesek egyike, akiket Janus szívből szeretett. Bár ebben az időben Janus már nem ontotta olyan könnyen a verseket, mint hajdanában, mégis két epitaphiummal rótt le az elhunytal szemben a kegyelet adóját.⁸⁴⁴ Sokkal közelebből sebezte meg őt három év múlva 1463. dec. 10-én, anyjának, Vitéz Borbálának halála, aki huszonhárom évi özvegység után, hatvan éves korában meghalt. Az ön-feláldozó anya, aki a Janus neveltetéséhez szükséges anyagiakat még Vitéz János pártfogása előtt keze munkájával biztosította, fiának püspöki székre emelkedése után Pécssett lakott, hogy a székhelyére vissza-visszatérő püspök-fiát kényeztethesse s hogy támogatásával zavartalanul élhessen jótékonykodási hajlamainak. Házából leánynevelőintézet félét csinált: összegyűjtötte a rokonság leánygyermekait, hogy őket az akkori időkben szükséges női tudnivalókra oktassa. Az idillikus öregséget a halál szakította félbe. A Jajca alól hazarohanó Janus ott állt anyja halálos ágyánál s annak lelki üdvéért az engesztelő áldozatot is ő mutatta be. Fájdalmának egyik elégiája⁸⁴⁵ ad hangot, mely a helyenként túlzott retorizálás ellenére is mélységesen őszinte. Pl. midőn Janus azt mondja, hogy a szülőt, sőt a dajkát természetszerűleg szeretni

⁸⁴² Eleg. I. 9. De se aegrotante in castris. Helytelen Teleki Sámuelnek az a megállapítása, hogy Janus ebben a hadjáratban vett részt első ízben (Opuscula 220-221 lk.). - A sírversnek egy elégiába való befoglalására vonatkozólag v. ö. Ovidius, Trist. III. 3, 73-76.

⁸⁴³ Guarino halála napjáról I. J. de Delayto, Ann. Est. Muratori RIS. VIII. c. 1096: „Anno Christi 1460 die Jovis IIII decembris vir clarissimus aetatis nostrae, princeps oratorum dominus Guarinus Veronensis diem suum clausit extremum, cuius anima requiescat in pace.” - Guarino életkoráról I. 111-12 lk.

⁸⁴⁴ Epigr. I. 136, 269.

⁸⁴⁵ Eleg. I. 6. Threnos de morte Barbarae matris. - Életrajzi szempontból ez költőnknek legfontosabb elégiája. - Hogy Janus anyja valóban Pécssett lakott, kiténik Vítus Huendlernek egyik Janushoz írt leveléből (Koller IV. 248 l.).

szokták, e „tétel” bizonyítására az antik példák és analógiák egész tömegét hozza fel bizonyítéknak, mintha az ilyesmit egy költőnek általában bizonyítani kellene! De a humanisták még sírni sem tudtak az antik példákra való gondolás nélkül, néha még akkor sem, ha a sírás egyébként szívből tört elő. Az említett elégián kívül még anyja sírversét is megírta: *Epithaphium Barbarae matris suae*.⁸⁴⁶ Más vonatkozásban még tárgyalni fogom azt az asztrológiai költeményét, melyben a holdat okolja anyja haláláért. (*Invehitur in Lunam, quod interlunio matrem amiserit*.)⁸⁴⁷

Ime a ragyogó külső pályafutás árnyoldala, az érem sötéten barázdált fele: testi és lelki szenvedések. De még nem vagyunk a végén! Reá kell mutatnunk, hogy mindezekon felül Janus rosszabb perceiben, amik gyakran lehettek, hontalannak érezte magát hazájában. S a fény, pompa, hatalom Janusban nem tudták elfojtani a feltoluló kétségeket: nem hibázta-e el teljesen az életét, ott van-e valóban, ahol lennie kellene?

Janus gyökértelen volt Magyarországon. Kemény szó, de ki kell mondanom, mert ezt érzem igazságnak. Nem tudta helyét találni. A hatalom, amit elért, a külső sikerek - legalább eleinte - csak mákony, amivel Olaszország utáni sóvárgását úgy-ahogy elkábítja. Ahogyan Ady Endre és követői pár évszázaddal később a fokos, malomalja és gémeskút hazájából, a pocsolyás Ér mellől az embersűrűs, gigászi vadonba, Párisba vágyódtak, úgy imádkozhatott Janus - ha ugyan egyáltalán imádkozott, - Itália felé fordult arccal. S a sok jó ellenére, amivel az élet elhalmozta, legalább eleinte, bizonyosan vágyódva gondolhatott arra, milyen jó lenne Rimini-ben, Milánóban, vagy Ferrarában udvari humanistának lenni. Akkor bizonyosan többet és jobbat tudna írni! Mert Janus, mikor Olaszországot elhagyta, fiatalkora ellenére nemcsak kész költő, hanem több ennél: félig-meddig kiapadt költő volt. Őt is utolérte a csodagyermek meg szokott tragédiája. Az elégiákban ugyan alkalmilag költői ereje még mélyült, de az epigramma-író szatirikus vénája kiszáradt. A versöntő gépezet tovább működött, de mindig nagyobb és nagyobb szünetekkel. A nagyobb lélekzetű alkotásokra, amik azelőtt egymást érték, már alig tudta magát összeszedni. Ezt ő magának valószínűleg más irányú elfoglaltságával, országos gondjaival, főleg környezetével mentegette. Csak rohamai vannak a költői munkára: az állandóbb erőfeszítésre való készség hiányzik. Miért? Hite szerint kétségtelenül azért, mert nincs Olaszországban, hanem barbár földön. Karácson, akivel az eddigiekben vajmi kevés esetben tudtam egyetérteni, meglepően jól figyeli meg, mennyire meghasonlásba kergette Janust a hosszú olaszországi tartózkodás: „A szülőföld emlékének varázsa lassanként enyészni kezdett lelkéből, gyermekkori emlékeit a nagy idő, az elváltozott helyi körülmények, idegen népek, ismeretlen benyomások egészen eloszlatták... Ajkai ugyan hangoztatták a magyar nevet, szeretni akarta hazáját, de szívét önkénytelenül az olasz föld klasszikus emlékei, ennek letűnt nagysága, fennálló műveltsége bilincselik le. S így, midőn később hazájába visszatért, úrt érzett lelkében, epedőn vágyakozott ifjúkori másodhazája felé, melyet különben szintén nem tudott valódi hazájának tekinteni s így két hona is volt, de egyikben sem érezte magát otthon. Ez egyik főoka meghasonlott kedélyvilágának, mely hazatérte után lelkét elborította.”⁸⁴⁸ Janus, az északon, a hegyeken túl nőtt palánta, hamarosan akklimatizálódott

⁸⁴⁶ Epigr. II. 1.

⁸⁴⁷ Eleg. I. 7.

⁸⁴⁸ Karácson 15 l. - L. még Voigt, *Wiederbelebung* II. 321 l. - A humanista életfelfogást kitűnően jellemzi Monnier, I. 334. Idézem a helyet, mert Janus lelki állapotának megértéséhez fölötte találónak gondolom: *Vivre, n'est plus faire acte de conscience ou d'humanité, gagner son pain ou son salut, procréer des enfants ou des exemples; élever sa famille ou son âme, servir son pays ou son Dieu, être citoyen, soldat, homme; vivre, c'est écrire des proses chatiées, c'est prononcer des discours soneres, c'est ajuster des vers délicats, c'est traduire du grec en latin. „Ceux-là seulement peuvent dire qu'ils ont vécu, avance Poggio, qui ont écrit des livres latins pleins d'éloquence et savoir et traduit du grec en latin.”*

Olaszországban, de a vissza-akklimatizálódás annál nehezebben ment. Jól mondta kedves tanítványáról Guarino: gente Pannonius, Italicus moribus...⁸⁴⁹

Janus tulajdonképpen lelkiileg céhbéli humanista, amilyent ez időben egyelőre csak Olaszország termelhetett. A XV. sz. közepe táján az olasz földön kívül másutt is voltak már tudós humanisták, pl. a magyar Vitéz János tudásra sok céhbélivel kiállta volna a versenyt. De nála a humanizmus mégis inkább csak színezi tulajdonképpeni élethivatását, míg az olasz céhbélieknél a humanizmus az igazi élethivatás, sőt a kenyérkereset s a humanisták valósággal külön kasztot alkotnak. A XV. századi magyar humanisták legnagyobb része - jóformán az egyetlen Kosztolányi György kivételével - egyházi hivatásának élő férfiú. Számukra a humanizmus csak dísz, esetleg az emelkedés eszköze. Janus talán az egyetlen, aki fiatal korától kezdve, amikor éppen humanizmusa révén a dicsőség sugaraiban fürdött, a humanizmust öncélnak tekintette s ezt a felfogást püspök korában sem tudta teljesen megtagadni.

Janus belső vívódásairól a legrészletesebben Vespasiano tudósít bennünket, aki előtt az itthon zárkózott, magát számkivetettnek érző püspök 1465-ben firenzei tartózkodása alkalmával lelke keserűségét őszintén kiöntötte. Vespasiano hangsúlyozza, hogy Janus egyáltalán csak Vitéz sürgetésére tért haza.⁸⁵⁰ A magyarországi élet különösen az első időben annyira idegenszerűnek tűnt fel előtte, hogy csak Vitéz kérései tudták itthon tartani. Az emberré formálódás fontos korszakát, a hosszú tizenegy esztendőt Janus olasz földön élte le s közben idegen lett saját hazájában. „Midőn megérkezett, írja Vespasiano, s látta annak a népnek szokásait, ezek az olaszországiakkal szemben, ahol nevelkedett, fölötte idegeneknek tunktek fel előtte. Bár a király, az érsek (Vitéz), az összes urak, amennyire csak lehetett, megbecsülték, bár a reáhalmozott tisztességnél nagyobbban nem is részesülhetett volna, mégis saját szavai szerint nem érezhette volna magát rosszabbul, mint ahogyan érezte: olyannyira kimondhatatlanul idegenszerű volt lelke és tehetsége. S ha az érsek nem kéri és bátorítja őt, bizony nem maradt volna otthon, hanem máshová költözött volna, hová a legnagyobb megbecsüléssel hívták. Mégis a tudós és kiváló erkölcsű érsek kérései maradásra bírták.”⁸⁵¹ Vespasiano adatai, amiket magától Janustól hallott, ez esetben feltétlenül megbízhatóknak látszanak. Hozzátehetjük még, hogy a rajzolt lelkiállapot nemcsak a legelső időben volt meg Janusnál, hanem a püspöki székbe való emelkedése után is.

Janus meghasonlásának főforrása az az érzése, helyesebben önmegfigyelése lehetett, hogy költői ereje folyton lanyhult és az a hite, amely a hanyatlást a hazai körülmények kedvezőtlen hatásának tulajdonította. Más okra talán nem is gondolt. Egyik Galeottóhoz írt epigrammájából⁸⁵² világosan látjuk felfogását. Hazaérkezése után néhány itthon készült költeményét elküldte átnézés céljából az akkor még Páduában tartózkodó Galeottónak. Ne csodálkozzál, - írja, - ha nem ismered fel ezekben a Duna-menti költeményekben a régi Janust. Sokat számít: hol írta az ember a költeményt? Olaszországban talán én is latinossabban írtam, - most csak barbár módjára írhatok. A magyar föld lehúzza, átformálja a tehetséget: küldd ide Vergiliust s elreked a lantfa, küldd ide Cicerót, az is elnémul. S Janus mind sűrűbben üti meg költeményeiben és leveleiben ezt a hangot. Úgy viselkedik, mint Ovidius Tomiban! Első példája ő irodalmunkban a beteges „nyugatoskodásnak”, amiben, ha van is egyes esetekben őszinteség, de azért soha sem hiányzik belőle a pózolásá merevedő szenvelgés sem.

⁸⁴⁹ V. ö. 101 l.

⁸⁵⁰ Vespasiano da Bisticci 224 l.: „Sollecitato dall’arcivescovo di Strigonia n’andò in Ungaria.” Ebben csak az a pontatlanság, hogy ez időben Vitéz még nem volt esztergomi érsek.

⁸⁵¹ U. ott. - V. ö. Voigt, Wiederbelebung II. 323.

⁸⁵² Epigr. I. 35.

Szinte rögeszméjévé vált, hogy azért kellett kiszáradnia, mert megfelelő környezet hiányában nem gyakorolta magát eléggé. Egyik volt iskolatársához, Zovenzonihoz írja 1462-ben: „Szeretném, ha rólam mérsékeltebben beszélnél és éreznél. Nem az vagyok én, akinek te gondolsz, vagy a hír emleget. Ha valamit egykor Guarinónk forrásából - akit méltán dicsérsz, - merítettem is, az már a hosszú szünetelésben elpárolgott.”⁸⁵³ Ugyanebben az évben hasonló hangon ír az egyik kardinálishoz: „...ha valami tudományt Itáliában valamikor merítettem is, az a feledés és a hosszú elszokás következtében szétfolyt.”⁸⁵⁴ Ez a hang később is visszatér. Az Ilias-részlet fordításának Galeottóhoz írt előszavában - talán 1465-ben - arról ír, hogy a görög nyelvet és a verselés művészetét (*versificandi usum*), amiket fiatal korában annyit gyakorolt, szinte teljesen elfelejtette a sok más elfoglaltság között, a barbár magyar pusztaságban, ahol könyvek sem voltak és tapsoló érdeklődő sem, aki őt a munkára ösztönözte volna.⁸⁵⁵ Janus nem titkolja, többször bevallja, hogy számára a taps életszükséglet. A magyarok is bizonyára tapsoltak neki, hiszen egész itthoni életfolyása csupa siker, szimbolikus taps, de mi ez ahhoz képest, ahogyan az olaszok értették az ilyesmit! Ugyanezt a panaszhangot halljuk 1467-ben a Mátyásnak ajánlott Plutarchos-fordítás (*Dicta regum et imperatorum*) előszavában: a göröggel hét éven át nem foglalkozott, nem voltak megfelelő könyvei sem s főleg nem volt senkije, akivel kétségeit megbeszélhette volna.⁸⁵⁶ Különösen a hosszabb erőfeszítést igénylő munkák alkotására nem tudta magát költőnk összeszedni, pedig mindig ez volt a legfőbb törekvése. Janus, az epigramma mestere - mint kifejtettük, - éppen nem szerencsés tévhitel a nagyobb epikus jellegű költeményektől várta az áhított dicsőséget. Az ilyen munkához nagy akaraterő, állandóbb felajzottság kellett, ami még Páduában sem hagyta el őt. Magyarországon azonban hajdani szívós akaraterője szinte egészen ellankadt. Ő, aki Marcello helyi érdekű hőstetteit annyira fel tudta fűjni, itthon, az epikus tárgyak bőségében - e tekintetben ahhoz kell igazodnunk, ahogyan Janus az epikus feldolgozásra alkalmas tárgyat definiálta, - tehetetlen Tantalusként viselkedett. Egyetlen nagyobb magyarországi epikai alkotása, az elveszett *Annales*, minden valószínűséggel 1465 utánra esik, amikor az olaszországi követjárás és az ifjúkori emlékek felfrissítése munkakedvét újra felserkentették. Valamikor Hunyadi János tetteiről készült époszt írni.⁸⁵⁷ Ezt az ígéretét ebben a formában soha sem váltotta be. S mikor egyik-egyik barátja pl. a költő Christophorus Crispus felszólította, hogy zengje meg Mátyás csatáit vagy Hunyadi János hőstetteit, Janus nem tettekkel felelt, hanem újra csak ígérettel, de ezzel is csak feltételesen, - majd ha ereje és ideje lesz.⁸⁵⁸ Ha az a boldogság, hogy az ember férfikorában valóra váltja az ifjúkor reményeit és álmait, - akkor Janust valóban nem nevezhetjük boldognak.

⁸⁵³ Opuscula 88 l. - Koller az évszám hitelességét a kézirat tanúsága ellenére Janus egy jelzője miatt kétségbe vonja: „Tamen existimo has Litteras post An. 1465 datas esse, cum Johannes Pannonii nostri Avunculus iam esset Archiepiscopus; indicio est mihi illud, quod is in his Litteris Reverendissimus vocatur, qui erat titulus Archiepiscoporum.” (IV. 105 l.) Más körülményeket is összevetve mégis valószínűnek tartom, hogy a kéziratban található évszám a helyes: a legfőbb argumentumnak látszik, hogy a levélben említett Georg. Polycarpus 1462-ben Velencében járt s ott találkozott Zovenzonival. (Fraknoi, Századok, 1898, 8 l.) - V. ö. 211-12 lk.

⁸⁵⁴ Opuscula 84 l.

⁸⁵⁵ U. ott. 75 l.

⁸⁵⁶ Ábel, *Analecta* 31 l - V. ö. 252 l.

⁸⁵⁷ V. ö. 109 l.

⁸⁵⁸ Epigr. II. 21. - Közelebről nem tudom meghatározni, ki volt ez a Christophorus Crispus, aki maga is foglalkozott költészettel. Valószínűleg ahhoz a XV. sz. magyar szellemi életben jelentékeny szerepet vivő Fodor-családhoz tartozott, amelynek Fodor István szerémi püspök is egyik tagja volt. Conradi azt is tudni véli, hogy Janus Fodor Istvánnak is tisztelője volt. (Opuscula 138 l.) Erre nekem közelebbi adatom nincs.

A kép azonban mégsem olyan sötét, mint Vespasiano és Janus elszórt nyilatkozatai után gondolnunk lehetne. Janus költői vénája kétségtelenül megfogyatkozott, de csak viszonylagosan, az olaszországi, főleg a ferrarai termés bőségéhez képest. Egyébként elég szép számú kisebb költeményt, epigrammát és elégiát találunk munkái között ebből a korszakból is. Azok a költeményei, amelyek Mátyás uralkodásának első éveibe esnek, világosan mutatják, milyen szerepet szánt magának új környezetében a költő. Nagyjában úgy csinálta, mint az olaszországi udvari költők: a körülötte zajló életből alkalmi költemények formájában igyekezett megörökíteni minden kiemelkedőbb mozzanatot, amit feldolgozásra alkalmasnak vélt. Egészen természetes, hogy érdeklődését elsősorban a király személye foglalta le, de azért szívesen foglalkozott más kínálkozó témával is. A Mátyással kapcsolatos görögös jellegű (ú. n. monumentális) epigrammák általában sikerülteknek mondhatók s Janusnak egyik újabb olasz bírálója, Reforgiato jól megokolt dicsérettel emlékezik meg róluk.⁸⁵⁹ Mikor Mátyás hadba indul, Janus az isteneket kéri, hogy legyenek az ifjú király segítségére; ha maguk nem érnének reá, küldjék el legalább atyját, aki egymagában is elegendő lesz.⁸⁶⁰ Nem mulasztja el megénekelni a király kocsiját húzó idomított szarvast s az udvari költő ügyes hízelgésével hangsúlyozza, hogy még a vadállatok is szívesen szolgálnak Mátyásnak.⁸⁶¹ Midőn Mátyás 1462-ben az előre tervezett időnél hosszabb ideig maradt Erdélyben, Janus két költeményben is felpanaszolja a király késedelmét. Az elsőben⁸⁶² kéri, hogy halassza a hadviselést tavaszra, hiszen olyan rettenetes hideg dühöng, hogy a kard befagy hüvelyébe s a kéz nem tudja tartani a gyeplőt. A másikkban⁸⁶³ hízelegve emlegeti, hogy a király már négy hónapja távol van, pedig Buda már szeretne tapsolni Neoptolemusának s arája, Katalin is megérett már a főköttő alá. Ismeretes, hogy Mátyás e hadjáratot 1462 második felében azért indította, hogy az elűzött Vlád vajdát visszahelyezze s Radult, a felülmaradt vetélytársat megbüntesse. Közben azonban meggyőződött róla, hogy a kegyetlenkedő Vlád érdemetlen pártfogására, ezért váratlan fordulattal Vládöt börtönbe vetette s a magyar korona fennhatóságát elismerő Radult állásában megerősítette.⁸⁶⁴ Mikor ennek híre Budára megérkezett, Janus örömeinek zeng s ismét felszólítja a királyt, hogy már jegyese és anyja kéréseinek is engedve térjen vissza Budára.⁸⁶⁵ Mikor III. Frigyessel Vitéz János vezetése alatt a korona visszaszerzése ügyében a nehéz tárgyalások folytak, Janus a költő is megszólalt. Aki a humanista állhatatlanságot ismeri, nem lepődik meg azon, hogy költőnk, aki valamikor első nagyobb arányú dicsőítő költeményét a császár tiszteletére írta, most nem éppen a legnagyobb reverenciával nyilatkozik öfelségéről. Egyik epigrammája⁸⁶⁶ csípős gúnnal emlegeti a császár halogató taktikáját: valóságos fordított Fabius Cunctator; míg az halogatásával győzött, ez ugyanazzal mindent elveszít, mert csak töpreng és semmit nem csinál.⁸⁶⁷ Csak tenne már valamit, még ha rosszul is teszi! Egy másik epigrammája valóságos invektíva, melyben a történeti példák sorával bizonyítja,

⁸⁵⁹ Reforgiato 14 l.

⁸⁶⁰ Epigr. I. 2.

⁸⁶¹ Epigr. I. 16.

⁸⁶² Epigr. I. 3.

⁸⁶³ Epigr. I. 5. - L. még epigr. I. 6.

⁸⁶⁴ Fraknoi, Mátyás király 124 l. - Teleki, Hunyadiak kora III. 280 l.

⁸⁶⁵ Epigr. I. 4.

⁸⁶⁶ Epigr. I. 20.

⁸⁶⁷ III. Frigyes határozatlansága köztudomású volt. Pastor (II. 471) idéz egy egykorú okmányt, mely a császárnak ezt a tulajdonságát nyomatékosan hangsúlyozza: „Dominus Imperator tardus est admodum in [de]liberationibus suis et in eis presertim, in quibus pecuniam effundere oportet.”

hogy Frigyes fajtájára a magyar korona eddig csak veszélyt hozott. Inti Frigyest, hogy tanuljon Péter, Salamon, Albert, V. László esetéből:

Horum tu, si quid sapies, exempla timebis,
Felix alterius qui cavet ipse malo,
Nec tanti facies tam vani nominis umbram,
Fatorum similes experiare vices.⁸⁶⁸

Ez az epigramma nagyon tetszik Reforgiatónak, aki a „heroikus stílus” mintájának tartja.⁸⁶⁹ A megjegyzés találó. Önkénytelenül arra gondolunk, hogy az ilyesmi vajmi ritkán sikerült Janusnak, - legritkábban mégis az epikus jellegű munkáiban. Sajátos magyar vonásokkal e költeményekben természetesen csak ritkán találkozunk; a legtöbbet bármelyik olasz humanista is megírhatta volna. E szempontból mégis érdekes Janus megemlékezése egy magyar katona hősködéséről, aki más zsákmány hiányában nagy elkeseredésében az ellenség fejét nyisszantja le.⁸⁷⁰ Ez éppúgy élményen alapul, mint az a másik epigrammája, melyben a költő elcsodálkozik a tavaszelő, szinte még a tél hidegében kivirított mandulafa virágpompáján.⁸⁷¹ Más jellegű a *De apro et cervo c. elégia*,⁸⁷² amely talán a püspöki birtokon 1463-ban tartott vadászat emlékét örökíti meg. A fiatalság akkora vadkant ejtett el, hogy a kocsi alig bírja. Egy Hercules, vagy Meleager fegyveréhez méltó lenne e vad, mely sok kárt okozott a parasztok földjének pusztításával. A költő örök nevet ígér annak, aki először merészelt beleszúrni a szörnnyetegbe, - a nevet viszont feleslegesnek tartja megemlíteni. Nem is lenne humanista, ha fel nem szólítaná a szegény, földhözragadt parasztokat, hogy koszorúzzák meg a győztest! Alighogy ez a zsákmány megérkezett, máris egy óriási szarvas tetemét hozzák. A költő erőlteti a jókedvet s hidegen, az antik bordalok unalomig elcsépett közhelyeivel szólítja fel a vadásztársaságot poharazásra. Ez alkalommal a friss élményeken alapuló vonzóbb részletek hatását veszélyezteti a humanista költészet megszokott rekvizitumainak erősebb igénybevétele.

Az eddig említett költeményekben hiába keressük a régi Janust, a szatirikus és pajzán epigrammák mesterét. Költőnk mintha a papiros előtt is megkomolyodott volna; a püspöki méltóság, az országos gondok, a testi szenvedések, a lelki meghasonlás lantjának ezeket a húrjait szinte egészen elnémították. Csak itt-ott ütközik ki belőle a régi diák. Egyik paptársa még klerikus karában többször vendégül látta: Janus nem utasíthatta vissza a vele egyenrangú meghívását. Mikor püspök lett, a meghívások folytatódtak. Visszautasításról szó sem lehetett, mert régi társa büszkének gondolhatta volna. Viszont az ebédek nagyon rosszak voltak. Janus kénytelen búcsút mondani barátjának: *ennyire* jóban még sincsenek egymással.⁸⁷³ Sokkal sikerültebb egy másik szatirikus költeménye, mely valószínűleg a táborban kelt. Janus a királyt elkísérte a harctérre, de a hadakozásban nem vett részt, amiért az előkelőbb harcosok (belligeri procures) csipkedték őt. Janus ügyesen tiltakozik a gyávaság vádjá ellen: ő nem félelemből teszi ezt, hanem csak a többiek érdekeire gondol. A harcosoknak fő a dicsőség. Már pedig mi lesz a dicsőséggel, ha a hírnevet osztogató poéta, a hősi tettek megörökítésére hivatott lantos a harcban elpusztul:

---

⁸⁶⁸ Epigr. I. 17.

⁸⁶⁹ V. ö. Reforgiato 13 l.

⁸⁷⁰ Epigr. I. 60.

⁸⁷¹ Epigr. I. 28.

⁸⁷² Eleg. I. 5.

⁸⁷³ Epigr. I. 115. - V. ö. még epigr. I. 142. és 143, amelyek valószínűleg ugyanerre az Antoniusra vonatkoznak. - A motivum Martialisnál is többször előfordul (I. 43, III. 12, 60, 68).

Quodsi pugnantes rapiat fors ulla poetam,
Quis vestras mortes, funera vestra canet?

Ezek még a szelidebb fajtákból valók. Sokkal súlyosabban esik a latba, hogy Janus püspök korában sem tudott teljesen lemondani az obszcén epigrammákról.⁸⁷⁴ Az igaz, hogy kevés ilyen epigrammáját ismerjük, viszont mindegyik egyazon emberről, még pedig II. Pál pápáról szól. Janus a jelek szerint, legalább az első időben, gyűlölte ezt a pápát. Erre személyes oka alig lehetett, ellenszenve inkább csak a humanistákat állítólag üldöző egyházfejedelemnek szólt. Kevés jóindulatról tanuskodik már az a kétségtelenül II. Pálra célzó epigrammája, mely a pápának fonák életmódját gúnyolja ki: II. Pál tudvalevőleg egészségi okokból nappal aludt, éjjel élt, úgy, hogy egy-egy audienciára néha a kora reggeli órákig kellett a jelentkezőknek várakozniok.⁸⁷⁵ Sokkal jobban elveti Janus a sulykot egy négy epigrammából álló sorozatban,⁸⁷⁶ amelyben a pápát erkölcstelen előélettel vádolja s Johanna papissa legendájára való célzással gúnyosan említi, hogy II. Pál férfi-voltát nem kell külön bizonyítgatni, elég bizonyíték erre törvénytelen leánya. Janus nem tudta magában elnyomni a gúnyolódás démonát még azzal a pápával szemben sem, akihez a következő évben - e költemények ugyanis hamarosan a pápa trónfoglalása után íratnak, - hódoló követséget vezetett. Az epigrammák annyira tiszteletlenek, hogy kettőt közülük Wolf híres pápa-ellenes gyűjteménye is „méltóknak” talált a közlésre.⁸⁷⁷ Pastor, aki II. Pált a reáként rágalomokkal szemben tisztázni igyekszik, felháborodva cáfolja Janust, akit történetírónak mond.⁸⁷⁸ Hátha még figyelembe vette volna, hogy Janus nem történetíró, nem is csak költő, hanem egyúttal pécsi püspök is volt! Egyáltalán nincs szándékomban ebben az összefüggésben Janusnak 1458-1465 közé eső működését részletesen ismertetni. Néhány költeményéről más kapcsolatban volt, vagy majd még lesz szó. De ha mindent összevonnánk is, akkor sem mondhatjuk a termést túlságosan gazdagnak. Hét év alatt két-három tucatnyi epigramma, kb. féltucatnyi elégia s egy rövid szónoki beszéd az egész, miről beszámolhatunk. Görög tanulmányait erősen elhanyagolta; csak egyik Galeottóhoz írt levelében találunk nyomot arra, hogy Homeroszal állandóbban foglalkozik. Ismétlem:

⁸⁷⁴ Epigr. I. 12.

⁸⁷⁵ V. ö. 57-58 lk.

⁸⁷⁶ Epigr. I. 52-54, 58. - Koller szerint (IV. 24 l.) Janus püspök korában megbánta volna, hogy ifjú korában erotikus epigrammákat írt. Állításának alátámasztására idézi elég. I. 9, 89 s köv. sorokat:

Quamquam hand infitior, patravimus improba quaedam,
Improba, non nimium flagitiosa tamen,
Verum quicquid id est, meminisse absistite, si quem
Poenitet, hoc ipso desinit esse nocens.

E részlet ugyanabban az évben kelt (1464), amikor Janus II. Pál ellen az említett obszcén epigrammákat írta. Nehéz lenne tehát a megbánást az erotikus epigrammákra vonatkoztatni. A megítélésnél azt is figyelembe kell vennünk, hogy az idézett hely egy híres ovidiusi részlet (Trist. IV. 10, 89-90) parafrázisának látszik.

⁸⁷⁷ Joh. Wolfii J. C. Lectionum Memorabilium et Reconditarum etc. Tomus Secundus, Lauingae 1600, 112 l. - Wolf a Teleki-kiadás (Poemata 483 l.) két epigrammáját (I. 52 és 53) egy epigrammaként idézi a következő bevezető sorral: J. P. de Pauli 2. coelibatu sic scribit. - L. még Opuscula 330-331 lk.

⁸⁷⁸ Pastor II. 403 l. - A „Historiker” megjelölést az id. kötet névmutatójában találjuk. Lehet, hogy a tévedést nem is Pastor, hanem az index összeállítójának számlájára kell írunk. - Pastort egyébként Janus Pannonius *általános* megítélésében Voigt kissé félrevezette. Jellemzése Janusról túlságosan szigorúnak mondható: „...ein Mann, der nach Voigt „all den moralischen Unrat des italischen Humanismus nach Ungarn” herüberbrachte, der selbst den Vorschriften des Sittengesetzes Hohn sprach und kirchliche Dinge und Personen gern verspottete.” Láttuk, hogy az ördög ez alkalommal sem olyan fekete, mint ahogyan festik!

Janus nem száradt ki egészen, de nagyon elapadt. Hol vannak azok az idők, amikről Battista Guarino beszél Bertuciusához írt levelében, midőn költőnkől zuhatagként ömlött a vers s egy év alatt „végtelen számú” költeményt adott ki,⁸⁷⁹ mikor olyan gyorsan diktálta a kész költeményt, hogy a toll nem tudta követni az iramot? Hol vannak a gyakorlás okából kötetekre rúgó görög fordítások? A napi problémák, a kancelláriai munka, a politika, egyházmegyéjének gondjai szövetkeztek Janus betegségével és kínlódo maga-keresésével, hogy szinte elhallgattassák benne a költőt. Janus érzi a süllyedést s egyszer kétségbeesik miatta, máskor szeretné nem elhinni. Az utóbbi alkalmak az önérzeteskedési rohamoknak egyre ritkuló pillanatai. Mikor Magyarországon írt költeményeiből sikerült egy kisebb gyűjteményt összeállítania és olaszországi barátainak elküldenie, önérzete újra fellángolt s már idézett sírversére emlékeztető fordulatokkal mutatott rá működésének jelentőségére:

Quod legerent omnes, quondam dabat Itala tellus,
Nunc e Pannonia carmina missa legit.
Magna quidem nobis haec gloria, sed tibi maior
Nobilis ingenio, patria facta, meo.⁸⁸⁰

Szép szavak s a lényegben igazak. Fejtegetéseink zárófejezetében, amikor Janus jelentőségéről lesz szó, ezt a megállapítást majd teljes egészében magunkévá fogjuk tenni.⁸⁸¹ Janus jól látta, mit jelent az, hogy ő hozta elsőnek a Duna mellé a Múzsákat! Amit mond, az öndicséret ugyan, de azért kiállja a legszigorúbb kritikát. Viszont az is igaz, hogy mire ezek a Múzsák ideértek, alaposan elvesztették a kedvüket és erejüket. Majd akkor élednek egyszer megint újabb lendületre, mikor Janus újra - ha rövid időre is - olasz földre lép.

Mert itt van minden szenvelgést beleszámítva a baj egyik legfőbb forrása: Janusnak hiányzik az olasz föld, az olaszországi környezet. Ismétlem: Janust - egyéb okok mellett - elbágyasztotta a hazai közöny, a taps hiánya. Vagy ha volt is nálunk taps, az olasz költő-légiókhoz és az érdeklődők nagy számához képest csak kevesen tapsolhattak. Egy nagyobb jelentőségű olasz humanista a helynek, ahol született, büszkesége, ahol élt, nevezetessége volt.⁸⁸² Filelfo dicsekedett egyszer azzal, hogy Firenze kövei, ha beszélni tudnának, az ő dicsőségét zengenék. Szavát, tollát fejedelmek arannyal, ajándékokkal, barátságukkal fizették. Ő osztogatta a hírnevet, ő teremtette a közvéleményt. Janus is ilyennek készült. S *csak* püspök, zászlósúr, befolyásos, gazdag főpap lett belőle - s mindez még hozzá *csak* Magyarországon. Mindannak ellenére, amivel hazája elhalmozta, valami száműzött hercegfélének érezte magát s a kínalkozó alkalmakat rendszeren felhasználta, hogy „számkivetését” régi olaszországi összeköttetéseinek ébrentartásával, illetőleg esetleg újabb összeköttetések keresésével enyhítse. Csakhogy az ilyesmi a nagy távolság és a Janusnál megfigyelhető fogyatékos levélírói hajlandóság⁸⁸³ mellett nem volt olyan könnyű dolog.

⁸⁷⁹ Ábel, *Analecta* 206-207 lk. - V. ö. 60 l.

⁸⁸⁰ *Epigr.* I. 61. - V. ö. *Martialis* III. 1.

⁸⁸¹ V. ö. 294 l.

⁸⁸² L. Voigt, *Wiederbelebung* II. 362 l. - Monnier, *Le Quattrocento* I. 131-132 lk. - Kétségtelennek látszik, hogy Janus nagy tehetségével Olaszországban is érvényesülni tudott volna. S azt sem szabad elfelejtenünk, hogy olasz földön is voltak befolyásos barátai. Ezért gondolhatott eleinte arra, hogy Olaszországba visszatér s ezért szánta el magát aránylag könnyen az összeesküvés bukása után - pénzzel és kincsekkel jól megrakodva - szülőföldjének végleges elhagyására. (V. ö. 277 l.)

⁸⁸³ Az u. n. „művelé” egyik legkedveltebb *γένοϋς*-a volt a humanista irodalomnak (Voigt, *Wiederbelebung* II. 417 l.). Janus nem kedvelte ezt a prózai műfajt: levelei valóban „missilis” levelek, vagy más nevében írt diplomáciai iratok. Ha jobb levélíró lett volna, elszigeteltségét, amint azt pl. Enea Silvio esete bizonyítja, a legkisebb mértékre csökkenthette volna. Enea Silvio régi és új ismerőseit

Hogy lelkileg továbbra is mennyire olasz földön élt Janus, azt szemléltetően mutatja régi iskolatársához, Kosztolányi Györgyhez (Georgius Polycarpus) írt egyik költeménye. Kosztolányi diákévei után alkalmazást keresett s mivel közben Enea Silvionak egyik unoka-öccsét is tanította, 1455-ben az akkor már sienai püspök Eneához folyamodott pártfogásért, illetőleg azt kérte tőle, hogy - ha csak lehetséges, - vegye maga mellé a császári udvarba. Enea - amint ezt 1455. ápr. 15-én kelt válaszlevele is bizonyítja, - szívesen fogadta az előtte személy szerint különben ismeretlen magyar humanista ajánlkozását, mivel azonban már maga is haza készült és a császári udvarban Kosztolányi úgy sem találhatott volna képzettségének megfelelő elhelyezkedést, azt tanácsolta neki, forduljon inkább a magyar királyhoz, vagy egyenesen Vitézhez. Amennyiben az utóbbinál támogatásra lenne szüksége, szívesen ajánlkozik közbenjárásra. Kosztolányi a jelek szerint megfogadta Enea tanácsát s mivel már tanulóévei alatt is Vitéz gyámoltjai közé tartozott, bizonyosan Vitéz támogatásával el is helyezkedett a magyar királyi kancelláriánál. 1458. aug. 20-án pl. egy oklevél tanúsága szerint már kancelláriai hivatalnok volt.⁸⁸⁴ A kitűnő képzettségű, világlátott, költészettel is foglalkozó humanista a hatvanas évek elején Mátyásnak egyik sokat foglalkoztatott diplomatája lett, akit a király fontos külföldi utakra is szívesen küldött. Tudjuk pl., hogy 1461. februárjában a nürnbergi gyűlésen - amint ezt egy kéziratban reánk maradt beszéde is tanúsítja,⁸⁸⁵ - ő volt Mátyás követé. Egyébként többször megfordulhatott követi minőségben Olaszországban is. A hatvanas évek elején pl. két ilyen útjáról is tudunk: 1460-ban a török hadjárat ügyében a pápánál járt,⁸⁸⁶ 1462-ben pedig ugyancsak a pápánál,⁸⁸⁷ továbbá Velencében, ahol - amint erről éppen Janus egyik leveléből értesülünk,⁸⁸⁸ - ügyes fellépésével nagy sikert aratott. Egyik útjának befejezése után Janus kéri, hogy keresse fel őt is és mondjon el neki mindent, amit Olaszországban tapasztalt:

Quis status Ausoniae, quae sint ibi tempora rerum,
Quas urbes, quales videris ipse viros?⁸⁸⁹

S előre elképzelem, hogy Kosztolányi szavai elevenen eléje fogják varázsolni az egész Rómát. E lelki állapot mellett természetes, hogy Janus, főleg eleinte, ha csak tehetette, igyekezett régi irodalmi kapcsolatait ápolni. Ilyen szomorú alkalom volt pl., midőn Jacopo Antonio Marcellónak Valerio nevű kis fia szerencsétlenül meghalt. A humanisták körében nagy szeretetnek örvendő lesújtott apa vigasztalására sietett Olaszországnak sok jeles tollforgatója prózában és versben, görögül és latinul. Janus Pannonius, aki ekkor már az olaszországi humanista körökön kívül élt, szintén életjelt adott magáról s régi pártfogója iránti háláját egy

---

elárasztó „leveleivel” - amiknek legnagyobb része csak formailag levél, - a távolból is állandóan bele tudta magát kapcsolni az olasz irodalmi életbe. Nem engedte, hogy otthon megfélemedezzenek róla. Janus elernyedte, akár csak Pier Paolo Vergerio, akinek élettörténetét Magyarországra való költözése után - éppen az addig elég sűrű levelek hiánya miatt - számunkra is, de már az olasz kortársak számára is mintha elvágták volna. Pedig egy negyed századig élt magyar földön!

⁸⁸⁴ V. ö. Fraknói, Vitéz János 133 l. - Kosztolányi életrajzát legteljesebben Fraknói állította össze, Mátyás király magyar diplomatái. - Századok 1898, 1 s köv. lk. V. ö. 32-33 lk.

⁸⁸⁵ Magyar Nemz. Múz. 210. sz. lat. kézirat. L. Fraknói, Mátyás király 109 l. - V. ö. Századok 1898, 6-7 lk.

⁸⁸⁶ Fraknói, Összeköttetések II. 121 l.

⁸⁸⁷ U. ott II. 127 l.

⁸⁸⁸ Opuscula 87-88 lk. Janus írja Zovenzoninak: „Ceterum quod scribis Polycarpum nostrum laudabilem isthic et fructuosum huic regno egisse legatum, et libenter audio et facile credo. Novi ego iam pridem virtutem hominis et doctrinam.”

⁸⁸⁹ Epigr. I. 140.

vigasztaló gyászénekekkel rótt le. Ez a minden valószínűséggel nagyobb terjedelmű költeménye Janusnak elveszett. Mi csak onnan tudunk róla, hogy elküldötte Galeottónak azzal a kéréssel, hogy nézze át s szigorúan bírálja meg.⁸⁹⁰ Nagyon valószínű, hogy ez volt az a munkája, melyet Galeotto azután minden kritikai jelzés nélkül küldött vissza. Janus tréfálkozott barátjával: ha nincs semmi megjegyzése, akkor vagy az egész tetszett, vagy semmi; mivel az kevésbé lehetséges, hogy minden tetszett volna, nincs más hátra, minthogy vagy semmit sem talált benne jónak, vagy a könyvecskét el sem olvasta.⁸⁹¹ Az elveszett vigasztaló költeményt csak részben pótolja az epigrammák között reánk maradt meleg hangú Epitaphium Valerii Marcelli.⁸⁹²

A régi olasz iskolatársak között is akadt olyan, aki a fényes állásba emelkedett, nagy jövedelmű Janushoz közeledni próbált. A költő az ilyen levelekre készségesen válaszolt: minden ilyen alkalom újabb szál volt, mely Olaszországhoz fűzte. Tudjuk pl., hogy Zovenzoni⁸⁹³ 1462-ben, talán Kosztolányi közvetítésével,⁸⁹⁴ akivel Velencében találkozott, Janust levelével felkereste. Zovenzoni egyike volt a Guarino iskola ismertebb költőinek, aki mozgalmas élete és szegényes körülményei ellenére számos jelentékeny munkával szerzett magának elismerést. Ezidőtájt életrajzi adatai szerint Triesztben volt tanítómester s élénk politikai jellegű összeköttetést tartott fenn Velencével, ahol később, 1471-től fogva végleg letelepedett. Janushoz írt levele nem maradt reánk, csupán Janus válaszát ismerjük. Kiderül ebből, hogy Zovenzoni állítólag már többször írt régi iskolatársának, de választ nem kapott. Janus biztosítja, hogy minden bizonnyal válaszolt volna, ha valóban megkapja Zovenzoni leveleit. „Nem vagyok annyira lusta és embertelen, hogy barátaim leveleire ne válaszoljak, különösen az olyanokéra, akik engem, aki távol vagyok, majdnem ismeretlen létemre buzgón tisztelnek és számon tartanak.” Nyilvánvaló ebből, hogy Zovenzoni nem tartozhatott költőnk szűkebb baráti köréhez, hanem talán csak Kosztolányi biztatására jutott eszébe, hogy hozzá, illetőleg rajta keresztül Vitéz Jánoshoz közelítsen. Janus leveléből kiderül, hogy Zovenzoni megkérte őt: ajánlja Vitéz figyelmébe. Zovenzoni esetleg Magyarországon akart szerencsét próbálni. Említettem, hogy élénk részt vett Trieszt politikai életében s egyik vezetője volt annak a pártnak, mely a várost Velence uralma alatt szerette volna látni.⁸⁹⁵ Az ilyen politikai szereplés mindig nagy veszedelmekkel járt: a XV. sz.-ban pedig éppenséggel nem sokat aggályoskodtak, ha egy politikai ellenfél elnémításáról volt szó. Janus mindenesetre kissé általános kifejezésekkel biztosítja őt, hogy a Vitéz figyelmébe való ajánlás megtörtént; egyébként Vitéz magától is pártol minden tudós, Zovenzoni-vágású férfiút. A levélnek - legalább számunkra -

⁸⁹⁰ Epigr. I. 64.

⁸⁹¹ Epigr. I. 65. Nincs kizárva, hogy az epigramma csak a csattanó kedvéért íródott. - A Jacopo Antonio Marcellóhoz írt vigasztaló iratokról, az ezeket tartalmazó 210 sz. glasgowi kéziratról l. Huszti, Jan. P. és Anjou René, *Minerva-könyvtár* XIII. 7-9 lk. - U. ott idézem a velencei Cl. XII. 137 (4451) sz. kéziratból (f. 18b) Lod. Carbone költeményét, melynek felsorolásából Janus neve hiányzik. Megemlíthetem még, hogy Carbone felsorolásából hiányzik Giorgio Lazise munkája is („Clarissimo equestri ordinis viro D. Jacobo Antonio Marcello in gravissimo casu obitus Valerii Filii”), melyre Biadego katalógusa (147 l.) hívta fel figyelmemet.

⁸⁹² Epigr. I. 137.

⁸⁹³ Teleki Sámuelnél (*Opuscula* 87 l.) s általában a kiadóknál a neve: Tonenzonius, ami paleografiailag könnyen megmagyarázható íráshiba. Az elírás már a Héderváry-kódexben megtalálható. - Rosmini a nevet Lovenzonióra ferdíti (v. ö. 131 l.). - Fraknoi, aki láthatólag semmit nem tud róla, velencei nemesnek gondolta (*Századok*, 1898, 11 l.). - Részletesen beszél róla Ziliotto, *La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria* 1912, I. 133-140 lk. V. ö. még Sabbadini, *Epistolario di Guarino* III. 465 l.

⁸⁹⁴ V. ö. 373 l.

⁸⁹⁵ Ziliotto, *La cultura* 135 l.

nincs folytatása. Zovenzoni és Janus további összeköttetéseiről semmit sem tudok s az olasz humanistának legnagyobbbrészt kiadatlan művei közül azokban, amikhez eddig hozzáférhettem, Janusra vonatkozó részleteket találnom nem sikerült.⁸⁹⁶

Az újabb ismerősök közé számíthatjuk Gazulo János raguza csillagászt. Raguza ez időben magyar védnökség alatt állt, de kulturális tekintetben elszakíthatatlan része volt az olasz földnek. Gazulót, aki egyébként is Páduában végzett s Olaszországban számos esetben megfordult, műveltségi szempontból joggal minősíthetjük olasznak. Alakjánál valamivel hosszabban időzünk, mert vele kapcsolatban alkalom kínálkozik arra is, hogy Janus asztrológiai álláspontját közelebbről szemügyre vegyük.⁸⁹⁷

Legrégibb adataim Gazulo Jánosnak a közéleti szereplésére még 1432-re nyúlnak vissza: akkor a raguzaiak a levantei hajózás és kereskedelem ügyében Gazulót Rómába Zsigmond császárhoz küldték követségbe. A számára adott utasításban, mint „egregius artium doctor, magister venerabilis presbiter” szerepel.⁸⁹⁸ 1451. febr. 27-én ismét követi minőségben találkozzunk vele Rómában; ekkor Raguza számára ama nagy szolgálatokra való hivatkozással, melyeket a város a kereszténységnek Magyarország megsegítésével tett, az egyházi adó egy részének elengedését kérte. Midőn Mátyás trónra került, sok egyéb gondja között egyik legsürgősebb teendőjének tartotta, hogy a saját szolgálatára egy képzett udvari asztrológust szerezzen. Azt nem tudjuk, kinek tanácsára, vagy ajánlatára gondolt Gazulóra. Talán nem tévedünk, ha Vitéz Jánosra gondolunk, aki tudvalevőleg az asztrológia legbuzgóbb hívei közé tartozott s aki valószínűleg ilyen irányú tájékozottságánál fogva a figyelembe vehető embereket is számon tartotta. A meghívás emlékéét a raguzaiaknak egy 1459. febr. 24-ről keltezett levele tartotta fenn számunkra, melyben Mátyás felszólítására válaszoltak.⁸⁹⁹ Ebből megtudjuk, hogy a magyar király Gazulót - „astronomorum peritissimum,” - szakkönyveivel együtt - „cum libris professionis suae,” - a maga szolgálatába kívánta fogadni. A város tanácsa szívesen teljesítette volna a kérést: a csillagászt maga elé rendelte, tetemes útiköltséget is megszavazott neki, azonban Gazulo előrehaladott korára, valamint betegeskedésére való hivatkozással elhárította a kitüntető felszólítást.⁹⁰⁰ Mátyás nem nyugodott bele a visszatartásba s most már nyomatékosabban sürgette Gazulo átengedését. A tanács 1459. ápr. 26-án kelt válaszából megtudjuk,⁹⁰¹ hogy ez alkalommal Gazulo néhány napi gondolkodási időt kért. Hogy ezután mi történt, arra nincsenek adataink. Gazulónak valószínűleg sikerült a magyar király megsértése nélkül hazájában maradnia. Összeköttetései azonban a magyar körökkel nem szakadtak meg, mert pl. kétségtelen, hogy Janusszal is levélbeli összeköttetésben állt. Kapcsolatuknak egyetlen emléke Janusnak egy Gazulóhoz írt levele a hatvanas évek első feléből.⁹⁰²

⁸⁹⁶ Ezek közül legnevezetesebb a III. Frigyesnek ajánlott Istrias c. gyűjtemény, melyet a velencei Bibl. Marc. Cl. XII. 144 (4392) sz. kódexéből ismerek. Ebben bizonyos szempontból magyar vonatkozású a *Concitacio principum Christianorum in Turcum*, amely Mátyás cseh hadjárata idején keletkezett. A költemény a csehek ellen hadakozó Mátyást arra szólítja fel (f. 63^a), hogy seregeit fordítsa meg és induljon a török ellen. - Zovenzoninak Chrysolorasra írt költeményéről l. 341-42 lk.

⁸⁹⁷ A következőkhöz v. ö. Huszti, J. P. asztrológiai álláspontja, Minerva 1927. 50 s köv. lk.

⁸⁹⁸ Gelcich-Thallóczy, Raguza és Magyarország 368 s köv. lk. - Gazulo páduai doktorátusáról l. Verrua, Umanisti 62 l. Gelcich-Thallóczy, Raguza és Magyarország 613 l.

⁸⁹⁹ Gelcich-Thallóczy, Raguza és Magyarország 368 s köv. lk. - Gazulo páduai doktorátusáról l. Verrua, Umanisti 62 l.

⁹⁰⁰ U. ott 745 l.

⁹⁰¹ U. ott 618 l.

⁹⁰² Opuscula 101-102. - V. ö. (Appendini) Notizie storiche 40-41 lk.

A levélből kétségtelenül kiderül, hogy már előzőleg is levélbeli összeköttetésben álltak egymással. Gazulo egyik asztrológiai munkáját elküldte Janusnak, aki a könyvet nagy tesszéssel olvasta. Nemcsak a feldolgozás módjában, az előadás kellemességében gyönyörködött, hanem sok újat is tanult belőle: sok olyan részletet, ami a régi asztrológusok könyveiben - kétségtelenül Maniliusra és Firmicus Maternusra gondol, - nem volt egészen világos s amit már régen szeretett volna megérteni, Gazulo könyve magyarázott meg neki. A továbbiakban buzdítja a raguzait, folytassa munkásságát, fejezze be dolgozatait s egyúttal megkéri őt, hogy a művében említett, az asztrológia gyakorlásához szükséges műszereket (armillas Ptolemaei et alia instrumenta)⁹⁰³ Raguzában készíttesse el számára, mert az ilyesmit Magyarországon nem tudják csinálni.

A levél rendkívül fontos dokumentum Janus asztrológiai tanulmányaira vonatkozólag s alkalmat nyújt arra, hogy vele kapcsolatban röviden kitérjünk költőnk asztrológiai álláspontjának ismertetésére. Közhely számba ment irodalomtörténet-írásunkban, hogy míg pl. Mátyás és Vitéz János fenntartás nélkül behódoltak a csillagjóslásnak, addig Janus „a felvilágosodott költő,” „a tudós püspök” tisztultabb világszemlélettel „nyíltan gúnyolja az asztrológia babonáját.” Janus ehhez az elismeréshez egyik Galeottóhoz írt levelének az asztrológiával kapcsolatos, állítólag az asztrológia megvetését tartalmazó kijelentése miatt jutott. Más alkalommal részletesebben foglalkoztam a szóban forgó hely magyarázatával s kifejtettem, hogy a sokat idézett szövegrész másként interpretálandó, hacsak az asztrológiát állítólag elítélő kijelentést a legmerevebben szembeállítani nem akarjuk a Janusnak egyéb műveiből kiáramló határozottan asztrológikus színezetű világszemlélettel.⁹⁰⁴ A jelek arra mutatnak, hogy az asztrológia Magyarországon hódította meg Janust. Az olaszországi termésben csak elvétve - pl. a Gonzagára írt dicsőítő költeményben - találunk olyan részleteket, amik legfeljebb asztrológiai ismereteket árulnak el. A magyarországi sokkal gyéresebb termelésben viszont aránylag sok olyan mozzanatra bukkanunk, melyek nemcsak asztrológiai ismereteket, hanem egyenesen asztrológiai meggyőződést mutatnak. Az I. könyvnek 1462-ben írt 4. elégiája (De stella aestivo meridie visa) egy nappal is az égen látható fényes csillag feltűnésével kapcsolatosan könyörög a csodálatos jelenséghez, hogy ne hozzon az országra semmi bajt, inkább távoztassa el még azt a rosszat is, amivel más csillagok fenyegetik. Még feltűnőbb e szempontból az 1463-ban írt, már említett Threnos de morte Barbarae matris (Eleg. I. 6.) egyik részlete, melyben az anyja halálával őt ért csapásért egyenesen a csillagokat teszi felelőssé: „Ti vagytok, a végzetszerű sorsfordulatokat görgető csillagok, az én bánatomban elsősorban bűnösök; nálatok az élet és halál hatalma, minden, ami a földön történik, veletek áll okozati összefüggésben.” Egyik következő költeményében (Invehitur in Lunam, quod interlunio matrem amiserit. Eleg. I. 7.) visszavonja a csillagok ellen emelt vádat, hogy minden bajt a hold asztrológiai befolyásának tulajdonítson: „Ti, a földi életet irányító isteni tüzek, kik a nagy Juppiter aranyos udvarát tarkítjátok, akár ti, kiket megszabott mozgástok saját pályátokon hajt, akár ti, kik az égen egy helyre rögzített fényként ragyogtok, ti örök szellemtől lelkes tüzek, kiknek mozgása szerint fonja fonalát a sors, bocsássátok meg íme bevallott hibámat, - úgy legyen egyszer majd nyugalmatok, - mert megvallom, tévedtem, midőn mindnyájatokat ócsároltam azért, amiért csak egyet kellett volna. Mindnyájatokat elítéltem, mikor csak egy volt a bűnös, közös bűnnek tartottam, ami egyéni volt: a fájdalomtól elvakított elme nem látja a tiszta igazságot.” A továbbiakban a költemény tulajdonképpen a hold asztropszichológiai tulajdonságait tárgyaló fejtegetéssé szélesedik ki. A kisebb jelentőségű mozzanatokat mellőzve csak még az 1466-ban kelt híres Ad animam suam c. elégiára (I. 12.) hívom fel a figyelmet, melynek egyik részlete Macrobius alapján a lélek útját

⁹⁰³ U. ott.

⁹⁰⁴ Huszti, J. P. asztrológiai álláspontja, 45 s köv. lk.

tárgyalja a bolygóköri körön át.⁹⁰⁵ A mondottak után valóban nem lehet többé azt állítani, hogy Janus ellensége lett volna az asztrológiának!

Asztrológiai hajlandóságait fokozhatta a fanatikus asztrológus Galeottoval való szorosabb összeköttetése. Összes olaszországi barátai közül ez a sokoldalú, tréfálkozni és hízelegni egyaránt tudó, kissé felületes humanista volt az, akivel Janus mindvégig zavartalan és állandó összeköttetést tartott fenn, aki - ha nem is önzetlenül, - utána jött ifjabb és komolyabb barátjának még Magyarországra is. Mikor Janus 1458-ban Olaszországból, ahol az utolsó időben Galeotto szülőföldjét is fölkereste, Magyarországra költözött, Galeotto mint tanító és tanuló továbbra is a páduai egyetemen marad.⁹⁰⁶ De nem sokáig tudott ott megállapodni, mert mihelyt Janus a püspöki székbe emelkedett, azonnal elkezdte barátját Magyarországra csalogatni. Galeotto elhatározása könnyen készen volt: szegénységében, a növekedő család gondjaitól is hajtva joggal remélte, hogy Magyarországon a távolból is reagondoló gazdag barát segítségével majd rendbehozza ügyeit. Az utat már 1460-ban elhatározta, de csak 1461-ben valósította meg. Maga említi, hogy soká készülődött, mert a sok különböző felmerült akadály - homines, aetas, liberi et uxor⁹⁰⁷ - több, mint egy évig késleltették szándékának kivitelét. A nagy nekikészülődés ellenére Galeotto ez alkalommal aránylag csak rövid ideig, legfeljebb egy évig tartózkodott Magyarországon, mert legkésőbb 1462 elején már újra visszatért Páduába. Az idő legnagyobb részét kétségtelenül Budán, Janus Pannonius és Vitéz mellett töltötte. Ekkor furakodott be először Mátyás király kegyeibe is. A király jóindulatát ez a mulatságos ember, aki amolyan magasabbrendű, mindenféle érdekes tudnivalóval tele-tömött,⁹⁰⁸ mulattatásra mindig készen álló udvari bolond számba ment, annyira megnyerte; hogy később, Janus és Vitéz összeesküvése és halála után is a felszínen tudott nálunk maradni, a nélkül, hogy szerencsétlen barátainak és pártfogóinak emlékét hálátlanul megtagadta volna. Így került Galeotto, a XV. sz.-i humanizmusunk egyik legérdekesebb, kétségtelenül legmozgékonyabb olasz szereplője először magyar földre, ahol később Mátyás haláláig - akár itt volt, akár hosszabb-rövidebb ideig Magyarországtól távol tartózkodott, - működésének nyomaival sokfelé találkozunk.

Galeotto 1461-i magyarországi kirándulásának egyik legérdekesebb epizódja Janus költővé koronázása lehetett: „iussu Matthiae regis, manu Martii Galeotti Narniensis.” Az erre vonatkozó adatot Mittarelli katalógusának függeléke tartotta fenn számunkra⁹⁰⁹ s bár a jeles szerző ez alkalommal forrásra nem hivatkozik, állítását hitelesnek fogadhatjuk el. Az időpont tekintetében alig mehetünk túl 1461-en, mert, bár Galeotto 1465-ben újra Magyarországra jött, kevéssé valószínű, hogy az időközben még keserűbb lelkületűvé szigorodott Janusnak ekkor kedve lett volna a költővé koronázás jelentőség nélküli mókájához. Ismeretes, hogy a költővé koronázás, amely valamikor egy Petrarcanak sokat áhított dicsőséget jelentett, az idők

⁹⁰⁵ Tévedtem, midőn J. P. asztrológiai álláspontja 58 l. az *Ad Animam* szóbanforgó helyét születési horoszkópnak magyarítottam. A tévedést már kiigazítottam a Mátyás-kori platonizmusról írt munkám olasz kiadásában: *Tendenze platonizzanti nella corte di Mattia Corvino*, *Giornale critico della Filosofia italiana* 1930, 223 l. - A hely Macrob. *Comm. in Somn. Scip. I. 12, 14* alapul s a léleknek a bolygók közötti útjára vonatkozik.

⁹⁰⁶ Ábel, *Analecta* 240 s köv. lk.

⁹⁰⁷ U. ott 241 l.

⁹⁰⁸ Találójellemzést ad róla Voigt, *Wiederbelebung II.* 323 l.

⁹⁰⁹ Mittarelli, *Appendix librorum* 208 l.: „Janus Pannonius Auditor Guarini Veronensis reversus in Ungariam factus fuit Episcopus Quinqueecclesiensis. Fuit celeberrimus poeta et poetica laura coronatus iussu Mathiae regis, manu Martii Galeotti Narniensis.” - V. ö. Tóth László, *Analecta Bonifiniana*, Budapest, 1929, 5 l. (Különlenyomat a Turul XLIII. k.-ból.)

folyamán mennyire elvesztette jelentőségét. Különösen Zsigmond, majd később III. Frigyes tették köznapivá azzal, hogy a kitüntetést boldog-boldogtalannak osztogatták.⁹¹⁰ Mikor pedig a császárok példáját e téren a kisebb fejedelmek, az egyetemek és az akadémiák is követni kezdték, a „koszorús költők” száma még jobban megdagadt.⁹¹¹ Előfordult még az is, hogy valakit (Palo dei Gidi-t), aki a maga részéről a szertartást komolyan vette, vidám társai csak tréfából koronáztak meg.⁹¹² A szereplők jellemét ismerve Janus költővé koronázása nagyjában a következőképpen rekonstruálható. Valószínű, hogy az ötlet a minden lében kanálkodni szerető Galeottótól származott. A fiatal királyt, aki Janust annyira szerette, könnyű volt megnyerni: elvégre amit gyűlölt és gyűlölködő ellenfele, III. Frigyes és a kis olasz potentátok megtehettek, az neki is szabadjában állt. Janus is belement abba, hogy a cerimóniát végig csinálja: használni nem sokat használt, de ártani sem ártott. Így koronáztak tudtommal első ízben magyar földön magyar embert költővé. Ha az eljárásnak esetleg voltak is szépséghibái, kétségtelen, hogy a korabeli koszorús költők sorában Janus, aki elsőként vezette a Duna mellé a Múzsákat, a legérdemesebbek közé tartozott.

Galeotto magyarországi tartózkodása alkalmából vette fel Janus újból az érintkezést volt páduai iskolatársával, Prothasiusszal, aki időközben, 1457-től kezdve, az olmtüzi püspöki székre került.⁹¹³ Ismeretes, hogy Prothasius először Podjebrád híve volt, mert azt remélte, hogy a huszitizmussal kacérkodó királyt a szentszékkal esetleg kibékítheti. Midőn Podjebrád és a szentszék között a béke végleg felborult, Prothasius, mint a cseh katolikusok egyik vezére, a szentszéktől is támogatott Mátyás mellé állt s egy ideig a magyar politikai történetben is jelentékeny szerephez jutott. A jelek szerint 1461. márciusáig a két volt iskolatárs egyáltalán nem állott sem levélbeli, sem személyes érintkezésben egymással, bár pl. Vitéz révén, aki ezidőben tudvalevőleg többször megfordult Csehországban, s talán más hasonló közvetett úton üzeneteket válthattak. A véletlen úgy hozta magával, hogy sem Janus, sem Prothasius nem kaptak királyaktól olyan követi megbízatást, ami személyes találkozást eredményezett volna, bár Prothasius - saját bevallása szerint - kereste az ilyen alkalmat, s Vitézt is kérte, hogy találkozásukat segítse elő.⁹¹⁴ Az első levélváltást valószínűleg Galeotto kezdeményezte, aki ez időben Janusnál vendégeskedett. Galeotto pénzt gyűjteni jött Magyarországra s arra gondolt, ha már itt van, akkor volt tanítványának, az időközben fényes állásba emelkedett Prothasiusnak is alkalmat ad arra, hogy háláját bebizonyítsa.⁹¹⁵ Az igaz, hogy három teljes évig egy sort sem írt Prothasiusnak, de ezt a kis figyelmetlenséget majd csak kimagyarázza valahogyan.⁹¹⁶ Prothasius szívesen fogadta a szeretetreméltó tolakodó közeledését s megígérte

⁹¹⁰ Az ókori költő-koronázásokról s ezeknek későbbi hatásáról I. Friedländer, Darstellungen II. 230 s köv. lk. - A renaissance-kori költő-koronázásokról Burckhardt 180-182 lk. - Petrarca költő-koronázásáról Burdach 143 l.; Friedländer II. 232 l. - Zsigmond olaszországi költő-koronázásairól, Voigt, Wiederbelebung II. 275-276 lk. - III. Frigyes költő-koronázásairól u. ott 278 l. - Vespasiano Strozza költővé koronázásáról Anita Della Guardia, Strozza XXXIII. l.

⁹¹¹ L. Burckhardt 182 l. - Monnier, Le Quattrocento I. 194 l.

⁹¹² Vitaletti, Il Bessarione ed una derisoria coronazione sul monte Catria, Arch. Romanicum 1924, 268 s köv. lk.

⁹¹³ L. Markgraf életírását az Allgemeine Deutsche Biographie-ben.

⁹¹⁴ Ábel, Analecta 93 l. - Janus is említi (u. ott 92 l.), hogy a páduai évek óta nem látták egymást s hogy a „vicissitudo litterarum” is szünetelt köztük.

⁹¹⁵ U. ott 91 l.

⁹¹⁶ Galeotto azzal vágta ki magát, hogy közeli személyes találkozást remélt: „Sed unum me hucusque detinuit, hoc unum dumtaxat, sperabam propediem te videre; animo enim proposueram prius Hungariam et Quinque Ecclesiensem adire et mandatis insistere, postmodum ad te iter meum dirigere.” (U. ott 90 l.)

neki, hogy, ha meglátogatja, 100 aranyat fog kapni.⁹¹⁷ Mivel nem tudunk róla, hogy Galeotto ez időben meglátogatta volna Prothasiust, valószínűnek kell tartanunk, hogy a 100 aranyat humanistánk e nélkül is megkapta, különben feltétlenül személyesen elment volna érte. Janus ugyanakkor bizonyára azért is írt Prothasiusnak, hogy a maga soraival - bár egyébként levelében egy szó célzást sem tesz Galeottóra, - a bohém zsaroló kérését hallgatólagosan mintegy támogassa. A két egyszerre átvett levél közül Prothasius minden valószínűséggel jobban örül Janusénak, bár Galeottonak is kedvesen tréfálkozó szavakkal válaszolt s - ami a fő, - levelében konkrét ígéretet is tett. Janusnak írt válaszában mindjárt felhasználja az alkalmat, hogy könyvet kérjen kölcsön: Vallának ismert *Elegantiae* című művét, Poggio invektíváival együtt, amit már Páduában is egyszer kölcsön kapott Janustól.⁹¹⁸

Galeotto távozása után Janusnak rövid időre felvillanyozott élete újra egyhangúvá tespedt: Galeottóval az annyira áhított Olaszország távolodott el ismét tőle. Az elszakadást csak a levélváltás enyhítette.

Érdekesek a reánk maradt gyér levelek, melyek bizonyára csak töredékei a köztük ez időben lefolyt levelezésnek. Janus tréfálkozik, ugratja barátját, valósággal visszafiatalodik diáknak. Pl. Galeottót Vitéz valami munkával bízta meg, amiért természetesen díjazást ígért. Galeotto azonban nem sietett a dologgal, mire Janus egyik 1462-ben írt levelében tréfásan megfenyegeti, hogy ilyen körülmények között a kitűzött jutalomra se számítsen. Galeotto a tréfát annyira a szívére vette, hogy a késedelemért komolyan mentegetni kezdte magát. Vitéz, aki megsajnálta a megijedt humanistát, intette Janust, hogy ne kergesse a jó embert a kétségbeesésbe. „Engedd meg, - felelt Janus, - hogy a komámmal tréfálkozzam. Mi jól megértjük egymást.”⁹¹⁹ Ugyanakkor Galeotto, bizonyára pénzgyűjtés okából, nagy utazást tervezett „Hispaniába, vagy Britanniába.” Janus tréfásan ijesztgeti: vigyázzon, hogy Helios, avagy a lotophagosok asztaláról valamit ne egyék s hogy valami Circe, avagy Calypso hálójába ne kerüljön. Egyébként, ha útját befejezte, látogasson el ismét Magyarországra; Pannónia lesz számára Corcyra, Janus pedig Alcinous. „Te mesélsz, amit akarsz, mi pedig mindent el fogunk hinni”, - fűzi hozzá csendes malíciával.⁹²⁰ Amint látjuk, Janus nem hiába kért ez időben barátjától Homeros-kommentárokat, mert az idézett levél tele van Homeros *Odysszeiájából* vett célzásokkal.

Galeotto, amint ezt máshonnan is tudjuk, a tervezett utat meg is tette. Két évvel később a Francesco Filelfo ellen írt invektívájában azzal dicsekszik, hogy „majdnem egész Itáliát, Galliát, Britanniát beragyogta műveivel és tudományával.”⁹²¹ Útjáról régi lakóhelyére, Páduába tért vissza, ahonnan hamarosan átköltözött Bolognába. Janus egyik - talán 1464-ben kelt - rövid levelében újra sürgeti, hogy jöjjön Magyarországra, - hiszen megesküdtött erre. Fogadkozott a török elleni harcra is: most itt az alkalom, hogy sokat hánytorgatott testi erejét egyszer kipróbálja; nem lesz panaszra oka, hogy nincs kivel harcolnia.⁹²² Úgy látszik, Galeotto a nyájas biztatásra jobbnak látta, ha továbbra is Olaszországban marad. Újból csak akkor fogunk vele Magyarországon találkozni, midőn Janus olaszországi követjárása után őt is magával hozza.

---

⁹¹⁷ U. ott 92 l.

⁹¹⁸ U. ott 93 l. - V. ö. 152 l.

⁹¹⁹ *Opuscula* 89 l.

⁹²⁰ U. ott 90 l.

⁹²¹ Ábel, *Analecta* 243 l.

⁹²² *Opuscula* 93-94 lk.

Összefoglalva Janus belső életének és irodalmi tevékenységének főbb mozzanatait hazatérésétől kezdve a követjárásáig, a valaha mindenkitől irigyelt csodagyermeket nem mondhatjuk boldognak. Irigyei még mindig bőségesen vannak,⁹²³ talán többen, mint valaha, de ezek nem látnak lelkébe, csak a ragyogó külső sikereket veszik figyelembe. Janus gyökértelen a saját hazájában. Betegeskedik. Költői termékenysége a régihez viszonyítva erősen csökkent. A belső gyarapodás érzését, a fölfelé törésnek ezt a boldogító kísérőjét felváltotta nála a hanyatlás mindinkább megvilágosodó öntudatának kétségbeejtő kibontakozása. Az igaz, hogy ezt néha még önmaga előtt is palástolni igyekszik. A bensejében végbement változást magabízó pillanataiban a megváltozott környezetnek tulajdonítja, - itt az indító oka a fantasztikus tervezgetéseinek, hogy Magyarországot elhagyja. Az elveszett olasz paradicsomért, a múltó ifjúsággal együtt ellanyhult költői erőért kevés kárpótlás számára az egyébként jogos büszke önértet, hogy mégis csak ő hozta a Múzsákat Magyarországra. Meg kell állapítanunk, hogy Janus küzd önmaga ellen: továbbra is költő akar maradni, keresi a témákat, rövidebb lélekzetű dolgokat elég szép számmal ír, de a nagyobb erőfeszítésre nincs ereje. Az Olaszországgal való kapcsolatokat is tovább ápolja. Feltűnő, hogy ez időben a Guarino családdal jóformán semmi összeköttetése nincs. Az öreg Guarino már 1460-ban meghalt, Battista Guarino, akivel Janust olaszországi követjárása után majd sűrű érintkezésben látjuk, életének e korszakában egyáltalán nem szerepel. Régi barátai közül legmelegebb viszony fűzi Galeottóhoz, aki, bár nem önzetlenül, mégis csak meglátogatta őt. Talán Galeotto hatása is hozzájárult ahhoz, hogy Janus ezidőben kezd hódolni az asztrológiának. Az itthoni irodalmi viszonyok egyelőre még sívarak. Mátyás későbbi híres humanista udvarának legfeljebb csak a csírái vannak meg. Kevesen vannak, akik Janusban a költőt megértik és méltányolják: Vitéz János, Kosztolányi, az egyébként ismeretlen költő Fodor Kristóf s talán a fiatal király. Nincs, aki tapsoljon: pedig Janus a tapshoz Olaszországban már nagyon hozzászokott. A már-már eltespedt, hivatali teendőkhöz és a külső hatalom gyakorlásába fulladt költői tevékenységet egy nagyjelentőségű esemény rázza új életre: Janus követjárása Olaszországba 1465-ben.

---

⁹²³ Janus maga is többször emlegeti irigyeit. Valószínűleg Janus elbeszélésére vezethető vissza, mint forrásra, az a mérgezési kísérlet is, mellyel Vespasiano da Bisticci szerint egyik prelatusa próbálkozott volna költőnk ellen: „Il tempo suo lo consumava laudabilmente, in modo che da' buoni era avuto in grandissima riverenza; e da quegli ch'erano l'opposito, avutogli grandissima invidia; in modo che, sendo al suo vescovado, una mattina gli fu mandato uno piatto, di quegli che noi chiamiamo fegatelli, e fu uno prelate quello che ne li mandò; in modo che, sendo uomo prudente, dubitò non essere avvelenato. Giunti questi fegatelli, ne pigliò uno, e gittollo a uno cane; subito mangiatolo, gonfiò, e poi si morì. Il vescovo fece le viste di non se n'avvedere, e fecegli gittare via, e non disse nulla a ignuno de' suoi di casa, per levare via gli scandali”. (225 l.)

XVI.

Az 1465-i követjárás előzményei. - Janus Mátyás nevében költeményben válaszol Antonio Costanzinak. - II. Pál fáradozásai a török háború ügyében. - A követjárás állomásai: Velence és Pádua, Galeotto csatlakozása. - Ferrara: Battista Guarino, Tribraço, Andreas Pannonius. - Firenze. - Róma: Janus beszédei, a követség politikai eredményei. - Janus supplicatiói; a pozsonyi egyetem megalapítása. - Római irodalmi kapcsolatok: Roberto degli Orsi, Porcellio, Niccolò della Valle. - Firenzei epizód: Janus az úton Plotinost fordítja. - Újabb velencei tárgyalások. - Marco Aurelio és a török ifjú. - II. Pál és Mátyás levélváltása. - A követjárás hatása Janus irodalmi munkásságára.

A követjárást megelőző 1464. év története meglehetősen mozgalmas volt. Az év első napjaiban a dicsőségesen befejezett boszniai hadjárat után tért vissza Mátyás Jajca alól. Az első hónapokat még betöltötték a III. Frigyesel folyó tárgyalások befejező mozzanatai: a véglegesen megkötött szerződés megerősítését ápr. 3-án Székesfehérvárt Janus is aláírta.⁹²⁴ Néhány nappal előbb ugyanott végre Mátyás is fejére tehetette az annyi fáradozással visszaszerzett koronát.⁹²⁵ Az ünnepeken kétségtelenül Janus is részt vett, bár a királykoronázásnak irodalmi emléke tollából nem maradt reánk. A koronázás újabb megtiszteltetést hozott a korona visszaszerzésén fáradhatatlanul buzgolkodó Vitéz Jánosnak: a király őt és a váradi püspöki széken őt felváltó utódait az örökös bihari főispánsággal tüntette ki.⁹²⁶

Közben az ország lázasan készülődött a török elleni háborúra. Ismeretes, hogy II. Pius ebben az évben akarta a kereszténységet mindjobban fenyegető török hatalomra a döntő csapást mérni. A pápa, aki „úgy kezdte életét, mint egy kalandor s úgy fejezte be, mint a középkori pápák egyik legnagyobbika,”⁹²⁷ bámulatos szívósággal, semmi csalódástól el nem kedvetlenül, semmi akadálytól vissza nem riadva buzgolkodott azon, hogy az egyesült keresztény hajóhadat Konstantinápoly alá személyesen vezesse. Megható, ahogyan az idő előtt aggyánná betegesedett, a valamikor könnyű életfelfogású, sőt ledér tollú humanista élete utolsó éveiben köszvényes tagjaival megállás nélkül fáradozik, kongresszusokat rendez, beszédeket mond, leveleket diktál, hogy a közömbös európai uralkodókat, elsősorban a veszélytől egyelőre magukat biztonságban érző nyugati fejedelmeket felrázza.⁹²⁸ Mátyásnak, aki a török veszedelmet közvetlen közelből érezte, nem kellett sok biztatás. Serege, - 14.000 gyalogos és 8000 lovas, - melynek a pápa támadásával egyidejűleg a szárazföldön oldaltámadást kellett volna a török ellen intéznie, már május vége óta készen várta az indulást.⁹²⁹

Az előző évi sikeres boszniai vállalkozás után a keresztény közvélemény nagy várakozással tekintett Hunyadi János fiának további szereplése elé. Itália elismerésének egy olasz humanista, a fanói Antonio Costanzi adott egy terjedelmesebb (100 soros) latin költeménnyel kifejezést: *Serenissimo atque Invictissimo Regi Mathiae... Antonius Constantius Phanensis se*

⁹²⁴ Teleki, Hunyadiak kora III. 364 l.

⁹²⁵ A koronázás valószínű időpontjáról l. Huszti, Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben, Magyar Könyvszemle 1928, 8 l.

⁹²⁶ Teleki, Hunyadiak kora III. 363 l.

⁹²⁷ Joachimson szerencsés jellemzése a Heimburg-életrajzban.

⁹²⁸ G. Marchetti Ferrante, *Rievocazioni del rinascimento* 25-26 lk.

⁹²⁹ Fraknoi, Mátyás király 142 s. köv. lk. - Thallóczy, Jajca CIX. l.

commendat.⁹³⁰ Ez az első Mátyást dicsőítő, olasz ember tollából való humanista termék, amely egyenesen hozzá iratott.⁹³¹ Ez áll élén a későbbi hasonló célzatú munkák hosszú sorának.

Bár a szerző életét aránylag elég részletesen ismerjük,⁹³² mégsem tudjuk eldönteni, tulajdonképpen mi indíthatta az akkor Fanóban működő iskolamestert e költemény írására. Talán azért jutott eszébe a magyar király, mert tudta, hogy annak udvarában él magas méltóságban az a Janus Pannonius, aki annak idején Guarinónál iskolatársa volt? Bár sem maga a költemény, sem a Janus tollából származó válasz e régi összeköttetésre nem céloz, mai ismereteink szerint más indító okra mégis alig gondolhatunk. Ne felejtsük el, hogy ez időben Mátyás egyáltalán nem volt még az a humanistákat szinte válogatás nélkül pártoló, közismerten bőkezű Maecenas, aki majd később minden hízelgő humanista próbálkozást nagy ajándékokkal fog jutalmazni. Már pedig ahhoz, hogy egy szegénysorsú humanista dicsőítő költemény írására tollat fogjon, legalább a jutalom reménye kellett, amit a fanói iskola-mesterben ez esetben a Mátyás jóvoltából magas méltóságra emelkedett régi iskolatárs fényes pályafutása kelthetett. Arra is vannak adataink, hogy Costanzi, ha alkalma nyílt reá, szívesen elegyedett bele magasabb politikába. A szóbanforgó költemény egyébként eléggé gyenge alkotás: döcögő sorokban, nehézkes nyelven dicsőíti Hunyadi János fiának, a pusztuló hit egyetlen reménységének elszánt hősiességét, aki a lanyha olasz fejedelmekkel ellentétben, csak az egyetlen Velencétől támogatva, szembe mert szállni a török erővel.

A költeményre a választ Janus írta: Matthias Rex Hungarorum Antonio Constantio poetae.⁹³³ Janus bizonyára készségen vállalkozott arra a feladatra, ami különben is a fejedelmi udvarok humanistáinak rendes tiszte volt, hogy királya nevében ugyancsak költői formában feleljen. Válasza mind formailag, mind tartalmilag magasan fölötte áll Antonio Costanzi költeményének. Mivel az olasz humanista Mátyás hadi érdemeiről csak a legnagyobb általánosságban beszélt, Janus szükségesnek látta, hogy az 1463-i év eseményeit, - Ali bég betöréseit, Mátyás szerbiai táborozását, a boszniai téli hadjáratot, amelynek kimagasló mozzanata Jajca elfoglalása volt, - a költemény első részében röviden összefoglalja. Adatai annyira pontosak, hogy történetíróink ezt a részt gyakran forrás gyanánt idézik.⁹³⁴ Janus tájékozottságát az események egy részében való szereplésén kívül, kétségtelenül az a körülmény is elősegítette, hogy 1464. jan. 27-én a boszniai hadjáratról II. Piushoz Mátyás nevében írt beszámolót előzőleg valószínűleg ugyancsak ő szerkesztette.⁹³⁵

⁹³⁰ Ábel-Hegedüs, *Analecta Nova* 110 s köv. lk. - L. még Hegedüs, *Irod. Közl.* XIII. 79-85 lk. - Kisfaludy-Társaság évlapjai XXXVII., 89 l. - Hegedüs eleinte azt gondolta, hogy Janus költeményének ellenkölteménye: *Ode excitans Christianorum principes in Turcos*. V. ö. *Irod. Közl.* VIII. 356 s köv. lk.

⁹³¹ Nem Mátyáshoz írt, de legalább részben róla szóló költemény olasz humanista tollából van régebből is. Ilyen Agapito Cencinek II. Piushoz írt költeménye: *Agapitus Romanus ad Pium II. Pont. Max.*, melyet a B. Chisiana I. VII. 260 sz. kézirata tartott fenn számunkra. Az egyenesen a pápának felajánlott pergament-kódexben foglalt költemények nagy része a mantuai kongresszussal foglalkozik. Legtöbbet írt a gyűjteménybe Porcellio, aki minden áron szeretett volna II. Pius kegyeibe befurakodni. Mellette szóhoz jutottak még Francesco Patrizio, Lorenzo Vitelli, P. Ransano, Ant. Campano, N. Perotti és mások.

⁹³² G. Castaldi, *Un letterato del Quattrocento, Antonio Costanzo da Fano. Rendinconti della r. Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali storiche e filologiche. Serie Quarta vol. XXV. fasc. 5-6, 265-340 lk.* - Mercati, Perotti 141-3 lk.

⁹³³ *Eleg.* I. 8.

⁹³⁴ V. ö. Teleki, *Hunyadiak kora* III. 323, 345, 351 lk. - Thallóczy művére már előbb utaltam. L. 372 l.

⁹³⁵ Fraknoi, *Mátyás kir. lev.* I. 45 l. (1464. jan. 27.)

A továbbiakban a költemény elsősorban a Magyarország törökellenes küzdelmeinek megsegítése érdekében szerkesztett propaganda-irat. 1464 tavaszán a király újra hadbaszállt abban a reményben, hogy a nyugati hatalmaktól segítséget kap; ez a segítség azonban egyelőre elmaradt. Franciaország alszik, Spanyolország nem törődik a kereszténység ügyeivel, Angliát elfoglalja a maga belső viszálya, Németország hiábavaló kongresszusokat rendez, Olaszország csak a saját kereskedelmi hasznát nézi, - egyedül Velence a kivétel. Mindez eddig tulajdonképpen visszhangja az olasz poéta szavainak. Magyarországnak azonban - fűzi hozzá Janus, - sok a veszteni valója, éppen ezért a magyar király nem tétovázhat s ha eszközei meglennének hozzá, akár állandóan harcolna, amíg csak a törököt a tengeren át nem vetette.

Abban tévednek a nyugati hatalmak, - írja tovább Janus, - ha azt hiszik, hogy a veszély csak Magyarországot fenyegeti. Ha Magyarország elveszett, akkor a többire kerül a sor, elsősorban Olaszországra, tehát a latinoknak, akik valaha a világ urai voltak, már csak a saját érdekükben is fegyvert kell fogniok. Janus kitűnően csoportosítja azokat az érveket, melyeket alkalmassoknak vélt arra, hogy a keresztény összetartás érzését az olaszoknál a törökkel szemben legnagyobb veszedelemnek kitett Magyarország iránt felkeltse. Honnan várjon Mátyás a török ellen segítséget, ha nem Itáliából? Gallia és Hispania messze vannak, Angliát a szárazföldről tenger választja el, tehát biztonságban érezheti magát, Németország eddig inkább hátráltatta, mint előmozdította a magyar ügyeit, csak a magyar és olasz összefogásra lehet számítani. S Itália, ha akar, tud is segíteni. Hol van másutt annyi ember és vezér, mint ott? Genova, Firenze, Velence, Tarentum, Nápoly, Ferrara, Mantua, Milánó s végül a pápa, mind megannyi hatalom!

Érdekes, hogy Janus a pápa küszöbön álló vállalkozását külön egyáltalán nem említi. Nem tudott volna róla, vagy nem bízott benne? Csak az utóbbit tételezhetjük fel.⁹³⁶ Végső következtetése, hogy a magyaroknak és olaszoknak a nagy cél érdekében össze kell fogniok. Mátyás azonban, akár nagy lesz az olasz segítség, akár kicsi, minden körülmények között harcolni fog:

Nos patriae tamen et fidei non deerimus unquam
Seu magnam, exiguam seu tuleritis opem.

A költemény mintegy irodalmi bevezetése az 1464. év további küzdelmeinek. Sajnos, az események egyáltalán nem úgy fejlődtek tovább, ahogyan azokat II. Pius előre elképzelte. Mátyás serege hiába gyűlt össze már a tavasz folyamán, mert a pápa párhuzamosnak tervezett vállalkozása egyre több akadállyal találkozott s mindinkább elhúzódott. Mire II. Pius végre megérkezett Anconába, hogy ott a velencei flotta csatlakozását bevárja s az egyesült hajóhaddal Konstantinápoly alá induljon, már annyira erőt vett rajta a betegség, hogy napjai meg voltak számlálva. Mielőtt még a sereg elindulhatott volna, a pápa aug. 14-én meghalt. Ezzel az egész vállalkozás összeomlott s Mátyás teljesen magára maradt. A kedvezőtlen kilátások ellenére, a kapott 40.000 arany segítségtől is támogatva, mégis elindult, hogy a töröktől szorongatott Bosznia helyzetén könnyítsen. Seregében volt Janus is, aki, mint láttuk,

⁹³⁶ Janus kétkedő magatartását bizonyítja epigr. I. 325: De Pio pontifice maximo, qui obiit in expeditione contra Turcos. Ebből kiderül, hogy Janus a pápa vállalkozását - legalább utólag - reménytelennek tartotta:

Sis licet ingentis, vana spe lusa, triumpho,
Da veniam fatis, anxia Roma tamen.
Praecisas ne plange vias; fortasse fuisset
Pervenisse minus, quam properasse fuit.

Az olasz humanisták viszont, akik törököt csak messziről láttak, túlzottan vérmes reményeket fűztek II. Pius vállalkozásához. Jellemző részlet pl. Ang. Decembrio, Pol. lit. IV. 31, 300 l.

e táborozás folyamán súlyosan megbetegedett. Mátyás hadjárata egyébként kevés sikerrel járt. Ismeretes, hogy seregében Zvornik ostroma alkalmával lázadás tört ki s az egész hadjáratot idő előtt abba kellett hagynia.⁹³⁷

Hamarosan visszatérése után a király Szegedre országgyűlést hirdetett, melyen az időközben meggyógyult Janus is részt vett.”⁹³⁸ Az országgyűlés legfőbb tárgya a török elleni küzdelem volt, amelyet Mátyás szeretett volna tovább folytatni. S mivel a király kétségtelenül tudott róla, hogy az új pápa, II. Pál, elődjének törökellenes terveit magáévá tette s azoknak keresztülvitelében Magyarországnak rendkívül fontos szerepet szánt, elhatározta, hogy az ügy fontosságának megfelelő magasállású követeket küld hozzá, akik őt üdvözljék s vele a török elleni segítyről tárgyaljanak. E követek személyét az országgyűlés Rozgonyi Jánosban és Janus Pannoniusban állapította meg, bizonyára azzal a célzattal, hogy a főszerepet, mint tulajdonképeni „orator”, inkább az európai hírű pécsi püspök vigye; amit Janus költői formában Antonio Costanzinhoz írt válaszában egyszer már kifejtett, azt most alkalma nyílt szónoki beszéd formájában a pápa előtt lényegében újra megismételhetni.

Szinte érthetetlen, hogy Janus mindeddig hazájában követként egyáltalán nem szerepelt, pedig - tekintve a humanizmus és a diplomácia mély összekapcsoltságát a XV. században, - az ilyen feladatok vállalására ő az egyik legalkalmasabbnak látszott. Jellemző, hogy pl. Prothasius is mindig azt várta, mikor hozza össze a sors egyszer valami diplomáciai kiküldetésnél régi iskolatársával, mert egészen természetesnek tartotta, hogy az ilyesmiben állandóan tevékenykedő Vitéz János terheinek egyrészt majd Janus fogja vállalni.⁹³⁹ Janus azonban, aki valamikor olyan szívesen utazgatott, ez időben talán egészségi okokból sem indult már könnyen hosszabb utakra s akármennyire vágyódott is pl. Olaszországba, meg tudta állni, hogy helyette inkább Georgius Polycarpus, vagy Márkus knini püspök, vagy akárki más menjen. Kétségtelen, hogy a saját jószántából nem ment, mert egyébként a király, akinek bizalmát ez időben feltétlenül bírta, bizonyára készséggel ruházta volna reá akár a legfontosabb tisztségeket is. Ez alkalommal azonban Janus nem tudott ellenállni a megtisztelő feladatnak. Talán az olasz föld utáni vágy is annyira felgyülemlett már lelkében, hogy el kellett magát szánnia a fárasztó útra. Rozgonyi és Janus mellett a követségnek legfontosabb tagjai közé tartozott Handó György pécsi prépost, a későbbi kalocsai érsek, aki az akkori magyarok között az egyik legserényebb könyvgyűjtő volt.⁹⁴⁰

Eleinte úgy látszott, hogy a Janustól vezetett követség az út sikerét illetőleg a legszebb reményeket táplálhatja. Az új pápa, II. Pál, a törökök elleni háború gondolatának ébrentartásával és további szervezésével elődje nyomdokaiba kívánt lépni. Az volt a gondolata, hogy a nyugati államok, elsősorban az olaszok, a II. Piusnak megígért háborús segélypénzt valóban

⁹³⁷ Karácson 25 l. - A hadjárat történetének legjobb összefoglalása Thallóczy, Jajcza CIX s köv. lk.

⁹³⁸ Teleki, Hunyadiak kora III. 335 l.

⁹³⁹ V. ö. 217-18 lk. - Vespasiano úgy tudja, hogy Janus több ízben járt volna különböző helyekre követségbe: „Avendosi a mandare ambasciadore allo 'mmperadore o ad altri principi per parte de Re, sempre mandavano il vescovo di Cinque Chiese.” (227 l.) - Kaprinai is általánosságban arról beszél, hogy Janus sokfelé járt követségben (Opuscula 149 l.): „Multa Matthiae Regis gratia floruit, variisque ad Pontificem, Caesarem, Ducem Venetiarum, aliosque Italiae ac Germaniae Principes legationibus singulari laude perfunctus fuit...” Kár, hogy Kaprinai nem említi forrásait. - Mindehhez v. ö. Fraknoi, Századok, 1898, 774 l.

⁹⁴⁰ Fraknoi, u. ott 98 s köv. lk. - Ábel, EphK. 1880, 34 l. - Diplom. Eml. I. 385 l. - Hanthó római követjárását említi Vespasiano da Bisticci is: „...e venendo il vescovo di Cinque Chiese a Roma ambasciadore, fu mandato in sua compagnia messer Giorgio, dove ebbe grandissima riputazione, per essere uomo in cui erano molte laudabili qualità.” (228 l.)

megfizessék s ez a pénz legnagyobb részben a magyaroknak jusson, akiknek királya ezzel szemben megfelelő számú sereg toborzására kötelezné magát. Amennyiben elegendő számú magyar katona nem akadna, akkor Német-, Lengyel-, vagy Csehországból lehetne zsoldosokat fogadni, akik a magyar király vezérlete alatt harcolnának.⁹⁴¹ A magyar királyban volt t. i. a római udvarnak minden reménye. Ammanati bíboros írta ez időben az egri érseknek: „Mátyás királyt az égig magasztalják. A győzhetetlen fejedelem dicsősége Rómában a mostaninál nagyobb már nem is lehetne. Mindenki az ő nagy teljesítményeit emlegeti s zárt körben és nyilvánosan az ő üdvéért imádkoznak.”⁹⁴² Mátyás, aki az 1463-i kemény télen Boszniában jóformán magára hagyatva harcolt s Jajcát a török hatalmából egyidőre ismét kiragadta, épp olyan reménye volt ekkor a török elleni sikerekre áhító zsoldos keresztyén közvéleménynek, mint annak idején a Nándorfehérvár alatt győzelmes Hunyadi János. Maga a pápa végezte el a számításokat: mennyi pénz kellene a tervezett hadjáratra? Pontos mérlegelések után, amelyek még a zsoldosok lélektanával is számoltak, végső eredményként 500.000, de legalább 400.000 dukát lett volna az az összeg, amellyel a pápa szerint a kitűzött cél megközelíthetőnek mutatkozott. A Mátyás személyéhez fűzött reménység annyira vérmes volt, hogy a pápa már arra is gondolt: hogyan mérsékelje az ifjú magyar király hevét, ha az majd többre vállalkozik, mint amennyire valóban képes s ha majd vakmerősége, esetleg a hit kárára, elragadja őt. Ez az aggodalom, mint ahogy a következmények megmutatták, mindenesetre legalább is kissé korai volt.

Az egyes államokkal való tárgyalásokat is jórészt személyesen maga a pápa vezette. A döntő consistorium-ülésen megjelent nápolyi, milánói, firenzei és sienai követek nyilatkozatai azonban hamarosan nyilvánvalóvá tették, hogy a török elleni keresztyén összefogás és áldozatkészség az olasz államok vezetőinek nagy részében teljesen hiányzik. A pápa a követeknek az ülésről való távozása után bizalmas körben sóhajtván (suspirans) állapította meg, hogy aki adni akar, vagy legalább ígér, az is inkább a máséból, elsősorban a pápáéból ígér és szeretne adni. Ha pénzt kér, akkor csak azért is katonát ajánlanak, pedig az olasz zsoldos egyrészt drágább, másrészt a török elleni harcra a magyarnál alkalmatlanabb. Aki nagynehezen mégis pénzt ajánl fel, az először a kért összeg felénél is kevesebbet próbálkozik, majd annak kifizetését is elfogadhatatlan feltételekhez köti.⁹⁴³ Ekkor már látszott, mennyire alaptalan volt az a félelem, hogy Mátyás a nagy olasz segítségtől felbuzdulva majd erejét felülmúló vállalatokban fogja kockára tenni a keresztyénség érdekeit. Egyelőre a tervezett „nagy” segítség sehogysem tudott a jó szándéktól - amit a pápa törekvéseitől megtagadnunk lehetetlenség, - a megvalósulás felé elindulni.

A magyar követek valószínűleg azért készülődtek olyan sokáig, mert erről a huzavonáról Budán bizonyosan tudtak s a folyamatban lévő tárgyalások eredményeit szeretnék volna bevárni. A végén még a helyzet kitisztulása előtt mégis csak el kellett indulniuk. A követségnek ugyanis a török elleni segély kérésén kívül másik feladata volt: II. Pál pápa üdvözlése trónralépése alkalmából, amit már csak illendőségből sem lehetett túlságosan hosszú ideig halogatni. Még így is szemrehányást kapott Mátyás az üdvözlés késedelme miatt Carvajaltól. Mátyás a késést elismerte, ezzel szemben viszont reámutatott arra, hogy mintegy kárpótlásul a

⁹⁴¹ Diplom. Eml. II. 230 s köv. lk. - Az emlékirat kétségtelenül 1464-ből való! V. ö. Pastor II. 356 l.

⁹⁴² Jacopo Ammanati, Epistolae 876 l. A levél kelte hibásan 1467. márc. 7. A benne foglaltakból kiderül, hogy csak az 1465-i tárgyalásokról lehet szó: „Hic tamen Pontifex noster supra vires contendens omnia molitur et temptat. Oratores Italos non dimittit a se, ut maiora decimati contributione praestent, sedulo adnitiur. De decimis clericorum et vigesimis Judaeorum est impetratum. Sed quantula haec sunt ad tantum bellum sustinendum praesidia? Quid enim centena millia inopi Regi etc.”

⁹⁴³ E részleteket Jacopo Ammanatinak Gianfrancesco Spinulához frissiben írt levele tartotta fenn számkra. (Epistolae 531 l.)

követség valóban fényes.⁹⁴⁴ A követjárást előkészítő ajánlólevelek egy része szintén nyomatékosan hangsúlyozza a követséget vezető férfiak előkelő voltát.⁹⁴⁵

Mátyás kívánságára a velencei államtanács megengedte, hogy a már két éve Magyarországon tartózkodó s különben is honvágyat érző Emo János velencei ügyvivő a magyar küldöttséget Olaszországba kísérje.⁹⁴⁶ Az elindulás időpontja 1465. febr. 20-ára esett.⁹⁴⁷ Az út valószínűleg a téli időjárás zordsága miatt elég nehéz lehetett, mert a társaság csak ápr. 9-én érkezett meg Velencébe.⁹⁴⁸ Bár a külső fogadtatás fölötté fényes volt, a lényegre vonatkozó tárgyalások mégis csak nehezen jutottak előre. A magyar követek előterjesztésének reánk maradt rövid foglalata szerint szónokuk - valószínűleg Janus, - reámutatott arra, hogy Magyarország állapota a török elleni támadó harc szempontjából kedvezőnek mondható, a vezetők egyetértése biztosítottak látszik, katona is bőven van, a török ereje viszont észrevehetően hanyatlik, tehát a felajánlandó segély nem vész kárba. Az államtanácsnak ápr. 16-án erre adott válasza a lehető legáltalánosabb: Velence eddig is, szinte erején felül áldozott tengeren és szárazon a török elleni harcra s a jövőben is minden tőle telhetőt megtesz, hogy a magyar király szándékait előmozdítsa.⁹⁴⁹ A milánói követnek, Gerardo de Collinak ápr. 22-én urához küldött követjelentéséből még azt is megtudjuk, hogy Velence valóban hajlandó segítséget adni, de csak akkor, ha a pápa a többi államot is reá tudja szorítani az adakozásra. Janus és Rozgonyi legalább a megígért havi 5000 dukát megadását sürgették; Velence erre hajlandó is, ha a többiek sem vonják ki magukat kötelezettségeik alól. A milánói követ a maga részéről egyébként azt hiszi, hogy a többi olasz állam mindennemű fizetéstől vonakodni fog s akkor majd Velence is megszabadul kötelezettségeitől...

A sok türelmet igénylő alkudozások között felüdülés lehetett Janus számára, hogy Galeotto, aki ezidőben a bolognai egyetem kötelékében működött, a husvéti vakációt felhasználva, régi barátját Velencében felkereste.⁹⁵⁰ Galeottót maga Janus kérte Velencébe, hogy az ő és Vitéz János „néhány elég nehéz ügyének” elintézésében segítségére legyen. A vakáció elteltével Galeotto Bolognába készült visszatérni, mert azt hajtogatta, hogy további távolmaradása „becsületének kára nélkül” nem lehetséges. Janus ekkor, ápr. 17-én, azzal a kéréssel fordult Bologna városához, engedje meg kedves komájának, hogy még „néhány napig” elmaradjon.⁹⁵¹ Bologna válasza ismeretlen előttünk. De akár beleegyező volt, akár nem, kétségtelen, hogy Galeotto az egész követjárást végigcsinálta Janus társaságában. A követjárás után ugyanis a király Budán - Janusnak nem a legnagyobb öröme - a mindenből tréfát csinálni hajlandó Galeottótól érdeklődött az egyes részletek iránt.⁹⁵² Galeotto tehát a követség után

⁹⁴⁴ Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 88-89 lk.

⁹⁴⁵ U. ott 74-76 lk.

⁹⁴⁶ U. ott I. 69 l. - Dipl. Eml. I. 314 s köv. lk.

⁹⁴⁷ Dipl. Eml. IV. 290 l.

⁹⁴⁸ U. ott I. 313, 314, 319 lk.

⁹⁴⁹ U. ott I. 320 l.

⁹⁵⁰ U. ott I. 324 l.

⁹⁵¹ A levelet a bolognai Archivio di Stato-ban talált eredetiből kiadta Lukcsics Pál, Történeti Szemle 1928, 143-144. - Kár, hogy a levél eredetijéről szerzett fotográfián a pecsétbe nyomott címer annyira elmosódott, hogy körvonalai egyáltalán nem vehetők ki.

⁹⁵² Opuscula 98 l. - V. ö. 264 l.

Janusszal együtt elhagyta Olaszországot is,⁹⁵³ ahová ezután először csak 1472-ben látogatott ismét vissza.⁹⁵⁴ A néhány napi szabadságból, amit Janus barátja számára Bologna városától kért, jó néhány esztendő lett.

Ápr. 20-án a velencei államtanács megengedte Emo Jánosnak, hogy a magyar követeket Rómáig elkísérje.⁹⁵⁵ A következő napok egyikén Janus és társai tovább indultak a nélkül, hogy Velencétől végleges megállapodásokat tudtak volna kicsikarni. Az államtanács minden sürgetés ellenére kitartott eredeti álláspontja mellett, hogy a segélyről összecszerűen majd csak akkor nyilatkozik, ha tudja, mit adott a pápa és mit ajánlottak fel az egyes olasz államok. Az államtanács ugyan a halogatás okául azt emlegette, hogy elhatározásával már csak illendőségből sem akarna a Szentatya szándékai elé vágni,⁹⁵⁶ mindez azonban természetesen csak átlátszó ürügy volt. Egyébként a jelek szerint Velence komolyan áldozni akart a törökellenes háború céljaira, csak arra nem volt hajlandó, hogy a tervezett vállalkozás terheit szinte egymaga viselje.

Ápr. 23-án Janust még velencei területen, Páduában találjuk, ahol egy doktori vizsgálaton tanuként szerepel.⁹⁵⁷ A következő állomás, amiről tudunk, Janus ifjúkori dicsőségének színhelye: Ferrara. Itt a régi állapotokhoz képest erősen megváltozott világot talált. A fejedelmi trónon ugyan még mindig Borso ült,⁹⁵⁸ azonban egykori mestere, aki számára szinte egyedül jelentette Ferrarát, már több, mint négy éve meghalt. Ennek örökébe időközben szeretett fia, Battista Guarino lépett.⁹⁵⁹ A régi barátok, akikkel Janus ifjúkorának legszebb éveit valaha együtt élte át, jórészen a világ minden tája felé szétszóródtak. Feltűnő, hogy Guarino halála óta Janus tudomásunk szerint az elhunyt mester családjával alig érintkezett. Most a Battista Guarinóval kötött ifjúkori barátság újra éledt: Janus Battistának egy fehér lovat ajándékozott, amit az hízolgő hangú, mértéktelenül dicsőítő költeménnyel köszönt meg.⁹⁶⁰ Ettől fogva költőnk haláláig a két humanista baráti összeköttetése zavartalan maradt s Galeotto mellett a ferrarai humanista körből Battista volt az, aki Janus mellett mindvégig kitartott.⁹⁶¹

⁹⁵³ A Lukcsicstól talált levél megerősítette azt a feltevést, amit már Rosmini (Vita di Guarino III. 115-116 lk.) megkockáztatott és Ábel is magáévá tett, „hogy Janus Pannonius követjárása alkalmával Galeottóval Olaszországban találkozáán, az 1465-ik év közepe táján visszavitte magával Magyarországba.” (Analecta 250 l.)

⁹⁵⁴ V. ö. 232 l.

⁹⁵⁵ Dipl. Eml. I. 320 l.

⁹⁵⁶ U. ott I. 326-327 lk.

⁹⁵⁷ Veress, Matricula 12 l. - A doktorrá avatott nevét a jegyzőkönyv (Arch. cap. Pat. Diversorum f. 83, a. 1464-1467.) nem őrizte meg. Ugyanezen az avatáson Janus mellett egyik tanu volt még Nyujtódi Székely Miklós is. V. ö. 357 l.

⁹⁵⁸ Pardi, Borso XVI. 125 l. említi, hogy a fejedelem Janust nyájasan („affabilmente”) fogadta.

⁹⁵⁹ Battista tanítói hírneve vetekedett atyjáéval. Poliziano szerint „omnium aetatis nostrae professorum celeberrimus.”

⁹⁶⁰ A költeményt az 1496-i modenai kiadás alapján lenyomatta Teleki, Poemata 661 s köv. lk. - Ugyanezt a velencei S. Marco cl. XII. 135 sz. kéziratából, amely fontos szövegeltéréseket tartalmaz, más becses anyaggal együtt újra közzétette Ábel, Analecta 146 s köv. lk. Battista céloz Janus követjárására is (...Facundus Latias posses legatus ad urbes Dicere pro sacra plurima verba fide), amiből valószínű, hogy a költemény az 1465-i ferrarai találkozás alkalmával keletkezett.

⁹⁶¹ Minden jel szerint Battista később írta azt a Telekinél is kiadott (Poemata 665 s köv. lk.) terjedelmes elégiáját, amelyben bejelenti, hogy szeretné Janust Magyarországon meglátogatni:

Kétségtelen bizonyítékaink ugyan nincsenek reá, de nagy mértékben valószínű, hogy Janus ez alkalommal ismerkedett meg először Gaspere Tribraco modenai humanistával,⁹⁶² aki 1464-től kezdve, mint Borso pártfogoltja, Ferrarában tanított. Janus egy szép költeményt írt hozzá (Ad Tribrachum poetam),⁹⁶³ melyben kifejti, hogy csak az olaszok tudnak igazán költők lenni, velük összehasonlítva mindenki más „barbár tömeg”. Szerénykedve említi, hogy őt ugyan Ausoniában híres költőnek tartják, mégis az olasz hatyúkhöz képest legfeljebb liba. Amint másfél évezreddel azelőtt a rómaiak hódolattal ismerték el a görögök művészeti és irodalmi fölényét, úgy hirdeti most Janus az olaszok feltétlen elsőbbségét. Az ugyancsak Ferrarában kelt jelentéktelen epigramma-páron (Gaspar Tribrachus Jano Pannonio S. - Janus Pannonius Gaspari Tribracho S.)⁹⁶⁴ kívül maradt reánk még Tribraco tollából egy Vitéz Jánosnak ajánlott, tartalmi szempontból számunkra jelentéktelen ekloga-gyűjtemény.⁹⁶⁵ Nincs kizárva, hogy a kézirat ajánlását Janus közvetítette. Tribraco célja ezzel a figyelemmel valószínűleg csak mentől búsásabb jutalom elnyerése lehetett, mert az ajánlásban félreérthetetlen célzásokkal hódol Vitéz mesés gazdagságának.⁹⁶⁶

Ugyancsak Ferrarában ismerkedett meg személyesen Janus a XV. sz.-i magyar humanizmus egyik legrokonszenvesebb képviselőjével, Hunyadi János egykori katonájával, Andreas Pannoniusszal, aki ez időben a ferrarai karthauzi rendű Szt. Kristóf kolostorban élt és a jelek

---

„Fortunatus ero, si quando ea venerit hora,
Qua fruar hospitiiis, optime Jane, tuis.
Et tecum insomnes valeam perducere noctes,
Et tecum longos continuare dies.
Interea memori, si te non, pectore servem,
Idem etiam possim non memor esse mei...”

Ezt a szándékát Battista sohasem valósította meg. - Janus később is több ízben kedveskedett barátjának ajándékokkal. Viszonyukat Battista egyik költeménye (Ábel, *Analecta* 149-150 lk.) kissé egyoldalúan jellemzi:

„Tu numis certes, fulvoque potentior auro
Ast ego codicibus carminibusque meis...”

V. ö. Voigt, *Wiederbelebung* II. 322 l.

⁹⁶² Életrajzát megírta A. Della Guardia, *Gaspere Tribraco de' Trimocchi, un maestro modenese della seconda metà del sec. XV*. Modena, 1910. - L. még Bertoni-Vicini, *Poeti Modenesi*, Modena 1906. (fontos s 17. l. a Cod. Est. IV. F. 24-ből kiadott, Guarinóra írt dicsőítő költemény, melyre Sabbadini is hivatkozik, *Epistolario di Guarino* II. 641-642 lk.); Reichenbach, *Giorn. stor. d. lett. it.* LVII. 321-331 lk.; Bertoni, *Arch. Rom.* II. 41 l.; Sabbadini, *Epistolario di Guarino* III. 494-495 lk. - Arra semmi támasztó pontunk nincs, hogy Janus Tribracót már előbb ismerte volna, viszont az 1465-i ferrarai találkozás feltételezésének egyáltalán nincs akadálya.

⁹⁶³ *Epigr.* I. 49.

⁹⁶⁴ Ábel, *Analecta* 120 l.

⁹⁶⁵ Kiadta egy bécsi (Cod. Vindob. Lat. 2489, v. ö. Magyar Könyvszemle 1879, 4-6 lk.) és egy modenai (Cod. Lat. 771.) kéziratból Ábel, *Analecta* 178 s köv. lk. - A szóbanforgó eklogákat bőven ismerteti Anita Della Guardia, Tribraco 132 s köv. lk. Kéziratairól u. ott 79, 82 lk. - A szerzőnő a bécsi kéziratról, általában Tribraco magyar összeköttetéseiről semmit sem tud. Tribraco az ekloga-gyűjteményt eredetileg Borsónak ajánlotta fel, majd külön ez alkalomra írt bevezető költeménnyel Vitéz Jánosnak. - A kézirathoz fűződő érdekes problémákról l. Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliof.* 66-67 lk.

⁹⁶⁶ Ábel, *Analecta* 178 l.

szerint élénk részt vett a ferrarai irodalmi életben is.⁹⁶⁷ Egyik Mátyásnak ajánlott, két évvel később kelt művében (*De regiis virtutibus*) olyan szavakkal emlékszik meg Janusról, amelyek személyes ismeretségeiket kétségtelenné teszik. A szigorú karthauzi Janust „szeráfi férfiúnak” nevezi, „kinek bölcsesége és napnál ragyogóbb, csillagoknál fényesebb ékesszólása” reávilágít a legmélyebb okokra, aki egyformán csodálatos a latinban és görögben, „kinek édes, zengő hangja, mint a különböző melódiákra képes orgona” szinte árasztja magából a bölcs belátást és erényt, aki „nemcsak az emberi, hanem az isteni erényeknek is olyan foglalata, hogy mások számára, mint ahogy ez egy püspökhöz illik is, út, az életszentség példája lehet”.⁹⁶⁸ A dicsőítő tendencia ellenére becses dokumentum ez a részlet számunkra, mert megkapó közvetlenséggel mutatja Janus egyéniségének varázsos hatalmát egy olyan férfiúra, aki mozgalmas életében, majd később erkölcs-filozófiai tanulmányai során is, bizonyára szert tett némi emberismeretre.

Nem lenne teljes a ferrarai napokról vázolt kép, ha az ott tanuló, most már Battista Guarino vezetése alatt álló magyar ifjakról megfeledkeznénk.⁹⁶⁹ Ezek közül a vérségi kapcsolatok felül a legtöbb szellemi kötelék fűzte Janust a magyar humanizmus egyik ifjú reménységéhez, Garázda Péterhez.⁹⁷⁰ Róla, mint majd látni fogjuk, Rómában sem feledkezik meg. Benne és társaiban a magyar humanizmusnak az a vetése zsendült, melynek kalászbá szökkenését a magát Magyarországon elszigeteltnek érző Janus bizonyára türelmetlenül várta, de már nem érthette meg. Ez az új gárda jelentette számára az élénkebb magyar irodalmi élet reménységét, ezek az ifjak voltak hivatva arra, hogy őt, az egyelőre majdnem magányos előőrset, majd nagyobb rajokban kövessék. Garázda később költészetében csakugyan Janus folytatója lett, de - sajnos, - csak a kortársak számára, mert nekünk Garázdából, a költőből, alig maradt több a pusztá névénél.

Firenzében, a tőlünk ismert következő állomáson Janus és társai csak néhány napig maradtak, „hogy rendbehozzák magukat és megnézzék a földet.”⁹⁷¹ A pápa és Mátyás a gazdag várostól ugyan nagyobb segítséget reméltek, de az erre vonatkozó kérést Janus csak akkor gondolta előadandónak, ha azt a pápától már felajánlott összegre való hivatkozással teheti nyomatékossabbá. Itt egy szemtanutól, Vespasiano da Bisticcitől kapjuk a követjárás külsőségeire vonatkozó üde tudósítást. A derék könyvkereskedő szerint még soha Itáliába olyan messze földről, méltóbb követtség, több lóval, nagyobb pompával nem érkezett. A lovasok száma háromszáz volt. „Nem lehetett még soha követeket látni, akik a lovat úgy megülték volna s akiknek csatlósai olyan rendben lettek volna tartva; a legszebb férfiak voltak, akiket csak

⁹⁶⁷ Magyar Könyvszemle 1879, 113 s köv. lk.; 1883, 167 l. 1929, 137 l. - Irodalomtörténeti Emlékek I. k. - Bertoni, Guarino da Verona 183 l. - Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 75 l.

⁹⁶⁸ Ábel, *Analecta* 160 l. - Irodalomtört. Eml. I. 131 l.

⁹⁶⁹ 1467-ből Andreas Pannonius három előkelő magyar ifjút említ, akik akkor Ferrarában tanultak. (*Analecta* 160 l. - Ir. Eml. I. 132 l.) Valószínű, hogy a jelzett időpontban is jóval több magyar ifjú tanult Ferrarában, Andreas Pannonius azonban csak a legelőkelőbbeket („dominum... Ladizlaum de Vingar, ... dominum Sigismundum de Paloz, ac dominum Nicolaum Prini...”), akiket Mátyás talán személyesen is ismert, említette meg.

⁹⁷⁰ Ábel, *EPhK.* 1880; *Ungarische Revue* 1883. - Marchesi, Bartolommeo della Fonte 34 s köv. lk. - Huszti, Platonista törekvések, *Minerva-könyvt.* I. 32 s köv. lk.; Antonius Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz, *Klebensberg-Emlékkönyv* 350 l. (*Le relazioni di Antonio Tebaldeo colla corte di Mattia Corvino*, *Arch. Rom.* 1927, 225 l.); Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz 5, 19 l.

⁹⁷¹ Vespasiano da Bisticci 225 l.

valaha láttak.”⁹⁷² Abban már aligha lesz igaza Vespasianónak, midőn azt mondja, hogy két külön ló vitte a pénzt, húszezer dukát készpénzt, „mind csupa új magyar és velencei dukátot, úgy hogy szebb pénzt soha nem láttak”. Kevésbé valószínű, hogy a magyar követség, amely alapjában véve kéregető útra indult, már a Rómába vezető út során ilyen feltűnő módon kérkedett, vagy egyáltalán kérkedhetett volna akkora összeggel, amiből egy kisebbfajta török expedíció költségei kikerülhettek volna. Vespasiano talán akkor látta ezeket az aranyakat, midőn Janusék hazafelé tértük során a pápától felajánlott segélyösszegnek egy részét a Medici-bankházban már felvették. Jellemző, hogy Vespasiano nemcsak megcsodálta, hanem még feljegyzésre is érdemesnek tartotta, hogy a magyar és velencei dukátok „soha nem látott szépségűek” voltak. Az olaszok az anyagi javak megbecsülése iránt általában nem voltak érzéketlenek s szívesen emlegették, ha valaki idegennek pénze volt, különösen, ha azzal kissé könnyebben bánt. Vespasiano, aki megemlékezéseit vulgáris nyelven, tehát az olasz kortársaknak írta, hite szerint a követség „méltó” voltát ezzel az adattal bizonyította a legszemléletesebben. Viszont szinte becsmérlés számba ment, ha valakiről azt kellett megállapítani, hogy nincs, vagy csak kevés a pénze. Pl. egy-két évtizeddel később Miksának, aki - úgy látszik, - III. Frigyesztől egyebek között a pénzhíányt és a takarékosagra való hajlamot is örökölte, az olasz kortársak a lenéző „pochi quattrini”, sőt „senza quattrini” csúfnevet adták.⁹⁷³

A követek végre május első napjaiban megérkeztek Rómába.⁹⁷⁴ Nem sokkal később Mátyásnak II. Pálhoz ápr. 29-én írt soraival megérkezett Márkus knini püspök is, aki a törökök újabb mozgolódásairól hozott hangulateltető, a követek előterjesztéseinek támogatására szánt híreket.⁹⁷⁵ A fogadtatás Rómában is fényes volt. Janus és kísérete, amint a vasutak koráig a legtöbb észak felől jövő utas, minden valószínűséggel a mai Porta del Popolón vonult be az örök városba. Vespasiano szerint a kardinálisok a követséget a falakon kívül fogadták s a városba való bevonulás „csodálatos látnivaló” (cosa mirabile a vedergli entrare in Roma) volt.⁹⁷⁶ A fogadtatásra kivonult küldöttségben bizonyosan jelen volt Velence római ügyvivője is, aki erre vonatkozólag az államtanáctól külön utasítást kapott.⁹⁷⁷

Az első szónoki szereplése Janusnak Rómában egy ünnepélyes nyilvános kihallgatáson történt. Janus átadta a pápának a magyar király ajándékait s - mindenestre kissé elkésetten - üdvözölte őt trónralépése alkalmából. A beszéd tartalma, amennyiben a két eltérő szöveg-hagyomány közül az ú. n. Pálfi-kódex szövegét fogadjuk el hitelesnek,⁹⁷⁸ rövid összefoglalása mindazoknak a történeti mozzanatoknak Attilától Hunyadi Jánosig, amelyek azt bizonyítják, hogy Magyarország a szentszéknek mindig hű, engedelmes gyermeke és egyúttal pártfogoltja volt. A beszéd elmondása, ha Vespasianónak hihetünk, a legfényesebb külsőségek között folyt le s Janus rendkívüli szónoki sikert aratott: „Reggel összegyűlt az egész udvar, hogy lássák a püspök szónoki szereplését. Nagyon szép beszédet mondott s azt úgy adta elő, hogy a közvélemény szerint nagyon régóta nem hallottak ehhez hasonlót.” A szép beszédnek meg is

⁹⁷² U. ott. - V. ö. Bonfini (Lipsiae 1771) 553 l.: „Legatio non tam equorum praestantia, quam florentissima iuventute culta, omnium in se spectatorum oculos sane convertit, rara huic assimilis in Italia visa.” Vespasiano da Bisticci és Bonfini egyezése ezen a ponton annyira feltűnő, hogy mással, mint átvétellel alig lenne magyarázható.

⁹⁷³ F. Gabotto, *La patria nei poeti della rinascenza* 26 l.

⁹⁷⁴ Fraknói, *Századok* 1899, 775 l.

⁹⁷⁵ Fraknói Mátyás kir. lev. I. 87 l.

⁹⁷⁶ Vespasiano da Bisticci 225 l.

⁹⁷⁷ Dipl. Eml. I. 326-327 lk.

⁹⁷⁸ Ábel, *Analecta* 85-86 lk. - V. ö. *Opuscula* 58 s köv. lk. - L. még Koller IV. 134 s köv. lk.

volt az eredménye, amennyiben - Vespasiano szerint - „nagyobb megbecsülést még elképzelni sem lehet, mint amilyenben részesült...”⁹⁷⁹ A nagy sikert feljegyzi Battista Guarinónak Bertuciushoz írt levele is, de olyan általános szavakkal, amiket méltán minősíthetünk semmitmondóknak.⁹⁸⁰ A kortársak nagy lelkesedését, a túlzott dicséreteket nehéz megértenünk: a reánk maradt beszéd eléggé formás, tartalmilag ügyesen alkalmazkodik az adott helyzethez, minden részletében elárulja a klasszikus mintákon képzett főt, de egyébként semmi rendkívüli. Janus reánk maradt beszédei a néma papiroson nem mutatnak valami magával ragadó szónokra: a XV. században, amikor annyit tanulták és gyakorolták a szónoklás mesterségét, *ennyi* készséget egy jobb iskolában bármelyik valamennyire is tehetséges ifjú elsajátíthatott. S ez alkalommal a közepes színvonaláért még az utánzást sem tehetjük felelőssé. Tévedés lenne azt hinni, hogy az antikok utánzása általában iskolássá, élettől elvonatkoztatottá tette volna a humanisták politikai ékesszólását; az utánzás éppen ezen a téren egyáltalán nem jelenti szükségszerűen az élettől való eltávolodást, a papirosszerűséget. Meggyőző példáink vannak különösen a firenzei humanista ékesszólás termékei között annak bizonyítására, hogy *abban* a környezetben egy Cicerótól, vagy Liviustól kölcsönzött, jól alkalmazott frázis sokszor gyujtani tudott s általában nemhogy csökkentette volna, hanem még inkább fokozta a beszéd hatóerejét. Janus beszédei a Guarino iskolájában nevelkedett jó tanulóknak gondosan kidolgozott, de minden igazi szónoki erőt nélkülözni látszó alkotásai. Valószínű, hogy a kortársaktól emlegetett rendkívüli hatásban legnagyobb része volt egyénisége megnyerő elemeinek, főleg az Andreas Pannoniustól feljegyzett édesen zengő, orgona-szerű hangnak.

Ezután a pápa magánkihallgatáson fogadta a magyar követeket, hogy jövetelük másik célját, a törökelleni háborúra vonatkozó előterjesztésüket is előadhassák. A szónok ismét Janus volt, aki beszédében⁹⁸¹ hangsúlyozta Mátyásnak a török elleni harcra való készségét, ismertette a magyar király addigi teljesítményeit, - különösen kiemelve az 1463 és 1464-i boszniai hadjáratokat, - de hangsúlyozta azt is, hogy megfelelő segítség nélkül az új erőre kapó hatalmas török birodalommal Mátyás sikeresen szembe nem szállhat. A nyújtandó segélyre nézve azt kívánja, hogy a pápa azt ne tíz évre ossza fel, hanem inkább adjon egyszer, kétszer, vagy háromszor, de bőségesebben. Bizonyos lendületet nem lehet elvitatni a beszéd befejező részétől, midőn - a pápa felfogásával egyetértésben - Janus reámutat arra, hogy a török hatalom tengelyének kiemeléséhez Magyarország az archimedesi pont: „Ha van más hely, mint Magyarország, ahonnan a török inkább sujtható, (Mátyás) szívesen beleegyezik, hogy az kapja a segílyt. Ha van keresztény fejedelem, aki a közös védekezést vállalná, készségesen átadja annak mindazt, amit Tőled kér és óhajt.” A pápa számára különben a legszebb latin szónoklat sem jelentett sokat, mert ismeretes, hogy nem sokat értett latinul...⁹⁸²

A követek Rómából nem tértek üres kézzel vissza, bár a pápa tervezgetései szerint szükséges 400.000, vagy éppen 500.000 dukátnyi segélyről az egyes olasz államokkal folytatott előzetes, fölötté káros tárgyalások lehangoló tapasztalatai után többé már szó sem lehetett. Az egyes forrásokban és a későbbi történetíróknál különböző összegek szerepelnek. A római állami levéltárban őrzött számadási könyvek hiteles adatai szerint 1465. máj. 23-án a pápa Mátyásnak a timsóbányák jövedelméből táplált Cruciata-alapból a török elleni háború segélyezésére

⁹⁷⁹ Vespasiano da Bisticci 225-226 lk.

⁹⁸⁰ Ábel, *Analecta* 211 l.

⁹⁸¹ *Opuscula* 64 s köv. lk. - V. ö. u. ott 230 l. - L. még Bonfini (Lipsiae 1771) 553-554.

⁹⁸² Mohler, *Bessarion* I. 317 l.

57.500 aranyforintot utalt ki.⁹⁸³ Ehhez járulandó volt még az a segély, amire a pápa Firenze és Velence részéről bizonyosan számított. Janusék az összeg egy részét (30.200 aranyat) a május 24-én kiállított nyugta tanúsága szerint a Medici bankházból fel is vették azzal, hogy a hátralékos rész kifizetésére majd Velencében kerül a sor.⁹⁸⁴

A pápa ezenkívül még más módon is kimutatta jóindulatát a magyar király és követei iránt. A Mátyásnak, anyjának és az egyes főuraknak küldött becses ajándékokon felül⁹⁸⁵ a követektől benyújtott elég nagyszámú kérvényt⁹⁸⁶ is kedvezően intézte el. A király supplicatiói közül a legnevezetesebb a pozsonyi egyetem felállításának engedélyezésére vonatkozott: az elintéző iratban II. Pál felhatalmazta Mátyást, hogy Pozsonyban egyetemet alapítson s ennek már előre biztosította mindazokat a jogokat és kiváltságokat, amelyek a minta-egyetemet, a bolognait megillették.⁹⁸⁷ Janus tehát a pécsi egyetem helyébe egy új egyetemet is hozott Rómából Magyarország számára tarsolyában. Sajnos, ez az esemény korántsem lett a magyar művelődéstörténelem számára olyan fontos, mint azt Vitéz János, az egyetem alapításának legfőbb sürgetője, előre elgondolta. A szerencsétlen végű főpapnak néhány év múlva bekövetkezett bukása és halála a szép reményekkel kecsegtető intézmény sorsára is végzetes befolyással volt. Némi nyom van arra, hogy Janus nemcsak az alapító-levél kieszközlésénél működött közre, hanem - már csak Vitéz János kedvéért is - egyébként sem volt közömbös az egyetem sorsával szemben. Valószínűnek látszik pl., hogy az éppen Rómában tartózkodó Ilkus Mártont és Regiomontanust, a pozsonyi egyetem későbbi tanárait, Janus hívta meg - Vitézzel egyetértésben - Magyarországra.⁹⁸⁸ Az is valószínű, hogy pár évvel később Argiropilónak Magyaror-

⁹⁸³ Vespasiano da Bisticci (226 l.) kb. 80.000 aranyról beszél: „Adoperò in modo colla sua Santità, che sendo morto il patriarca camerlingo, ch'era istato si grande con papa Eugen sendogli pervenuta nelle mani buona somma di danari, mandò al Re d'Ungaria circa ducati ottanta mila...” - Adatát elfogadja Reumont (Tre prelati 345 l.), aki szerint az összeg Lodovico Scarampi hagyatékából származott volna. - Battista Guarino a retorikus panegyricus stílusához híven ez alkalommal is általánosságban beszél: „Quam quidem legationem ita egregie et modestia et facundia rara obivit, ut quicquid petierit (multa autem petebat), a Romano pontifice, venerabilique cardinalium collegio impetraverit (Ábel, *Analecta* 211 l.). - Bonfini (554 l.) évi 50.000 aranyról tud. - A régibb történetíróknál található különböző adatok felsorolását mellőzve, csak Fraknóira utalok (Századok 1899, 775 l.), aki ismeri a pontos összeget. (57.500 arany.) - Pastor a római Archivio di Stato-ban őrzött számadáskönyvekből ugyanezt az összeget említi (II. 358 l.) - V. ö. Koller IV. 142 s. köv. lk.

⁹⁸⁴ Koller IV. 142-143 lk.

⁹⁸⁵ Teleki, Hunyadiak kora, Oklevéltár 374-5. - Fraknoi, Összeköttetések II. 132-133. lk.

⁹⁸⁶ Fraknoi, Századok 1899, 771 l. - Összeköttetések II. 134 l. - A Fraknoitól említett supplicatiók fotografiáit Tóth László kollégám szíveségéből megszereztem. A rendelkezésemre álló adatokból egyelőre csak annyit tudok megállapítani, hogy Fraknoi utalásai a mai állapotnak nem felelnek meg. A kérdés végleges tisztázása további helyszíni kutatást igényelne.

⁹⁸⁷ Ábel, Egyetemeink a középkorban 64 l. - V. ö. még Császár Mihály, *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Pozsony, 1914. - A pécsi egyetem a XV. sz. első felében megszűnt. L. Békefi Remig, *A pécsi egyetem*, Budapest, 1901, 47-57 lk.

⁹⁸⁸ C. Morawski (*Histoire de l'université de Cracovie. Moyen âge et renaissance*, Paris-Cracovie 1900-1905, III. 185 l.) felteszi, hogy Ilkus 1463-ban Páduában, vagy esetleg Bolognában ismerkedett meg Janus Pannoniusszal. Az eddigiek után ez a téves állítás még külön cáfolatra sem szorul. 1464-től kezdve Ilkust Rómában találjuk Pietro Barbo kardinális, a későbbi II. Pál pápa szolgálatában. Vele együtt Rómában tartózkodott Regiomontanus is. Barátságuk emléke Regiomontanusnak egy kis munkája: „Disputatio inter Viennensem et Cracoviensem super Cremonensia in planetarum theoricis deliramenta.” (Vitairat Gerardo da Cremona ellen.) Morawski nagyjából valószínűleg helyesen állapítja meg, hogy a két tudós egyenesen Rómából költözött át Magyarországra: „Le roi de Hongrie, Mathias Corvin voyait avec peine que son pays n'avait pas d'université vraiment

szágba való meghívását, aminek egyébként nem volt eredménye, ugyancsak Janus, Argiropilo régi tisztelője közvetítette.⁹⁸⁹ A körülményeket mérlegelve feltehetjük, hogy Mátyás Argiropilót szintén a pozsonyi egyetem egyik tanszékére akarta megnyerni.

Költőnk a maga számára is kért egyet-mást a pápától: a pécsi tizedperekben való bíráskodás jogát, a züllött életű pécsi pálosok megrendszabályozására való felhatalmazást, a zágrábi püspökség bizonyos jószágainak, amelyeknek a bitorlók kezéből való visszaszerzése neki sok fáradozást és költséget okozott, birtokában való megtarthatását.⁹⁹⁰ Művelődéstörténeti szempontból mégis legnevezetesebb, hogy Janus két másik személy - Mátyás fia, Pál és a királyi kancelláriában alkalmazott Nagyváti Kelemen - mellett a Ferrarában tanuló Garázda Péternek is szerzetesi javadalmat (apátságot, illetőleg prépostságot) eszközölt ki.⁹⁹¹ Janus tehát azon volt, hogy tehetséges ifjú rokonának olaszországi tanulmányait anyagilag is alátámassza.

A pápa lekötelező figyelmének jele volt az is, hogy a követekre bízta, illetőleg Mátyásnak elküldte Mohammed szultán féltestvérét, egy bizonyos Kallixtust. Ezt az ifjút annak idején, Konstantinápoly bukása után, oroszországi Izidor kardinális hozta magával Velencébe, majd Rómába, ahol később megkeresztelték (ekkor kapta az éppen akkor uralkodó pápa tiszteletére a Kallixtus nevet) s abban a reményben tartogatták, hogy adandó alkalommal személyének felhasználásával a török birodalomban majd zavarokat lehet szítani. Amikor II. Pius keresztes hadjáratára készült, a török herceget is magával szándékozott vinni Konstantinápoly alá. Most az új pápa őt Mátyás kezébe juttatta. Janus a török herceget a velenceiek fondorkodása ellenére - amiről később még szó lesz, - elvitte magával Budára. A király, bár semmi hasznát nem látta, mindvégig magánál tartotta. Úgy látszik, közel sem volt olyan fontos és a török uralkodóház szempontjából veszedelmes személy, mint sokkal híresebb utóda, Dsem herceg, akire Mátyás tudvalevőleg szintén igényt formált. Később, Mátyás halála után, III. Frigyes udvarában bukkant fel újra, hogy azután örökre eltűnjék szemeink elől.⁹⁹²

Az a közel négy hét, amelyet Janus Rómában töltött, irodalmi szempontból sem mult el nyomtalanul, bár a római irodalmi élet ebben az időben közel sem volt olyan élénk, mint pl. a ferrarai, vagy a firenzei. Azt már említettem, hogy Janus valószínűleg Rómában került újra össze régi iskolatársával, Roberto degli Orsival.⁹⁹³ Szinte kétségtelen, hogy Janus Rómában

---

ationale, et que les essais tentés à Fünfkirchen et à Bude n'avaient point réussi. En 1465 il fit les plus pressants démarches auprès du Saint Siège pour faire cesser cette infériorité. Jean Vitéz et Janus Pannonius secondaient de toute leur énergie les desseins éclairés de leur souverain et créaient à leur cour des foyers de civilisation et de lumière. Accédant à ces sollicitations le pape Paul II. autorisa par un bref de 1465 l'érection d'un Studium hongrois à Presbourg, sous le nom d'Academia Istropolitana. Il n'y avait plus qu'à trouver les maîtres... C'est alors que Bylica et Regiomontanus partirent pour la Hongrie..." (i. m. III. 186 l.).

⁹⁸⁹ V. ö. 177 l.

⁹⁹⁰ Azt már nem tudjuk eldönteni, vajjon ezek között van-e s, ha igen, melyik az a nehéz, szinte teljesíthetetlen kívánság, amellyel kapcsolatban Janus nem sokkal előbb Ammanati segítségét kérte. V. ö. 196 l.

⁹⁹¹ Fraknoi, Századok 1899, 778 l. - Összeköttetések II. 134 l. - Az adatot Fraknótól ez alkalommal ellenőrzés nélkül vagyok kénytelen átvenni, mert az idézett okmány eredetijét a vatikáni levéltárban a megjelölt helyen egyelőre nem sikerült megtalálni. - Fraknóival szemben (Századok 1883, 499 l.) valószínűbbnek tartom, hogy a Cuidam Petro c. epigrammát (II. 19) Janus nem Váradi, hanem Garázda Péterhez írta.

⁹⁹² Pastor II. 275 l. - Fraknoi, Mátyás király 148-149 lk. - L. még Fraknoi, Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál (1488-1490), Kath. Szemle 1898, 414 l.

⁹⁹³ V. ö. 139-40 l.

összekerült Porcellióval is, akit, mint egyik régebben írt epigrammája⁹⁹⁴ bizonyítja, egyébként nagyon kevésre becsült. A nem éppen szemérmes Porcellio a gazdag, nagy pompával fellépő humanista főpapnál almákkal és költeményekkel kopogtatott be, kétségtelenül abban a reményben, hogy Janus viszonzásképpen majd sokkal értékesebb ajándékokkal kedveskedik.⁹⁹⁵ Az almákat kísérő költeményre Janus udvarias általánosságokkal válaszolt: ilyen szép almákat Alcinous sem tudott volna küldeni, ilyen csiszolt költeményeket Apollo sem. Valószínűleg a silány Porcellio az udvarias válaszon kívül egyebet is kapott Janustól, mert érdemesnek tartotta őt arra, hogy egy már régebben II. Pius számára írt, de később ismételtén átdolgozott irodalomtörténeti tankölteményében a kor jelesei között költőnk nevét is megemlítsse.⁹⁹⁶

⁹⁹⁴ V. ö. 137 l.

⁹⁹⁵ Epigr. II. 17. Ad Janum Pannonium, Quinque ecclesiarum Episcopum Porcelius poeta. Janus válasza epigr. II. 18. J. P. Porcelio poetae. Az utóbbit Ábel kiadatlanak vélte s a Cod. Ottob. Lat. 1183 sz. kéziratból újra lenyomatta (Analecta 295 l.). - Porcellio később is küldött almát egyik pártfogójának, a híres, vagy inkább hírhedt P. Riariónak. Ezt a költeményét (Laus pomorum, que poeta ad diuum p. dono mittit) két kézirat is fenntartotta számunkra: 1. Vat. Lat. 2856 f. 67a; 2. Urb. Lat. 707 f. 38b. Érdekes, hogy az utánzásra mindig készenlétben álló Porcellio Janus válaszkölteményének egyik ötletét ebben a jóval későbbi költeményében felhasználta:

Janusnál:

Poma nec *Alcinous* misisset talia nobis
Carmina nec *Clarius* tam *bene culta* Deus.

Porcelliónál:

Qualia et *Alcynoi* cultis nascuntur in ortis
Talia mala meus dat *bene cultus* ager.

P. Riario és Porcellio összeköttetését említi Dott. Ugo Fritelli, Giannantonio de' Pandoni detto il „Porcellio.” Studio critico. Firenze, 1900, 79 l. - További részletes bibliográfiát ad Pastor II. 29-30 lk.

⁹⁹⁶ Vat. Lat. 1670 f. 11. Numerantur poete et oratores clari. Janusról a későbbi betoldás a lapszálon a következő:

An ego Pannonium postrema in parte relinquam
Cui dedit armatam (ornatam?) doctus Apollo tubam.

Mellette: *J. Pannonius*. Valószínű, hogy ugyanezen a lapon egy másik lapszéli bejegyzés, mely a zsúfolt betűk és az elhalványodott tinta miatt csak nehezen olvasható, nem Petrus Pannoniusra (Garázda), hanem P. Panormusra (? P. Ranzano?) vonatkozik. A költeményt azelőtt (v. ö. Klebelsberg-Emlékkönyv 350 l.) kiadatlanak gondoltam, pedig már akadt kiadója. Először néhány sort közölt belőle Minieri-Riccio; Biografie degli Accademici pontaniani, később Cancellierinek a Vat. Lat. 1670-ből való másolata alapján egészében közzétette Vincenzo Laurenza, Poeti e oratori del Quattrocento in una elegia inedita del Porcellio, Memoria letta all'Accademia dal Dott. V. L. Atti della R. Accad. di Archeol. Lettere e Belle Arti, Napoli XXIV. Cancellieri másolata azonban a kódex későbbi betoldásait a jelek szerint mellőzte, legalább is ezek (így a Janusra vonatkozó sorok is) Laurenza kiadásából hiányoznak. Egy kielégítőnek mondható kiadást eddigi tudásom szerint csak a köv. három kézirat alapján tudnék elképzelni: Vat. Lat. 1670 (erről l. Fritelli, i. m. 14 l.; Pastor II. 29-30 lk.); Cod. Chis. Lat. J. VII. 260 f. 162b; Reg. Lat. 1911 f. 17a. Az irodalomtörténeti szempontból nem érdektelen költemény tartalmát Laurenza (i. m. 215 l.) a következőkben foglalja össze: „Il componimento, primo o tra' primi nel suo genere, è indirizzato a Pio II. e contiene le lodi di ben 60 umanisti, oratori e poeti, compreso lo stesso Porcellio, con un accenno al giovane Bernardino della Valle. Il pontefice rappresenta il centro di questa gran corte letteraria: padre di tanti semidei, sede alto in mezzo ad essi, sopra un eburneo soglio, con a fianco Jacopo Ammanati e Gregorio Lolli che il poeta battezza con i nomi classici di Mecenate e Pollione...”

Minden valószínűséggel ugyancsak Rómában lett Janus figyelmes Niccolò della Vallénak, a római irodalmi körökben bámult csodagyermeknek Homeros-fordítására is, melynek tanulmányozása őt később Homeros egy részletének fordítására ihlette.⁹⁹⁷ Mindenesetre Rómában írta azt a II. Pált dicsőítő epigrammáját, melynek panegirikus tendenciája, tiszteletteljes hangja kiáltó ellentétben van a pápa trónralépésekor Magyarországon írt csípős, sőt obszcén hangú gúnyolódó költeményekkel.⁹⁹⁸ Ha ezeket a humanista szuverénitás iránt amúgy is érzéketlen pápa ismerte volna, akkor Janus aligha ússza meg símán a római kirándulást. Az irodalmilag képzett bíborosok közül Ammanati Rómában volt, Bessarion azonban, kinek platonista filozofálása éppen ez időben Janust nagyon érdekelte, egészségi állapota miatt Rómától távol járt. Az előbbivel Janus, bár érintkezésüknek semmi nyoma nem maradt reánk, kétségtelenül találkozott is.

Janus római tartózkodása alatt - máj. 11-én - erősítette meg a pápa Vitézt az esztergomi érseki székhelyben.⁹⁹⁹ Azt ma már megállapítani nem tudjuk, hogy Janus esetleges közbenjárására az ügy sürgetése céljából szükség volt-e? Valószínűnek tartom, hogy a még mindig könnyűtollú Janus a Vitéz megerősítését ünneplő szép epigrammáját¹⁰⁰⁰ a kedvező értesülés közvetlen hatása alatt, tehát még Rómában írhatta.

A sok felejthetetlen benyomás és a legalább látszatra kielégítő eredmény után Janus máj. 28-án¹⁰⁰¹ követársaival együtt elhagyta Rómát, hogy - most már a magyar király számára 10.000 aranyat kérő pápai brévével a kezében és a pápa áldozatkészségére való hivatkozással is - a firenzei köztársasággal a török elleni segélyről érdemleges tárgyalásokat kezdjen.

⁹⁹⁷ Azt, hogy Janus és Niccolò della Valle Homeros-fordításai között összefüggés kereshető, először Vahlen sejtette meg: Laurentii Vallae opuscula tria, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse d. Kais. Akademie d. Wissenschaften LXI. 1869, 377 l. Ugyancsak Vahlen feltevése volt az is, hogy Janus a Niccolò della Valle-féle Homeros-fordítást az 1465-i római követjárás során ismerhette meg. Vahlenre hivatkozva említi a két Homeros-fordítás összefüggését Voigt, Wiederbelebung II. 197 l., majd - csak mint lehetséges feltevést - Finsler, Homer in der Neuzeit 29 l. - Niccolò della Valle életét és munkásságát eddig legbővebben Ciampi ismertette Pietro della Valléről írt monográfiájában (főleg 17-18 lk.). Ebből kitűnik, hogy a csodagyermek-számba menő Niccolò Homeros-fordítását a fiatal költő halála után (1474) atyja rendezte sajtó alá. Maga Niccolò 1473-ban, állítólag 21-22 éves korában halt volna meg, tehát Janus követjárása idején kb. 13-14 éves lett volna! Fiatalsága ellenére már *előzőleg* is híres költő volt: Hesiodos-fordítását pl. II. Piusnak ajánlotta s ugyancsak hozzá írta a török elleni hadjárat szervezése alkalmával 1464-ben egyik buzdító elégiáját. Ciampi nem is igen hiszi, hogy halálakor csak 21-22 éves lett volna: „Niccolò visse vita brevissima, ma piena di studi e di opere che voglion molto tempo, tanto da far dubitare se veramente egli morendo avesse toccato appena l'età di ventuno o di ventidue anni, come generalmente si dice.” A kérdést bizonyára tisztázta volna az a külön tanulmány, amelyet Niccolòról Ciampi közzétenni szándékozott. A további kutatásokat azonban elvágta a jeles tudósnek a Pietro della Valléről írt monográfia befejezése után rövid idő múlva bekövetkezett halála. - L. még Pastor II. 29 l. - A Glaukos-epizód fordításáról v. ö. 251 l.

⁹⁹⁸ Epigr. I. 264. De Paulo summo pontifice. - Bessarion, amint ez Ammanati leveleiből megállapítható, ez időtájt Viterbóban tartózkodott. L. Mohler, Bessarion 322 l.

⁹⁹⁹ Széchy Dénes 1465. febr. 1-én halt meg. Febr. 16-án Vitéz már „postulatus Archiepiscopus Strigoniensis” (Teleki, Hunyadiak kora III. 419 l.). Mátyás kb. febr. közepe táján kérte a pápától Vitéz megerősítését (Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 76 l.).

¹⁰⁰⁰ Epigr. I. 51. De translatione Joannis Episcopi Varadiens in Ecclesiam Strigoniensem. Mivel Janus céloz a megerősítésre is (Metropolitanae supremum sedis honorem Dat princeps Domino, *dat pia Roma* meo etc.), valószínűnek látszik, hogy az epigrammát nem a februári kinevezés, hanem a májusi megerősítés alkalmával írta.

¹⁰⁰¹ Dipl. Eml. 331 l.

Közben Firenzéig csak egyetlen állomásról tudunk, Sienáról, ahol a követség jún. 1-én fordult meg.¹⁰⁰² A firenzei tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, mert a signoria kijelentette, hogy mindennemű segély adására képtelen.¹⁰⁰³ Annál gyümölcsözőbb lehetett a firenzei tartózkodása más szempontból. A legfontosabb mozzanatnak tekinthetjük művelődéstörténeti szemszögből költőnk nagyarányú könyvvásárlását, amelyről más összefüggésben még szó lesz.¹⁰⁰⁴ E mellett Vespasiano feljegyzései alapján ki kell emelnünk, hogy Janus az akkor Firenzében tartózkodó tudós férfiakkal is kereste az érintkezést. Vespasiano neveket nem említ, de kétségtelennek kell tartanunk, hogy Janus ez alkalommal ismerkedett meg személyesen a firenzei platonizáló társaság lelkével, Marsilio Ficinóval.¹⁰⁰⁵ Ezt a feltevést a legnyomatékosabban támogatja az a körülmény, hogy Janus ez időben behatóan foglalkozott az őt különben régebb idő óta érdeklő platonizmussal s éppen firenzei tartózkodása alatt is Plotinos fordításán buzgolkodott.¹⁰⁰⁶ Az erre vonatkozó adatot ugyancsak Vespasianónál találjuk: „Noha úton volt, azért ha ideje engedte, papi kötelességeinek elvégzése után könyvet vett kezébe és folyton olvasott. Egyik nap azonnal reggeli után fogta a platonikus Plotinost, bement az egyik írószobába és olvasni kezdett. Annyira elvonatkozott a külvilágtól, hiszen az anyag is nehéz volt, hogy körülbelül három óra hosszat mozdulatlanul senkire sem ügyelve ilyen módon maradt. Még a fejét sem emelte fel a könyvről, nem mint a hegyentúliak, akik többnyire nem szoktak hozzá a nehéz dolgokhoz, hanem mintha Athénben nőtt volna fel Sokrates keze alatt. Egyszer azután felocsúdvá elmerültségéből e szavakkal fordult hozzám: Ha tudni kívánja, mit csinál Pécs püspöke Magyarországon, tudja meg, hogy a platonikus Plotinost fordítja s ha püspöksége gondjait elintézte, csak erre szenteli figyelmét.”¹⁰⁰⁷ Bár e fordítás további sorsáról semmit sem tudunk, mert egy sor sem maradt reánk belőle, mégis nagy jelentőségűnek mondhatjuk ezt az adatot. Janus a Plotinos-fordítással olyan munkára vállalkozott, amihez Ficino is majd csak két évtized elmultával fog hozzá. Aki Plotinosba, a legnehezebb, legelvontabb filozófusok egyikébe így bele tudott feledkezni, annak nem csak felületesen kellett érdeklődnie a filozófia problémái iránt, hanem speciálisan foglalkoznia kellett a neo-platonizmussal, mert megfelelő előtanulmányok nélkül a Plotinos-fordítás nehézségeinek leküzdésére még csak gondolni sem lehetett volna.

Velencében a követekre váró nehéz tárgyalások alaposan kizavarhatták hősünket a plotinosi filozófia eszmepalotájából. Itt újra a kemény realitás várt Janusra: a segélypénz körüli tárgyalásoktól le egészen a salétromszerzés gondjáig.¹⁰⁰⁸ Az újabb megbeszélések egyébként már simábban mentek, mert a pápa 57.500 arany forintja után már Velence sem vonhatta ki magát vállalt kötelezettségei alól.¹⁰⁰⁹ A jún. 15-én tartott államtanács-ülés ugyan panaszkodik Velence nyomasztó haditerhei miatt, melyeken inkább másoknak kellene segíteniök, de mégis, hogy megmutassa buzgalmát és példájával a többi államot is serkentse, felajánl a magyar királynak 1465-re 50.000 dukátot, mely összegből a követek Zenggben 15.000 dukátot azonnal

¹⁰⁰² Teleki, Hunyadiak kora III. 433 l. - Az adat Allegrettitől származik, Muratori RIS. XXIII. 771 l. V. ö. Koller IV. 8-9 lk. Fraknoi, Századok 1899, 778 l. - Összeköttetések II. 133 l.

¹⁰⁰³ Fraknoi, Századok 1899, 778 l. - Összeköttetések II. 133 l. V. ö. 244 l.

¹⁰⁰⁴ V. ö. 244 l.

¹⁰⁰⁵ Vespasiano da Bisticci 226 l.: „Tutto il tempo suo consumava in cose degne, o in leggere, o essere con uomini dotti a conferire.”

¹⁰⁰⁶ Huszti, Platonista törekvések. Minerva-könyvtár I. 34-35 lk.

¹⁰⁰⁷ Vespasiano da Bisticci 226 l. - V. ö. Huszti, Platonista törekvések, Minerva-könyvtár I. 38 l.

¹⁰⁰⁸ Dipl. Eml. I. 340 l.

¹⁰⁰⁹ Velencében már május 27-én pontosan ismerték az összeget. L. Dipl. Eml. I. 330 l.

megkapnak, a többi pedig majd a szükséghez képest igyekeznek időről-időre ígéretük mértékéig folyósítani.¹⁰¹⁰ A követek az ajánlattól nem voltak valami nagyon elragadtatva, különösen a részletfizetést nem látták szívesen. Az újabb tárgyalások után a jún. 22-én tartott ülésen azonban a tanács megmaradt eredeti álláspontja mellett, sőt ahhoz is ragaszkodott, hogy a hátralékos részletek kifizetésének szükségességét a magyarországi ügyvivő értesítései alapján maga állapíthassa meg.¹⁰¹¹ Az újabb előterjesztésekre az államtanács jún. 27-én ismét felelt. A válasz leglényegesebb pontja szerint a jövő évi segélyről majd csak karácsonykor, a pápa újabb deklarációja után lehet beszélni, egyébként Velence természetesen a török elleni általános felkelést a maga részéről minden rendelkezésére álló eszközzel hajlandó előmozdítani.¹⁰¹² Mindezeket a tárgyalásokat az államtanácsnak júl. 4-én a magyarországi szentszéki követhoz, Lando Jeromoshoz írt levele annak különös hangsúlyozásával foglalja össze, hogy Velence mindent, amit csak lehet, megtesz, de azután a magyar király is mutassa meg, hogy mit tud.¹⁰¹³

Szó esett a megbeszélések során a török ifjúról is, akit Janus a pápa szándékainak megfelelően a magyar királyi udvarba vitt. Az államtanács a jún. 15-i ülésen ugyan a magyar követeknek nyilvánosan úgy beszélt, hogy az ifjú Kallixtus a legjobb helyen a magyar királynál lesz,¹⁰¹⁴ titokban azonban minden eszközzel azon fondorkodott, hogy a becsesnek gondolt zálog mégis inkább Itáliában maradjon. Ezért fontosnak tartotta annak a kipróbálását, hogyan vélekedik az ügyről maga a török ifjú, szívesen megy-e Mátyás udvarába. A kémiszolgálatra a tanács jún. 26-án a mi régi ismerősünket, Marco Aureliót, a köztársaság egyik secretariusát szólította fel, aki kb. egy évtizeddel azelőtt Janust Páduában Plutarchos fordítására buzdította. A tanács úgy okoskodott, hogy Marco Aurelio, aki Janusnak tanulókorai jóbarátja s azonkívül a török ifjút is már régebben, még Rómából ismerte, más esetekben kipróbált ügyességével minden gyanu nélkül meglátogathatja Janust, s alkalmas pillanatban megkérdezheti a töröktől, milyen kedvvel megy Magyarországra.¹⁰¹⁵ Azt már nem tudjuk, hogy Marco Aurelio a kényes megbízást hogyan hajtotta végre. Az eredmény azt bizonyítja, hogy a török maga is Mátyáshoz kívánczozhatott, mert az aknamunkának semmi sikere nem lett. Az igaz, hogy az ifjúban Mátyás is „törököt fogott.”

Jelentéktelenebb mozzanata Janus velencei tartózkodásának, hogy közbenjárt egy bizonyos Nicolaus Bani páduai polgár érdekében, aki egy akaratlan gyilkosság miatt hazájából mene-

¹⁰¹⁰ U. ott I. 332 s köv. lk. - A 15.000 dukát kifizetésére vonatkozó határozat később úgy módosult, hogy a követek az összeget még Velencében felvehették. Az erre vonatkozó nyugta másolata - melynek szövegét Juhász László szívességének köszönöm, - a velencei Archivio di Stato, Comemorale XV. 94b l. található: „Nos Johannes episcopus ecclesie Quinqueecl., ac Johannes de Rozgon Serenissimi Regis Hungarie oratores significamus tenore presentium a magnifico Marino de Garzonibus Camarlingo Communis Venetiarum habuisse in pecunia numerata Quindecim milia ducatorum, per predictum Magnificum Marinum nobis nomine Illustrissime Dominationis Venetiarum consignatorum, quos fideliter Serenissimo Domino Nostro Regi deferemus. In quorum fide nos manibus nostris subscripsimus. Datum Venetiis in vigilia Apostolorum Petri et Pauli Anno MCCCCLXV. Johannes episcopus Quinqueecclesiensis manu propria. Johannes de Rozgon manu propria.”

¹⁰¹¹ Dipl. Eml. I. 335-336 lk.

¹⁰¹² U. ott I. 339 l.

¹⁰¹³ U. ott I. 342 s köv. lk. - Lando időközben újra a szentszék követe a magyar király mellett. Megbízó levele 1464. szept. 29-én kelt (Theiner II. 389 l.; Fraknoi, Összeköttetések II. 131 l.).

¹⁰¹⁴ Dipl. Eml. 333 l.

¹⁰¹⁵ U. ott I. 337 l. - V. ö. még u. ott I. 345 l.

külni volt kénytelen, majd Mátyás szolgálatába állt s ez időben szeretett volna rövidebb tartózkodásra hazatérni, de félt az elfogatástól. Janus salvus conductust kért számára, amit meg is ígértek, de az ígéretet nem tartották be, mert a király valamivel később a Janusnak tett ígéretre való hivatkozással újból kénytelen volt levélben az üggyel kedvező elintézését sürgetni.¹⁰¹⁶

A több, mint négy hónapig tartó követjárás után Janus 1465. júliusában tért vissza Magyarországra. A töröknek nem sokat ártott az a segítség, amit a pápa hosszas fáradozásainak csekély eredményeként a követtség Olaszországban kieszközölni tudott. A fél-eredmény nem a pápa jóindulatán, nem is Janus és társai fáradozásán múlt, hanem a keresztény összetartás hiányán. Egy nagyobb arányú török háborúhoz az a pénz, amit Janusék magukkal hozhattak, vajmi kevés volt. Mátyás ennek megfelelően inkább csak látszatra, mint komolyan harcolt. Nagy későn felkészülődött, szept. 9-én megindult Budáról, több hétig Pécsett időzött, majd okt. első napjaiban táborot ütött a Dráva mellett, hogy november végén minden különösebb eredmény nélkül újra visszatérjen Budára.¹⁰¹⁷ A pápa, bár a vérmes reményekről már a tárgyalások során lemondhatott, ennél mégis többet várt volna s elégedetlenségének szókimondó levélben adott leplezetlen kifejezést.¹⁰¹⁸ Mátyás válaszáat a pápa levelére valószínűleg Janus fogalmazta, legalább is mintha itt-ott a régi epigrammaírónak ügyesen burkolt szatírája csillanna ki a látszatra udvariasan tiszteletteljes sorok mögül. Emlékszünk még arra, hogy a pápa a 400.000-500.000 aranyas segélyről való tervezgetések idején attól félt, hogy az ifjú magyar királyt majd elragadja a heve s vakmerőségével esetleg több kárt, mint hasznot okoz a kereszténységnek... Janus gonoszkodó tollát vélem felismerni, midőn a király eljárásának mentegése közben a már idejét mult pápai aggodalomnak nem minden célzás nélkül való visszhangjaként azt fejtegeti, hogy ha Mátyás túlbecsülte volna erejét és ifjúi heveségétől elragadtatta volna magát, akkor a pápának kellett volna őt mérsékelnie, hogy vakmerőségével az egész kereszténység ügyét veszélybe ne sodorja...¹⁰¹⁹

A követjárás igazában csak egy embernek használt, magának Janusnak és egy ügynek, a magyar humanizmus ügyének. Janus legalább rövid időre visszatért soha el nem felejthető régi sikereinek színhelyére, fürdött újra az elismerésben és hódolatban Velencében, Páduában, Ferrarában, Firenzében, Rómában. Az elismerés és hódolat ugyan jó részben a gazdag püspöknek, a hatalmas magyar király követének szólt, de Janus bizonyára abban a hitben lehetett, hogy mégis legnagyobbbrészt a hajdan annyira ünnepeelt költőnek. A taps, ami után hosszú éveken át annyira sóvárgott, most újra felzúgott körülötte s a forró napok meghasadt lelkét ismét eggyé, újra akaraterőssé forrasztották össze. A már-már terméketlenné zsugorodott csodagyermek-tehetség újra erőre kapott benne s a következő rövid évek lázas irodalmi tevékenységével csak az első mámoros évek felejthetetlen irama hasonlítható össze. Önkéntelenül a régi, elkoptatott hasonlat jut eszünkbe Anteusról, aki a küzdelemben ellankadt erejét anyjától, a földtől, minden újabb vele való érintkezéssel csodálatos frissen kapta vissza: Janus, az olasz földön termővé sarjadt, a hegyen túl fonnyadásnak indult költemény-fa, amikor az olasz földdel újra érintkezhetett, ismét kivirított. A követjárás nélkül Janus magyarországi irodalmi tevékenységének nagyobbik, értékesebbik fele - az utolsó éveknek aránylag gazdag termése, - aligha jött volna létre. S Janus gondoskodott arról is, hogy, ha már ő maga állandó tartózkodásra nem térhetett vissza Olaszországba, most megnövekedett anyagi eszközeivel legalább azt, ami érték pénzzel számára megmozdítható volt, onnan elhozza. Költőnk, aki az

¹⁰¹⁶ Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 134 l.

¹⁰¹⁷ Fraknoi, Mátyás kir. 149 l. - Összeköttetések II. 133 l. - Mátyás szeptember 29-én még Pécsett volt (Zichy Oklevéltár X. 353, 398 lk.).

¹⁰¹⁸ Monumenta Vat. VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458-1490, 50 s köv. lk.

¹⁰¹⁹ U. ott 59 s köv. lk. - Mátyás király lev. I. 109 s köv. lk.

előző években az irodalmi munkához nélkülözhetetlen könyvek hiánya miatt annyit panaszkodott, most, mint látni fogjuk, hatalmas könyvanyaggal tért vissza a nagy útról. S ezen kívül, hogy a taps hiánya se legyen a jövőben annyira érezhető, gazdag ígéretekkel hosszabb magyarországi tartózkodásra magával csalogatta Galeottót is, aki tipikusan humanista hányavetiségeivel, fürgeségeivel, hangosságával valósággal megsokszorozta önmagát s szükség esetén egymaga pótolhatta egy kisebbfajta olaszországi humanista-kör tapsait.

XVII.

Janus könyvtára. - A túlságba vitt könyvkölcsönzés megtagadása a Galeottóhoz írt 1465-i levélben. - Trapezunzio, Ad Amphiloichium. - Marsilio Ficino Symposion-kommentárja. - A Diodorus Siculus-kézirat. - A Glaukos-Diomedes epizód fordítása az Ilias VI. énekéből. - Plutarchos-fordítás: Dicta regum et imperatorum. - Janus Demosthenesből is fordít: Oratio Demosthenis contra regem Philippum. - A Janusnak tulajdonított Pro Ctesiphonte-fordítás aligha az ő tollából való. - Janus nem írt magyar nyelvtant. - A Guarino-panegyricus befejezése. - Annales. - Epigrammák és elégiák a követjárás után. - A Vetési Lászlóhoz írt levél. - Janus és a renaissancekori platonizmus. - Janus és a kereszténység.

Janus életkörülményeit 1465-72 között a régibb és újabb életrajzírók fölötté fogytékosan ismertetik. Teleki Sámuel csak általánosságban emlegeti, hogy a közügyek vezetésében továbbra is részt vett, arról azonban, hogy Janusnak volt-e valami szerepe pl. az erdélyi lázadás leverésében, vagy a csehek elleni hadjáratban, már semmi bizonyosat mondani nem tud. Éppen ezért valószínűnek tartja, hogy Janust a hatékonyabb közszereplésben a folytonos betegeskedés, a sorvasztó lázak akadályozták meg.¹⁰²⁰ Az e korszakba eső irodalmi munkásságáról Teleki Sámuel külön csoportosításban egyáltalán meg sem emlékezik. Budik, akinek tudományos szempontból jóval jelentéktelenebb Janus-életrajza jórészt éppen Teleki Sámuel kutatásaira támaszkodik, színesebb, de még általánosabb képet ad költőnk életének erről az utolsó szakaszáról. Szerinte Janus ekkor volt a legbefolyásosabb, tekintélye ekkor érte el a legmagasabb fokot, ekkor volt szellemi erőinek teljében s egyébként is tele volt jövőjét illetőleg messzemenő tervekkel. A részletesebb bizonyítással azonban Budik adós marad.¹⁰²¹ A legtöbbet ez esetben kétségtelenül a Karácson-féle életrajz adja. Karácson Teleki Józsefnek, a Hunyadi-ház jeles monográfusának kutatásait felhasználva, legalább a történeti háttérnek egy-két olyan pontját világítja élesebben meg, amelyek Janus élete körülményeivel, vagy irodalmi munkáival valamiképpen kapcsolatba hozhatók. Pedig Janus életének ez a szakasza, mind irodalmi szempontból, mind a közéleti szereplést illetőleg igen figyelemre méltó s hozzá még a reánk maradt adatok azt is lehetővé teszik, hogy legalább a fontosabb mozzanatokra megközelítő pontossággal reámutathassunk. A következőkben egyelőre az utolsó évek irodalmi munkásságával foglalkozunk.

Röviden utaltam már arra, hogy az olaszországi követjárás Janusnak már-már elernyedti irodalmi ambícióit újra felfrissítette. Fiatalságának büszke, szívet dobogtató emlékei, amiket különben sem tudott sohasem elfelejteni, most újra fokozott erővel megrohanták. A felrajzó emlékek hatása alatt valóságos termékenységi roham vett rajta erőt, amely a követjárás után még kb. két évig tartott, hogy azután újra ellanyhuljon. Lázás irodalmi tevékenységére ő maga találja meg a legjobb kifejezést, amikor egyik, 1465 második felében írt levelében azt mondja, hogy az alkotásban újra „ifjúmódra újjongva” játszadozik.¹⁰²²

Irodalmi működését hathatósan előmozdította az a körülmény, hogy legutóbbi olaszországi útjából nagymennyiségű latin és görög könyvet hozott magával. Költőnk a könyvgyűjtést már ferrarai diák korában megkezdte, ahol különben Vitéz János számára is vásárolgatott. Egyik epigrammájában¹⁰²³ említi, hogy, ha megszorult pénz dolgában, könyveit, Ovidiust, Lucanust, Vergiliust zálogba tette a zsidónál. Az már valószínűleg csak a csattanó kedvéért elképzelt

¹⁰²⁰ Opuscula 231-232 lk.

¹⁰²¹ Budik I. 119 l.

¹⁰²² „...iuveniliter exultantes ludimus...” (Opuscula 100-101 lk.).

¹⁰²³ Epigr. I. 293. - V. ö. 58 l.

helyzet, amit a következő epigrammában¹⁰²⁴ említ, hogy, midőn a könyvek kiváltására került volna a sor, a felgyülemlett kamatok nagysága miatt a zálogot veszni hagyta. Valószínű, hogy Janus kanonoki jövedelméből és Vitéz támogatásával már Ferrarában tekintélyes könyvanyagot gyűjtött össze. A páduai korszakból Janus könyvtárára vonatkozólag csak az az egyetlen - már említett,¹⁰²⁵ - adatunk van, hogy Prothasiusnak Lorenzo Valla *Elegantiae* c. művét és a Poggio ellen írt invektívákat kölcsön adta.

Mikor 1458-ban Olaszországból hazaindult, későbbi helyzetéhez képest még aránylag szerény anyagi eszközökkel rendelkezhetett, mert Firenzében, a könyvek városában, mint Vespasiano da Bisticci említi, csak „néhány” könyvet vett.¹⁰²⁶ A Magyarországon töltött első években az olasz földről hozott eredeti könyvállomány csak lassan gyarapodhatott, mert Janusnak éppen az az egyik leggyakrabban hangoztatott panasza, - sokszor talán a munkakedv hiányának leplezésére is, - hogy nincs elegendő könyve. Amit Olaszországból néha-néha kapott, annak legnagyobb részét a jelek szerint Galeotto közvetítette, akitől pl. egyik levelében bizonyos Homeros-kommentárok elküldését sürgeti.¹⁰²⁷ Ugyanebben a levélben az akkor Spanyolországba és Angliába készülődő Galeottót megbízza, hogy, ha valahol valami hozzá méltót talál, azt szerezze meg s a jutalom semmi esetre sem fog elmaradni.¹⁰²⁸ Közben néha az is előfordult, hogy egyik-másik tisztelője egy-egy munkát felajánlott neki. Ilyen tiszteletből felajánlott munkaként a hatvanas évek elejéről csak Gazulo János asztrológiai dolgozatát említhetem, ami Janusnak annyira tetszett. A Gazulóhoz írt levélből egyébként az is nyilvánvaló, hogy Janus gyűjteményében nemcsak könyvek voltak, hanem tudományos (asztronómiai) műszerek is.¹⁰²⁹

Úgy látszik, Janus könyvgyűjtői tevékenysége csak az 1465-i követjárással kapott nagyobb lendületet. Az erre vonatkozó adatokat Vespasiano da Bisticci a szakember érdeklődésével jegyzi fel. Különösen Rómából visszafelé jövet vásárolt Janus nagyobb mennyiségű könyvet. Vespasiano szerint már Rómában az összes felkutatható görög és latin könyveket megvásárolta. A firenzei vásárlások említésénél Vespasiano még azt is hozzáfűzi, hogy Janus könnyen bánt a pénzzel s „nem nézett sem az árra, sem semmi másra”. Elutazásakor „néhány száz aranyat” - akkor igen jelentős összeget! - hagyott Vespasianónál, hogy a még hiányzó könyveket számára lemásoltassa. Ferrarában és Velencében újra „minden könyvet, amit csak talált”, megvásárolt.¹⁰³⁰ Úgy látszik, Janus előzőleg még Magyarországon jól ellátta magát olyan pénzzel, amit - elsősorban könyvekért - már eleve Olaszországban szándékozott hagyni. Arra

¹⁰²⁴ Epigr. I. 294.

¹⁰²⁵ V. ö. 152 és 218 lk.

¹⁰²⁶ Vespasiano da Bisticci 224 l.

¹⁰²⁷ Opuscula 91 l. - V. ö. 219, 251 lk.

¹⁰²⁸ „Unum te rogamus, ut si quid nobis dignum usquam inveneris, praestes copiam.” (U. ott.) - Az általános kifejezőmód ellenére elsősorban mégis főleg könyvekre kell gondolnunk.

¹⁰²⁹ V. ö. 214 l.

¹⁰³⁰ A fontos részlet a következő: „Volendo fare una degna libreria, comprò a Roma tutti i libri che poteva avere così greci come latini d’ogni facultà. Venuto in Firenze, fece il simile di comprare tutti i libri greci e latini che poteva avere non guardando nè a prezzo nè a nulla, ch’era liberalissimo. Nella partita lasciò parecchie centinaia di fiorini per fare libri latini e greci che gli mancavano... Ordinò a Firenze quello che voleva che si facesse, e partissi ed andò alla via di Ferrara, e tutti i libri che trovò comprò. Il simile fece a Vinegia...” (226 l.)

is vannak adataink, hogy a követjárás után könyvtára gyarapításához Battista Guarino is hozzájárult.¹⁰³¹

A magával hozott kincsekre azonban az itthoni betűszomjas lelkek, a Vitéz környezetében élő Galeotto, Polycarpus s talán maga Vitéz is, nagyon reákapnak. Janus, aki egy időre elvonult Pécsre, hogy új könyveibe annál nyugodtabban beletemetkezhessék, végre is megsokalta mohóságukat. Pedig költőnk, aki pl. Prothasiusnak is adott kölcsönbe könyveket, aligha tartozott a humanistáktól annyira ócsárolt embertípushoz: az elvi alapon álló „könyvtemetőkhöz.” Midőn 1465 második felében Galeotto - talán Vitéz kívánságára való hivatkozással is - újból könyveket kért tőle, Janus tréfálkozó hangon ugyan, de azért félre nem érthető nyomatékkal hárította el a kérés teljesítését: „Végül azt tanácsolod, hogy küldjek könyveket. Vajjon nem küldtem-e már eleget? Csak a görögök maradtak nálam, a latinokat már mind elvittétek. Hála Isten, hogy egyikőtök sem tud görögül! Ha pedig ezt megtanulnátok, akkor én majd héberül tanulok és héber kódexekből állítok össze könyvtárat. Micsoda nagy telhetetlenség ez - kérlek, - a könyvek dolgában? Azt hiszitek, hogy ez nem bűn? Nézetem szerint a bűn szempontjából semmit nem számít, hogy *ezt* vagy *azt* kívánod-e mértéktelenül, hanem általában bűnös a határt túllépő lélek zavarodottsága.”¹⁰³² A pogánykodó költő, akit eddig nem igen hallottunk moralizálni, könyvei védelmében még erre is rászánta magát!

A továbbiakból még nyilvánvalóbb a felháborodása: „Ám kívánj csak könyveket, de ne raboljátok el a másokéit, különösen, akinek kevesebb van. Tele van az ilyesfélével Olaszország, könnyű hozatnotok, amennyit akartok; küldjétek pénzt Firenzébe, Vespasiano egymaga ellát benneteket. Miért veszitek el tőlem azokat, amik már kéznél vannak, - ingyen? Talán csak ti szerettek tanulni?” Érdekes megjegyzés, hogy Janus szerint Vitéz könyvtára még mindig nagyobb, mint az övé, bár az előbbiből a görög kódexek valószínűleg teljesen hiányoztak.

A folytatás azt is elárulja, hogy Janus ez időben valósággal lángol a munkavágytól. Az új könyvek munkakedvét felgyújtották: egyszerre több dologba is, fordításokba és költeményekbe, szinte belevetette magát. „Fejem rá - írja, - hogy ti mind együttvéve ebben a hónapban nem olvastatok annyit, amennyit én csak a tegnapi napon. Tanuim maguk a Múzsák, hogy a jövőben is sokat olvasnék és írnék, de kénytelen leszek elhallgatni, a nyelvemet a rozsdának átengedni, mert az ilyesmihez szükséges eszközöket tőlem kicsikartátok. Ne várjon senki közületek költeményt, ne kívánjon senki tőlem prózát, sem azokat a fordításokat, amiket terveztem és már meg is kezdtem, rajtam ne keresse...” Gúnyosan említi, hogy majd Galeotto és Polycarpus minden felmerülhető kívánságnak eleget tesznek. A hang gúnyorossága még fokozódik, midőn Janus kijelenti, hogy ilyen körülmények között más foglalkozás után lesz kénytelen nézni: „Én pedig végül is, ha már Phoebust nem szolgálhatom, majd Marsot szolgálom, vagy családi ügyekkel, esetleg földműveléssel foglalkozom, amit egyébként Vergilius is a tanulmányok után jónak lát és dicsér.”

A fölötté érdekes levélrészlettel kapcsolatban Fraknói a Corvina-könyvtár alapításáról írt cikkében¹⁰³³ azt a feltevést kockáztatja meg, hogy Galeotto Janus könyveit tulajdonképpen Mátyás király számára követelte volna. Szerinte Mátyás a „lelkes főpapot, ki néhány hónappal előbb kegyence volt,” az olasz úton vásárolt könyvektől akarta volna „zord kiméletlenséggel” megfosztani. „Galeotto - írja, - ifjúkori barátjának érdekeit könnyűszerrel feláldozván, helye-

¹⁰³¹ V. ö. 380 l.

¹⁰³² A levelet, melyből a következő részletek is valók, kiadta többek között Teleki Sámuel, Opuscula 89-99 lk. - Csontos, Magyar Könyvszemle 1878, 67 l. szerint Janus e levelet Olaszországból írta volna, ami nyilvánvaló lehetetlenség.

¹⁰³³ Budapest. Szemle CLVII. (1924) 103-104 lk. - Bibl. Corv. 12 l. - Sokkal kielégítőbb Fraknóinak régebbi magyarázata, Magyar Könyvszemle 1878, 10 l.

selte a király szándékát, sőt ajánlkozott, hogy azt maga közli a püspökkel, kit felszólított, hogy könyveit, elsősorban a latin kéziratokat, küldje Budára. A püspök nehezen vált meg tudományos kincseitől, de meghódolt uralkodójának akarata előtt. Csak mikor küldeményei a budai udvart nem elégtették ki és onnan újabb szállítmányokat sürgettek, fejezte ki nehez-
telését, mely a felháborodás határáig ért el.” A király eljárását Fraknoi azzal magyarázza, hogy mivel Vitéz a saját könyvtárával a pozsonyi egyetemet látta el, a pécsi püspök gyűj-
teményével most már a király óhajtott rendelkezni.

Fraknoi feltevésével szemben nyomós érvek hozhatók fel. A pozsonyi egyetem csak 1467-ben kezdte meg működését,¹⁰³⁴ nem valószínű tehát, hogy Vitéz már két évvel előbb a még meg
sem alakult egyetem rendelkezésére bocsátotta volna könyvtárát. Tudtunkkal ezt később sem
tette meg. Azután 1465-ben korai lenne Janus és a király között ilyen végletekig menő
konfliktusról beszélni. Ennek lehetetlen volta a későbbiekből annyira nyilvánvaló, hogy erre
vonatkozólag ez alkalommal a további fejtegetéseket mellőzhetőknek tartom. A levél tónusa
különben is egészen más, semhogy mögötte ilyen tragikus összezapást szabadna sejtenuk.
Janus egyszerűen megunta, hogy könyveit Vitéz és környezete széthordják, elsősorban pedig
azért unta meg, mert ezzel fokozott tempójú irodalmi munkásságában érezte magát akadá-
lyozva. „Most, most kell tanulnom és írnom, míg koromnál fogva az érzékeim épek, az
elmém töretlen, a lelkem fogékony”, - írja ugyanebben a levélben. Vitéz Jánost egyébként épp
oly bensőségesen szereti, mint eddig, de azért a könyveit mégis inkább magának hozta, mint
másoknak. A levél más részeiben Galeottohoz is a legbizalmasabb hangon ír, jó tanácsokkal
látja el, ami elképzelhetetlen lenne, ha Galeotto ez esetben Mátyás állítólagos „zord kímé-
letlenségének” eszköze lett volna.

A királyra különben még halvány célzást sem találunk, viszont vannak a levélben olyan
részletek, amelyekből kétségtelen, hogy csak Vitézről lehet szó. Galeotto ugyanis azt írta
Janusnak, hogy a könyvek továbbra is az övéi maradnak s a legrosszabb esetben egyszer majd
örökség révén úgysí visszakerülnek hozzá. Nyilvánvaló, hogy ennek a célzásnak csak Vitéz
Jánossal kapcsolatban van értelme! Janus erre is megfelel: „De hiszen (szerinted) az enyéme-
k azok a könyvek is, amelyek nálatok vannak! Énnekem nem az a célom, hogy könyveim
legyenek, hanem azokat használni akarom s a kezem ügyében levő idegen könyveket, melyek
letétképpen vagy átmenetileg vannak nálam, inkább a magaméinak érzem, mert ezeket hasz-
nálhatom, azoknak pedig csak akkora a hasznuk, amekkora lenne, ha egyáltalán nem is
volnának. De (szerinted) mindmegannyi végre is örökségképpen visszajut hozzám! Hány
ember javai jutottak már másokhoz, mint a törvény megszabta és az örökhagyó kívánta!
Azonkívül az is bizonytalan, melyikünk él tovább? A halál a legkevésbé szokott sorrendet
tartani: ő (Vitéz) épp úgy jöhet utánam, mint én ő utána: De tegyük fel, hogy én élem túl; az is
éppen olyan bizonytalan, hogy mennyivel élek tovább? Így addig a közbeeső idő haszon-
talanul folyik el.” A már régóta halálfélelemtől gyötört, korai végét sejtő Janus ez alkalommal
jövőbe látó vates: a halál valóban nem nézte a sorrendet s költőnk pár hónappal előbb távozott
el az élők sorából, mint nagybátyja.

A követjárás utáni időből a könyvtár további gyarapodásáról keveset tudunk, legfeljebb egy-
két Janusnak ajánlott könyvről számolhatunk be. Giorgio Trapezunzio pl., az Itáliába me-
nekült görögök közül az egyik legfelületesebb, legveszekedőbb és legfelfuvalkodottabb,¹⁰³⁵ a

¹⁰³⁴ A pozsonyi egyetem felavatásáról és munkája megindulásának időpontjáról l. Ábel, Egyetemeink a
középkorban 29, 66, 68-69 lk. - V. ö. Császár Mihály, Ac. Istropolitana 15-16 lk.

¹⁰³⁵ Pastor I. 556, II. 667 l. - Voigt, Wiederbelebung II. 137 s köv. lk. - Sabbadini, Giorn. stor. d. lett.
it. XVIII. (1891) 230-241 lk. - G. Castellani, Giorgio da Trebisonza, N. Arch, Veneto XI. (1896).
123-142 lk. - Vismara, L'invettiva 119 s köv. lk. - Mohler, Bessarion, főleg 326 s köv., 350 s köv.
lk. - Huszti, Platonista törekvések, Minerva-könyvtár I. 12 s köv. lk.

Platon-Aristoteles vitának egyik hírhedt szereplője, Janusnak is, Vitéznek is megküldte egy-egy görögből való fordítását: Janusnak az *Ad Amphiloichium*, Vitéznek pedig a *Contra Eunomium* c. munkát, mindkettőt Basiliostól.¹⁰³⁶ Hogyan jutott Trapezunzio arra a gondolatra, hogy Janustól és Vitéztől - azoknak bőkezűségére és a maga szegénységére való átlátszó célzásokkal, - mintegy ajándékot kéregessen? Ismeretes, hogy Polycarpus a hatvanas évek második felében végleg Rómába költözött, ahol a pápai kancelláriában állást kapott s Trapezunzio egyik leányát feleségül vette.¹⁰³⁷ Nagyon valószínű, hogy Trapezunzio magyar vejétől tudakolta meg, kiktől lehet Magyarországon irodalmi munkákért ajándékot várni. Így jutottak Janus és Vitéz ahhoz a „megtiszteltetéshez”, hogy Trapezunzióknak egy-egy nekik szóló ajánlással ellátott művét könyvtárukba tehették. A pécsi püspökhöz írt ajánlólevél dicséri Janus vallásosságát, tiszta életét, bölcsességét, a latin és görög irodalomban való jártasságát, a török ellen való védekezés körül szerzett nagy érdemeit, kiemeli Janus rokonszenvét Trapezunzióval és családjával szemben, egyébként azonban a sok általánosság között kevés valóban felhasználható adatot tartalmaz. Azt az ígéretet, hogy Trapezunzio, ha az „oly nagy, még ellátásra szoruló családja gondjaitól megszabadul”, Janus érdemeiről külön munkát fog írni, az előzők után nem szabad szigorúan vennünk, mert valószínűleg Janus, aki szintén céhbeli volt és a humanista tolvajnyelvet maga is használta, maga sem vette komolyan. Talán nem tévedünk, ha feltesszük, hogy Mátyás könyvtárába is az aránylag nagyszámú Trapezunziótól való mű jórészen Polycarpus közvetítésével kerülhetett.

Egy másik, jóval nevezetesebb Janusnak ajánlott mű Marsilio Ficino híres *Symposion*-kommentárja, melyet a firenzei *Accademia Platonica* vezetője a pécsi püspöknek egy 1469. ápr. 5-én kelt ajánlólevél kíséretében küldött meg.¹⁰³⁸ Az ajánlólevél szellemtörténeti fontosságára e fejezet során még visszatérünk;¹⁰³⁹ ez alkalommal csak a véletlenül reánk maradt

¹⁰³⁶ A két munka ajánlólevelét a bécsi nemzeti könyvtár 4857 sz. kéziratából részben kiadta Denis, Cod. Mss. Theol. P. I. v. II. 458 s. köv. lk., majd szemelvényesen Ábel, *Analecta* 175-176 és 201-202 lk. V. ö. még Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliof.* 197 l. Kétségtelen, hogy Trapezunzio e munkákat másoknak is felajánlotta. A *Contra Eunomium* pl. annak idején Bessarion buzdítására készült s a szerző még IV. Jenő pápának ajánlotta fel, akihez Bessarion külön bevezetést is írt. (L. Mohler, *Bessarion* I. 252-3, 327 l.) Mindez megállapítható a wolffenbütteli 2938 sz. kéziratból is: „B. Basilii Archiepiscopi Capadociensis de divinitate filii et spiritus sancti adversus Eunomium, praemissis praefatione ad Eugenium IV., in oblatione libri praedicti et epistola Georgii Trapezunti ad Bessarionem Cardinalem exhortantem ad traductionem eiusdem.” A Vitézhez írt ajánlásban Trapezunzio mindezt elhallgatja.

¹⁰³⁷ Az adat a következő munkából való: *Li Nuptiali per M. A. Altieri*, publicati da Enrico Narducci, Roma 1873, 150 l. V. ö. Fraknoi, *Századok* 1898, 13 l.; Reumont, *Tre prelati* 348 l. - A Pesti Hírlap 1928. nov. 10-i (vasárnapi) mellékletében Dr. Florio Bánfi, *Magyar sírok Rómában* c. cikkében ismerteti G. Polycarpus síremlékét, melyet a római Sta Maria Sopra Minervában fedezett fel. A sírfelirat a cikkíró fordításában a következő: „Kosztolányi György Polikárpnak, ki a magyar királytól a pápánál és a római császárnál nemesen, okosan, fedhetetlenséggel, hűséggel és hittel jeles követségekben működött; az apostoli iratok itthon és külföldön kiváló és hírneves kiállítójának és örének: a legdrágább férjnek állítatva. Élt 58 évet, 6 hónapot és 14 napot.” A felirat latin szövegét a cikkíró szívességből kérésre elküldte nekem, az eredeti felirattal való összehasonlítás azonban egyelőre nem sikerült, mert az akkor Rómában tartózkodó Kardos Tibor, akit erre a munkára megkértem, a jelzett helyen a sírkövet szorgos kutatás ellenére sem találta meg. A kérdés megfelelő elbírálását csak szakszerű közlés alapján tartom lehetségesnek: - Fraknoi szerint (*Századok* 1898. 14 l.) Georg. Pol. 1489-ben még életben volt. - További adatok találhatók Czaich, *Regesták*, *Tört. Tár* 1899, 5 l.

¹⁰³⁸ Huszti, *Platonista törekvések*, *Minerva-könyvtár* I. 28-29 lk.

¹⁰³⁹ V. ö. 258-59 lk.

kézirat könyvészeti fontosságát említjük. Ficino ezt a művét - *In convivium Platonis de amore*, - Cavalcanti felszólítására még 1467-ben írta. Ez időben a kettéhasadt lelkű Ficino a leghevesebb belső harcokat vívta: az ifjúkori pogányság küzdött benne az ébredező kereszténységgel. Később, 1474-ben vagy 1475-ben, ezt a munkáját Lorenzo de' Medici kívánságára átdolgozta majd - Bernardo del Nerónak ajánlva, - olaszra is lefordította. A tudományos irodalomban az volt a közfelfogás, hogy Ficino e művének első, állítólag pogány szellemű redakciója elveszett s csak a keresztény szellemű átdolgozás maradt volna reánk, amit már akkor írt, midőn „ex pagano Christi miles factus est.” Más alkalommal bebizonyítani próbáltam, hogy a Janusnak felajánlott kódex ezt az elveszettnek gondolt első redakciót tartotta fenn számunkra. Ugyanakkor reámutattam arra is, hogy a két redakció között a vallásos szellemet tekintve lényegesebb különbség már csak azért sem lehet, mert a második az elsőnek tulajdonképpen csak igen kis mértékben bővített új kiadása, amelyben a bővítések szinte egytől-egyik asztrológiai tartalmúak.¹⁰⁴⁰

Bizonyos nevezetességre tett szert a tudományos irodalomban egy Diodorus Siculus-kézirat, mely valamikor Janus könyvtárában foglalt helyet. Az 1539-i Bázelen megjelent kiadás szerzője, Vincentius Opsopoeus, aki az anyagot Johannes Petreius közvetítésével Brassicanustól kapta, abban a hitben volt, hogy a görög történetírónak töredékesen reánk maradt művéből Janus kézirata öt, máshonnan nem ismert könyvet tartott volna fenn számunkra. Ugyanezt említi Opsopoeusra való hivatkozással Petrus Wesselingius is, Diodorusnak egy későbbi kiadója.¹⁰⁴¹ Az időközben ismeretessé vált kódexek a kézirati hagyomány képét jelentősen megváltoztatták.¹⁰⁴² Mai ismereteink szerint a szóbanforgó - jelenleg a bécsi nemzeti könyvtárban őrzött¹⁰⁴³ - kódex szövegkritikai szempontból nézve nem tartozik a fontosabbak közé.

Ez jóformán minden, amit Janus könyvtáráról és könyvgyűjtői tevékenységéről mondhatunk. Legfeljebb még azt tehetjük hozzá, hogy Janus a maga számára gyűjtött könyveken kívül püspöki könyvtárat is alapított, melyben főleg teológiai, filozófiai és jogi munkák voltak.¹⁰⁴⁴ Janus magánkönyvtára kétségtelenül elsősorban antik görög és latin írókat tartalmazott. Vergeriőé után ez lehetett hazánkban az első könyvtár, melyben a görög írók is nagyobb számmal helyet foglalhattak. Bizonyosra vehetjük, hogy költőnk az antik klasszikusok mellett az egykorú humanista irodalom termékeit is rendszeresen gyűjtötte. Aki maga annyit írt, aki olyan lendülettel vetette bele magát a legmozgalmasabb irodalmi életbe, mint annak idején Janus, az idővel az íróársak munkáiból szép gyűjteményt állíthatott össze. Egyébként - sajnos, - a könyvtár állományáról részletesebben nem beszélhetünk, mert amit számunkra

¹⁰⁴⁰ Giuseppe Huszti, La prima redazione del „Convito” di Marsilio Ficino, *Giornale Critico d. filos. It.* 1927 - V. ö. Hans v. Ankwic, Magister Johannes Gremper aus Rheinfelden, *Zentralblatt f. Bibliothekswesen* XXX. (1913) 215 l. Ankwic Bick-vel együtt téved abban, hogy a kódexben (f. 1.) található címer Vitéz János esztergomi érseké. L. még Hoffmann Edith, *Nagylyucei Orbán könyvtárának maradványai*. Magyar Bibliofil Szemle I. 3-4., Régi magyar bibliof. 128 s köv. lk.

¹⁰⁴¹ *Opuscula* 322, 326 lk. - Botfield, *Prefaces* 396 l. - Voigt, *Wiederbelebung* II. 324 l. - Teleki Sámuel egy levele szerint (Koller IV. 23) Janus Pannonius Diodorus-fordító lett volna. Ez az állítás valószínűleg félreértésen alapul.

¹⁰⁴² V. ö. Schneider, *De aliquot libris Diodori Siculi manuscriptis*. I. 1884, II. 1890.

¹⁰⁴³ Fögel szerint (*Bibl. Corv.* 77. l.) azonos a Suppl. gr. 30 sz. kézirattal - Másolójáról l. Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliof.* 170 l.

¹⁰⁴⁴ *Vespasiano da Bisticci* 227 l.: „Istando in Ungaria con queste condizioni, ordinò una degnissima libreria in greco e in latino, pel suo vescovado, in ogni facultà, così in teologia come in filosofia e in iure civile e canonico.”

belőle a sors meghagyott, az a gyűjtemény eredeti terjedelméhez képest alig valamivel több a semminél.¹⁰⁴⁵

A könyvtár gazdagodása mellett nagy hatással volt Janus munkakedvének fokozására az a körülmény is, hogy a magával hozott Galeottóban érdeklődő, helyeslő, harsonás publikumot remélhetett. Neki pedig az ilyesmire - amint azt több ízben őszintén bevallotta, - szüksége volt. Az első időben Galeotto nem sok örömet szerzett barátjának. Eltekintve attól, hogy Janus a Vitéz környezetében lábrakapott, neki annyi bosszúságot okozó könyvkölcsönzésekért részben, talán elsősorban, Galeottót tehetette felelőssé, még az is aggasztotta, vajjon az új talajon a legnagyobb fesztelenséggel mozgó, mindenbe belekotnyeleskedő, nyilatkozatait megfontolni nem tudó humanista a királyi udvarban eltalálja-e majd a kellő hangot, nem fog-e esetleg önkéntelenül ártani neki is, ki őt Magyarországra hozta és önmagának is? Aggodalmának idézett levelében minden kertelés nélkül kifejezést is adott. Nem tetszett pl. neki, hogy a király a követjárás részleteit Galeottótól tudakolta, mert feltételezte barátjáról, hogy az egy jó tréfa kedvéért a történeti hűséget is képes lesz feláldozni.¹⁰⁴⁶ Annak sem nagyon örült, hogy Galeotto egyes hatalmasok, pl. a császár (és talán Rozgonyi Rajnald) rovására, csakhogy Mátyást mulattassa, tréfákat engedett meg magának.¹⁰⁴⁷ Inti, hogy ne avatkozzék olyan dolgokba, amikhez semmi köze: „Mindig gondolj reá, miért jöttél ide! Azért, hogy tanítsd a tudatlanokat, felvidítsd a szomorúakat s magad meggazdagodjál.” Annak őszintén örült, hogy anyagi szempontból Galeotto a helyzettel nagyon meg volt elégedve: a királytól és Vitéztől már kapott is valamit, a váradi püspök és a kalocsai érsek pedig ígéretekkel biztatták. Szerencsét kívánok neked ehhez, - tréfálkozik Janus, - mert már-már látom benned a leendő gazdag embert s én a magam részéről is örülök, mert úgy látom, hogy ami neked tőlem járt volna, azt mások megadják és az én részemem is ellátják. De ha mégis mindazok hozzájárulása után is a pénzecskéből hiányoznék valami, fordulj csak hozzám s ha szépen kérsz, talán

¹⁰⁴⁵ Minden valószínűséggel Janus könyvei közül való a bécsi Ficino-kódex (a kérdést, a pro és contra érveket részletesen megvitatja Hoffmann Edith, Régi magyar bibliofilek 124-130 l.) s talán a Diodorus Siculus kézirat. - Egy görögbetűs bejegyzés tanúsága szerint Janus könyvtárához tartozott még egy X. sz.-i görög nyelvű evangélium, melyet annak idején költőnk Garázda Pétertől kapott ajándékba (Ábel, P. Garasda, ein ung. Humanist, Ung. Revue 1883, 24 l.). Ma a budapesti Egyetemi Könyvtár 1. sz. görög kézírata. - Nem Janus (amint Zsák J. Adolf állítja, Magyar Könyvszemle; 1909, 248 l.), hanem talán ifj. Vitéz János számára készült a Bibl. Ottoboniana (Cod. Lat. 501), híres pontificaléja. V. ö. Fraknoi, Ifjú Vitéz János Pontificaléja, Róma 1903. (L. Akadémiai Értesítő 1903, 537-538 lk.) A kérdés lényegét és a vonatkozó fontosabb irodalom eredményeit összefoglalja Hoffmann Edith, Régi magyar bibliofilek 136 s köv. lk. - Janusnak tulajdonítja Fögel (Bibl. Corv. 90 l.) a wolfenbütteli Landesbibliothek egy missaléját. Más véleményen van Hoffmann Edith, Régi magyar bibliofilek 200 l. - Fraknoi nem tartja kizártnak, hogy egy tőle ismertetett érdekes zágrábi kódex (v. ö. Magyar Könyvszemle 1881, 26 s köv. lk.) valamikor talán szintén Janusé, esetleg Vitézé volt. Ettől a feltevéstől a valószínűséget elvitatni nem lehet, viszont bizonyítani sem tudunk. V. ö. Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 198 l.) - A magam részéről valószínűnek tartom, hogy a firenzei Valagussa-kódex (Bibl. Laur. Acquisti e Doni 227) valamikor szintén Janusé, esetleg Vitéz Jánosé volt. A kérdés megérdemelné a közelebbi szakszerű vizsgálatot. - V. ö. még Hoffmann Edith, Régi magyar bibliof. 104 l.

¹⁰⁴⁶ Opuscula 98 l.: „Quod legationem meam ex te quaeritat rex, mediocriter laetor. Scio voluptati sibi esse non tam facta ipsa et rerum ordinem, quam sales tuos; nec dubito eum magis delectari narratis tuis, quam gestis nostris.”

¹⁰⁴⁷ U. ott: „Proinde nec tuum illud mihi placet, quod de Imperatore et de Rendolo (*cod.* Renoldo) iocaris. Nonne subiit, quam grave sit in eos scribere, qui possunt proscribere, et in eos dicere, qui possunt edicere? Tu tamen in his utere iudicio tuo et prudentiorum; mihi pro amicitia satis fuerit admonuisse.” Renoldus alig lehet más, mint a hatalmas Rozgonyi Rajnald, Janusnak későbbi összeesküvő társa. - V. ö. L. Juhász, Gal. Mart. Narn. Epistolae, Roma 1930, 7 l.

kapsz is.” Janus, amikor Galeottót magával hozta, attól félt, hogy a kirándulás barátjának reményeit esetleg nem váltja be. Most örült neki, hogy „a Múzsák és tréfák itt a barbárok között nagyobb jutalomra találnak, mint otthon.”¹⁰⁴⁸

Valószínűleg nem sokkal a követség után keletkezett a Galeottónak ajánlott fordítás-részlet Homeros Iliasából.¹⁰⁴⁹ Ha Janust nem is számíthatjuk ama humanisták közé, akiket V. Miklós pápa Homeros fordítására felszólított s ha a Marsuppini tollából származó szép költeményt (Ad Nicolaum V. de Homero traducendo) Janus művei közül örökre ki kell is iktatnunk,¹⁰⁵⁰ azért kétségtelen, hogy költőnk Homeros műveit már régebben tanulmányozta s hogy a Homeros-fordítás gondolata - akárcsak, mint mesterét, Guarinót,¹⁰⁵¹ - több ízben kísértette. Az a levél is, melyben 1462-ben Galeottótól a Homeros-kommentárok továbbítását sürgeti, idézeteivel Homeros friss olvasásáról tanuskodik.¹⁰⁵² Három évvel később, a követjárás ideje alatt, vagy közvetlenül utána, Janus kezeibe egy új Homeros-fordítás került, még pedig a jelek szerint Niccolò della Valle Ilias-fordításának egy része.¹⁰⁵³ Ennek tanulmányozása Janust annyira felbuzdította, hogy az Ilias VI. énekének egy rövidebb részletét kiválasztva maga is próbát tett. Erre - amint a Galeottóhoz intézett ajánlólevélben írja, - annál szívesebben reászánta magát, mert úgy gondolta, hogy kettős célt érhet el vele: egyrészt a hosszú ideje elhanyagolt görög nyelvet is, másrészt a régóta nem próbált latin verselést is gyakorolja. „Tudod, - írja, - hogy ezt a két dolgot gyermekkoromtól kezdve mindig szorgalmasan űztem, de mindkettőt már régóta egyformán elhanyagoltam, egyrészt más elfoglaltságaim miatt, másrészt pedig, mert ebben a mi barbár országunkban sem a szükséges könyvek nem álltak rendelkezésemre, sem tapsoló hallgató, aki a tanulmányozásra buzdíthatott volna, nem akadt.”¹⁰⁵⁴ Most azonban már megindulhatott a munka: rendelkezésre álltak az Olaszországból frissen hozott könyvek s nem hiányzott az Olaszországból szerződöttetett hivatásos tapsoló sem, maga Galeotto.

Arra Janus gondolni sem mert, hogy az egész Iliasszal megbirkózzék, csak, mintegy erőpróba-ként, egyetlen rövidebb részlettel (VI. 119-236. sk.) kísérletezett. A lefordított részlet kiválasztását többféleképpen megokolja. Érdekelte őt a benne szereplő Bellerophontes, kinek nevével a latin irodalomban többször találkozott, érdekelte Lykurgosnak ugyancsak a latin íróknál emlegetett története, továbbá a Martialis egyik epigrammájába¹⁰⁵⁵ is beleszótt Diomedes-Glaukos epizód. De talán mégis legjobban a híres falevél hasonlat vonzotta. Ez arra hangolta, hogy az ajánlásba az élet rövidegéről és hívságos voltáról borongós elmélkedést szőjjön be. Egyik XVI. sz.-i humanistánk, Franciscus Fabri Megiensis Transylvanus, Janus elégiáinak 1522-i bolognai kiadásában, melyet Adrianus Volphardus rendezett sajtó alá, a Janus munkáira írt dicsőítő versében megemlíti, hogy költőnk az egész Homerost lefordítani szándékozott volna, e tervének keresztülvételében azonban a halál megakadályozta.¹⁰⁵⁶ Ezt az

¹⁰⁴⁸ Opuscula 96-97 lk.

¹⁰⁴⁹ Poemata 231 s köv. lk - A Galeottóhoz írt ajánlás Opuscula 74 s köv. lk. - A fordítás értékéről l. Finsler, Homer in der Neuzeit 29 l.: „eine recht hübsche Übersetzungsprobe.”

¹⁰⁵⁰ V. ö. 161-62 lk.

¹⁰⁵¹ Guarino Homeros-tanulmányairól l. Sabbadini, La scuola e gli studi di Guarino 124 l.

¹⁰⁵² V. ö. 219 l.

¹⁰⁵³ V. ö. 236 l.

¹⁰⁵⁴ Opuscula 74 l.

¹⁰⁵⁵ Martialis IX. 94.

¹⁰⁵⁶ Opuscula 292 l.

adatot ellenőrizni nincs módomban, mert a kérdés eldöntésére a reánk maradt emlékek egyáltalán semmi támaszpontot nem nyújtanak. Azt pedig éppenséggel nem tudom megmagyarázni, milyen alapon írhatta Adelmann egyik Reuchlinhez írt levelében, hogy hallomása szerint Janus verses formában az egész Homerost lefordította volna.¹⁰⁵⁷

Az új könyvek birtokában Janus, akit valamikor Marco Aurelio csak nagy rábeszéléssel tudott reábírni, hogy fordításokkal is próbálkozzék, most főleg görög prózai munkák átültetésére vetette reá magát. Annak idején - mint láttuk,¹⁰⁵⁸ - azt hangoztatta, hogy amíg eredetét tud írni, addig a fordítást átengedi másoknak. Magyarországra való visszatérése után a követjárásig Janus eredeti munkát aránylag keveset írt: érkezett volna tehát a saját elmélete szerint is az ideje annak, hogy ismét fordítani kezdjen. Ekkorra azonban a munkakedve is elernyed, meg a segédeszközök is hiányoztak. Most az olasz út mindkettőt meghozta s az újra fellendült önálló költői munkálkodás mellett jelentős hely jutott a műfordításoknak is.

Janus a prózai fordítások során a legelső alkalommal visszatért régi kedvelt írójához, Plutarchoshoz. A szerényebb páduai kísérletek után azonban most nagyobb feladatra szedte össze magát, amennyiben Plutarchosnak egy terjedelmesebb, az addigi műfordítóktól mellőzött művét (*Dicta regum et imperatorum*) vette munkába.¹⁰⁵⁹ A Mátyáshoz írt ajánlólevél Pécsen, 1467. okt. 15-én kelt. Janus ismét panaszskodik, hogy a megfelelő kódexek nem álltak rendelkezésre s hogy a felmerülő kétségek eloszlatása céljából senkit megkérdezni nem tudott; említi azt is, hogy görög tudása, ami szerinte egyébként soha sem volt valami nagyon erős, a hét éves szünetelés következtében még inkább megfogyatkozott.¹⁰⁶⁰ Mégis ahhoz képest, hogy az aránylag terjedelmes értekezést néhány éjszaka,¹⁰⁶¹ tehát feltűnő gyorsan, befejezte, munkaerejét és fordítói készségét csak elismeréssel említhetjük. A fordítás a tíz év előtti páduai kísérletekkel összehasonlítva különösebb haladást nem árul el, viszont - ami nagy szó! - azt sem mondhatjuk, hogy Janus ereje hanyatlott volna.¹⁰⁶² Mivel Plutarchos ezt a művét annak idején Traianusnak ajánlotta, Janus pedig a fordítását Mátyásnak, szinte magától kínálkozott a gondolat, hogy az ajánlólevélben Mátyást Traianushoz hasonlítsa. Feltűnő azonban, hogy az összehasonlítás csak feltételes: véleménye szerint Mátyás csak akkor lesz Traianushoz minden tekintetben méltó, ha a derék emberek tanácsára hallgat, ha ifjú hevétől magát el nem ragadtatja, ha a hozzá fűzött nagy várakozásoknak megfelelni igyekszik.¹⁰⁶³ Ilyen feltételes formában a dicséret majdnem szemrehányásnak hangzik. Mivel 1467 októberében, közvetlenül az erdélyi lázadás leverése előtt vagyunk, mely alkalommal Janus és

¹⁰⁵⁷ Koller IV. 23 l. „Ad eandem classem deperditorum Jani operum pertinet Homeri totius interpretatio latinis versibus facta, si vera fuit fama, de qua Bernardus Adelmann Epp. Clarorum Virorum ad Jo. Reuchlinum edit. Tigur. An. 1558 „audivi nuper totum Homerum a Johanne Episcopo Quinqueecclesiarum Hungaro translatum in carmine esse: qui quantum in versu valuerit temporibus nostris, sciunt omnes, qui eius Carmina et legerint et audiverint: quam quidem translationem si habere possemus, crediderim ego eam iucundiores et utiliores ceteris fore.” Ha a hallomásból szerzett értesülés nem is felelt meg a valóságnak, a megjegyzés szemléletesen mutatta Janus jó hírének elterjedtségét az irodalmi világban.

¹⁰⁵⁸ V. ö. 154 l.

¹⁰⁵⁹ Először kiadta Ábel, *Analecta* 31 s köv. lk.

¹⁰⁶⁰ U. ott 31 l.: „...licet nec codices ad id opportunos, nec quemquam praeter me ipsum haberem, quem in dubiis consulere possem, ac septennali iam intermissione graecarum litterarum et alioquin tenuem notitiam funditus amissem, tamen convertere destinavi etc.”

¹⁰⁶¹ U. ott: „Cum ergo non ita multis noctibus coeptum absolvissem...”

¹⁰⁶² Juhász, *De Jano P. interpr. Graecorum* 28 l.

¹⁰⁶³ Ábel, *Analecta* 32 l.

Vitéz még rendíthetetlen hűséggel álltak a király mellé, korai lenne ezt a humanista stílustól annyira elütő részletet úgy felfognunk, mint a király és a későbbi összeesküvő közötti feszült viszony bizonyítékát. Annyi azonban kétségtelenül megállapítható, hogy Janus és a király között a viszony már nem egészen a régi. Tipikus humanista észjárásra vall, hogy Janus Plutarchosnak szóban forgó művéből elvonható, a köznapi életben is felhasználható szabályokkal akarná a királyt a bölcs életre reávezetni. Azt meg éppenséggel közhelynek és kötelező erő nélküli szólamnak vehetjük, hogy Janus, ha munkája a királynak tetszeni fog, a jövőben inkább a királyról, mint a királynak szándékozik írni...¹⁰⁶⁴

Valószínűleg ez időtájt fordult Janus először érdeklődésével Demosthenes felé s ennek az érdeklődésnek köszönhetjük egyik érdekes fordítását: *Oratio Demosthenis contra regem Philippum*.¹⁰⁶⁵ A beszéd elé függesztett rövid *argumentum* olyan vallomást tartalmaz, ami mellett érdemes lesz egy pillanatra megállnunk: „Ezt a beszédet főleg ezért fordítottam le, mert nagyon találónak látszott a mostani keresztény-török viszonyokra vonatkozólag.” Janus tehát, mint annyi más humanista-társa, az irodalmi működést ezúttal gyakorlati problémákkal kapcsolja össze s Demosthenesnek Philippos ellen felsorakoztatott érveit gondolatban a török veszedelemre transzponálja. Ifjúkorában hősünk nem tartozott a kimondottan gyakorlati érzékű humanisták közé, akik, mint pl. Enea Silvio, Francesco Barbaro, Bessarion, vagy nálunk Vitéz János, tudásukat elsősorban a gyakorlati élet szolgálatába állították. Itt-ott előfordult ugyan, hogy költeményei - inkább burkoltan s akkor is esetleg sugalmazásra, - aktuális politikai problémákat érintettek, de azért ifjú évei alatt általában jobban otthon érezte magát a *l'art pour l'art*-irodalomra elefántcsont-tornyában. Magyarországon Janus belekerült a „tett szörnyű világába” s ha esetleg néha szívesebben visszavonult volna is könyveivel a klasszikus irodalmi közhelyekből jól ismert hús patak partjára, ezt mint püspök, zászlósúr és mint az ország egyik legbefolyásosabb embere csak ritkán tehette meg. A változott életkörülmények bizonyos mértékig irodalmi szemléletét is átformálták. Az ifjú Janus Demosthenes olvasása közben aligha gondolt volna a török veszedelemre: az a Janus azonban, aki a török ellen segítséget kérő római követség szónoka volt, már abból a szempontból nézi és fordítja Demosthenest, mit lehetne belőle alkalmilag felhasználni a török veszély elleni védekezés irodalmi előkészítésénél. Mintája talán Bessarion volt, aki Demosthenesnek egy másik beszédét teljesen hasonló szellemben és célzattal használta fel.¹⁰⁶⁶

---

¹⁰⁶⁴ U. ott. - V. ö. 80, 89 lk.

¹⁰⁶⁵ *Opuscula* 46 s köv. lk. - A fordítást Juhász (De J. P. interpr. Gr. 21 l.) 1460 tájára teszi s úgy gondolja, hogy az ötletet ugyanaz a Marco Aurelio sugalmazta, aki annak idején költönket Plutarchos-fordításokra buzdította. Az 1460 évet azzal okolja meg, hogy Janus 1467-ben a görög tanulmányok hét éves elhanyagolásáról beszél, tehát 1467-7=1460. A hét éves időköz azonban inkább 1458+7, mert Janus 1465-ben megkezdett görög fordításokat emleget: „...nemo translationes, quas institueram et iam habebam in manibus, requirat” (*Opuscula* 99 l.). Bár az évszám meghatározására döntő érvem nincs, mégis sokkal valószínűbbnek vehetjük, hogy a szóbanforgó fordítás is a követjárást követő nagy munkalázban keletkezett. A Marco Aurelióval való kapcsolat feltevésére Juhásznak egyetlen érve, hogy Janus-féle Demosthenes-fordítás ugyanabban a kéziratban (Cod. Lips. Senat. Rep. I. 98) maradt reánk, mint a Marco Aureliónak ajánlott Plutarchos-fordítások. Ez a véletlen azonban semmit sem bizonyít. Marco Aurelio, mint láttuk (v. ö. 156 l.) Battista Guarinót buzdította Demosthenes fordítására.

¹⁰⁶⁶ Mohler, Bessarion I. 416-417 lk. - Bessarion Demosthenes átdolgozásának idejét pontosan megállapítanom nem sikerült, kétségtelen azonban, hogy 1465-1472 közé esik. Nincs kizárva, hogy az u. n. török beszédekkel együtt 1470 táján, de az is lehet, hogy valamivel előbb keletkezett. Amennyiben Janust valóban Bessarion példája ihlette volna, lehet, hogy költönknek egyik legutolsó művével van dolgunk. - Mohler említi Bessarion Demosthenes-átdolgozásának kiadását (Migne, *Patrologia Graeca* CLXI, 669-676 lk.) s egyúttal felsorolja kézirateit. A felsorolásból hiányzik a

Állítólag Janus tollából való Demosthenes-fordítás lenne a bécsi nemzeti könyvtár 3186. sz. kéziratában megőrzött Pro Ctesiphonte is. A szerzősége vonatkozólag az egyetlen adat a kézirat végén található, egy, még pedig valószínűleg XVI. sz.-i, egyébként ismeretlen kéztől származó bejegyzés formájában: Della translatione di Jano vescopo nostro pannonio MCDLXI. A szerzősége vonatkozó állítás a jelek szerint épp oly hibás, mint - legalább Janusszal kapcsolatban, - az évszám. A stílus-kritikai érvek a mellett szólnak, hogy a fordítás aligha lehet Janus műve, amennyiben egészen más műfordítói elvek alapján készült, mint Janusnak egyéb, kétségtelen hitelességű fordításai.¹⁰⁶⁷ A kérdést csak a XV. sz.-i Demosthenes-fordításokra vonatkozó szélesebb körű kézirati kutatásokkal tartanám véglegesen eldönthetőnek. Ugyancsak aligha lehetett Janus műve az a tudományos irodalmunkban sokat vitatott elveszett, vagy inkább soha meg nem írt magyar nyelvtan, amelyet egyesek Baranyai Decsi János följegyzése alapján próbáltak költőnknek tulajdonítani. A kérdést véglegesen eldöntöttnek vehetjük: Janus sohasem írt magyar nyelvtant. Aránylag még hosszú idő kellett ahhoz, hogy egy másik magyar humanista - Szilveszter János,- anyanyelvének titkai iránt behatóbb érdeklődést tanúsítson! Guarino iskolájában általában kevésre becsülték az olasz nyelvet is, pedig az a bálványozott latin nyelv leszármazottjaként szerepelhetett. Annál nehezebb elképzelnünk, hogy egy volt Guarino-tanítvány magyar nyelvtan írására adta volna a fejét.¹⁰⁶⁸

Cod. Vindob. Lat. 9606, ahol f. 40a kezdődik Bessarion kísérlete: „Quarta oratio Bessarionis Cardinalis de Discordiis sedandis et Turco oppugnando.” A bevezetésből idézem a köv. jellemző sorokat: „Venit autem in mentem Demosthenem philosophum excellentissimum et oratorem adeo omni laude cumulatum, ut per tot saecula, quem cum eo conferas, extiterit nemo, in eadem incidisse tempora, eandem perorasse causam. Denique nihil habuisse, quod rei nostrae non conueniat, praeter nomina hominum sui temporis. Itaque cum huius et auctoritatem grauiorem et orationem magis appositam ad persuadendum existimarem, quam uerba mea, constitui, ut ipse dicat sententiam... Ita enim tum Graeciae Philippus imminebat, ut nunc Turcus Italiae. Sustineat igitur Philippus Turci personam, Itali Atheniensium, nos Demosthenis, iam facile intelliges totam orationem causae nostrae conuenisse.” A beszéd szövegét a bécsi kéziratban a Migne-féle kiadásban nem található figyelmeztető megjegyzések szakítják félbe. Ilyen pl. f. 42a: „Audite Christiani principes Demosthenem Physicum et oratorem, iam tot saecula mortuum, de statu hostis uestri nunc disserentem eloquentissime et sapientissime monstrantem, quid nos facere oporteat, ne in grauiora dilabamini etc.”

¹⁰⁶⁷ A kézirat valamikor Sambucusé volt; l. Teleki S., *Opuscula* 210 l.: „Sambucus... testatur... se... possidere Orationem Demosthenis pro Ctesiphonte paene absolutam ab eodem Pannonio interprete translata; quae haud dubie eadem est, quae hodieque, licet manca et mutila, in Augusta Vindob. Bibl. superest, numer. 193.” V. ö. Koller IV. 23 l. - A Janus szerzőségére vonatkozó bejegyzés (f. 76a), mint azt a „nostro” mutatja, magyar embertől való, de aligha Sambucustól, legalább is Gerstinger, a jeles Sambucus-kutató, nem ismerte fel benne a magyar humanista kezevonását. (Juhász, *De J. P. interpr. Gr.* 36 l.) A kiadatlan szöveget Juhász összehasonlította Janusnak egyéb, kétségtelen hitelességű fordításaival s arra az eredményre jutott, hogy nem Janustól való (i. m. 37-38 lk.).

¹⁰⁶⁸ A probléma kiinduló pontja Baranyai Decsi Jánosnak egy 1591-ből való levele Telegdi Jánoshoz, mely a következőket állítja: „Janus ille Pannonius Episcopus Quinque Ecclesiensis nostrorum poetarum celeberrimus, cum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Ungaricam Grammaticam conscribere. Quam si maiorum nostrorum negligentia non amissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur.” (*Opuscula* 329 l. V. ö. Koller IV. 23 l.) A kérdés történetére vonatk. l. Toldy Ferenc, *Corpus Gramm. Hung.*, Pest, 1866, VI. l., Imre Sándor, *Az olasz költészet hatása a magyar költői irodalomra*, Bp. Szemle 1878; Jancsó Benedek, *Ki írta az első magyar nyelvtant*, Figyelő V. k.; Békesi Emil, *Ki írta az első magyar nyelvtant*. Figyelő V. k. - Eleve valószínűtlennek látszik, hogy Janus, aki még az olasz nyelvű irodalmi munkásságot is a bocsánatos bűnök egyik fajtájának tekintette (epigr. I. 209, v. ö. 165 l.), a sokkal fejletlenebb és a latintól távol álló magyar nyelvvé tudományosan foglalkozott volna. Állásfog-

A fordítások mellett ezekben az években Janus önálló költői munkákon is dolgozott. Battista Guarinónak egyik hozzá írt leveléből kétségtelenül kiderül, hogy a Guarino-panegyricus utolsó - talán harmadik - redakcióját, amit Battista már régebben sürgetett, csak 1469-ben fejezte be.¹⁰⁶⁹ A követjárás felfrissítette a Guarino-családdal, különösen Battista Guarinóval a már-már feledésbe ment kapcsolatokat. A két régi barát ismét megtalálta egymást. Battistának ezidőből származó, Janushoz írt költeményeiből és leveleiből azt látjuk, hogy a gazdag pécsi püspök a mellette híven kitartó barátját több ízben becses ajándékokkal halmozta el.¹⁰⁷⁰ Egyik bizonytalan keltű költeményében Battista nagy pénzajándékról beszél, az 1469-i levelében pedig ismét nagy és „az ajándékozóhoz méltó” adományokért mond Janusnak köszönetet. Ugyanitt megemlíti, hogy hasonló ajándékokban „más alkalommal is gyakran” részesült.¹⁰⁷¹ Battista a jótéteményekért hálát fogadott s valóban hálásnak is mutatkozott. A hála egyik jelének tekinthetjük az eddigiekben annyiszor idézett Bertuciusához írt levelet, amely, bár formális panegyricus, mégis - kritikával használva, - különösen költőnk ifjúkori életére vonatkozólag a legfontosabb forrásunk. A hála jelének tekinthetjük továbbá azt a buzgóságot is, amellyel Battista a ferrarai írók körében most már a végleges formájú Guarino-panegyricust terjeszteni igyekezett. Ennek a törekvésnek emléke Piattino Piatti kiadatlan költeménye,¹⁰⁷² mely Janusnak, ha ugyan még tudomást vehetett róla, nagy örömet okozhatott.

Csak ezekre az évekre tehetjük Janusnak elveszett nagy művét, a sokat emlegetett *Annalest* is, mely a reánk maradt gyér adatok tanúsága szerint valószínűleg a magyar történelem főbb eseményeinek hexameterekben írt feldolgozása lehetett, tehát éposz, - már ahogyan Janus az époszt felfogta. Sambucus említi, hogy költőnknek ezt a művét többen ismerték, ő maga is

---

lalására hatással lehetett az is, hogy mestere, Guarino is igen ridegen viselkedett a vulgáris nyelvvel szemben. L. Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino*, 151 l.: „Che cosa ne (t. i. a vulgáris nyelvről) pensasse Guarino, non sappiamo direttamente; solo indirittamente l'indoviniamo per mezzo di Angelo Decembrio, che lo introduce fin un dialogo del circolo ferrarese, dove ragionando con Tito Strozzi dice che gli scrittori volgari si possono leggere tutt'al più nelle notti d'inverno alle donne e ai figliuoli, ma non introdurre nella biblioteca di un letterato.” A kérdésre vonatkozólag általánosságban l. Norden, *Die antike Kunstprosa* II. 771-772 lk., továbbá M. Scherillo, *Gli umanisti e il volgare italiano*, *Nuova Antologia* 1920, 223-228 lk. - Itt emítem meg, hogy Erasmus egyik levele szerint Janus foglalkozott volna Seneca *Quaestiones Naturales* c. művének szövegkritikájával is: „Et Senecae Qu. N. a millenis erroribus Jani opera, ut testatur Erasmus ep. 689 purgatae.” (Koller IV. 23.) Koller adatát Erasmus műveinek lyoni kiadásában a fenti utalás alapján nem sikerült megtalálnom s így az ellenőrzésről egyelőre le kellett mondanom. Fölötte valószínűnek látszik, hogy Matthaues Fortunatusról van itt szó, aki szintén *Pannonius* volt, Seneca szóbanforgó művét is kiadta s akinek éppen ezt a munkáját Erasmus annyira méltányolta, hogy egy következő recensióban a magyarországi filologushoz szerzőtársként csatlakozott. L. Weiss Rezső, Matthaues Fortunatus, *EPhK.* XII. 346 s köv. lk. - I. Ulászló epitaphiumáról (*Romulidae Cannas* etc.) s a szerző kérdéséről l. Teleki S., *Poemata* 689-690 lk. V. ö. Koller IV. 23 l. Megnyugtató szöveg-hagyomány hiányában a problémát nem látom eldönthetőnek. Egy ilyen rövid epigramma szövege nem nyújt elegendő támaszpontot a szerző személyének megállapítására.

¹⁰⁶⁹ Ábel, *Analecta* 212 s köv. lk. - V. ö. 112 l. - A Guarino-panegyricus sürgetését vélem kiolvasni a köv. költeményből: *Eiusdem carmen ad Janum, quod sibi promissum librum non incipiat* (*Analecta* 148-149 lk.).

¹⁰⁷⁰ V. ö. 380 l.

¹⁰⁷¹ „Nec minus ob eam laudem (célzás a Guarino-panegyricusnak a Battista Guarinóról szóló részletére) me tibi debere et sentio et profiteor, quam ob maxima et donante digna munera, quibus me cum saepe alias, tum vero nuper in Matthiae reditu locupletasti.” (*Analecta* 215 l.) - Battista Guarino költészetéről, Voigt, *Wiederbelebung* II. 398 l.

¹⁰⁷² V. ö. 344 l.

még látott belőle Bécsben egy példányt, amit azután hiába keresett.¹⁰⁷³ Sambucus előtt a XVI. sz. első felében tudtommal még hárman említik az Annalest: az egyik Franciscus Fabri Megiensis,¹⁰⁷⁴ a másik Georgius Thabiasius,¹⁰⁷⁵ a harmadik a buzgó Janus-kiadó, Adrianus Volphardus.¹⁰⁷⁶ Mindhárman egyértelműleg úgy tudják, hogy Janus ezt a művét befejezetlenül hagyta hátra. A befejezetlenség ellenére a költemény elég terjedelmes lehetett, mert Sambucus szerint így is egymagában kitett egy kézíratos kötetre valót.

Érdekes, hogy a valaha annyira termékeny epigrammaíró ezekben az években alig-alig szólalt meg. A reánk maradt néhány epigramma is legnagyobbbrészt történeti eseményekre vonatkozik, vagy láthatóan alkalmi költeménynek készült. Ezekre más vonatkozásban még visszatérünk.¹⁰⁷⁷ Az erotikus epigrammák teljesen hiányoznak s a régi szatirikus véna csökevénye is csak itt-ott csillan fel. Annál erősebb képviselőhez jut az elégia. Az egyetlen 1466. évből három terjedelmesebb elégiája maradt reánk: egyik szebb, őszintébb, bensőségebb, mint a másik.¹⁰⁷⁸ Ebben az évben Janus gyenge egészségi állapota miatt ismét sokat szenvedett: szúr

¹⁰⁷³ „Utinam quidem Annales eius aliquando Viennae conspecti et lecti prodeant, carceresque perfringant! non secus, me Deus! atque Ciceronis, aut Livii quae periere mecum excipienda ducem. Tantum quisque huic vati tribuendum censeat. Quodsi Vulcano vel Istro sunt tradita, vel, ut quidam non dissimulaverunt, excrementis humanis loco abdito, foraminibusque putruere, Manes invidorum lant poenas, quod φθόρος ἐξω τοῦ Θεοῦ ἑρόνουν ἴσταται, ut est in Phaedro.” (Opuscula 314 l.) - „Multa scripsit Janus, meditatus est plura, numeris et perpetuo stilo. Quorum quidem optima quaeque interciderunt, vel potius ab odio et invidia, ne lucem adspiciant, suoque tempore iugi fruantur, alicubi premuntur. Annales certe Patriae, Heroicis ipsum versibus uno in volumine colligasse multi norunt. Quibus conficiendis quantum ipse se superavit, facile ex admiranda Marcellina Panegyri (quam una cum aliis doctissimus et felix poeta Hilarius Cantuuncula, Venetiis edi curarat) quisque secum cogitabit.” (U. ott 121-122 lk.)

¹⁰⁷⁴ Opuscula 292 l.

¹⁰⁷⁵ U. ott 270 l.

¹⁰⁷⁶ U. ott 274-275 lk. - Adr. Volphardus a jelek szerint az Annalest csak hírből ismerte, mert Janus hátrahagyott műveinek felsorolásánál, amiket kiadni szándékozott, már nem említi (u. ott 275 l.). - Battista Guarino szintén aligha tudott róla, legalább is Janus műveinek felsorolásában (Poemata 663 l., rövidebben Ábel, Analecta 147 l.) külön nem emlékszik meg róla:

Sic te nostra bonum viderunt tempora vatem,
Quales in coelum secla priora ferunt.
Nam seu clarorum, scribis connubia, regum,
Funera seu ploras, seu fera bella canis,
Seu praeceptorem laudat tua Musa Guarinum,
Seu de maternis, increpat astra, rogis,
Seu queritur morbos, celebrat seu Numina fontis,
Seu canit in medio, sidera visa, die;
Altisono quicquid memorandum carmine sumis,
Noscimus eloquii, flumina larga tui...”

A felsorolásban az Annalesre való célzásnak lehetne venni az általános „fera bella” kifejezést, de sokkal valószínűbb, hogy ez a Gonzaga-panegyricusra, vagy még inkább a Marcello-panegyricusra vonatkozik. Lehetetlen, hogy Battista az Annalest, ha egyáltalán tud róla, külön; félreismerhetetlenül ne említette volna akkor, amikor a magyarországi termésből sokkal jelentéktelenebb egyes elégiákat is felsorol. Az sincs kizárva, hogy a felsorolás, melynek keltét pontosan megállapítani nem tudjuk, még az Annales megkezdése előtről való.

¹⁰⁷⁷ V. ö. 268 és 272 lk. Külön figyelmet érdemel Epigr. I. 14., amely szintén ez időtájt keletkezett.

¹⁰⁷⁸ Eleg. I. 10. Conquestio de aegrotationibus suis in Mense Martio A. MCCCCLXVI. - Eleg. I. 11. Ad Somnum A. MCCCCLXVI. - Eleg. I. 12. Ad Animam suam A. MCCCCLXVI.

a tüdeje, vért köpött, lázzal küzdött, nehezen lélekzett s különösen sokat gyötörte az álmatlanság. Állítólag az is előfordult, hogy hét napig a szemét sem hunyta le. Hiába próbált e szörnyű gyötrelem ellen minden képzelhető orvosságot, semmi sem használt. Elkeseredett hangulatában írta többek között egyik leghíresebb elégiáját: *Ad animam suam*, mely platonista vonatkozásai mellett önéletrajzi szempontból sem érdektelen. Janus a lélekvándorlás tanára célozva - melyet régebbi költeményeiben is szívesen emleget, - inti lelkét, hogy véletlenül ne igyék a Lethe vizéből s ne felejtse el, mennyi szenvedésen kellett neki a test börtönében keresztülmennie. S amennyiben új életet választhatna, inkább legyen méh, vagy hattyú, vagy erdők vadja, vagy a tenger lakója, csak ember ne!¹⁰⁷⁹ Amint azonban a szenvedések enyhültek, megfelelő személyes élmények hiányában Janus elégiái is színtelenebbekké, tehát érdektelenebbekké váltak. Az 1468-i nagy áradásról írt,¹⁰⁸⁰ majd az 1469-ből való, a sok gyümölcs alatt roskadozó fát megörökítő¹⁰⁸¹ elégikus költeményei jórészen újra a régi retorikai gyakorlatok a régi hibákkal és a régi iskolás erényekkel. Az előzőben nem érdektelenek az antik vízőzön-leírásokból vett színek. Az utóbbiban a terhet viselni alig tudó fa arról elmélkedik, mennyivel jobb lett volna lombfának lenni, vagy milyen jó lenne, ha virágai kora tavasszal elfagytak volna. Janusnak ez alkalommal vígasztalanul elfogyott a mondanivalója, versíró készsége azonban tovább működik, mint az a malom, melyik akkor is forog, amikor nincs mit őrlnie. Minden valószínűséggel az utolsó évekre (1468, vagy 1469) esik a Colocci-kéziratban megőrzött elégiája a követségben járó Bajoni Istvánnak csodálatos római szarvasvadászatáról.¹⁰⁸² Ez a költeménye annyira leleménytelen, fáradságos látszó, nyelvileg is nehézkes, mintha nem is a régi Janus írta volna.

1469. szept. 13-án kelt Janusnak Vetési Lászlóhoz írt levele,¹⁰⁸³ mely szépen mutatja, hogyan viselkedett költőnk a feltörekvő ifjú magyar tehetségekkel szemben s mit vesztett korai halálával a zsenye magyar humanizmus ügye. Ha Janus életben marad, az ő személye Mátyás uralkodásának második felében egymagában irodalmi központot jelenthetett volna. Egészen bizonyos, hogy művelődéstörténetünknek ebben a fényes korszakában Janus nagyszabású egyénisége az újabb generációhoz tartozó magyar tehetségeknek - Garázdának, Báthori Miklósnak, Váradi Péternek, Vetési Lászlónak, - mintegy irányt és ütemet szabott volna. Ha Janus továbbra is a magyar humanizmus vezéralakja maradhat, akkor a Mátyás-kori humanizmus második fejezetében aligha kerül át a vezérszerep a hazánkban ideiglenesen letelepedett, legtöbbször másodrangú olasz csillagok kezébe s általában a magyarországi renaissance a nemzetközi latin nyelv uralma ellenére is sokkal magyarabb lehetett volna... Vetési - akkor még ismeretlen, de nagy reményekre jogosító gyermekifjú, - bár Janust személyesen nem ismerte, barátságkérő levéllel fordult a nagyhírű, magas állású humanistához. Janus elragadó kedvességgel válaszolt: azzal, hogy Vetési a görög és latin Múzsákat szolgálni kezdte, már barátjává lett s levelét nemhogy tolazkodásnak venné, hanem inkább még ő mond köszönetet,

¹⁰⁷⁹ Huszti, Platonista törekvések, Minerva-könyvtár, I. 39 l. - Az 5-12 sorokra vonatkozólag, amelyek a földreszálló léleknek a bolygók közötti útját foglalják össze l. 376 l. - A gondolat neo-platonista jellegéről és szellemtörténeti összefüggéséről v. ö. Panofsky-Saxl, Dürers „Melencolia I” 25 s köv. lk.

¹⁰⁸⁰ Eleg. I. 13. De inundatione.

¹⁰⁸¹ Eleg. I. 14. De arbore nimium foecunda.

¹⁰⁸² Ábel, *Analecta* 127 l. Eleg. XXXII. - Bajoni Istvánról l. Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 241 l.; Balogh Jolán, *Arch. Ért.* 1923-1926, 192 l. Adataikból nyilvánvaló, hogy Bajoni római és firenzei követjárása 1468-1469-re esik. Mivel más hasonló kiküldetéséről nem tudunk, valószínű, hogy Janus elégiája is ez időtájt keletkezett.

¹⁰⁸³ *Opuscula* 102-103 lk.

mert közeledésével a barátság kinyilvánítására alkalmat nyújtott. A levelet egy epigramma¹⁰⁸⁴ zárja be, mely a prózai szöveg dicsérteit még megtoldja: Vetési görögül és latinul ír, - Janus hozzá képest barbár; valamikor ő is szolgált a Múzsáknak és Apollónak, most azonban Mars katonája lett. Janus bizonyosan valami olyan hadivállalatra céloz, amiben ezidőtájt éppen résztvett: vagy a cseh háborúra, vagy a délvidéki török beütésekre. Amint az előzőkben már említettem, ez az a költemény, amellyel Karácson költőnknek ifjúkori katonáskodása mellett próbált argumentálni.¹⁰⁸⁵

Nem lenne teljes a követjárás utáni évek szellemi törekvéseiről adott beszámoló, ha mellőznénk Janusnak ez időbe eső filozófiai tanulmányait. Láttuk, hogy Janus már az olaszországi út alatt Firenzében Plotinos fordításával birkózott.¹⁰⁸⁶ Arról egyáltalán semmit sem tudunk, mi lett később ebből a fordításból, mennyire haladt benne, befejezte-e. Annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy Janus ez időtájt behatóbban foglalkozott filozófiai problémákkal. Más vonatkozásban részletesebben bizonyítani próbáltam, hogy hősünk, amennyiben nála egyáltalán bölcsekedésről lehet szó, bevallottan platonizáló irányú bölcse volt, egyik nevezetes úttörője annak a platonista mozgalomnak, amely Mátyás udvarában csak később - az ő halála után, - bontakozott ki teljesebben.¹⁰⁸⁷ E megállapítás alapja a Guarino-iskolában végzett filozófiai tanulmányain, az Argiropilo filozófálása és személye iránti érdeklődésén, a Plotinos-fordításon, az *Ad animam suam c.* elégiáján kívül elsősorban Marsilio Ficinónak egy hozzá intézett levele, melyben a könyvészeti szempontból már tárgyalt *Symposion*-kommentárt a firenzei platonizáló kör feje Janusnak ajánlotta. Nézzük ezt a levelet s vele kapcsolatban próbáljuk megállapítani azt is, mi ösztökélte bensőleg Janust a platonizmussal való foglalkozásra. Ebben az összefüggésben ki kell még térnünk egy olyan kérdés vizsgálatára is, amit eddig csak mellékesen érintettünk, ami azonban éppen a pécsi püspökkel szemben nem lehet közömbös: hogyan állt Janus, aki ifjonti hetykeségében szinte kérkedett hitetlenségével, püspök korában a vallással?

A *Symposion*-kommentár ajánlólevele szükségszerűsége ellenére is sokatmondó emléke Janus és Ficino baráti összeköttetésekére.¹⁰⁸⁸ Ficino két okból küldte meg művét Janusnak: egyrészt, mert őszinte barátság fűzte kettőjüket össze, másrészt, mert tudta, hogy Janus buzgó híve Platon eszméinek. A szövegből az is kétségtelen, hogy nem ez alkalommal érintkeztek először, mert Ficino költőnk elégiáit, amiket az minden valószínűséggel megküldött neki, nagy dicséretekkel halmozta el: „Ezek nekünk nagyon, nagyon tetszettek, vajha a mi munkánk se sértené füleidet.” Ficino rokonszenvét Janus iránt növelte az a reménység, hogy a pécsi

¹⁰⁸⁴ Epigr. I. 88. Telekinél a bécsi kézirat alapján a címe helytelenül: *Ad Philelphum*. A régiebb kiadók közül Frobenius, Cantiuncula és Oporinus szerint: Ladislao Vetesio; Sambucusnál és Pareusnál: Ladislao Vitesio. A kérdést végleg eldönti a bolognai egyet. kvtár Tioli-gyűjteményének XXXVI. k., amely valamikor a S. Maria d. Popolo könyvtárához tartozott. A XV. sz.-i kézirat f. 9a.-f. 17b. nagyon fontos, részben ismeretlen adatokat tartalmaz Vetési Lászlóra vonatkozólag. Itt olvashatjuk többek között Janusnak Vetésihez írt levelét és a levélhez csatolt epigrammát. V. ö. Huszti, Francesco Maturanzio, EPhK. 1927. 13-14 lk. Vetési később (1475) a IV. Sixtushoz intézett híres beszédében politikai okokból meglehetősen kegyetlenül nyilatkozott a Mátyás ellen összeesküdekről, tehát Janusról is, akihez annak idején valószínűleg alázatosan közeledett. (*Oratio ad Sixtum papam pro praestanda obedientia nomine Domini Matthiae etc.*) A beszédről l. Fraknoi, Századok 1898, 399 l.

¹⁰⁸⁵ V. ö. 185 l.

¹⁰⁸⁶ V. ö. 237-38 lk.

¹⁰⁸⁷ Huszti, Platonista törekvések, Minerva-könyvtár I. 40 l.

¹⁰⁸⁸ U. ott 31 s köv. lk. - U. ott 26-27 hangsúlyozom, hogy Janus soha sem volt Ficino tanítványa. - Az ajánlólevelet kiadta Ábel, *Analecta* 202 l.

püspök nagy tekintélyével elő fogja mozdítani magyar földön a platonizmus ügyét: „Így, aki először vitte a Duna mellé a Múzsákat, elsőnek viszi majd oda Platont is.” A továbbiakból kiderül, hogy Garázda Péter, aki ez időben Firenzéből éppen haza készülődött, mintegy összekötő kapocsnak tekinthető kettőjük között: „Írántad való szeretetemet, amennyiben azt levelem nem teheti, Garázda Péter, ez a tudós és mindkettőnkkel belső kapcsolatban álló férfiú fejezi ki, ha nálad lesz.”

Arra adatok hiányában egyáltalán nem tudunk határozott választ adni, hogy a Symposium-kommentár - melyet a platonizmus történetének egyik kutatója platonista evangéliumnak nevezett el, - volt-e valami hatással Janusra, befolyásolta-e mélyebben, vagy sem költőnk világszemléletét. Általában Janusnak a platonizmus iránti behatóbb érdeklődését az egyetlen Ad animam suam c. elégiáján kívül csak közvetett források segítségével állapíthatjuk meg. Bár ezek a források a jelzett szempontból kétségtelenül nagyon becsesek, mégsem engednek bennünket annyira közel Janus gondolatvilágához, mint hogyha közvetlen emlékekhez fordulhatnánk. Ilyen körülmények között találgatásra vagyunk utalva akkor is, midőn megállapítani próbáljuk: milyen belső okok készíthették Janust a platonizmus tanulmányozására?

Más alkalommal bővebben kifejtettem, hogy Ficino platonizmusa, melyre Brandi találóan alkalmazta a „Religion als Kunstwerk” kifejezést, alapjában véve vallásos jellegű szellemi áramlat volt. Reámutattam, hogy „Ficino gondolatvilága nem hideg logikával felépített eszmepalota, hanem a szó legemberibb értelmében vett lelki tusakodások árán megérlelt élmény, melyben ő maga s vele együtt korának számos kiváló embere a maga lelki támaszát megtalálta. Az eszmény felé törő értelmek, kiket a reformáció előtt álló és a belső reformra megérett katolicizmus nem elégített ki, a platoni akadémia gondolatvilágába belenyugodtak, lelkiileg ebből táplálkoztak, ebből merítettek nyugalmat és békességet.”¹⁰⁸⁹ A platonizmus tehát mintegy valláspótlék volt a két világ, a pogány ó-kor és a kereszténység között iránytű nélkül tévelygő lelkek számára. A jelek azt mutatják, hogy Janus is valami hasonlót keresett, midőn a platoni filozófia tanulmányozásába belemerült.

A fiatal Janus, aki kérkedve hirdette, hogy a költészet művelése és a vallásosság sehogyan sem férnek össze, az eget ostromló „Sturm und Drang”-korszakban kétségtelenül hitetlen volt, tehát az ú. n. pogánykodó humanisták csoportjába tartozott. Teljesen elhibázott dolog lenne az egész humanizmust egyetemlegesen egyház- és hitellenes irányzatnak felfogni s Janus vallástalanságát csak a humanizmussal magyarázni és mintegy mentegetni. A bonyolult probléma ennyire mégsem egyszerűsíthető le: *ennyire* egységes, egyéni árnyalattól mentes humanizmus nincs s - emberekről lévén szó, - nem is lehet. A humanistáknál már Petrarcatól kezdve bizonyos mértékig szembe került egymással az egyház iránti hűség és az antik-pogány kultúra bámulata. A szembenállás azonban nem jelentett okvetlenül konfliktust. Petrarca pl. nagyra becsülte az antik teljesítményeket, de azért az igaz Istenről és az evangéliumról soha sem feledkezett meg. Eszménye és követendő példája a megtért Augustinus volt, aki keresztény tudott lenni a nélkül, hogy az antik kultúra kincseiről lemondott volna. Boccacciónál pl., különösen fiatalabb korában, jó adag pogányos érzékiséget találunk. De soha sem volt ellensége az egyháznak s ha választania kellett volna hite és az ó-kor között, egész bizonyosan az ó-korról mondott volna le. S hány kiváló humanista maradt egyházának mindvégig hű fia, mint pl. Gianozzo Manetti, Ambrogio Traversari, Gregorio Corraro, Francesco Barbaro, Maffeo Veggio, Vittorino da Feltre, Tommaso Parentucelli (a későbbi V. Miklós pápa),

¹⁰⁸⁹ Huszti, Platonista törekvések, Minerva-könyvtár I. 48 l. - A Ficinóval levelező Johannes Pannonius és Janus különböző voltáról l. u. ott 64 l.

Bessarion, - hogy csak a feltünőbbeket említsük. Ezeknél a sokszor pogány formák és külsőségek mögött is eleven keresztény hit lüktet.¹⁰⁹⁰

Voltak azután a közömbösek, akik a hit dolgát az irodalomtól mentől élesebben elválasztani igyekeztek. Ezek a klasszikus formák határtalan tisztelete ellenére is elismerték a vallás jogosultságát, de maguk nem sokat törődtek vele; legfeljebb arra vigyáztak, hogy a formákat meg ne sértsék. Ez a csoport a legnagyobb s közéjük nem egy papi személy is tartozott. Feltűnő sokan vannak köztük olyanok, akik öregségükben, különösen a halál közeledtekor őszintén megtértek s az addig elhanyagolt vallásban kerestek vígasztalást. Alapjában véve ide számíthatjuk az ifjú korában tévelygő Enea Silvót, a későbbi II. Pius pápát is. Ilyenek voltak a kifejezetten szabadgondolkodók közül Codro Urceo, Pomponio Leto és Macchiavelli. Jellemző, hogy a halál árnyékában még a szörnyű Sigismondo Malatesta - a humanisták egyik legfőbb pártfogója, - is megtért. Valószínű, hogy Janus is ilyen akart volna lenni, csak nem maradt reá ideje!

Voltak azután - aránylag kis számmal, - a lelki pogányok, élükön az epikureizmus egyik életrekeztőjével, a De voluptate szerzőjével, Lorenzo Vallával, akit a fiatal Janus annyira bámult, és Beccadellivel, az antik érzékiség, a „hús emancipációjának” másik apostolával, akit az erotikus epigrammákban Janus mintaképül állított maga elé. Beccadelli obszcénitásai mellett Poggio és Filelfo hasonló jellegű kiszakított részletei valósággal eltörpülnek, az ifjú Janus azonban helyenként felveszi vele a versenyt. Mégis nagy köztük a különbség. Beccadelli erotikus epigrammáinak hátterében ott lappang az a meggyőződés, hogy a költő a szűklátókörű erkölcs-csöszökkal szemben, akik az ilyesmin megbotránkoznak, emberi értékekért, a test és a költészet szabadságáért harcol. Janus a maga erotikus epigrammái alá nem épített semmiféle elméletet, neki ezekkel kapcsolatban elvi állásfoglalása egyáltalán nem volt: egyszerűen a diáksereget akarta mulattatni, mert hízelgett neki, hogy *ilyet* is tud.

Az erotikus epigrammák művelését Janus hamarosan abbahagyta; püspök korából már csak a II. Pál ellen írt néhány sajnálatosnak mondható ízléstelenség maradt ebből a műfajból mutatóba reánk. De nem is itt volt nála a legnagyobb baj, hiszen - mint a ferrarai epigramma-termés ismertetésénél hangsúlyoztam, - az erotikus epigrammák ifjúkorában sem jelentették, éppen nála, a könyvek aszkétájánál, a tartalmuknak megfelelő életmódot s később is a kortársak egyhangúan dicsérték költőnk erkölceit. Nála a vallástalanság a külső erkölcsi magatartástól függetlenül mélyen a lelki élet gyökerén rágódott s e tekintetben a rendelkezésünkre álló adatok világánál a pécsi püspöknél sem állapíthatunk meg lényegesebb javulást. Guarinónak, aki szentet is nevelt, nem lehet felrónunk, hogy ifjú tanítványában a klasszikus tanulmányok a keresztény vallásos érzés elhomályosításához vezettek: a mester maga vallásos lélek volt, kinek számára a pogány klasszikusok és a keresztény hit összeegyeztetése egyáltalán nem jelentett megoldhatatlan problémát s aki, bár az aszketizmustól magát is, tanítványait is távoltartotta, nevelőintézetében mind a belső vallásos nevelésre, mind a külső formák betartására gondosan ügyelt.¹⁰⁹¹ Az ifjú Janus - ha szabad így kifejeznem magamat, - a saját

¹⁰⁹⁰ A példák tömegével bizonyítja ezt Vlad. Zabughin terjedelmes monográfiája: *Storia del Rinascimento Cristiano in Italia*, Milano, 1924. - V. ö. még Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 138 l.; Marchetti Ferrante 27 l.; G. Guiraud, *L'Église et les origines de la Renaissance*, Paris, 1902. - Kitűnő (a következőkben is elsősorban felhasználta) összefoglalást ad Pastor I. 3 s köv. lk. „Die literarische Renaissance in Italien und die Kirche” c. fejezetében.

¹⁰⁹¹ Paneg. ad Guarinum 585. - V. ö. Sabbadini, *La scuola e gli studi di Guarino* 160 l.: „Nella vita e nel pensiero di Guarino non esiste dissidio tra classicismo e religione. Egli studia con eguale amore gli scritti pagani e cristiani e mentre ammira dall' un lato con una spregiudicatezza talvolta ardita l'arte pagana, inculca dall'altro la religione nella scuola e ne pratica sinceramente i riti, senza però accettarne nè gli eccessi irragionevoli,... nè il concetto ascetico...”

felelősségére lett vallástalan és csak magának tehetett érte szemrehányást, hogy a vallásnak jellem- és életirányadó erejét a későbbi megpróbáltatások idején nélkülöznie kellett. Nagyon valószínű, hogy a finom intelligenciájú főpap maga is érezte ennek az állapotnak - enyhén kifejezve - a stílustalan voltát s éppen ezért, legalább átmenetileg, a platonizmusban, a laikus teológiában kereste maga számára az elveszett hitet pótolni hivatott szurrogátumot. Talán, ha tovább él, épp úgy megtért volna, mint barátja, Marsilio Ficino. Battista Guarino említi, hogy Janus püspök korában sokat foglalkozott teológiai tanulmányokkal.¹⁰⁹² Bár ezeknek jórésze valószínűleg a neoplatonistákra, Plotinosra, s talán a hermetikus iratokra esett, mégis - ha ugyan a jó barát panegyricusát egyáltalán számba vehetjük, - azt mutatják, hogy Janus e stílustalan helyzetből kereste a kibontakozást. Vespasiano da Bisticci életrajzának egyik adatából arra következtethetünk, hogy Janus az állásával járó egyházi kötelezettségeknek, legalább formailag, igyekezett eleget tenni.¹⁰⁹³

Egyik Galleottóhoz írt levelében költőnk egy elejtett mondatával lelkének legtitkosabb rejtekeibe enged bepillantunk. Az akkor harmincegy éves férfiú életprogramot csinál: amíg fiatal, addig az irodalmi kedvteléseknek akar élni, az erkölcsök tökéletesítésére, a lélek üdvének biztosítására az öregkort szánja.¹⁰⁹⁴ Mindenesetre a tizenhatéves tanuló zabolátlan, hánysaveti, egetostromló vallástalansága időközben valamennyire enyhült: aki valamikor annyira csak a materiális javakat ismerte el igaziaknak, hogy még a sztoikus morál hirdetőinek öszinteségében sem tudott hinni¹⁰⁹⁵ s aki a legfontosabb hittételekről is bizonyos kétkedéssel beszélt, most - legalább elvileg - megengedi, hogy a lélek üdvéről is gondoskodnia kellene, - csak hát egyelőre nem ér rá. Módszertanilag teljesen elhibázottnak tartanám, ha Janus pogányságát azzal akarnánk bizonyítani és megmérni: hány pogány istent emleget püspök korában is költeményei során, illetőleg milyen kevés keresztény elemet találunk nála?¹⁰⁹⁶ Ez

¹⁰⁹² Ábel, *Analecta* 210 l.: „Si quid a tantis occupationibus otii supererat, quod nunc (1467!) quoque ab eo fieri audio, id totum in sacrae theologiae studiis consumeat, cum intelligeret id primum religionis munus esse, ut deum cognoscat, nam ut ait Hermes, εὐσέβεια γνῶσις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ...” - V. ö. *Poemata* 670 l.

¹⁰⁹³ Vespasiano da Bisticci 226 l.: „Non ostante ch’egli fusse in cammino, sempre, come egli aveva tempo, *detto l’ufficio*, era con libri in mano...”

¹⁰⁹⁴ *Opuscula* 100-101 lk.: „Nunc, nunc studendum esset et componendum, cum per aetatem sensus viget, ingenium valet, et animus nihil fastidit; senectutis si quid accesserit, dandum erit non tam litteris, quam moribus, non tam gloriae mundi, quam animae salutis. Haec ipsa, in quibus nunc iuveniliter exultantes ludimus, aut omittenda erunt, aut mutanda, et ad bene vivendum a bene dicendo penitus transeundum...”

¹⁰⁹⁵ Epigr. I. 331, *Ad stoicum quendam*.

¹⁰⁹⁶ V. ö. Hegedüs J. P. *vallásos költeményei* Ak. Ért. 1913. 161 l. - Bizonyos fenntartásokkal nagyjában elfogadható Voigt megállapítása: „Religion und Kirche blieben seiner Muse immer unbekannt. Klagt er als Bischof in verzweifelnem Schmerz über schwere körperliche Leiden, so ruft er wohl den Schlaf herbei, in der Religion aber sucht er keinen Trost...” (Wiederbelebung II. 321-322 lk.) - Hegedüssel szemben (u. ott 163 l.) hajlandó lennék inkább Teleki Sámuel véleményéhez csatlakozni, aki az epigrammák közé sorozott (II. 24) In Epiphaniam c. költeményt Janustól elvitatja: „...totum hoc carmen non Jani, sed barbari nescio cuius rudem foetum esse facile sentiet, qui modo naso voluerit uti.” Megnehezíti azonban a kérdésnek ilyen egyszerű elintézését az a körülmény, hogy Fejérpataky László a német-újvári ferencesek zárdájának egyik XV. századi kódexében megtalálta a költemény - eddig egyetlen - kéziratát a következő címmel: Jo. episcopi Quinqueecclesiensis de Epiphania Domini carmen. Fejérpataky szerint a költeményt a kéziratba legkésőbb a XVI. század legelején jegyezte be valaki. (Magyar Könyvszemle 1883, 108-109 lk.). Sambucus tanuskodásán kívül tehát, aki annak idején a költeményt Janus művei közé sorozta, ez az újabb - fölötté súlyos - dokumentum nagy nyomatékka esik a latba. A kérdést eldönteni nem tudom. A belső okok kétségtelenül Janus szerzősége ellen szólnak. - Egy bizonyos Johannes Panno-

szinte semmit nem számít, mert a pogány istenek emlegetése csak külső forma, a klasszicizáló irány szükségszerű következménye, amin megakadni *akkor* csak keveseknek jutott eszébe s ami helyel-közzel a középkorban is előfordult.¹⁰⁹⁷ Midőn Francesco Filelfo V. Miklóshoz magas egyházi állás elnyerése céljából hexameterekben(!) adta be folyamodványát s abban Jézust az Olympos lakójának tette meg, bizonyára épp oly kevésbé gondolt arra, hogy valami megbotránkoztatót írt le, mint a hívő Dante, midőn a Megváltót „O sommo Giove per noi crocefisso”-nak aposztrofálja. Ciriaco d’Ancona Mercuriushoz imádkozott, Ghiberti az olympiasok szerint számította az éveket, a Sixtus-kápolna archivumában őrzött 1450 körül keletkezett kórus-könyv művésze violaszín harisnyás Venust és Amort festett az egyházi célokat szolgáló szöveg mellé.¹⁰⁹⁸ Janus, ennek a kornak a gyermeke, tehát nyugodtan emlegethette Pallast, Apollót, Bellonát, Marsot, Juppitert és a többi antik isteneket, *mindettől* - lélekben még jó keresztény lehetett volna. Az az egy őszinte mondat a Galeottóhoz írt levélben többet számít e szempontból, mint az összes költeményeiből gombostű-hegyre tűzhető egész dekoratív mitológia. Janus tehát a vallás bensőséges gyakorlását öregkorára szánta, addig megelégedett volna az antik tanulmányokkal és a külső formákkal. A platonizmussal való foglalkozás meg éppen alkalmas volt arra, hogy ébredező lelki szükségleteit ezzel a tetszetős - egyenesen humanistának való - valláspótlékkal átmenetileg kielégítse, vagy legalább elaltassa.

---

nus, Cantio contra amatores mundi c. (középkori) verséről l. Hegedüs István, Irodalomtörténeti Közl. X. 243-245 lk. és K(atona) L(ajos) u. ott 468-469 lk.

¹⁰⁹⁷ V. ö. Santini, Oratori 186 l.: „La risorta mitologica antica, Giove e Apollo che era invocato si frequentemente dai poeti, era un puro artificio letterario, non ignoto neppure agli nomini del Medio Evo, ed è ingenuità credere che quei nuovi numi fossero ad atterare i vecchi. Il cristianesimo non venne a subire nessun danno e i suoi proseliti erano non meno sinceri e non meno numerosi che ai tempi di Dante.” - L. még Monnier I. 122 l.

¹⁰⁹⁸ Pastor I. 551 l.

XVIII.

Janus és Lando ellenségeskedése; Galeotto kétes szerepe ebben az ügyben. - Vitéz és Janus hűsége a királyhoz az erdélyi lázadás alkalmával. - Vitéz és Janus magatartása a csehországi hadjáratban. - Janus szlavóniai bánása. - Bécsi tárgyalások; Janus a király megbízásából megköszöni Firenzének a küldött oroszlanokat.

A lázas irodalmi tevékenység és az 1466-i súlyos betegség ellenére Janusnak a közszereplésre is jutott elég ideje, mert 1465-70 között történeti emlékeinkben aránylag elég sűrűn találkozunk nevével. Rögtön a követjárás után frissiben szerzett könyveivel visszavonult ugyan püspöki székhelyére, azonban a királyi udvar intrikái, a személyével kapcsolatos torzsalakodások távoli munkás magányába is utánanyomultak. Többek között Galeotto is gondoskodott róla, hogy Janus az őt érdeklő újdonságokról - a kellemetlenekről is - még frissiben értesüljön. Így éppen Janusnak egyik Galeottóhoz írt - már több ízben idézett - leveléből tudjuk azt, hogy az akkor, 1465 nyárutóján, Budán időző pápai legátus, Lando Jeromos krétai érsek, akit Magyarországra érkezésekor pár évvel azelőtt a király és a rendek nevében éppen Janus üdvözölt,¹⁰⁹⁹ különböző fondorlatokkal áskálódott a királyi udvartól távollevő Janus ellen. Galeotto ekkor tudvalevőleg Vitéz János és a király mellett élt, részben Budán, részben Esztergomban és a maga személyének fontosságától eltelve élvezte az új környezetet, amelyben az olasz földön egyébként nem sokra becsült tudományát a tőle magasra értékelt reális javakkal, csengő aranyakkal mérték. Janus iránt alapjában véve továbbra is a régi hűséggel viseltetik, bár egy-két tapintatlanságot akaratlanul is elkövet vele szemben: ellenségeihez, még Landóhoz is, dörgölőzködik,¹¹⁰⁰ sőt Janus még azt is felteszi róla, hogy rovására, csak hogy a királyt mulattassa, tréfákat is képes lenne gyártani.¹¹⁰¹ Mindezt költőnk, bár szóvá tette, alapjában véve mégsem vette csélcsap barátjának, akivel továbbra is bizalmas lábon állt, komolyabban rossz néven. Általában Janusnak legtöbbször bezárt lelke számunkra jóformán csak a Galeottóhoz írt levelekben nyílik ki. Mert ne feledjük el, hogy Janus a meg nem értett ember volt Magyarországon, aki tragikusnak érzett titkot hordozott magában: a sorsával való mélységes elégedetlenségét. Akármilyen sokra vitte, mégis csak más lett belőle, mint ami lelke szerint lenni szeretett volna. S úgy érezte, hogy a köteles hála, főleg a Vitéz Jánosra való tekintet valósággal hozzáláncolta magas méltóságához. Lelke tehát bezárkózott, az őszinteségtől elszokott, mint az olyan emberé, aki valóságos, vagy képzelt ellenségek között, meg nem értő környezetben kénytelen leélni a maga életét.

Ez alkalommal Janus jónak látja külön hangsúlyozni, hogy „szokása ellenére” őszintébben ír.¹¹⁰² Ennek az őszinteségnek az adott esetben mintha mellékcélja is lenne: mintha arra számítana, hogy a napraforgó módjára viselkedő Galeotto az ő „bizalmas” közléseit majd épp úgy nem rejti véka alá, mint ahogyan a tőle körülhízelgett Lando áskálódásait vele is közölte. Szinte úgy hat ez a levélrészlet, mint valami burkolt hadüzenet. A mellett a látszólagos önbizalom, a fölényeskedő irónia ellenére is érezzük belőle az elszigetelt, önmagát emésztő, az ellenségektől körülvett, magát fenyegetettnek érző ember ingerlékenységét.

¹⁰⁹⁹ V. ö. 193 l.

¹¹⁰⁰ Opuscula 97 l.: „Tu autem refers initam amicitiam; utinam sincera sit et stabilis! Sed certe nulla est in levibus constantia, quae in hoc genere prima exigitur.”

¹¹⁰¹ V. ö. 250 l.

¹¹⁰² Opuscula 96 l.: „Hic vero parce quaeso, si quae praeter ingenium meum loquar confidentius.”

Arról, hogy a két főpap összeütközésének a tulajdonképeni oka mi lehetett, a levélben semmit nem találunk. Az, hogy egymás ellen áskálódtak s hogy egymást dölyfösséggel vádolták, már csak az előzőleg elmérgesedett helyzet következménye. S Lando élettörténetének a más forrásokból eddig ismert adataiban¹¹⁰³ is hiába keressük a kérdésre a pontosabb választ, - legfeljebb ingatag alapú feltevésekbe bocsátkozhatnánk. Csak az látszik kétségtelennek, hogy az összeütközés hevésségét az ösztönszerű kölcsönös gyűlölet, a lélek irracionális mélységeiben kavargó személyi ellenszenv is fokozta. Janust valósággal elragadja az indulat: kifejezései erősek, itt-ott szinte durvák. A „krétai”¹¹⁰⁴ szerinte, akárhogyan mesterkedik is, neki Rómában nem árthat semmit, mert ő azt, ami elérhető volt, már elérte: tulajdonképpen érseki hatalma van, bíboros pedig úgy sem kíván lenni.¹¹⁰⁵ Ha ellenfele komoly harcba merne fogni, hamarosan a saját kárán tanulja meg, ki az erősebb, ki tud többet kivinni „akár a kúriánál, akár másutt, tekintéllyel vagy szóval, általában mindennel.” Még hívságosabb lenne minden olyan erőfeszítés, amely hatalmát Magyarországon próbálná megingatni. Janus ezt lehetetlennek tartja: „Hogy a hatalmat kezünkől kiengedjük? A méltóságról, amit elfoglalva tartunk, nemhogy egy jött-mentnek, de még az összes honfitársainknak irígysége sem tud bennünket elzavarni.”¹¹⁰⁶ Viszont a krétai, aki vele szemben tehetetlen, az ő támadókedve ellen sehogyszem tudna védekezni. Janus nagyon lenézi ellenfelét, kinek - szerinte, - sok a sebezhető pontja, sőt becstelen ember, Galeottót is óva inti, hogy egy ilyen megbízhatatlan pártfogóra támaszkodjék. Többek között még azt is ráolvasa a műkedvelő költő Landóra, hogy fűzfapoéta, akinek verseit senki sem olvassa!¹¹⁰⁷ A régi epigrammaíró gyilkos ötletessége különösen akkor lobog fel a levélben a legerősebben, midőn Szent Pálnak a krétaiak hazudozását és egyéb rossz tulajdonságait megbélyegző nyilatkozatát idézi Lando fejére, aki ugyan nem krétai származású, de krétai érsek s hazudozásával mintegy megerősíti Szent Pál megfigyelésének igazságát.¹¹⁰⁸

Az ellentét különben a nyílt kitörésig alig jutott el, mert a jelek szerint a két főpap között valami fegyverszünet-féle jött létre. Ezt Janus a maga részéről - a szenvedett sérelmeket is elfeledve - szívesen betartaná, ha bízni tudna abban, hogy a megállapodásokat majd Lando is állja. A megállapodások lényegéről és a további fejleményekről semmit nem tudunk. Az ellenségeskedésnek egyelőre valószínűleg az vetett véget, hogy Lando ugyanez év utolsó hónapjaiban az országból mindörökre távozott.¹¹⁰⁹ Janus elleni gyűlöletét azonban később sem felejtette el. Legalább is van egy olyan valószínűnek látszó adatunk, amely szerint a Vitézt és Janust végül is elsöprő lavina elindításában az akkor Rómában tartzkodó Landónak

¹¹⁰³ Lando élettörténetének főbb adatait összefoglalja Litta, Famiglie celebri VIII. k. E sommás vázlatból is kiderül, hogy a nyugtalan vérű főpap szívesen politizált s hosszú élete folyamán (meghalt 1496. jan. 4-én Velencében) politikai szereplésvágyból többször kockára tette a már elért eredményeket.

¹¹⁰⁴ Lando 1459-től fogva Candia érseke volt.

¹¹⁰⁵ Opuscula 96 l.: „Equidem non video, qua in re ipse nobis nocere possit. An ne in Hungaria ex Episcopis evadamus Archiepiscopi? At iam sumus. An ne Romae efficiamur Cardinales? At hoc ultro recusamus.” Feltűnő, amit Janus az érseki méltóságról mond. Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy a maga hatalmához tartozónak érezte Vitéz János hatókörét is, aki ez időben már esztergomi érsek volt.

¹¹⁰⁶ U. ott.

¹¹⁰⁷ „Illiusne ego curem fabulas? cuius dicta ridentur; cuius scripta, nec scripta sunt, quia non scribit; cuius carmina nemo legit” (U. ott.)

¹¹⁰⁸ U. ott 97 l.

¹¹⁰⁹ Dipl. Eml. I. 378 l. - Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 123 l.

is volt némi szerepe. A „krétai” tehát végül is megfizetett volna Janusnak! Minderről később a maga helyén még szó lesz.¹¹¹⁰

A következő évre, 1466-ra esik Janus súlyos betegsége.¹¹¹¹ Talán ez is magyarázza, hogy ebben az évben közszereplésére vonatkozólag csak egy számbavehető emlékünks van: a velencei államtanácsnak a saját magyarországi követéhez, Venerióhoz írt levele, mely Janust is megemlíti. Az 1466. márc. 23-án kelt okmány utal Veneriónak egy márc. 3-án írt levelére, melyben a követ beszámolt ama megállapodásokról, amikben a király nevében tárgyaló Janusszal a küszöbön álló török békekötésre nézve megegyezett.¹¹¹² Ugy látszik, a török ügyekre vonatkozó diplomáciai tárgyalásoknak legalább egy része a követjárás után továbbra is Janus hatáskörébe tartozott.

Annál mozgalmasabb az 1467-i esztendő. Az év első felében Janus valami birtokügyben Töttös Lászlóval pörösködik,¹¹¹³ majd ugyancsak egy pörös ügyben Hédervári Imre és érdektársai, továbbá Stohz Egyed között egyeztet.¹¹¹⁴ Ennek az évnek második felére esik az erdélyi lázadás, mellyel azért is kissé bővebben kell foglalkoznunk, mert Janusnak néhány epigrammája az ezzel kapcsolatos kettős hadjáratra vonatkozik.

A lázadás feje és szervezője Zápolya Imre volt, aki terveinek többek között meg tudta nyerni a Szentgyörgyi grófokat és Monyorókeréki Elderbachot is. A vezetők elvakultsága annyira ment, hogy a gyenge kritikájú, könnyen hívő Szentgyörgyi János erdélyi vajdát egyenesen Erdély királyává jelölték. Az összeesküvés szálai messze elhúzódtak.¹¹¹⁵ Filippo Vespasian, Alfonso calabriai herceg ügynöke, Firenzében már az összeesküvés leverése után beszélt az akkor Mátyás követeként éppen Olaszországot járó Kosztolányi Györggyel, aki elmondta neki, hogy Vitéz János és Janus Pannonius kivételével az ország összes urai bele voltak keveredve az összeesküvésbe.¹¹¹⁶ Ez az értesülés ebben a formában aligha lehet igaz, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a szervezkedésben a szorosabb értelemben vett Magyarországból is sokan részt vettek, nyilvánvalóan azzal a célzattal, hogy adott pillanatban az Erdélyben elfoglalt Mátyást majd hátbatámadják. Fokozta a veszély nagyságát, hogy az összeesküvőket a törökkel is cimboráló, meg a lengyel védelmet is élvező István moldvai vajda szintén támogatta.

Mátyás 1467. aug. 19-én indult el seregével Budáról, hogy először az erdélyi lázadókkal végezzen s utána István vajda ellen is forduljon. Egyes források szerint seregében lett volna Janus is,¹¹¹⁷ ami azonban aligha lehetséges, mert ugyanez év okt. 15-én Janus kétségtelenül

---

¹¹¹⁰ V. ö. 276 l.

¹¹¹¹ V. ö. 256 l.

¹¹¹² Dipl. Eml. II. 9 l.

¹¹¹³ Zichy Okmánytár X. 420 l.

¹¹¹⁴ A Hédervári-család oklevéltára I. 324 l.

¹¹¹⁵ A történeti háttérrel megvilágítja Fraknói, Mátyás kir. 168 és köv. lk.

¹¹¹⁶ Dipl. Eml. II. 336 s köv. lk. A jelentés nem 1476-ból, hanem 1467-ből való. A legfontosabb részlet a következő: „Qui e stato uno ambasciadore del Re de Ungheria, a me assai noto, il cui nome e Messer Giorgio Policarpo, homo leteratissimo e degno; domandato delli stati et governi di quella provincia dissemi, come di quella congiura facta contro el Re da tutti i Signori di quel Regno, excepto che due soli tenneno cum S. Maesta, l'uno fu l'Archivescovo di Strigonia, l'altro fu uno che si chiama Giano per cognome, che e Vescovo de 5 Chiese...”

¹¹¹⁷ Fraknói, Mátyás király 169 l. - Karácson 198 l.

Pécsett tartózkodott,¹¹¹⁸ tehát, ha esetleg a királlyal együtt elindult volna is, hamarosan vissza kellett fordulnia. A vállalkozás első fele sikerült, amennyiben Mátyás „Erdély királyának,” Szentgyörgyi Jánosnak gyűlevész seregét Kolozsvár környékén komolyabb harcok nélkül meghódolásra kényszerítette s utána a lázadó erdélyi nemességet szigorúan megbüntette.

Mikor István vajda erről értesült, Mátyást hódolatának bejelentésével igyekezett kiengesztelni. Midőn azonban ez a lépése nem sikerült, felkészült a fegyveres döntésre. Ügyes taktikával sikerült neki Mátyás seregét dec. 15-én Moldvabányán úgy törbeccsalnia, hogy a király igen érzékeny vereséget szenvedett, maga is megsebesült, sőt életét is tulajdonképpen csak Bánfi Miklós hűséges magatartása mentette meg. Gerardo de Collis milánói ügyvivőnek 1468. febr. 12-én Velencéből írt tudósítása szerint Budán a király sorsáról a legnagyobb bizonytalanságban voltak, mert negyven napig sem róla, sem seregéről nem érkezett hír, úgy, hogy már a legrosszabbtól kezdtek tartani.¹¹¹⁹ Több adatunk van arra, hogy a győzedelmet mindkét fél magának tulajdonította.¹¹²⁰ Erre a jelek szerint István vajdának ezúttal több joga volt, mint Mátyásnak, mert az egykorú diplomáciai jelentések szerint az utólagos szépítési kísérletek ellenére ezúttal a magyar király valóban vereséget szenvedett.¹¹²¹

Janus epigrammái közül ezekre az eseményekre négy vonatkozik. Az első¹¹²² kétségtelenül még az erdélyi lázadás leverése előtt írta. Ebben szemére veti Erdélynek, hogy a királyban tulajdonképpen saját neveltje ellen lázadt fel s az összeesküvésnek rossz véget jósol. A második¹¹²³ valóságos örömdal, melyben a kettős győzelmet ünnepli. Az erdélyi lázadás elfojtása Mátyásnak kétségtelenül sikerült, ami azonban a moldvai győzelmet illeti, arra nézve vagy Janus értesülései voltak fogyatékosak, vagy a poetica licentia-t vette költőnk kissé túlzottabban igénybe. Mivel a költemény 1467. december vége felé kelt, inkább feltehető, hogy ez időben a valóságot a költeményekben is rendszerint respektáló Janusnak a vállalkozás sorsáról még nem voltak megbízható hírei. A harmadik epigramma¹¹²⁴ a Moldvában zsákmányolt s a Szent Szűz budai egyházában elhelyezett zászlókról szól. Más forrásokból is tudjuk, hogy Mátyás és István vajda egymástól kölcsönösen több zászlót elszedtek: a magáéit Mátyás Budán helyezte el, István vajda pedig a kezébe jutottak egy részét elküldte a lengyel királynak.¹¹²⁵ A magyaroktól nyert zászlók között volt olyan is, amit valamikor Vitéz János dandárától szedtek el s most ugyanez a dandár visszaszerzett. Erre vonatkozik Janusnak negyedik, töredékben reánk maradt epigrammája.¹¹²⁶ Arra is van még adatunk, hogy Janus és

¹¹¹⁸ A De dictis regum et imperatorum ajánlólevele „Quinque ecclesiis, Idibus Octobris 1467” kelt. - Fessler (V. 161 l.) szerint Janus az egész hadjáratot végigcsinálta volna Mátyás társaságában. Bizonyítéknak erre felhossa epigr. I. 12-t. Első pillantásra nyilvánvaló, hogy Janus ezt az epigrammát bármelyik más háborúban is írhatta.

¹¹¹⁹ Dipl. Eml. II. 92-93 lk.

¹¹²⁰ Teleki, Hunyadiak kora III. 554 l.

¹¹²¹ Fraknói, Mátyás király 174 l.

¹¹²² Epigr. I. 57. De rebellione regni Transsilvani.

¹¹²³ Epigr. I. 8. Gratulatur de duplici victoria Matthiae. - Fessler (V. 163 l.) erre a költeményre hivatkozva Mátyás győzelméről beszél.

¹¹²⁴ Epigr. I. 10. De signis, quae Moldavis erepta in templo B. Virginis Budae suspendebantur. - V. ö. Turóczi IV. 66: „Unde et vexilla plurima, in signum inclutae victoriae suae, Budam usque adduxit; quae magna cum celebritate, in Parochiali gloriosissimae Virginis Mariae Ecclesia locata cernuntur etiam hodie.”

¹¹²⁵ L. Teleki, Hunyadiak kora III. 545 l.

¹¹²⁶ Epigr. I. 9. De signo Joannis Vitézii Archiepiscopi.

Vitéz az erdélyi lázadás alkalmával tanúsított hű magatartásuk jutalmául az ország kormányzásában az eddiginél is nagyobb befolyáshoz jutottak.¹¹²⁷

Az 1468 év fordulópontot jelöl Mátyás külpolitikájában: ebben az évben kezdődik meg a harc a cseh koronáért. A történeti előzmények sokkal ismeretesebbek, semhogy azokról e helyütt bővebben kellene beszélnünk.¹¹²⁸ A szentszék már 1465-ben gondolt arra, hogy Podjebrádot elmozdítja trónjáról s Mátyás már akkor felajánlotta fegyvereit a pápának.¹¹²⁹ A helyzet a szakításra azonban csak két év múlva érett meg, amidőn a pápa és a cseh katolikus rendek Podjebrádot végre trónvesztettnek nyilvánították. II. Pál ugyan először Kázmér lengyel király családjának kívánta a cseh trónt juttatni, azonban az óvatos Kázmér ekkor még a kétes értékű ajándékot elhárította magától, úgy hogy a pápa Veronai Gábor ajánlatára a Podjebrád elleni küzdelemre az egyébként is felkínálkozó Mátyást szólította fel. Nagy szerepet játszott mind az előkészületekben, mind a következő évek eseményeiben a cseh katolikus rendek részéről Prothasius, Janusnak hajdani iskolatársa, magyar részről pedig Vitéz János, akinek odaadó buzgólkodása nélkül Mátyás a már eleve kockázatosnak ígérkező vállalkozás erős ellenzékét aligha tudta volna leszerelni.¹¹³⁰ Janus szintén be volt avatva a diplomáciai előkészítésnek minden fontosabb részletébe,¹¹³¹ azonban a két főszereplőhöz képest neki a cselekvésben aránylag kevés rész jutott. A részletekbe való belebocsátkozást mellőzve az eseményeknek csak néhány olyan feltűnőbb mozzanatára kívánok reámutatni, amelyekben Janus is szerepelt. Kétségtelen, hogy 1468. ápr. 14-én a királlyal együtt dandára élén Janus is elindult Pozsonyból. Feltehető az is, hogy júl. 14-én az Olmützbe való bevonuláskor még mindig a király kíséretében volt.¹¹³² Minden valószínűséggel ez időtájt írhatta azt az egyébként költői szempontból jelentéktelen epigrammáját, melyben Mátyást, mint az addig soha idegen uralmat nem tűrő cseh nemzet legyőzőjét ünnepli.¹¹³³ Szeptember havában valószínűleg részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahol a többi méltósággal együtt Mátyás biztosító írását - hogy a cseh hadjáratra megszavazott rendkívüli adót állandósítani nem fogja, - Janus is aláírta.¹¹³⁴

Az 1469-i év első részét Janus, mint szlavón bán, az ország déli határain töltötte, mert a király a jelek szerint őt bízta meg a cseh hadjárat hírére mindinkább elbizakodottabban támadó török visszaszorításával. Azt nem tudom megmondani, hogy a szlavón bánágot mikor, milyen körülmények között nyerte el.¹¹³⁵ A török elleni harcokat Trapezunzio is említi, midőn a

¹¹²⁷ Legalább is Kosztolányi így informálta Filippo Vespasiant: „A questi due Vescovi, che non furono nella congiura, e rimasto loro il governo nelle mani di tutto il regno.” (Dipl. Eml. II. 337 l.)

¹¹²⁸ Fraknói, Mátyás király 175 s. köv. lk. Bőven tárgyalja az eseményeket Teleki, Hunyadiak kora III. és IV. k. - Egyházpolitikai szempontból a legszélesebb távlatot adja Pastor II. 387 s. köv. lk.

¹¹²⁹ Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 113 s. köv. lk.

¹¹³⁰ Teleki, Hunyadiak kora III. 450-451! IV. 4-5, 11-12, 60 s. köv. lk.; Oklevéltár 382, 285. sz.

¹¹³¹ V. ö. Ep. Matth. Corv. XXVII, XXIX. Ez utóbbira vonatk. l. Teleki, Hunyadiak kora. IV. 27. l.

¹¹³² Fraknói, Mátyás király 181-182 lk.

¹¹³³ Epigr. I. 302. Ad Mathiam regem. - Egy másik, a cseh hadjáratral kapcsolatos költeménye epigr. I. 59. Epitaphium Petri Zobii, militis praestantissimi. V. ö. Irodalomtört. Eml. II. 197 l.

¹¹³⁴ Teleki, Hunyadiak kora IV. 49-50 lk.

¹¹³⁵ Janus szlavóniai és boszniai bánágát emlegeti Kerchelich, Hist. eccl. Zagr. 192 l., ahol az évszám nyomdahiba folytán: 1478. Kéziratos művében, Hist. ep. Quinque eccl., e tévedést a szerző a következőképpen korrigálja: „Anno 1467 (error typi irrepsit in Hist. Zagr. 1478.) fuit collega Joannis Thuz in Sclavoniae et Bosniae Banatu. Sequentibus etiam duobus, ut relatoriae Inquisitionis Capituli Chasmensis pro Osvaldo Episcopo Zagrabiensi contra Laurentium de Ujlak testarentur.” E szerint Janus 1467-1469 között Thuz Jánossal együtt bán lett volna. (A munka zágrábi kéziratából a vonatkozó helyeket Juhász László szívésségéből birom.) - Vj. Klaić, Hrvatsko Kraljevstvo u XV

Janusnak küldött könyv ajánló soraiban arról beszél, hogy Janus éjjel-nappal a hitetlenek pusztításán fáradozik, „kiknek szájában és torkában” Mátyás őt a betörések elleni védekezés feladatával terhelte meg.¹¹³⁶ Vannak azonban Janus e hatáskörére vonatkozólag konkrétebb adataink is. 1469. febr. 28-án a velencei tanács Frangepán István követének válaszolva általánosságban megígéri neki és Janus Pannoniusnak, hogy a portyázó törökök betöréseinek visszaverésében segítségükre lesz.¹¹³⁷ Ugyanez év ápr. 15-én Velence Michiel Kristóft követtségbe küldi a zenggi és korbaviai grófokhoz, továbbá - ha el tudják őt érni, - Janushoz is, azzal a kéréssel, hogy a püspök a grófokat a török betörések ellen való védekezésben tőle telhetőleg támogassa. Ha a követ a pécsi püspökkel nem tudna beszélni, legalább levélben kérje őt meg ugyanerre. Az eredeti javaslat úgy szólt, hogy amennyiben Janus a támogatás fejében Velencétől anyagi segítséget is kérne, a követ Velence súlyos anyagi terheire való hivatkozással ezt a kérést hárítsa el. Ezt az utóbbi pontot azonban a tanács a végső döntésnél nem tette a magáévá: Velence mégis csak jobban szeretett általánosságokkal fizetni, mint valakit kereken elutasítani.¹¹³⁸ Arra vonatkozólag, hogy Janusnak ez a báni tisztségével mindenestre kapcsolatban álló hatásköre pontosabban miben állt és meddig tartott, egyáltalán nincsenek adataink. Azt sem tudom megmondani, hogy a szlavón báni méltóságot mikor tette le. Csak az látszik fölötte valószínűnek, hogy Janusnak a báni tisztségtől való visszavonulása Laki Thuz János elmozdításával, illetőleg kegyvesztésével aligha hozható összefüggésbe.

---

stoljeću i prvoj četvrti XVI. (Vjesnik hrvatskoga Arheološka Drustava VIII. 1905, 137 l.) c. cikkében Janus szlavóniai bánágát 1469-1470-re teszi. - Ez utóbbira hivatkozik Ferd. Šišić, Pregled Povijesti Hrvatskoga Narodna, Zagreb. 1916 c. művében, ahol a szlavón bánok sorát a következőképpen állapítja meg: Thuz János 1468-1469, Janus Pannonius 1469-1470, Ernusz János 1473-76. Šišić szerint Janus a jelzett időközben: *totius Sclavoniae banus*. (Šišić prof. szíves közlése Juhász László útján.) - A magyar kutatók közül Janus bánágáról beszél Fraknói, Mátyás király 213 l., majd Fraknóira való hivatkozással Madzsar Imre, Ernusz János és háza Budán, Századok 1918., 65 l. és Balogh Jolán Arch. Ért. 1923-1926, 191 l. - A további teljesen megbízható adatokat Mályusz Elemér kartársam szívésségének köszönöm, aki kérésemre az Országos Levéltár anyagából a következő dokumentumokat kereste ki: Dl 16,792, Dl 34,917. Az előbbiben Janus Pannonius és Laki Thuz János 1469. jan. 25-én, az utóbbiban ugyanazok 1470. febr. 14-én Szlavónia bánjai. (Az utóbbira vonatkozólag l. Levéltári Közlemények 1928, 156 l.) A további kutatásnak kell eldöntenie a még tisztázatlan részleteket: mikor lett Janus banná, mikor szünt meg e tiszte, mindvégig Laki Thuz Jánossal együtt viselte-e ezt a hivatalt stb.?

¹¹³⁶ Ábel, *Analecta* 201-202 lk.: „Itaque ad religionem, virtutem, litteras meritaque tua illud accessit, quod video te dies noctesque sollicitari vehementius pro interitione infidelium, in quorum ore et faucibus data tibi ab inclyto Matthia Pannonum rege provincia est, quam tua prudentia et cura ab infidelium excursionibus tuerere, eam non laudis cupidus complexus, ut tui indulgeas, sed fide solum et Christi amore ardens maximo animo et summo vitae discrimine arripuisti, remque difficillimam eandemque periculosissimam tuo ductu et auspicio non ab infestationibus inimicorum modo, sed ab omni procul periculi ac perturbationis timore exemisti conservasque.”

¹¹³⁷ Dipl. Eml. II. 96-98. lk.

¹¹³⁸ U. ott 103 l. Az eredeti utasításban a pénzsegélyre vonatkozólag a következőket találjuk: „Et si forte ipse D. Episcopus aliquid pecuniarum peteret sibi dari a nostro Dominio, declara R. Paternitati sue varias et ingentes impensas nostras, que non paterentur, ut R. Paternitati Sue de pecuniis subvenire possemus.” Ezt a pontot kifogásolta Jacobus Maurocenus, kinek kiegészítő javaslata azután nagy szótöbbséggel határozattá lett (u. ott 104 l.). - A követutastás szövegéből kétségtelenül megállapítható, hogy Janusnak a török elleni veszedelem elhárítására ez időben különleges megbízatása volt: „Suade tamen imprimis et hortare Rev. Dominum Episcopum ante dictum ad omnes posibles favores prestandos eisdem Comitibus pro illorum conservatione, ut conservatis et integris rebus ipsorum possit R. Paternitas sua robustius et validius impresiam, quam suscepit, sustinere et gloriose ad votivum exitum deducere.” (U. ott 103 l.)

Adataink szerint ugyanis Mátyás 1470-ben - elsősorban talán III. Frigyes panaszára - a török ellen állítólag lanyhán védekező Laki Thuz Jánost méltóságától megfosztotta, sőt rövid időre még fogságba is vetette. Ugyanekkor Janus felelősségre vonásáról nem tudunk, amiből azt következtethetjük, hogy ő a maga tisztét valószínűleg a király meglegedésére töltötte be. Fraknói szerint Mátyás 1470 elején mindkettőjüket együtt bocsátotta volna el tisztségükből. Alig hihető, hogy Janus sorsa *ennyire* össze lett volna kapcsolva bántarsáéval, mert akkor ez időpontban már őt is kegyvesztettnek kellene tekintenünk. Ennek pedig a leghatározottabban ellenmond az, hogy költőnk - mint látni fogjuk, - az 1470 első felére eső bécsi tárgyalásokra a királyt a jelek szerint a legszebb egyetértésben elkísérte.¹¹³⁹ S utána is jó ideig nem tudunk semmiféle komolyabb konfliktusról.

1469 második felében valószínűleg Janus is részt vett a királytól összehívott országgyűlésen, amelyen a rendek újabb adókat szavaztak meg, a király pedig újabb biztosítékokat adott.¹¹⁴⁰ A végzéseket mindenestre aláírta. Nemsokára ezután ismét tárgyalások indultak meg a cseh háborútól és különösen a Podjebrád halálától nyújtott diplomáciai előnyöket erősen kihasználni készülő III. Frigyessel. E tárgyalásokat a király személyesen óhajtotta vezetni, előkészítésükre azonban 1469 utolsó napjaiban az ilyen tárgyalásokban rendkívüli tapasztalatokkal bíró Vitéz Jánost küldte előre.¹¹⁴¹ A király személyes megjelenése az előzetes megbeszélések eredményétől függött. Vitéz feladata éppenséggel nem volt könnyű, mert Mátyás a személyes tárgyalások megindítását szinte elfogadhatatlan feltételekhez kötötte. Többek között még azt is kikötni szerette volna, hogy a tárgyalások ideje alatt Bécs városának két kapuját az ő emberei őrizték. Hosszas alkudozások után végre sikerült Vitéznek megállapítania a személyes tárgyalások előzetes feltételeit s Mátyás 1470. febr. 11-én fényes kísérettel bevonult Bécsbe. Kíséretében volt Janus Pannonius is. A nagynehezen létrejött tárgyalások még nehézkesebben mentek előre s a teljes eredménytelenséget csak Vitéz János kipróbált bölcsesége tudta elhárítani. Előfordult pl., hogy Mátyás és Frigyes titkárok és tanácsosok nélkül négy szemközt tárgyaltak s annyira összekülönböztek, hogy a magyar király azonnal távozni akart Bécsből. Ekkor, amint azt a milánói követ jelenti, Frigyes ajánlatára a vitás pontokat Vitéz elé terjesztették, aki higgadtságával a további egyezkedés lehetőségét újra

¹¹³⁹ Fraknói, Mátyás király 213 l. - Thuz János 1465. júl. 15-én horvát-szlavón bán (Zichy Oklev. X. 387). Ez időpontban bántarsa János zagoriai gróf volt. L. ugyanez évre vonatk. Kerchelich, Notit. prael. 287 l.: „Joannem autem Thuz de Lak Dal. Croat. Bos. et Slav. Banum, item, Joannem alterum Comitem Zagoriae in Banatu Sclavoniae adiungit, docentibus haec monumentis Eccl. Zagr.” V. ö. Teleki, Hunyadiak kora III. 463 l. - Ugyancsak Kerchelich szerint: „Anno illo eodem 1467 Joannes Thuz Banus Ladislao de Gereben Vice-Banatum contulerat” (i. m. 288 l.). Thuz János 1469-ben még mindig horvát bán s a jelek szerint ő volt az, akinek ez évben ilyen minőségben konfliktusa volt Velencével (Dipl. Eml. II. 105, 107, 108, 111 lk.). - Van olyan adatunk is, amely azt látszik bizonyítani, hogy elmozdítása a horvát báni tisztségből már 1469. szept. 25-e előtt megtörtént. L. Dipl. Eml. II. 140 l.: „Intelleximus quantum scribitis optinuisse a Regia Maiestate circa depositionem Banni Croatiae et substitutionem alterius eius loco, quod certe perlibenter audivimus placetque admodum nobis diligentia et opera in hac re vestra.” Lehet azonban az is, hogy ebben az időpontban az elmozdítás csak elhatározott, de egyelőre még végrehajthatatlan terv volt. Az elmozdítást a velencei követen kívül III. Frigyes is szorgalmazta. L. Teleki, Hunyadiak kora IV. 165 l. - A fentebb idézett oklevélből viszont kétségtelen, hogy Thuz János 1470. febr. 14-én még mindig *szlavón* bán. Az eddigi adatokat különben nem tartom kielégítőnek: Janus élete pályájának ezt a homályos pontját további dokumentumok alapján csak a jövőbeni szakavatott történeti kutatás tisztázhatja megfelelő módon. - Thuz János egyébként rövid ideig (aliquamdiu) fogságba is került, később azonban nemcsak szabadságát nyerte vissza, hanem a király kegyét is, hogy majd egyszer fordulatokban bővelkedő pályafutása után végül is menekültként Velencében kössön ki.

¹¹⁴⁰ Teleki, Hunyadiak kora IV. 160 l.

¹¹⁴¹ Fraknói, Mátyás király 202 l.

megteremtette.¹¹⁴² Arról egyáltalán semmit nem tudunk, hogy az egyébként sikertelenül végződött tárgyalásokban Janusnak milyen szerep jutott.

Neki a bécsi tartózkodás alatt a véletlen egy valóban hozzáillő feladatot osztott ki. A firenzei signoria ugyanis Bajoni István magyar követ javaslatára, aki az előző év végén Firenzében megfordult, Mátyásnak oroszlanokat küldött ajándékba. Ezeket az akkor éppen Firenzében tanuló Garázda Péter közbenjárásának eredményeként Telegdi János „literatus homo” kísérte haza.¹¹⁴³ Az oroszlanokat hozó követséget Mátyás Bécsben fogadta, bizonyára azért is, hogy az ünnepélyes átadással a vendéglátó városnak szemképráztató látványosságot nyújtson. A signoriához írt hivatalos köszönőlevelet 1470. febr. 17-i kelettel minden valószínűséggel Janus írta¹¹⁴⁴ s ezen felül nem kevesebb, mint négy epigrammában¹¹⁴⁵ variálta tovább a köszönőlevél egyes motívumait. Janus, számunkra még egyszer, utoljára életében, játszik a szavakkal és ötletekkel: Mátyás az emberek között épp úgy kimagaslik, mint az oroszlan az állatok között, - ezek a vadállatok, ha a király befogja őket, mindenüvé elszállíthatják, még az égbe is, - egész Itália vetélkedett, hogy ki mit küldjön a hős magyar királynak, eddig csak Firenze nem mozdult, most azonban ez is leróta a maga járandóságát,¹¹⁴⁶ - Mátyás boldogabb lehet, mint Eurystheus volt, mert neki az Arno-parti köztársaság önként, minden parancs nélkül küldött két oroszlant. Mindegyik epigramma túlzóan dicsőíti Mátyást és nyoma sincs bennük annak a tragikus fordulatnak, amely egy idő múlva a királyt és az eddigi két leghívebb hívét majd egymással szembeállítja.

Ezt a fordulatot számunkra a történeti adatok gyér volta szinte megmagyarázhatatlanná teszi. Eddig utolsó adatunk Janusról és Vitézről a király társaságában való bécsi együttmulatás: Vitéz döntő szerepet visz a tárgyalásokban, Janus pedig Mátyás nevében levelet ír, dicsőítésére epigrammákat szerez. Csupa békesség és egyetértés! A következő fontosabb adatunk 1471 második feléből való: itt már benne vagyunk az összeesküvés kellős közepében. Mi történt e másfél év alatt és, ami történt, hogyan és miért történhetett?

A következőkben megkíséreljük, hogy részben a magyar tudományos irodalomtól eddig számba nem vett, részben pedig már ismert, de talán kellő kritikával meg nem rostált forrásművek segítségével a szomorú végre némi világosságot derítsünk. Janustól, a humanista költőtől azonban már itt végleg elbúcsúzzhatunk: az utolsó felvonásban a költőnek alig jutott valami szerep.

---

¹¹⁴² Dipl. Eml. I. 73. Az évszám nem 1460, hanem 1470!

¹¹⁴³ Teleki, Hunyadiak kora IV. 167-169 lk. - Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 241-243 lk. - Balogh Jolán, Arch. Ért. 1923-1926, 192 l. - Az oroszlanról, mint Firenze címerbeli állatáról l. Burckhardt (magyar fordítás) II. 12-13 lk. - Egy oroszlanpárról, amelyet 1406. május 23-án Firenze Ulászló lengyel királynak küldött, és az adomány szimbolikus jelentőségéről l. Cod. Epist. saec. XV. Monum. med. aevi hist. res gestas Poloniae illustr., Krakó, 1876, 25 l. (idézi Burckhardt [magyar fordítás] II. 91-92 lk.).

¹¹⁴⁴ Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 243 l. V. ö. u. ott II. XXV. l.

¹¹⁴⁵ Epigr. I. 295-298: De leonibus per Florentinos missis, ad Mathiam regem. De iisdem leonibus ad eundem regem. - De iisdem ad eundem. - De iisdem ad eundem.

¹¹⁴⁶ Nem fogadhatom el Teleki József (Hunyadiak kora IV. 167-169 lk.) értelmezését, amely szerint Velence, a nápolyi király stb. ajándéka *ugyanakkor* érkezett volna Bécsbe. Nyilvánvaló, hogy Janus a félreértett célzásokat a már *előzőleg* küldött ajándékokra teszi: ezekhez a régebbiekhez járult a költemények keletkezésének időpontjában (*nunc*) a firenzeiektől küldött oroszlanpár. - A Mátyásnak régebben (1461, 1463) küldött velencei ajándékokról l. Óváry I. 131-132 lk.

XIX.

Vitéz és Janus addigi jó viszonya a királlyal megromlik. - Az elhidegedés okai. - Vitéz és Janus összeesküvést szőnek és az elégedetlenek élére állnak. - Az összeesküvők kezdő sikerei; a király nehéz helyzete. - Mátyás taktikája; ennek eredményei. - Kázmér herceg betörése. - Mátyás egységre lép Vitézzel. - Janus engesztelhetetlensége; Kázmér betörése idején való magatartása. - Vitéz elfogatása. - Janus menekülése és halála. - Ideiglenes, majd végleges nyugvóhelye.

Elérkeztünk a végkifejlethez, amely - legalább számunkra, - a sorstragédiák villámcsapás-szerűen váratlan befejezéséhez hasonlítható. Aki a késő századokban a gyér történeti dokumentumok kalauzolásával mellett a kusza események között az igazsághoz vezető utat keresi, sokszor értetlenül imbolyog az egymásra torlódó fordulatok útvesztőjében. Az események durva szövedéke aránylag könnyen rekonstruálható: Vitéz János és Janus Pannonius összeesküvést szőttek Mátyás ellen azzal a célzattal, hogy a zsarnoki hajlamú király helyébe a fiatal (12 éves!), tehát előreláthatóan könnyen kezelhető Kázmér lengyel királyfit ültessék; a kísérlet nem sikerült; Janus elmenekült s futás közben a horvátországi Medvevárból érte utol a halál; megalázott nagybátyja hamarosan követte őt a sírba. De hol vannak e szomorú történet lelki rugói? Rosmini pl., aki a jelek szerint csak Pierio Valerianónak mondai elemekkel átszőtt elbeszéléséből ismeri Janus végét, egyszerűen nem tudja elhinni, hogy az alapjában véve hálás természetű költő királyi jótevőjével szemben valóban összeesküvésbe keveredhetett volna; inkább felteszi, hogy a félrevezetett Mátyás Janusban a megrágalmazott ártatlanságot büntette.¹¹⁴⁷ Mivel a szomorú végre vonatkozó megbízható adatok már kezdettől fogva aránylag csekély-számúak voltak, Janus sorsának beteljesedését hamarosan befonta csillogó szálaival a legenda, ami feladatunkat, hogy az igazságot mentől jobban megközelíthessük, még nehezebbé teszi.

Hogyan jutottak Vitéz és Janus arra a gondolatra, hogy királyuk ellen összeesküvést szervezzenek? Könnyen megállapíthatjuk, hogy az a gyermekkorból éppen csak ifjúvá serdült Hunyadi János-fi, kinek trónrajutását tizenhárom évvel azelőtt Vitéz annyira szorgalmazta s aki Vitézt atyai barátai legfőbbjének, Janust pedig királysága díszének tartotta, már nem sokban hasonlított ahhoz a Mátyáshoz, aki ellen a két elkeseredett főpap az összeesküvést szervezte. Az uralkodás sokféle gondjaitól hamarosan férfivá keményedett Mátyás időközben jelentős lelki változáson ment át: a választott király szürke gubójából kibujt a XV. sz.-i renaissance-fejedelem, az olaszos szabású tirannus. Fraknói pl. Mátyás külügyi leveleinek stílusán is megfigyeli e lelki folyamat feltűnőbb mozzanatait, amikor megállapítja, hogy a gyanakvó, bizalmatlankodó, az önbálványozásra hajlamos, túltengő önértetű uralkodót országlása második felében a kancelláriai tisztviselők fogalmazványai - amik pedig azelőtt általában megfelelőek voltak számára, - már sehogysem tudták kielégíteni: „Helyesnek, cél-szerűnek, sikert biztosítónak csak azt tartja, amit maga szól, ír, vagy cselekszik.”¹¹⁴⁸ Az addig meglehetősen hajlékony Mátyás, aki - talán némi túlzással - maga mondta, hogy Vitéz János „tetszése szerint intézte az ország ügyeit,” befolyásolhatatlan autokrata lett¹¹⁴⁹ s, amennyiben még valakitől egyáltalán tanácsokat fogadott el, az a valaki már nem Vitéz János vagy Janus Pannonius volt. Fokozta a helyzetnek lassankint kiélesedő voltát, hogy a király bizalmába éppen mindkettőjüknek gyűlölt ellenfele, a szerencse-fi Beckensloer János egri püspök

¹¹⁴⁷ Rosmini, Vita di Guarino III. 96 l. - Pierio Valeriano dialógusa a Janus végéről szóló elbeszélést bizonyos Pollio (=Burgio?, l. Koller IV. 15 l.) szájaiba adja, aki X. Leo követeként járt hazánkban. E szerint Janus szerencsétlenségét az irigyek okozták volna. (Opuscula 112-113 lk.) Ezt a felfogást Rosmini is magáévá teszi.

¹¹⁴⁸ Fraknói, Mátyás kir. lev. II. XXXIII. l.

¹¹⁴⁹ Fraknói, Mátyás király 212 l. - Ugyanezt hangsúlyozza Bonfini (Lipsiae 1771) 578 l.

fészkelte be magát.¹¹⁵⁰ Ez a nagy bizalom egyébként - mint ismeretes, - később szintén szakítással s Beckensloer elpártolásával és menekülésével végződött.¹¹⁵¹ Vitéz és Janus a királynak ilyen érzelme-változását sehogysen tudták egyszerűen csak tudomásul venni. Annak idején éveken át minden fontosabb dologban az övék volt a döntő szó. Ennek az állapotnak visszatérését az adott helyzetben csak úgy remélhették, ha Mátyás helyébe a magyar trónra egy, az ő céljaiknak minden tekintetben megfelelő királyt sikerül ültetniük. A kiszemelt jelöltet zsenge korán és szelídségén kívül - később az egyház szentté avatta, - még az a körülmény is ajánlotta, hogy mint néhai Albert magyar király unokája, törvényes igényeket is támaszthatott a magyar trónra. Az az érvelés,¹¹⁵² amely az összeesküvés kirobbanásakor Kázmér herceg jogos trónigényét próbálta előtérbe tolni, az igazi rugókat ismerők szemében vajmi gyenge lehetett. Általában gyanus legitimizmus az, amelyik csak akkor fedezi fel önmagát, amikor a trónra-emelt és majdnem másfél évtizeden át támogatott „bitorló” kényelmetlenné kezd válni.¹¹⁵³

Az elhidegedésnek voltak még egyéb okai is. Mátyás cseh hadjárata, melyet megindulásakor - talán azért is, hogy a szentszék céljait híven szolgálja, - Vitéz János is olyan melegen pártfogolt, kezdett hosszúra nyúlni s egyre nagyobb áldozatokat követelt, a nélkül, hogy az elért eredmények az áldozatokkal arányban álltak volna. A nemzeti közvélemény képviselőinek egyik tekintélyes csoportja már kezdettől fogva ellenezte a római biztatásra megindított vállalkozást; ez a csoport még inkább megerősödött, amikor Mátyás messzetörő céljai érdekében - a végső cél tudvalevőleg a német-római császárság lett volna, - odáig jutott, hogy a határokon portyázó és nagy károkat okozó törököket nem is említve, egyszerre volt kénytelen magára maradtan szembeszállni a lengyelekkel, csehekkel, sőt a háttérben fondorkodó császárral is.¹¹⁵⁴ Vitéz és Janus most már az ú. n. nemzeti párttal egyetértésben ilyen körülmények között az annyi bajt okozó cseh korona megszerzésének gondolatát hajlandók lettek volna elejteni, Mátyás azonban, a Szentszéknek időközben beállt hangulatváltozásával sem törődve; továbbra is makacsul kitartott eredeti szándéka mellett. A mindvégig bizonytalanul viselkedő ösellenség, III. Frigyes a jelek szerint az összeesküvőkkel legalább is hallgatólagos egyetértésben lehetett.¹¹⁵⁵ Így Janus politikai pályája hatalmas vargabetűvel némileg visszatért a kiindulóponthoz: első politikai szereplése a III. Frigyeshez írt dicsőítő költemény átnyújtása volt, az utolsó, egész élete eredményeit rombadöntő politikai kísérlete pedig a Frigyes céljaival is összhangban álló összeesküvés.

¹¹⁵⁰ Ezt a legnyomatékosabban Vespasiano da Bisticci emeli ki (219 l.): „Cominciò il re, come fanno i più de' principi, a variare in questo suo governo; e cominciò a diviarsi da' consigli dell'arcivescovo, e pigliare a suo governo e consiglio uno vescovo tedesco, che era stato con questo arcivescovo; uomo non di molta autorità, nè atto a uno simile governo, secondo che era publica fama. Vedutosi l'arcivescovo mancare della autorità, e averla uno ch'era stato suo famiglia, lo sopportavo molestamente, non gli parendo meritare questo.” - V. ö. még Fraknói, Mátyás király 213 l.

¹¹⁵¹ Fraknói, Mátyás király 241 l.

¹¹⁵² L. Óváry I. 133 l.

¹¹⁵³ V. ö. Fessler V. 267-268 lk.

¹¹⁵⁴ Fraknói, Mátyás király 212 l. - L. még Teleki, Hunyadiak kora IV. 195 l.

¹¹⁵⁵ Frigyes és Kázmér szövetségéről Teleki, Hunyadiak kora IV. 174 s. köv. lk. - Arra is van adat, hogy Vitéz Jánost Frigyes át akarta vinni a salzburgi érseki székre (u. ott 194 l.). - Mátyás és Frigyes rossz viszonyát emlegeti 1471. dec. 15-i levelében Simonetti János, Dipl. Eml. II. 239 l. - Mátyás maga is céloz 1472 elején a német fejedelmekhez írt körlevelében a császár és az összeesküvők közötti összeköttetésre. L. Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 270 l. - Hogy az óvatos Frigyes mégis mennyire igyekezett a külszint megőrizni, mutatja Kázmér lengyel királyhoz 1471. aug. 22-én írt levele. (Óváry I. 133 l.)

De az említetteknel még érzékenyebb sérelmek is voltak. Mátyás a cseh háború folytatásához szükséges anyagi eszközöket onnan vette, ahonnan tudta, még pedig elsősorban a főpapoktól, akik nézete szerint amúgy is kelleténél gazdagabbak voltak.¹¹⁵⁶ A Vitézzel kötött - később még tárgyalandó - egyességokmány szövegéből nyilvánvaló, hogy az összeesküvés indítóokai között az anyagi kérdések fölötté nagy szerepet játszottak. Kitűnik ebből, hogy Mátyás a cseh háború céljai érdekében Vitézt alaposan megsarcolta: kamara-nyereségében megrövidítette, a bányákból és pénzverésből az őt illető részt lefoglalta, a tőle kölcsönvett tekintélyes összeget (7000 arany forintot) nem fizette vissza, az érsek jogos hatalmi körét csorbította stb. Általában Mátyás, az „igazságos”, ez időben már a nemesség és főpapság jogait sokszor semmibe vette. Az 1471 és 1472-i országgyűlési végzések a gyakoribb sérelmekről szemléletes képet adnak. Ezek között szerepel az országgyűléstől meg sem szavazott adók kíméletlen behajtása, általában az adószedők, harmincadosok, sótisztek erőszakos viselkedése.¹¹⁵⁷ Janus állítólag még azt is megpróbálta volna, hogy a főpapságot ért anyagi sérelmek ellen titokban a szentszéknél keressen orvoslást. A kísérlet rosszul végződött, amennyiben - ha igaz, - a volt pápai legátus, Lando, a Janustól annyira gyűlölt „krétai”, e próbálkozást a királlyal közölte s valószínűleg a maga részéről is mindent megtett, hogy Mátyással egyetértésben megghiúsítsa.¹¹⁵⁸ Ezzel az érdekelt főpapok helyzete természetesen csak súlyosbodott.

Nem könnyű eldönteni azt sem, melyiküké volt kettőjük közül a kezdeményező szerep, Vitézé-e, vagy Janusé? A nagyobb sérelmek kétségtelenül Vitézt érték. Az említett befolyáscsorbúláson és az őt elsősorban sújtó anyagi károkon felül még arra is van adatunk, hogy Mátyás egy alkalommal az agg főpapot tetteleg bántalmazta volna. Monheupt Jánosnak, a szász herceg ügynökének, 1471. szept. 14-i jelentése szerint az országtanács egyik ülésén Vitéz kifakadt, hogy a rendek tovább „idegen ország érdekében pénzeket költeni, véroket ontani nem hajlandók”, amire őt Mátyás felháborodásában állítólag arcul ütötte volna.¹¹⁵⁹ Akár megtörtént ez a durva jelenet, akár nem, kétségtelen, hogy Janust a maga sérelmei mellett nem utolsó sorban a Vitézzel szemben elkövetett sértések és jogtalanságok ösztökölték bosszúállásra. Az összeesküvés feje kifelé természetesen Vitéz János volt: az ő állása, vagyona, erkölcsi tekintélye és politikai súlya lehetett elsősorban az az erő, amely az összeesküvésben résztvevőket összehozta és - addig, ameddig - összetartotta. Ezt az a körülmény is bizonyítja, hogy a szorult helyzetbe jutott Mátyás *minden áron* elsősorban Vitézt próbálta kibékíteni, kétségtelenül abból a meggyőződésből kiindulva, hogy az ő leszerelése után az összeesküvés előbb-utóbb magától összeomlik. Viszont kétségtelennek látszik, - ezt pl. Bonfini is hangsúlyozza, - hogy az összeesküvés igazi lelke, szervezője, sőt bizonyos mértékig nagybátyjának is a felbujtója Janus volt.¹¹⁶⁰ Vitézzel lehetett egyezkedni: Janus féltett szándéka mellett *mindhalálig* kitartott. Vele, az engesztelhetetlennel, Mátyás tudunkkal még alkudozni sem próbált. Mi lehetett ennek a szinte elvakult makacsságnak a mélyebben fekvő, igazi oka? Az anyagi és hatalmi érdekek sérelmét nem érzem teljesen kielégítő ma-

¹¹⁵⁶ Galeotto, De dictis et factis, Schwandtner II. 177 l.

¹¹⁵⁷ Fraknói, Mátyás király 215 l.

¹¹⁵⁸ Teleki, Hunyadiak kora IV., 193-194 lk. - Teleki egykorú forrását nem sikerült megállapítanom; hivatkozik ugyan Turóczi IV. 67. fejezetre, de ebben Landóról nincs szó. Engel (Geschichte des Ungarischen Reichs III. 1, 308 l.) szintén említi Lando szerepét, de minden forráshivatkozás nélkül. Az adat különben hitelt érdemlőnek látszik.

¹¹⁵⁹ Fraknói, Mátyás király 214 l. - Azt Vespasiano da Bisticci is említi, hogy Vitéz a király eljárását többször korholta: „Ma la sua autorità che soleva avere, ogni dì declinava più, e massime perchè con buono modo aveva alcuna volta biasimato al Re questo governo, il quale non solo dispiaceva a lui, ma a tutti gli uomini che v'erano di condizione.” (219 l.)

¹¹⁶⁰ Bonfini (Lipsiae 1771) 582 l.: „...qui (sc. Janus) invitum avunculum in coniurationem attraxerat.” L. még Vespasiano da Bisticci 220 l.: Voigt, Wiederbelebung II. 324 l.

gyarázatnak. Janus beteg, ingerlékeny, sorsával elégedetlen volt. Mintha úgy érezte volna, hogy ő a kockán, akárhogyan forduljon is, alapjában véve nem sokat veszíthet. Ha Mátyás marad felül, a legrosszabb esetben átmenekül oda, ahová mindig vágyódott: olasz földre. Nincs kizárva, hogy mindenre elszántan az Olaszországba való letelepedéshez az utat már előre egyengette.

Az összeesküvők a jelek szerint 1471 tavaszán kezdtek a legnagyobb titokban szervezkedni.¹¹⁶¹ A helyzet az ő szempontjukból fölötte kedvezőnek látszott: egyfelől Mátyás el volt foglalva Csehországban, másfelől az összeesküvők rábeszéléseinek hatása alatt Krakkóban is elérkezettnek látták az időt arra, hogy a cseh földön Ulászlótól már amúgy is szorongatott Mátyást a magyar trónra kiszemelt másik lengyel királyfi minden itthoni segélyforrásától elvágja. Ez a kedvező konstelláció magyarázza az összeesküvés gyors elharapódzását. Bonfini szerint Gábor kalocsai érseken és Országh Mihály nádoron kívül alig volt olyan főrend, aki a király iránti hűségben megmaradt volna; a hetvenöt vármegye közül pedig összesen csak kilenc engedelmeskedett, illetőleg fizetett adót.¹¹⁶² A kortársak, még Mátyás hívei is, úgy látták, hogy ez egyszer valóban ütött a Hunyadi-fi uralmának utolsó órája.¹¹⁶³

Ekkor mutatta meg a magyar király igazán, hogy csakugyan uralomra termett. Az újabb történetírók közül Caro - lényegében Bonfini megállapításaira emlékeztetően¹¹⁶⁴ - Mátyást éppen ennek az epizódnak a kapcsán olyan uralkodónak jellemzi, „amilyent a firenzei állam-bölcsész (Macchiavelli) Itália számára kívánt.” Mátyás a nehéz helyzetek embere volt: „Mint egy művész a maga szerszámát, úgy kezeli a kormányzás művészetének minden eszközét; mesterien ért ahhoz, hogy az erőket egymással szembe eressze és hogy az ő nyeresége, mely a közjával összevág, csorbítatlanul megmaradjon.”¹¹⁶⁵ Ez esetben az összeesküvés híre, melyet a Száva mellett a török ellen felállított hadsereg köréből juttattak el hozzá,¹¹⁶⁶ külföldön,

¹¹⁶¹ Długosz szerint (XIV. 557 l.) a lengyel udvar és az összeesküvők között gyakori volt az összeköttetés: „...frequentibus nuntiis Kazimirum Poloniae regem fatigant.” Állítólag az összeesküvők azzal fenyegetőztek volna, hogy a lengyel király vonakodása esetén a törökhöz fordulnak: „...se a Turco quaesituros solatia, et barbaro potius, quam turpi Regi tyranno et violento, et cui violenter Regnum erat quaesitum, parituros.” (U. ott.) Kázmér csak azért ment volna bele a kalandba, mert Vitéz János és Rozgonyi Rajnárd neve a siker biztosítékát látszott nyújtani. - Bonfini gyakori levélváltást emleget („...ad Poloniae regem continuo scripsere...”) s hosszasan kivonatolja a levelezés tartalmát, az összeesküvők panaszait és vádjait a király ellen. (578 l.)

¹¹⁶² Bonfini 579 l. - Ezzel szemben Eschenloer szerint (II. 248 l.) az összeesküvés eleinte nagyon szűk körre szorítkozott: „Die grössten Hungrischen Herren und die gemeine Landschaft und die Stäte in Hungern wusten nichts von dieser Verrätereien, sondern ein jeglicher besorgte sich vor dem andern. Desshalb sie gar stille sassen bis in die zwölfte Woche, ehe sie sich erfuren, wie die Sachen zungen, bis sie höreten dass niemandes davon wüste, denn der Erzbischof zu Gran, der Bischof v. Fünfkirchen, und der Bischof von Agram und Herr Reynold.” Valószínűleg az egyik épp úgy túloz, mint a másik! - Eschenloer forrásértékéről l. Madzsar, Ernuszt János és háza Budán, Századok, 1918, 67-68 lk.

¹¹⁶³ Breslaui hívei Mátyást elveszettnek gondolták. V. ö. Eschenloer 249 l.: „Nach menschlicher Vernunft war nichts anderes zu merken, denn dass Mathias sterben und versterben oder ganz muste vertreiben werden: wan er hatte zu Feinden den Römischen Kaiser, den Polnischen König und seine Söhne und alle Ketzer mit iren Helfern zu Behem, und das am allen ärgster war, seine eigene Prelaten und Herren in Hungern waren seine heimliche Feinde und Verräter.” - Vespasiano da Bisticci szerint Mátyás is szinte elveszettnek látta a saját ügyét: „Veduto questo, al re d'Ungaria parve avere perduto lo Stato, e conosceva pochi rimedi alla sorte sua.” (220 l.)

¹¹⁶⁴ Bonfini (Lipsiae 1771), 577 l.

¹¹⁶⁵ Caro V. I. 350-351 lk.

¹¹⁶⁶ Fraknói, Mátyás kir. lev. I. 269-270 lk. - Długosz szerint (i. m. 558 l.) Mátyás informálói „nonnulli Praelati et Canonici Strigonienses” voltak. - Bonfini szerint (Lipsiae 1771, 578 l.): „...coniurationem et competitoris adventum rumor ipse detexit.”

nehéz helyzetben, váratlanul érte. De azért egyáltalán nem esett kétségbe. Bár a helyzet nehéz voltát világosan látta, úgy tett, mintha a szállongó „mende-mondáknak” egyáltalán nem adna hitelt.¹¹⁶⁷ Az viszont igaz, hogy hirtelen - még július második felében¹¹⁶⁸ - Budán termett s a be nem avatott szerepét tovább játszva a leglázasabb tempóban igyekezett ellenintézkedéseit megtenni. Ezek közül inkább csak taktikai célból tett sakkhúzása volt az, hogy már előzőleg, július első felében, régi ismerősünket, Prothasiust - akit Mátyás ez időben a legkényesebb diplomáciai szolgálatokra szokott igénybe venni, - Krakkóba küldte, hogy ott nevében Ulászlóval egyességet kössön s számára a lengyel király-lánynak, Hedvignek kezét megkérje. Azzal bizonyára ő maga is tisztában volt, hogy az adott helyzetben ajánlatait - amint az meg is történt, - vissza fogják utasítani.¹¹⁶⁹ Sokkal fontosabb volt tervszerű eljárásának másik része. Nyugodtan, mintha mi sem történt volna, vagy legalább is mintha semmiről sem tudna, sorjában, szinte egyenként „nyájassággal, kitüntetésekkel, adományokkal” az összeesküvőket kezdte a lábukról levenni.¹¹⁷⁰ Itt ütközött ki legjobban az a vonása, amely alapjában véve egész uralkodásának vezérlő elve volt: egyáltalán nem csinált érzelmi politikát, hanem átfutó érzéseit a legtervszerűbben alárendelte állandó érdekeinek. A most vázolt működését mintegy betetőzte a szeptember első felében tartott országgyűléssel, amelyen - szokásához híven - a jövőre nézve minden jót ígért.¹¹⁷¹

Az ügyes taktikázás azonban a megindulásra kész lavinát már többé nem tudta megállítani. Az összeesküvés letagadhatatlanná lett Mátyás számára is azáltal, hogy Kázmérnak példátlanul gyalázkodó hangú - állítólag Vitéz János tollából származó¹¹⁷² - körlevele, illetőleg hadüzenete szeptember havában szétküldetett. E szerint Mátyás bitorló kényúr, aki országát erőszakkal szerezte, jogtiprással tartotta meg, s végül egy hátrányos békekötéssel a töröknek szinte kiszolgáltatta. Jogos tehát, hogy az ország a „kereszténység legembertelenebb ellenségének kezéből” kiragadtassék. A hadat üzenőnek, aki a magyar trónra egyébként törvényes jogot is formálhat, éppen ez a kitűzött célja. Mátyás előbb vázolt ügyes viselkedése folytán olyan előnyös helyzetbe került, hogy a hadüzenetre nem önmagának kellett válaszolnia, hanem az országgyűléssel válaszoltathatott. Megerősödését legjobban mutatja, hogy a válaszművelet már tíz főpap és harminc főúr írta alá.¹¹⁷³ A szept. 21-én kelt jegyzék hangsúlyozza Mátyás uralmának jogosságát, a rendeknek iránta érzett változatlan hűségét s lekicsinylőleg beszél arról az egy-két lázadóról, akik önös érdekből, minden felhatalmazás nélkül, Kázmért ebbe a kalandba mintegy beugratták.¹¹⁷⁴ Az már valóságos gúnyszámba megy, hogy a jegyzék

¹¹⁶⁷ Eschenloer II. 234 l.

¹¹⁶⁸ Fraknói, Mátyás király 217 l. - Teleki József szerint (Hunyadiak kora IV. 249 l.) Mátyás augusztus elején ért volna Budára.

¹¹⁶⁹ Codex epistolaris s. XV., 223-227 lk. (Prothasius előterjesztése és a lengyel válasz). - V. ö. Eschenloer II. 227 l.

¹¹⁷⁰ Bonfini 578-579 lk. - V. ö. Fraknói, Mátyás király 218 l.

¹¹⁷¹ Az 1471. szept. 18-án szentesített országgyűlési végzések megtalálhatók Katona, XV. 521 s köv. lk. - Dlugosz szerint még Vitéz és Janus Pannonius is meginogtak volna elhatározásukban, főleg Kázmér késedelmes elindulása miatt.

¹¹⁷² A szerzőséget Eschenloer (II. 246 l.) hárítja Vitézre. - A hadüzenő levelet kiadta Dogiel, Cod. Diplom. I. 60 s köv. lk. - Egy (1458-ból keltezett!) hibás szövegű kiadása található Dipl. Eml. I. 41. l. - A hadüzenő levél egy másolatát küldi Simonetti 1471. dec. 13-án a milánói hercegnek. L. Dipl. Eml. II. 237. l.

¹¹⁷³ Fraknói, Mátyás király 221 l.

¹¹⁷⁴ Óváry, Másolatok I. 133 l. A kiadatlan iratból a legfontosabb részletek a következők: „...homines leves et facciosi suam potius, quam publicam utilitatem quaerentes, qui sibi Regem dari filium serenitatis vestrae postulaverunt spondentes hoc, quod minime facere possunt... nullum mandatum a nobis habentes, quod nec unquam habebunt, praesertim in his, quae honorem nostrum et statum

végül egy lengyel-magyar szövetség gondolatát veti fel. Kázmérnak okt. 7-én kelt, a jogot hangoztató válaszával¹¹⁷⁵ sokkal fontosabb az, hogy a lengyel királyfi már öt nappal előbb, október 2-án jelentős (12.000 főnyi) sereggel a magyar trón elfoglalására megindult.¹¹⁷⁶

Noha Mátyás helyzete jóval előnyösebb volt, mint három hónappal azelőtt, amikor már minden elveszettnek látszott, azért még mindig éppen elég oka lehetett az aggodalomra. Bár sebtében számbavehető sereget tudott gyűjteni magának, mégsem volt benne bizonyos, vajjon Kázmér hadereje a várható csatlakozások után nem lesz-e jóval erősebb. A szerencse éppen az volt, hogy Kázmér az esetleges csatlakozások bevárása céljából nagyon lassan haladt előre s ezzel Mátyásnak időt engedett, amit az ügyesen kihasznált. Tevékenysége ismét kettős volt: egyrészt seregét gyarapította és a külföldi közvéleményt maga mellett igyekezett hangolni, másrészt megpróbálta, hogy a még megmaradt összeesküvő gárda legerősebb oszlopát, Vitéz Jánost, Kázmér ügyétől egyezkedéssel elszakítsa. Tudta azt, hogy Vitéz nélkül Janus, Rozgonyi Rajnárd, Thuz Osvát, a Perényiek és a többi összeesküvő nem sokra tud menni. Bonfininél hosszadalmasan előadott érzékeny részletek találhatók arról, milyen érvekkel igyekezett Mátyás Vitézre hatni.¹¹⁷⁷ Mikor a király seregével Esztergom alá érkezett, a kíséretében tartózkodó legelőkelőbb urakat, a nádort, a kalocsai érseket, az egri püspököt és Szapolyai Imrét küldte Vitézhez követekül. A tárgyalások során a követek elismerték uruk hibáit, javulást ígértek s kérték Vitézt, hogy atyái szeretetét ne vonja meg attól, akit mindig fiának tekintett. „Hiszen az atyának meg kell bocsátania, ha a fia valamit elkövet s a szülők a legtöbb esetben engedelkenyek és fiaik botlása fölött szemet hunynak.” Vitéz hajlott is a kibékülésre. A lidércnyomástól szabadult király ezután személyesen találkozott volna Vitézzel, akihez néhány fültanú előtt beszédet intézett volna. Ez a beszéd, ahogyan Bonfini kiagyalta, csupa szív, csupa érzelmes emlék a multból, hálás elismerés a tett szolgálatokért, ígéret a jövőre nézve: „Ha fiatalos tapasztalatlanságomban valamit ellened vétettem, bocsásd meg kegyes atyám; légy jóindulattal fiad irányában s méltatlankodásod helyébe - ha ilyesmi volt, - a régi kölcsönös szeretet újuljon fel köztünk.”¹¹⁷⁸ A valóságban aligha mentek a tárgyalások olyan érzelmesen, mint Bonfini színezésében. A dec. 19-én kelt egyességokmány reánkmaradt szövegéből¹¹⁷⁹ súlyos tárgyalások, hosszas alkudozások nyomai elemezhetők ki. Amennyiben az okiratban mégis érzelmet állapíthatunk meg, az inkább a bizalmatlan gyanakvás, mint a mult szépségein való merengés. Jellemző pl., hogy mindkét szerződő fél szükségesnek találja hangsúlyozni a jelenre nézve szándékainak őszinteségét, a jövőre vonatkozólag pedig azt, hogy besúgókra egyikük sem hallgat. S mintha Vitéz előre gondolt volna egy újabb konfliktusra, amikor a maga személyi biztonságát minden eshetőségre jónak látta kikötni. A továbbiakban az érsek hatalmában lévő várakról, azoknak a király iránt hű parancsnokok alá rendeléséről, az engedély nélkül épített várak lerombolásáról s főleg az érsek jövedelmeinek, a neki járó adáságoknak biztosításáról van szó. Mindebből nyilvánvaló, hogy Vitéz elégedetlenségében az anyagiak igen nagy szerepet játszottak.

---

serenissimi domini nostri concernunt... qui privata ducti cupiditate patriam dominum et benefactorem suum prodere conati sunt...”

¹¹⁷⁵ U. ott.

¹¹⁷⁶ Fraknói, Mátyás király 221 l.

¹¹⁷⁷ Vespasiano da Bisticci szerint (220 l.) Mátyás Vitézzel akarta a lengyeleket visszavonulásra bírni.

¹¹⁷⁸ Bonfini, 579-580 lk.

¹¹⁷⁹ Az egyességokmány szövegét többek között kiadta Koller IV. 180 s. köv. lk. - Egyéb kiadásait felsorolja és tartalmát összefoglalja Teleki, Hunyadiak kora IV. 264 s köv. lk. - V. ö. még Fraknói, Mátyás király 223 l.

Amíg Vitéz kényszerhelyzetben, ostromzár alá fogva s birtokainak fosztogatását tehetetlenül szemlélve egyességre kényszerült, addig Janus, bár a történetek után a sikerre már alig lehetett reménye, elvakultan kergette továbbra is a maga elé tűzött ábrándot. Hiába ígért és valóban adott Mátyás a hűségére megtért összeesküvőknek bűnbocsánatot, Janus nem kért belőle, sőt minden erejével azon volt, hogy a kibéküléstől Vitézt is visszatartsa. Vespasiano da Bisticci említi, hogy Janus e tárgyalások idején éppen beteg volt s mivel személyesen nem tudott Vitézzel érintkezni, legalább közvetítők útján igyekezett nagybátyját a szerinte végzetes lépéstől visszatartani: „A pécsi püspök, ki Itáliában nevelkedett s jobban ismerte az emberek csalfaságát, mint az érsek, aki nagyon jóhiszemű ember volt, több ízben üzent az érseknek, hogy ne bízzék a királyban, aki őt be fogja csapni...”¹¹⁸⁰

Ekkor váltak szét életükben először útjaik: Vitéz nem tudott mást tenni, mint amit csinált, nem tudta volna pl. magát rászánni, hogy egész gazdag multját megtagadva, öreg fejjel hazát cseréljen; Janus pedig nem tudta továbbra a maga amúgy is elrontottnak érzett életét Mátyás uralma alatt elképzelni. Ez időbe eső működéséről összefüggő képet adni adatok hiányában egyáltalán nem tudunk: az események forgatagában testi és lelki láztól gyötrött alakja egyszer itt, másszor ott villan fel egy-egy pillanatra. Amikor Kázmér a haditevékenysége közép-pontjául kiszemelt Nyitrára, melynek várát Vitéz János előtte megnyitotta, megérkezett, hamarosan kétszáz lovasával együtt hozzácsatlakozott Janus is. Dlugosz feljegyezi, hogy Janus ez alkalommal - kétségtelenül még a király és Vitéz között létrejött egyesség előtt - rövid idő múlva visszatért Esztergomba, ahonnan elindult.¹¹⁸¹ Hogy ez alkalommal mennyi ideig volt nagybátyja mellett, azt pontosabban nem tudjuk. Az Vespasiano da Bisticci fenti elbeszéléséből is, meg a helyzet mérlegeléséből is nyilvánvalónak látszik, hogy a királlyal folytatott tárgyalások idején - december közepe táján - már ismét másutt tartózkodott. Ha ez időben Vitézzel együtt lett volna, akkor vagy meghiusítja az egyességet, vagy nagybátyjával együtt ő maga is kibékült volna a királlyal. Valószínűnek kell tartanom, hogy időközben újra visszatért Nyitrára, sőt még azután is ott maradt, amikor a reménye vesztett Kázmér - december 26-án

¹¹⁸⁰ Vespasiano da Bisticci 220 l. - Ezzel a firenzei könyvkereskedő hallgatólagosan mindegy elismeri, hogy az olaszországi (humanisztikus) tanulmányok kifejlesztették a lázadás szellemét. - A humanisták lázadásra való hajlandóságát fejtegeti Pastor I. 571 s köv. lk. A humanisták „tirannus-gyűlölete” részben még antik örökség. V. ö. H. Fleske, *Vermischte Beiträge zum literarischen Portrait des Tyrannen im Anschlusse an die Deklamationen*, Bonn, 1914.; l. még Walser, Poggius Fl. 174-175 lk. - Lodovico Carbone szerint éppen Janus és Vitéz esete kapcsán Mátyás is összefüggésbe hozta volna a lázadás szellemét a humanista tanulmányokkal: „Quo magis praesulum illorum nostrorum (a részletet Carbone dialógusa Ernuszt Zsigmond szájába adja!) malignitatem et perversitatem improbandam, detestandam, execrandam censeo, qui ab rege Matthia tantis honoribus muneribusque affecti, ab eo ingratisime desciverunt eiusque tranquillissimum regnum perturbare conati sunt. Unde iustissima causa fuit regi nostro succensendi parumper Italis vestris, apud quos illi nostri tam pravos mores imbiberant, vixque potuit contineri, quin decreto sanciret, ne amplius Pannonius quisquam disciplinarum gratia Italiam peteret, ubi non tam diserti et litterati, quam audaces atque ad omne facinus parati efficerentur.” (Irod. Eml. II. 189-90.). - Carbone különösen régi iskolatársáról, az egyébként tőle is elismert tehetségű Janusról beszél gyűlölködőleg: „Dolendum est profecto tam nobile huius iuvenis ingenium ad tantam dementiae, insolentiae, ingratitudeisque temeritatem devenisse; hoc est quod Cicero noster plerumque dicit accidere praeclarissimis et splendidissimis ingeniis, ut principatus appetitione ducantur et odiosa elatione ac magnitudine animi nimia in eis pertinacia reperiatur.” (U. ott 199 l.) - V. ö. 141 l.

¹¹⁸¹ Dlugosz XIV. 558 l. - A lengyel történétíró félreérthetetlen keserűséggel hangsúlyozza, hogy Januson kívül az összes magyar urak közül más senki nem csatlakozott fegyveres erővel Kázmér herceghez: „Sub omni autem tempore belli, quod eo anno apud Pannonios per Kazimirum principem gestum est, nemo ex baronibus Hungariae ad Kazimirum Principem venit, nemo se ei coniunxit, qui alias deprecabantur pro illo mori: sed omnes fide variata, Matthiae Regi ferebant solatia...” (u. ott).

éjjel - néhány hű embere kíséretében a várból észak felé kiszökött s annak további védelmét a Jassyensky Pál vezetése alatt hátrahagyott 4000 fegyveresre bízta. Az egyesség pontjai értelmében a Nyitra kiürítésére kötelezett Vitéz a vár átadására Jassyenskyt valószínűleg szintén Janus útján szólította fel.¹¹⁸² Valamivel később - amint ezt Dlugosz írja, -¹¹⁸³ megint Janus volt az, aki Jassyensky és Mátyás között egy tizenöt napos fegyverszünetet közvetített. Ennek tartama alatt a lengyel vezér serege zömével elindult Túróc felé s a várat háromszáz zsoldosra hagyta.

Jassyensky seregével együtt, esetleg már valamivel előbb, Janus is kétségtelenül elhagyta Nyitrát, de nem nyugat felé vonult, ahogyan Mátyás gyanította, hanem a legnagyobb titokban délre, haza Pécsre, a saját várai felé. A jelek azt mutatják, hogy még e kétségbeejtő helyzetben sem adta fel a további ellenállás gondolatát. A Mátyással való esetleges kibékülésre a történetek után alig számíthatott. Vespasiano da Bisticci szerint egy ilyen kísérlet már csak azért is kilátástalan lett volna, mert a király tudta, hogy Janus a Vitézzel kötött egyességet is meg akarta akadályozni s ezt még külön a terhére írta.¹¹⁸⁴ A király egyébként azt hitte, hogy Janus Németország felé vette útját. Bizonyára úgy okoskodott, hogy a szerencsétlen főpap Jassyensky seregétől elválva a legrövidebb úton igyekezett biztos helyre, külföldre jutni. Talán olyan híreket kapott, hogy Janus szász területen tovább fondorkodik ellene. Éppen ezért 1472. március 25-én Budáról felszólítja Erneszt és Albert szász hercegeket, hogy, amennyiben Janus az ő területükön tartózkodnék, fogassák őt el és küldjék hozzá.¹¹⁸⁵ Feltevésem szerint ez a levél a legszorosabb kapcsolatban van Vitéznek valamivel korábbra eső elfogatásával.

Ismeretes, hogy Mátyás Vitézt valószínűleg 1472. február, esetleg március havában cselvetéssel elfogatta és egy ideig Visegrádon őrizet alatt tartotta. Az elfogatas oka Vitéznek állítólagos újabb hűtlensége lett volna.¹¹⁸⁶ Egy már régebben ismert, de eddig kellő módon figyelembe nem vett egykorú levélből¹¹⁸⁷ megközelítő pontossággal megállapítható, hogy Mátyás

¹¹⁸² Teleki, Hunyadiak kora IV. 271 l.

¹¹⁸³ Dlugosz XIV. 565 l.

¹¹⁸⁴ Vespasiano da Bisticci 227 l.

¹¹⁸⁵ Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 272-273 lk. Mátyás azt ígéri, hogy az eseményeket majd egy későbbi levelében fogja pontosabban ismertetni. - Külföldön a Magyarországon történekről a legellentétesebb hírek voltak elterjedve. Danzigban pl. úgy tudták, hogy Kázmér mindent elsöprő diadalt aratott s maga Mátyás összesen két(!) hívével csak nehezen menekült meg a csatából. A győzelem öröme a danzigiai jan. 29-én Te Deum-ot tartottak (Caro V, I. 356 l.). Olaszországban többek között az a hír járta, hogy Mátyás a török karjaiba vetette magát: „Si ille Rex Pannoniorum Turcos evocaverit, aut se eis coniunxerit, non de pacando Polono, non de vendicanda Bohemia, sed de servanda Italia cogitandum erit (P. Arrivabeni levele Jacopo Ammanatihoz, Epistolae 755 l.). Németországban sem tudtak semmi bizonyosat. L. Sasinek Ferenc, Csehországi regesták Prágában. Tört. Tár 1891, 300-301 lk.

¹¹⁸⁶ Vitéz újabb hűtlenségét Eschenloer (II. 251 l.) is említi. - Bonfini szerint (581-582 lk.) Mátyást Vitéz elfogatásában bosszúvágy vezérelte. Dlugosz Mátyást rosszindulatú esküszegéssel vádolja (XIV. 566 l.). - Vespasiano da Bisticci is úgy tudja, hogy Mátyás bosszúvágyból cselekedett és megszegte a szavát (220-221 lk.).

¹¹⁸⁷ Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Häuser Brandenburg u. Oesterreich, der Länder Ungar und Böhmen. Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen 1851 VII. 25 s köv. lk. Fraknoi (Mátyás kir. 216 l.), a levelet ismerte, azonban 1471-ben írotnak gondolta, pedig kétségtelen, hogy 1472 tavaszán, valószínűleg áprilisban kelt. A levél írásakor Janus Pannonius már meghalt, Vitéz még él s közvetlenül Ujlaki Miklósnak bosnyák királlyá való koronázása előtt vagyunk. (Ennek valószínű időpontjáról l. Fraknoi, Mátyás király 218 l.; v. ö. még Thallóczy, Jajcza CXXXII l.) A közlemény írója Beckensloer János egyik embere volt. A levél szerint Kázmér lengyel király Frigyes császár területén keresztül egy megbízható emberét küldte Zágrábba Thuz Osváthoz kétségtelenül azért, hogy az összeesküvést az ő útján újra fellángoltassa. Ismerve Thuz Osvát és Janus szoros össze-

gyanakvó bizalmatlansága Vitézzel szemben nem volt teljesen alaptalan. A lengyel király ugyanis nem tudott belenyugodni a vereségbe s Thuz Osváton és az akkor még életben levő Januson keresztül az összeesküvésnek már-már elhamvadt tüzét a déli részeken újra felszítani próbálta. A kísérletet Mátyás még idejében felfedezte s a próbálkozásért elsősorban a legkönnyebben elérhető, de a talán alapjában véve ártatlan Vitézt vont felelősségre. Az elfogatásra voltak Mátyásnak egyéb ürtügyei is; ilyen lehetett pl. Nyitra várának késedelmes kiürítése.¹¹⁸⁸ Az agg főpappal Mátyás a főrendek és Szilágyi Erzsébet¹¹⁸⁹ közbenjárására 1472. ápr. 1-én újabb, az előbbinél sokkal szigorúbb feltételeket szabó egyességet¹¹⁹⁰ kötött, melynek pontjai szinte teljesen kiszolgáltatták őt a gyűlölt Beckensloer ellenőrzésének. A visegrádi fogságból való szabadulása a jelek szerint valamivel később következett

köttetését, fel kell tennünk, hogy Kázmér Janusra számított. A lengyel kiküldött azonban nem mert Zágrábba menni, hanem két magyar nemest használt fel üzeneteinek közvetítésére. A két nemest a király emberei elfogták, vallomásra kényszerítették, majd karóba húzták. A király az adatok birtokában a gyanúsíthatókat, köztük Vitézt is, Budára rendelte. Mikor azonban a Budán való megjelenés napja elérkezett, az érsek egyik megbízható papját azzal küldte a királyhoz, hogy betegsége miatt nem jelenhet meg. A király Vitéz emberét elfogatta és Esztergom elfoglalására sereget küldött. Erre a fordulatra Vitéz *salvus conductus*-szal („on geleyt und furwort”) Budára indult, ahol Mátyás fogságba vetette. Ha a pápai legátus és néhány magyar úr közbe nem vetik magukat, akkor Vitéz valószínűleg igen szigorú büntetésben részesült volna. Végül is abban egyeztek meg, hogy Vitéz továbbra is érsek marad, várait átadja, Esztergomban összesen 32 embert tarthat s a felügyeletet fölötte Beckensloer gyakorolja. Ebből a nagyjából hitelesnek látszó tudósításból megállapítható, hogy a király nem minden ok nélkül lépett fel újra Vitézzel szemben; azt azonban még Beckensloer János embere sem tagadja, hogy az elfogatással Mátyás megszegte a szavát. - Nem mindenben tudom ellenőrizni Vespasiano da Bisticci elbeszélésének hitelességét (221 l.). E szerint Vitézt a király elfogatása után Esztergomba vezettette s ő maga is vele ment, hogy a várat átvegye. A várnagy azonban az erősséget nem akarta kiszolgáltatni, mire a király úgy tett, mintha az érseket megöletni akarná. Erre a várnagy, mint afféle gyakorlati ember - „ch’era uomo praticissimo” - azzal a feltétellel kínálta fel a várat, ha Vitéz visszanyeri szabadságát. Mivel a király látta, hogy a vár erős, belement az egyességbe azzal a feltétellel, hogy Vitéz továbbra is felügyelet alatt marad. - Dlugosz szerint a Mátyás hatalmába esett Vitéz felszólította embereit Esztergom és más várak átadására, azonban ezek nem engedelmeskedtek a kényszerhelyzetben adott parancsnak s így Mátyás kénytelen volt erőszakot alkalmazni. A meghódolás után a várak az egri püspök felügyelete alá kerültek. - Ezzel részben összevág Giovanni Lorenzi értesülése is: „Rex Stridonense oppidum post interceptum archiepiscopum *vi cepit*.” (Giuseppe Dalla Santa, Una lettera di Giov. Lorenzi al celebre umanista Demetrio Calcondila, trascritta ed annotata. Venezia. 1895. - V. ö. Pastor II. 471 l.)

¹¹⁸⁸ Teleki, Hunyadiak kora IV. 275 l. - V. ö. Dogiel I. 62 l.: „Induciae inter Mathiam .... et Casimirum 1472. Datum Budae tertia die Resurrectionis Domini (márc: 31.)”. A szövegből megállapítható, hogy Mátyás Kot Péter nyitrai várparancsnok ellenállásáért Vitézt tette felelőssé.

¹¹⁸⁹ Giovanni Lorenzi szerint (Dalla Santa, Una lettera etc.) Vitézt elsősorban Szilágyi Erzsébet kérései mentették meg a súlyosabb (halál?-) büntetéstől: „Ex ungaria nunciatur Stridoniensem a rege interceptum in vinculis detineri: ac quominus in eum gravius aliquid animadverteret, vix precibus genetricis detentum.” Ez az adat hitelt érdemlőnek látszik.

¹¹⁹⁰ Katona, XV. 554 s köv. lk. Az okot a szöveg csak nagy általánosságban jelöli meg („super dissensionibus et differentiis, inter nos et D. Joannem, archiepiscopum Strigoniensem, his diebus transactis, exortis...”) A király külön hangsúlyozza, hogy a kibékülésre néhány hű főpapjának és főurának kérése bírta rá. A Beckensloer hívének adataival teljes összhangban Vitéz csakugyan 32 embert tarthatott szolgálatában. Külön említi az egyesség, hogy Esztergomot át kell adni Beckensloernek, amiből nyilvánvaló, hogy ez időben Vitéz székhelye még nem volt a király hatalmában. Ez után következik a többi átadandó vár felsorolása, majd az egyéb feltételek.

be.¹¹⁹¹ A lengyel próbálkozások e második kudarccal be is fejeződtek: a két fél először fegyverszüneti szerződést kötött, amelyeket hosszas huza-vona után csak jó idő múlva követett a végleges béke.¹¹⁹² Vitéz a bonyodalmak elsímulása után meghatározott számú személyzettel visszavonulhatott a gyönyörűen kiépített¹¹⁹³ Esztergomba, ahol hamarosan agyszélhűdést kapott,¹¹⁹⁴ melynek következtében bénultan, beszélőképességétől is megfosztva tengette még egy ideig életét.

Vitéz elfogatásának ideje táján Janus a délvidéken, valószínűleg még a saját püspöksége területén tartózkodott s készült a döntő leszámolásra, vagy a menekülésre. Eschenloer említi, hogy a „pécsi püspök megrabolta összes polgárait, még a templomait is s nagy kincssel horvát földre vonult, titokban a zágrábi püspök egy erős várába menekülve a király elől.”¹¹⁹⁵ Ebből elfogadhatjuk azt, hogy Janus minden eshetőségre elszántan, valóban összeszedte a megmozgatható értékeket, de a menekülést egyelőre aligha tartotta olyan sürgősnek. Előbb mindenestre még egyszer próbát tett, hogy lengyel segítséggel Mátyás uralmát megdönteni próbálja. Közben Pécs várát pl. úgy felszerelte, hogy az a király esetleges ostromának hosszabb ideig is ellenállhatott. S valóban úgy tudjuk, hogy Mátyás, Janus halála után majdnem egy teljes hónap múlva, még mindig hiába ostromolta Pécsét!¹¹⁹⁶ Nagy előnyére volt az is, hogy a király a tartózkodási helyét mindvégig még csak nem is sejtette. Az újabb kísérlet meghiúsulta s Vitéz fogságba vetése után azonban már nem maradt számára más út, mint a menekülés. Összeharácsolt kincseivel pártütő társának, a Velencébe menekült Rozgonyi Rajnáldnak¹¹⁹⁷ példáját követve még március közepe előtt megindult Laibach felé,¹¹⁹⁸ valószínűleg egyelőre szintén Velencét tekintve útja végcéljának. Talán maga sem sejtette, hogy utolsó útjára indul. Amúgy is gyenge egészségi állapota a sok izgalom következtében hirtelen annyira rosszra fordult, hogy útját nem tudta folytatni s ez okból a Thuz testvérek erős várában, a Zágráb

¹¹⁹¹ A visegrádi őrzetről l. Bonfini I. 582 l. - Giov. Lorenzi ápr. 24-én még nem tud arról, hogy Vitéz szabadon lenne. - Jellemző, hogy ez időben Bécsújhelyen a császári udvarnál még mindig lehetségesnek tartották a Vitéz érdekében való lengyel beavatkozást: „...nisi ex polonia aliquid auxilij feratur...” (Dalla Santa, Una lettera...).

¹¹⁹² A huza-vonát visszatükröztetik a Dogielnél kiadott okmányok. Az említett 1472. márc. 31-i fegyverszüneti szerződésen kívül van még egy szerződés 1472. okt. 20-ról, egy fegyverszünet-meghosszabbítás 1473. ápr. 14-ről. A végleges békeokmány szövege u. ott 69 l.: „Foedus pacis perpetuae inter Mathiam et Casimirum. Datum in Antiqua Villa, Feria secunda proxima ante Festum Cathedrae B. Petri Apostoli 1474.” Mátyás hozzájárulása u. ott 71 l. A rendek hozzájárulása 1474. ápr. 23-án Budán kelt. Ezt már Janus utóda, Ernuszt Zsigmond pécsi pp. is aláírta (u. ott 73 l.).

¹¹⁹³ Vitéz esztergomi építkezéseiről l. Vespasiano da Bisticci 221 l. V. ö. epigr. I. 359 l.; l. még Regiomontanus megjegyzését Ábel, *Analecta* 169-170 lk.

¹¹⁹⁴ Eschenloer II. 251 l. - Dlugosz hátborzongató részleteket tud arról, hogyan kínoztatta Mátyás Vitézt. Szerinte az agg főpap a kínzásoktól való félelmében kapott volna bénulást. - Vespasiano da Bisticci minderről nem tud s Vitéz halála okául általánosságban a kiállott lelki gyötrelmeket említi (221 l.). - V. ö. Fraknoi, Vitéz János 223 l.

¹¹⁹⁵ Eschenloer II. 251 l.

¹¹⁹⁶ Ápr. 24-én Bécsújhelyen úgy tudják, hogy Pécs ostroma még mindig folyik, bár közeledik a befejezéshez: „...urbem quinqueecclesiensem (Matthias) oppugnat: et ut est omnium pene opinio, haud difficulter, quamquam sit munita, expugnabit.” (Dalla Santa, Una lettera...) Az akkori közlekedési viszonyok között lehetséges, hogy az értesülést az események közben túlhaladták. Nagyobb időeltolódásról azonban nem lehet szó.

¹¹⁹⁷ Eschenloer II. 251 l.

¹¹⁹⁸ Az útirányt említi Giov. Lorenzi: „Quinqueecclesiensem ex pannonia aufugisse Laibacum versus, quae urbs erat imperatoris finitima Ungariae.” (Dalla Santa, Una lettera.)

melletti Medvevárban keresett egy időre menedéket és gyógyulást.¹¹⁹⁹ Itt találjuk őt márc. 15-én: egyik híve számára ezen a napon állított ki Medvevárból kelezve egy adománylevelet.¹²⁰⁰ Itt érte őt utól a halál is márc. 27-én.¹²⁰¹ Dlugosz a halál okául lelki gyötrelmeit említi, de Mátyás iránti gyűlöletében arra az eshetőségre is céloz, hogy a püspököt méreggel

¹¹⁹⁹ Medvevár történetéről l. Margalits, Horv. tört. rept. I. 30-34 lk. ahol a szerző kivonatolta Kukuljević cikkét: Dogadjaj Medvedgrada (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III. 31-132 lk.). Medvevárát maga Mátyás zálogosította el Lukavec és Rakovec várakkal együtt a Thuz-testvéreknek.

¹²⁰⁰ Fraknoi, Mátyás király 224 l.

¹²⁰¹ Az egykorú források közül Bonfini szerint (582 l.) Janus néhány hónappal túlélte volna Vitézt: „Joannes Quinqueecclesiensis Antistes et e sorore nepos, qui invitum avunculum in coniurationem attraxerat, audita eius captivitate, Zagrabiam versus fugam rapuit, ut, si a rege forte peteretur, continuo e finibus elaberetur. At postquam de Metropolitae morte nuntiatum est, paucis post mensibus supervixit; quin et eodem anno geminato dolore correptus, interiit, aeternumque sui desiderium non minus Pannoniae, quam Italiae reliquit.” Történetíróink jórésze Bonfini hibás adata után indult. - Dlugosz szövegéből (XIV. 566 l.), - amelyet Koller IV. 14 l. félreértett, - ha nem is egész határozottan, de mégis kiolvasható, hogy szerinte Janus előbb halt meg, mint Vitéz: „Quorum tandem aliqua sibi fuerunt dedita ea conditione, ut a Johanne episcopo Agriensi ad fideles manus tenerentur, ne Polonus illis potiretur, morte archiepiscopi, qui paralyticus ex metu fuerat, ...secuta, in ditionem Regis reditura. Johannes etiam *interim* Quinqueecclesiensis episcopus dolore tribulationum pressus, diem obiit, vel ut quibusdam placuit, veneno intoxicatus.” - Eschenloer (II. 251) már közelebbről meghatározza a halál időpontját: „Der Bischof von Fünfkirchen starbe gähelinge in der Marterwoche nach dieser Verrätere.” - Beckensloer emberének levele (időpontjáról l. 402 l.) már Janus haláláról beszél: „Der Bischof von Fünfkirchen der dann am höchsten in den Sachen widerwertig ist gewesen, ist aus seinen Slossen geflohen (ebből következik, hogy Janus egy időre bevette magát váraiba) zu seinem gesellen dem Bischof von Agram und ist also tod und S. K. G. hat sein sloss all jnn” (a levél írásakor tehát már Pécs is elesett). - A legpontosabb adattal szolgál a pécsi káptalannak még 1505 előtt kelt, Ernuszt Zsigmond kérésére kiállított bizonylata Janus halála helyéről, idejéről, továbbá síremlékéről. A fontos dokumentumot Iványi Béla fedezte fel: Egy 1526 előtti ismeretlen formuláskönyv. Tört. Tár 1904, 529 l. V. ö. Századok 1918, 550-551 lk. A szövegnek minket érdeklő részlete a következő: „Ad universorum harum serie volumus pervenire noticiam, constitutis et convenientibus nobis de more solito in conclavi seu loco nostro capitulari accedendo nostri in medium reverendus dominus Sigismundus episcopus Q. dominus et prelatus noster, nobis expositione declaravit, quod cum bone memorie dominus Johannes episcopus, immediatus predecessor suus, ab hoc seculo migrasset, tunc ipse juveniles agendo annos pro capescenda literarum scientia Italie fuisset demoratus, volens autem ipse dominus prelatus noster bonis rationabilibusque ex causis (sajnos, az okokat nem tudjuk) de anno et die obitus eiusdem domini Johannis predecessoris sui, eatenus, quatenus nobis constaret, cercior fieri, nos habuit requisitos, ut presentibus autenticis literis nostris subscriptione tabellionum publicorum et testium ad id requisitorum interessendo, fidem et testimonium faceremus in premissis iuris sui ad cautelam. Unde nos requisicionibus huiusmodi tanquam lictis morem gerendo, habito prius diligenter scrutinio, quemadmodum ex inventariis et annalibus ecclesie nostre, denique fide digna certorum fratrum nostrorum contestacione et recenti memoria deprehendimus, (a vizsgálat tehát nem sokkal Janus halála után történhetett), memoratus dominus Johannes episcopus, anno salutis milesimo quingentesimo septimo (a hibás évszám kétségtelenül a másoló elnézéséből került a szövegbe; l. Századok 1918, 550-551 lk.), vigesima septima mensis martii, in arce Medwe dicioni huius regni subiecta, diem clausit etc.” Márc. 27-e 1472-ben nagypéntek napjára esett. Az adat tehát egybevág Eschenloer közlésével és feltétlenül megbízhatónak látszik. - Már Sambucus tudta, hogy Janus Medvevárban halt meg: „...in Meduewara prae dolore animi e vivis discessit...” (az 1559-i páduai kiadás előszavában). L. Fináczy, Janus P. egy ismeretlen kiadása EPhK. XII. 762. V. ö. még Ábel, EPhK. IV. 101 l.

pusztították volna el.¹²⁰² Ez az utóbbi feltevés már csak azért is valószínűtlen, mert a király két nappal előbb Janust még Németországban köröztette,¹²⁰³ tehát költőnk búvóhelyét nem is gyanította. Valószínűbb magyarázatát adja korai halálának Vespasiano da Bisticci, midőn hangsúlyozza előző lázas állapotát és az út közben szenvedett fáradalmakat.¹²⁰⁴ Kincsei összeesküvő társának, Thuz Osvátnak kezébe kerültek, aki nemsokára, részben ezekkel is, Mátyástól bűnbocsánatot vásárolt.¹²⁰⁵ Később azonban, 1481-ben, amidőn Mátyással újra összetűzött, a király neki is, János testvérének is bűnül rótt fel, hogy annak idején a hűtlen pécsi püspököt várukban rejtegették.¹²⁰⁶ Négy és fél hónap múlva - aug. 9-én, - a félholt állapotban tengődő Vitéz is követte unokaöccsét a sírba.¹²⁰⁷ Földi javainak, közöttük valószínűleg könyveinek jó része is épp úgy, mint egyéb összegyűjtött kincse, a király kezébe került.¹²⁰⁸

¹²⁰² Dlugosz XIV. 566 l.

¹²⁰³ V. ö. 401 l., 39 jegyzet.

¹²⁰⁴ Vespasiano da Bisticci 227 l.: „...così ammalato di febre s'uscì di regno, per andare alla via di Schiavonia; e per disagio del cammino, avendo la febre, lo 'nfelice vescovo sì morì...”

¹²⁰⁵ Eschenloer II. 252 l. - A kibékülés nagyon hamar megtörtént; mert Beckensloer embere már megemlékezik róla: „der Bischof von Agram hat sich auch in gnad ergeben, der bleibt Bischof, doch muss er etliche Slos auch abtreten.” - Valószínűleg ezt megelőzőleg történt, amit Kerchelich, Not. prael. 290 l. említ: „1472 mandatum Mathiae Regis ad universitatem Comitatus Crisiensis, ne Osvaldo Episcopo Zagrabiensi, velut contra aemulos Regis nec per se, nec per homines suos insurgere volenti, adeoque Regi refractario, decimas persolvant, non attentis etiam eiusdem censuris Ecclesiasticis.” - Janus és Thuz Osvald előző (1470-i) összeköttetéseire vonatk. l. Czaich Á. Gilbert, Regesták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Tört. Tár 1899. 3 l. V. ö. Koller IV. 251, ahol Huendler Janusról, mint „Gubernator Episcopatus Zagrabiensis”-ről beszél. - Költőnk jószágait Mátyás hűtlenség címén kobozta el. L. Koller IV. 15 l. Az oklevél Janust az áruló Júdához hasonlítja! (V. ö. Teleki, Hunyadiak kora IV. 292 l.)

¹²⁰⁶ Thallóczy-Barabás, A Blagay-család oklevéltára (Monum. Hung. Hist. Diplom. XXVIII.) 390 l. E szerint 1481. febr. 2-án Ország Mihály nádor és Báthori István országbíró, mint a Körös, Verőce, Zágráb és Varasd vármegyei rendeknek Zágrábra hirdetett gyűlésére kiküldött királyi biztosai egy jegyzék alapján, melyet a megyék szolgabírái és esküdtjei állítottak össze, a megidézendő bűnösök között említik Thuz Osvátot és Thuz Jánost. Bűnük Janus rejtegetése volt („...reverendum dominum Osvaldum episcopum ecclesie Zagrabiensis, qui condam Johannem episcopum ecclesie Quinqueecclesiensis infidelem de voluntate et permissione sua quousque vixisset, in castro Medve hospitando... magnificum dominum Johannem Thuz de Medwewara hospitem infidelis condam Johannis episcopi Quinqueecclesiensis usque vitam eiusdem in castro suo predicto Medwewara...), - ami mindenestre elég elkésetten jutott Mátyás eszébe. Kétségtelenül csak ürügyül szolgált a királynak ez a régi „bűn”, hiszen közben a Thuz-testvérekkel a legjobb viszonyban volt. A történeti háttérrel megvilágítja Thallóczy u. ott CXXXVII s köv. lk - A fenti oklevelet említi Fraknói, Vitéz János 123 l. L. még Ábel, EPhK. IV. 101 l., Fináczy, EPhK. XII. 762 l. - Valószínűleg ugyanerre az ügyre vonatkozik az az okmány, amelyről Kerchelich hallott: „Quin vir quidam illustris, Sueae Apost. M. Consiliarius, et in publico officio constitutus, nobis aperuit, visas a se lectasque Episc. Zagr. Proscriptionales, ob receptum Joannem Qu. Episcopum quas obtinere, promissas licet, nequivimus” (Not. prael. 290 l.). - Thuz János - mint ismeretes, - a király haragja elől Velencébe menekült (Madzsar, Ernuszt János és háza Budán, Századok 1918, 71 l.). Thuz Osvátnak ez alkalommal is sikerült Mátyást kiengesztelnie s később fontos megbízatásokat kapott (Fraknói, Mátyás kir. 379 l.; Dipl. Eml. IV. 73 l.).

¹²⁰⁷ Fraknói, Vitéz János 224-225 lk.

¹²⁰⁸ Vespasiano da Bisticci 221 l. - Eschenloer II 251 l. - Vitéz és Janus halála természetesen károsan befolyásolta a magyar humanizmus fejlődését. (V. ö. 401 l.) Vespasiano da Bisticci tudni véli, hogy haláluk után sok jeles ember elhagyta az országot: „E morti i dua prelati, molti uomini

Igy végződött a legragyogóbb magyar renaissance-pályafutás, a mesébe illő csodálatos élet: ez lett a vége a körülrajongott, mindenkitől bámult ifjú poétának, a Guarino-iskola és a páduai egyetem hajdani büszkeségének, az annyira irigyelt gazdag és hatalmas főpapnak. Mit érzett a szerencsétlen halálos ágyán? Megtért-e a közömbös a kikerülhetetlen vég küszöbén? Arra már nem jutott ideje, amire hét évvel azelőtt számított, hogy öregségében majd a lelkét is gondozni fogja. A Colocci-kéziratban reánk maradt egy epigrammája, melyet címe szerint (J. P. moriens) költőnk már a biztos halál tudatában vetett volna papirosra:

Abstulit atra dies una cum corpore nomen;
Sic miseri nobis accumulamus opes.¹²⁰⁹

degni che v'avevano fatto condurre, si partirono; e spensonsi tutti i singolari uomini, male remunerati da quel principe, di quello che meritavano le loro virtù.” (228 l.) Ezt az állítást mintegy igazolni látszik az, amit Teleki (Hunyadiak kora IV. 263 l.) Regiomontanusról mond. Szerinte Regiomontanus, mint Vitéz embere „a királynak haragjától tartva” hazánkba megszökött volna. Teleki hivatkozik Schier, Memoria Ac. Istrop. c. művére, ez azonban a jelzett helyen (32 l.) azt bizonyítja, hogy Regiomontanus már 1471 elején - tehát még az összeesküvés kirobbanása előtt - a királytól gazdagon megajándékozva átköltözött Nürnbergbe. Regiomontanus tehát aligha tartozott az összeesküvés „áldozatai” közé. - Galeotto a legválságosabb időt nem töltötte Magyarországon, hanem Velencében, ahonnan 1472. áprilisában tért vissza hazánkba. Visszatértében, ápr. 24-e körül - mint Giov. Lorenzi írja - két napot töltött Bécsűj helyen: „Cum has obsignarem, galeotus subito apparuit: qui ex venetijs nuper advenerat, ut ungariam trajiceret: nobiscum fuit duobus diebus” (Dalla Santa, Una lettera). De aligha érezte jól magát régi pártfogójának bukása után, mert 1473-ban már újra Bolognában tanít (Ábel, Analecta 260 l.). Az ő fénykora Mátyás udvarában majd később következik el, amikor Mátyásból valóban humanista-pártoló fejedelem lesz. - Az összeesküvés humanista áldozatai közé számítható Bartolommeo Foncio, aki ez időben arra gondolt, hogy Garázda Péter révén, akit még Ferrarában ismert meg, Magyarországon letelepedik, Garázdától ígéreteket is kapott, ezek azonban az összeesküvés következtében bevádatlanul maradtak: Garázdához írt levelei elárulják, milyen aggodalmakkal kísérte a magyarországi sorsfordulatokat. V. ö. Analecta Nova 19-20 lk. Ismeretes, hogy később Bartolommeo Foncio is Mátyás humanistáinak egyike lett s nagy szerephez jutott a Bibl. Corv. szervezésében. L. még Marchesi, Bartolommeo della Fonte 34 s köv. lk., Hegedüs, Bart. della Fonte, Irodalomtört. Közl. XII. 1 s köv. lk. - Valószínű, hogy Argiropilónak Magyarországon való letelepedését is - legalább részben - az összeesküvés hiúsította meg. Láttuk, hogy a jeles filozófust valószínűleg Janus bírta reá, hogy hazánkba átköltözzék. (V. ö. 235 l.) Még az összeesküvés kirobbanása előtt, 1471. ápr. 9-én, Mátyás levelet írt a firenzei köztársaságnak, melyben Argiropilo átengedését kérte (Fraknoi, Mátyás kir. lev. I. 256-257 lk. V. ö. még Balogh Jolán. Arch. Ért. 1923-1926, 209 l.). Közben nyilvánossá lett Argiropilo két reménybeli pártfogójának lázadása, továbbá meghalt II. Pál s a pápai trónra Argiropilo régi támogatója, IV. Sixtus került. Egyfelől a magyarországi zavarok, másfelől a kedvező római kilátások arra indították a híres humanistát, hogy hazánkat mellőzve Rómába költözzék. Egyik IV. Sixtushoz írt - kiadatlan - leveléből nyilvánvaló, hogy Mátyással már megvolt a kész szerződés s Argiropilo az utolsó pillanatban változtatta meg szándékát: „Cum essem paratus olim ad ungariam proficisci, vocatus a rege, propositis atque oblati et honoribus et emolumentis, ut omnes sciunt, et mihi et maiestati regie congruis, allatum est exoptatissimum mihi assumptionis nuncium tue etc.” (Cod. Lat. Marc. X. 174-178 vol. I. 6. A levél - melynek másolatát Főgel kartársam szívességének köszönöm - az u. n. Podocataro-gyűjteményben maradt reánk. Erre vonatk. l. L. G. Péliissier, Cat. des doc. de la collection Podocataro à la Bibl. Marciana à Venise, Zentralbl. f. Bibliotheksw. 1901.) Argiropilo úgy akarja feltüntetni a dolgot, mintha csak IV. Sixtus kedvéért maradt volna Olaszországban; a kísérő körülmények mérlegelése alapján azonban kétségtelen, hogy elhatározására nagy befolyással voltak a zavaros magyarországi események is. - Argiropilo római működéséről l. Pastor II. 662 l.

¹²⁰⁹ Ábel, Analecta 131 l. - Budik (II. 121 l.) érzelmes részleteket tud Janus utolsó napjairól. Tulajdonképpen azonban csak Pierio Valerianónak kisebb fantáziával költött elbeszélését színezi tovább.

Ebből a két sorból annyi szomorúság árad felénk, hogy - a hitelesség kérdését nem bolygatva - az epigrammának a címben megjelölt helyzethez illő voltát bajos lenne tagadásba vennünk. Az összeharácsolt gazdagság nem segít a halállal szemben, a hírnév pedig a nyomorult beteg testtel együtt elmúlik: tehát az egész élet hiábavaló volt? Mintha költőnk sejtette volna, hogy halálhíre Olaszországban, ahol pedig minden legkisebb alkalom a versek egész áradatát indította meg, szinte visszhangtalan marad. Az egy Battista Guarino fizetett a sok szép ajándékért egy elegánsan kicsiszolt epitaphiummal¹²¹⁰ s pár évvel később az öreg Vespasiano da Bisticci írt egy meleg érzéstől, őszinte csodálattól átfűtött megemlékezést arról a ragyogó magyar ifjúról, aki sok-sok évvel azelőtt frissen, okosan, testi és lelki szépségtől sugározva váratlanul betoppant hozzá, mielőtt elindult volna vissza Magyarországra, hogy ott élete néhány rövid év alatt majd érthetetlen tragédiával fejeződjék be: De a hírnév elmúlása csak ideiglenes volt: nemsokára Janus csillaga emelkedni kezdett, hogy azután évszázadokon át a magyarországi latin költészet központi napja legyen.

Halála híre Olaszországban - mint azt Bartolommeo Fonzio egyik levele bizonyítja,¹²¹¹ - elég gyorsan elterjedt, viszont pl. Bécsújhelyen aránylag későn tudták meg. Az a követség, amelyet az új pápa, IV. Sixtus, Marco Barbo bíboros vezetése alatt azért küldött Lengyelországba, hogy Mátyás és Kázmér között végleges békét teremtsen, ápr. 24-én Bécsújhelyen értesült Janus szomorú végéről. A kíséret egyik tagja, Giovianni Lorenzi, néhány meghatott szóban jelenti a halálhírt Demetrio Calcondilának, a páduai egyetem híres görög tanárának, és Niccolò Cosmicónak, a fiatal páduai költőnek: „Mielőtt leveletem zárnám, biztos hír érkezett a pécsi püspök haláláról. Nem tudom ennek a tudós, sőt - ha az igazat bevallani akarom, - lángelméjű férfiúnak halála miatt érzett fájdalmamat elfojtani.”¹²¹² Marco Barbo tudvalevőleg olyan utasításokkal érkezett Rómából, amelyek az összeesküvőkre éppen nem voltak kedvezőek: a békét kellett neki helyreállítania egyfelől Mátyás és Vitéz, másfelől Mátyás és a lengyel király között, még áldozatok árán is, amelyeket ilyen alkalommal rendszeren az alulmaradt fél rovására szoktak megállapítani.¹²¹³ De minden politikán túl a humanista titkár, Giovanni Lorenzi rokonszenve egészen a két szerencsétlen humanista főpapé...¹²¹⁴

¹²¹⁰ Poemata 671 l.: Epitaphium J. P. Qu. Episcopi per B. Guarinum, Guarini filium. Egy kéziratát ismerem: Ferrara, Bibl. Com. Cod. Lat. 151 f. 65b.

¹²¹¹ A levelet Bart. Fonzio Rómából való visszatérése után 1472. ápr. 19-én írta Battista Guarinónak: „Reliqua erant et intra et extra urbem adhuc quaedam veterum monumenta, quae tibi singula explicassem, nisi me ad te ea libentissime scribentem adversissimus nuntius enecasset. Nam vir clarissimus Johannes Histrigoniae archiepiscopus a Matthia Corvino rege comprehensus est, et Janus Quinqueecclesiensis episcopus vir doctissimus et poeta clarissimus in ipsa fuga interiit. Petro quoque Garasdae meo, ne in regias manus pervenerit, non mediocriter timeo. O me miserum, qui uno tempore tantos viros tam amicos e tantis fortunis in tantas miserias videam conruisse. Sed quominus scribam, obortis lacrimis et dolore impediior.” (A firenzei Palat. Capp. 77 sz. kézirat fotográfiáját Juhász László szívességének köszönöm.)

¹²¹² Dalla Santa, Una lettera stb. A levél első részének írásakor még nem tudtak semmi biztosat Janus haláláról: „Sunt qui affirmant quinqueecclesiensem obiisse, quod nondum (*cod.* nundum) satis compertum habeo.” A levél befejezése előtt azonban megérkezett a halál bekövetkezéséről a kétségtelen bizonyosságú híradás („certus nuncius”).

¹²¹³ A követutasítás kiadva Cod. Epist. 261 l.; Theiner, Vet. Monum. I. 436 és köv. lk. Előzőleg IV. Sixtus bejelenti egyik Kázmérhez írt levelében (1472. jan. 2.), hogy békeszerzés okából követet küld hozzá s kéri, hogy annak megérkezéséig minden erőszakos lépéstől tartózkodjék (Cod. Epist. 259 l.). Egyúttal jelzi azt is, hogy Rómát a magyar-lengyel viszály fölötté kellemetlenül érintette: „Nihil potest nobis hoc tempore afferri iniocundius, quam Maiestatem tuam cum carissimo filio, rege Hungariae ad arma descendisse.” A követutasítás leplezetlenül elárulja Róma rokonszenvét Mátyás iránt, aki elvégre minden bajának kútfejét, a cseh háborút, a szentszék felszólítására is

Janust ideiglenesen Zágráb mellett, Remetén, az ottani pálosok kolostorának templomában helyezték nyugalomra.¹²¹⁵ Innen később - valószínűleg az időközben megbékélt Mátyás király külön engedélyével - püspöki székhelyére szállították,¹²¹⁶ ahol méltó síremléket kapott. A pécsi káptalan X. Leo pápasága alatt Janus utódjának, Ernuszt Zsigmondnak kérésére kiállított bizonylatában említi a kettős temetést s megemlékezik a pompás síremlékről is: e szerint Janus földi maradványait díszes kőszarkofágba rejtették, melynek verses felirata a költő halála

---

vállalta. A pápa azon volt, hogy Mátyásnak igazságot szolgáltatson: „Et quoad fieri poterit, adsistet iustitiae et meritis D. Regis Hungariae.” Barbo feladatának talán legfontosabb része az volt, hogy a királyt a lázadó főurakkal és főpapokkal, elsősorban Vitézzel, kibékítse. Vitéznek még a bíbort is kilátásba lehet helyezni az esetre, ha megtér a király hűségére: „Item conabitur totis viribus pacare D. Regem Hung. cum suis Praelatis et Baronibus ac omnes dissensiones eorum et intestina odia ac simultates e medio tollere, cum in hac re consistat maxima vis propositi: hinc enim praecipue dependet vel pax, vel victoria D. Regis Hung., et quia in hac re plurimum valet auctoritas Archiepiscopi Strigoniensis et in quamcunque partem ille iudicaverit, maximum afferret monumentum, ideo animus eius inprimis demulcendus est et sive conqueratur de dignitate et honore suo, sive D. Rex speret hoc medio allicere ad se eum, ut peteretur a praefata S. Ste dignitas cardinalatus pro eo: respondebitur ut supra Smo Imperatori, hac tamen conditione addita, ut remaneat fidelis et obsequens Dno Regi suo.” - Vitéz bíbornoki kinevezéséről I. Vespasiano da Bisticci 219 l., Teleki, Hunyadiak kora III. 228-229 lk.; Pastor (II. 390 l.) megállapította, hogy Vitézt még II. Pál három más társával együtt valóban kinevezte bíborossá. A kinevezést a titkos konzisztórium határozat szerint a pápa halála esetén is publikálni kellett volna, ami azonban mégis elmaradt. - Hogy Janus helyzetét 1472. márc. 13-án Rómában mennyire helytelenül ítélték meg, mutatja a pápának e napon hozzá írt levele. L. Theiner, Vet. Monum. I. 435 l.

¹²¹⁴ Giov. Lorenzi Mátyás eljárását Vitézzel és Janusszal szemben igazságtalannak tartja: „....quicquid sit, dolendum est viros clarissimos ita iniuriose ac male habitos.” (Dalla Santa, Una lettera.) - Giov. Lorenzira vonatkozólag I. Pastor III. 195 l.

¹²¹⁵ L. Századok, 1903. 278 l., ahol Margalits, a szláv tört. irodalom ismertetése során idézi a Prosvjeta 1901. IX. évf. 4. sz.-t, mely szerint Bojničić Iván már régebben a Zágráb melletti pálos kolostorban, Remetén, megtalálta Janus (ideiglenes) sírját. Az adat - minden körülményt mérlegelve - hitelt érdemlőnek látszik. Természetesen csak az első, ideiglenes nyugvóhelyről lehet szó. Nem változtat a hitelességen az sem, hogy Juhász László, aki kérésre 1929. decemberében a remetei templomot átkutatta, a síremléknek már nem találta nyomát. Időközben ugyanis az 1880-i földrengés a templomban nagy pusztítást csinált s valószínű, hogy a síremlék maradványai is ekkor tűntek el. - A remetei kolostornak az országos levéltárban őrzött okleveleit kiadta Mályusz Elemér; Szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Orsz. levéltárban, Levéltári Közl. 1927, 136 s köv. lk. A jelen szempontból számbavehető anyag a közzétett oklevelekben nem található.

¹²¹⁶ Pierio Valeriano szerint (Opuscula 113 l.) Janus holtteste két évig volt temetetlen. Ugyanott említi, hogy a király hosszabb ideig (diu) érdeklődött a nyomavesztett Janus után. - Bonfini szerint Janus holttestét egyházmegyéjének papjai még az ünnepélyes eltemetés előtt Pécsre vitték s ott sokáig (diu) őrizték. Maga az ünnepélyes eltemetés csak jó idő múlva (multo post tempore), de még Mátyás uralkodása alatt történt. - Janus pécsi nyugvóhelyét említi rokonának, Megyericsei Jánosnak gyulafehérvári sírfelirata is 1507-ből:

„Tres fuimus clari cognato e sanguine vates

Unus erat Janus, proprias qui primus ad oras

Duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.

----- Joannem

Ipsa suum sedes Pontificalis habet.” (Opuscula 178 l.)

helyét, évét és napját is megemlíti.¹²¹⁷ Azok a regényes adatok, amik Bonfininél, majd utána Pierio Valerianónál Janus eltemetéséről találhatók, érdekesen mutatják, hogyan formálódtak át aránylag rövid idő alatt a még ma is több-kevesebb hitelességgel megállapítható adatok a legendafejlődés szabályai szerint. Ez a legenda ihlette Kisfaludy Károlyt egyik hangulatos „eredeti drámájának”, a „Barátság és Nagylelkűség”-nek írására. Ebben Mátyás, épp úgy, mint Bonfininél és Pierio Valerianónál, véletlenül belép arra a helyre, ahol Janus méltatlan módon volt eltemetve. A hely Bonfininél Pécsen a bazilika egyik kápolnája, Valerianónál az egyik szomszédos egyházmegye fejének a lakása(!), Kisfaludynál pedig egy közelebből meg nem állapítható helyen fekvő romantikusan gótikus kápolna. Bonfininél és Valerianónál Janus holtteste egy leszurkozott ládában van elrejtve, Kisfaludynál pedig - aki sokkal őszintébben élhetett a költői szabadsággal, mint előzői, akik az esetben öntudatlan költők, - oszlopos háttérű, virágos csuproktól övezett szerény koporsóban nyugszik. A király a váratlan viszontlátástól megrendülve áll hajdani kegyeltjének hült teteme előtt s megparancsolja, hogy a költőt méltóképen temessék el. Valerianónál a bocsánatért esdeklő jó barát a királytól nemcsak kegyelmet kap, hanem hűsége és kegyeletes érzése jutalmául még Janus volt püspökségét is elnyeri.¹²¹⁸

Elkisértük Janust rövid földi útjában a sírig. Itt azonban az ő igazi életének még nincs vége. Kisfaludy Károlynál a király azért állíttat a költőnek díszes síremléket,

¹²¹⁷ Tört. Tár 1904, 529 l.: „...cuius (sc. Jani) *tandem* (tehát hosszabb idő telt el az ideiglenes és a végleges sírbahelyezés között!) corpus ad nos usque delatum sarcophago lapideo honorifice est reconditum, in cuius laudem et futuram memoriam tumulus suus certis epigrammatum versibus locum diem et annum transitus sui modo pretenso continendo, mirifice cernitur adornatus.” - Tubero szerint (Schwandtner, II. 159 l.) Janus sírverse a „Hic situs etc.” (eleg. I. 9, 117 s. köv. sk.) lett volna. Ezt az adatot Janus életfrói (pl. Czvittinger, Opuscula 118-119 lk.) általában átveszik. Ezzel szemben a pécsi káptalan bizonylata megállapítja, hogy a sírvers a halál helyét, napját és évét is tartalmazza. Mivel nem valószínű, hogy a Janus-készítette híres sírverset teljesen mellőzték volna, föltehető, hogy az említett adatokat a Janus-féle sírversnek azonos mértékben (certis epigrammatum versibus!) írt kiegészítése foglalta össze. - Páriz Pápai szerint az ő korában még állt Janus síremléke Pécsen s rajta olvashatók voltak az idézett sorok: „Felix Urbs, Quinque Ecclesiae, duobus incolis, quorum alter Janus Pannonius dictus, perinde ut hic (Andr. Dudithius) Episcopus, Hungariam litteris beavit, quemadmodum ex epitaphio, quod funeris sui cantator cygnus ante mortem sibi ipse cecinerat, et *hodieque marmori incisum ibidem visitur*, hoc modo posteritati transmittit: Hic situs etc.” (Opuscula 329-330 lk.) - Hegedüs István a pécsi bazilika restaurálása alkalmával kerestette Janus síremlékének maradványait, de fáradozása eredménytelen maradt (Dicsének Jac. Ant. Marc.-ra 31-32 lk.). Ebből azt következtette, hogy a síremlék még a török hódoltság alatt elveszett. Ha Páriz Pápai értesülésének, amely aligha alapul autopszián, hihetünk, akkor a síremlék elkallódását későbbi időpontra kell tennünk. A Rudus Redivivum ugyanis, melyben Páriz Janus síremlékét említi, 1684-ben jelent meg, két évvel azelőtt, hogy Pécs a török uralom alól végleg felszabadult. A török uralom legutolsó idején tehát a síremlék még megvolt. - Sambucus szerint (EPhK. XII. 762 l.): „...estque apud D. Joannem Quinqueecclesiis sepultus.” Valószínűleg a bazilika Ker. Szt. János (később Fájdalmas Szűzanya) kápolnáját s nem a székesegyház melletti Ker. Szt. Jánosról elnevezett templomot kell értenünk. V. ö. Koller, Prolegomena 88, 94, 129, 148 lk.

¹²¹⁸ Koller (IV. 364-365 lk.) helyesen mutat rá, hogy Pierio Valeriano adatai sehogyan sem illenek rá Janus utódjára, Ernuszt Zsigmondra s általában nélkülözik a hitelesség minden kritériumát. - A pécsi káptalan bizonylata (Tört. Tár, 1904, 529 l.) szerint Ernuszt Janus halála idején Olaszországban tanult. Ernuszt Zsigmond olaszországi iskoláztatását említi Lod. Carbone is (Ir. Eml. II. 190 l.), aki Ferrarában tanára volt. - Más forrásból tudjuk, hogy valamivel előbb, 1470-ben, Ernuszt még a bécsi egyetem hallgatója volt. L. Madzsar, Ernuszt János stb. Századok 1918, 59 l. - A Janus-legenda továbbfejlődéséhez újabb adalékot szolgáltat Trostler József, Janus Pannonius egy német anekdotagyűjteményben, EPhK. 1916, 661 l.

.....hogy Janus Pannoniust,
Mátyás király barátját, a világ
Ismerje és hirdesse érdemét.

Az én kísérletem alapján véve ugyanezt a célt szolgálja, midőn a magam módján feltámasztani és tőlem telhetőleg a történeti hűség adta megvilágításba igyekeztem állítani azt a férfiút,

.....ki
Legelső a szelid Muzsákat
Hazánk kies vidékire vezeté
És a Helikon szüzeit velünk
Is megkedvelteté.....

A kép nem lenne teljes, ha - mintegy összefoglalásul - nem próbálnám még azt is röviden vázolni: milyen helyet foglal el Janus az egyetemes és a magyarországi latin költészet történetében?

XX.

Janus jelentősége: a neo-latin költészet egyik legkiválóbb epigramma-írója. - A kortársak elismerése. - Az utókor kritikája őt tekintette a magyar renaissance reprezentatív költőjének. - Janus helye a magyarországi latin költészet történetében.

Janus költői munkásságának ismertetése során a szorosabb értelemben vett történeti értékelésen túlmenően alkalomadtán megjegyzéseket tettünk arra vonatkozólag is: mi maradt meg számunkra ebből a maga idején oly magasra értékelt költészetből? Teljes mértékben elismertük Janus igazát abban, hogy a maga korának írt s nem törődött - nem is törődhetett - velünk, egy más korszaknak más ízlésű olvasóival. Viszont ezzel szemben az is kétségtelen, hogy minden korszaknak, tehát nekünk is, a letűnt századok íróinál bizonyos mértékig joga van azt is keresni, ami az ő ízlése számára még mindig eleven értéket jelent. Petrarca Africa-jával kergette azt a dicsőséget, amit a mi véleményünk szerint a szonettek és a levelek hoztak meg számára. Janus elsősorban az egykorú tárgyakat feldolgozó panegyricusoktól várta a kortársak és az utókor elismerését. A kortársaktól ezt meg is kapta: az utókor azonban e kérdésben már nem ítelt egyöntetűen. Számunkra pl. a Janus-féle, Claudianus-szabású panegyricus már csak történeti értékű műfaj: a tények száraz fájára a még ókori hagyománytól megszentelt módon reáaggatott csinált virágokat az idő alaposan elporosította, nem is említve, hogy mi már csak nagyon módjával szeretjük a csinált virágokat, hiszen *azóta* minket eleven virágoskertek - egy Shakespeare, Goethe, Petőfi stb. - kényeztetnek el. Általában az egész humanista költészet rosszul járna, ha vele szemben a történeti értékelés szempontját következetesen mellőznénk. Minket Janus panegyricusai általában, mint korfestő emlékek, alkalmilag pedig mint eseménytörténeti források érdekelnek: a béklyót jelentő hagyományos szerkezet, a mitológiai sallang, az antik költőktől nyíltan, vagy burkoltabban orzott idézetek és szentenciák - egy szóval a pohár szélét megédesíteni akaró méz időközben kissé megavasodott. Nem szabad elfelejtenünk, hogy időközben lejátszódott és győzött az a szellemi forradalom, mely a költészetben jogot ad az egyéninek, eredetinek s kiszabadítja azt a tradicionális formák börtönéből. De azért van Janus költészetében is egy olyan terület, amelyen még ma is szívesen járunk: az ifjúkori szatirikus epigrammáknak még ma is frissen zöldelő oázisa. Nem állíthatjuk azt, hogy Janus nagy szatirikus, hiszen egy gyermekifjú még nem is láthat bele olyan mélyen az emberi viszonylatok szövedékébe, hogy a szó teljes értelmében vett nagy-szabású szatirikus lehessen. De gúnyolódni, csipkedni, szűrni, vágni úgy tudott, mint századában és utána is csak kevesen. Pedig a XV. század az invektívák hőskora volt! Janus nem írt szabványos invektívákat, nem lődözött katapultákkal és egyéb, inkább nehézkes, mint félelmetes hadiszerszámokkal: neki, ha valakit célbavenni akart, elég volt a könnyű parittya, az epigramma is. A fiatal Janusba, - amint azt ő maga kívánta, valóban Martialis szelleme szállt. A humanista költők között sokan írtak jobb elégiákat, pompázóbb panegyricusokat - de jobb epigrammákat kevesen. A gyermek Janus az egyetemes neo-latin költészetben a szatirikus epigrammának egyik legötletesebb művelője s az újabb tudósok közül pl. az angol Duff, midőn Martialis szellemének örököseivel foglalkozik, joggal helyezi a magyar csodagyermeket a legelsők közé.¹²¹⁹ Az epigrammák mellett értékben erősen tartja magát még néhány

¹²¹⁹ Duff, 528-529 lk.: „During the Renaissance he (sc. Martial) was much studied and edited. His hendecasyllabics were constantly imitated by the neo-Latin poets of Italy and France for satiric purposes. None followed more keenly in his steps than the Hungarian Janus Pannonius (1434-1472), who, besides modelling his epigrams in freedom of utterance upon Martial's elegiacs and hendecasyllabics, enthusiastically praised him as a „father of wit” (Iudorum pater et pater leporum) to be invoked in preference to Apollo and the Muses.”

elégiája. Különösen későbbi - már Magyarországon írt - elégiák között találunk egy-két olyant, amelyekben az akkor kötelezőleg kölcsönvett antik szabású díszköntös merevnek tetsző formái mögül egyszerre csak váratlanul előzokog a szenvedő testnek és léleknek emberileg mindig megindító fájdalmas megkínzottsága.

Janus esetében azonban az aránylag jelentékenynek mondható önértéknél sokkal fontosabb az, amit talán helyzeti energiának nevezhetnénk. Ezt a helyzeti energiát maga számára költőnk jórészt már rövid élete első felében tartalékolta. Feltűnő fiatalsága és rendkívüli termékenysége miatt a kortársak szinte a kezdet kezdetén olyan magasra emelték őt, hogy az övéhez hasonló elismerten kimagasló helyzete még ebben, a szép latin szavakért rajongó hálával fizető korban is, csak keveseknek volt. Híre, főleg az olaszoknál, elsősorban a nagy számú Guarino-tanítvány között, aránylag széles körben gyorsan elterjedt. Nem akarom ez alkalommal azokat az elismerő nyilatkozatokat ismételni, amelyekkel mestere, Guarino, majd iskolatársai, mint Francesco Durante, Battista Guarino, Valagussa, Vespasiano Strozza, Roberto degli Orsi, Zovenzoni, Galeotto, Marco Aurelio, sőt Lodovico Carbone, az angol Free és a tőle távolabb álló kortársak, mint Enea Silvio, Trapezunzio, Tribenco, Piattino Piatti, Marsilio Ficino, Giovanni Sagundino, Giovanni Lorenzi, Bartolommeo Fonzio költőnket elhalmozták, csak a Vespasiano da Bisticci tollából származó megemlékezésnek arra a részletére utalok, melyik a hazájába visszatérni szándékozó ifjú Janusnak firenzei látogatását írta le. Az akkor vezető helyet elfoglaló firenzei res publica litteraria legfőbb irányítói az addig személy szerint egyáltalán nem ismert ifjút olyan kitüntető melegséggel fogadták, hogy ez a fogadtatás Janusnak irodalmi elismertségét mindennél ékesszólóbban bizonyítja. Ahová mások csak lassú, kitartó munkával, esetleg sok csalódás árán szokták magukat felferekedni, oda Janus a minden akadályt semmibe vevő fiatalos lendület oroszlánugrásával egy-kettőre eljutott. Ő az első magyar költő, aki tollával már életében hazája határain túl magának nevet szerzett. S ha számba vesszük a latin nyelv nemzetközi szerepét, továbbá azt a körülményt, hogy a Guarino-iskola növendékei az egész akkori művelt világot, amely a renaissance befogadására egyáltalán hajlamos volt, mintegy behálózták, akkor már az ifjú Janus hírneve minden nagyobb túlzás nélkül világhírnek minősíthető.

Az első nagy lendület ereje azonban ellanyhult, amikor a költő sikere teljében az akkor európai irodalmi központot jelentő Itáliából Magyarországra, mintegy eltemetkezni, hazatért. Időközben a sikere egyik elemét alkotó termékenysége is alábbhagyott, meg a csodagyermekséget is napról-napra messzebbre szorította vissza a könyörtelen idő. Azt a Janust, aki nemrégiben még olyan ellenállhatatlan lendülettel fészkelte be magát a minden friss benyomást készséggel felvevő, az ókor felfedezésétől még szinte mámoros irodalmi köztudatba, lassanként kezdtek elfelejteni. Megállapítható azonban, hogy nemcsak a régi ismerősök hagyták el őt, hanem időnkint ő maga is elhagyta önmagát s ő maga is - talán némi szenvelgessel - hirdette szép ideje elmúlását. A szembeszökő hanyatláson nem tudott segíteni már az 1465.-i római követjárás és az utána következő feltűnő termékenységi roham sem. Janus az irodalmi központból a perifériára szorult: a nem régen még nagyhírű költőből bizonyos mértékig helyi nagyság lett: A szórványos dícséretetek vagy a régi Janusnak, vagy - ami még fájóbb lehetett, - esetleg a gazdag pécsi püspöknek szóltak. Amit a gyermekifjú jóformán minden erőlködés nélkül elért, azt a pécsi püspök még alkalmilag meg-megújuló erőfeszítési rohamokkal sem tudta megtartani. Régi bámulói megfogytakoztak, új bámulókat gyérszámú irodalmi barátai már csak célzatos propagandával tudtak neki szerezni. Ezt a helyzetet tükrözteti vissza Petrus Campanus nyilatkozata, aki 1467-ben már úgy mer beszélni Janusról, mint valami ismeretlen barbárról.¹²²⁰ Költőnk még rövid életében megérte a saját utókorából a fájdalmasabbik részt, az elfeledtetést. S nincs kizárva, hogy az összeesküvésbe magát fekte-

¹²²⁰ Ábel, *Analecta* 203 l.

lenül belevető Janus egyéb okok mellett esetleg azért is új életet kívánt kezdeni, mert a felejtetlen ifjúkori emlékek nem hagyták nyugton. Halálakor az olaszországi tudós közvélemény szinte visszhangtalan maradt: jóformán csak azok emlékeztek meg róla, akiket a tragikus vég valami módon anyagi érdekeikben is érintett, mint pl. Battista Guarino, vagy Bartolommeo Fonzio.

Rövid idő múlva azonban az, ami Janusból az idővel ma és valószínűleg majd továbbra is dacol, most már varázslatos ifjúságától függetlenül ismét utat tört magának. Nincs szándékomban ezúttal összeállítani a Janus és az utókor viszonyára vonatkozó nagyszámú - külön feldolgozást is megérdemlő - emlékeket, csak rövid általánosságban óhajtom vázolni: mit jelentett Janus a külföldnek és minek tekintették őt hazájában?

Azok a nyilatkozatok, amelyek a későbbi külföldi íróknál Janusról találhatók, a legtöbb esetben nagy méltánnyal szólunk költőnk érdemeiről. Az olaszok közül a fiatalabb kortársnak vehető Callimaco Etrusco tisztelettel beszél róla;¹²²¹ Lilio Gregorio Giraldi Janus műveiben, főleg a panegyricusokban megtalálni véli a renaissance-költészet jellegzetes tulajdonságait;¹²²² az egyébként hűvös Pierio Valeriano dícséri szorgalmát és tehetségét;¹²²³ Giovio szerint „litterarum atque virtutis studio praecellens;”¹²²⁴ a szigorú kritikus Paolo Cortese szerint különösen az benne a csodálatos, hogy idegen, sőt barbár létére a tehetségnek kijáró bámulatot és hírnevet el tudta érni.¹²²⁵ Már az maga nagy dolog, hogy az olaszok egy „hegyentúli”-nak költői sikereit egyáltalán hajlandók voltak elismerni. Talán még nagyobb volt Janusnak kései költői hírneve a hegyeken túl, a német kultúrterületen. Brassicanus a legkiválóbbakkal egy sorban említi;¹²²⁶ Johannes Frobenius - aki Janus munkáit az iskolák számára kiadta - őt Rodolphus Agricola Frisius, Erasmus, Reuchlin és Regiomontanus mellé helyezi: „Ezt olvastassátok - írja, - a gyermekekkel Vergilius századának költői után, mert a tudósok véleménye szerint a Pontanókon, Marullókon, Battistákon túl a régiekhez legközelebb áll.”¹²²⁷ Más vonatkozásban már említettem¹²²⁸ Beatus Rhenanusnak Jacobus Sturmhoz, Németország akkori legnagyobb iskolamesteréhez írt, a Frobenius-kiadáshoz csatolt ajánló levelét, amelyet teljesen Janus nagysága dicsőítésének szentel. Beatus Rhenanus nemcsak

¹²²¹ Huszti, Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz 191.:

Ille (sc. Janus) rudem primus permulsit versibus Histrum
Et patriae et gentis candida fama fuit.

Callimaco ugyan azt állítja, hogy Garázda Péter még Janusnál is nagyobb költő, de figyelembe kell venni, hogy a költemény *Ad Petrum Garasdam Hungarum* szól, tehát ez az állítás nem mentes a hízeltől.

¹²²² Opuscula 319-320 lk.: „Huius (sc. Jani) carmina aliquam prae se ferunt indolem renascentis poëtices, quae ante hos, ut plane nostis, per multa secula pene extincta iacuerat. Plus hic Heroïco aliquanto praestitit quam Elegia; id quod plane ostendit panegyricus, quem in Guarinum Veronensem, quo doctore usus fuerat, edidit.”

¹²²³ U. ott 114 l.: „...erantque e nostris, qui cum lucubrationes huius inspexissent, et industriam et ingenium hominis haud improbant.”

¹²²⁴ U. ott 123 l.

¹²²⁵ Koller IV. 28 l.: „Nec autem ab illa poëtica laude aberat Janus Pannonius, quem fuisse Guarini auditorem ferunt: clarum mehercule Poetam quis negare potest? Nam ego sic existimo hunc unum ceteris superioribus poëtica gloria praestitisse. Illud certe mirabile in hoc homine fuit, quod externus, quod Barbarus (quae gens durior ad Musas videri solet) ad summam admirationem et ingenii famam pervenerit.”

¹²²⁶ Opuscula 123 l.

¹²²⁷ U. ott 264-265 lk.

¹²²⁸ V. ö. 131 l.

Guarino növendékei között teszi őt az első helyre, nemcsak Erasmusszal állítja egy sorba, hanem - miután őt, aki a németeket annyira nem szerette, még németnek is megtette, - Polizianóval, Ermolao Barbaróval, sőt Vergiliusszal és Ciceróval együtt emlegeti: „...olvasása úgy magával ragadott, mint bármelyik antik íróé... Epigrammáinál nincs tudósabb, szellemesebb, metszőbb... Vannak, akiknek kevésbé tetszik, amit századunk, vagy földünk szült. Ezekétől messze eltér az én véleményem. Én Janust és Erasmust, bár németek és jelenkoriak, nem kevésbé szívesen olvasom, mint Polizianót, vagy Ermolao Barbarót, sőt akár Marót, vagy Tulliuszt.”¹²²⁹ E túlzó dicséret után szinte hidegnek tetszik Justus Lipsius véleménye, aki Janust „becsüli”,¹²³⁰ vagy Doussa-é, aki szerint költőnk „poeta unus omnium elegantissimus”,¹²³¹ vagy Brockhusiusé, aki őt éppen költészetének kiválósága miatt jobb sorsra érdemesnek tartotta,¹²³² vagy Saxiusé, kinek szemében Janusnak egyéb képességei mellett „felicissimus carminum artifex”.¹²³³ S ha most átugrunk a modernekre, akkor Sabbadini, Reforgiato és Bertoni kedvező nyilatkozatai mellett - amelyeket alkalmilag már idéztünk,¹²³⁴ - hivatkozhatunk még Carduccira, aki Janusnak a ferrarai latin költők - Ariosto előzői - ismertetése során kitüntetett helyet juttat.¹²³⁵ Általában, az antikokat nem számítva, kevés olyan latin nyelven író költő van, aki olyan egyértelműleg elismerő utókorral dicsekedhetnének, mint a rövid élete második felében már szinte elfelejtett Janus. Hozzávehetjük még, hogy a különböző nemzetiségű neo-latin költők között szép számmal akadtak, akik Janust, az utánzót, utánózták.¹²³⁶

Szándékosan külön tárgyalom azokat a külföldi Janus-kritikákat, amelyek - szerintem még inkább a lényegre való reámutatással - azt is hangsúlyozzák, hogy a híres latin költő az egyetemes irodalmi köztársaságban egyúttal a maga nemzetét is méltóképen képviseli. A latinos műveltségű európai kultúra egyes fontosabb szóvivőinek véleménye szerint elsősorban, némelyek szerint kizárólagosan Janus neve jelenti Magyarország részvételét az irodalmi renaissanceban. Már a kortárs Enea Silvio, aki a legtöbb egykorú írónál messzebbre látott és az élet jelenségeit egyetemesebb szempontok szerint tudta megítélni, midőn Janusról megemlékezik, őt Vitézzel együtt a magyar humanizmus méltó képviselőjeként emlegeti.¹²³⁷ A

¹²²⁹ Opuscula 267 l. - Szenczi Molnár Albert nem hagyta szó nélkül, hogy Beatus Rhenanus költőnket németnek mondotta s a Magyar Tud. Ak. Uj Lat. Qu. 276 sz. könyvének egyik széljegyzetében a tévedést helyreigazította: „Non germanus erat Janus Pannonius ipse: sed fuit Ungarico iure satus genere. Tudtad inkább hiszem Rhenane, de bántad, hogj nem nemet volt.” (Kerecsényi Dezső, Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei, Protestáns Szemle XXXIX. 1930, 397 l.) - Beatus Rhenanus (Opuscula 268 l.) említi Janusnak egy kéziratát, amely azóta a jelek szerint elkallódott: „Habeo tibi magnam gratiam, qui Janicorum epigrammatum exemplar, avunculi tui Petri Schotti manu scriptum, ad nos tam amice miseris.”

¹²³⁰ Idézi Czvittinger (Opuscula 123 l.): „Inter nostros Poëtas Lotichium amo, Janum Pannonium aestimo, Scaligerum patrem admiror.”

¹²³¹ Opuscula 322-323 lk.

¹²³² U. ott 324 l.

¹²³³ U. ott 326 l.

¹²³⁴ V. ö. 47 l.

¹²³⁵ La gioventù di L. Ariosto e la poesia latina in Ferrara (Opere di Giosue Carducci XV. 59-70 lk.).

¹²³⁶ Ezt már Sambucus megfigyelte: „...illud non reticebo, Italos, Gallos et Germanos totis hemistichiis, facultatem et spiritum Jani aperte imitatos.” (Opuscula 312 l.)

¹²³⁷ Idézi Czvittinger (Opuscula 125 l.): „Ex Hungaris qui studia humanitatis secuti aevo nostro claruerunt, duos novimus, Joannem Episcopum Varadiensem, qui Regni Cancellarium obtinuit, et alterum Joannem, eius ex sorore nepotem, qui sub Guarino Veronensi Graecas ac Latinas literas didicit, nec minus versu, quam soluta valet oratione.” - Itt jegyzem meg, hogy Janust Callimaco is hazája és nemzetsége hírességének tartotta. (Huszti, Callimachus Exp. 19 l.)

nagy Erasmus a magyaroknak az irodalomra való rátermettséget egyenesen Janus esetével példázza, akinek - szerinte, - maga Itália önként nyújtotta a babért.¹²³⁸ A lengyel kultúrközösséghez tartozó Paulus Crosnensis Ruthenus 1512-ben azzal okolja meg magyar pártfogója, Perényi Gábor előtt Janus művei kiadásának nagy nemzeti fontosságát, mert vele a külső és legtávolabbi népeknek is be lehet bizonyítani, „hogy a tudós és kellemes Múzsák a magyaroknál is helyet találtak.”¹²³⁹ Két évvel később az elégiák bécsi kiadója, Johannes Camers, akihez a kiadás alapjául szolgáló kézirat Verböczi István révén jutott, azt a kérést intézi magas pártfogójához, hogy Janus többi művét is kutassa fel, mert azoknak kiadása egyúttal a magyarok dicsőségét is jelenti.¹²⁴⁰ A Janus-kiadás terén buzgólkodó Hilarius Cantuaria bizonyosra veszi Pannonia háláját azért, mert a „fagyos Ister leghíresebb költőjét”, Janust, szélesebb körű olvasóközönség számára hozzáférhetővé tette.¹²⁴¹ A leghatározottabb mégis Joh. Petrus Lotichius, aki Janust a legmeggyőzőbb argumentumnak tartja annak bizonyítására, hogy a harci érényeiről híres, folytonos háborúktól zaklatott Magyarország a Múzsák dicsőségével győzelmeskedő jeles tehetségeket sem nélkülözte. Költőnket egyébként olyan kiválóságnak tartja, aki a maga idején akár egymagában is elegendő dísz tudott biztosítani szülőföldjének.¹²⁴² Rövid szűkszavúsága ellenére is találónak mondható Fabricius összefoglalása, aki Janus ismertetésénél éppen azt emeli ki, hogy görög és latin tudásával, továbbá költészetével hazájának dicsőséget szerzett.¹²⁴³ Sok tekintetben hasonló felfogással találkozunk az újabb időben a jeles Reumontnál is, aki reámutat, hogy Janus költői működése történeti távlatból nézve hazája irodalomtörténetében fényes - sajnos, egyúttal rövid és elszigetelt - korszakot jelentett, amely akkor a jövő fejlődés legszebb ígéreteivel volt tele. Hogy ez az ígéret szinte csirájában megsemmisült, annak szerinte a török hódítás az oka.¹²⁴⁴

¹²³⁸ Idézi Czvitinger (Opuscula 124 l.): „Novum non est, apud Hungaros esse praeclara ingenia, quando Janus ille Pannonius, tantum laudis meruit in carmine, ut Italia ultro illi herbam porrigat.”

¹²³⁹ Opuscula 246 l.: „Quod eo feci libentius, quom rem patriae tuae nobilissimae non minus utilem, quam iucundam me facturum perspicerem: exteris quoque et remotissimis declararem gentibus, ad Pannonios etiam ipsos, humaniores et suaviore migrasse Musas.”

¹²⁴⁰ U. ott 263-264 lk.: „Tuum deinceps erit (quoniam impense doctis faves), ut si qua Jani opera delitescunt, ob Pannonum gloriam, Jani meritum, et tuam tandem in hisce rebus vigilantiam ostentandam, conquirere, conquisita huc transmittere; ut transmissa ope nostra castigentur, et suo denique nativo restituta candori, studio demum tuo in manus exeant peritorum.”

¹²⁴¹ Janusról írt két költeményét újra lenyomatta Teleki Sámuel, Opuscula 299-308 lk.

¹²⁴² Idézi Czvitinger (Opuscula 124 l.): „Janus Pannonius Hungarus, excellens sui seculi poëta, testimonio fuit illustri, Hungariae, patriae suae, diuturnis abhinc bellorum tumultibus implicatae, iuxta fortitudinem atque rei militaris scientiam, quibus prae aliis regionibus hactenus inclauit, nunquam praeclara ingenia, Musarum pariter gloria triumphantia defuisse. Unus siquidem Pannonius iste, praeunte natura admodum nutricia et benigna, labore, lucubrationibus atque exercitatione, tantum bonorum honorisque assecutus est, ut unus facile in patriae suae ornamentum, eo tempore, sufficere posse videretur.” - Ehhez v. ö. Franc. Arsill. Senogallus véleményét Fesslernél V. 72 l.

¹²⁴³ Opuscula 327 l.

¹²⁴⁴ Reumont, Tre prelati 340 l.: „Giacchè egli più di qualunque altro rappresentava di là dalle Alpi e dall' Adriatico il moderno classicismo dell'epoca del Rinascimento; e se le opere poetiche di lui non hanno conservato valore nè interesse maggiore di quelli degli scritti dei Quattrocentisti anteriori al Poliziano, esse non mancano d'importanza storica, e segnano negli annali della letteratura della sua patria un periodo di breve splendore, splendore di luce più riflessa che propria, ma pure promettente ulteriori progressi; ove il Cinquecento, aprendo di nuovo il varco alla barbarie ottomana, non avesse distrutti i semi di civiltà sparsi a tempo del Corvino.”

A röviden érintett nyilatkozatok szemléletesen mutatják, mit jelentett - és jelent még ma is - magyar szempontból Janus neve nemzetközi viszonylatban. Az ő költészete dokumentálta először a művelt világ népeinek, hogy Magyarországon is születhetik nagy, elismert költő. A török pusztítás következtében hamarosan sorvadni kezdő magyar renaissance becsületét sokak szemében ő egymaga mentette meg. Mátyás világhírű könyvtára mellett kétségtelenül Janus költészete a legnagyobb magyar renaissance-teljesítmény, talán még híresebb, minden esetre jobban konzerváltabb, mint a világ minden részébe elszórt Bibliotheca Corviniana, a magyar sorsnak ez a döbbenetesen mély szimbóluma. Janus a szép latin költemények nagyszámú külföldi rajongói előtt az európai kultúrközösséghez való tartozásunknak legkézzelfoghatóbb bizonyítéka. Hozzá képest a többi magyarországi latin költő - köztük még a legelismertebb is - legfeljebb helyi jelentőségű.

Akármilyen nagyfontosságú is Janus költészete nemzetközi viszonylatban, hatása elsősorban mégis természetesen a magyar szellemi élet területén érvényesült. Janus az egyetemes neo-latin költészet történetében a kiválóságának szülő nagy elismerés ellenére mégis egyik a sok közül: az első sorokban foglal ugyan helyet, de azért nincs az élen. Itthon azonban ő az első, nemcsak azért, mert időben első volt, hanem főleg azért, mert elsőbbségét, mint állandó felsőbbrendűséget, mindvégig sikerült megtartania. Janus a legelső és egyúttal a legnagyobb magyarországi humanista latin költő, aki, mivel a latin költészet egy újabb renaissance-ára a legcsekélyebb reményünk sem lehet, ezt a rangját most már mindvégig meg fogja tartani. Ezen kívül van még egy olyan mozzanat, amire érdemes reámutatnunk. Janus az első magyar ember, aki a humanisztikus kultúra teljesebb elsajátítása céljából görögöt tanult s a görög irodalom kincseinek szélesebb körökben való ismertetéséhez fordításával is hozzájárulni igyekezett. A magyar szellemi élet fejlődésének az ő fellépése hatalmas lendületet adott. Vele példázhatjuk legjobban azt a tételt, hogy a szellem birodalmában alkalmilag igenis van ugrás s hogy a nagy egyéniségek föllépése és kibontakozása addig soha nem sejtett haladás lehetőségeit nyújthatja. Előtte is volt Magyarországon latin irodalom, volt latin költészet, sőt volt jelentősnek mondható humanista mozgalom is, de az új ízlésű, a külföld érdeklődésére is igényt tartó humanista költészet vele kezdődik. Ő maga nagyon világosan látta működésének jelentőségét: tudta, hogy a Helikonról a Duna mellé a babérkoszorús Múzsákat elsőnek ő vezette, tudta és nyomatékosan hangsúlyozta azt is, hogy ezzel a maga egyéni dicsőségén felül hazájának is hírnevet és megbecsülést szerzett.¹²⁴⁵ Ezt az önértékelést - mint az eddigiekben láttuk, - a külföldi irodalmi közvélemény szinte maradéktalanul szentesítette. De szentesítette a hazai irodalmi köztudat is. A részletekbe való belebocsátkozás mellőzésével csak egész röviden kívánok reámutatni a magyarországi Janus-kultusz hagyományainak alapvetésére, mely a XVI. század közepe felé szinte már befejezett folyamatnak tekinthető.

Még Mátyás király uralma alatt megindult az érdeklődés a szerencsétlen végű költő művei iránt és maga az összeesküvéstől mélyen sértett király szólította fel a humanista kalocsai érseket, Váradi Pétert, Janus epigrammáinak összegyűjtésére.¹²⁴⁶ Váradi a megbízatásnak eleget is tett¹²⁴⁷ s bár a gyűjteményt tartalmazó eredeti pergament-kézirat már 1496 előtt elveszett,¹²⁴⁸

¹²⁴⁵ V. ö. 200 és 209 lk.

¹²⁴⁶ Teleki, Hunyadiak kora IV. 292 l.

¹²⁴⁷ Janus epigrammáit Callimacóval Váradi ismertette meg:

Pontificum sed summus honor Colocensis et artis
Pieriae lumen, nec minus eloqui,
Pannonii monstrans mihi nunc epigrammata Jani etc.

A gyűjtemény 1483 táján keletkezhetett. L. Huszti, Callimachus Exp. 19 l.

¹²⁴⁸ Ez kiderül Váradinak egy 1469-ben írt leveléből (Ábel, *Analecta* 29-30 lk.).

másolatok mégis találhatók voltak róla. Egy ilyen másolat volt pl. 1496-ban Keszthelyi Mihály esztergomi kanonok birtokában. Valószínű az is, hogy az egyik legfontosabb Janus-kézirat, a Cod. Vindob. Lat. 3274, az epigrammákat tartalmazó részében szintén a Váradi-féle kézirat leszármazottja.¹²⁴⁹ Váradi finom ízlését és esztétikai ítéletének biztonságát mutatja, hogy Janusban első sorban a Martialisszal egy vonalba állítható epigramma-író értékelte.¹²⁵⁰ Csak mellékesen említem, - mert e vázlatos összefoglalásban arra nincs terem, hogy Janus nagyszámú kézirateit és kiadásait részletesebben ismertessem, - hogy a másik legfontosabb Janus-kézirat, a Vat. Lat. 2847, egyelőre kiadatlan kutatásaim eredményei szerint mai formájában jórészt a Janus költészetét szintén nagyrabecsülő humanista Angelo Colocci buzgólkodásának köszöni létét¹²⁵¹ s így Váradi mellett Coloccié a főérdem a költő műveinek összegyűjtésében és az utókorra való áthagyományozásában. Janus műveinek teljesebb reánkmaradását tehát elsősorban nem a filológusok gyűjtő- és konzerváló kedvének, hanem inkább a humanista társak nagyrabecsülő érdeklődésének köszönhetjük.

Váraditól kezdve - akit még fiatalabb kortársnak számíthatunk - szinte szakadatlan sorban következnek egymás után a magyar érdeklődők: egytől-egyig Janus tehetségének és teljesítményének hódolói. A névsorban kitűnő férfiakat találunk. Brodarich István már 1506 táján Aldo Manuzióval akarta kiadni Janus munkáit.¹²⁵² Hogy ez a törekvés miért hiúsult meg, arra vonatkozólag - adatok hiányában - még feltevésekbe sem bocsátkozhatunk. Az 1513-i bolognai kiadás szerzője, a humanista Magyi Sebestyén, aki a kiadást a szintén jeles humanista Szakmáry Györgynek ajánlotta, Janus költeményeinek olvasása után már elhiszi, hogy az antik költőket utol lehet érni, sőt felül lehet múlni: Janus epikai költeményeinél Vergilius jut eszébe, - aki fölé csak azért nem helyezi, mert nem akarja, hogy nemzeti elfogultsággal vádolhassák, - elégiái a mézajkú Tibullusra emlékeztetik, epigrammái pedig pótolják számára Catullust.¹²⁵³ Verbőczy Istvánnak a Janus-kéziratok iránti érdeklődésére már utaltunk. Ezzel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a legrégebb kiadók általában sokat emlegetik a Janus-

¹²⁴⁹ V. ö. Juhász, Quaestiones criticae de epigrammatibus Jani P., Roma 1929.

¹²⁵⁰ Ábel, Analecta 29 l.: „...quae (sc. epigrammata) nos certe avidissimo cuperemus videre animo, cum ob illius praestantissimi Viri memoriam, tum vero, quod multis verborum salibus, et rerum varietate exuberent, adeo ut neminem unquam Poëtarum viderimus, vel illum Epigrammatum Martialem rem magis expressisse.”

¹²⁵¹ V. ö. 57-58 lk. - Colocci egyébként Janus költeményeinek kiadását is tervezte. Erről más vonatkozásban kívánok beszámolni.

¹²⁵² Ábel, Analecta 30 l.

¹²⁵³ Opuscula 254 l. Előzőleg (u. ott 253 l.) Magyi talán még nagyobb lelkesedéssel fejtegeti Janus kiválóságát: „Dii immortales! quanta in illo venustas! quantus dulci quadam cum verborum, sententiarum gravitate lepor! quanta niveo candori mixta suavitas! Olim ego naturam non ut parentem, sed novercam potius incessere solebam, quod neminem Vergilio, Ovidio, Catullo, ceterisque priscis poëtis parem, aut saltem secundum hactenus protulerit. Nunc autem respiciens palinodiam recino, et naturam ipsam nedum non incesso, immo vero et laudo et extollo, ut quae nobis in uno Jano, quicquid Vergilio, Ovidio, Catullo ceterisque eruditionis ac leporis inest, collocaverit.” - Debreczeni Lászlónak a Magyi-féle kiadásban közzétett költeménye (Ladislai Debreczini Pannonii in libellum Phalaecii hendecasyllabi) a kiadót azért dicsőíti, mert Janust a feledés homályából kiemelni igyekezett:

„Namque is, Pannoniae” decus iubarque
Joannem, a carie et situ redemit...

kéziratokat elsüllyeszteni igyekvő irigységet és rosszindulatot.¹²⁵⁴ Hogy e panasznak volt-e valami tárgyi alapja, azt ma már megállapítani nem tudjuk. Kétségtelen, hogy hazánkban is, külföldön is, tekintélyes számú Janus-kéziratnak kellett közkézen forognia, mert a reánk-maradt kézirati hagyomány - főleg egy-két munkát illetőleg - aránylag igen terjedelmes.¹²⁵⁵

Már a XVI. sz. elején találunk egy olyan Janus-rajongót, az erdélyi származású Adrianus Volphardust, aki életcéljául tűzte maga elé Janus összes munkáinak kiadását.¹²⁵⁶ A program-mnak jelentékeny részét meg is valósította, amennyiben már az 1512-i, a Paulus Crosnensis Ruthenus nevéhez fűződő kiadásban közreműködött,¹²⁵⁷ majd egy évtizeddel később pedig Bolognában - amely nagyszámú magyar diákjával a Janus-kultusznak egyik legfontosabb centruma volt, - egyetlen évben (1522) három részletkiadást tett közzé: a Marcello-panegyricust, egy tizenöt elégiából álló gyűjteményt, végül a Demosthenes- és Plutarchos-fordítások egy részét. A kiadásokban az akkori szokás szerint egész sereg költő (Georg. Thabiasius, Hilarius Volphardus, Andreas Jastrabinus, Paulus Istvánfius, Adrianus Vilharcus, Blasius Zacan) vállalta azt a feladatot, hogy Janus dicsőségét zengje.¹²⁵⁸ Költeményeik alap-motívuma, hogy Janus nemzete számára a sors ajándéka. Magának a kiadónak az a célja, hogy Janus műveinek közzétételével magyar kortársait a költőieihez hasonló teljesítményekre buzdítsa.¹²⁵⁹

A XVI. sz. második felében Janus legnagyobb hódolója s egyúttal a század legnagyobb magyar származású filológusa a világhírű Joh. Sambucus volt. Sambucus gyűjtő buzgalmában néha tévedett ugyan, filológiai módszere sem mindig kielégítő, mégis, mindent összevéve elévülhetetlen érdemeket szerzett Janus műveinek felkutatása és közzététele terén. Janusról való felfogását legszebben az 1569-i bécsi kiadás elé függesztett, a Liszti János veszprémi püspökhöz írt ajánlólevelében fejti ki: Janus, a magyar tehetségnek, a költészetre való rátermettségünknek e példátlan erejű bizonyítéka nézete szerint egyúttal a magyar szellemi

¹²⁵⁴ Szenczi Molnár Albert Janus műveinek elsikkasztásával az olaszokat vádolja meg: „Eripuit scripta haec Italorum iniuria nobis: o atkozot emberek kik ezeket el vették.” (Protestáns Szemle XXXIX., 1930., 397 l.) - Szenczi Molnár nem tudhatta, hogy a legtöbb Janus-kézirat éppen olasz földön iratott.

¹²⁵⁵ A Janus-kéziratokról alapvető tanulmányt írt Ábel, *Analecta* 1 s köv. lk., EPhK. V. 170-173 lk. Ábel óta a Janus-kéziratokra vonatkozó ismereteink jelentékenyen bővültek. Az új anyagról más vonatkozásban kívánok beszámolni. - A nagyszámú Janus-kiadást felsorolja Teleki Sámuelnek egy Székely Sámuelhez írt levele (Koller IV. 220-21 lk.), még pontosabban az utrechti kiadás előszava és apparátusa. L. még Horvát István összeállítását. Tud. Gyűjtemény, 1838, I., továbbá Ábel, *Analecta* 2 l. - Janusnak első, nyomtatásban megjelent költeményéről l. 178 l.

¹²⁵⁶ *Opuscula* 276, 278 lk.

¹²⁵⁷ Ebben három Janusról írt költeménye jelent meg: *Adriani Wolfhardi Transylvani Protrepicon ad libellum*. - A. W. T. sub autoris persona ad lectorem. - A. W. T. *Hexastichon in Zoilum et Ardelionem*. Ezeket újból lenyomatta Teleki Sámuel, *Opuscula* 248 s köv. lk. - Később Volphardus úgy beszélt erről a kiadásról, mintha teljesen az ő buzgóságának köszönte volna létrejöttét. (*Opuscula* 274 l.)

¹²⁵⁸ Mindezeket újból kiadta Teleki Sámuel, *Opuscula* 270 s köv. lk. - Istvánffy Miklósnak Janusról írt költeményét kiadta Holik Flóris, *Irodalomtört. Közl.* 1922. 145 l.

¹²⁵⁹ *Opuscula* 277 l.: „Nec dubito fore, quin plurimi Pannonii (ferax enim haec optimorum ingeniorum aetas est) huius poetae virtutibus et fama incitati, pulcherrima immortalitatis mercede anteposita, inflammati, ad easdem studiorum metas anhelantes pervenire contendant.”

élet terén állandó fénnel ragyogó csillag, az egyetlen, aki az antik remekírókkal is kiállja a versenyt.¹²⁶⁰

Az a hagyomány, mely a Janus-kultusz terén már a XVI. században kialakult, továbbra is eleven erő maradt. Janus volt nálunk a latin költészet terén az a mérték, akihez, mint a legnagyobbhoz, a többiek viszonyították. Ő volt a mindig követendő, de a többé soha utol nem ért eszmény. Midőn 1568-ban Kálnai Imre a latin költészetben is jeleskedő Oláh Miklósról valami hízelgő dicséretet akart mondani, Janushoz hasonlította őt. Oláh már csak illendőségből is szerénykedve tiltakozik a meg nem érdemelt nagy kitüntetés ellen.¹²⁶¹ Ez a felfogás később is állandónak mondható.

A magyarországi latin költészet mindjárt az első elhatározó lépésnél egy olyan világnagysággal indult el, akinek példája szinte változatlan erővel mindaddig hatott, amíg a latin nyelvű költészet egyáltalán közönségre talált. Janus évszázadokon át kb. az volt az egymást felváltó deákos műveltségű magyar nemzedékek számára, ami Petőfi a XIX. sz. második felének magyar irodalmában: önértéken felül kifelé nemzetközi megbecsülésünknek egyik bőséges forrása, befelé pedig az irodalmi továbbfejlődésnek látható, vagy láthatatlan irányítója.

---

¹²⁶⁰ U. ott 310 l.: „...velut clarissimum sidus praeluxit Janus Pannonius... Etenim, ut scis, non solum aequales suos, optimarum artium studiis, et in primis poetices commendatione superavit, verum cum omni antiquitate certasse... constat.”

¹²⁶¹ Oláh Miklós költeményét kiadta Teleki Sámuel, Opuscula 330 l. - Külön figyelmet érdemelne Janus és a magyar nyelvű költészet viszonyának tisztázása. Egyes nyomok már most megállapíthatók. Eckhardt Sándor pl. rámutatott, hogy Balassinál - akinek szívós népszerűsége a magyar nyelvű költőknél vetekedett azzal, amit Janus a latin nyelven verselőknél élvezett, - előfordul Janusra visszavezethető motívum. (Irodalomtört. Közl. XXIII. 427 l. Még erősebb összefüggést állapít meg Négyesy László Zrínyi Miklós és Janus között. (Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára IV., Gr. Zrínyi Miklós művei I. 53, 57-58 lk.) A rendszeres kutatás - tekintve Janus műveinek nagy elterjedtségét - valószínűleg további jelentős összefüggésekre mutathatna rá.

Bibliográfia.

Ábel Jenő, *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1880.

- Egyetemeink a középkorban. Budapest, 1881.

- I. György kalocsai érsek. Egyetemes Philologiai Közlöny, IV.

- Janus Pannonius halála helyéről. Egyetemes Philologiai Közlöny, IV.

- Joannis Vitéz... *Orationes...* edidit Guilelmus Fraknói c. munka bírálata. *Literarische Berichte aus Ungarn*, II.

- Johannes Mezerzius, der Begründer der dacischen Epigraphik. *Ungarische Revue*, III.

- Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. *Irodalomtörténeti Emlékek*, II.

- Petrus Garázda, ein ungarischer Humanist des XV. Jahrhunderts. *Ungarische Revue*, III.

- I. Fraknói Vilmos.

- - Hegedüs István, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1903.

Accolti, Benedictus, *Dialogus de praestantia virorum sui aevi*. Kiadta G. C. Galletti: Villani, Philippus, *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus c. műben*. Florentiae, 1847.

Aeneas Sylvius Piccolomineus (Pius II. papa), *Commentarii rerum memorabilium. Quibus hac editione accedunt Jacobi Piccolominei, cardinalis Papiensis Rerum gestarum sui temporis et ad Pii continuationem Commentarii eiusdemque Epistolae*. Francofurti, 1614.

- *Historia rerum Friderici tertii imperatoris. Ex manuscripto optimae notae*. Argentorati, 1585.

- *Opera*. Basileae, 1551.

Agostini, Giovanni degli, I. Degli Agostini, Giovanni.

Albanès, M., *La bibliothèque du roi René. Revue des sociétés savantes des départements*. S. V., vol. VIII., 1874.

Albini, G., *Il Isottaus e il suo autore. Memoria della r. Accademia di Scienze dell' Istituto di Bologna. Cl. di sc. Morali*. S. I. T. I. 1908.

Albrecht, Reinhard, Tito Vespasiano Strozza. *Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus in Ferrara*. Leipzig, 1891.

Alewel, K., *Über das rhetorische παράδειγμα. Theorie, Beispielsammlungen, Verwendung in der römischen Literatur der Kaiserzeit*. Diss. Kiel. Leipzig, 1913.

Allegretto, Allegretti da, I. Da Allegretto, Allegretti.

Altieri, Marco Aurelio, *Li Nuptiali per M. A. A.* Pubblicati da Enrico Narducci. Roma, 1873.

Ammanati, Jacobus Piccolomineus, I. Aeneas Sylvius Piccolomineus.

Andreas Pannonius, I. *Irodalomtörténeti Emlékek*, I.

Anjou René, *Oeuvres complètes du roi René avec biographie et des notices...* par le comte de Quatrebarbes. Angers, 1845.

Ankwicz, Hans von, Magister Johannes Gremper aus Rheinfelden. Zentralblatt für Bibliothekswesen, XXX., 1913.

(Appendini) Notizie istoriche-critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei, divise in due tomi. Ragusa, 1802-03.

Apponyi Sándor gr., Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok, I-II. Budapest, 1900-02.

Arco, Carlo d', l. D'Arco, Carlo.

Argelati, Filippo, Bibliotheca scriptorum Mediolanensium. Vol. I. p. I. Mediolani, 1745.

Baillet, Eugène, Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs. Vol. V.

Balogh Jolán, Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége. Archaeologiai Értesítő, XL. 1923-26. 173-188. lk.

- Mantegna magyar vonatkozású portréi. Századok, 1925-26.

- Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez a renaissance korban. Archaeologiai Értesítő, XL. 1923-26. 189-209. lk.

Bandini, Angelo Maria, Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae. I-V. Florentiae, 1774-77.

- Bibliotheca Leopoldina Laurentiana. I-III. Florentiae, 1791-93.

Bánfi, Florio, Magyar sírok Rómában. A Pesti Hírlap 1928. nov. 10., vasárnapi melléklet.

Barabás Sámuel, l. Thallóczy Lajos.

Barbaro, Francesco, Centotrenta lettere inedite di Francesco Barbaro precedute dall'ordinamento critico cronologico. (R. Sabbadini.) Salerno, 1884.

- De re uxoria liber. Nuova edizione per cura Attilio Gnesotto. Atti e Memorie dell' Accademia di Scienze lett. e arti in Padova, 1915-16.

- Francisci Barbari et aliorum ad ipsum Epistolae. (Angelus Maria Quirinus.) Brixiae, 1743.

Barotti, Giovanni Andrea, Memorie istoriche dei letterati ferraresi. Continuate da Lorenzo Barotti. I-II. Ferrara, 1793.

Barozzi, L. - Sabbadini, R., Studi sul Panormita e sul Valla.

R. Sabbadini, Cronologia della vita del Panormita e del Valla.

L. Barozzi, Lorenzo Valla. Firenze, 1891.

Basinio da Parma, Le poesie liriche di Basinio. (Isottaeus, Cyris, Carmina varia.) A cura di Ferruccio Ferri. Torino, 1925. Testi latini umanistici, I.

- Opera praestantiora nunc primum edita et opportunis commentariis illustrata. I-II. p. I-II. (P. II. Conte Angelo Battagliai, Della corte letteraria di Sigismondo Pandolfo Malatesta, signor di Rimini. Commentario.) Rimini, 1794.

- l. Ferri, Ferruccio.

Battagliai, Angelo, l. Basinio da Parma.

Beccadelli, Antonio, Panormita, Antonio Beccadelli, L'Ermafrodito. Pacifico Massimo L'Ecatelegio. Testo versione e introduzione per cura di Angelo Ottolini. Milano, 1922.

- Hermaphroditus. Primus in Germania edidit et Apophoreta adiecit Fridericus Carolus Forbergius. Coburgi, 1824.

- Ottanta lettere inedite del Panormita da R. Sabbadini. Catania, 1910.

Beiträge, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Häuser Brandenburg und Oesterreich, der Länder Ungarn und Böhmen. Archiv für Kunde österreichischer Geschicht-Quellen. VII. 1851.

Békefi Remig, A pécsi egyetem. Budapest, 1901.

Békési Emil, Ki írta az első magyar nyelvtant? Figyelő, V. 1878.

- Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katholikus Szemle, 1899.

- Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Katholikus Szemle, 1902.

Bel, Carolus, Andreas, l. Bonfini, Antonio.

Benaducci, Giovanni, A Jacopo Antonio Marcello patrizio veneto. Parte di orazione consolatoria ed elegia di Francesco Filelfo e lettera di Giovan Maria Filelfo. Tolentino, 1894.

Berchet, Guglielmo, Per le auspicatissime nozze del nobiluomo Girolamo Conte e Barone Marcello colla nobile donna Rosanna dei Marchesi del Mayno. Venezia, 1893.

Bertaux, Emilio, L'arco e la porta trionfale d'Alfonso e Ferdinando d'Aragona a Castel Nuovo. Arch. stor. per le prov. napol. XXV., fasc. 1.

Berthet, I., Rhétorique latine et rhéteurs latins. Revue universitaire, III.

Bertone, F., Il metodo di istruzione classica e di educazione umanistica di Guarino Veronese. Rivista Pedagogica, XXII., 1929.

Bertoni, Giulio, Guarino da Verona fra letterati e cortigiani a Ferrara. (1429-1460.) Biblioteca dell' „Archivum Romanicum”. S. I. Vol. I. Ginevra, 1921.

- La Biblioteca Estense e la coltura ferrarese ai tempi del Duca Ercole I. 1471-1505. Torino, 1903.

- L' „Orlando Furioso” e la Rinascenza a Ferrara. Modena, 1919.

- - Vicini, Emilio P., Poeti Modenesi sec. XIV-XV. Modena, 1906.

Berzeviczy Albert, l. Bibliotheca Corvina.

Bessarion, Opera omnia, edidit Jacobus Paulus Migne, Patrologia Graeca CLXI., Paris, 1866.

Biadego, G., Catalogo descrittivo dei manoscritti della Biblioteca Comunale di Verona. Verona, 1892.

Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Írták: † Fraknói Vilmos, Főgel József, Gulyás Pál, Hoffmann Edith. Szerkesztették: Berzeviczy Albert, Kollányi Ferenc, Gerevich Tibor. Budapest, 1927.

Bignone, Ettore, L'epigramma greco. Bologna, 1921.

Bisticci, Vespasiano da, l. Da Bisticci, Vespasiano.

Boerner, Christoforus Fridericus, De doctis hominibus Graecis litterarum Graecarum in Italia instauratoribus. Lipsiae, 1790.

Bonfinii, Antonii Asculani, Rerum Hungaricarum decades libri XLV. Recensuit et praefatus est Carolus Andreas Bel. Lipsiae, 1771.

- Borinski, K., Das Epos der Renaissance. Vierteljahrschrift für Kultur u. Literatur der Renaissance. I.
- Borsetti, Ferrante, Historia almi Ferrariae Gymnasii. I-II. Ferrariae, 1735.
- Bossányi Árpád, Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I-II. Budapest, 1916-1918.
- Botfield, Prefaces to the first editions of the Greek and Roman classics. London, 1861.
- Bottoni, A., Cinque secoli d'Università a Ferrara. MCCCXCI-MDCCCXCI. Bologna, 1892.
- Brandileone, Francesco, Sugli oratori matrimoniali in Italia. Rivista Italiana per le scienze giuridiche. Vol. XVIII., fasc. 1.
- Brotto, Giovanni-Zonta, Gaspare, La facoltà theologica dell' Università di Padova. P. I. Secoli XIV. e XV. Padova, 1922.
- Brunet, Jacques - Charles, Manuel du Libraire e de l'Amateur de Livres. IV. Paris, 1843.
- Brüstigerowa, Julja, Guarino a Polska. Kwartalnik Historyczny, XXXIX, 1.
- Bryce, James, A római szent birodalom. Fordította Balogh Ármin. Budapest, 1903.
- Buday Árpád, Római felirattan. Kolozsvár, 1914.
- Budik, P. A., Leben und Wirken der vorzüglichsten lateinischen Dichter des XV-XVIII. Jahrhunderts, samt metrischer Übersetzung. Wien, 1828.
- Bunyitay Vince, A váradi püspökség története a megalapítástól a jelenkorig. I-III. Nagyvárad, 1883-84.
- Burckhardt, Jakob, Die Kultur der Renaissance in Italien. 15. Auflage. (Neudruck der Urausgabe.) Leipzig, 1926.
- A renaissancekori műveltség Olaszországban. I-II. Fordította Bánóczi József. Budapest, 1895-96.
- Burdach, Konrad, Reformation, Renaissance, Humanismus. Zwei Abhandlungen über die Grundlage moderner Bildung und Sprachkunst. 2. Auflage. Berlin-Leipzig, 1926.
- Calì, C., I Priapea e le loro imitazioni. Catania, 1894.
- Callimachus Experiens, De vita et moribus Gregorii Sanocensis. Arch. Leop. Pomniki Historyi Literatry Polskiej. Wyd. Michał Wiszniewski. W Krakowie. Tom. IV.
- Capasso, Bartolommeo, Le fonti della storia delle provincie napoletane dal 568 al 1500. Napoli, 1902.
- Capelli, Adriano, Angelo Decembrio. Archivio storico Lombardo, XIX.
- Carbo, Ludovicus, Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae. Irodalom-történeti Emlékek, II. 185-215. lk. Budapest, 1890.
- Carducci, Giosuè, La gioventù di Lodovico Ariosto e la poesia latina in Ferrara. Opere di Giosue Carducci, XV. 59-70.
- Caro, I., Geschichte Polens, V. 1-2.
- Cartwright, Julia, Isabella d'Este, marchioness of Mantua 1474-1539. A study of the renaissance. I-II. London, 1903.

Castaldi, G., Un letterato del Quattrocento. (Antonio Costanzo da Fano.) Rendiconti della reale Accademia dei Lincei Classe di scienze morali, storiche e filologiche. S. V., vol. XXV., fasc. 5-6.

Castellani, G., Giorgio da Trebisonda. Nuovo Archivio Veneto, XI. 1896.

Celani, E., La venuta di Borso d'Este in Roma. Archivio della r. società Romana di storia Patria, XIII. 1890.

Ciampi, Ignazio, Della vita e delle opere di Pietro della Valle il Pellegrino. Monografia illustrata con nuovi documenti. Roma, 1880.

Cicogna, Emanuele Antonio, Iscrizioni Veneziane. V. Venezia, 1824.

Cinquini, Adolfo-Valentini, Roberto, Poesie latine inedite A. Beccadelli detto il Panormita. Aosta, 1907.

Cipolla, Costantino, L'azione letteraria di Niccolò V. nel rinascimento. Frosinone, 1900.

Cittadini, Luigi Napoleone, I. Guarini. Famiglia nobile ferrarese oriunda da Verona. Memorie di L. N. C. Bologna, 1870.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Monum. med. aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracovia, 1876.

Colangelo, Francesco, Vita di Gioviano Pontano. Napoli, 1826.

Cortesi, Paulus, De hominibus doctis dialogus. (G. C. Galletti: Philippus Villani, Liber de civitatis Florentiae famosis civibus, Florentiae, 1847. c. művében.)

Craig, V. I., Martial's wit and humor. Lancaster, 1922.

Császár Mihály, Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Pozsony, 1914.

Csontos János, A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. Magyar Könyvszemle, 1884.

- A jénai Corvin-codex. Magyar Könyvszemle, 1881.

- XV. századi könyvtári viszonyok s egy ismeretlen Corvin-Incunabulum. Magyar Könyvszemle, 1878.

Curio, Augustinus, I. Decembrius Mediolanensis, Angelus.

Czaich Á. Gilbert, Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Történelmi Társulat, 1899.

Czvittinger, David, Hungaria literata. (Iani Pannonii Opusculorum pars altera. 115-25. lk.)

Da Allegretto, Allegretti, Diari scritti Allegretti da Allegretto. Delle cose Sanesi del suo tempo. Muratori, RIS., XXIII.

Da Bisticci, Vespasiano, Vite di uomini illustri del sec. XV. (Angelo Mai kiadása.) Firenze, 1859.

- Vite di uomini illustri del secolo XV. Rivedute sui mss. da L. Frati. I-III. Collezione di opere inedite o rare. Bologna, 1892-93.

Dalla Santa, Giuseppe, Una lettera di Giovanni Lorenzi al celebre umanista Demetrio Calcondila. Trascritta ed annotata. Venezia, 1895. (La Scintilla IX.)

Danielik József, I. Ferenczy Jakab Zsigmond.

D'Arco, Carlo, Studi intorno al municipio di Mantova dall'origine di questa fino all'anno 1863. IV. Mantova, 1872.

Decembrius Mediolanensis, Angelus, De Politia Literaria libri septem. (Augustinus Curio) Basileae, 1562.

Décsényi Gyula, Mátyás király leveleskönyve a gr. Khuen-Héderváry-család könyvtárában. Magyar Könyvszemle, 1891.

Delayto, Jacobus de, Annales Estenses. Muratori, RIS. XVIII., 903 s köv. lk. Mediolani, 1731.

Degli Agostini, Giovanni, Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani. I-II. Venezia, 1752.

Della Guardia, Anita, Gaspare Tribraco de' Trimbocchi, un maestro modenese della seconda metà del sec. XV. Modena, 1910.

- La Polizia litteraria di Angelo Decembric e l'umanesimo a Ferrara nella prima metà del sec. XV. Modena, 1910.

- Tito Vespasiano Strozzi. Poesie latine tratte dall'Aldina e confrontate coi codici. Modena, 1916.

Della Torre, Arnaldo, Storia dell' Accademia Platonica di Firenze. Firenze, 1902.

Del Prato, Alberto, Librai e biblioteche parmensi del secolo XV. Archivio Storico per le province Parmensi. Nuova serie IV. 1904.

De Mirabilibus, Nicolaus, I. Irodalomtörténeti Emlékek, I.

Denis, Michael, Codices manuscripti theologici Bibliothecae Palatinae Vindobonensis. I-II. 1793-1802.

Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. 1458-1490. Nagy Iván és b. Nyári Albert. I-IV. Budapest, 1876-78.

Dlugosz, Ioannes, Opera omnia. Cura Alexandri Przezdziecki edita. Cracovia, tom. XIV., Historicae Polonicae libri XII.

Dogiel, Mathias, Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae. I. Wilnae, 1758.

Duff, J. Wight, A Literary History of Rome in the Silver Age. 1927.

Durrieu, Paul, Manuscrits de lux exécutés pour des princes et des grands seigneurs français. Notes et Monographies I. Le Strabon du roi René. Le Manuscrit II. 1898.

Eckhardt Sándor, Balassi Bálint irodalmi mintái. Irodalomtörténeti Közlemények, XXIII.

Ellinger, Georg, Die neulateinische Lyrik Deutschlands. II. Berlin-Leipzig, 1929.

Engel, Johann Christian, Geschichte des Ungarischen Reichs. III. Wien, 1813.

Eroli, Giovanni Marchese, Miscellanea Storica Narnese. Compilata per G. M. E. I. Narni, 1858. - Elegia di Giano Pannonio in lode della Fontana di Ferognia tradotta in volgare e illustrata. 51 s köv. lk.

Eschenloer, Peter, Geschichte der Stadt Breslau, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479. I-II. (J. G. Kunisch.) Breslau, 1827-28.

Fabriczky, Der Triumphbogen Alphonsos I. an Castel-Nuovo zu Neapel. Jahrbuch d. Königl.-Preussisch. Kunstsamml. 1899., fasc. I-II.

Facciolatus, Jacobus, Fasti Gymnasii Patavini ab a. 1406. ad a. 1509. I-II. Patavii, 1757.

Favaro, Antonio, I lettori di matematiche nella università di Padova. Memorie e documenti per la storia della Università di Padova I.

Fejérpataky László, A németújvári szent-ferencendi zárda könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1883.

Ferenczy Jakab Zsigmond-Danielik József, Magyar Írók. Életrajzgyűjtemény. I. 1856.

Ferrariensis, Johannes, Excerpta ex Annalibus Principum Estensium ab anno MCDIX. usque ad MCDLIV. Muratori, RIS. XX. Mediolani, 1731.

Ferraris, Carlo F., Cinque anni di rettorato nella R. Università di Padova. Roma, 1922.

Ferri, Ferruccio, La giovinezza di un poeta. Basinii Parmensis Carmina. Rimini, 1914.

- Una contesa di tre umanisti, Basinio, Porcellio e Seneca. Contributo alla storia degli studi Greci nel Quattrocento in Italia. Pavia. 1920.

- Un dissidio fra Basinio e Guarino. Athenaeum, V., 1917.

Ferriguto, Arnaldo, Almorò Barbaro. Venezia, 1922.

Fessler, Ignatz Aur., Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. I-X., 1815-25.

Fináczy Ernő, A renaissancekori nevelés története. Budapest, 1919.

- Janus Pannonius egy ismeretlen kiadása. Egyetemes Philologiai Közlöny, XII. 1888.

Finsler, Georg, Homer in der Neuzeit. Von Dante bis Goethe. Leipzig u. Berlin, 1912.

Fleske, H., Vermischte Beiträge zum literarischen Portrait des Tyrannen im Anschlusse an die Deklamationen. Diss. von Münster. Bonn, 1914.

Fógel József, I. Bibliotheca Corvina.

Forbergius, Fridericus Carolas, I. Beccadelli, Antonio.

Fraknói Vilmos, A Corvina-könyvtár alapítása. Budapesti Szemle, Százkilencvenötödik kötet, CLVII. kötet, 562. sz., 1924.

- Andreas Pannonius. Magyar Könyvszemle, 1879.

- Debrenthei Tamás zágrábi püspök codexe a párisi nemzeti könyvtárban. Magyar Könyvszemle, 1889.

- Egy érdekes zágrábi kézirat. Magyar Könyvszemle, 1881.

- Hunyadi Mátyás király élete. 1440-1490. Budapest, 1890. Történelmi Életrajzok.

- Ifjú Vitéz János Pontificaléja. Róma, 1903.

- Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. Magyar Könyvszemle, 1878. (121-44. lk.)

- Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a szentszékekkel. I-III. Budapest, 1901-03.

- Mátyás király magyar diplomatái. Századok, 1898-99.

- Pecchinoli Angelo pápai legatus Mátyás udvaránál (1488-1490.). Katholikus Szemle, 1898.

- Újabb adatok Vitéz János könyvtárának történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1879.

- Váradi Péter kalocsai érsek élete. Századok, 1883.

- Váradon írt Vitéz-codex. Magyar Könyvszemle, 1880.

- Vitéz János által emendált Corvin-codex. Magyar Könyvszemle, 1886.

Fraknói Vilmos, Vitéz János esztergomi érsek élete. Budapest, 1879. Házi Könyvtár, XXX.

- Vitéz János könyvtára, I-III. közl. Magyar Könyvszemle, 1878.

- Vitéz János levelei és beszédei. Magyar Könyvszemle, 1887.

- Vitéz János Livius-codexei. Magyar Könyvszemle, 1880.

- Vitéz János primás származása. Katholikus Szemle, 1888.

- I. Bibliotheca Corvina.

- I. Mátyás király.

- I. Vitéz János.

- - Ábel Jenő, Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Irodalomtörténeti Emlékek, I. Budapest, 1886.

Frati, L., I. Da Bisticci, Vespasiano.

Friedländer, Ludwig, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine. 10. Aufl. I-IV. Leipzig, 1921-23.

Fries, J., Ein Beitrag zur Ästhetik der römischen Hochzeitspoesie. Aschaffenburg, 1910.

Fritelli, Ugo, Giannantonio de' Pandoni detto il „Porcellio” Studio critico. Firenze, 1900.

Gabotto, Ferdinando, La patria nei poeti della rinascenza. Torino, 1889.

- Badini Confalonieri, Angelo, Vita di Giorgio Merula. Alessandria, 1894.

Galeottus Martius Narniensis, Epistolae. Edidit Ladislaus Juhász. Roma, 1930. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)

- Excerpta e Galeotti Martii libris De egregie, sapienter iocose dictis ac factis S. regis Mathiae et De incognitis vulgo. Irodalomtörténeti Emlékek, II.

Galletti, Petrus Aloysius, I. Inghiramus, Thomas Phaedrus.

Galletti, G. C., I. Accolti, Benedictus és Cortesius, Paulus.

Gelcich József-Thallóczy Lajos, Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae. Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Budapest, 1887.

Gerevich Tibor, I. Bibliotheca Corvina.

Giese, Fritz, Das freie literarische Schaffen bei Kindern und Jugendlichen. Leipzig, 1928.

Gnesotto, I. Barbaro.

Gragg, Florence Alden, Latin Writings of the Italian Humanists. New York, Chicago, Boston, Atlanta, San Francisco, 1927.

Guardia, Anita della, I. Della Guardia, Anita.

Guarino, Battista, B. G. ad Maffium Gambaram Brixianum adolescentem generosum discipulum suum De ordine docendi ac studendi. Veronae, 1459. (Hain, 8128.)

Guiraud, J., L'Église et les origines de la Renaissance. Paris, 1902. Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire eccles.

Gulyás Pál, I. Bibliotheca Corvina.

- Hain, L., Repertorium Bibliographicum. I-IV. Stuttgart, 1827-28.
- Haller, L. I., Die Belehnung Renés von Anjou mit dem Königsreich Neapel 1463. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, IV.
- Häfner, E., Die Eigennamen bei den lateinischen Hexametrikern. München, 1895.
- Héderváry-család oklevéltára. Közlik Radvánszky Béla és Závodszy Levente. I-II. Budapest, 1909-22.
- Hegedüs István, A „Szelek versenye” Janus Pannoniustól. Irodalomtörténeti Közlemények, IX.
- Bartolomeo della Fonte. Irodalomtörténeti Közlemények, XII.
  - Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből (Akadémia), 1897., XVI. k., X. sz.
  - Egy angol humanista Janus Pannoniushoz. Akadémiai Értesítő, XIV., 1903.
  - Egy olasz költő Mátyás királyhoz, Irodalomtörténeti Közlemények, XIII.
  - U. az, Kisfaludy-Társaság Évlapjai, XXXVII.
  - Guarinus és Janus Pannonius. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből (Akadémia), 1896.
  - Irodalomtörténeti tallózások az olasz könyvtárakban. Irodalomtörténeti Közlemények, XIII.
  - Janus Pannonius vallásos költeményei. Akadémiai Értesítő, 1913.
  - Joannes Pannonius éneke. Irodalomtörténeti Közlemények, X.
  - Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius. Akadémiai Értesítő, 1908.
  - I. Ábel Jenő.
- Herschel, Johann Cesinge. Serapeum, XVI., 1855.
- Hirzel, R., Plutarch. Leipzig, Das Erbe der Alten, IV.
- Hoffmann Edith, Nagylucsei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle, I. 1924.
- Régi magyar bibliofilek. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, Budapest, 1929.
  - I. Bibliotheca Corvina.
- Holik Flóris, Istvánffy Miklós mint költő. Irodalomtörténeti Közl. 1922.
- Horányi, Alexius, Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. I. Pestini, 1792.
- Horváth Sándor, I. Thallóczy Lajos.
- Horvát István, Pannóniai János, előbb Nagy Váradi kanonok, utóbb Pétsi püspök, költeményeinek számos kiadatásairól. Tudományos Gyűjtemény, 1838. I.
- Huizinga, I., Herbst des Mittelalters. München, 1924.
- Husztai József, Antonius Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz. Klebelsberg-Emlékkönyv, 347-59. lk. Budapest, 1925.
- Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből (Akadémia), XXIV. K. 10. sz. Budapest, 1927.

Husztai József, Celio Calcagnini in Ungheria. Corvina, 1922-23.

- Enea Silvio Piccolomini humanista propagandája III. Frigyes udvarában. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1919.

- Francesco Maturanzio magyar vonatkozású költeményei. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1927.

- Janus Pannonius asztrológiai álláspontja. Minerva, 1927.

- Janus Pannonius és Anjou René. Minerva, 1929. és Minerva-Könyvtár, XXIII.

- Magyar humanista mint török tolmács V. Miklós pápa udvarában. Századok, 1927-28.

- Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben. Magyar Könyvszemle, 1928.

- Mantegna és Janus Pannonius. Századok, 1925-26.

- La prima redazione del „Convito” di Marsilio Ficino. Giornale Critico d. filos. it., 1927.

- Le relazioni di Antonio Tebaldeo colla corte di Mattia Corvino. Archivum Romanicum, 1927.

- Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1924-25. Minerva-Könyvtár, I.

- Tendenze platonizzanti nella corte di Mattia Corvino. Giornale critico della filos. it., 1930.

Imre Sándor, Az olasz költészet hatása a magyar költői irodalomra. Budapesti Szemle, 1878.

Inghiramus, Thomas Phaedruss, Laudatio in obitu Ludovici Podocathari Cypri S. R. E. Cardinalis. Ex codice ms. saec. XVI. nunc primum in lucem edita a D. Petro Aloysio Gallettio Romano abbate Fontis Vivi Congregationis Casinensis.

Irodalomtörténeti Emlékek, I., I. Fraknói-Ábel, II., I. Ábel.

Ivanich, Pál, I. Vitéz János.

Iványi Béla, Egy 1526 előtti ismeretlen kézíratos formuláskönyv. Történelmi Tár, 1904.

Jancsó Benedek, Ki írta az első magyar nyelvtant? Figyelő, V. k. 1878.

Janus Pannonius. Iani Pannonii Poemata. (Gr. Teleki Sámuel kiadása névtelenül.) Traiecti ad Rhenum, 1784.

- Iani Pannonii Opusculorum pars altera. U. ő, u. ott, u. akkor.

Jäger, F., Das antike propemptikon, und das 17. Gedicht des Paulinus von Nola. München, Diss., 1913.

Juhász, Ladislaus, De Iano Pannonio interprete Graecorum. Szegedini, 1928.

- Quaestiones criticae de epigrammatibus Iani Pannonii. Roma, 1929.

- I. Galeottus Martius Narniensis.

Kaprinai, Stephanus, Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, regis Hungariae, I-II. Vindobona, 1797.

Karácson Imre, Janus Pannonius élete és művei. Kath. Szemle, VII., 1883.

Katona Lajos, „Johannes Pannonius éneké”-hez. Irodalomtört. Közl. X.

Katona, Stephanus, Historia Critica regum Hungariae. 1-42. 1779-1817.

Kehding, Otto, De panegyricis Latinis capita, IV. Marburgi Cattorum, 1899.

Kerchelich, Ádám Boldizsár, De regni Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares. Zagrabiae, évsz. n.

- Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus I. Praemissis praeliminaribus continens seriem episcoporum ab anno 1091 ad annum 1603 et tam episcoporum, quam et alias notitias. Zagrabiae, évsz. n.

Kerecsényi Dezső, Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei. Prot. Szemle, XXXIX., 1930.

Keresztúry, Josephus, Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadinensis. I-II. Magnó-Varadini, 1806.

Klaić, Vj., Hrvatsko kraljevstvo u XV stoljeću i prvoj četvrtini XVI. Vjesnik hrvatskoga Archeološka Drustava, VIII., 1905.

Kollányi Ferenc, Esztergomi kanonokok 1100-1900. Esztergom, 1900.

- I. Bibliotheca Corvina.

Koller, Josephus, Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum, Tomus IV. Posonii, 1796.

- Prolegomena in Historiam, Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804.

Kovachich, Martinus Georgius, Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum foris minoribus ac locis credibilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati. Pest, 1799.

Kristeller, Paul, Andrea Mantegna. Berlin-Leipzig, 1902.

Kroll, Wilhelm, Unsere Schätzung der römischen Dichtung. Neue Jahrbücher, 1903., I. Abt. (XI.)

Kukuljević, Ivan, K. Sakcinski, Glasoviti Hrvati Prošlih Vjekova. Zagreb, 1886.

Kunisch, J. G., l. Eschenloer, Peter.

Laurenza, Vincenzo, Poeti e oratori del Quattrocento in una elegia inedita del Porcellio. Memoria letta all'Accademia dal Dott. V. L. Atti della R. Accademia di Archeol. Lettere e Belle Arti, Napoli, XXIV.

Lecoy de La Marche, Albert, Le roi René. Sa vie, son administration, ses travaux artistiques et littéraires d'après les documents inédits des archives de France et d'Italie. I-II. Paris, 1875.

Lessing, Gotthold Ephraim, Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten. 1771. Theodor Matthias kiadása. VI. k. Leipzig.

Levi, Gino, Cenni intorno alla vita ed agli scritti di domizio Calderini. Padova, 1900.

Litta, B., Famiglie celebri italiane. Disp. 1-183. Milano e Torino, 1819-88.

Lukcsics Pál, Janus Pannonius magyar humanista ismeretlen levele Velencéből. Történelmi Szemle, 1928.

- Várdai István ferrarai diák levelei. Történelmi Szemle. 1929.

Luzio, A.-Reiner, R., I Filelfo e l'umanesimo alla corte dei Gonzaga. Gior. stor. d. lett. it. XVI. Torino, 1890.

Madzsar Imre, Ernuszt János és háza Budán. Századok, 1918.

Maffei, Franciscus Scipio, Verona illustrata I-III. Mediolanum, 1825-27.

Magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. A nagygyűlés megbízásából kiadá Holbling Miksa. Pécsett, 1846.

Mai, Angelo, l. Da Bisticci, Vespasiano.

Majláth B., Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához. Magyar Könyvszemle, 1889.

Málly Ferenc, Veronai Guarinus Erotematái párhuzamban Dionysios Thrax grammatikájával. Budapest, 1898.

Mályusz Elemér, Szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. Levéltári Közlemények, 1927-30:

Mancini, Girolamo, Francesco Griffolini, cognominato Francesco Aretino. Per nozze Valentini-Faina, Firenze, 1890.

- Giovanni Tortelli, cooperatore di Niccolò V. nel fondare la Biblioteca Vaticana. Con appendice di Monsignore Giovanni Mercati, prefetto dell'insigne biblioteca. R. Deputazione Toscana di storia patria. Firenze, 1921. Arch. st. it. LXXXVIII. 2. (1920.)

Manetti, I., Vita Nicolai V. summi pontificis ex manuscripto codice Florentino. Muratori, RIS. III. 908-960, lk. Mediolani, 1734.

Marchesi, C., Bartolomeo della Fonte. (Bartholomeus Fontius.) Catania, 1900.

Marchetti, Gino Ferrante, Rievocazioni del Rinascimento. Bari, 1924.

Margalits Ede, Horvát történelmi repertórium. I-II. Budapest, 1900-02.

- Szláv történeti szemle. Századok, 1903., 274-80. lk.

Martucci, Giovanni, Un poema latino inedito del secolo XV. sulla tentata restaurazione Angioiana. Edizione non venale di soli cinquecento esemplari. Roma, 1899.

Massera, Aldo Francesco, I poeti isottei. Giornale storico d. lett. it., XCII.

Matthias, Theodor, l. Lessing, Gotthold Ephraim.

Mátyás király, Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae ad pontifices, imperatores, reges, principes aliosque viros illustres datae. I-IV. Cassoviae, 1744.

- Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I-II. (Fraknói Vilmos.) Budapest, 1893-95.

Medin, Antonio, Il culto del Petrarca nel Veneto fino alla dittatura del Bembo. N. Archivio Veneto. N. S. Vol. VIII.

- La storia della Repubblica di Venezia nella poesia. Milano, 1904.

Mendell, Cl. W., Martial and the Satiric Epigram. Classical Philology, 1922.

Mercati, Giovanni, Per la cronologia della vita e degli scritti di Niccolò Perotti, arcivescovo di Sipontino. Studi e Testi, XLIV. Roma, 1925.

Migne, Jacobus Paulus, l. Bessarion.

Minieri-Riccio, Camillo, Biografia degli Accademici pontaniani.

Mittarelli, Johannes Benedictus, Bibliotheca codicum manuscriptorum monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Murianum. Venetiis, 1779.

Moenich Károly-Vutkovich Sándor, Magyar Írók névtára. Életrajzi és könyvészeti adatok gyűjteménye. Pozsony, 1876.

- Mohler, Ludwig, Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. I. Darstellung. Paderborn, 1923.
- Monnier, Philippe, Le Quattrocento. Essai sur l'histoire littéraire du XV-e siècle. I-II. Paris, 1901.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I., tomus VI. Vatikáni magyar okirattár. Matthiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Mátyás király levelezése a római pápákkal. 1458-1490.
- Morawski, Casimir, Histoire de l'université de Cracovie. Moyen âge et renaissance. Traduction de P. Rongier. I-III. Paris-Cracovie, 1900-05.
- Morelli, Camillo, L'epitalamio nella tarda poesia latina. Studi it. di filol. class., 1910.
- Morelli, Jacopo, Notizia d'opere di disegno. Bassano, 1800.
- Morpurgo, E., Lo studio di Padova. Le epidemie ed i contagi durante il governo della repubblica Veneta 1405-1797. Memorie e documenti per la storia della Università di Padova. I.
- Müllner, K., Reden und Briefe italienischer Humanisten.
- Nagy Imre, I. Zichy-család okmánytára.
- Nagy Iván, I. Zichy-család okmánytára.
- Natale, M., Antonio Beccadelli detto il Panormita. Caltanissetta, 1902.
- Négyesy László, Gr. Zrinyi Miklós művei. I. Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára.
- Norden, Eduard, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. I-II. Leipzig-Berlin, 1915-18.
- Omont, H., Les Manuscrits grecs de Guarino de Vérone, Revue des Bibliothèques, 1892.
- Opuscula, I. Janus Pannonius.
- Ottolini, I. Beccadelli.
- Óváry Lipót, A magyar tud. Akadémia történelmi bizottságának Oklevélmásolatai. I-III. Budapest, 1890-1901.
- Pacificus Maximus, Pacifici Maximi Asculani Hecatelegium. Florentiae, 1489.
- I. Beccadelli, Antonio.
- Pais Dezső, Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. Egyet. Philol. Közl., 1910.
- Panofsky, Ervin - Saxl, Fritz, Dürers „Melencolia I.” Eine quellen- und typengeschichtliche Untersuchung. Leipzig-Berlin, 1923.
- Papadopolus, Nicolaus Comnenus, Historia gymnasii Patavini. I-II. Venetiis, 1726.
- Pap Károly, Ferrarai és perugiai tanulók a XVI. sz.-ban. Irodalomtört. Közl. XII.
- Papon, Jean-Pierre, Histoire général de Provence. III. 1784.
- Pardi, Giuseppe, Borso d'Este, duca di Ferrara. Studi storici, XV-XVI.
- Titoli dottorali conferiti dallo studio di Ferrara nei sec. XV. e XVI. Lucca, 1901.
- Pastor, Ludwig Freiherrn von, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. I-III. 8. u. 9. Aufl. Freiburg im Breisgau, 1925-26.

- Pauli, Seb., *Disquisizione istorica della patria e compendio della vita di Card. Jacopo Ammandati*. Lucca, 1712.
- Pecci, B., *Contributo per la storia degli umanisti del Lazio*. Arch. della R. Soc. Romana di storia patria, vol. XIII., 1890.
- Pélissier, L. G., *Inventaire de la collection Podocataro a la Bibliothèque de Saint-Marc Venise*. Extrait du „Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1901.”
- Pesty Frigyes, *Az eltűnt régi vármegyék. I-II*. Budapest, 1880.
- Philelfus, Franciscus, *Epistolarum familiarum libri XXXVII. ex eius exemplari transsumpti, ex quibus ultimi XXI. novissime reperti fuere*. Venetiis, 1502.
- Pintér Jenő, *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Kazinczy Ferenc haláláig. I*. Budapest, 1909.
- Prato, I. Del Prato.
- Prinz, K., *Martial und die griechische Epigrammatik*. 1914.
- Przedziecki, Alexander, I. Dlugosz, Joannes.
- Pulszky, I. Thaly.
- Quatrebarbes, I. René.
- Quirinus (Quirini), Angelus Maria, I. Barbaro, Francesco.
- Radvánszky Béla, I. Héderváry-család oklevéltára.
- Ransanus, Petrus, *Epitome rerum Hungaricarum*. Schwandtner, I.
- Reforgiato, Vincenzo, *Gli Epigrammi di Giano Pannonio*. Catania, 1896.
- Reumont, Alfredo, *Dei tre prelati ungeresi menzionati da Vespasiano da Bisticci*. Saggi di storia e letteratura di A. R. Volume unico. Firenze, 1880.
- Reusner, Nicolaus, *Hodoeporicorum sive itinerum totius fere orbis libri VII*. Basileae, 1580.
- Ribbeck, Otto, *A római költészet története*. Fordította Katona Lajos. III. A császárkor költészete. Budapest, 1893.
- Rosmini, Carlo de', *Vita di Francesco Filelfo de l'olentino, del cavaliere. I-III*. Milano, 1808.
- Vita di Guarino Veronese e de' suoi discepoli. Brescia, 1805.
  - Vita di Vittorino da Feltre.
- Sabbadini, Remigio, *Andrea Contrario*. Nuovo Archivio Veneto. XXXI., 1916.
- Biografia documentata di Giovanni Aurispa. Noto, 1890.
  - Bibliot. delle scuole italiane, VII., 1897.
  - Briciole umanistiche. Giornale storico della lett. it., XVIII., XLVI., L.
  - Codici latini posseduti, reperti, illustrati da Guarino Veronese. Museo di antichità class. II. 1887.
  - Giovanni da Ravenna, insigne figura d'umanista. (1343-1408.) Da documenti inediti. Como, 1924.

- Il metodo degli umanisti. Firenze, 1920.
- Epistolario di Guarino Veronese. I-III. R. Deputazione Veneta di Storia Patria. Miscellanea di Storia Veneta. Serie III., vol. VIII., XI., XIV. 1915, 1916, 1919.
- La scuola e gli studi di Guarino Veronese. Catania, 1896.
- La traduzione Guariniana di Strabone. Il libro e la stampa. III.
- Raffaele Zovenzoni e la sua „Monodia Chrysolorae”. Nozze Murani-Florio. Catania, 1899.
- Storia del ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell'età della rinascenza. Torino, 1885.
- Vita di Guarino Veronese. Genova, 1891.
- I. Barbaro, Francesco.
- I. Barozzi, L.
- I. Beccadelli, Antonio.
- Santa, Giuseppe, dalla, I. Dalla Santa, Giuseppe.
- Santini, Emilio, Firenze e i suoi „oratori” nel Quattrocento. Firenze, 1922.
- Sasinek Ferenc, Csehországi regesták Prágában. Történelmi Társ., 1891.
- Savigny, Friedrich Karl von, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter. I-VII. 2. Ausg. Heidelberg, 1883.
- Saxl, Fritz, I. Panofsky, Erwin.
- Scherillo, Michele, Gli umanisti e il volgare italiano. Nuova Antologia, 1920.
- Le origini e lo svolgimento della letteratura italiana. I-II. Milano, 1919, 1926.
- Schier, Memoria Academiae Istropolitanae. Viennae, 1774.
- Schneider, Georg Julius, De aliquot Diodori Siculi libris manuscriptis. I-II. Progr. des Joachimthalschen Gymn. und des Luisen-gymn. Berlin, 1884-90.
- Schrauf Károly, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-1630. Magyarországi tanulók külföldön, IV. Budapest, 1902.
- Schulte, Johann Friedrich Ritter von, Die Geschichte des kanonischen Rechts. I-III. 1879-80.
- Segarizzi, Arnaldo, Lauro Quirini umanista veneziano del sec. XV. Memoria della R. Accademia delle scienze di Torino. Serie II. T. XIV.
- Siklóssy László, A régi Budapest erkölcs. I. A magyar középkor erkölcs. Budapest, 1922.
- Šišić, Ferdo, Pregled Povijesti Hrvatskoga Narodna. Zagreb, 1916.
- Sitzungsberichte der Wiener Academie. Philos.-hist. Klasse, LXI-LXII. Wien, 1869.
- Smital, O.-Winkler, E., Herzog René von Anjou. Livre du coeur d'amours esprit. (Buch vom liebentbrannten Herzen.) Miniature und Text. Wien, 1926. I. B. Einleitung.
- Smith, Kirby Flower, Martial the Epigrammatist and Other Essays. Baltimore, 1920.

- Smith, Leonardo, Note cronologiche Vergeriane. I. Arch Veneto Tridentino, 1926., II. Arch. Veneto, 1928.
- Spingarn, J. E., Unpublished Letters of an English Humanist. Journal of Comparative Literatur, I., 1903.
- Strozza, Tito Vespasiano, l. Della Guardia, Anita.
- Teleki József, A Hunyadiak kora Magyarországon. I-XII. Pest, Budapest, 1852-1913.
- Teleki Sámuel, l. Janus Pannonius.
- Termini, Ferdinando Attilio, Pietro Ransano humanista palermitano del sec. XV. Palermo, 1915.
- Thallóczy Lajos-Barabás Sámuel, A Blagay-család oklevéltára. Bevezető tanulmány a család történetéhez. Mon. Hung. Hist., Diplom. XXVIII. Budapest, 1897.
- - Horváth Sándor, Jajcza (bánság, vár és város) története 1450-1527. Budapest, 1915.
- l. Gelcich József.
- Theiner, Aug., Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 1352-1526. I-II. Romae, 1860.
- Thewrewk Emil, Ponori, Görög anthologiabeli epigrammák. Budapest, 1891.
- Throop, G. R., The lives and vers of Roman erotic writers. Wash. Univ. Stud., I., 1914.
- Tiraboschi, Girolamo, Storia della letteratura italiana. Vol. 1-32. Milano, 1833-36.
- Toldy Ferenc, Corpus Gramm. Hung. Pest, 1866.
- Tonini Carlo, La coltura letteraria e scientifica in Rimini, dal secolo XIV. ai primordi del XIX. I-II. Rimini, 1884.
- Torraca, Francesco, Scritti critici. Napoli, 1907.
- Tóth László, Analecta Bonfiniana. Turul, XLIII. Budapest, 1929.
- Trostler József, Janus Pannonius egy német anekdota-gyűjteményben. Egyet. Philol. Közl., 1916.
- Tubero, Ludovicus, Commentariorum de temporibus suis libri I-XI. Schwandtner, II.
- Turóczi János, M., Iohannes de Thwrocław, Chronica Hungarorum. Schwandtner, I.
- Uccelli, P. A., Valerio Marziale commentato da Giovanni Boccaccio. Rivista Europea. Nuova Serie, 1878.
- Urkundliche Beiträge, l. Beiträge.
- Vahlen, Johann, Laurentii Vallae opuscula tria. Sitzungsberichte der philos.-historischen Klasse d. kais. Wiener Akademie der Wissenschaften, LXI. Wien, 1869.
- Vedriani da Modena, Ludovico, Catalogo de' Vescovi, Modonesi e racconti dell'attioni loro nel reggere varie chiese dentro e fuori dell'Italia. In Modona, 1669.
- Véghely Rezső, l. Zichy-család okmánytára.
- Venturi, A., Gentile da Fabriano und Vittorio Pisano. Jahrb. d. kön. preuss. Kunstsammlungen, II. 1898.
- Il Pisanello a Ferrara. Arch. Veneto. XXX.

Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Vol. I. Padova, 1264-1864. A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Kolozsvár-Budapest, 1915.

Vergerius, Petrus Paulus, *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae*. Nuova edizione per cura di Attilio Gnesotto. Padova, 1918.

Verrua, Pietro, *Umanisti ed altri „studiosi viri” italiani e stranieri di qua e di là dalle Alpi e dal mare*. Bibl. Dell' „Arch. Rom.” S. I., vol. III.

Villani, l. Accolti, Benedictus és Cortesius, Paulus.

Vismara, Felice, *Invettiva arma preferita dagli umanisti nelle lotte private nelle polemiche letterarie, politiche e religiose*. Milano, 1910.

Vitaletti, *Il Bessarione ed una derisoria coronazione sul Monte Catria*. Arch. Rom., 1924.

Vitéz János, Ioannes de Zredna, *Epistolae per Paulum de Iwanich*. Schwandtner II.

- *Orationes in causa expeditionis contra Turcas habitae, item Aeneae Sylvii epistolae ad eundem exaratae*. 1453-1457. Edidit Guilelmus Fraknoi. Budapestini, 1878.

- U. az magyar kiadás. Vitéz János politikai beszédei, stb.

Voigt, Georg, *Enea Silvio de Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*. I-III. Berlin, 1856-63.

- *Wiederbelebung des klassischen Altertums*. I-II. 3. Auflage. (Max Lehnerdt.) Berlin, 1893.

Walser, Ernst, *Poggius Florentinus. Leben und Werke. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, 14. Leipzig-Berlin, 1914.

Walther, H., *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters*, 1920.

Weinberger, Wilhelm, *Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz*. Zentralblatt f. Bibliotheksw., 1929., XLVI.

Weiss, A., *Aeneas Sylvius als Papst Pius II. Mit 149 bisher ungedruckten Briefen*. Graz, 1897.

Weiss Rezső, *Matthaeus Fortunatus. Egyetemes Philologiai Közlöny*, XII.

Wilmanus, L. A., *Die Briefsammlungen des Poggio Bracciolini*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, XXX.

Wiszniewski, Michal, l. *Callimachus Experiens*.

Wolf, Johannes, J. C., *Lectionum memorabilium et reconditarum tom. secundus*. Lauingae, 1600.

Zabughin, Vladimiro, *Storia del rinascimento cristiano in Italia*. Milano, 1924.

- *Vergilio nel Rinascimento italiano da Dante a Torquato Tasso*. I-II. Bologna, 1921-23.

Zalai János, *Janus Pannonius mint utánczó*. Fogaras, 1905.

Zanelli, Agostino, *Due epitalamii inediti di Guarino Veronese. Nozze Sanesi-Crocini*, Pistoia, 1896.

Závodszy Levente, l. *Héderváry-család oklevéltára*.

Zichy-család okmánytára. A zichi és vasonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. - Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő. Magyar Tört. Társ. I-X. (Nagy Imre, Nagy Iván, és Véghely Rezső.) Budapest, 1871-1907.

Ziliotto, Baccio, La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria. I. Trieste, 1913.

- Nuove testimonianze per la vita di Pietro Paolo Vergerio il vecchio. Archeografo Triestino, S. III., vol. II., fasc. II., 1906.

- Una biografia quattrocentesca di Pietro Paolo Vergerio. Pagine Istriane, X. 1912.

Zonta, Gaspare, l. Brotto, Giovanni.

Zsák József Adolf, A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai. Magyar Könyvsz. 1909.

- Egy ismeretlen Vitéz-kódex. Magyar Könyvsz. 1907.